

આચાર્ય શ્રી યુરેન્ડ્રશૃંગીશ્વરજી જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનશાળા

卐

卐

: પ્રકાશક .

આચાર્ય શ્રી યુરેન્ડ્રશૃંગીશ્વરજી જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનશાળા

અનેરીવાડ : ખટણીની બહરી

અમદાવાદ—૩૮૦૦૦૧

卐

પ્રાપ્તિસ્થાન :

[૧] આચાર્ય શ્રી યુરેન્ડ્રશૃંગીશ્વરજી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનશાળા

અનેરીવાડ ખટણીની બહરી

અમદાવાદ—૩૮૦૦૦૧

[૨] આચાર્ય શ્રી વિલ્લખ રામશૃંગીશ્વરજી જૈન જ્ઞાનપ્રદિર ટ્રસ્ટ

રટ્ટેશન રોડ, શીવસેના અગ્રીકેરા રામે

મું. પો ભાગદર . (વેરટ)

મહારાષ્ટ્ર - ૪૦૧૧૧૧

જરા... બે... મિનિટ...!!

તમે જાણો છો ? આચાર્ય શ્રી સુરેન્દ્રગૌરીશ્વરજી જૈન નત્વજ્ઞાન શાળાની સરપ્રધાનિ... ના તો બરાબર જાણી લો

આ જ્ઞાનપરબમાં આવનાર આત્માઓ પોતાની જ્ઞાનનૃણાને ઝાલિ બરાબર રાખાવી શકે છે, અર્થિ આવનાર સાધુ સાધ્વીજી મહારાજોને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય તે માટે ઉપરોકત સંચચાઓ ૨/૩ ખડિનવર્ષોની વ્યવસ્થા કરેલ છે. તે ખડિનવર્ષો

પૂજ્ય સાધુ સધ્વીજી મ ની જ્ઞાનનૃણા તે ખૂબજ સારી રીતે શામાવે છે.
નદ્ઉપરાંત આ સંચચામા અમિત્યુરર અને સુવિશાલ મુદ્રિન તેમજ હરનાલિખિત જ્ઞાનલંકાર છે જેમા દરેક જ્ઞાપાના પુરતકી ઉપલબ્ધ છે જેને ઓકવાર ફકત જોવાથી પણ અનિવ આનાદ થાય તેમ છે

તે સિવાય આવા પ્રાચીન ઉપયોગી ગ્રંથોનુ પ્રકાશન કરવાનુ કાર્ય પણ આ સંચચા ઓ આરભ્યુ છે.
અને ઓક ખુશખબર... ..

અમદાવાદ શહેરની બહારના વિસ્તારમાં રહેલા પૂજ્ય સાધુ સાધ્વીજી મ પણ ઝાઝાવી જ્ઞાનપરબ નો લાભ લઈ શકે તે હેતુથી આ સંચચા નારણપુરા વિસ્તારમાં અવેરીપાર્ક જૈન દેરાસર ની સામે ટુક રામપમાં જ પાઠશાળાની શરૂઆત કરવાનુ વિચારે છે. અને છેલ્લે આ વિચાર કાર્ય વામન ઓવા ઓમે કઈ રીતે કરીએ છીએ, ? તે પણ જાણી લો

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય દેવેશ શ્રી વિજય રામસૂરીશ્વરજી મ.
નો આવી અને પ્રવૃત્તિ ઓગે અમોને તે પૂજ્યશ્રીનો નિત્ય ઉપદેશ આવા શુભ કાર્યો મા પ્રેરણા રૂપ છે.
અન્યથા ઝાઝા વિચાર કાર્ય વામન ઓવા ઓમે શુ કરવાના હતા ?

હા એક વાત કહેવાની રહી ગઈ .....!!! તમારી ઈચ્છા અમે જાણી લીધી છે. તમારે પણ જ્ઞાનપરબમાં
લાભ લેવો છે. ને ' આ રહી ને યોજના. .... !!!

એક પંડિતશ્રી ને ૧ માસનો પગાર વ્યાજમાંથી રૂ. ૧૧૧૧૧—૦૦
એક પંડિતશ્રી ને ૧ માસનો પગાર છુટક રૂ. ૨૦૦૧—૦૦

ને શિવાય પણ લાભ લેવાના આ રહ્યા રહેનારો.....

મુદ્દિન પુરતકોની ખારદોષા,
હરતલોખિત પ્રતોની ખરીદોષા

પાડશાળા ના નવા મકાનોનાં ખરોમાં તકની મૂકવવામાં

પાડશાળા ના મકાન આગાળના જાગમાં મુખ્ય રાહાધક નરીકેની તકની મુકાવવામાં,
ને શિવાય અન્ય લાભો લેવાની જાવના વાળાઓએ સંસ્થાનો સાર્પર્ક કરવા હાર્દક વિનવતિ.

હવે નો ફક્ત આપે ઉપરોકત પાડશાળાની મુલાકાત જ લેવી રહી ..... !!!

આચાર્ય શ્રી દુરેન્દ્રસૂરીશ્વરજી જેન નત્વ જ્ઞાનશાળા

અવેરીવાડ : ખટણીની ખરકી

આમદાવાદ—૩૮૦૦૦૧.

C/o શશીકાન્ત ભોગીલાલ શાહ

૭૬/૭૮ શેખ મેમણ રટ્ટોટ

અવેરી ગજાર, ખટલ ગીહરીગ

૩ જે માળે, મુખઈ

બી. સંસ્થાના ટ્રસ્ટી ઓ વના

(૧) જરાવતલાલ વી. શાહ

C/o. વી. બી. શાહ એન્ડ સન્સ

મરકની મારકેટ આમદાવાદ.

(૨) યુબોધભાઈ ઓથ. મહેના

અનંત ઉપકારી જ્ઞાની ભગવંતોએ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરી આપણા ઉપર અતલક ઉપકારો કરેલ છે. સર્વ પદાર્થોને સમજવા માટે જ અનુયોગની આવશ્યકતા જ્ઞાનિ ભગવંતોએ કથન કરેલી છે, તે અનુયોગને સમજવા માટે જુદા જુદા શાસ્ત્રો સિદ્ધાંતો આપણી પાસે મોજુદ છે, જેમ કે,

દ્રવ્યાનુયોગ સમજવા સ મતિતર્ક

ચરણકરણાનુયોગ સમજવા આચારાગાદિ

ગણિતાનુયોગ સમજવા સૂર્ય પ્રજ્ઞાનિ-ચંદ્ર પ્રજ્ઞાનિ વી.

કથાનુયોગ સમજવા જ્ઞાતાધર્મકથાંગ-ઉત્તરાધ્યયન, વિવાક સૂત્ર આદિ

શ્રી ઉપદેશ પ્રાસાદ ગ્રંથમાં આ ચારે અનુયોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે ખરેખર આ ગ્રંથની મુખ્ય વિશેષતા રહેલી છે આપણા શાસનમાં ઉપદેશક ગ્રંથો ઘણા ઘણા રહેલા છે શ્રી ધર્મદાસગણિ મ. વિરચિત ઉપદેશમાલા, સહસ્રાવધાની આ. શ્રી. મુનિસુંદરસૂરિ મ. વિરચિત ઉપદેશરત્નાકર,

શ્રી સોમધર્મગણિ કૃત ઉપદેશ સખતિતર્ક, શ્રી કુલસારગણિ રચિત ઉપદેશસાર આદિ આદિ.

ઉપરોક્ત ઉપદેશક ગ્રંથોની અપેક્ષાએ આ શ્રી. વિજય લક્ષ્મીસૂરિ મ. નિર્મિત શ્રી ઉપદેશ પ્રાસાદ વિરગૃત અને વધુ પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતો ગ્રંથ છે આ મહાગ્રંથના ગ્રંથકાર મહર્ષિએ વિષયને અતિ સરળતાથી પ્રતિપાદન કરવામાં ખુબ જ કુશળતા વાપરી છે. કઠિનમા કઠિન વાતને પણ આભાવવુલ્લ સમજી શકે તે માટે એકેએક વ્યાખ્યાનોમા શાસ્ત્રીય, વીકિલ લોકોત્તર દષ્ટાંતોના ઉપયોગ કરેલ છે સાથે સાથે દરેક વાતને અતિપુષ્ટ બનાવવા શાસ્ત્રપાઠો, આગમ સાક્ષીઓ પણ ફેરફેર જોવા મળે છે આથી આ ગ્રંથરત્નને શાસ્ત્ર-સિદ્ધાંત સંગ્રહ કહેવામા શું અતિશયોક્તિ લાગણે ?

આ પ્રથમ અતિમહત્તર હોવાથી જ વિભાગમાં વિભાજિત કરેલ છે. દરેક ભાગમાં ૬-૬ સ્થંભોનો સમાવેશ કરેલ છે. સ્થભમાં પ્રથમ ૧૫-૧૫ વ્યાખ્યાનો રહેલાં છે આથી બધા મળીને આખા ગ્રંથમાં ૩૬૧ વ્યાખ્યાનો છે. જે વર્ષના ૧-૧ દિવસ માટે પર્ચાન બને છે. માટે પણ આ ગ્રંથ આદરપાત્ર છે.

આજથી પ્રાપ્ત: ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં આ ગ્રંથની રચના થઈ છે. આ ગ્રંથ જૈન ધર્મના નાના મોટા પ્રાપ્ત: દરેક વિષયને આવરી લેતો હોવાથી અતિઉપયોગી સાબિત થયો છે. આ ગ્રંથની રચના દ્વારા આચાર્યશ્રીએ આપણા ઉપર મહાન ઉપકાર કરેલ છે. અન્ય ઉપદેશક ગ્રંથોની અપેક્ષાએ આ શ્રી ઉપદેશ પ્રાસાદ ગ્રંથનો વપરાશ વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. વળી પૂર્વે છપાયેલ ગ્રંથ પણ આજે અપ્રાપ્ય હોવાથી મારા પૂ નારક ગુરૂદેવશીને આ ગ્રંથ છપાવવાની ઘણા સમયથી ભાવના હતી તે ભાવનાને અનુરૂપ શ્રુતિભક્તિ રૂપે અનેક સંસ્થાઓએ, મહાનુભાવોએ, આ ગ્રંથ પ્રકાશનમાં લાભ લીધેલ છે. જે અનુસોદનીય છે.

ગ્રાન્તે ભવ્યાભ્યાએ આ ગ્રંથનો સદુપયોગ કરવા દ્વારા આનન્દકલાણુ સાધે તે જ શુભેચ્છા.

સંવત ૨૦૪૪, માર્ગસર સુદ ૧૪

તા. ૪-૧૨-૧૯૮૭

સ્થળ : એરેવી પાર્ક જૈન ઉપાશ્રય

અમદાવાદ

લી.

પૂજ્યાચાર્ય શ્રી વિજય રામસૂરીશ્વરજી મ. નો

વિનેયાર્ણુ

જગદ્ગુરુ વિજય

શ્રી ઉપદેશપ્રાસાદ ગ્રંથ પ્રકાશનમાં સુકૃત સહભાગીની યાદી

નામ

- (૧) ય. પૂ. યન્યાસ શ્રી રૂપવિભજ્યજી મ. નો રહેલાનો જેન ઉપાશય ટૂંટટ
  - (૨) ય. પૂ. ડ્યાચાર્ય શ્રી વિભજ્ય નીતિ ચૂરીશ્વરજી જેન પુસ્તકલેખ ટૂંટટ
  - (૩) શ્રી ઝવેરીખાર્ડ જેન સંઘ નારણપુરા ડ્યમદાવાદ
  - (૪) શ્રી નીલોકચંદજી રી. શાહ નેનાવા (હાલ મુંબઈ)
  - (૫) શ્રી જેશીગભાઈ ચીમનલાલ શાહ ખાટણ (હાલ મદ્રાસ)
  - (૬) શ્રી મીશ્રીમલજી પ્રતાપચંદજી મુંબઈ
  - (૭) શ્રી ચુનીભાઈ ચક્રભાઈ ડ્યમદાવાદ
  - (૮) શ્રી લીલાવતી બહેન ચંદુલાલ વૈદ ડ્યમદાવાદ
  - (૯) મંગુબેન ભીખાભાઈ વજેચંદ સખરિવાર
- હસ્તે મહેન્દ્રભાઈ ભીખાભાઈ હાલ નવસારી (ખંભાતવાળા)

ॐ अहं वयः

किञ्चित् प्रास्ताविकम्

अस्य महाग्रन्थस्य का उपयोगिताऽस्ति ? तदहं दर्शयामि । अयं श्री उपदेश प्रास्तावनायाः महाग्रन्थः सर्वजनोपयोगी वर्तते । कारणं तु अस्मिन् ग्रन्थे श्रुतज्ञानपिपासूनां बालमध्यमविद्वज्जनानां तुष्टिकारक दानशीलत्वपोषावपोषकविषयाः प्रत्यकार महर्षि श्रीविजयलक्ष्मीसूरीश्वरमहाराजेन विविधशास्त्रेषु उद्ध्यत्य संगृहीताः ।

तथा च विद्वज्जनोपकारकजनदर्शनमन्यतात्विक्पदार्थप्ररूपणाऽपि सुन्दरतरा दृश्ये । एतस्मात्सिक्कसंशोधकानां तु बहवो ज्ञानदायिनो पदार्थाः लभ्यन्ते ।

एकैककथासु धर्मधर्मं प्रदर्श्य भवौदधी पतन्त आत्मानसंनभानं कथं प्रापणीया इत्यादि रीतिरपि दर्शिता । अरे नीतार्थमहात्मनांसहोपकारिभूतापापालोचनाविषय । कथं प्राप्यश्रितं दयं इत्यादि गुत्तपदार्थाः अपि सम्यग् नीत्या

प्रदर्शिताः ।

अर्थात् सर्वविषयसंग्राहकोऽयं महाग्रन्थस्तस्मादादेयतया सर्वैरपि पठिस्यते इतिमन्त्र्येः । अलं विस्तरेण ।

विजय रामसूरि

दिनाक ७-१२-१९८७

वि. सं. २०४४ मार्गशीर्षं कृष्ण द्वितीया

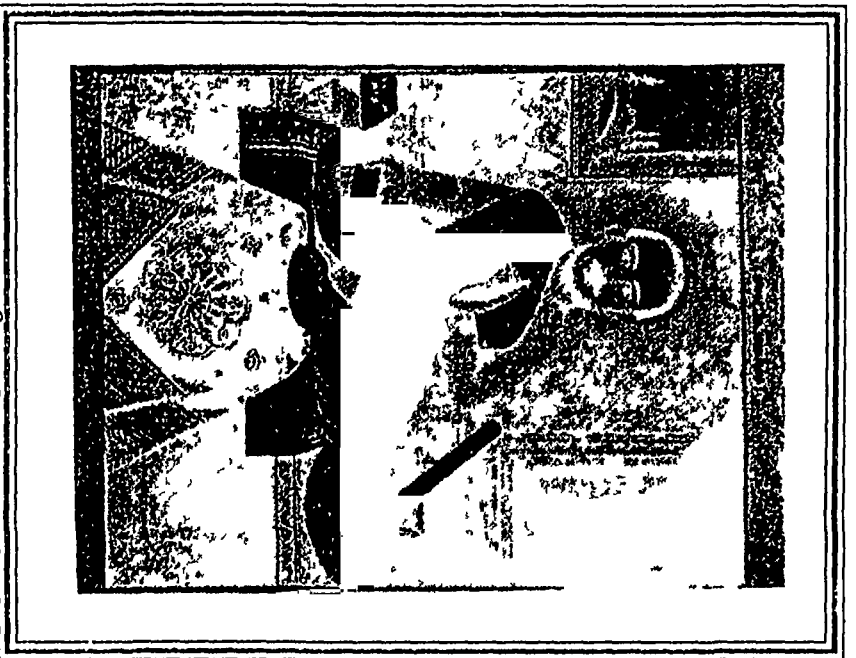
स्वल्प-नाराणपुरा जहद्वेरी पार्क.

कमदाबाद

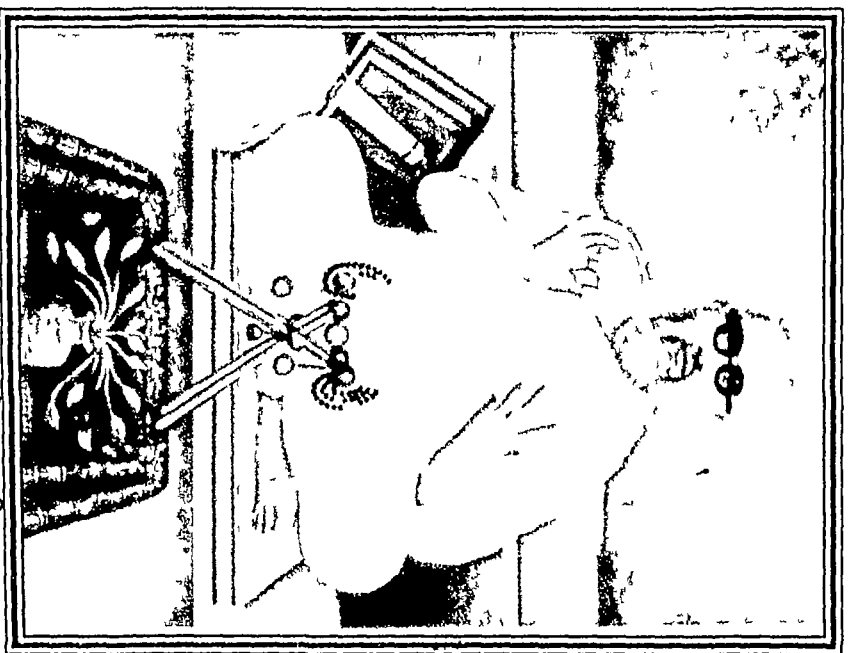

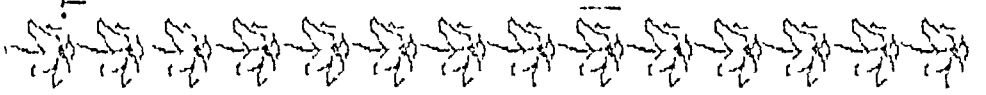
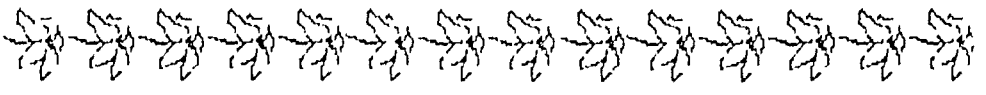
ପ. ପୁ. ମ୍ୟାନି ଶ୍ରୀ ଧର୍ମାବିଜୟ ଭ. ସା.
(ଉତ୍ତରାପାଳୀ)

ପ. ପୁ. ମ୍ୟାନି ଶ୍ରୀ ଡ଼ିପାବିଜୟ ଭ. ସା.
(ଉତ୍ତରାପାଳୀ)

ପ. ପୁ. ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀ ବିଜୟ ଚନ୍ଦ୍ର-ଶର୍ମା ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ଭ. ସା.
(ଉତ୍ତରାପାଳୀ)

॥ श्रीविजयवक्त्रीसुरिविरचितः ॥
उपदेशासादः ॥

॥ तृतीयो विनागः ॥
(आजयोदशादष्टादशरत्नमपर्यन्तम्)

प्रेरक
परम पूज्य आचार्य भगवन्त श्रीमद्
विजयरामस्वामीशिवजी महाराज
साहेब (डेह्यावाला)
बीर संवत् २५१४

विक्रम संवत् २०४४

प्रकाशक
आचार्य श्री सुरेन्द्रस्वामीशिवजी
जैन तत्वज्ञानशाळा. इलोशीवाड,
पटगीजी स्वडकी, अहमदाबाद-३८० ००२
सन १९८८

प्रकाशक અને આર્થિકસ્થાન :

પૂ. આ. શ્રી સુરેન્દ્રસૂરીશ્વરજી જૈન તત્ત્વજ્ઞાન શાળા
પદ્મણીની ખડકી, અવેરી વાડ,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

અન્ય આર્થિકસ્થાન :

- (૧) શ્રી જસવંતલાલ વાડીલાલ શાહ (૩) બાપુભાઈ ઢોચ શાહ
C/O વાડીલાલ ભલાભાઈની કું. શ્રી ધાર્શ્વ પ્રકાશન
૪૩/બો મસ્કની માર્કેટ, નિશાપોળ, અવેરીવાડ,
ફોન : બો. ૩૮૨૬૦૯ સીલીકેરોડ-અમદાવાદ-૧
રેસી. ૪૬૮૪૩૮
- (૨) શ્રી શશિકાન્ત લોગીલાલ
૭૬/૭૮ રોળ મેમણ સ્ટ્રીટ,
અવેરી ખાનર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨.

મુદ્રણ વ્યવસ્થા :

પુસ્તાલી ઓફસેટ પ્રીન્ટર્સ,
૧૦, કલપતરુ સોસાયટી,
મીરાંખીકા સ્કૂલ રોડ,
નારણપુરા, અમદાવાદ-૧૩.
ફોન : ૪૭૩૬૪૪

પુનઃમુદ્રણ : સં. ૨૦૪૪ કા. સુદ ૧૫
મુદ્ય : ભાગ ૧ થી ૪-૧૭૫-૦૦
ભાગ ૧-૫૦-૦૦

प्रस्तावना ।

सर्वविरतिशुधारस्मिंश्चुधारसदोद्युपाश्चतुरचकोराश्चरीकुर्वन्तु चेतसीदम्—इह हि सकलधर्मचक्र-
 वलार्हितमततत्त्वनिरूपणप्रवणः श्रीविजयसौत्राभ्यसूर्यन्तेवासिनः श्रीविजयलक्ष्मीसूरिवरा रचितवन्तोऽ-
 मुमुषुदेशप्रासादानामकमपूर्वोपदेशनिधानं ग्रन्थं संवत् १८५३ संवत्सरे वैक्रमीये । कथमयं वर्णसमूहा-
 त्मको ग्रन्थः प्रासादसंज्ञात्वेन संजायतीति ? तथात्वेऽपि स्मन्नगवाहकारतोरणाद्यवयवा अस्य कथं
 संनवन्ति ? इत्येतत्सर्वमन्तिमस्तंत्रान्तिमसंबन्धे प्रबन्धप्रबन्धकैरेव सप्रपञ्चं प्रापञ्चि रूपकावङ्कारेण
 श्रीसिद्धाचलविराजितर्षन्नदेवावङ्कृतप्रासादवर्णनावसरद्वारेणेति सविस्तरं विस्तृतमस्य प्रथमविभागप्रस्ता-
 वनायां तद्ग्रन्थप्रदर्शनपुरस्सरमिति नात्र पुनरुच्यते, जिज्ञासुजिश्च तत एवावसेयम् ।

पूज्यपादाश्चमे ग्रन्थकर्तारः काँस्कान् ग्रन्थानन्यान् अश्रितवन्तः ? जन्मना कां त्रीणि कौ पितरौ कं च
 वंशं पावितवन्तः ? कति वर्षाणि च दीक्षापर्यायं पादयित्वा कं कं देशसङ्घादिकं पादरजोवचनामृतस्वर्षि-
 तवन्तः ? इत्याद्येतच्चरितजिज्ञासवोऽपि वयमतृसा एवाद्यापि । नव्यजीवपरमोपकारिणामेषां गुणकीर्त-
 नेनापि प्रत्युपकर्तुमसमर्था वयं तत्कृतग्रन्थोपदेशश्रवणमननादिना फलेग्रहिणे नवेम चेदेतावत्वात्मा-

नमनुणं मन्येमहि । पूज्यानामेषां सिद्धान्तविषये कीदृशज्ञानमञ्जुतमञ्जुदिति तद्वृत्तिमवदोक्य विचिन्तयन्तो वयं न पारथासः पारं प्राप्तुं, यतः सर्वं औपदेशिकविषयाः सूत्रानुसारत एव विविधसूत्रसाक्षिपूर्वकं संदग्धा विलोकयन्ते । रसात्कङ्कारवर्णनादेरञ्जमेरुष्यस्याः कृतेर्वाचने उत्तरोत्तरमधिकधिक आनन्दोऽनुभूयत एव वाचकवर्गैर्धर्मरसिकैरिति सुरपट्टं प्रतिगति, यतः प्रत्युपदेशविषयमागमोक्तकथानकेन संक्षेपेन सुघटितेन दृढीकरणाय काचिद्विचिन्त्यशक्तिर्निर्गोजिता ग्रन्थनियोक्तुभिः ।

ग्रन्थेऽत्र प्रतिसम्भ्रं प्रायेण पञ्चदशव्याख्यानोपेतत्वादेकव्याख्यानाधिक्यत्वाच्चैकषष्टुत्तरं शतत्रयं व्याख्यानानां विद्यते, तेन प्रतिदिनमेकैकव्याख्याने व्याख्याते संवत्सरेणैष ग्रन्थो व्याख्यायते व्याख्यातृत्रिमुनिवरैरित्याकृतं ग्रन्थकर्तृणामनुमीयते । प्रतिव्याख्यानं चैकदादिमूलश्लोकसंदर्भोपदेश्यं वस्तूपदिश्य उपदेशसङ्ग्रहाख्यायां स्वोपज्ञतद्दीकायां तं तं विषयं सशास्त्रसाक्षिकं विविच्य संक्षेपेन प्रायोमूलश्लोकोक्तेन कथानकेन स स विषयो दृढीकृतः । कथानकेष्वप्यन्यकविकृतैहिकपारमार्थिकनीतिविषयकसुत्राषितश्लोकाः प्रसङ्गोपयुक्तत्वेन प्रसञ्जिताः । प्रतिव्याख्यानान्ते च स्वकृतश्लोकेनाखिलव्याख्यानरहस्यप्रदर्शनपुरस्सरं त्रव्यजीवानुद्दिश्योपदेशः कृतः । सर्वत्र स्वकृतौ गीर्वाणत्राषा त्राषितासरत्ना, येन सामान्यसंस्कृतज्ञानवान् सर्वः कोऽपि पठनपाठने स्वल्पप्रयासेनैव समर्थो त्रवति । अत

“यस्मिन् कुले यः पुरुषः प्रधानः, स एव यत्नेन हि रक्षणीयः ।
तस्मिन् विनष्टे सकलं विनष्टं, न नानिन्नङ्गे शकटा वहन्ति ॥ १ ॥”

मन्त्रिणेदं काव्यं गुरुभ्यः प्रेषितम्—

“अद्य मे फलवती पितुराशा, मातुराशीरपि अङ्कुरिताऽद्य ।

यद्युगादिजिनयात्रिकलोकं, प्रीणयाम्यहमशेषमखिलः ॥ १ ॥”

इति निरन्निमानत्रकल्या गुरवो रञ्जिताः । श्रीसङ्घः क्रमाज्जिनयात्रामकरोत् । इत्यादयो बहव उदन्ताः
पूर्वशास्त्रतो ज्ञेयाः ।

नरतादिदृषुः श्राद्धैः, सुरासुरवरैर्यथा । निर्मितार्चा तथा कार्या, अन्यैः स्वात्मविशुद्धये ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

त्रयोदशे सप्तमे १८१ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १८३ ॥

अथ शत्रुञ्जययात्राफलमाह—

अन्यतीर्थेषु यद्यात्रासहस्रैः पुण्यमाप्यते । तदेकयात्रया पुण्यं, शत्रुञ्जयगिरौ नरेव ॥ १ ॥

“आरम्भाणां निवृत्तिर्द्विविणसफलता सङ्घ्वात्सदृशमुच्चैः,
 नैर्मदयं दर्शनस्य प्रणयिजनहितं दृश्यते जीर्णैश्चैत्यम्;
 तीर्थौन्नत्यप्रजावौ जिनवचनकृतिस्तीर्थकृत्कर्मकत्वं,
 सिद्धैरासन्नजावः सुरनरपदवी तीर्थयात्राफलानि ॥ १ ॥”

एतञ्चत्वा संवत् १२५५ वर्षे नागपुराद्यात्रार्थं निर्गतः । सङ्घे १८०० शकटानि महान्ति, १००० सेज-
 वालाः, ४०० वाहिन्यः, १००० ढक्काः, नूरिशो देवालयः । ततश्चत्वन स्थाने स्थाने उत्सवं कुर्वन् धव-
 लकपुरोपान्त आगतः । तं सङ्घपतिं श्रीवस्तुपालोऽभ्यागात् । सङ्घधूतिः पवनानुकूल्यतो यां दिशं याति
 तत्र तत्र स गच्छति, ततः सङ्घजनैरत्राणि—“हे मन्त्रीश ! इतो रजः, अत इतः पादौ अवधारय” ।
 मन्त्री प्राह—“ददं रजः पुरयैः स्पष्टं दान्यते, यतः—

श्रीतीर्थपान्थरजसा विरजीत्रवन्ति, तीर्थेषु बंज्रमणतो न त्रवेव्वटन्ति ।

द्रव्यव्ययादिह नराः स्थिरसंपदः स्युः, पूज्या त्रवन्ति जगदीशमथार्चयन्तः ॥ १ ॥

सरस्तीरे स्थितः सङ्घः । मन्त्रीशः पुनरुसङ्घपतिं गाढमालिङ्ग्य प्रोवाच—“प्रातः श्रीसङ्घेन सह त्रव-
 ताऽस्मदावासे जोक्तव्यं” । तेन तथेत्याहृतं । प्रजाते जोजनाय मन्त्री सर्वेषां पृथक् पृथक् पादस्नानं तिलकं
 च स्वयमेव करोति, एवं च मध्याह्नो जातः । तदा तेजःपादेनोक्तं—“हे देव ! अन्वैरपि तथात्रकिं
 कारयिष्ये, शूयं सुद्धम्बं, तापो जावी” । मन्त्री प्राह—“मैवं वद्, पुरयैरयमवसरो दान्यते” । गुरुत्रिः कथितम्—

शान्तिनाथात्मजेन चक्रायुधेन दशमोऽक्षरः कृतः १० । ततो रामचन्द्रेणैकादशोऽक्षरः मुनिसुव्रतवारके कृतः ११ । ततो नेमिजिनसमये पाण्डवा बभूवुः, तैरष्टादशाक्षौहिणीसैन्याधिपैरनेकयुद्धानि वितार्य बहुपापमार्जितं । ततस्तन्मात्रा कुन्तया प्रोक्तं—“त्रोः पुत्रा ! शुष्मानिर्गोत्रद्वीहः कृतः, महद्वधं जातं, अथ शत्रुञ्जये जिनार्चादिकं कृत्वा पापानि दूरीकुरुत” । तदनु पाण्डवैरमूढ्यकाष्ठमयप्रासादे देव्यमयं विभवं कारितं, तैर्दादशोऽक्षरः कारितः १२ । तदनु वीरनिर्वाणञ्चतुःशताधिकसप्ततितमवर्षे विक्रमार्को जातः, तेनात्र सङ्घपतिविरुदं धारितं । ततः संवत् १०८ समये जावन्श्रेष्ठिना त्रयोदशोऽक्षरो निर्मा-
 पितः १३ । पाण्डवजावन्श्रेष्ठरे द्विकोटिपञ्चनवतिवृषञ्चसप्ततिसहस्राः सङ्घपतयो बभूवुः । ततः संवत् १२१३ समये श्रीमालिबाह्मदेवेन चतुर्दशोऽक्षरो विधापितः १४ । संवत् १३७१ समये श्रीरत्ना-
 करसूरिजकौसवंशिश्रेष्ठिसमरांकेण सुरत्राणमन्त्रिणा पञ्चदशोऽक्षरो निष्पादितः, येन समरश्रेष्ठिना नव-
 दशान् बन्दिनो हेमदङ्कान् दत्त्वा मोचिताः १५ । संवत् १५०७ समये सुरत्राणाल्पासवहाडुरसाहमानेन श्रेष्ठिकरमासाहेन पौमशोऽक्षरः कृतः, यः सम्प्रति त्र्यैर्वन्द्यते १६ । तदनु चरमोऽक्षरं दुष्प्रसहसूरि-
 श्राद्धो विमलवाहननृपः कारयिष्यति । तथा च नागपुरे देवहासुतेन साधुना पुनश्चाङ्केन गुरुदेशनेयं लब्धा यदुत “लक्ष्मीधर्मस्थानेषु स्थाप्यते तदा सा शाश्वती नवति, विशेषतश्च यात्रापुण्यं महत् । यदुक्तम्—

पञ्चमे वादशयोऽ, षष्ठे च सप्तहस्तमितः, अतः शाश्वतप्रायमिदं तीर्थं, अथसर्पिण्यां उत्सापर्पिण्यां चानु-
 क्रमेण हानिर्वृद्धिश्च स्यात्” । इति श्रुत्वा सङ्घपरिवृतो नरतो महामहेन तीर्थं गतवान् । तत्रेन्द्रवचसा
 प्रथमसङ्घपतिना सर्वरत्नसुवर्णमयत्नैवोक्यविभ्रमनामा चतुरशीतिमण्णपादङ्कतः प्रासादः कारितः एक-
 क्रोशमुच्चः सार्धक्रोशं विस्तीर्णः सहस्रधनुषि पृथुवक्ष, तत्र च सुवर्णरत्नमयं विम्बं इति नरतेन प्रथमोद्धारः
 कृतः १ । क्रोशेणत्र श्रीऋषभसंताने नरतेश्वरराज्ये आदित्यशोमहायशोऽतिबलाद्या नूयांस इदवाकुकुल-
 नृपास्त्रिखण्णनोकारो नरतवरसङ्घपतीन्मूय प्राप्तकेवलाः सिद्धाः पञ्चाशत्कोटिलहसगाराणि यावत्,
 सर्वार्थसिद्ध्यन्तरितचतुर्दशलक्षादिश्रेणित्रिर्वसुदेवहिणिकोकात्रिरसङ्घातात्रिरत्र मुक्तिर्वृता । नरततः
 षट्कोटिपूर्वाणि गतेऽष्टमपट्टे दण्णवीर्धुंपोऽनूत् । तेन सङ्घपतीन्मूय द्वितीयोद्धारः कृतः । क्रमेण नरता-
 दिसप्तपट्टवदष्टमोऽपि मुक्तरत्नवने केवलं प्रापति २ । तत एकशतसागरोपमेषु गतेषु विदेह (महाविदेह)
 गतप्रभुमुखतः सिद्धगिरिवर्णनं श्रुत्वा तृतीयोद्धार दर्शानेन्द्रेण कारितः ३ । तत एककोटिसागरोपमेषु
 गतेषु माहेन्द्रेण चतुर्थोद्धारः कृतः ४ । ततो दशकोटिसागरोपमेषु गतेषु श्रीब्रह्मेन्द्रेण पञ्चमोद्धारः का-
 रितः ५ । तत एककोटिसागरोपमेषु गतेषु युवनपतीन्द्रेण चमरेण षष्ठोद्धारः कृतः ६ । आदिदेवतः
 पञ्चाशत्कोटिलहसगारोपमान्तरे श्रीसागरचक्री संजातः, तेनेन्द्रवाक्यतो नरतकारितमणिमयविम्बं हीय-
 मानकावं मत्वा त्राण्णारितं, तेन सप्तमोद्धारः कृतः ७ । ततोऽत्रिनन्दनमुखात्तीर्थवर्णनं श्रुत्वा व्यन्तरे-
 न्द्रेणाष्टमोद्धारः कृतः ८ । ततः श्रीचन्द्रप्रभुवारवं चन्द्रयशोतृपेण नवमोद्धारः कारितः ९ । ततः

अनुक्रमणिका.

त्रयोदशः स्तम्भः

व्याख्यानं	विषयः	कथानकं	पत्राङ्कः
१८१	मध्यमङ्गलं, जिनत्रक्तिफलादिकं च	दशार्णचक्रः	१
१८२	जिनत्रक्तिफलविधानम्	जरतचक्र्यादिनृपाः	२
१८३	शशुञ्जययात्राफलम्	कुमारपालः	४
१८४	स्नानविधिः, जिनपूजायां वस्त्रविधिश्च	कुमारपालः	८
१८५	पुष्पाद्यानयनविधिः	कुमारपालपूर्वजवः	१०
१८६	मानादिदोषरहितजिनचैत्यविधापनम्	सम्प्रतिनृपः	१२
१८७	जिनस्थापनावर्णनम्	झोणाचार्यादिः	१५
१८८	नवरात्रे देव्यग्रे हिंसा	यशोधरः	१७
१८९	चैत्यशब्दार्थः, मूर्तिपूजासिद्धिश्च	शस्थंजवसूरिः	१९
१९०	पूजाविधिः	जिनदासश्रेष्ठी	२२

१ एतद्व्याख्यानमाश्विनशुक्लाष्टम्यामायाति, अस्य ग्रन्थस्य चैत्रशुक्लद्वितीयायां प्रारब्धत्वात्.

व्याख्यानं

- १ ए १
१ ए २
१ ए ३
१ ए ४
१ ए ५

विषयः

अविधिकरणदकरण वरमिति वदतः शिक्षा
चैत्यञ्चयापलपने दोषः
अदपस्यापि देवञ्चव्यस्यादनेऽनदपदोषः
चैत्यानि सावधानीति यो वक्ति तस्य शिक्षा
नमस्कारगणनकालफलम्

चतुर्दशः स्तम्भः

- १ ए ६
१ ए ७
१ ए ८
१ ए ९
२ ० ०
२ ० १
२ ० २

तीर्थकरनामकर्मोपार्जनहेतवः विंशतिः
स्थानकानि
जिनच्यवनकदथाणकम्
ज्ञानत्रयसहितं जिनच्यवनम्
इच्छुकृतजन्मोत्सवः
शैशवेऽपि जिनाः क्रीडापराङ्मुखाः
केवलज्ञानोत्पत्तिः, समवसरणं, देशना च
देशनासमयवर्णनम्

कथानकं

चित्रकारः
शुभ्रंकरः
सागरश्रेष्ठी
सावद्याचार्यः
बलराजः

पत्राङ्कः

- २ ए
२ ८
३ १
३ ३
३ ५

- ३ ८
४ ०
४ १
४ ४
४ ७
५ ०
५ ३

अनुक्रम-
णिका.

व्याख्यानं	विषयः	कथानकं	पत्राङ्कः
२०३	समवसरणस्थजिनदेशना, जीवानां पङ्क्ति- चतुष्कम्		६६
२०४	गृहीतं व्रतं जीवनेदेन चतुर्धा	शाब्दिकणपञ्चकम्	६७
२०५	अन्त्यक्रिया		६८
२०६	कालस्वरूपम्, जावितीर्थकरादिशब्दा- कापुरुषाः		६९
२०७	जाविचतुर्थारकस्वरूपम्	कटिकवर्णनम्	७०
२०८	सम्प्रति दुःषमारकस्वरूपम्		७१
२०९	अनागतजिनवर्णनम्		७२
२१०	दीपोत्सवदिनस्वरूपम्	सुहस्तिसंप्रती	७३
			७४
			७५
			७६
			७७
			७८
			७९
			८०

पञ्चदशः स्तम्भः

१ एतद्व्याख्यानं दीपाब्जिकादिने आयाति. २ एतत् कार्तिकयुद्धप्रतिपद्यायाति.

व्याख्यानं

२१३
२१४
२१५
२१६
२१७
२१८
२१९
२२०
२२१
२२२
२२३
२२४

विषयः

दीपपूजा
अहपाद्दरश्रुतेनापि महासुखम्
ज्ञानस्य विराधना न कार्यो (ज्ञान-
पञ्चमीव्रतम्)
अत्रयदानम्
दानधर्मः
पात्रदानफलम्
धर्मचातुर्विध्यम्
विवेकिकृत्यम्
शुद्धाशुच्यव्रतपालनफलम्
सत्सङ्गः
अन्तरङ्गशत्रुजयः
कर्मयोगतः पतिवा पुनः स्वं तारयेत्

कथानकं

धनवणिक
यवर्षिः
गुणमञ्जरीवरदत्तौ
धननामारात्मिकश्रेणिकादयः
विविधलघुहृष्टान्ताः
धन्यश्रेष्ठी
सौभाग्यदेवीजिनदासौ
कपिलः
पुण्फरीककण्फरीकौ
प्रजाकरः
सेलकसाधुः

पत्राङ्कः

८३
८५
८७
९२
९५
९८
१०१
१०४
१०६
१०८
११०
११२

व्याख्यानं	विषयः	कथानकं	पत्राङ्कः
११५	कार्तिकीमहिमा	जाम्बवतलिखित्यौ	११५
षोडशः स्तम्भः			
११६	लेश्यास्वरूपम्	प्रियंकरनृपः	११७
११७	अविमृश्यकरणनिषेधः	आत्मवृद्धेदाद्याः	११८
११८	सहसाकरणनिषेधः	पतत्रिभारकनृपः	११९
११९	पञ्चत्रिः कारणैः कार्यसिद्धिः	रावणः	१२०
१२०	जाविजावः	रिपुमर्दनः	१२१
१२१	कालदेवादिभ्योऽपि कर्मणो बलवत्त्वम्	लुहककुमारः	१२२
१२२	पञ्चकारणसमुदये सत्येव कार्यसिद्धिः	कालिकाचार्यशाखियाहनौ	१२३
१२३	सशुणचिन्तनम्	शीतलाचार्यः	१२४
१२४	अव्यवन्दनजाववन्दने	धर्मबुद्धिर्लघुसाधुः	१२५
१२५	ज्ञानयुक्तक्रियायाः साफट्यम्		१२६

१ एतत् कार्तिकशुक्लपूर्णिमायामायाति.

व्याख्यानं

२३६

२३७

२३८

२३९

२४०

विषयः

नवनिदानस्वरूपम्

अत्वार उपदेशानर्हाः तेषामाद्यो

रागान्वितः

सप्तमनिहवः

बोटिकवकव्यता

श्रुतनिन्दकाः (हुंढकाः)

कथानकं

तामखितापसः

नन्दनतलवरादयः

गोष्ठामाहिलः

शिवञ्चतिः

द्वाविंशतिगोष्ठिकनराः

पत्राङ्कः

२४०

२४२

२४४

२४८

२५०

ससदशः स्तम्भः

२४१

२४२

२४३

२४४

२४५

२४६

२४७

क्रोधफलम्

मानत्यागफलम्

मायापिण्डम्

लोचोऽनर्थकृत्

लोचफलम्

क्रोधपिण्डः

लोचपिण्डः

अमरदत्तमित्रानन्दौ

बाहुबली

आषाढञ्चतिः

सागरश्रेष्ठी

सुभ्रूमचक्री

मासहृपणसाधुः

सुव्रतसाधुः

२५३

२५८

२६१

२६४

२६७

२६९

२७१

व्याख्यानं

२४८
२४९
२५०
२५१
२५२
२५३
२५४
२५५

विषयः
दशमाञ्चाप्रत्याख्यानजेदान् फलं चाह
दशप्रत्याख्यानम्
व्रतखण्डफलम्
मौनिकादर्शी
सम्यक्त्वे शङ्का न कार्या
मिथ्यात्वजेदाः
मिथ्यात्वस्य दुस्त्यजत्वम्
प्रचोराशातनाफलम्

कथानकं

कुविन्दादयः
दामन्नकः
मत्स्योदरः
सुव्रतश्रेष्ठी
आषाढसूरिः
पालकोऽभव्यः
मंखलिपुत्रः (गौशालः)
मंखलिपुत्रः

पत्राङ्कः
१५३
१५५
१८०
१८३
१८५
१९०
१९३
१९६

अष्टादशः स्तम्भः

२५६
२५७
२५८
२५९

ज्ञानाचारः प्रथमः
अस्वाध्यायकाले स्वाध्यायनिषेधः
द्वितीयो विनयाचारः
तृतीयो ज्ञानाचारः

सागराचार्यः
दुष्टकसाध्यादयः
स्थूलजज्ञचण्डरुद्रशिष्यौ
नैमित्तिकौ द्वौ

: १९९
२०२
: २०५
२०८

१ इतत् मार्गशुक्लैकादशीदिने आयाति.

व्याख्यानं

२६०
२६१
२६२
२६३
२६४
२६५
२६६
२६७
२६८
२६९

विषयः

उपधानवहनाख्यश्चतुर्थः
योगबहुमानः
योगोघहनस्यैर्यम्
अनिह्वाख्यः पञ्चमाचारः
व्यञ्जनानिह्वाख्यः षष्ठः श्रुताचारः
अर्थानिह्वाख्यः सप्तमाचारः
सूत्रार्थानिह्वाख्योऽष्टमः
शुभाशुभश्रुतस्य सम्यगर्थः कार्यः
निःशंकाख्यः प्रथमो दर्शनाचारः
निष्कांदाख्यो द्वितीयो दर्शनाचारः

निर्विचिकित्साख्यस्तृतीयो दर्शनाचारः

कथानकं

मासतुसमुनिः
आर्याषाढसूरिः
रोहगुप्तः निह्वः षष्ठः
कुमारपालादयः
हेमचन्द्रादयः
अजयदेवसूरिः
लुप्तकमुनिः जेरी च
पञ्चमनिह्ववंगंगाचार्यः
लुप्तकशिष्यः, चतुर्थनि-
ह्वोऽश्वमित्रश्च
जोगसारश्रेष्ठी

पत्राङ्कः
२११
२१४
२१५
२१८
२२२
२२५
२२६
२२७
२३१
२३४
२३७
२४०

श्रीउपदेशप्रासादे ॥

॥ त्रयोदशः स्तम्भः ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ २७१ ॥

उत्कृष्टकाले विजयेष्वञ्चूवन्, षष्ट्युत्तराश्चन्द्रशतारिहन्ताः ।
दिक्क्षेत्रजाः कालत्रिकेण गुण्या, विंशत्यरिघ्नाश्च शतानि सप्त ॥ १ ॥
सीमन्धराद्या विहरन्ति ये च, विदेहजा विंशतितीर्थनाथाः ।
कल्याणकानि वृषभादिकानां, विंशत्य (शान्त्य) श्रायैकशतानि चान्न ॥ २ ॥
श्रीवारिषेणो वृषभाननश्च, चन्द्राननोऽहन् प्रभुवर्धमानः ।
एतच्चतुःशाश्वतमूर्त्तयश्च, सन्त्यूर्ध्वलोकादिषु ताः स्तवीमि ॥ ३ ॥
एतज्जिनव्यूहमनन्तरोक्तं, शत्रुञ्जयाङ्गस्तु सहस्रकूटे ।
न्यस्तं स्तुतं तत्प्रददातु नित्यं, ज्ञानं समाधुद्यममुत्तमं मे ॥ ४ ॥

अथात्र पूर्वोक्तस्तम्भेषु दर्शनं व्रतानि च वर्णितानि । सम्प्रति तत्सम्यक्त्वव्रतान्वितो नरो जिनभक्तितत्परो ब्रवेदित्यनेन संबन्धेनागतं जिनभक्तिफलादिकं स्तौमि । तत्रादौ ग्रन्थमध्यमङ्गलमाह—

श्रीवीरं जगदाधारं, स्तुवन्ति प्रत्यहं नराः (च ये) ।
तेऽर्थवादं वितन्वन्ति, विश्वे दशार्णचक्रवत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । ज्ञातमिदम्—दशार्णे देशे पुरे च दशार्णचक्रवत् । स पञ्चशतान्तःपुरीणां मध्यं सौख्यं (सुखं)
व्यलसत् । अन्येद्युश्चरेण संध्यायामिति विज्ञप्तः—“विन्नो ! विश्वविभ्रुवीरः प्रातरुपवने समेष्यति” ।
रोमाञ्चितो ऋषः प्रोचे—“श्रीप्रभुः प्राक्केनापि न वन्दितस्तथाऽहं प्रगे वन्दिष्ये” इत्यहङ्कृत्या
पूर्णः परमर्ष्या स्वर्णरूप्यदन्तमयपञ्चशतीपर्यङ्किकाधिरूढान्तःपुर्यादिकया श्रीवीरं नन्तुमागतः, तथाहि—
अष्टादश सहस्रा हस्तिनः, जिनसङ्घ (२४) लक्षा अश्वानि, बह्माणसङ्घ (२१) सहस्राः
स्यन्दनाः, एकनवतिकोटयः पदातयश्च, सहस्रं सुखासनानि, षोरुशसहस्रा ध्वजाश्चेत्यादिसंपदन्वितः
समवसरणोपान्ते एव कुञ्जराडुत्तीर्थं पञ्चाजिगमपूर्वकं प्रयुं ननाम । इतश्चेन्ञोऽवधिना विज्ञाय तन्म-
दापनोदाय श्रीवीरं वन्दितुमाहत्, दिव्याङ्घ्रिं विचक्रे, तद्यथा—प्रत्येकं पञ्चशताधिकषादश (५१२)
शिरःसमन्वितानुःषष्टि (६४) सहस्राः करिणो रचिताः । पुनः कीदृशास्ते ? मस्तके मस्तकेऽष्टावधौ
दन्ताः, प्रतिदन्तमष्टाष्ट (चाप्यः, प्रतिवाप्यष्टाष्ट) कमलानि, प्रतिकमलं लक्षं लक्षं पत्राणि, प्रतिपत्रं
षात्रिंशधरनाथानि रचितानि । कमलमध्यकर्णिकाजागे इन्ञप्रासाद एकः । तन्मध्येऽष्टाजिरग्रमहि-
षीजिः सार्धं सुरेशः स्थितः । इत्थं सर्वमहर्ष्यां वन्दितुं समागात् । अत्र पूर्वार्चार्थप्रणैतिकहस्तिमुखादि-

सङ्ख्या त्वियम्—मुखानि ११२, दन्ताः ४०७६, वाव्यः ३२७६८, पङ्कजानि २६२१४४ । एककर्णिका-
गतप्रासादसङ्ख्या कमलतुल्या । अग्रमहिष्यस्तु २०७११२ । कमलदलानीमानि—

बुबीसं कोनिसयाई, एगवीसं कोनि लरक चउचत्ता ।

इगकरिकमलदलाणं, माणं सिरी सकरायस्स ॥ १ ॥

इत्थं सर्वकरिषु स्वयमन्यूह्यं । इन्द्राणीसङ्ख्या त्वियं—त्रयोदशसहस्रकोट्यः चतुःशतीकोट्यः एकविं-
शतिकोट्यः सप्तसप्ततिदशाः अष्टोत्तरशतं दिव्यकन्यकाश्च । एवं महर्ष्या इन्द्रो चूतलन्यस्तमस्तको विचोः
अष्टोत्तरशतदिव्यकुमाराः अष्टोत्तरशतं प्रेक्ष्य साश्चर्यो दधौ—“अहो हरेर्कैश्चिविस्तरः ! मया तु तुभ्या
पादानवन्दत । नृपोऽपि शक्राश्रियं प्रेक्ष्य साश्चर्यो दधौ—“अहो हरेर्कैश्चिविस्तरः ! मया तु तुभ्या
संपदा मुधाऽन्निमानोऽयं चक्रे । एककरितुल्याऽपि मम समृद्धिर्न । अहो ! अनेन नूनं ममाज्जिमानान-
नमेतच्चपेटया वक्रीकृतं । अथाहमान्तरर्द्धिमाविष्करोमि । पुनस्तत्करणेन जिनं वन्दे, तदाऽयं किं करि-
ष्यति ? अस्य बाह्यर्द्ध्यवलेपं हन्मि, अविरतगुणस्थानकोऽयमस्मिन्नेव त्रये कदापि संग्रमर्द्धिसयमात्मानं
विधाय जिनवन्दनाय न समर्थः । परमनयैव निजसमृद्ध्या मां स्तौति वन्दते च तथाऽहं कुर्वे” । इति
ध्यात्वाऽन्तः प्रभुदेशनया बुधः ह्यणविनश्वरं संपदादिकं मत्वा दीक्षां जग्राह । तदनु विस्मितस्त्रिदशे-
श्वरो राजर्षिणं नत्वा प्राह—“हे महासत्त्व ! अनेन विक्रमेण त्वयाऽहं जिग्मे, परेषां तु का कथा ?
चूयो भूयस्त्वां ह्मयामि । त्वन्मूर्खत्वागस्तु कोऽप्यद्भुतः । अहं विषयलम्पटस्त्वां जेतुं न ह्मः । त्वं तु

निरीहो निर्मायश्च । जवान्मम धर्माशिषं ददातु, येन प्रेत्याहपकालेन जवपारो मम स्यात्” । इति स्तवनं विधाय स्वर्गसगमत् । मुनिरपि बहुविधतपसा धूतकर्मा शिवमवाप—

योऽवलेपं विहायैवं, कृधिमान् सद्रुपासकः । ऋक्तिपूर्वं जिनं स्रौति, स एव जगद्रुत्तमः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोदशे

सम्पन्ने १७१ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १७२ ॥

अथ जिनऋक्तिफलविधानमाह—

नरत्वं प्राप्य दुष्प्रापं, कुर्वन्ति ऋरतादिवत् । तीर्थंकरार्चनं ऋक्तिं, तेषां स्याद्भाश्वतं यशः ॥ १ ॥

कण्ठ्यः । नवरं ऋरतो नात्रेयात्मजः, आदिशब्दात्सगरादयः । तदाख्यानमिदम्—

श्रीविनीतोद्याने नात्रेयं जिनं नत्वा प्रथमचक्री पप्रच्छ—“स्वामिन् ! यत्र तीर्थे यूयं पूर्वं नवनवति-
पूर्ववारान् यावत्समवसृतास्तत् किं ज्ञाश्वतमिदं तीर्थं ? । प्रचुरुवाच—“हे ऋरत ! आद्यारकेऽशीतियो-
जनमितोऽयं सिद्धाचलो विस्तीर्णः, द्वितीयारके सप्ततियोजनमितः, तृतीये षष्टियो, चतुर्थे पञ्चाशद्यो, १

१ आगामिऋत्वे.

एवास्य ग्रन्थस्य समग्रस्य गुर्जरभाषानुवादमुद्रणेन सर्वजनोपकारं कृतपूर्विणोऽपि वयमेतन्मूलग्रन्थ-
मुद्रापणे सोत्साहाः संजाताः ।

यद्यप्यस्य ग्रन्थस्यान्यमुनिकृतटवासहितत्वादन्वयसाध्या कुतोऽपि कारणदशुद्धतरत्वान्मुद्रापणे चिरं
शिथिलादराः स्थितवन्तो वयम्, तथाप्यस्यातीवोपयुक्तां जानाना गुणगुर्व्यां विदुष्या लाञ्छनीनाभ्याः
साध्व्याः प्रयासप्रेरणान्यामुत्साहितास्तद्वापितैर्नैव राजनगर (अमदावाद) निवासिन्या आधारसंज्ञायाः
श्राविकाया इव्यसाहाय्येनाग्रिमस्तम्भषट्कमुद्रापणाय प्रेसकापीकार्यं संसत्त्वास्त्रिणा जेठालालशर्मणा प्रारंभित-
वन्तः, तदनन्तरं तत्प्रेसकापीविलोकने कृतदयानां दयासागराणां श्रीमदानन्दसागराह्वानां पद्म्यास(सूरि)-
पदालङ्कृतानामुपदेशेनाखिलग्रन्थमुद्रापणे कृतनिश्चया जाताः । अत एव प्रथमभागमुद्रापणानन्तरं
द्वितीयविभागो रन्धनपुरनिवासिश्रेष्ठिश्रीविकोरदासात्मजयोर्हीरालालमणिलालयोर्भव्यसाहाय्येन प्रकटितः,
तदन्वयं तृतीयो विभागोऽपि प्रसारितः । क्रमेणान्तिमश्चतुर्थविभागोऽपि धन्यानां जिज्ञासूनां
हस्तकमलं शूषयिष्यत्यह्येनैव कालेनेति ।

संस्कृतभाषादोषबाहुल्येऽस्मिन् ग्रन्थे सन्धिविचित्रत्यादिदूषणानि निःशङ्कितं शोधितानि गद्यात्मके
लेखे, दोषग्रस्ते पद्यात्मके च ढन्दोऽनुवृत्त्या क्वचिदहपदोषा एव शोधिताः, क्वचिद्वर्णन्यूनाधिक्यं कृतं,

क्वचिह्नोकोकत्रावार्थानुसारेण पादोऽपि परावर्तितः, क्वचिन्मूलकारपावो दोषयुक्त एव लिखित्वाऽन्यो निर्दोषः पाठः पाठान्तररूपेणैव चिह्नो लिखितः, क्वचिच्च दोषसक्तोऽपि यथातथमेव लिखितो न काचिदपि शुद्धिर्विहिता । किं बहुना ! सर्वथा कर्तुः प्रयासगौरवं गीर्वाणत्राहापाठकवृन्दस्य ग्रन्थत्वापानुकूल्यं च मनसि निधाय समपहृपातया बुद्ध्या यथाह्ययोपहासं शुद्धिविषये प्रयासः कृतः ।

अस्मिन् ग्रन्थे मुख्याख्यः खण्माः सन्ति—सम्यक्त्वखण्णो, देशविरतिखण्णः सर्वविरतिखण्णश्चेति । तत्र प्रथमखण्णः प्रथमस्तम्भचतुष्टयरूपो द्वितीयश्चतुर्दशस्तम्भपर्यन्तश्चतुर्विंशतितमस्तम्भपर्यन्तश्च तृतीयः । त्रयोऽपि खण्माः सविस्तरतराः । तत्र प्रथमखण्णो गत एव प्रथमे विज्ञागे, द्वितीयश्च गतप्राय एव द्वितीयविज्ञागे, नवरं तृतीयेऽस्मिन् विज्ञागे त्रयोदशचतुर्दशस्तम्भद्विकपर्यन्तेऽयं द्वितीयः खण्णः समाप्तः । तत ऊर्ध्वमाग्रन्थसमाप्तेऽस्तृतीयखण्णः ।

अत्र तृतीये विज्ञागे प्राचीनविज्ञागघवत् स्तम्भषट्कमेव संगृहीतम्, नवतिर्व्याख्यानानि चैकाशीत्युत्तरशततमादारभ्य सप्तत्युत्तरविंशततमपर्यन्तम् । विज्ञागघये सम्यक्त्वं व्रतानि च संपूर्णतया कथितानि, अधुना सम्यक्त्वव्रतयुक्तः श्राद्धो जिनपूजायात्रादिधर्मकृत्यकरणतत्परो जवतीति संबन्धं दर्शयित्वा विविधधर्मकृत्यान्पदिदिदुर्ग्रन्थकर्ता ग्रन्थमध्यत्वान्मध्यमङ्गलं कृत्वा जिनत्रिकरणमुपदि-

देशादावेकाशीत्युत्तरशतमे व्याख्याने । ततो व्याख्यानद्वये (१०२-१०३) तीर्थयात्रोपदिष्टा ।
 ततोऽनन्तरव्याख्याने (१०४) निर्दिष्टः स्नानविधिः, तदनन्तरे च (१०५) पुष्पपूजाविधिः साव-
 धानतया ज्ञातव्योऽस्ति । ततो व्याख्यानद्वये (१०६-१०७) जिनचैत्यजिनप्रतिमाविधिः कश्चितः ।
 तदनन्तरव्याख्याने (१०८) देवतोद्देशेन कृतायां हिंसायां महत्पापं प्रतिपादितं, तत्र कश्चितं यशो-
 धरचरितं मानसिकहिंसाकरणेनाप्यनर्थप्रदर्शकं विस्तारेण । ततो व्याख्यानद्वयं (१०९-११०) मूर्त्ति-
 पूजासिद्धितरपूजाविधिनिरूपकमस्ति । तदनन्तरव्याख्याने (१११) 'अविधिकरणादकरणं वरम्' इति-
 मन्तारो निरस्ताः । ततो व्याख्यानद्वयं (११२-११३) देवद्रव्यसंबन्धि । ततः (११४) व्याख्याने
 सावद्यचैत्यमतनिरासः । ततः (११५) व्याख्याने नमस्कारगणनविधिरूढः ।

चतुर्दशे स्तम्भे प्रथमव्याख्यानदशकं तीर्थकरपञ्चकट्याणकविषयं, तत्रापि (११६) व्याख्याने
 विंशतिः स्थानकानि (१०३) व्याख्याने च सर्वजीवानां लगन्तीति प्रतिपादितम् । ततो
 व्याख्यानचतुष्के (१०६-१०९) कालस्वरूपं सविस्तरं वर्णयित्वा चरमे व्याख्याने (११०) दीपो-
 त्सववर्षनं कृतमस्ति ।

पञ्चदशे स्तम्भे आदौ ज्योत्कारस्वरूपमुक्त्वा तदनु पूजा—ज्ञानाजयदान—दानधर्म—पात्रदानाद्यनेकविषयोपरि व्याख्यातानि कृतानि सन्ति, तत्सर्वमनुक्रमणिकातो ज्ञेयम्, पुनरुक्तदोषत्रयेनात्र न लिख्यते ।

तदनन्तरस्तम्भत्रयेऽपि त्रिन्नत्रिन्नधर्मविषयाः प्रदर्शितास्तेऽपि अनुक्रमणिकात एव सुबोध्याः इति नात्र प्रपंच्यन्ते । केवलं धर्मजिज्ञासवः प्रार्थ्यन्ते साध्यन्तग्रन्थवाचने ।

विभागोऽस्मिन् शुद्धिविषये कृतेऽपि प्रयत्ने स्याच्चेत् स्वल्पनं मतिमान्द्यात् दृष्टिदोषाद्वा तत्क्षाम्यन्तु सहृदयाः, बोधयन्तु च प्रमादस्थानानि कृपया, येन त्र्यस्तद्विषये सावधाना त्रवेमेति प्रार्थना ॥

संवत् १९७७

फाट्गुनकृष्णपञ्चमी

श्रीजैनधर्मप्रसारकसत्ता.

भावनगर.

स्पष्टः । अन्यतीर्थानि नन्दीश्वरादीनि । यत उक्तं च श्रीअतिमुक्तकेवलिना कृष्णपूज्यनारदात्रे—
 जं किञ्चि नाम तित्थं, सग्रे पायाले तिरियलोगम्मि । तं सबमेव दिठं, पुंडरिए वंदिए संते ॥ १ ॥

तथाऽन्यैर्महद्भिः कृतम्—

नन्दीश्वरे तु यत्पुण्यं, द्विगुणं कुरन्तु नगे । त्रिगुणं रुचके हस्तिदन्तेषु च चतुर्गुणम् ॥ १ ॥
 एतद्विगुणितं जम्बूचैत्ये यात्रां वितन्वताम् । षड्गुणं धातकीखरुणे, तद्द्विगुणं त्रिगुणं ॥ २ ॥
 पुष्करोदरविम्बानां, द्वाविंशगुणसम्मतम् । मेरुचूलार्हदर्चायां, पुण्यं शतगुणं भवेत् ॥ ३ ॥
 सहस्रं तु समेताज्ञौ, लक्षं चैवाञ्जनाङ्गितः । दशलक्षमितं श्रीमङ्गैवतेऽष्टापदे च तत् ॥ ४ ॥
 शत्रुञ्जये कोटिगुणं, स्वप्नावात्स्पर्शतो मतम् । मनोवचनकाथानां, शुश्रूष्याऽनन्तगुणं नृणाम् ॥ ५ ॥

इति । अथास्मिन् जवेऽवश्यं यात्राऽस्य विधेयेत्याह—

देवानुभावतः पूज्यैर्मुक्त्यङ्गैर्महिमा स्मृतः । ध्रुवं त्रयौघमुक्त्यर्थं यात्रा कार्या दयाच्युतैः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । अत्रार्थे कुमारनृपोदन्तः—पत्तने श्रीहिमाचार्य उपदेशमकरोत्—

अज्ञानाद्यत्कृतं पापं यौवने वार्धकेऽपि वा । तत्सर्वं विलयं यान्ति सिद्धाङ्गैः स्पर्शनादपि ॥ १ ॥

एकजक्तो चूमिशायी ब्रह्मचारी वशेन्द्रियः । सम्यग्दर्शनसंयुक्तः परमावश्यककारकः ॥ २ ॥

यात्रा विदधन् सर्वतीर्थफलं प्राप्नोति । हे कुमारनृप ! नास्त्यतः परं तीर्थं जगत्रये । हे नृप ! पुण्य-
 रीक इति नाम आद्यगणधरतो जातं, यतः—

चित्तस्स पुन्निमाए, समणाणं पंचकोप्पिखरिळ । निम्मलसिद्धिसुहं पत्ता, जयज तं पुंरुरीयत्तिथं ॥ १ ॥

अत एव साम्प्रतं श्रीसङ्घैश्चैत्रपूर्णिमायां—

दस वीस तीस चत्ता पन्नासा पुप्फदामदाणेण ।

लहइ चउत्थं ठठठम दसम डुवालस फलाइं ॥ १ ॥

इत्यादिशास्त्रोक्तविधिना चैत्रपूर्णिमादेववन्दनं पुणरुरीकोद्यापनादिक्रियाः विधीयन्ते । यात्रायामपि सङ्घेऽपदं प्राग्यैरवाप्यते । इन्द्रादिपदं सुवज्रं, इदं पुनर्दुर्लभं । यतः—

अर्हतामपि मान्योऽयं सङ्घः पूज्यो हि सर्वदा ।

तस्याधिपो जवेद्यस्तु स हि लोकोत्तरस्थितिः ॥ १ ॥

इत्यादिगुरुरूपदेशाज्जातससङ्घयात्रामनोरथः कुमारो गुरुमज्ञापयत् । गुरुरपि आचारदिनकरादिप्रोक्त-
युक्त्याऽष्टात्रिः स्तुतित्रिदिवन्दनपूर्वं शान्तिकपौष्टिकपूर्वं च सङ्घपतिपदं समस्थापयत् । ततः सुवज्रे
हस्तिकुम्भस्थापितसुवर्णदेवालयः प्रस्थानमकरोत् । तदनु घासप्ततिः सामन्तदेवालयाः । ततश्चतुर्विंश-
तिर्भन्निदेवालयाः । तदनन्तरमष्टादश शतानि व्यवहारिणं प्रासादाः । श्रीसङ्घपुरस्तात्सर्वे चलन्ति ।
रूपः सकलचैत्यपूजाममारिपटहं कारागारविशोधनं सङ्घत्रकिं च कृत्वा यात्रात्रेरीमदापयत् । मार्गेऽश-
म्बलेच्यः शम्बलं प्रयत्नं सङ्घजनान् सहोदरेच्योऽधिकान् गणयन् लोकलोकप्रयाणेन चलन् गुरुं प्रति
यात्राविधिं पप्रह । गुरुराह—

सम्यक्त्वधारी पश्चि पादचारी, सच्चित्तवारी वरशीलचारी ।
ऋस्वापकारी सुकृती सदैका-हारी विशुद्धो विदधाति यात्राम् ॥ १ ॥

लौकिकैरप्युक्तम्—

“यानमर्थफलं हन्ति तुरीयांशमुपानहौ । तृतीयांशं च वपनं सर्वं हन्ति प्रतिग्रहः ॥ १ ॥”
श्रुत्वेत्यनन्तरं राजाऽनुपानत्पादचारी वऋव । गुरुस्तथारूपं तं वीक्ष्याह—“ओ नृप ! अश्वदिकं
पादत्राणं च धिना त्वद्देहे पीना निविन्ना ऋक्ष्यति ।

ततो व्यजिज्ञपद्भूपो दौःस्थ्ये प्राक् पारवश्यतः । पादान्यां न कियद्भ्रान्तं परं तद्द्व्यर्थतां गतम् ॥ १ ॥
अयं तु तीर्थहेतुत्वात्पादचारोऽतिसार्थकः । येनानन्तत्रवत्रान्तिर्मम प्रत्रश्यतेऽञ्जितः ॥ २ ॥

एवं युक्त्या गुरुं प्रोत्साहितवान् । स्थाने स्थाने प्रचावना, जिने जिने हेमल्लत्रं, प्रासादे प्रासादे
ध्वजरोपणं, ग्रामे ग्रामे पुरे पुरे सार्धमिकपूजां च, सङ्घे भोजनदानपटहोद्घोषणं, प्रतिदिनं द्विः सामा-
यिकं, पर्वदिनेषु पौषधविधानं, मार्गणदीनादीनामुचितदानं, चैत्यादिधर्मकृत्यानि च विदधाति । ततः
श्रीतीर्थे दृष्टे ससङ्घः पञ्चाङ्गप्रणाममकरोत् । तद्दिने तत्र स्थित्वा शत्रुञ्जयं वर्धाप्य सुगन्धद्रव्येणाष्टमङ्गलं
कृत्वा तीर्थोपवासं रात्रिजागरणं च चकार । प्रातर्देवगुरुपूजापूर्वं पारणोत्सवः । ततस्तद्वहटिकां प्राप्य
ससङ्घश्चैत्यवन्दनं विधाय सर्वशातनां परिहरन् श्रीगिरिराजमारोहत् । श्रीजिनप्रासादद्वारं सपादसेति

१ सच्चित्तनिवारकः-

कामित्तमुक्ताफलैर्वर्धापयति । ततः प्रदक्षिणावसरे सरसाऽपूर्वस्तुतिकरणार्थमन्यथ्रिताः श्रीहेमाचार्याः
 “जय जंतु कप्पपायव०” इति धनपालपञ्चाशिकामपठन् । राजादयः प्राहुः—“जगवन् ! ज्वन्तः पर-
 कृतस्तुतिं कथं कथयन्ति ?” । गुरुत्रिरूचे—“राजन् ! एवंविधाश्रुतत्रक्तिगर्जां स्तुतिरस्माच्चिः कर्तुं न
 शक्यते” । एतन्निरचिमानतां गुरोः स्तुवन्तो राजादनीतरुतले प्राप्ताः । तदा गुरुराह—“हे नृप ! सप्त-
 तिलहकोटयः षट्पञ्चाशत्सहस्रकोटयश्चेति पूर्वाङ्कः, स नवनवत्या ताड्यते तदेमेऽङ्गा लब्धाः—एकोनस-
 सतिकोटिकोऽयः पञ्चाशीतिलहकोटयः चतुश्चत्वारिंशत्सहस्रकोटयः, एतावतो वारानेततरुतले नात्रेयः
 समवासापीत् श्रीशत्रुञ्जये इति सारावलिप्रकीर्णके प्रोक्तमस्ति । तत्र पूर्वं नृपः श्रीगुरुञ्चिः प्रोक्तविधिना
 वृहद् पाण्डुकां च सम्यक् प्रपूज्य गर्भगृहं प्राप्तः । तत्र लब्धत्रिभुवनैश्वर्यं इव परमानन्दाञ्चितः सकलकर-
 णव्यापारमुक्त इवानिमेषोन्मेषोऽलस इव स्मितलोचनो जिनं वीक्ष्य क्षणमेकं जिनमुखकजन्यस्तदृष्टिर्हर्षो-
 श्रुपूरदूरिताखिलतापव्यापस्तिष्ठति स्म । ततो “जगदीश ! तव पूजनं मया निःस्वेन कथं क्रियते ?” इत्या-
 दिस्तुतिवच उच्चरन्नवलहमूढ्यैर्नवमहारलैर्नवजीविर्विंसात्रमणत्यागार्थं नवाङ्गेषु पूजयामास । ततो दधौ—

“धन्योऽहं मानुषं जन्म सुलब्धं सफलं मम । यदवापि जिनेन्द्राणां शासनं विश्वपावनम् ॥ १ ॥”

ततो मालोद्घट्टनसमये सङ्घेषु मितितेषु मन्त्री वाग्जहृ इन्द्रमालामूढ्ये लक्षचतुष्कमुवाच, तत्र च
 राजाऽष्टौ लक्षान्, मन्त्री षोरुश लक्षान्, नृपो षात्रिंशद्विंशदान्, एवं मालामूढ्ये क्रियमाणे कश्चित्

१ मालापरिधापनसमये.

प्रह्वन्नः सपादकोटिं चकार । ततश्चमत्कृतो नृपः प्रोचे—“दीयतां माला” । ततः प्रकटीचृतं सामान्यवे-
 षवन्तं तं जगसुं दृष्ट्वा मन्त्रिणं प्राह—“अव्यं सुस्थं कृत्वा दीयतां माला” । जगदुरपि राजवाचेषदन्तः
 कषायितो रत्नं दत्त्वाऽऽह—“हे नृप ! देवगुरुसङ्घेशात्रे न हि कोऽपि ह्यभवाक्यं वदति” । राजा तस्य
 मिथ्यादुष्कृतं दत्त्वा समादिङ्ग्य च—“त्वं मम सङ्घे मुख्यः सङ्घपतिः” इति सन्मानं कृ (द) त्वा
 मालामर्पितवान् । तेनापि अष्टषष्टितीर्थरूपायाः स्वमातुः परिधापिता । ततो नृपः स्वर्णपूजोपकरणानि
 प्रासादे सुक्त्वा पञ्चशक्रस्तवैदवान् वन्दित्वा ससङ्घः सर्वतः श्रीपुण्फरीकाचलं पट्टकूलादिभिः परिधाप-
 यन् क्रमादुत्तीर्थं पादलिङ्गपुरे प्राप्तः । तत्र च राज्ञा शत्रुञ्जयाद्रेः पञ्चमं शृङ्गं गिरिनारनामकं स्मृतं ।
 “अस्य वन्दने तत्समं फलं” इति सूरेश्वरमुखाह्वत्वा ससङ्घो नृपः क्रमेण ससुखं तत्र ययौ । सवि-
 स्तरां स्नात्रपूजां विधाय तत्र श्रीनेमिनः प्रतिमां वज्रमयीं सातिशयां वीद्व्य “केनेयं मूर्तिः कदा
 कारिता ?” इति राज्ञा पृष्टा गुरवः प्राहुः—

इहैव ऋरतेऽतीतचतुर्विंशत्यां तृतीयतीर्थकृत्सागरसमयेऽवन्यां नरवाहनो राजाऽचूत् । सोऽन्यदा
 जिनवाणीं श्रुत्वा पप्रह—अगवन् ! कदाऽहं केवली जावी ?” जिनोऽवक्—“हे नृप ! आगामिन्यां चतुर्विंशतौ
 द्वाविंशजिनस्य नेमेर्वारके त्वं केवली जावी” । इति श्रुत्वा संयमं लात्वा तपसा मृत्वा ब्रह्मलोकं दशसागरा-
 युरिन्द्रो जातः । तत्रावधिना पूर्वजवं ज्ञात्वा श्रीनेमेर्वज्रमयं बिम्बं नवं विधाय स्वर्गं पूजितं । तत आ-
 युःप्रान्ते नेमिकल्याणकत्रयस्थाने रैवते वज्रेणोत्कीर्य नृमिमध्ये पूर्वाञ्चिमुखः प्रासादः कृतः; तत्र चैत्ये

रूप्यमयं गर्जगृहत्रयं कृत्वा रत्नमणिमुवर्णमयं विम्बत्रयं स्थापितं, तदग्रे काञ्चनबलानकं कृत्वा तद्वज्र-
 मृत्तिकामयं विम्बं न्यस्तं । ततः स इन्द्रः स्वर्गाञ्छुत्वा संसारं त्रान्त्वा ह्रितिसारे नरवाहननृपोऽञ्जत् । तत्र
 श्रीनेमिमुखात् पूर्वस्वरूपं निशम्य तद्विम्बं संपूज्य जिनाभ्यर्णो संयमेन च केवलेन मोक्षं गतः । नेमेः कल्या-
 णकत्रयं जातं । ततश्चैत्यं लेप्यमयं च विम्बं लोके पूज्यं जातं । श्रीनेमिमोक्षतो नवोत्तरनवशततमे वर्षे
 काश्मीरदेशाञ्जलश्राद्धोऽत्र यात्रायै समेतः । जलपूर्णैः कदरैः स्नानं कृतं । जलेन विम्बं गदितं । रत्नेन
 तीर्थविनाशं वीक्ष्य मासघ्नयमुपवासाः कृताः । ततोऽम्बिकादेशेन काञ्चनबलागकाष्ठमयं विम्बं समा-
 नीय स्थापितं । इत्याद्युज्जयन्तस्तुतिं श्रीगुरुतो निशम्य सर्वज्ञेदोत्सवैरात्मानं कृतार्थयन् बहुदिनान्यस्थ्यात् ।
 तत्रापि स एव जगद्गुरिन्द्रमालां परिदधौ । तदनु ससङ्घो नृपो देवपत्तने श्रीचन्द्रप्रज्ञयात्रां चकार ।
 तत्रापि जगद्गुरिन्द्रमालां जग्राह । तदा राजा तं श्राद्धं पप्रच्छ रत्नप्राप्तिस्वरूपं । स ग्राह—“मधुमतीपुर्यां
 प्राग्वाटीयवंशेन हंसेन मत्पित्रा प्रान्तसमये मम प्रोक्तं—‘एतेषु पञ्चसु रत्नेषु रत्नत्रयमिदं सिद्धगिरिरैव-
 तदेवपत्तनेषु क्रमाद्देयं, त्रयता च घयेन स्वनिर्वाहः कार्यः’, तद्वचसेदं पुण्यं मया कृतं, अधुना महासङ्घे
 मिलिते शेषमात्मसत्कं रत्नघयं श्रीसङ्घस्वामिनस्तव त्रवतु” इत्युक्त्वा राज्ञः हस्तपद्मे मुक्तवान् । नृपस्ते वीक्ष्य
 विस्मितः ग्राह—

“धन्यस्त्वं श्राद्धकोटीर प्रथमं पुण्यकारिणः । ऐन्द्रपदं यदेवं त्वं प्राप्तस्तीर्थत्रयेऽप्यसौ ॥ १ ॥”

इत्यादि स्तुत्वा स्वार्थासने निवेश्य सुवर्णादिभिः सत्कृत्य सार्धकोटिमितं धनं दापयित्वा रत्नघयं गृहीतं ।

तन्मध्यनायकीकृत्य हारयुग्मं विधाप्य च । शत्रुञ्जये रैवते च प्रैषीत् पूजार्थमर्हतोः ॥ १ ॥
ततः पत्तने सङ्घं सत्कृत्य विसर्जयामासेति ।

कुमारपालवन्नक्त्या विधिना तीर्थपूजनम् । अन्यैरित्थं विधातव्यमवद्यव्यूहन्नित्तये ॥ १ ॥
॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायासुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

त्रयोदशे साम्ने १८३ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १८४ ॥

अथ स्नानविधिमाह—

स्नानादिसर्वकार्याणि विधिपूर्वं विधापयन् । हिंसात्रिः (ज्यः) मनसा जरीरुः सर्वज्ञसेवनापरः ॥ १ ॥
स्पष्टः । स्नानविधिस्त्वयं—अधःस्थापितत्राजनप्रतिनालिकपादपीठोपरि पूर्वाञ्जिमुख उत्तराञ्जिमुखो
वा स्थित्वा पनककुन्धुकीटिकामर्कोटकादिरहिते सम्यक्बुषिराद्यदूषिते शूत्रागे सातपक्षेत्रे वा न तु
शब्दायमानशिलाप्रदेशे तदधोवासिजीवरक्षार्थं प्रथमं पुञ्जनिकथा (प्रमार्जन्या) प्रमृज्याञ्जितश्चक्षुर्न्या
निरीह्य निरीह्य तत्र तिष्ठति, यदि स्वप्रत्याख्यानकालः पूर्णो विज्ञातस्तदा नमस्कारेण पारयितव्यः ।
उपवासप्रत्याख्यानिनस्तु दन्तधावनादि विनाऽपि शुद्धिरेव, तपसो महाफलत्वात् । यतो लोकशास्त्रेऽपि-
उपवासे तथा श्राद्धे न कुर्याद्दन्तधावनम् । दन्तानां काष्ठसंयोगो हन्ति सद्य कुलानि च ॥ १ ॥

वस्त्रपूतेन प्रासुकीचूतेनाचिचीचूतेन परिमितेन स्तोकेन देहवलेदनमात्रेण जलेन यथा जलप्रवाहेण त्रसादिजीवा ग्लानिं न प्राप्नुवन्ति तथा स्नानं विधेयं । बाह्यमलत्यागाय श्रीमज्जिनस्य परमपवित्रदेह-
स्पर्शनाय जावतः क्रोधादिमलद्वालनाय तत्कार्यं, इव्यस्नानं गृहस्थस्य देवपूजायामेव जावशुद्धिहेतुत्वा-
दनुमतं, नान्यत्र । अनेन “इव्यस्नानं पुण्याय” इति थैः कथ्यते तन्निरस्तं मन्तव्यं । तीर्थस्नानेनापि न
हि जीवस्यांशतोऽपि शुद्धिः । यतः काशीखण्डे षष्ठाध्याये—

मृदो जारसहस्रेण जलकुम्भत्रशतेन च । न शुध्यन्ति दुराचाराः स्नातास्तीर्थशतैरपि ॥ १ ॥
जायन्ते च म्रियन्ते च जलमध्ये जलौकसः । न च गह्वन्ति ते स्वर्गमविशुद्ध्यमनोमलाः ॥ २ ॥

परदारपरइव्यपरजोहपराङ्मुखः । गङ्गाऽप्याह कदाऽऽगत्य मामयं पावयिष्यति ॥ ३ ॥

अत्राह परः—ननु तर्हि पूजाद्वारेऽपि गृहस्थो इव्यस्नानं कथं करोति ? अप्कायहिंसाहेतुत्वात् ?
उच्यते—श्रीमत्परमेश्वरदेहं समवसरणस्थं कदाचित्कोऽपि मनुष्यो मलक्लिन्नमूत्रविन्दुदमशरीरेण न
सृशति, आशातनाहेतुत्वात्, तददत्रापि स्त्रीशय्यादिलघुनीत्यादिवातस्पर्शादित्रिर्मलिनैश्चूतं शरीरं
जिनार्चायां जावशुद्धिकरं न स्यात्, अपवित्रोऽस्मि अपवित्रोऽस्मीति पुनः पुनः स्मृतिमेति, तस्मिन्
कृते तु अहं शुद्धोऽस्मि प्रशुपूजाहोऽस्मि एवं जावप्रवृद्धिः स्यात्, स्वहृदेहा अपि सुराः स्वर्गवाप्यां
शुचीचूय शश्वतप्रतिमार्चो विदधति तर्हि नराणां तु अवश्यं तदर्हं । तथा च नरो जावपूर्वं इव्यस्नानं
यतनया कुर्वन्महाफलं प्राप्नोति । यतः—

ध्यानान्भसा तु जीवस्य सदायबुद्धिकारणम् । कर्ममलं समाश्रित्य जावस्नानं तदुच्यते ॥ १ ॥
 स्नानादनु शीघ्रं कुरिणकागतं जलं सातपदैत्रे पुञ्जनिकया ऋमिं प्रमार्ज्यान्त्यदहनरेण परिष्ठापयति
 इति । कस्यचित् स्नाने कृतेऽपि यदि स्फोटकात् पूयहतादि स्रवति तदा तेनाङ्गपूजा स्वयं न कार्या,
 आशातनासंभवेहेतुत्वात् । क्तुवतीनां तु चतुरो वासरान् यावद्देवदर्शनं न योग्यं, पूजा तु सप्त दिनान्
 यावन्न विधेया । यदुक्तम्—

तह जिणचवणे गमणं गिहपनिमाणच्चणं च सज्जायं ।
 पुप्फवइत्थियाणं पनिसिद्धं जाव सत्तदिणं ॥ १ ॥

केचिन्मूढा क्तुप्रासखीणां पवनपाठनं न निषेधयन्ति । तथा च ते इत्थं स्वकहपनया जहपन्ति—
 श्रीवीरादेः साध्यः सर्वा अपि प्राप्तमुतुं मत्वाऽपि सिद्धान्तवाचनां न मुञ्चन्ति गरुग्मन्भवद्देहधर्मत्वात् ।
 अत्र गुरुः प्राह—नैतद्वाक्यमर्हं, यतः सर्वासामर्हत्साध्वीनां षष्ठसप्तमगुणस्थानवर्तित्वाद्दोषः समाप्त-
 गतीति श्रूयते । अथ पूर्वोक्तयुक्त्या स्नानविधिः प्रोक्तः । आदिशब्दात्तदनन्तरं यत्कार्यं तदाह—ततः
 शुचवस्त्रेणाङ्गरूक्षणं पौतिकमोचनं पवित्रवस्त्रान्तरपरिधानादि कार्यं, ततो जलार्द्रपादान्यां ऋमिमस्पृ-
 शन् तथा काष्ठपाडुकामपि सर्वथा परित्यजन् पवित्रस्थानमागत उत्तराग्निमुखोऽसन्धितं दिव्यं श्वेतां-
 शुक्लघणं परिदधाति । यदुक्तम्—

न कुर्यात् सन्धितं वस्त्रं देवकर्मणि ऋमिप । न दग्धं न च विह्विन्नं परस्य च न धारयेत् ॥ १ ॥

लोकैऽप्युक्तं—

कटिस्थष्टं तु यद्वलं पुरीषं येन कारितम् (येन च कृतम्) ।

समूत्रमैथुनं वाऽपि तद्वलं परिवर्जयेत् ॥ १ ॥

एकवस्त्रो न शुद्धीत न कुर्याद्वैवतार्चनम् । न कञ्चुकं विना कार्यो देवार्चा स्त्रीजनेन तु ॥ ३ ॥

एवं हि पुंसां वस्त्रघयं स्त्रीणां च वस्त्रत्रयं विना न पूजाऽर्हा । तथा “एगसामीयं उत्तरासंगं करेइ” इत्यागमप्रमाणानुत्तरीयमखण्डमेव कार्यं, न तु खण्डरुपयादिरूपं । न च डुकूलं जोजनादिकरणेऽपि सर्वदा पवित्रमेवेति लोकोक्तिः प्रमाणं, किं त्वन्यधौतिकवहुकूलमपि जोजनमलमूत्राद्यशुचिस्पर्शवर्जितमेवार्हं । धौतिकं च स्वदृपवेलामेव व्यापार्यं, प्रस्वेदश्चेष्मादि च धौतिकेन न कार्यं । तच्च परसत्कं प्रायो वर्ज्यं, विशेषतश्च बालवृद्धरामादिसत्कं । श्रूयते हि कुमारपालस्य पूजाहं वस्त्रे मन्त्रिणा बाह्वनेन व्यापारिते । राज्ञोक्तं “नव्ये मेऽर्पय” । तेनोक्तं—“डुकूलं नव्यं सपादलक्षेण बंबेरापुर्येव निष्पद्यते । तदपि तद्गुणव्यापारितं तुह्नीकृतमत्रायाति” । ततो राज्ञाऽव्यापारितमेकं याचितमपि बंबेरानुयो नादात् । तदा राजा रुष्टो बाह्वनं ससैन्यं तं प्रति प्रैषीत् । चतुर्दशशतकरञ्जीस्थचटैः सद्यो रात्रौ बंबेरापुरमवेष्टयत् । तदा सप्तशतीकन्योषाहाविघ्नाय तां रात्रिं बिलम्ब्य प्रातर्दुर्गं जगृहे । सद्यः स्वर्णकोटीरेकादशशतीं ह्ययंश्च लब्धौ । दुर्गं धरद्वैश्वर्णीचक्रे । तत्र देशे स्वस्वाम्याज्ञां प्रवर्त्य सप्तशतीं शालापतीन् समहमानिन्ये । तत्याश्वकारितवस्त्रे ऋषः स्वयं पूजाक्षणे व्यापारयत् । इत्यव्यापारितधौतिके ज्ञातम् ।

ततश्चैत्यप्रमार्जनं यतनापूर्वं पूजासामग्रीमीलनं च । एवं द्रव्यतः शुचिता, भावतः शुचिता तु राग-
देषकषायैहिकामुष्मिकस्पृहाकौतुकादित्यागैकग्रचित्ता । उक्तं च—
मनोवाक्कायवस्त्रोर्वीपूजोपकरणस्थितेः । शुद्धिः सप्तविधा कार्या श्रीअर्हत्पूजनद्वारे ॥ १ ॥

स्नानादिकार्यं विधिना वितन्वन्, प्रामोत्यनद्वयं फलमद्वयं सः ।

जैनस्य धर्मे न तु बाह्यकर्म, ज्ञावं विना स्यात्खलु निर्जरयै ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोदशे
स्रम्भे १८४ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १८५ ॥

अथ पुष्पाद्यानयनविधिमाह—

पुष्पादिसर्वसामग्री मेलनीयाऽर्चनद्वारे । अन्तर्दयापरस्तीर्थनाथप्रकिञ्चराञ्चितः ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं पुष्पमेलनं त्वित्थं—पूर्वमारामिकेच्यः कथनीयं “त्वया मस्तकारूढानि कृत्वाऽनीतानि,
कक्षामध्ये स्थापितानि, पृष्ठे बच्चानि, वस्त्रप्रान्तेनोदरोपरि बच्चानि, जीर्णानि, निर्वज्रीकृतानि, रजस्व-
लास्त्रीजिः स्पृष्टानि वेत्यादिदोषमुक्तानि शुद्धानि पुष्पाणि प्रत्यहं देयानि, वाञ्छितमूढ्यं तुच्यं दास्ये

यदि निर्दोषाणि तानि दास्यसि” । इत्थं तं सम्मान्य पश्चात् क्रियाकाले आनाययति आसनिःशुकदह-
नरपार्थादानायितव्यानि स्वयं वाऽऽनेतव्यानि, स्वाङ्गेष्वस्पृशन्ति हृदयपुरोगानि विधायानयति । यतः-
हस्तात्प्रखलितं ह्रितौ निपतितं लग्नं क्वचित्पादयोर्यन्मूर्धोर्ध्वगतं धृतं कुवसने नात्रेरधो यद्धृतम् ।
स्पृष्टं उष्टजनैर्धनैरत्रिहतं यद्दूषितं कीटकैस्त्याज्यं तत्कुसुमं दलं फलमथो त्रकैर्जिनप्रीतये ॥ १ ॥
नैकपुष्पं द्विधा कुर्यान्न ह्रिन्धात् कलिकामपि । पत्रपङ्कजजङ्गेन हत्यावत्पातकं जवेत् ॥ २ ॥
आमसूत्रतन्तुचिः शिशिलग्रन्थिना ग्रन्थनीयो हारः अष्टोत्तरशतपञ्चपरमेष्ठिगुणस्मरणपूर्वकमष्टोत्तर-
शतपुष्पैर्हारः कार्यः कारयितव्यो वा । यद्वाऽष्टोत्तरसहस्रजिनलक्षणसङ्ख्याकोऽष्टोत्तरसहस्रपुष्पैर्हारः कार्यः
कारयितव्यो वा । यद्वा चतुर्विंशतिजिन-विंशतिजिन-सप्तत्युत्तरशतजिन-पञ्चजरतपञ्चै-
रवतचतुर्विंशतिकाचत्वारिंशदधिकशतत्रयजिन-तत्रिकालगुणितविंशत्युत्तरसप्तशतीजिनाः, एवमनेक-
विधजिनसङ्ख्यास्मरणपूर्वकं तत्तन्मितपुष्पैर्हारः कार्यः । यदा नवसङ्ख्यानि पुष्पाणि तदाऽष्टसु जिनाङ्गेषु
अष्टकर्मनामोच्चारपूर्वकं कर्मान्नावं याचित्वा पुष्पाष्टकं स्थाप्यं, नवमेऽङ्गे नवमतत्त्वमार्गण (याचना) पूर्वं
नवमं पुष्पं स्थापनीयं, इयं यावना स्वबुद्ध्याऽभ्यूह्येति ।

अत्राह परः—ननु मनुष्याङ्गुलिह्येदुःखवदृक्पुष्पह्येदेन महान् दोषः, अतः पुष्पारोपणं नाहं, जिना
अपि षट्कायपीनाहराः कश्चमित्थमुपदिशन्ति ? । अत्रोत्तरं—अहो ! जिनागमार्थानचिह्न ! शृणु, आजी-
विकानिमित्तं विधिपूर्वमारामिकेणनीतानि पुष्पाणि मूढ्यं दत्त्वा गृह्यते श्राद्धेन तदयार्थं यदि कश्चि-

निम्न्यात्वी तत्समीपात्तानि संगृह्य होमकुण्ठादौ निक्षिपति तदा शीघ्रं पुष्पजीवानां वधः स्यात् । तथा
 पारदारिकः स्त्रीकाण्डे तन्मस्तके स्वोरसि च संस्थाप्य शय्यां वा विधाय शेते । यद्वा तत्कण्डुकान् कृत्वा
 रमते । तत्र स्त्रीतरप्रस्वेदादित्रिस्तत्कोमलजीवा एकेनैव द्वाणेन विध्वंसमावहन्ति । परं च स्त्रीकाण्डादि-
 गतपुष्पहारान् वीक्ष्य केषाञ्चिन्न शुभ्रजावना समेति, प्रत्युत पापबन्धनमेव स्यात् । अतो गृहस्थाः
 पुष्पाणि वीक्ष्य जावयन्ति—“अहो ! इमानि पापनरः कश्चिद्भ्रूहिष्यति तदा लीलया हेलयया च हनि-
 व्यति, अतोऽहमेषामत्रयाय मूढ्यं दत्त्वा तानि गृह्णामि । जपेद्यया तु महान् दोषः ढागादिमोचनवि-
 धिवत् । तानि गृहीत्वा यदि कीटिकेलिकादिपुष्पतुह्यवर्णत्रसजीवास्तेषु न्रवन्ति तर्हि तत्पुष्पमगोचर-
 स्थाने मुञ्चति यथा हिंसा न स्यात् । ततः श्राद्धः पूर्वोक्तरीत्या पुष्पहारान् कृत्वा जिनकाण्डे स्थापयति,
 तत्र न काचित्स्त्रीकाण्डगतपुष्पहारवदशुचा जावना, प्रत्युत पुष्पजीवानामत्रयमात्मानं च परमात्मगुण-
 मयं वितनोति, विद्याऽपि लाभः । इत्थं धार्य—यावत्काण्डं पुष्पजीवेनायुर्बद्धं तावत्काण्डं भेदनभेदनक्ले-
 दनसूचिकारोपणमर्दनपञ्चेन्द्रियादिस्पर्शदुःखसहनाद्यजावेन चिरकाण्डं सुखं जीविष्यति । तथा पुष्पादि-
 चृतचङ्गेरिकां जिनाग्रे लात्वा श्राद्धः कथयति—“स्वामिन् ! त्रिजगद्धत्सल ! इमे पुष्पजीवा हिंसाकृ-
 द्भस्तेभ्यः संगृह्यानीताः सन्ति, एषां मम चात्रयदानं देहि” इत्यादिचावत्रकत्या न कोऽपि दोषो दृश्यते ।
 तथा देवा अवधिज्ञानसम्यक्त्वयुक्ता अरिहन्तप्रशंसिता अपि जलजस्थलजपुष्पैर्जिनबिम्बमर्चयन्ति ।
 यतो राजप्रश्रीयसूत्रे जीवाजिगमे चोक्तं—“नंदापुरकराणि जाव जाइं, तत्थ जण्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं

गिहंति, गिहत्ता नंदापुरस्करणीतो पञ्चोरुहति, पञ्चोरुहत्ता जेणेव सिञ्चायतणे” इत्यादि ज्ञेयं । तथा समवायाङ्गेऽपि चतुस्त्रिंशदतिशयाधिकारे—“वायुना योजनप्रमाणेद्देत्रं संप्रमृज्य मेघवृष्ट्या नीरजस्कं कृत्वा तत्र जलथलयन्नासुरप्पच्युएणं बिंटाईणा दसञ्चवखेणं कुसुमेणं जाणुस्सेहपमाणमेते पुष्फोवयारे कज्जति” । अत्र केचिज्जलस्थलजसहशानि पुष्पाणि वदन्ति, तत्राहं, यत उपमावाचिनामिवादिशब्दानां मूलसूत्रेऽग्रहणात् । तथा राजप्रश्रीयेऽपि जिनप्रतिमाग्रे पुष्पपुञ्जकरणपात्रोऽस्ति । तत्र जलजैः सचितैः पुष्पैः पुञ्जः कृतोऽस्ति । तथा हातायां सम्यक्त्वधारिज्जौपदीकृतजिनार्चाविधिस्तु सूर्याचतुष्टयोऽन्यूनानाधिकः प्रोक्तः, अतो यदि देवकृतपुष्पपुञ्जो विकुर्वणातः स्थाप्यते तर्हि जौपदीकृतजिनाग्रपुष्पपुञ्जे सा विकुर्वणा कथं लभ्यते ? अत एकस्मिन् सूत्रपाठे पूर्वापरविरुद्धार्यो न कार्यः, “एकत्र संधीयतेऽन्यत्र ग्रन्थव्यते” इति न्यायो न विधेयः । तथा देवेषु अनेकधा सामर्थ्यमस्ति तथापि सिञ्चान्तार्थेषु न कपोलकल्पनामतिः समीचीनेति । तथा नारकान् विना त्रयोविंशतिदण्डकगतजीवाः पुष्पत्वमपि लभन्ते, पुष्पजीवास्तु ईशानं यावज्जहन्ति । अत्र पुष्पपूजायां कुमारनृपूर्वजवसम्बन्धः, स चायम्—

श्रीहेमसूरिं श्रूयः स्वप्राग्भवं पप्रह । तदा गुरुः सिञ्चपुरे सरस्वतीतीरेऽष्टमं विधाय सूरिमन्त्रद्वितीयपीठाधिष्ठात्रीं देवीमाराध्य तन्मुखेन श्रुत्वा राज्ञः पुरजनस्य च समदमेवं प्राह—राजन् ! मेदपाटपरिसरे जयकेशिनृपः, तत्पुत्रो नरवीरः सप्तव्यसनवान्, पित्रा निष्कासितः पर्वतश्रेण्यां पल्लीपतिर्जातः ।

१ नृद्व्यते.

अन्यदा जयन्तिकसार्थपस्य सार्थः सर्वोऽपि तेन लुण्ठितः । सार्थपो नंष्ट्रा गतः, मालवपतिसैन्यमानीय पद्मीमवेष्टयत् । नष्टो नरवीरः । तत्पत्नी सगर्भा हता, बालोऽपि पृथ्व्यामपतत् । पद्भ्यां कीटमारिः कारिता । ततो मालवपतिना हत्याघयं कृतं ज्ञात्वा निर्जरस्य स्वदेशाद्दूरीकृतः, वैराग्यात्तापसतपस्तप्त्वा मृत्वा जयसिंहऋषोऽजनि हत्याघयपापादपुत्रः । नरवीरोऽपि देशान्तरं गच्छन् यशोन्नहसूरीणां मिलितः । प्रोक्तश्च गुरुभिः—“ओः हत्रिय ! ह्यात्रं गोत्रं प्राप्य कथं जीवहिंसां कुरुषे ? यतः—

हत्रियोऽसि नराधीश ! प्रतिसंहर सायकम् । आर्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्तुमनागसि ॥ १ ॥”

तल्लुत्वा लज्जितः ग्राह—

“बुभुक्षितः किं न करोति पापं, ह्रीणा नरा निष्करुणा प्रवन्ति ।
आख्याहि त्रजे प्रियदर्शनस्य, न गङ्गदत्तः पुनरेति कूपे ॥ १ ॥”

ततो गुरुवचसा निर्व्यसनी जातः, त्रमन् नवलक्षितिलङ्गदेशस्यैकशिलापुर्यां गतः । तत्रोढरमहेज्यगृहे ज्ञोजनादिवृत्त्या स्थितः । तत्र पुर्यामुढरेण श्रीवीरचैत्यं कारितमस्ति । तत्रोढरः सकुडुम्बः पर्युषणापर्वणि पूजार्थं गतः । विधिना महतीं पूजां कृत्वा सार्धमायातं नरवीरं ग्राह—गृहाणेमानि पुष्पाणि, कुरु तीर्थ-कृत्पूजां” स दध्यौ अदृष्टपूर्वोऽयं परमेश्वरो रागादिचिह्नै रहितः सत्योऽयं प्रभुः कथं परकीयपुष्पादिभिः पूज्यते ?” । ततः स्वकीयपञ्चवराटकक्रीतिः पुष्यैरानन्दाश्रुहावितहक् प्रसन्नत्रिकरणः पारमेश्वरीं पूजामकरोत् । ततः पूर्णरुचिभक्त्या स ग्राह—“अहो स्वामिन् ! युष्मानिः कृपावन्निरहं जमाडुकृतः, यत्

इन्द्रादिदुर्लभाया ऋकेः करणाय ममावकाशो दत्तः” इति ऋयो ऋयः समुच्चरन्नुदरेण समं तत्रांगतय-
शोचञ्चगुरुसमीपे गतः । देशान्ते तेन सहोपवासमकरोत् । क्रमेण मृत्वा त्रिभुवनपालभूपभूस्त्वं जातः,
उदरस्तूदयनमन्त्री, यशोचञ्चस्त्वहमेवेति । त्वं पुनरितो निजायुःप्रान्ते व्यन्तरेषु महर्द्धिसुरत्वमधिगम्य
ऋरते ऋद्विद्वपुरे शतानन्दनृपधारिणीदेव्योः पुत्रः शतबलाहः पद्मनाभजिनैकादशगणधरो ऋत्वा मोदं
यास्यसि” । श्रुत्वेति प्रसन्न एकमासनरं गुरुमापृच्छय तद्देशे प्रैषीत् । सोऽपि तत्रोदराङ्गजमुखात्तदृत्तं
श्रुत्वा सर्वमागत्यच नृपाय जगौ । प्रीतोऽथ नृपः सङ्घप्रत्यक्षं गुरवे मुदा “कलिकादश्रीसर्वज्ञ” इतिविरुदं
दत्तवान् । विधिना पुष्पसामग्री मेखनीयेति शिक्षा ।

यः सेवकः पूर्वमवाप भूपतां, स्वामी च पूर्वं स हि मन्त्रितां गतः ।

स्तोकैरनद्वैपैः कुसुमैश्च किं ऋवेद्भ्रावाधिकं किञ्च ऋवेन्महाफलम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रंथस्य वृत्तौ

त्रयोदशस्तम्भे व्याख्यानम् ॥ १७५ ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १७६ ॥

अथ मानादिदोषमुक्तं जिनचैत्यं कार्यमित्याह—

ऋव्येऽहनि शुभे क्षेत्रे प्रासादो विधिपूर्वकम् । मानादिदोषमुक्तेन कार्यते पुण्यशालिना ॥ १ ॥

स्पष्टः । विधिरस्वयं—चैत्यकारयित्रा चैत्यार्थमिष्टिकाचूर्णपाकादिकं स्वयं न विधेयं न च विधापयितव्यं, किंतु निष्पन्नमेव ग्राह्यं, तथैव काष्ठं शुष्कं ग्राह्यं, शाखिनां भेदनादि न कार्यं न च कारयितव्यं इत्यादि स्वयमच्यूह्यं प्राचीनग्रन्थेषु । मान आदिशब्दात्कीर्तिदम्भ्रादिदोषस्तेन मुक्तेन रहितेन पुष्ट्यवता इदं विधेयं । अत्रार्थे सम्प्रतिनृपसंबन्धः—

अयं श्रीसम्प्रतिनृपस्त्रिखण्डरुजूजोक्ता ऋविजयं कृत्वा षोरुशसहस्रनृपपरिवृत एकदाऽवन्यामागात् । स्वगृहे स्वमातुः, पादयोः पतितः । तदा जननीं श्यामास्यां दृष्ट्वाऽप्राक्षीत्—“मातर्मया देशाः साधिताः, त्वं कथं न हृष्टा ?” । माताऽवकृ—त्वया राज्यलोचनेन संसार एव वर्धितः, शिरसि पापव्यापारग्रन्थि समुत्पाद्य समेतः, नात्र हर्षावसरः । मम तु जिनचैत्यादिपुण्यकृत्यैरेव हर्षः स्यात्, नान्यथा । हे वत्स ! जिनप्रासादविधायने महत्पुण्यं मयाऽऽर्यसुहृत्सिंहरिदेशनातः श्रुतं । यतः—

काष्ठादीनां जिनावासे यावन्तः परमाणवः । तावन्ति वर्षलक्षाणि तत्कर्ता स्वर्गजगज्जवेत् ॥ १ ॥

परमाणुस्वरूपं लौकिकं, तच्चेदम्—

जालान्तरगते सूर्ये यत्सूक्ष्मं दृश्यते रजः । तस्य त्रिंशत्तमो जगः परमाणुः स उच्यते ॥ २ ॥

नूतनार्हवरावासविधाने यत्फलं जवेत् । तस्मादष्टगुणं पुण्यं जीर्णोद्धारे विवेकिनाम् ॥ ३ ॥

ज्वलनजलवौरचारणनृपखलदायादबन्दिकाडुकृतम् ।

धन्योऽसौ यस्य धनं, जिनशुवनादौ शुभ्रे लभम् ॥ ४ ॥

इति श्रुत्वा हे वत्स ! चैत्यकरणान्महत्पुण्यं जानीहि । यतः संसारारम्भव्यापारतश्चैत्यपरिमितं क्षेत्रं धर्मस्थाने योजितं भवति । यतश्चैत्यक्षेत्रे न कोऽपि चुद्धीमण्णं रन्धनं पेषणं विषयसेवनं द्यूतादिक्रीरुनं खेटनं वा करोति इत्याद्यनेकाधर्मकार्यत एतत्क्षेत्रं सुदूरीकृतं, लोकपापक्रियाणामप्रवृत्तिमत्स्थानकत्वात् धर्मक्रियासु पुण्यबुद्ध्या स्थाप्यं । तथा हे वत्स ! चैत्यकारयित्रा कुन्तलावन्मत्सरो न कार्यः, यथा—

अवनिपुरे जितशत्रुपस्य पद्मेदेवी कुन्तलाऽर्हश्चर्मनिष्ठा । तद्वचसा तस्याः सपत्न्यः सर्वा धर्मवत्यो जाताः कुन्तलां बहु मन्यन्ते । अन्यदा सर्वराज्ञीनां नव्यप्रासादेषु निष्पद्यमानेषु कुन्तलाऽनुब्रह्ममत्सराकुला स्वप्रासादं तासां चैत्येभ्योऽधिकतरं अकारयत् । पूजानाढ्यादि विशिष्टतरं कारयति । सपत्नीचैत्यादिषु प्रदेषं वहति । रुज्व्यः सपत्न्यस्तु तस्याः कृत्यं नित्यमनुमोदन्ते । एवं मत्सरग्रस्ता दुर्देवाद्वाधाधिबाधिता मृत्वा चैत्यपूजाधेषेण शुनी जाता स्वचैत्यघारे पूर्वाभ्यासात्तिष्ठति । अथ तत्रागतः केवली । तं प्रति अन्यराज्ञीभिः “कुन्तला क्व गता ?” इति पृष्टं । ज्ञानिना यथावत्प्रोक्तं । ततस्ताः परमसंविग्नास्तस्याः शून्याः नदयं द्विपत्न्यः सस्नेहं प्राहुः—“हे पुष्ट्यवति ! धर्मिष्ठयाऽपि त्वया किमेवं मुधा प्रदेषकृतः येनेदृग्भवः प्रासः ?” । इति तदुक्तमाकर्ण्य प्राप्तजातिस्मृतिः सा शुनी वैराग्यं प्राप्ता प्रशुमूर्तिसः न्मुखं स्वपापमालोच्य प्रतिपन्नानशना मृत्वा वैमानिकी ज्ञता । तस्मान्मत्सरो न विधेयः । इत्यादिमात्स्रमुखाहिंसां लब्ध्वा सम्प्रतिवृत्पश्चैत्यान्यकारयत् । एकदा गुरुमुखात्स्वस्यायुः शतवर्षमितं निर्धार्य

प्रतिदिनं एकैकप्रासादकलशनिष्पत्तिं श्रुत्वाऽन्नं युङ्क्ते । एवं शतवर्षमितानि चैत्यानि षट्त्रिंशत्सहस्राणि नूतनान्यकारयत् । एकदा गुरुदेशनायां श्रुतमिदं, तथाहि—

अप्पा उच्चरिञ्चि च्विय उच्चरिञ्चि तह य तेण नियवंसो ।

अन्नो य चब्वसत्ता अणुमोयंता य जिणञ्चवणं ॥ १ ॥

इति श्रुत्वा नृपेण नवतिसहस्रा जीर्णोद्धारानिष्पादिताः । एवं सपादलक्षाः सर्वे जाताः । एकदा गुरुमुखत एतद्भूतं, तथाहि—

पासायपन्निमाइया लक्खणजुत्ता समत्तलंकरणा ।

जह यदहाएइ मणं तह निज्जारा ज्जो वियाणाहि ॥ १ ॥

तथा—विम्बानि श्रीजिनेन्द्राणां मणिरत्नैश्च हेमजिः ।

रूप्यैः काष्ठैर्दृषद्भिर्वामृदा वा चित्रकर्मणा ॥ २ ॥

मेरुर्गुरुर्गिरिन्यः कल्पजने परो द्रुमः । न धर्मो जिनविम्बानां निर्माणदपरो गुरुः ॥ ३ ॥

धनादिशकौ सत्यां पञ्चशतधनुःप्रमाणाः प्रतिमाः कार्यन्ते । धनाद्यत्रावे एकाङ्कुलमपि विम्बं कारितं मुक्तिसुखाय । यदुक्तम्—

अङ्गुष्ठमानमपि यः प्रकरोति विम्बं, वीरावसानवृत्रादिजिनेश्वराणाम् ।

स्वर्गे प्रधानविपुलार्जिसुखानि युक्त्वा, पश्चादनुत्तरपदं समुपैति धीरः ॥ १ ॥

इति श्रुत्वा नृपेन सपादकोटिजिनविम्बानि ग्रन्थोक्तसप्ततिजागसम्पूर्णानि कारितानि । अथैकदा-
 ऽऽर्यसुहृत्सिसूरिं दृष्टपूर्वं वीक्ष्य नृपेण पूर्वजवो जातिस्मृत्या विज्ञातः । सूरिं प्राणम्य न्रवं पप्रच्छ । गुरुः
 श्रुतज्ञानबलेनाह—पूर्वं त्वं इमकोऽचूत् । सर्वभ्यांऽस्मच्चरणवन्दमानानृपामात्यश्रेष्ठ्यादीन् सालङ्कारान्
 वीक्ष्य त्वमिति दधियथ यदहमपि सूरिपदाम्बुजं सेवे । ततोऽस्मिच्छिष्यपार्श्वे त्वया न्नोजनं याचितं ।
 मुनिनोक्तं “यद्यस्मत्सदृशस्त्वं न्रवसि तर्हि ददाम्यहमशनं” । ततस्त्वया दीक्षा गृहीता, परमन्नं त्वाकणं
 चुक्तं, ततो विसूचिका जाता, तस्मिन्समये त्वयाऽनेकमुनिमुखतो धर्मवाक्यं श्रुतं, तवानुमोदना जाता
 आयुरपि पूर्णं जातं, ततोऽत्र त्वं सप्रतिस्त्रिखणरुचूमिपो जातः एकदिनदीक्षाप्रभावेण । इति श्रुत्वा
 प्रबुद्धो विरतिधर्मं जग्राहेति ॥

धर्मार्थबुद्ध्या परमेश्वराणां, चैत्यादिकार्येषु विधेरशून्या ।

क्रिया हि सर्वत्र वियोजनीया, श्रीसम्प्रतेर्चूमिपतेरिवाहो ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थस्य वृत्तौ

त्रयोदशे स्तम्भे व्याख्यानम् ॥ १८६ ॥

अथ जिनस्थापनावर्णनमाह—

जिनमूर्तिजिनैस्तुह्या विज्ञेया विधिपूर्वकम् । विधा सूत्रोक्तयुक्तिभ्यां स्थापना स्वर्गसौख्यदा ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं सूत्रोक्तमिदं स्थानाङ्गं—“तिविहे सञ्चे नामसञ्चे ठवणसञ्चे दव्वसञ्चे य” । इति सूत्रे
 स्थापना सत्या प्रोक्ता । युक्तिः पुनरियं—यथा व्रतिना चित्रद्विखितपुत्तलिकाऽपि नावलोक्या सरागज-
 नकत्वात्, तथा जिनमूर्तिस्तु वैराग्यकारणत्वात्सदाऽऽलोक्या । यथा बालकोऽद्वाराणि मुखेनोच्चरति
 परमाकारोपलक्षणनिर्धारणं विना ककाराद्यक्षरं हृष्ट्वा यथा तथा लपति, यथा वर्णाकृतिस्तथा नेत्राभ्यां
 निर्धारिता, पश्चात्सर्वत्र कार्यकाले ककारादिकं वीक्ष्य ककारादिकमेव प्रतिपद्यते, तथा चतुर्विंशति-
 जिनानामान्युच्चरति परं तदाकृत्यवलोकनं विनाऽन्यमूर्तिभ्यो त्रिन्नतं यथावत्स्वरूपावधारणं च कथं
 स्यात् ? अतोऽस्याः कारणं न्याय्यं । लोकशास्त्रेऽपि मूर्त्तिसेवया कार्यसिद्धिः प्रोक्ताऽस्ति । तथाहि—
 ज्ञोणाचार्यपार्श्वे पाण्डवादयो धनुर्विद्यां शिष्यामासुः । अर्जुनेन शीघ्रं सा सिद्धिता । ततोऽर्जुनो गुरु-
 पादौ नत्वा प्राह—“त्वया यादृशी विद्या मह्यं दत्ता तादृश्यन्यस्मै न देया ।” ततो हृष्टेन तेन प्रतिपन्नं
 तद्वचः । एकदा कश्चिद्भिन्नो विद्यां शिष्यितुकामो ज्ञोणाचार्यपार्श्वे तां याचते स्म । ज्ञोणस्तु मौनं दधौ ।
 ततः स भिन्नो गुरुज्ञोणमूर्ते मृणमयीं विधाय शुद्धस्थले स्थापयित्वा नित्यं प्रजाते तत्पादौ नत्वा त्रस्तया

प्राह—“ओ गुरो ! प्रसद्य मह्यं विद्यां देहि” । गुरोरग्रे धनुर्हस्ते दात्वा बाणं तत्र संयोज्य चिन्तितानि वृहस्पत्राणि विधत्ति । एवं बाणैः पत्रेषु हरत्यश्वादिरूपाण्युत्कीर्तयति (किरति) । एकदा वनेऽर्जुनेन तादृंशि पत्राण्युत्कीर्णानि दृष्ट्वा दध्ये—“नूनं गुरुणा प्रतिज्ञां विस्मृत्य कस्यापीयं विद्या दत्ता, नो चेदेवं कः करोति ?” । ततोऽर्जुनो गुरुं पप्रह—“ जगवन् ! त्वया प्रतिज्ञा मित्रा ?” । ज्ञोणः प्राह—“मत्प्रतिज्ञा पाषाणरेखावदचलाऽस्ति” । ततः संशयपरौ द्वौ वने गतौ । ताभ्यां दृषन्मयी (मृगमयी) ज्ञोणाचार्यप्रतिमा दृष्ट्वा । स च जिह्वः प्रातरिति गुरुं नत्वा प्राह—“अर्जुनवन्मह्यं धनुर्विद्यां वितर” एवं प्रोच्य स वृहस्पथानि पत्राणि चिनत्ति । ततस्तान्यां जिह्वः पृष्टः—“तव को गुरुः ?” । स प्राह—“मम गुरुर्ज्ञोणाचार्यः” । इत्युक्त्वा तेन गुरुमूर्तिर्दर्शिता, उक्तं च—“अनयाऽहं शिक्षितो विद्यां” । चकत्या किं किं न स्यात् ? । ततोऽर्जुनः खिन्नोऽञ्जूत् । ततो ज्ञोणो जिह्वं जगौ—“मत्प्रसादात्तव विद्या-सिद्धिरञ्जूत्, अथ मम मार्गितं देहि” । सोऽवक्—“इदं वपुस्तवैव, यज्जोचते तद्याचनीयं” । ज्ञोणेन दक्षि-णहस्ताङ्गुष्ठो याचितः, जिह्वेन स दत्तः । ततः पार्श्वतः किञ्चिद्दूना विद्याऽञ्जूत्, परं जिह्वो ज्ञोणोपरि न मनाग् द्विष्टोऽञ्जूत् । इति स्थापनातः कार्यसिद्धिः प्रोक्ता । लोकोत्तरग्रन्थेऽपि प्रोक्तमस्ति ज्ञातासूत्रे-मद्विजिनकारितकाञ्चनस्त्रीमूर्त्या षण्णराः पूर्वचवसुहृदो वैराग्यं प्रापुः । तथाऽत्रयकुमारनिष्पादितकयव-ज्ञामूर्ते वीक्ष्य तत्पुत्रा मोहं गता ञ्जूयो ञ्जूयस्तदङ्के तस्थुः । इति सर्वं दृष्टान्ततो ज्ञेयं । तथा श्रीजिन-प्रतिमा दृष्टाऽपि गुणकर्त्री स्यात् । तथाहि—पृथ्वीपुरे जिनदासश्रेष्ठी परमार्हतः । तस्य पुत्रो देवदत्तः,

स सप्तव्यसनपरः । तं प्रति पिता प्रत्यहं धर्मशिक्षां प्रयच्छति, परं स शठत्वान्न गृह्णाति प्रकृतिवक्रत्वेन च । एकदा पित्रा कृपया गृहप्रवेशद्वाराञ्जिमुखे शुभस्थले श्रीमञ्जिनमूर्तिः स्थापिता । ततः प्रत्यहं श्रेष्ठी पूजां विधाय स्तौति—“हे जगत्रयाधार ! त्वन्मूर्तिस्तु ममात्मस्वरूपदर्शने आदर्शरूपाऽनादिभ्रवत्रान्तिं निवारयति । यथा कश्चिद्भ्रंसबावो बककुले कथञ्चिज्जत्वा स्थितः, तेन सह वृद्धिं प्राप्तः । एकदा राजहंसं वीक्ष्य स बावो दृश्यौ—अहो ! अस्य कान्तिः स्वरूपं वर्णः स्वरो गमनं च मत्तुह्यमेव, अस्य मम च हृग्गेर्मध्ये को भेदोऽस्ति ? इत्थं निर्णये क्रियमाणे तस्य स्वस्य च स्वरूपादि अत्रेदत्वेन निर्णीतं तेन बालेन । तथा स्वबुद्ध्या बककुलं तु स्वज्ञात्याचारतः सर्वथा जिन्नं विज्ञाय तन्मुक्त्वा राजहंसं दृष्ट्वा यत्स्वात्मीयं राजहंसत्वं तदेव स्वीकृतं । एतस्योपनयोऽयं—राजहंसस्थानीयो जिनेशः, हंसबालसमो जीवः, संसाराष्टकर्ममिथ्यात्वगुरुरूपं बकवृन्दं, अनादिभ्रवान्यासात्तेन सह वृद्धिं प्राप्तः, लघुकर्मणा श्रीजिनमूर्त्योदिकं वीक्ष्य स्वपरविवेचेन स्वस्वरूपं स्वधर्मं प्रकटीकरोति, इत्यादि स्वबुद्ध्या योज्यं । अतो हे वीतराग ! हंसबालवन्मद्भ्रूणाय त्वत्स्थापना भवान्तकर्त्तव्यं” । स श्रेष्ठी एवं नित्यं तं जिनं स्तौति । तस्य पुत्रस्तु जिनं पश्यति परं न स्तौति न च वन्दते । तदा श्रेष्ठिना गृहद्वारं हस्वीकृतं । ततः स पुत्रो गृहमध्ये नीचैर्भूत्वैति, अञ्जिमुखं जिनबिम्बं पश्यति । एवं पित्रा प्रव्यतो वन्दनां कारितः । ज्ञावस्त्वान्माधीन एव । ततः स श्रेष्ठिसूनुरायुःक्षयेण मृत्वाऽन्तिमोदधौ मत्स्यत्वं प्राप । तत्र भ्रमन् सन् एकं

जिनप्रतिमाकारधरं मत्स्यं ददर्श । यतो नाखियवलयकारं मुक्त्वाऽनेकनरादिरूपेण मत्स्या भवन्तीति वृक्षवाक्यं । अतस्तत्र जिनबिम्बाकृतितुल्यरूपं वीक्ष्य जातिस्मृत्या पूर्वभवं विज्ञाय पश्चात्तापपरो दध्यौ— “अहो ! मत्पित्राऽनेकधा बोधितोऽप्यहं न बोधं गतः, धिङ्मां, अहो ! अनेकदोषमुक्तो जिनोऽपि नाराधितः । अधुनाऽहं तिर्यङ् किं कुर्वे ? । पुनर्दध्यौ—“अद्याप्यत्र भवे धर्मं करोमि” इति ध्यात्वा सूक्त-मत्स्यसच्चित्तजलहिसानियमं जग्राह । शनैः शनैर्जलतो बहिर्निःसृत्यानशनं त्रीन् दिवसान् यावत्सम्यक् प्रपाद्य स्वर्गे देवपदं प्राप । तत्रापि शाश्वतीं जिनप्रतिमां पूजयन्नवधिज्ञानेन सर्वस्वरूपं विदन् “जिनबिम्बोपकारो महान्” इति लोकानां ज्ञापनाय भ्रावजिनाग्रे एत्य द्वादशपर्षत्समद्वं ग्राह—“हे वीतराग ! त्वन्मूर्तिरपि साक्षात्प्रचुरिवोपकर्त्री निर्धारिता मयाऽनुच्रूता चेत्युक्त्वा नृत्यं विधाय स्वर्गमलं-चकार । तदनु सत्राग्निः पृष्टं तत्स्वरूपं यथाजातं प्रचुणा निगदितं । सर्वेऽपि जिनमूर्तिवन्दनादिषु तत्परा बचूतुः ॥

दृष्टाऽपि मूर्तिजिननायकानां, यत्रापि तत्रापि शुभ्रायतिस्था ।

स्यात्सौख्यकर्त्री जिनदेवतुल्या, तस्याश्च युक्तिर्गदिता स्तुताऽत्र ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थस्य वृत्तौ

त्रयोदशस्तम्भे व्याख्यानम् ॥ १७७ ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ ३७७ ॥

अथ नवरात्रिदिनेषु अष्टम्यां बहुचराचणिकाडुर्गाशक्त्यादिपूजार्थं बहुप्राणिवधोऽनेकैर्निष्पाद्यते तन्निवारणार्थं यशोधरदृष्टान्तमाह—

भेषादिघातैस्तनुते कृपाक्षो, दुर्गादिपूजां नवरात्र्यहस्सु ।

मात्राज्ञया पिष्टककुर्कुटं घ्नन्, यशोधरः साम्ना दधौ (इतो) त्रवौघम् ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्रार्थे ज्ञातं चेदम्—राजपुरे मारीदत्तनृपोऽभूत् । तस्य चन्द्रमारीनामा गोत्रदेवी । प्रत्यहं तस्याः सत्वनं पुष्पादिन्निरर्चनं च नृपः करोति । आश्विनशुक्लप्रतिपदिनादारज्य नवमीं यावत् कन्द-मूलदुग्धघृतफलाद्याहारं विधाय तदग्रे तिष्ठति । लौकिकपर्वनवरात्रव्रतेन तामाराधयति । तदा गोत्रदेवी-तृप्त्यर्थं होमवलिदानार्थं बागादिलक्ष्मीवान् हन्ति मनुष्ययुगलं च । अष्टमीदिने तु विशेषेण होमं जी-वानां वितनोति । तत्पुरेऽन्यदा गुणधराचार्याश्चतुर्मासीं स्थिताः । तत्रिन्योऽत्रयरुचिर्महात्माऽस्ति । तद्विष्याऽत्रयमती साध्वी संयमतपःक्रियातत्परा विद्यते । अथात्रयरुचिर्धृतशीलशुचिस्तपोधनश्चतुरोऽन्नि-ग्रहान् कृत्वाऽऽहाराय नगरमध्येऽटति । तदा राजपुररुषैस्तं मुनिमाकृष्य नृपान्तिकमानीतः सः । राजा तमाह—“हे शास्त्रोपदेशक ! त्वन्नास्त्रे नवरात्रदिनेषु गोत्रदेवीपूजनफलं कीदृशं वर्णितं होमादिकं च ?” । इति नृपेण पृष्टः संयमी स्माह—“हे राजेन्द्र ! मया प्राग्जवे एकः पिष्टकुर्कुटो हतस्तेन सप्तसु ज्रवेषु ज्ञान्तः, तव च का गतिर्न विष्यति ?” । ततो नृपः सप्तत्रयस्वरूपं पप्रह । मुनिवरोऽवकू—

अवन्त्यां पुर्यां यशोधरो नृपः । तस्य जननी चञ्चवत्याह्वाऽत्रवत् । तस्य स्त्री नयनावली । तस्यास्त-
 नुजो गुणधरो जातः । एकदा संसारोद्विग्नो वैराग्यपरो नयनावलीं प्राह—“अहं दीक्षां ग्रहीष्यामि” ।
 रात्रौ तेनेदं स्वप्नं लब्धं—“सप्तमगवाहस्थितो मात्रा भूमौ पतितः” । प्रजाते मातुरग्रे तेन तन्निवेदितं ।
 ततो जननी यशोधरं प्राह—“हे वत्स ! त्वं चामुष्मादेव्यै ढागादिजीवैर्बल्लिदानं कुरु” । नृपः प्राह—
 “नाहं कुर्वे प्राणालयेऽपि” । ततो जनन्याऽनेकोपालम्भान् दत्त्वा सलज्जः कृतः । मात्रा पिष्टकुर्कुटः
 पुत्राय बलात्कारेण दत्तः । पुत्रेण पिष्टकुर्कुटो हतः शक्तिदेव्यग्रे । अथ राज्ञः स्त्री सुगीतं गायन्तमेकं
 कुब्जं नरं वीक्ष्य मोहिता प्रपञ्चं विधाय नृपाज्ञां लाल्वा निजावासान्तिके ररह । नृपे सुप्तेऽवसरं प्राप्य
 तेन सह स्वैरं राजस्त्री विलसति स्म । तच्चरित्रं राज्ञैकदा ज्ञातं दृष्टं च, तथापि ह्युमापरो मौनं बभार ।
 प्रजाते गुणधरे पुत्रे राज्यं दातुं सोद्यमी नृपो जातः । ततः स्त्रियाऽपि चिन्तितं—“मम चरित्रं स्वामिना
 ज्ञातं, अतोऽहं चोजने विषं दत्त्वा मारयामि, अन्यथा कुब्जसौख्यत्रष्टां मां विधास्यति” । इति ध्यात्वा
 तथा चोजने विषं क्षिप्तं । ततो नृपे व्याकुले जाते तथा कण्ठेऽद्भुष्टं दत्त्वा मारितः । ततस्तन्माताप्यचिरा-
 न्मृता । नृपो मयूरो जातः, माता तु सारमेयत्वेनोत्पन्ना । दैवात्तौ धावपि धृत्वा वनेचरान्यां क्रीमार्थं
 गुणधरनृपस्य उपायनीकृतौ । नृपो हृष्टः मयूरं पञ्चरे क्षिप्त्वा श्वानं बबन्ध । ततो मयूरेण नयनावली-
 कुञ्जौ दृष्टौ । तस्य जातिस्मरणं जातं । यदा नयनावली तं शिखरिन्मनं हस्ते गृह्णाति तदाऽयं चञ्चुप्रहारं
 बहुधा धेषेण नित्यं करोति, ततो नृपमात्राऽऽचरणैर्हृतो मूर्खो गतो मयूरो गवाह्यात् पतितः । नृपसमीपे

शुना जटिति स गृहीतः । तं न मुञ्चति । ततो नृपेण सारीपट्टेन श्वा हतः । द्वावपि मृतौ ? । ततो
मयूरो मृत्वा नकुलो जातः, श्वा च सर्पः । तत्रापि युञ्जं कृत्वा विनष्टौ ३ । ततः सिप्रायां मत्स्यौ जातौ ।
चन्द्रवतीमत्स्यजीवो मात्सिकैर्हृतः । यशोधरमत्स्यो नयनावलीगुणधरयोरर्पितः । तथा पाचितः । जाति-
स्मरणं प्राप्य मृतः ३ । चन्द्रवती गुणधरपशुपालगृहेऽजात्वेनोत्पन्ना, यशोधरस्त्वपुत्रोऽजो जातः । स
मातरमजां कामयन् पशुपालेन मारितः, मृत्वा तत्रैव स्ववीर्यं समुत्पन्नः । गर्भिणी अजा गुणधरेण सेव-
कहस्तान्यामानाय्य हता, गर्भादजः कर्षितः, गृहे पालितः । एकदा गुणधरेण पूर्वजदिने पञ्चदश महिषा
मारिताः । ब्राह्मणा ज्ञोजिताः । तैराशीर्वादो दत्तः—“तव पिता स्वर्गे क्रीमां करोतु” । तन्निशम्याजस्य
जातिस्मरणं जातं । नयनावध्याः कुष्ठन्याधिः पापोदये समुत्पन्नः । तां दुःखार्त्तां वीक्ष्य सोऽजो हृष्यति ।
एकदा राज्ञो ज्ञोजनावसरे तमजं पुष्टत्वप्राप्तं मत्वा सूपकारेण हत्वा पक्त्वा च राज्ञः परिवेषितः । चन्द्र-
वतीजीवः कतिङ्गदेशे महिषो जातः । सार्थवाहसार्थेन उज्जयिन्यां समागतः । महिषेण राजतुरगो नद्यां
पानार्थमागतो मारितः । ततो राज्ञा क्रोधेन महिषो बध्नः । अग्नौ प्रज्वालितः ५ । ततः षष्ठत्रवे द्वावपि
कुर्कुटावचूलां । केनापि गुणधरायार्पितौ । नित्यं परस्परं युञ्जं तान्यां कारयति । राजस्तौ बह्वजौ जातौ ।
एकदा राजा वने क्रीमार्थं गतः । कालदण्डतलारहोऽपि तौ ताम्रचूफौ लात्वा कानने गतः । तत्रैकं
मुनिं नत्वा प्राहतुः—“हे स्वामिन् ! अज्ञानविहितकर्मफलमावान्यां बहुधाऽनुभूतं, इदानीं भवदुःखप-
रम्परविच्छेदकृद्भूतादिकं प्रयच्छ, त्वां दृष्ट्वाऽऽवां जवोद्विप्तौ जातौ स्वः” । मुनिना कुर्कुटयोरनशनं दत्तं ।

गुणधरेणान्तःपुरमध्यस्थेन शब्दवेधिना बाणेन द्वावपि हतौ ६ । सप्तमे ऋवे गुणधरचार्याजयावलीकुक्षौ
 उत्पन्नौ, यशोधरस्य जीवो तनुजो जातः, चञ्चलत्या जीवोऽत्रयमती नाम पुत्री जाता । परस्परं स्नेह-
 परौ विरहमसहन्तौ अष्टवार्षिकौ जातौ । अथ नृपो गुणधरस्तान्यां सहरण्ये आखेटकार्थं गतः ।
 शशकादिजीववधार्थं श्वानो मुक्ताः । तेऽरण्यसंस्थितं ध्यानपरं मुनिं दृष्ट्वा मुनिप्रजावाञ्छतशक्तयो बभूवुः,
 अनेकशः प्रेरिता अपि व्यायुध्य पश्चादायान्ति । ततो राजा दक्षितः “अहो ! पशुन्योऽप्यहं पापात्मा,
 वधमनिहतामप्येनाञ्जुनोऽहं ऋयो ऋयः प्रेरयामि” । इतश्चाहृदत्तः श्रावको मुनिवन्दनार्थं गह्वन्नृपेण
 दृष्ट्वा पृष्टः—“क गह्वसि ?” । स प्राह—“धर्मश्रवणार्थं” । राजाऽवक्—तद्यहमप्येमि” । ततः स
 श्राघः पञ्चान्निगमान् विधाय तिखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं पयाहिणं करितां वन्दितां मुन्यन्तिके स्थितः ।
 नृपोऽपि श्राघानुसारेण विधिं विधायेति देशनामश्रुणोत्—

“अहो देवं मित्रमिव कदाचिदनुकम्पते । कदाचित् परिपन्थीव निःशङ्कं प्रणिहन्ति च ॥ १ ॥”
 इत्यादिदेशनान्ते नृपः स्वपितृगतिं पप्रह । मुनिः प्राह—“किं पृहसि ? दज्जाकरमिदं चरित्रं, यत-
 स्वयैव पितामही पिता चानेकशः पूर्वजदिनेषु ऋक्षितौ । शृणु” इत्युक्त्वा मुनिना यशोधरचञ्चल्यतोः
 सप्तपि ऋवाः प्रागुदिता एव प्रोक्ताः । श्रुत्वेति नृपो मूर्खी महादुःखं च प्राप्य पश्चात्तापं चकार । अत्र-
 यरुचिरत्रयमतिश्च जातिस्मरणं प्राप्य स्वानुचूतं सर्वं प्रत्यहं ज्ञात्वा गुणधरं प्राहतुः—आवां दीक्षां ग्रही-
 ब्यावः” । नृपोऽपि प्राप्तवैराग्यः पुत्रीपुत्रान्यां श्रुतः साम्बयशोधरचरितं निशम्य ऋवोद्विन्नैरन्यैः पञ्च-

शतीसामन्तादिभिः परिवृतः पुत्रं राज्ये न्यस्य तद्विहितनिक्रमणोत्सवपूर्वं संयमं वजार । सर्वेऽपि महा-
तपः कुर्वन्ति । साम्प्रतमत्र पुरे ते गुणधराचार्याः समागताः ।

इति मुनिमुखाच्छ्रुत्वा मारदत्तनृपः प्राह—“हे अनगर ! गुणधरो मम ऋग्निपतिः, त्वं च ऋग्नि-
नेयः । मया पापिना तादृशगुरुयोगाच्चावतो लक्षशो जीवा नवरात्रदिनेषु गोत्रदेव्याः पुरो निहताः ।”
तत एकलक्षजीवा बलिदानार्थं समूहीकृतास्ते गुरुवचनान्मुक्ताः । पुरेऽमारिपटहो नृपेण दापितः ।
अत्रयरुचिगुरूपदेशाच्चन्द्रमारी देव्यपि श्राविकाऽनृत् ।

कन्दमद्याशनास्तीव्रं, नवरात्रदिनेष्वथ । शाका देवीबलिं श्रुत्वा, वदन्यहो उपोषिताः ॥ ३ ॥

षादश वासरानस्वाध्यायस्ततः साधोः श्रुतपावो न तेषु ।

महामिथ्यात्वपर्वाणि, ज्ञात्वा त्यक्तानि जैनिभिः । मारदत्तादयः पश्चात्स्वात्मधर्मं प्रपेदिरे ॥ ३ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोदशे

स्तम्भे १७७ व्याख्यानम् ॥

१ “कन्दमूलमद्याहाराः” इति वा पावो ज्ञेयः ।

॥ व्याख्यानम् ॥ १७ए ॥

अथ चैत्यशब्दार्थं ग्राह—

ग्राहुजिनौकस्तद्धिम्बं चैत्यशब्देन सूरयः । अतस्तत्रावतो वन्द्यं बह्वात्मगुणदायकम् ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं चैत्यशब्देन स्वपरशास्त्रशब्दार्थमजानानाः केचिद्वदन्ति ज्ञानं वनं मुनिं चेत्यादि स्वक-
 दपनया, तदसत्यं, यतः कोशादिशास्त्रेषु चैत्यशब्देन प्रतिमैव । तद्यथा—व्याकरणे चिति संज्ञाने (चिन्त्यते)
 संज्ञा उत्पाद्यते काष्ठकर्मादिषु प्रतिकृतिं वीक्ष्य, यथा एषाऽर्हत्प्रतिमा । तथा धातुपाठवृत्तौ च—चित्र
 चयने इत्यस्य धातोः प्रयोगश्चैत्यमिति । तथा नाममालायां—चैत्यं विहारे जिनसम्पन्नि, अस्या एव स्वोप-
 श्रवृत्तौ चीयत इति चितिस्तस्य चावश्चैत्यं, चावे यण् । तथाऽमरकोशे—चैत्यमायतनं प्रोक्तमिति । (तथा)
 हेमानेकार्थसङ्गहे—चैत्यं जिनौकस्तद्धिम्बं चैत्यमुद्देशपादप इत्यर्थत्रयं प्रोक्तमस्ति । आगमेऽपि—“चेद् अठे
 निज्जरठिय अणिस्सिहं (यं) बहुविहं करेइ” चैत्यानि जिनप्रतिमा एतासां योऽर्थः प्रयोजनं स तथा तत्र
 निर्जरार्थः कर्मक्षयकामो वैयावृत्त्ययोग्यक्रियया उपष्टम्भनं अनिश्रितं कीर्त्यादिनिरपेक्षं इति प्रश्नवृत्तौ ।
 तथाऽऽश्रवणारे तथैव सूत्रे चैत्यशब्दः प्रोक्तः, सोऽप्येवं योज्यः—कीर्त्यादिसंसारहेतुत्रियञ्चैत्यादिकार्यं
 तदाश्रव एवान्तर्भवति, अथवा कुदेवचैत्यादिकरणं चेति । तथा सर्वत्र सूत्रे चाबुको जिनादिवन्दनो-
 त्सुक एवं स्वान्ते दधाति, यतोऽहं कक्षाणं मंगलं देवयं चेइयं विणएणं पञ्जुवासामि, एतस्मिन् सूत्रपाठे

॥ १ए ॥

केचिद्बाला वदन्ति-देवो धर्मदेवः साधुस्तस्य चैत्यमन्तिमज्ञानं जातं तदा देवास्तं प्रति यथा स्तुवन्ति तथाऽहं स्तवीमि, परं नायमर्थो युक्तिरुच्यते; तथाहि-जगत्पुण्यं तामलिश्रेष्ठिनेत्यं ध्यातं-संबंधिपरिचयणो अघारसङ्कारेऽहं कक्षाणं मंगलं देवयं चेष्यं विण्णएणं पञ्जुवासेमि, अत्र पूर्वोक्तबालार्थः कथं घटते ? अयं श्रेष्ठी मिथ्यात्वित्वात्कथं जैनधर्मिजनप्रशंसनीयवार्ता जानाति ? अत आबालगोपालप्रसिद्ध एवार्थः कार्यः, तमेवाह, तथाहि-देवः स्वामीष्टेश्वरस्तस्य चैत्यं बिम्बं तद्वदेव पूजयामि स्तवीमि अयमर्थः समर्थः । तथाऽपरो मिथ्यात्वी एवं वदति, यतः-जीवविराधनां धर्मकरणार्थं यस्तनोति स मन्दबुद्धिः प्रोक्तः प्रभोपाङ्गे, अथ प्रतिमाघटनार्चनकाले यो जीवहिंसां करोति स मन्दबुद्धिरेव एवमर्थं पश्यति, परम-स्वार्थोऽयमयुक्तः, यतो यज्ञादिकार्ये ये जीवाजीवाद्यज्ञा धर्मबुद्ध्या गगादिवधं वितन्वन्ति त एव ज्ञेयाः । यदि त्वमेतमर्थं जिनचैत्यादौ निदधासि तर्हि त्वं पृष्टव्योऽसि नद्युत्तारे विहारसमये क्रियाकाले गुरुव-न्दनार्थगमने जपाश्रयादिधर्मस्थानकरणे इत्यादौ सर्वत्र जीववधो भवति न वा ? यदि भवति तर्हि त्वमपि मन्दबुद्धिरेव जातः । अतः-

“जा जयमाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिसमगस्स । सा होइ निजरफला अज्जात्थ विसोहिजुत्तस्स ॥१॥”

अस्या अर्थो धार्यः । यस्तु निजकुटुम्बाद्यर्थमपि नारम्भं करोति प्रतिमाप्रपन्नादिस्तस्य मा ज्ञान-बिम्बविधानमपि, प्रतिमा मान्यार्हा श्राद्धोचिता, तत्क्रिया तु प्रव्याधीनैव, सा तु दादशत्रतिनां कार्या, प्रव्यार्चादि पञ्चमहाव्रतमध्ये नास्ति शिदाव्रतवत्, सम्यक्त्वमध्येऽप्यस्ति । अत्रोपपातसूत्रोक्तोऽम्बमा-

लापकः, स चायं—“शंबरुस णो कप्पइ अण्डहिए वा अण्डहियदेवयाणि वा अण्डहियपरिगहियाणि अरिहतत्थेइयाणि वा वंदित्तए” इति । तथा जगवत्यङ्गे आरम्भेणापि धर्मप्राप्तिरुक्ताऽस्ति, तथाहि—“समणोवासगाणं जंते तहारुवं समणं वा (समणं वा) अफासुएणं अणोसणिज्जेणं असणं पाणं जाव पम्भित्तेमाणस्स किं कज्जंति ? गोयमा ! बहुततीया से णिज्जारा कज्जति, अप्पतराए से पावकम्ममे कज्जइ” इति सूत्रे ग्लानादौ आधाकर्माहारस्यापि आज्ञा दत्ता, तत्र जीवहिंसां विना तन्न स्यात्, तद्विज्ञानबिम्बादावपि ज्ञान्यं । अथवा कश्चिन्मुनिदेहं कीटजीवैराविद्धं वीक्ष्य श्राद्धोऽनुबन्धहिंसाऽज्जावेन यथौषधं सावधं जीवानन्दवैद्यवत्करोति तद्वदत्रापि चैत्ये ज्ञेयं । अत्र परः प्राह—साधवः स्वयं चैत्यं न कुर्वन्ति, श्राद्धानां क्रियां चानुमोदन्ते, चैत्यक्रियासु प्रेरयन्ति, तदा कृतकारितानुमोदितप्रकारेण सर्वेषां तुष्टयफलमिति यस्त्रिकसंयोग उक्तस्तन्मध्ये स न्यूनीकृतः, तस्मात्ते मार्गद्वेषका एवेति । सूरिः प्राह—हे निविरुजाड्यतमसावृत ! चतुर्धाधर्ममध्ये दानं स्वयं न ददाति दातारं चानुमोदते तत्क्रियासु च श्राद्धान् प्रेरयति, तत्कथं त्वयाऽङ्गीकृतं ? तद्वदत्रापि । अथवा कश्चिच्चर्माभारको मात्सिकश्च मत्स्यादिहिंसापरः पात्रस्थापितचोजनं मुनिं दृष्ट्वा प्राह—“हे मुने ! त्वं मम चोजनं ददासि तदेमे सर्वे जीवा मुक्ता भवन्ति, सर्वान् जीवान् पुनर्जले स्थापयामि, अन्यथाऽहं हनिष्यामि” । इति श्रुत्वा लाञ्छमनेकधा पश्यन्नपि जिनाज्ञालोपत्रिया न तस्य किञ्चिदपि ददाति, परं श्राद्धान् प्रेरयति, अहिंसां च तत्पुरोऽनुमोदते, तद्वदत्राप्यर्थो योज्यः । ननु पाषाणबिम्बपूजादिकरणेन न कश्चिदुपयोगः, न हि पूजादिजिस्तानि तृप्यन्ति

तुष्यन्ति वा, न चातुष्ट्याभ्यो देवताभ्यः फलप्राप्तिः । नैवं, चिन्तामण्यादिभ्योऽपि फलप्राप्तयविरोधात्,
यतो वीतरागस्तोत्रे—

“अप्रसन्नात् कथं प्राप्यं फलमेतदसङ्गतम् । चिन्तामण्यादयः किं न फलन्त्यपि विचेतनाः ॥ १ ॥”

जिनप्रतिमायां वीतरागस्वरूपाध्यारोपेण पूजाविधिरुचितः । तथा जगवत्यङ्गे चारणश्रमणाधिकारे-
विज्ञाचारस्सणं जंते तिरियं केवतिए गतिविसए पषत्ते ? गोयमा ! इत्तो एगेण उप्पाएणं माणुसुत्तरे
पव्वए समोसरणं करेइ, तहिं चेइयाइं वंदइ, वितिएणं एंदीसरस्स वरदीवे समोसरइ, तहिं चेइयाइं वंदइ,
ततो पन्निणियत्तए हव्वमागढइ, इहं चेइयाइं वंदइ । विज्ञाचारस्सणं जंते उहुं केवतिए गतिविसए
पषत्ते ? गोयमा ! से एं एगेणं उप्पाएणं एंदएवणे समोसरइ वितिएणं उप्पाएणं पंरुगवणे समोसरइ
तहिं चेइयाइं वंदइ, ततो इहमागढइ इह चेइयाइं वंदइ” तत्र धीपादौ शाश्वतानि अत्र जरतादौ अशा-
श्वतानि बहुवचनत्वाद् अत्र चैत्यानि जिनविभ्वान्येवेति न तु ज्ञानपदार्थः, इत्याद्यनेकयुक्त्या चैत्यं जिनौ-
कस्तद्विभ्वमिति स्थितं, अलं प्रसङ्गेन । अतो ज्ञावतस्तद्विभ्वं वन्द्यं । वन्दनफलं पञ्चरित्रे त्वेवमुक्तं—

माणसा होइ चउत्थं उठफलं उठियस्स संजवइ । गमाणस्स यमारंजे होइ फलं अठमोवासो ॥ १ ॥

गमणे दसमं तु जेवे तह चेव डुवालसं गए किंचि । मञ्जे परकुववासो मासुववासं च दिठम्मि ॥ २ ॥

संपत्तो जिणजवणे पावइ उम्मासि फलं पुरिसो । संबहरिअं तु फलं दारदेसठिउं लहइ ॥ ३ ॥

पायस्त्रिकोणे पावद् वरिससयफलं तर्ल जिणे सहिए । पावद् वरिससहस्सं अणंतपुष्णं जिणे शुणिए ॥ ४ ॥
सयं पमज्जाणे पुष्णं सहस्सं च विलेवणे । सयसाहस्सिया माळा अणंतं गीयवाइए ॥ ५ ॥

एतच्चैत्यदर्शनं बहुजीवानामनेकगुणकारकं मतं । यतो दशवैकादिकनिर्गुक्तौ—

सिज्जंनवं गणहरं जिणपस्सिमादंसणेण पस्सिबुद्धं । मणगपियरं दसविकादियस्स निजुत्तिकहगं वंदे ॥ १ ॥
तत्सम्बन्धस्त्वयं—श्रीजम्बूस्वामिपदे प्रन्नवसूरिः श्रुतकेवलेन निजपदोचितमुनिं स्वशिष्येषु गह्लेषु (च)
वीह्यमाणो नापश्यत् । ततः श्रुतदृष्टिं बहिर्ददौ, तदा राजगृहे पुरे शय्यंनवं विप्रश्रेष्ठं योग्यं ज्ञात्वा तत्र
गुरुराययौ । स विप्रोऽनेकविप्रान्मेत्वयित्वा यज्ञकर्माकारयत् । तद्धोधहेतवे यज्ञस्थले ददं साधुघ्न्यं प्रैष-
यत् । ताभ्यां “अहो कष्टमहो कष्टं तत्त्वं न ज्ञायते परं” इति पदघ्न्यं तत्तत्र गत्वोचे, तदुक्त्वा सहसा
पश्चात्प्रलितौ । ततः शय्यंनवो दध्यौ—“नूनमिमौ साधू मृषात्राविणौ न ऋवतः, अतो यज्ञाचार्यस्तत्त्वं
पृह्णामि” । इति विचार्य तौस्तत्त्वं पृष्टं, तैरुक्तं—“यज्ञमेव तत्त्वं” । ततः संशयपरः साधुपृष्टे तूर्णं धावन्
सूरीशपार्श्वमाजगाम । तं पप्रह्य । सूरीशः प्राह—“हे ज्ञाबुक ! तत्त्वं त एव कश्चायिष्यन्ति यदि त्वं
ज्ञापयिष्यसि” । ततः सोऽसिमाकृष्य यज्ञाचार्यमन्थेत्यान्यथात्—“तत्त्वं वद, नो चेदमुनाऽसिना शिरस्ते
नेत्स्याम्यहं” । ततो ऋयं प्राप्नो यज्ञगुरुर्यज्ञस्तन्नादधःस्थापितां श्रीशान्तिजिनमूर्तिं ददौ । तन्मूर्तिं वीक्ष्य
दध्यौ—“अहो ! निरुपमेयं मूर्तिः” । ततस्तन्मूर्त्या सह स विप्रः सूरिमेत्य पप्रह्य देवादिस्वरूपं । एकेनो-

पदेशेन प्रबुद्धः । क्रमागतं मिथ्यात्वं मुक्त्वा निराशातनायां भ्रूमौ मूर्ते संस्थाप्य ततः प्रब्रज्य क्रमेण स
षादशाङ्गीमध्येष्ट तदा सूरिचिः स्वपदे स्थापितः ।

इत्थं सगर्भो पत्नीं स प्रब्रजन् जहौ, ततः पूर्णे गर्भे तथा मनकाख्यः सुतः सुषुवे । सोऽप्यष्टवार्षिको
बालैः सह क्रीमन् तैरपितृकोऽपितृक इति तर्जितः । द्विया तेन स्वाम्बा पृष्टा । सा गजदवाण्याऽऽह—
“हे बत्स ! त्वत्पित्रा गुरुसन्निधौ दीक्षाऽऽदत्ता, किं करोम्यहं ? श्वेताम्बरेण किञ्चिदुक्त्वा धूर्तितः,
अधुना स मुनीशो जातः पाटलीपुत्रपुरे विहरति” । ततः स बालो जननीमनुज्ञाप्य जनकं द्रष्टुमुत्सुक-
स्तपुरे जगाम । मुनीनां समूहे एत्य पप्रह्य—“क्वास्ति शय्यम्भवो मुनिः ?” तेऽपि श्रुतोपयोगेन निजङ्गजं
विजह्युः । ततो वसतिमानीय तैर्दीक्षितः । तस्य षाण्मासिकं शेषमायुर्ज्ञात्वा षादशाङ्ग्याः समुक्कृत्य दश-
वैकालिकं नाम सूत्रमपाठयत् । सोऽधितसूत्रः पूर्णायुर्भूत्वा सुरोऽचूत् । ततस्ते सूरयोऽप्यश्रुपातं चक्रुः ।
तौश्च तन्मुनयः प्रोचुर्यदि स्वामिन् भवाहशाः । विमोहरदसा प्रस्नास्तक्व स्यास्यति धीरता ॥ १ ॥

सूरीशः प्राह—“न मोहवशंगतोऽहमश्रुपातं विदधामि, किंत्वयं मत्सूरचिरात्स्वर्गं प्राप्तः । यदि
महदायुस्तदेतोऽप्यधिकं पदं प्राप्स्यत् इतिहेतुतो विस्मयविषादावचूतां । सर्वेऽपि प्राहुः—(“यदि भव-
त्सूनुः स तदा किमस्मान्न कथितं पूज्यैः ? अस्माकं वैयावृत्त्यं च किं कारितः ?” । सूरिरुवाच—) “ज्ञापने
तस्यात्मनः कार्यं न सिध्यति” । ततः स युगप्रधानसूरीशो श्रुवि चिरं अव्यावर्त्ती प्रबोधय दिवं ययौ ।

यच्चैत्यशब्देन जिनेन्द्रमूर्तिस्तत्कथ्यते प्राज्ञवरेण सत्यम् ।

शय्यम्भवश्चैत्यसमीक्षणेन, तल्लब्धधात्वर्थमिथाय चित्ते ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रंथस्य वृत्तौ
त्रयोदशस्तम्भे व्याख्यानम् ॥ १८९ ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १९० ॥

अथ पूजाविधिं प्राह—

कल्याणकानि पञ्चापि स्मर्तव्यान्वर्चनक्षणे । पञ्चैवाग्निगमा धार्या विधिमनुहृङ्म्य पूजनम् ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं पञ्च कल्याणकानि यथा पूजायां स्मर्तव्यानि तथोच्यते—प्रथमं पूजातोऽर्वाक्र हस्तौ संयोज्य मनसीत्थमधिकृतजिनसम्बन्धि च्यवनकल्याणकं धार्यं—हे जिनेन्द्र ! अमुकविमानतस्त्वं च्युत्वाऽमुकजननीकुक्षावतरितः, अस्मादशां जीवानां तारणाय त्वया स्वरूपं धृतं, अहो ! अस्माकं महद्भाग्यं ! इति कृत्वा जिनदेहतो निर्माड्यादि दूरे करणीयं, तदपि यत्र कुन्ध्वादिजीवोत्पत्तिर्न स्यात्तत्र स्थाप्यं १ । ततो लोमहस्तेन जिनाङ्गं परामृश्य सुगन्धजलचृङ्गारं करे कृत्वा जिनं स्तपयेत्, तत्रैव सर्वं जन्मकल्याणकस्वरूपं ज्ञावनीयं २ । ततः शुचांशुकैरङ्गरूढणं कार्यं, तत्स्नानजलमपि यत्र जीवहिंसाऽऽ-

शातना न स्यात्तत्रैव निक्षेप्यं । अङ्गरूक्षणात्तरं जिनाग्निमुखः सन् ज्ञावयति अपगतश्मश्रुकूर्चोदि-
जिनाङ्गं वीक्ष्य-अहो ! अनेन जिनेनैतावद्भिः साधुभिः सह दीक्षा गृहीता, इत्यादिना दीक्षाकल्याणकं
ज्ञाव्यं ३ । ततोऽङ्गपूजां सर्वो विधाय ह्यत्रासनादिसर्वाङ्घ्रि वीक्ष्य हृदयेऽष्टप्रातिहार्ययुक्तं केवलज्ञानकल्या-
णकं ध्येयं ४ । ततश्चैत्यवन्दनादिसमये पद्मासनकायोत्तमर्गाद्यवस्थां प्रतिमां वीक्ष्य धार्य-अहो ! अयं
जिनः पर्यङ्कासनश्चिदानन्दमयः सिद्धिप्रदः प्राप्त इति मोक्षकल्याणकं स्वयं ज्ञाव्यं ५ । इत्थं कल्याण-
कानि स्मर्तव्यानि । तथा पञ्चैवाग्निगमा जिनान्ने धार्याः, तथाहि-जिनायतने गमनं पुष्पताम्बूलपूगीफ-
लवर्कारनीहुरिकाकटारिकासूर्मिकाकिरीटवाहनादिसच्चित्ताचित्तद्रव्यपरिहारेण १, मुकुटवर्जशेषाञ्जराणा-
द्यचित्तद्रव्याणामपरिहारेण २, कृतैकपृथुलपटवत्त्रोत्तरासङ्गः ३, हृष्टे प्रभौ शिरस्यञ्जलिमारोपयन् “नमो
जिणाङ्गं” इति ज्ञाणञ्जमति ४, मनस ऐकाग्र्यं कुर्वन् ५ इति । तथा विधिमनुष्यस्य पूजनं विधिस्तु
पूर्वसूरिनिगदितोऽयम्—

गृहचैल्यान्तिके गत्वा चूमिसंमार्जनादनु । परिधायोचितं वस्त्रं मुखकोशं दधाल्यथ ॥ १ ॥
पुमान् परिदधेन्न स्त्रीवस्त्रं पूजाविधौ क्वचित् । न नारी नरवस्त्रं तु कामरागविवर्धनम् ॥ २ ॥
विशह्ये शुचिप्रदेशे कुर्याद्देवालयं सुधीः । सौधे यातां वामन्नागे सार्धहस्ते च चूमिके ॥ ३ ॥
विदिग्निः सह प्रतीचीं दक्षिणं वर्जयेद्दिशम् । पूर्वाशाग्निमुखः स्थेयादुत्तराग्निमुखोऽथवा ॥ ४ ॥

१ “वदाम” इति ज्ञाषायाम् ।

पूर्वस्थां लज्जते लक्ष्मीमशौ संतापसंभवः । दक्षिणस्थां जवेन्मृत्युर्नैर्कते स्यादुपभवः ॥ ९ ॥
 पश्चिमायां पुत्रदुःखं वायव्यां स्यादसन्ततिः । उत्तरस्थां महालाज ईशान्यां धर्मवासना ॥ ६ ॥
 अंहिजानुकरांसेषु मस्तकेषु यथाक्रमम् । विधेया प्रथमं पूजा जिनेन्द्रस्य विवेकिभिः ॥ ७ ॥
 सचन्दनं सकाशमीरं विनाऽर्चा न विरच्यते । ललाटकणवहृदये जठरे तिलकं पुनः ॥ ८ ॥
 प्रजाते च सुवासेन मध्याह्ने कुसुमैस्तथा । सन्ध्यायां दीपधूपान्यां विधेयार्चा विवेकिभिः ॥ ९ ॥
 यद्यप्येवं त्रिकालं पूजा न स्यात्तदाऽपि त्रिसन्ध्यं देवा वन्द्याः श्राद्धेन । यदागमे—“जो जो देवाणु-
 प्तिया अज्जप्पत्तिए जावज्जीवं तिकालं एगगचित्तेणं चिइए बंदिअवे, इणमेव जो मणुअत्ताळं असुइ-
 असासयखणअंगुराळं सारं ति । तत्थ पुब्बाहे ताव उदगापाणं न कायबं जाव चेइए साहु अ न वंदीए ।
 तथा मण्णहे ताव असणकिरियं न कायबं जाव चेइए न वंदिए । तथा अवरणहेऽवि” इति ।
 अर्हतो दक्षिणे जागे दीपस्य विनिवेशनम् । ध्यानं तु दक्षिणे जागे चैत्यानां वन्दनं तथा ॥ १ ॥
 जिनस्य पूजनं हन्ति प्रातः पापं निशाभवम् । आजन्म विहितं मध्ये सप्तजन्मकृतं निशि ॥ २ ॥
 जिणपूत्राणं तिसंजं कुणमाणो सोहए य सम्मत्तं । तित्थयरनामगुत्तं पावइ सेणिअनरिंडु व ॥ ३ ॥
 अत्र जिनपूजाविधिर्भव्यभावचेदेन द्विविधोऽपि सम्यग्रीत्या कृतः स्याद्यदि ज्ञाप्यप्रवचनसारोच्चार-
 वृत्त्युक्तः “दहतिगाहिगमपणंगं” इत्यादिना षट्त्रिंशत्तिलमूलघारचतुःसप्तत्यधिकसहस्रवयोत्तरघारप्रमाणः
 पूजाविधिः प्रयुक्तः स्यात् । उत्तरभेदाश्च यदि स्वनामवत् कण्ठे कृता भवन्ति तदा पूजकस्य पूजाया

महत्फलं स्यादित्यादि विधिपूर्वकं विधीयमानं सर्वं देवपूजादिकमनुष्ठानं प्रशस्यतरं । सात्विचारतया च कृतं तदा प्रत्यपायोदरग्यापत्तिः । चैत्यवन्दनादेश्चाविधिना विधाने प्रायश्चित्तमप्युक्तमागमे महानिशीश्र-
सप्तमाध्ययने सूत्रं—“अविहिचेष्टआइ वंदिजा तस्स णं पायड्ढित्तं छवइसिजा, जलं अविहीए चेइ-
आइ वंदमाणो अन्नसिं असंइ जणेइ” अत एव देवपूजादौ मुख्यवृत्त्या विधिनैव मौनं विधेयं, तदशक्तौ
पापहेतुवचः सर्वथा त्याज्यं, नैषेधिकीकरणेन गृहादिव्यापारनिषेधात्, तत एव पापहेतुसंज्ञाऽपि न
कार्या । यथा धवलक्कासी जिणहा श्रेष्ठी निःस्वो घृतकुतपकर्पासादिचारवहनेन खिन्नो ऋकामरस्तोत्र-
स्मरणेन तुष्टशासनसुरीदत्तवश्यकृद्भलमहिम्ना मार्गे एकदा दुष्टकर्मणा विख्यातं चौरत्रयं वीक्ष्यान्यान्
सर्वान् वाणान् जङ्गत्वा चौरसङ्ख्यामितान् त्रीनेव रक्षित्वा स्वात्मानमुपजोतुं समागतान् तान् त्रीनपि
चौरौखिन्निर्वाणैर्हतवान् । ततः पत्तने त्रीमदेवनृपोऽद्भुतं तदुदन्तं श्रुत्वा बहुमानपूर्वं तस्मै देशरक्षाार्थं
खड्गं ददौ । तदा शत्रुशह्यः सेनानीः सेर्यमाख्यत—

“खांनो तास समण्णि जसु खारुइ अब्जास । जिणहाइक्कु समण्णिइ तुल्ल चेल्ल उ कपास ॥ १ ॥”

श्रेष्ठी तं प्रत्याह—

“असिधर धणुधर कुंतधर सत्तिधराऽवि बहुअ । सत्तुसह जे रणसूरनर जणणि ते विरल पसुअ ॥ १ ॥
अश्वः शखं शाखं वाणी वीणा नरश्च नारी च । पुरुषविशेषं प्राप्ता ऋवन्ति योग्या अयोग्याश्च ॥ २ ॥”

तदुक्त्या हृष्टो नृपलं तलारक्षकं चक्रे । तेन चौराश्चौर्यं मुक्त्वा स्थिताः । अन्येद्युः कश्चिज्जैनी सौरा-
ष्ट्वासी चारणः “पूजायां श्रेष्ठिभनः कीदृग्वर्तते ?” इति परीक्षार्थं कृतवानुष्ट्रीचौर्यं । तत आरक्षकचटै-
र्गवेषयद्भिर्वेतालिकगृहे क्रमेलको दृष्टः, ततो चटैर्बद्धो वेतालिकः, प्रातर्देवपूजाक्षणे जिणहात्रे नीतः ।
श्रेष्ठिना नृत्येभ्यः पुष्पवृन्तत्रोटनसंज्ञाकरणेन स्वाभिप्रायो ज्ञापितः । तदाऽवसरं प्राप्य चारणः प्राह—
“जिणहानं ज्ञिणवरह, न सिद्धं तारोतार । जिण करं जिणवर पूजिद्धं, सो किम मारणहार ॥ १ ॥”

पुनः प्राह—

“चारण चोरि किम करं, जा खोलने न माय । तुं तो चोरि ते करे जे त्रियुवनमांहि न माय ॥ १ ॥”
इत्यादिचारणवाक्यतो लज्जां प्राप्य दध्यौ—“अहो ! मया जिनाज्ञा लुप्ता, एतावत्कालं यावन्मया
ब्रव्यतः पूजा कृता, परमनेनोक्तं यत्तत्त्वं तत्कदापि नादत्तं, धिग्धिज्जां” । ततश्चारणं गुरुमिव महामान्यं
कृत्वाऽह—“त्वया सम्यग्जवकूप्याडुद्धृतोऽहं” । तदनु यदा पूजां विदधाति तदा विधिनैव ज्ञावेन च ।
अविधिकृतपूजाप्रायश्चित्तं साधोरुपान्ते गृहीत्वा निर्मलीवच्रूवेति ॥

प्रायश्चित्तं यथा नैति तथा सुधीः प्रवर्तते । आज्ञापूर्य विधेर्भक्तिर्भव्यानामेव संभवेत् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ त्रयोदश-

स्तमन्त्रे १९० व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १९३ ॥

अथाविधिनाकरणादकरणं वरमिति ये वदन्ति तान्प्रति शिष्टामाह—

अविधि विधेर्विधानाद्भि अकृतमेव वरं वदन्ति ये चात्र । एतदुत्सूत्रं ज्ञेयं यतोऽकृते गुरुता कृते लघुता ॥१॥

स्पष्टः । सूत्रेऽपीत्यमुक्तं, यतः—

अविहिकया वरमकथं उस्सुयवयणं जणंति समयन्नू । पायद्धितं अकए गुरुअं वितहकए लहुअं ॥ १ ॥

तस्माच्छर्मानुष्ठानं सर्वदा कार्यमेव, किंतु तत्कुर्वता सर्वशक्त्या विधिविधाने यतनीयं, यतः—

धन्नाणं विहिजोगो विहिपस्काराहगा सया धन्ना । विहिवहुमाणी धन्ना विहिपस्काऽदूसगा धन्ना ॥ १ ॥

कृषिवाणिज्याशनौषधदेवताद्यासेवनमपि विधिनाऽऽराधितमेव फलं ददाति । तथाहि—साकेतपुरपत्तने सुरप्रियनामा यद्धोऽस्ति, स सप्रत्ययः, प्रत्यब्दं यात्रादिने विचित्रं चिन्त्यते । ततश्चित्रितो यद्धस्तं चित्रकं हन्ति, अचित्रितः पुनर्दोषकं हन्ति । एवं बहवश्चित्रकरास्तेन यद्द्वेण निधनं नीताः । ततस्ते साकेतपुरीयचित्रकराः सर्वे पलायिताः, अन्यग्रामे ययुः । ततो राज्ञा प्रजामारीञ्जीरुणा ते सर्वेऽपि चित्रकरा जट्टैर्धृत्वाऽऽनायिताः । ततस्तेषां नामानि पत्रेषु लिखितानि, तैर्नामपत्रैर्घटो जृत्वा मुक्तः । प्रत्यब्दं काचित्कन्या कुम्भात् पत्रकमेकं कर्षति, तस्मिन् पत्रके यस्य नाम निर्योति स यद्धस्य चित्रं करोति, इति तत्र व्यतिकरे जाते एकदा कौशाभ्याः कश्चिच्चित्रकरदारकश्चित्रकौशलसिद्धये समायातः, तत्र काचिदेकपुत्रका

चित्रकरी स्थविरा वर्तते तस्या गृहे तस्थौ । तस्मिन् वर्षे तस्याः पुत्रस्य पत्ने निर्गते कृतान्ताह्वानलेखवत्सा वृद्धा कराघातैरुरो भ्रन्ती चरन्ती रुरोद । तदानीं प्राघूर्णकश्चित्रकारकस्तां वृद्धां पृच्छति—“हे मातस्त्वं किं रोदिषि ?” । तथा सत्य उक्ते कौशाम्बीचित्रकारदारकोऽवक्—“हे मातस्त्वं स्वस्था न्रव, तवाहमपि पुत्रोऽस्मि, तव पुत्रस्थानेऽहमेव यास्यामि” । तयोक्तं—“त्वं मम प्राघूर्णकः, त्वामहं कथं प्रेषयामि मृत्यु-हेतवे ?” एवमुक्तिप्रत्युक्त्या बहु बोधितोऽपि स नाबुधत् । ततः स स्थविरापुत्रवारके गतः । तत्र गत्वा तेन चित्रकृदारकेण षष्ठं तपो विहितं, ततः कृतस्नानः कृताङ्गविलेपनो जूत्वा धौतवाससी परिदधे ततश्चारुचन्दनकस्तूरिकर्पूरागरुसंमिश्रवर्णककञ्चोदकानि नवीनानि श्रुत्वा तथा नवकूर्चकानि कृत्वा तथाऽष्टपुटं मुखकोशं विधाय स चित्रकरो निर्त्रयः स्वस्थचित्तो यद्दं चित्रयामास । ततस्तं यद्दं चित्र-यित्वा कृतानतिः स तत्पादयोर्लगतो विनयपूर्वमेवमवोचत्—“हे यद्द ! त्वद्योग्यं चित्रं कर्तुं कोऽपि न ह्यमः, तन्मया यदयुक्तं कृतं न्रवति तत्त्वं ह्यमस्व” इत्याद्युक्त्वा यद्दपादे निपतितः । ततस्तुष्टो यद्दः प्रीत्याऽवदत्—“जेः चित्रकरदारक ! तुन्ध्यं यजोचते तद्याचस्व” । स जगाद—“हे तात ! अस्यां पुर्यां मारीं निवारय, तथा चित्रकराणामत्रयं देहि, एतावतैव परप्रियेणाहं प्रीतोऽस्मि” । यद्दः प्राह—“हे परोपकारिन् ! अद्य प्रच्युति सर्वेषां लोकानां चित्रकराणां च कथ्याणं न्रविष्यति, अथ स्वविषये किञ्चि-द्याचस्व” । चित्रकृद्दूचे—“हे नाथ ! यदि मयि तुष्टोऽसि तर्हि यद्द्रूपस्यैकदेशे दृष्टे तत्सर्वरूपं यथास्थितं चित्रयामि इति वरो दीयतां” । यद्देषण वरो दत्तः “एवमस्तु” । ततो यद्दस्तिरोदधे । स चित्रकारदारको

वरप्राप्त्या मुदितमानसः पुनः कौशाम्बीं समायौ । एकस्मिन् दिने कश्चिद्दूतः शतानीकराजसदसि
 समागतो दूरदेशसंदेशानकथयत् । तदा स दूतो राज्ञा पृष्टः—“जो दूत ! अन्यराज्येभ्यो मम राज्ये
 किं न्यूनमस्ति ?” । तेनोक्तं—“स्वामिन् ! तव राज्ये सर्वमप्यस्ति, परमेका चित्रसन्ना नास्ति, तत एकां
 देवसन्नानुकारिणीं चित्रसन्नां कारय” । राज्ञा तदघचनं श्रुत्वा सौधर्मसन्नासदृश्येका सन्ना कारिता निज-
 प्रासादसमीपे । सा सन्ना सर्वेषां चित्रकराणां चित्रकरणाय विज्रज्य दत्ता, तस्य च चित्रकरस्थान्तःपुरा-
 सन्नप्रदेशे जागो दत्तः । ततस्तेन चित्रकरेण जादान्तरेण देव्या मृगावत्या दिव्याकृतिर्दीप्यमानः पादा-
 ङ्गुष्ठो दैवाद्विलोकितः, तदङ्गुलि(ष्ठ)दर्शनात्तेन चित्रकरेण तस्या मृगावत्याः सर्वे रूपं यथास्थितं लिखितं ।
 तदानीं तद्गुपलिखनावसरे ऊरौ मषीलवोऽपतत्, तं लवं स समार्ज, पुनर्लवः पतितः, एवं द्वित्रान्
 वारान् समार्ज, ततस्तेन ज्ञातं—“अत्र देव्या लाञ्छनं प्रविष्यति” । ततस्तेन तत्र लाञ्छनं कृतं, यादृग्मृ-
 गावती वर्तते तादृशी तेन लिखिता, दिव्यानुच्चावतः किञ्चिद्द्यूनाधिक्यं तत्र नाभूत् । स चित्रकरस्तां
 लिखित्वा द्विप्रहरान्ते जोजनाय गृहं गतः, तावन्नरा शतानीकस्तां सन्नां विलोकयितुं तत्रागात्, तां
 चित्रसन्नामालोक्य चृशं हृष्टहृदयो यावद्भ्रूव तावत्तेन राज्ञा सा मृगावती सर्वोङ्गिणी दृष्टा, यावज्जङ्घा-
 युगलं विलोकयति तात्रचत्र तन्मषीलाञ्छनं दृष्ट्वा कुपितो राजा—“अहो ! अनेन मम ज्ञार्याया जङ्घा-
 लाञ्छनं कथं ज्ञातं ? तन्नूनमनेन पापिना मम ज्ञार्या युक्ता, अन्यथा जङ्घास्थलाञ्छनं कथं वेत्ति ?” । ततः
 क्रोधात्सेवकानादिरात्—“जोः सेवकाः ! एनं चित्रकारकं शुद्धायामारोपयत” । तच्छ्रुत्वा सर्वेऽपि चित्र-

कारका मिलिता एवमूचुः—“स्वामिन् ! एष केनापराधेन हन्यते ?” । राज्ञोक्तं—“अनेन जङ्घालान्धनं मृगावत्याः कथं ज्ञातं ?” । तैरुक्तं—“स्वामिन् ! यद्ग्रसादेनैष चित्रकारो रूपस्यैकदेशे दृष्टे सर्वाङ्गीणं यथास्थितं रूपं लिखति, ततो देव्या मृगावत्या अनेन पादाङ्गुष्ठो दृष्टः, तस्यानुसारेणामुना मृगावत्या रूपं लिखितं” । तत्प्रत्ययार्थं राज्ञा कुञ्जिकामुखं गवाक्षे दर्शितं । ततस्तेन चित्रकरणे मुखानुसारेण कुञ्जिकारूपं यथास्थितं लिखितं । तथापि राज्ञा स चित्रकृत्त्रिसदंशकोऽकारि । पुनस्तेन चित्रकरणे स यद्द्व्य आराधितः, तेन वामपाणिना सा चित्रसिद्धिः दत्ता । तद्दिनादारभ्य चित्रकरो वामपाणिना चित्रं करोति । ततः स चित्रकारश्चेतसि चिन्तयामास—“धिञ्जम ज्ञानं, येनाहं निरपराधोऽपि मुधा संदंशहेदनेन विरुम्बितः । तदाहं चित्रकारो यदैनं राजानं मूलाङ्गुन्मूलयामि । यतः—

“अशक्तः शक्तिसंपन्नमपि तं धामतोऽधुना । मूलाङ्गुन्मूलयिष्यामि क्रियानिन्दोऽपि धीमताम् ॥ १ ॥”

इति ध्यात्वा तेन चित्रकरणे पटे मृगावत्या रूपं लिखितं, तदा स्वस्वजनपरिवृतः कौशाभ्या निर्णयौ । शतानीकप्रत्यनीकं बलवन्तमवन्त्यधीशं चण्डशासनं चण्डप्रद्योतं ज्ञात्वाऽवन्त्यां गतः तन्मृगावतीरूपं पटे लिखितं पुरो मुक्त्वा राजानं ननाम । चण्डप्रद्योतस्तां पटे लिखितां मृगावतीं दृष्ट्वा मोहितस्तद्रूपं वर्णयति—“अहो ! रम्भातिरेकरूपं ! अहो ! अस्या लावण्यं ! अहो ! सुन्दराकृतिः !” । ततः स चित्रकारमपृच्छत्—“जोश्चित्रकर ! त्वयाऽऽत्मीयकलाकौशलदर्शनार्थमेषा सुन्दरी लिखिता ? किं वा कस्याश्चित्प्रतिरूपं विलिखितं ? सत्यं ब्रूहि” । चित्रकरेणोक्तं—“राजेन्द्र ! मयैतत्कस्याश्चित्प्रतिरूपं लिखितं,

परं यादृश्रूपमस्ति तादृग् ब्रह्मापि लिखितुं न शक्तोऽस्ति तर्हि किंमात्रा वयं मनुजाः ?” । चण्डप्रद्योते-
 नोक्तं—“तर्हि ब्रूहि, इदं कस्या रूपं ?” । चित्रकारेणोक्तं—“एषा मृगावती पटे लिखिता शतानीकनृ-
 पस्य पत्नी सुरराजपत्नीरूपाधिका तव योग्याऽपि विधेर्वैपरीत्यात्तेनाप्ता । अथानुकूले विधौ सा तव पत्नी
 न्रविष्यति” । इत्युक्त्वा चित्रकारस्तां पटे लिखितां मृगावतीं दत्त्वा स्वस्थाने गतः । तद्दिनादारभ्य चण्ड-
 प्रद्योतोऽचिन्तयत्—“एषा मृगावती शतानीकपत्नी सामवाक्येन बलात्कारेण वा मया ग्राह्या” । इति
 विचिन्त्य चण्डशासनेन चण्डप्रद्योतेन लेखं लिखित्वा शिष्टां दत्त्वा वज्रजङ्घाल्यो दूतः प्रेषितः । स
 कौशाम्ब्यां गत्वा शतानीकं नत्वा चण्डप्रद्योतवाचिकं व्याचक्रे—“ओ राजेन्द्र ! मम स्वामिवाक्यं
 श्रूयतां, यथा—

तरुणा च मणिर्नैव त्वया ज्ञाति मृगावती । सा मह्यं प्रेष्यतां नाहौ मणिर्मौलौ हि युज्यते ॥ १ ॥

जीवितव्यं च राज्यं च रद्द प्रेष्य मृगावतीम् । सर्वनाशोऽश्नानाशेन रक्षणीयो विचक्षणैः ॥ २ ॥

ततः सकोपादोपोऽरुणलोचनः शतानीको नृपोऽभ्यधात्—“ओ दूत ! तव स्वामी किं विक्रमो वर्तते ?
 तथा तव स्वामी किं जीविताद्दुस्त्रिभ्रोऽस्ति ? तथा मम करेण मृत्वा नरकं गन्तुकामो न्रविता यो मत्तो
 मृगावतीं याचते” । इत्युक्त्वा नृशं निर्भर्त्स्य “दूतत्वादवध्योऽसि” इत्युक्त्वा च पश्चाद्द्वारेण निरवास-
 यत् । ततस्तेन शतानीकेन निर्वासितो दूतो लोहजङ्घश्चण्डप्रद्योतान्तिके समागतः, शतानीकोकं सर्वं सत्यं
 न्यवेदयत् । ततश्चतुर्दशनृपैरावृत्तश्चण्डप्रद्योतः कौशाम्बीं प्रति प्रयाणं चक्रे । तस्मिन् सैन्ये प्रचलिते

धूलिधूसरदिग्भिः सूर्यो निस्तेजस्त्वं ययौ, तथा तत्सैन्यचारेण श्रुत्वलयं कम्पयामास । एवमविच्छिन्नप्रयाणै-
मीर्गे संचरन् चरुप्रद्योतः स्तोकैरेव दिनैः कौशाम्ब्यासञ्जे समागतः । शतानीकस्तं समागतं ज्ञात्वा
महात्रयाङ्गीतोऽतिसारेण महाव्याधिना बाधितो यममन्दिरं ययौ । अहो ! मरणं केनाभ्युद्विष्टुं न
शक्यते, यतः—

दिव्यज्ञानयुता जगन्नयनता येऽनन्तवीर्या जिना, देवेन्द्राः सुरवृन्दवन्द्यचरणाः सधिक्रमाश्चक्रिणः ।
वैकुण्ठा बलशालिनो हृदधरा ये रावणाद्याः परे, ते कीनाशमुखं विशान्त्यशरणा यत्राऽविलङ्घ्यो विधिः ॥१॥
ये पातालनिवासिनः सुरगणा ये स्वैरिणो व्यन्तरा, ये ज्योतिष्कविमानवासिबिबुधास्तारान्तचन्द्रादयः ।
सौधर्मोदिसुरालयेषु सुखिनो ये चापि वैमानिकास्ते सर्वेऽपि कृतान्तवासमवशा गच्छन्ति किं शुच्यते ? ॥२॥

चरुप्रद्योतत्रयाह्वतानीके मृते मृगावती चिन्तयति—“सूनुर्मैऽह्यबलस्तथा बालः, अतः प्रपञ्चबलेन
शीलं पुत्रं च रक्षामि” । ततस्तथा दूतमुखेनावन्तीशाय ज्ञापितं—“अहं त्वदधीना, परं मत्पुत्रबाह्यत्वात्
सीमालशत्रुचूपा राज्यं ग्रहीष्यन्ति अतो मत्पुरे प्राकारं जलाशपूर्णं कोशं च त्वं कारय” । ततो नृपेणा-
बन्तित इष्टिकौघमानाय्य प्राकारः शीघ्रं कारितः । ततो राक्ष्या प्रोकं स्वामाल्यान् प्रति—“अयं दुर्गो
छादश वर्षाणि यावत् केनापि न गृह्यते, ईदृशो जातः, शीखरक्षार्थं दुर्गरोधः कृतः” । इतश्च प्रद्योतेन
साऽऽहूता प्राह—“हे नृप ! अहं चेदकराजपुत्रीत्वात्स्वमेऽपि एवमकार्यं न करोमि” । तच्छ्रुत्वा नृपो विलङ्घः
सन् दध्यौ—“अहो ! बलेन मत्सर्वस्वं गृहीतं, इदानीं युष्मज्जा जाता, अहं पुनः पुरे गत्वा सज्जीभ्य

समेति” । ततस्तत्र गत्वा पुनरेत्य सैन्यभरेण पुरीमवेष्टयत् । तदा सा दध्यौ, यत् “अत्र श्रीवीरः समेति तदा वरं” । प्रचुरपि तत्पुण्यबलेन तत्राययौ । सा सर्वधर्या वन्दितुमगात् । तदा चण्डोऽपि तत्रैतः । तदाऽवसरं प्राप्य सा ऋषाङ्के स्वात्मजं संस्थाप्य दीक्षां जग्राह । तस्मिन्नेव ऋवे केवलं प्राप्य मुक्तिं गता । इति प्रसङ्गाद्विहितं, परम्—

दुष्टोऽपि यक्षो विधिनार्चितः सन्, जातः प्रसन्नस्तमिवात्र धर्मे ।
अत्यन्तशुद्धो विधिरेव योज्यः, सर्वज्ञपूज्यैरपि माननीयः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशासादग्रन्थस्य वृत्तौ
त्रयोदशस्तम्भे १९१ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १९२ ॥

अथ चैत्यज्ञव्यापत्तपने दोषमाह—

अक्षतादेस्तु देवस्य ऋक्षको दुःखमामुयात् । तत्ततो यत्नतो रक्ष्यं देवप्रव्यं विवेकिभिः ॥ १ ॥

स्पष्टः । ज्ञावार्थस्तु शुभङ्करज्ञातेन ज्ञेयः—

काञ्चनपुरे शुभङ्करश्रेष्ठी धनाढ्यो नित्यं जिनार्चावन्दनादिकं तनोति । एकदा जिनमूर्तिं नत्वाऽग्रे

स्थितः, तदा केन चित्सुरेण पूर्वं जिनाग्रे दिव्यतण्डुला बहवः पुञ्जत्रयीकृतास्तेन दृष्टाः । अपक्कानपि तान् सुगन्धीन् वीक्ष्य जिह्वास्वादवशंगतः श्रेष्ठी त्रिगुणाधिकान् स्वगृहादानीय तण्डुलौस्तत्र मुक्त्वा तान् दिव्यान् जगृहे । स्वगृह एव तेषां तण्डुलानां क्षीरमपाचयत् । तेषां सुरचित्वं सर्वत्र प्रसृतं । इतश्च तद्गृह एको मासद्वयः सुविहितसाधुर्निद्वार्य समेतः । श्रेष्ठिना क्षीरमध्यात् किञ्चिदत्तं । मुनिस्तु परमार्थमविदन् तमाहारं जोलिकायां मुक्त्वाऽग्रे चचाद । तदा मुनिस्तु सप्तचत्वारिंशदोषमुक्काहारी अत एव शुक्रकोष्ठकधरस्तदयोग्यशनगन्धागतमहिम्ना दध्यौ—“अहो ! महेश्यावतारः श्रेष्ठोऽस्मदपि, यत्रेदं मनोहरमशनं यथेष्टं स्वेह्यया नित्यखानं (जोज्यं) ज्वति” । एवं तदाहारगतगन्धेन चारित्रध्यानं मुनेर्दूरं गतं । इत्थं गुरुपार्श्वमगात्, तत्र च दध्यौ—“किं गुरुसमद्व्यमाहारालोचनेन ? अद्य रुचिराहारोऽस्ति, लोचनेन यदि स्वयमेवाहरेत्तदाऽहं किं कुर्वे ? आलोचनयाऽहं” । ततः शीघ्रं स शिष्यो जोजनार्थं स्थितो दध्यौ—“अहो ! अस्य स्वादो देवानामपि दुर्लभः, अद्यैव प्राप्तजवस्य सारो दृष्टः, एतावन्तं कालं यावन्मुधा मया देहो दमितः कृशीकृतश्च, एतादृशानं नित्यं लभ्यते तस्यैव सफलं जन्मेति” । ततस्तदाहारं शुकत्वा सुखं सुप्तो निजं प्राप । आवश्यकादिक्रियाकालेऽपि नोत्थितः । तदा सूरिशो दध्यौ—“नूनं सदा सुविनीतोऽपि अयमद्यैव प्रमादी जातः, तत्कारणमशुआहारकरणमेव ज्ञावि” । ततः प्रजाते स आश्रुः सूरिशं वन्दनाय समेतस्त्वं मुनिं सुप्तं वीक्ष्य हेतुं पप्रह । सूरिः प्राह—“कल्पे आहारं कृत्वा सुप्तः, उत्थापितोऽपि नोत्तिष्ठति” । तच्छ्रुत्वा श्रेष्ठशुवाच—“हे पूज्य ! अहारस्तु कल्पे महृहाहृहीतोऽस्ति” । गुरुः

पप्रह—“त्वया सर्वदोषैर्विमुक्तं आहारं प्रतिज्ञाञ्चितो न वा ?” । स प्राह—“दोषस्तु कोऽपि न ज्ञातः, परं जिनगृहात्तत्तुलास्त्रिगुणाधिकानन्यान्मुक्त्वा मया गृहीताः” इति ऋद्रक्तत्वात्सर्वं वृत्तान्तं जगाद । श्रुत्वेति गुरुः प्राह—“नार्हं तवेदं करणं, यतः—

जिणपवयणबुद्धिकरं प्रजावगं नाणदंसणगुणणं । ऋक्तंतो जिणदब्बं अणंतसंसारिणं होइ ॥ १ ॥

जिणपवयणबुद्धिकरं पजावगं नाणदंसणगुणणं । रक्तंतो जिणदब्बं परित्तसंसारिणं होइ ॥ २ ॥

तथा शृणु हे श्राद्ध ! कस्मिंश्चित्पुरे एक इन्धः प्रातिवेश्मिकमेकं नरं पीरुयति । स निःस्वो दध्यौ—
 “यथायमिन्धो मत्तुद्वयः स्यात्तथाऽहं कुर्वे” । तत एकदा निष्पद्यमानमिन्धुगृहं दृष्ट्वा चैत्यगृहेष्टिकाख-
 एमस्तेन चित्त्यां प्रह्वन्नं चायितः । ततः क्रमेण तद्गृहे वसन्निन्धो निःस्वोऽन्नवत् । तदा स निःस्वः प्राह—
 “मद्विरुम्बनाफलं त्वयेदं प्राप्तं मत्कृतमवेहि” । ततः स इन्धः सामवाक्यतस्तं समतोषयत्, ततः स
 स्वकृत्यं जगौ । तत इन्धेन तमिष्टिकाखणं चित्तितो निष्कास्य प्रायश्चित्तपदे नूतनं चैल्यं विदधे, तदा
 स पुनः सुखी बभूव । तस्मात् हे श्रेष्ठिन् ! त्वया त्विदं ऋद्धितं, अतो महत्पापं लभं” । तच्छ्रुत्वा चीतः
 श्रेष्ठी प्राह—“हे पूज्य ! ममापि कदये एव बहुद्रव्यहानिर्जाताऽस्ति” । सूर्जिगौ—“हे श्रेष्ठिन् ! तव
 तु बाह्यं धनं गतं, मुनेः पुनरान्तरं धनं विनष्टं । अत्रालोचनापदेऽधुना तव गृहे यावद्धनं वर्तते तद्व्ययेन
 चैत्यकरणे तव लाञ्छितोऽस्ति” । ततः श्रेष्ठिना तथा कृतं । ततः सूर्जी रेचकपाचकद्रव्यं पाययित्वा शिष्य-

कोष्ठकं शुद्धं चकार, तदाहारपात्रमपि गोमयरदाक्षेपमयं कृत्वा दिनत्रयं यावत्सातपस्थले मुक्तं, ततो ग्राह्यं जातं । सूरिशिष्यस्तत्पापं तपसाऽऽलोच्य संयमेन स्वात्मसाधनं समाराधयत् ॥ १ ॥

उपदेशप्रा.

॥ १९ ॥

श्राद्धो जोगाय देवस्वं मुक्त्वा मूढ्यं समाधिकम् । नादद्यान्नैव दातव्यं श्राद्धानां च परस्परम् ॥ १ ॥

अथ तस्यैव दोषमाह—

दीपं विधाय देवानां पुरतो गृहमेधिना । तेन दीपेन नो गेहे कर्तव्यः कर्जालध्वजः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । अत्रार्थे ज्ञातमिदं—इच्छपुरे देवसेन इज्यः । तस्यैकसि एकोष्टिका प्रत्यहमेति । तां कुट्टयित्वा रक्षारिकः स्वगृहं नयति, पुनरपि पश्चादायाति । तत इज्येन गुरवः पृष्ठाः—“एषोष्टिका महृह एव रतिं कथं लक्षते ?” । सूरिः प्राह—“इयं पूर्वजवे जिनस्याग्रे दीपं विधाय तेनैव दीपेन दीपं कृत्वा गृह-कार्याणि करोति स्म, धूपाङ्गारेण च चुट्ही संशुद्धयति स्म, तेनेयमुष्टिका जाता । पूर्वजवे तवेयं माता बन्धुव, अतस्त्वां पुत्रं गृहं च दृष्ट्वा रतिमेति । अथ त्वं तदग्रे गत्वा पूर्वजवनान्नाऽऽलाभ्यास्याः कर्ण-योर्मध्ये देवस्वविनाशनं वृत्तं कथय, तेन सा बोधं जातिस्मृतिं च प्राप्स्यति” ततस्तेन तथा कृतं । सा ज्ञानमवाप्य सचित्तादिनियमं गुरुसाद्धिकं गृहीत्वा मनसोऽनुतापेन प्राकृपापं प्रज्वाह्य देवचूयं प्राप । अत एवोक्तं पूर्वसूरिभिः—

॥ १९ ॥

१ दीपः ।

जो जिणवराण हेऊ दीवं धूवं च करिअ निअकज्जं । मोहेण कुणइ मूढो तिरिअत्तं सो लहइ बहुसो ॥१॥
 अतो देवदीपे सांसारिका लेखा न वाच्यन्ते, सावधं नाणकं न परीह्यते, देवदीपादीपः स्वकार्ये न
 क्रियते । उपलक्षणादेवसत्कचन्दनकाश्मीरजेत स्वललाटादौ तिलकं न कार्यं, देवजलेन करौ न प्रदाह्यौ,
 केनापि स्नानाद्यर्थं चैत्ये जलं मुक्तं स्यात्तदा न दोषः इत्यादिविवेकः कार्यः ।

अथ पुनश्चैत्यद्रव्यं शीघ्रं देयमित्याह—

चैत्यायत्तीकृतं द्रव्यं दातव्यं शीघ्रमेव तत् । वृद्धिं च देववित्तस्य निष्पापेन नयेत्सुधीः ॥ ३ ॥

स्पष्टः । अत्रेयं ज्ञावना—देवद्रव्यं क्षणमपि न स्थाप्यं । अन्यस्यापि क्षणस्य दाने विवेकिभिः सर्वथा
 न विलम्ब्यते तर्हि किं पुनर्देवस्वस्य ? यस्तु सद्योऽर्पयितुमशक्तेन प्रथममेव पदार्थपक्षाद्यवधिः स्फुटं
 कार्यः । अवध्युल्लङ्घने पूर्वोक्तदेवद्रव्योपभोगदोषप्रसङ्गः स्यात् । विलम्बकरणे सुश्राजस्यापि दुर्गति-
 प्रापणं । तथाहि—

महापुरे श्रेष्ठी कृषन्नदत्तः परमार्हतः पर्वणि चैत्ये गतः । तत्र श्राद्धाश्चैत्योच्चारार्थं लखनिकां कुर्वन्ति,
 तदा पार्श्वे द्रव्यान्नावाडुच्चारके श्रेष्ठिना देयं प्रतिपेदे । सद्यश्च तेनान्यान्यकार्यव्यग्रेण तन्नापितं । अन्यदा
 देवात्तद्गृहे धाटी प्रविष्टा, सर्वस्वं लुण्ठितं । श्रेष्ठी शस्त्रकरो ज्ञीतिशैरैः शस्त्रघातैर्हतो मृत्वा तत्रैव पुरे
 निर्दयदरिद्रकृपणमहिषवाहकगृहे महिषो जातः । निरन्तरं नीरादिन्नारं प्रतिगृहं वहति । तच्च पुरमुच्चै-

उपदेशप्रा.

॥ ३० ॥

स्तरं तेनोच्चैस्तरञ्चूचटनाहोरात्रजारवहनबुधुक्षा निरन्तरतन्नामीघातादिन्निश्चिरं महाव्यथाः सेहे । सोऽन्यदा स्तरं तेनोच्चैस्तरञ्चूचटनाहोरात्रजारवहनबुधुक्षा निरन्तरतन्नामीघातादिन्निश्चिरं महाव्यथाः सेहे । सोऽन्यदा नव्यनिष्पद्यमानचैत्यजगतीकृते जलं वहँश्चैत्यार्चादिकं वीक्ष्य जातजातिस्मृतिश्चैत्यत्रकिमकरोत् । ज्ञानि-
वचसा प्राग्भवपुत्रैर्ज्ञव्यं दत्त्वा महिषवाहकान्मोचितः प्राग्भवदेवधनं सहस्रगुणं प्रदायानृणीकृतोऽनशनेन स्वर्गं गतः । इति देवधनार्पणविलम्बकरणे ज्ञातम् ।

तथा देवस्त्वृद्धिं निरवद्यवृत्त्या सुधीः कुर्यात् । पञ्चदशकर्मादानकुवाणिज्यवर्जं सङ्खवहारादिविधिर्नैव तदृद्धिः कार्या । यतः—

जिणवरआणारहिअं वज्जारंता वि केवि जिणदब्बं । बूढंति जवसमुद्दे मूढा मोहेण अन्नाणी ॥ १ ॥
श्रावकेण देवस्वं व्याजेनापि न देयं न ग्राह्यं । केचित्तु श्राद्धव्यतिरिक्तैः समधिकत्रहणकं गृहीत्वा कलान्तरेणापि तदृद्धिरुचितैवेत्याहुः, सम्यक्त्ववृत्त्यादौ शंकाशकथायां तथोक्तेः । तथा जिनप्रव्यं विन-
श्यमानं वीक्ष्य यो न रद्धति तस्य दोषः, यतः—

जरेकेइ जो उवेखेइ जिणदब्बं तु सावर्त्तं । पन्नाहीणो जवे जीवो लिप्पए पावकम्मुणा ॥ १ ॥
तथा देवस्वत्रक्षणादि तूक्कृष्टाशातनायामन्तर्भवति । तथाहि—जघन्यतो जिनाशातना धूपघड्याद्या-
स्फालनश्वासवस्त्राञ्चलादिस्पर्शाद्या । अत्राह—ननु तर्हि कुञ्चिका (कूर्चिका) घर्षणादितोऽप्यवज्ञा स्यात्,

१ नाम्नी कथा । २ विनश्यदिति साधु ।

नैतदेवं, अग्निप्रायानग्निज्ञानात् लोकप्रसिद्ध्याऽपमानतिरस्कारधिया क्रियाऽऽशातना, सत्कारहितादि-
धिया प्रसिद्ध्या उचिताऽनाशातना । अत एवेन्द्रकृतं स्नपनं पूजा, कमलकृतं स्नपनमाशातना । लोकेऽपि
पादेन नृपादीनां तैलमर्दनं मुष्टियुद्धादिकं च नाशातना, एवमत्रापि कुञ्चिकार्धर्षणवस्त्रमर्दनजलस्पर्शादौ
नाशातनासंज्ञवः, तथा विधिविधिविशेषात् । एकमप्यनुष्ठानममृतं विषं चेति १ । मध्यमाशातनाऽधौतयो-
क्तिया पूजनं श्रूमिपातनाद्या २ । उत्कृष्टा चरणघट्टनश्लेषमादिलवस्पर्शनेदेवस्वापलपनविम्बत्रङ्गजिना-
वहीतनाद्या ३ । तथा कदाचित् केनचिच्छास्त्रेन शाल्यादिसम्बन्धहेतुना निमन्त्रितः, स च देवस्वत्रङ्ग-
कगृहे कथञ्चिद्भुक्तवान् तदा च तेन भोजनमितं ब्रुव्यं जिनगृहे मोच्यं, तेन निष्पापः स्यात्
इति वृद्धवाक्यम् ॥

देवब्रुव्यं निजात्मानमिव रद्व्यं सुयत्नतः । वृद्धिमपि तथा तन्वन् स्याज्जिनाज्ञाऽविराधकः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

त्रयोदशस्तम्भे १ ए२ व्याख्यानम् ॥

१ तथाविधाग्निप्रायविशेषादेकमप्यनुष्ठानमित्यादि वा ज्ञेयं ।

व्याख्यानं ॥ १७३ ॥

अथाहपस्यापि देवस्वस्यादनेऽनहपदोषमाह—

देवस्वञ्छणे दोषः अहो कोऽपि महात्मनः । सागरश्रेष्ठिनो ज्ञातं धार्थं देवस्वरक्षकैः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । सम्बन्धस्त्वयं—साकेतपुरे सागरश्रेष्ठी श्राद्धः । तस्मै सुधर्मा इति कृत्वाऽन्यश्राद्धेन चैत्यद्रव्यं दत्तं प्रोक्तं च “चैत्यकर्मकर्तृणां सूत्रधारादीनां त्वया दातव्यं” इति । सोऽपि लोत्राञ्जिञ्जुतः सूत्रधारादीनां न रोकं दत्ते, किंतु सुमहर्घ्याणि पिष्टगुप्तादीनि देवस्वेन संगृह्य तेभ्यो दत्ते, वाञ्छस्तु स्वयं रक्षति । एवं रूपकाशीतितमञ्जागरूपाणां काकिनीनामेकं सहस्रं वाञ्जेन संगृहीतं, एवं संचितं तेन धोरं द्रुष्कर्म । तच्चानालोच्य मृतो जलमनुष्यत्वं प्राप । तत्रोदधौ जलचरोपञ्जववारणार्थं जाल्यरलग्राहकैर्वज्रघरद्वे मांसादिना प्रलोच्य पीडितः । तदङ्गाग्निःसृतामण्णगोलिकां ते जगृहुः । स तु मृत्वा तृतीयनरके गतः । तत उद्धृत्य पञ्चशतधनुर्मितो महामत्स्योऽञ्जवत्, तत्र मात्सिकादिकृतकदर्शनया मृतश्चतुर्थे नरके गतः । एवमेकवादिञ्जवान्तरितो नरकसप्तकेऽपि द्विरूपेदे । एकसहस्रदेवस्वकाकिन्युपजोगात् सान्तरनिरन्तरोत्पत्त्या सहस्रवारान् श्वानो जातः । एवं सहस्रं जवान् सूकरः, सहस्रञ्जवान्मेषः, सहस्रञ्जवान्नेरुकः, सहस्रञ्जवान्मृगः, सहस्रञ्जवान् शशकः, सहस्रञ्जवान् शंबरः, एवं सहस्रं सहस्रं जवान् शृगालः मार्जारः मूषकः कोलः गोधा सर्पश्च, एवं सहस्रं सहस्रं जवान् पञ्चस्थावरविकलेन्जियादिषु समुत्पद्य लक्षसङ्ख्यजवान्

जान्तः । प्रायः सर्वजनेषु शस्त्रघातादिना पीनां सहमान एव मृतः । ततः क्षीणबहुदुष्कर्मा वसन्तपुरे कोटिध्वजस्य वसुदत्तस्य पुत्रोऽञ्जत् । तस्मिन् गर्जस्थ एव नष्टं सर्वं इव्यं, जन्मदिने जनको विपन्नः, पञ्चमे वर्षे माताऽपि मृता । लोकैर्निष्पुण्यक इति दत्तनामा इमकरङ्कवृत्त्या वृद्धिं प्राप । अन्यदा दयया मातुलेनानीतः स्वगृहे । रात्रौ मुषितं चौरैर्मातुलगृहं । एवं यत्र गृहे याति तत्राभ्याद्युपवचः स्यात्, तेन लोके “महानुत्पातोऽयं समेतः” इति निन्दयोच्चिन्मना देशान्तरं गतः, तत्र तामलिषीपुर्यां विनयधर-महेन्ज्यगृहे चृत्यबुद्ध्या स्थितः, ज्वलितं च तद्दिन एव तद्गृहं, तेन निष्कासितः स्वगृहात् प्राकृकृतं स्वकर्म निनिन्द । यतः—

कम्मं कुणंति सबसा तस्सुदयम्मि परवसा हुंति । रुक्कं रोहति सबसो निवरुद्द परवसो तत्तो ॥१॥

ततो महेन्ज्यप्रवहणे चटितः । इन्धेन सह परधीपं द्वेमेण गतः । दध्यौ स एवं—“अहो ! मम ज्ञानं जागरितं, यद्धानपात्रं न ज्ञानं । यद्वा दुर्दैवेन विस्मृतमिदं, यदि पश्चात्पलनसमये देवं विस्मृतिमेति तदा श्रेष्ठं” । एवं तन्मनोरथेन सह पश्चात्प्रवदे । प्रवहणं देवेन ज्ञानमिव शतखण्डीकृतं । फलकं प्राप्तोऽब्धि-तीरग्रामे गतः । तद्ग्रामठक्कुरमवलगति स्म । तत्रैकदा धाव्या हतष्ठक्कुरः, निष्पुण्यकं ठक्कुरपुत्रं मत्वा बद्ध्वा पल्लयामनयन् । तद्दिनेऽन्यपद्मीशेन जग्ना सा पद्मी । ततस्त्वेरपि निष्कासितः । यतः—

महत्युपाथेऽपि कृते विनाज्ञान्यं फलं नहि । पीथूषरुचिपानेऽपि राहोर्नैवाङ्गपल्लवः ॥ १ ॥

१ चङ्गपानेऽपि ।

एवमेकोनसहस्रवारानन्यान्यस्थानेषु चौरज्वलनजलाद्युपद्रवसंज्ञवाग्निष्काशनामहादुःखं बहस्रदृष्ट्यां सेलकयद्दमाराराधयामास । एकविंशत्योपवासैस्तुष्टो यद्वः प्राह—“अत्र ! सन्ध्यायां सन्ध्यायां मम पुरः सुवर्णचन्द्रकलदालङ्कृतो महामयूरो नृत्यं करिष्यति, तदा प्रतिदिनं पतितानि कनकपिम्बानि त्वया ग्राह्याणि” । ततः प्रत्यहं ग्रहणान्नवशती पिम्बानां प्राप्ता, शतमेकं शेषं तिष्ठति । अथ दुष्कर्मप्रेरितेन तेन चिन्तितं—“एतद्ग्रहणाय कियच्चिरमत्रारण्ये स्थातव्यं ? तद्वरमेकमुष्ट्या सर्वाण्यपि ग्राह्याणि इति” । तद्दिने नृत्यतो मयूरस्य तान्येकमुष्ट्यैव ग्रहीतुं प्रवृत्तस्तावत्केकी काकरूपः सञ्चुड्डीय गतः पूर्वगृहीतान्यपि नष्टानि । यतः—

दैवमुद्गृह्य यत्कार्यं क्रियते फलवन्न तत् । सरोऽम्त्रश्चातकेनात्तं गत्वरन्ध्रेण गच्छति ॥ १ ॥

ततो धिक्क्या मुधैवोद्यमः कृत इति खिन्न इतस्ततो त्रमन् ज्ञानिनं मुनिमेकं दृष्ट्वा नत्वा च स्वप्राक्कर्मस्वरूपं पप्रह । तेनाप्युक्तं यथानुचूतं प्राग्भवस्वरूपं । ततः स देवद्रव्योपजोगप्रायश्चित्तं यथाचे । मुनिनोक्तं— “समधिकं तावद्देवद्रव्यप्रदानं तद्भय्यरदादिना तद्दुष्कर्मप्रतिकारः स्यात्” । ततस्तेन “सहस्रगुणं देवजक्तौ व्ययितुं वस्त्राहारादिनिर्वाहमात्रादधिकं स्वल्पमपि द्रव्यं न संग्राह्यं” इति मुनिसमक्षं नियमो जगृहे । ततो यस्त्रवहरति तत्र बहुद्रव्यमर्जयति, ददाति च सर्वं देवस्य । एवं स्वदैपरेव दितैः प्रागुपजीवितसहस्रकाकिनीस्थाने काकिनीलक्षदशकं प्रादाधि, ततो देवस्यानृणी चूतः । क्रमादर्जितबहुतरद्रव्यः स्वपुरे प्रासः महैन्यमुख्योऽजनि । तत्र चैत्यकरणदेवस्वरक्षणयथायुक्तितद्विप्रापणाद्यद्भुतपुर्येन जिननामकर्म

वञ्चं । अत्रसरे दीक्षामादाय प्रथमस्थानकमाराध्याह्निकमकर्म निकाचितवान् । ततः सर्वार्थसिद्धे देवो
 भूत्वा महाविदेहेऽहंविद्यतिं शुक्त्वा सिद्धः ॥

देवस्वग्रहणे दोषो यथोक्तः पूर्वसूरिभिः । तच्छ्रुत्वा देवविचेषु स्पृहां तनोति नो गृही ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रंथस्य वृत्तौ

त्रयोदशस्तंत्रे व्याख्यानम् ॥ १ ए३ ॥

व्याख्यानं ॥ १ ए४ ॥

अथ चैत्यानि सावधानीति यो वदति तस्य शिक्षामाह—

सावधं वचनं नोच्यं मुनिभिर्धर्मज्ञायकैः । तद्वाक्येन महादुःखं सावद्याचार्यवद्वजेत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । ज्ञातमिदं—श्रीवीरो गौतमं मिथ्याजहदपनफलं वदयमाणज्ञातेनाह—प्रागनन्तकालेन या अती-
 तचतुर्विंशतिका तत्र वर्तमानावसर्पिणीकालतः पूर्वं गतानन्ततमावसर्पिणीकाले मत्सदृशो धर्मश्रीना-
 माऽन्तिमजिनोऽभूत् । तत्तीर्थे सप्ताश्वर्याणि बभूवुः । तत्रासंयमिपूजायामनेकेऽसंयताः श्राद्धेभ्यो गृही-
 तद्रव्येण स्वस्वकारितचैत्यवासिनोऽभवन् । तत्रैकः कुवलयप्रज्ञसूरिस्तपस्वी समागात् । तैश्चैत्यस्थैस्तं नत्वो-
 क्तं—“अत्रैकं चतुर्मासकं तिष्ठ यथा त्वद्रुपदेशेनानेकचैत्यानि प्रवन्ति” । तेनोक्तं—“जे जिणालये ते

सर्वे सावज्ञो, सावद्यमिदं नाहं वदामि” । तदैवं ज्ञाता तेन जिननामकर्माजितं । एकत्रवावशेषीकृतश्च प्रबोद्धिः । ततस्तैः सर्वैर्द्विङ्गिभिः सावद्याचार्य इति नाम कृतं, परं तस्य क्रोधो नाभूत् । “मुनीनां चैत्यादिक्रियासु महालाञ्छोऽस्ति” इति वाक्यं सर्वत्र वाच्यं, न पुन “रिदं चैत्यमुपाश्रयमुष्णजलं च कुरुत” एवं न श्राव्यं, “उपदेशोऽस्ति परमादेशः प्रायो नास्ति” इति साधोर्विवेकः । अन्यदा तेषां मिथः शास्त्रे विवादोऽभूत्, यद् “गृहिणामन्नावे संयता एव चैत्यानि रक्षन्ति समारयन्ति (संमार्जन्ति), अन्यस्मिन्नपि तत्रारम्भे कृते यतेरपि न दोषः” । केऽप्याहुः—“संयमो हि मोक्षनेता” । केऽपि पूजाचैत्यादिकं जडपन्ति । परं विवादो न जग्नः । ततः सर्वैः संभ्रूय ते सूरय आकारिताः । एकदा साध्वी प्रदक्षिणीकृत्य पादयोः शिरसा श्रद्धावशात्संघट्टयन्ती बबन्दे, तद्विङ्गिभिः स्पष्टं दृष्टं । एकदा व्याख्याने महानिशीथ-स्थेयं गाथाऽऽगता—

जत्थत्थीकरफरिसं करंति अणिहाऽवि कारणे जाए । तं निह्यओ गोयम जाणिजा मूलगुणहाणिं ॥१॥
अस्या गमनिका—यत्र गच्छे नीरागसाधुरपि आन्तरिककारणे उत्पन्ने स्त्रीकरस्पर्शं करोति तस्य मूल-गुणहानिः स्यात् इति गार्थार्थकथने सूरिणा चिन्तितं—“पूर्वं मन्नाम विङ्गिभिः सावद्याचार्य इति स्थापितं, साम्प्रतमेतदर्थं श्रुत्वा विरूपं किमपि करिष्यन्ति, परं यद्भावि तद्भवतु, अन्यथा कथने तु महा-दोषः” । ततो यथार्था व्याख्याता । तदाकर्ण्यै तैः प्रोक्तं साध्वीवन्दनवृत्तं “यद्येवं तर्हि त्वमपि गुण-हीन एव” अपयशोनीरुणा सूरिणा प्रोक्तं—“अयोग्यस्योपदेशो न देयः, यतः—

आमे घने निहितं जहा जलं तं घनं विणसेह । इअ सिञ्जेत्तरहस्सं अप्पाहारं विणसेह ॥ १ ॥

तैरुक्तं—“कूटजट्टिपस्वं, याहि दृष्टिपथात्” । पुनः सूरिणा प्रोक्तं—“स्याघादे उत्सर्गापवादस्थितिं
यूयं न जानीथ एगत्तं मिहत्तं जिणएण आणएण अणेगत्तं” । ततस्सैमीनितं तघचः । तत एतघाव्यपापम-
नालोच्य मृत्वा व्यन्तरो बभूव । च्युत्वोत्पन्नः प्रोषितचर्तुकायाः प्रतिवासुदेवपुरोहितदुहितुः कुक्षौ । कल-
ङ्कनीताभ्यां पितृभ्यां देशान्निष्कासिता कुलालगृहे दासीत्वेन स्थिता, तद्गृहे चौर्यं कृत्वा मांसादिकमत्ति ।
ततो राज्ञो वाक्यं लाल्वा वधकृतां दत्ता । तैः प्रसवं यावद्ब्रह्मिता, प्रसवे सति बालं त्यक्त्वा नष्टा । क्रमा-
द्बालः पञ्चशतसूनाधिपो जातः । मृत्वाऽन्तिमश्वत्त्रान्त्यप्रसूटे गतः । ततोऽन्तरर्षीपे एकोरुक्जातिर्जातः ।
मृत्वा महिषः । ततो मनुष्यः । ततो वासुदेवः, नरके च । ततो गजकर्णो नरः । ततोऽन्तिमश्वत्त्रे । ततो
महिषः । ततो गतधवादिजसुताकुक्षौ गर्भपातनक्षारौषधजातगलत्कुष्ठी गर्जान्निर्गतः सप्तशतवर्षाणि द्वौ
मासौ चतुर्वांसराणि जीवित्वा व्यन्तरो जातः । ततः सूनेशः । ततो वृषभः । ततो वृषभः । एवमनन्तं
कालं ज्ञान्त्वा विदेहे नरत्वं प्राप्तः । लोकानुवृत्त्या जिनं प्राणमन् प्रबुद्धः प्रव्रज्य च सिञ्चोऽत्र पार्श्वनाथ-
तीर्थसमये । इति श्रीबीरमुखान्नुत्वा गौतमोऽप्राक्षीत्—“तेन सूरिणा किं महापापं कृतं ? मैथुनं तु नासे-
वितं” । प्रचुराह—“हे गौतम ! तेन उत्सर्गापवादैरागमस्थितिरित्याद्युक्त्वा महापापमुपाजितं, यतः
स्याघादेऽपि जलं सचित्तं, तस्य भोगः, अग्निसमारम्भः, मैथुनं चेत्येतानि उत्सर्गेण निषिद्धानि, तत्र वयोः

स्थापना नार्हा । अत्रोत्सर्गपवादाभ्यां षड् ऋज्ञाः स्युः, तेऽग्रे लेखिष्यन्ते । तथा तेन साध्वीस्पर्शो पादौ नाकुञ्चितौ इत्यादिनाऽनन्तं ऋवमवर्धयत् । अथोत्सर्गपवादस्वरूपमाह—
 न स्यात्स्त्वान्ते यदा धैर्यं कष्टादौ पतिते क्वचित् । तदाऽपवादं सेवन्ते कश्चिदुत्सर्गमाचरेत् ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं कष्टादिप्राप्ते कश्चित्कतिकेच्यवदपवादं निषिद्धमप्याचरति । तथा कश्चिन्नरः कामदेवव-
 दुत्सर्गमेव । तत्र द्वयोर्योगे षड् ऋज्ञाः, ते चेमे—उत्सर्गः १, अपवादः २, उत्सर्गस्थानेऽपवादः ३, अप-
 वादस्थाने उत्सर्गः ४, उत्सर्गोत्सर्गः ५, अपवादापवादः ६ । तत्र—“जत्थ त्थीकरफरिसं”
 न किञ्चिच्चि अणुभायं पन्निस्सिद्धं वा जिणवरिदेहिं । मुच्चूण मेहुणजावं न तं विण रागदोसेहिं ॥ १ ॥

इत्युत्सर्गः १ ।

सबत्थ संजमं संजमाओ अप्पाणमेव रक्किज्जा । मुंचइ अइवायाओ पुणेऽवि सोही न या विरइं ॥ १ ॥

इत्यपवादः २ ।

उत्सर्गो अववायं आयरमाणो विराहगो ऋणिओ । अववाये पुण पत्ते उत्सर्गनिसेवओ ऋयणा ॥ १ ॥
 इत्युत्सर्गेऽपवादः ३ अपवादे उत्सर्गश्च ४ । श्रीमहानिशीथे—“जं पुण गोयमा ! तं मेहुणं एगं-
 तेणं ३ निहयओ ३ बाढं ३ तहा आउतेउसमारंजं च सबपयारेहिं संजयं विवजेज्जा मुणी । इत्युत्स-
 र्गोत्सर्गः ५ । नद्यां मज्जन्तीं साध्वीं वीदय साधुत्तस्या अङ्गानि संस्पृश्य बहिः कर्षति तस्याहपाबोचनया
 शुद्धिः स्यादिति, अथवा मेघे वर्षति वेद्या उपश्रये प्रविष्टा रात्रावपि न गता, तदा गुर्वाहाया वयोऽती-

तस्यैवना स्तम्भे बन्धिता (बद्धा) । प्रगे राज्ञा पृष्टा गुरवः प्राहुः—“हे नृप ! यथा राज्ञः कौशे सप्त-
 झलक्ष्मीच्युते चौरः प्रविशति तं नृपो बन्धनादिकं तनोति न वा ? तथाऽस्मिद्विद्या ज्ञानादिरत्नकोशाः,
 तच्छरणार्थं समेतयं बन्धिता” । तद्धत्वा नृपः सत्यन्यायेन हृष्टस्तुष्टोऽजनि । इत्यपवादापवादः ६ । एतान्
 ब्रह्मैश्वर्यं संघार्यं विचार्यैव वक्तव्यं । यतः ब्राह्मतरूपमालायां—

खरुचंगी चरन्तीमे जइ पसंगे हुइ नारी । तो आलोयणि बुटसे पुण थापे अणंतसंसारी ॥ १ ॥

तथा यद्यपि प्रवचने उत्सर्गापवादानेकान्तश्च प्रज्ञायन्ते तथापि मैथुनादिसेवनमेकान्तेन निषिद्धं,
 तत्रापवादस्थापनात्सूत्रातिक्रमः उन्मार्गप्राकल्पं च स्यात्, तस्मादाज्ञाब्रह्मादनन्तसंसारित्वं । तथा स्वही-
 नाचारादिदोषगोपनार्थमनेकजिनागमयुक्तीर्णत्वा स्वपापं निगूहति गुणैश्च प्रकटीकरोति अनन्तरोक-
 वृत्तसावधानार्थवत् स मायावी अनन्तसंसार्यैव ॥

चैत्यान्यवधानि कुजल्पनत्वाज्जन्मान्यनन्तानि कृतानि सूरिणा ।
 कर्माजितं तीर्थकरान्निधं गतं, उत्सूत्रवाक्यस्य हि ताएकवं मतम् ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

त्रयोदशस्तम्भे १९४ व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ ३९५ ॥

अथ नमस्काराणनकालफलमाह—

तुर्ये शमे त्रियामाया ब्राह्मे मुहूर्ते कृतोद्यमः । मुञ्चेन्नित्त्रां सुधीः पञ्चपरमेष्ठिस्तुतिं पठेत् ॥ १ ॥
 स्पष्टः । ज्ञावार्थोऽयं—निघ्रावश्यादिना यद्यन्तिमयाम उत्थातुं न शक्नोति तदा पञ्चदशमुहूर्त्ता रात्रि-
 स्तस्या जयन्यतोऽपि चतुर्दशे ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्तिष्ठेत् । शय्यावस्त्राणि मुक्त्वा शुज्वस्त्राणि परिधाय पवि-
 त्रचर्मौ ऊर्ध्वं स्थितो निविष्टो वा पद्मासनादिना श्राद्धः पूर्वोत्तरविदिशि स्यात् ।

ज्यो जवेन्निधोत्कृष्टमध्यमाधमजेदतः । पद्मादिविधिना मुख्योऽपरः स्याज्जपमालया ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं पद्मादिविधिस्त्वयं—चित्तैकाग्रतार्थं हृदये मनसाऽष्टदलकमलं स्थाप्यं, तत्र कर्णिकाया-
 माद्यं पदं, द्वितीयादिपदानि चत्वारि पूर्वादिदिक्चतुष्के, आग्नेय्यादिविदिक्चतुष्के च शेषाणि चत्वारि
 पदानि न्यसेदित्युत्कृष्टजापः । जपमालादिना यो जापः सोऽपरो मध्यमजेद उत्कृष्टाङ्गीनः । अत उत्कृष्ट-
 स्यैव जापस्य महाफलं । यतो योगशास्त्रे—

त्रिशुद्ध्या चिन्तयन्नस्य शतमष्टोत्तरं मुनिः । शुद्धानोऽपि लभेदेव चतुर्थतपसः फलम् ॥ १ ॥

अथ जयन्यजपमाह—

विना मौनं विना सङ्गां विना चित्तनिरोधनम् । विना स्नानं विना ध्यानं जघन्यो जायते जपः ॥ १ ॥

अथैहिकफलमाह—

दष्टे वृश्चिकसर्पादौ दानवोपज्वे तथा । ध्यायेत् पञ्चनमस्कारं सर्वदुःखैर्विमुच्यते ॥ १ ॥

नवरं वृश्चिकादिविषनिवारणार्थं पश्चानुपूर्वीतो नमस्कारमेकविंशतिवारादिकं जपेदित्याम्नायः । अत्र राहस्योपज्वत्यागे सम्बन्धः प्रोच्यते—

द्वितिप्रतिष्ठितनगरे बलराजो राज्यं करोति । अथैकदाऽवसरे नूतनमेघवृष्ट्या नदीपूरं जातं । तदा तत्र लोका विलोकनार्थं गताः । पश्चात्तत्र जलमध्ये महत्तरमेकं बीजपूरकं जलस्योपरि तरन्तमदूरगं दृष्ट्वा जल-तरणसमर्थपुरुषेण जलमध्ये गत्वा तद्गृहीतं । पश्चाद्वाहः समीपं समागत्य तत्समर्पितं । सुगन्धमधुररसयुतं बीजपूरकमास्वादितं राज्ञा प्रमोदपूरितचेतसा । ततो राजा तं पप्रच्छ—“त्रयता कुत्र लब्धमेतत् ?” । तेनोक्तं—“जोः स्वामिन् ! नदीजलपूरमध्ये फलं लब्धमेतत्” । इति तद्वचः श्रुत्वा राजा जहपति स्म—“जोः पुरुष ! त्वं तत्र तटे याहि” । तदा स पुरुषस्तत्तटं पृष्ट्वा तत्र गतः । तत्र यदा स पुमान् प्रवेशकर-णेचुरञ्जत्तदाऽऽसन्नलोकैर्ऋषिणं—“अहो सत्पुरुष ! प्रवेशं मा कुरु, अत्र यः कश्चित् पुमान् प्रवेशं करोति फलपुष्पादिग्रहणार्थं च याति स तन्नैव मरणमेति” । ततो लोकानामेवं वचनं श्रुत्वा स पश्चाद्वलितः । सर्वं वृत्तान्तं राज्ञे निवेदितं । तदा रसलम्पटी राजा प्राह—“जोस्तलारहृक ! त्वं नगरमध्ये याहि । सर्वमनुष्याणां नामाङ्कितपत्राण्यालेख्यानि । घटान्तमुक्त्वा प्रजाते कुमारिकापार्श्वतः पत्रं निष्कासनीयं” ।

ततस्तस्यादेशं प्राप्य तेन तथैव विहितं । ततस्तद्वसरे यस्य नामाङ्कितपत्रं समायाति स जीविताशां मुक्त्वा कम्पमानं त्रयत्रान्तं शरीरं धृत्वा याति तघाटिकायां, पश्चाद्धीजपूरकं लिप्त्वा नदीजलमध्ये वहमानं मुञ्चति तदा तन्नगरवारथेन तद्वारद्वकेण गृहीत्वा राज्ञः समर्प्यते । स पुरुषस्तत्रैव मृत्युं प्राप्नोति । इति वृत्ते प्रवृत्ते सति तन्नगरं विषवज्जातं, परं तु राज्ञश्चेतसि किमपि कारुण्यं नायाति । अथैकदा तन्नगरवासिनः श्रीजिनदासश्रावकस्य नामाङ्कित पत्रिका समायाता । स निर्भयं तां पत्रिकां गृहीत्वा गृहमागत्य गृहगतदेवानां प्रासादस्थेदेवानां च पूजां कृत्वा सर्वस्वजनवर्गस्य परस्परं ह्यमणां विधाय सागारिकमन- शानमङ्गीकृत्य वनं प्रति चचाल । उच्चस्वरेण नमस्कारमुच्चरन् वनान्ते प्रवेशं चकार । तदा वनस्याधि- ष्ठायकेन व्यन्तरदेवेन नमस्कारं श्रुत्वैवं चिन्तितं—“अहो ! मयैतान्यद्वराणि पूर्वं श्रुतानि वर्तते” । तदा ज्ञानोपयोगेन पूर्वचवं दृदर्श “यत्पूर्वचवे मया दीक्षा गृहीता नाराधिता च, तेन मृत्वाऽहं व्यन्तरो जातोऽसि । अहो ! मया प्रसादवशेन मुधा दीक्षा हारिता” । इति पश्चात्तापं कृत्वा जिनदासश्रावकस्य प्रत्यक्षो बभूव, करयुगलं संयोज्यात्रे तिष्ठति स्म, पादयुगलं प्रणम्य च तं प्रोवाच—“हे सत्पुरुष ! त्वयाहं धर्मस्थाने योजितः, त्वं मम गुरुवर्तसे, कञ्चिदरमङ्गीकुरु” । श्रेष्ठी प्राह—“सर्वजीविहिंसां त्वं निवारय श्येव वरं मम प्रसन्नोऽसि तदा देहि” । राज्ञसः प्राह—“हे श्रेष्ठिन् ! एष वरस्तु ममात्मार्थे त्वया याचि- तः । एतावन्तं कालं यावज्जैनधर्मवासितत्वत्सदृशगुरुदर्शनं विनाऽनेकजीविहिंसा मया विनोदार्थं कृता, अतः परं नाहं करिष्ये । त्वया फलग्रहणमिषेणान्नागत्य मत्स्वान्तेऽनेकान्तधर्मस्त्वया हठीकृतः, परमवि-

रत्युदयाद्ब्राह्मणसो देवानां नेति, परं त्वदर्शनाशुण आविष्कृतः, तेन सर्वं सुस्थं जावि, अतो हे गुरो पूज्य ! त्वयाऽत्रागमनप्रयासो न विधेयः, अहं प्रजाते त्वदर्शनार्थं समेष्यामि, फलमप्येकं त्वत्पुरो यद्दृश्य परिपक्वं तदेव नित्यं ढौक्यिष्यामि” । ततः क्षणैकेन स श्रेष्ठी स्वैकसि मुक्तः । तेन फलं नृपाय दत्तं । राजा प्राह—“त्वमद्दत्ताङ्गः कथं समेतः ?” । श्रेष्ठी प्राह—“नमस्कारमहिम्ना किं किं न सिध्यति ?” । ततो राजाऽवक्—“हे श्रेष्ठिन् ! त्वमस्माकं महामन्त्रं शिष्य” । स आह—“समयेऽहं ज्ञापयिष्ये” । ततोऽन्येद्युजैर्नज्ञानाचार्यस्तत्र समवसृतः । तं वन्दित्वा श्रेष्ठी प्राह—“हे पूज्य ! अस्मदीयनृपाय नमस्कारफलं श्रावय” । ततो गुरुः प्राह नमस्कारफलं, यतः—

नवकार इक्करं पावं फेरुइ सत्तअयराणं । पन्नासं च पएणं पंचसयाइं समगेणं ॥ १ ॥
जो गुणइ लक्कमेगं पूएइ विहिइ जिण नमुक्कारं । तित्थयरनामगेयं सो बंधइ नत्थि संदेहो ॥ २ ॥
अंठेवय अठसया अठसहस्सं च अठकोनीडं । जो गुणइ अठलके सो तइयत्तवे लहइ सिद्धिं ॥ ३ ॥
प्रत्यहं व्यस्ताजिः पञ्चशतमात्ताजिः ५०० सार्धपञ्चवैः कोटिजपो जायते इति, बद्धान्निः षष्टि ६० मात्ताजिः पञ्चवर्षमध्ये कोटिजपो जायते । सम्यक् सङ्ख्याधारण कार्या । ऐहिकं फलं त्विदं-विपरीतं नमस्कारं लक्षादिकं जपेत्, क्षिप्रं क्लेशनाशादिकं स्यात् । करजापाद्यशक्तस्तु सुत्ररत्नादिजपमाद्यथा स्वह-

दयसमश्रेणि स्थया परिधानवस्त्रचरणादावलगन्त्या मेर्वनुसङ्घनादिविधिना जपेत् । जूमिं प्रमृज्य संस्था-
 पितपादग्रोच्छने उपविश्यानुद्धाटमुखेन यो जपो विधीयते स जपः प्रमाणं स्वाध्यायार्हः । यतः—
 अङ्गुल्यग्रेण यज्जप्तं यज्जप्तं मेरुलङ्घने । व्यग्रचित्तेन यज्जप्तं तत्प्रायोऽद्वयफलं भवेत् ॥ १ ॥
 जपश्रान्तो विशेष्यानं ध्यानश्रान्तो विशेष्यपम् । ह्यश्रान्तो पठेत्स्तोत्रमित्येवं गुरुभिः स्मृतम् ॥ ३ ॥
 अनानुपूर्व्यां गणने तु षण्मासद्वयपणादिपुष्टं क्षणेन लभते । इति फलं श्रुत्वा राजाश्राद्धो जातः । नम-
 स्कारगणनपरः स्वर्गं प्राप ॥

श्रीमज्जिनो यत्र विराजते धुरि, मन्त्रो ददातीह परत्र सौख्यकम् ।
 मत्वा नमस्कारपदं च जप्यते, विश्वस्य वन्द्यः स भवेद्गुणाञ्चितः ॥ १ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

त्रयोदशस्तम्भे १७१ व्याख्यानम् ॥

॥ समाप्तोऽयं त्रयोदशः स्तम्भः ॥

चतुर्दशः स्तम्भः ।

॥ व्याख्यानम् ॥ १ए६ ॥

अथ तीर्थकरनामकर्मोपाजनहेतूनाह—

सर्वे तीर्थङ्करास्तु स्युरितस्तृतीयजन्मनि । विंशत्या सेवितैः स्थानैस्तीर्थकृन्नामहेतुभिः ॥ १ ॥
सर्वे जिना ये वर्तन्ते ये पूर्वमतीता ये च न्रविष्यन्ति ते सर्वे इतस्तृतीयत्रये विंशतिपदारोधनेन न्रव-
न्ति । इयं प्रावना—ये तीर्थकरनामगोत्रं बध्नन्ति ते सर्व एषु मध्ये द्वित्रादिभिः स्थानैः सर्वैर्वा सेवितैर्ऋशं-
जिननामार्जयन्ति । ते के ? त्रिवेदविषयिणः, नपुंसकोऽत्र कृत्रिमः कश्चित् । यतः श्रीत्रय्यबाहुपादाः—
नियमा मणुयर्गए इत्थिपुरिसेयरोऽवि सुहलेसो । आसेविय बहुलेहिं वीसाए अन्नयरएहिं ॥ १ ॥

विंशतिपदानि चेमानि, यतः षष्ठाङ्गे—

अरिहंत १ सिद्ध २ पवयण ३ गुरु ४ शिविर ५ बहुस्सुए ६ तवस्सीसु ७ ।

बह्वक्षया य तेसिं अत्रिक्खण नाणोवज्जे य ८ ॥ १ ॥

दंसण ए विणए १० आवस्सए ११ य सीलवए १२ निरइयारो ।

खणलव १३ तव १४ च्चियाए १५ वेयावच्चे १६ समाही य १७ ॥ २ ॥

अपुबनाणहणे १७ सुअचत्ती १ए पवयणे पचावणया २० ।
एएहिं कारणेहिं तित्थयरत्तं लहइ जीवो ॥ ३ ॥

अर्हन् नामादिचतुर्निक्षैपैः सेव्यः १ । सिद्धा निष्पन्नगुणिनः कर्ममलोऽज्जिता अपुनरावृत्तिगतिं गताः सर्वाणि कार्याणि धंधमात्राणि पूर्णीकृत्य निष्ठां नीत्वा यथा गृही सुखेन शेते तद्धदिमेऽपि पुनरकर्तृभावेन संसारकार्याणि समाप्य परमसौख्यानुत्तमवार्थं शाश्वतं पदं प्राप्तास्ते सिद्धा ध्येयाः २ । प्रवचनः सङ्घः समस्तश्रुताधारत्वेनार्थवान् चतुर्विधोऽपि ३ । गुरुराचार्यः षष्ठवत्यधिकघादशशत १२६ गुणैरलङ्कृतः ४ । स्थविरो वृद्धः, स च त्रिप्रकारः, यस्य षष्टिवर्षाणि अतिक्रान्तानि स वयःस्थविरः १, जातविंशतिवर्षदीक्षास्थितिः स पर्यार्यस्थविरः २, यश्चतुर्थाङ्गसूत्रार्थज्ञः स श्रुतस्थविरः ३-५ । तत्समयवर्तिचूरिश्रुतार्थज्ञो बहुश्रुत उपाध्याय उप समीपेऽधीयते यस्मात्स उपाध्यायो वाचकः ६ । तपस्वी अनशनदिविचित्रोत्तपःस्थितः साधुः ७ । एतेषु सप्तसु वात्सह्यं यथाश्रुतगुणप्रख्यापनं त्रकिरागादिकं च ज्ञेयं । सदा ज्ञानोपयोगधारणं ८ । सम्यक्त्वं दर्शनं ९ । विनयः १० । आवश्यकं चारित्रार्हं ११ । शीलव्रतं १२ । त्रयोदशं कृण्ववाजिधानं स्थानं, तच्च प्रतिक्षणत्वं सदा वैराग्यभावेन क्रियाकरणं १३ । तपो नानाविधं १४ । त्यागः पञ्चदशं स्थानं गौतमादीनां यथाहर्षान्नादिसमर्पणं १५ । वैयावृत्यं बालादीनां पोरुशं स्थानं, तथा चोक्तं प्रश्नव्याकरणे—“केरिसए पुण आराहए वयमिणं जं से उवहिं जत्तपाणसंगहदाणकुसले अञ्चंतबा-

लघुव्वलबुद्धुगखवगपवत्तिआयरियुवज्जायसाहम्मियतवस्सीकुलगणसंघचेइयणैयनिज्जारठी वेयावच्चं दस-
 विहं आणिस्सियं बहुविहं करेइ” । अत्र “जिनप्रतिमाया उपधिदानासंभवाच्चैत्यस्य किं वेयावृत्त्यं ?” इति
 कश्चिद्भङ्गते, तत्र “जस्का हु वेयावृत्तियं करेइ, तम्हा उ एए निहया कुमारा” इति हरिकेशिसुनिवचना-
 दवज्ञानिवारणदेरपि वेयावृत्त्यत्वमित्यादियुक्त्या समाधेयं १६ । समाधिस्थानं दुर्ध्यानवर्जनं चित्तस्वा-
 स्थ्योत्पादनं च, तच्च चारित्र्यविनयादिभिः स्यादिति १७ । अपूर्वज्ञानग्रहणदरोऽष्टादशं स्थानं १८ । श्रुत-
 बहुमानं १९ । प्रवचनप्रज्ञावनं तीर्थोद्योतकरणमन्त्यं २० स्थानं । एभिः कारणैर्जीवः प्रद्युत्वं लभते ।
 एतत्तपोविधिसंप्रदायश्चैवं—

यश्चेत्करोत्युपवासैर्विंशतिस्थानकं तपः । तदोपवासैर्विंशत्या एकपङ्क्तिः समाप्यते ॥ १ ॥
 निरन्तरकृत्यशक्तौ सान्तरां तां करोति चेत् । पङ्क्तिरेका पूरणीया षण्मासान्धन्तरे ध्रुवम् ॥ २ ॥
 विंशत्या पङ्क्तिश्चेत्तपो नयति पूर्णताम् । उपवासानां चत्वारि शतानीह भवन्ति तत् ॥ ३ ॥
 एवं शक्यनुसारेण प्राज्ञैः षष्ठाष्टमादिभिः । मासद्वयपर्यन्तैस्तप एतद्विधीयते ॥ ४ ॥
 पञ्चशक्रस्तवपाठोत्कृष्टा या चैत्यवन्दना । साऽवश्यं विधिना कार्या तपस्यत्रोपवैणवम् ॥ ५ ॥
 एकैकस्यामत्र पङ्क्तौ एकैकेन दिनेन च । क्रमेणाराधयेद्भक्त्या स्थानकानीति विंशतिम् ॥ ६ ॥

१ यथाशक्ति ।

आद्ये नमोऽर्हंभ्य इति द्विसहस्रं जपेद्दिने । अर्हंभक्तिं विशेषेण कुर्वीत स्ववनादिभिः ॥ ७ ॥
 अन्येष्वपि दिनेष्वेवमाराध्यास्ते पुरोदिताः । सिद्धादयः क्रियाज्ञानपाठान्यासादरादिभिः ॥ ८ ॥
 केचिच्चैकैकया पङ्क्त्या स्थानमैकैकमेव हि । आराधयन्ति विंशत्या पङ्क्तिप्रिस्तानि विंशतिम् ॥ ९ ॥

सम्प्रति जापपदानि संप्रदायादवसेयानि ।

तपोऽशकः पुनः स्थानमेकं दे सकलानि वा । यथाशक्ति स्फुरद्भक्तिः सेवेत श्रेणिकादिवत् ॥ १० ॥
 एवं साधुः श्रावको वा साध्वी वा श्राविकाऽपि वा । अमून्याराधयन् स्थानान्याप्नोति जिनसम्पदम् ११
 अथ जिनेन्द्रजवतोऽर्वाक् तृतीयजवे तीर्थकरगोत्रं बद्ध्वा क्व गच्छतीत्याह—

अथाजितार्हत्पदाः स्युस्ते वैमानिकनाकिनः । प्राग्निबद्धायुषः केचिज्जन्ति नरकावनौ ॥ १ ॥
 अर्हत्पदं निकाच्य वैमानिकदेवा जवन्ति । कैश्चित्सम्यक्त्वं जिनपदप्राप्तिं च विनाऽऽयुर्नरकसत्कं बद्धं
 पश्चात्तीर्थङ्करपदप्राप्तिर्जाता दशार्हसिंहसत्यकिश्रेणिकादिवत् ते नरकेऽपि गच्छन्ति, ततस्तीर्थङ्करा जवन्ति ।
 यतो जीर्णसङ्ग्रहिण्यां—

तिसु तित्थ चउत्थीए केवलं पंचमीए सामन्नं । ठठीए विरयाविरइ सत्तमपुढवीए सम्मत्तं ॥ १ ॥
 आद्यान्यस्तिसून्यः पृथिवीज्य उद्धृता अनन्तरजवे तीर्थकृतो जवन्ति, न शेषा इति ज्ञेयं । चतुर्थ्या
 उद्धृताः सामान्यकेवलित्वं लजन्ते, न जिनेन्द्रत्वं । पञ्चम्या उद्धृताः श्रामण्यं सर्वविरतिरूपं लजन्ते, न

केवलज्ञानं । षष्ठा उद्धृता विरत्यविरतिं, न मुनित्वं । सप्तम्या उद्धृताः सम्यक्त्वं सम्यग्दर्शनं, नान्यं गुणमिति गाथार्थः । अमुमेवार्थं विशेषेण ज्ञावयति—

पदमालं चक्कवही बीयाळं रामकेसवा हुंति । तच्चाळं अरिहंता तहंतकिरिया चउत्थीए ॥ १ ॥
बघीळं पुढवीळं उबवडा इह अणंतरम्मि जवे । जजा माणुसजम्मे संजमलंजेण उ हीणा ॥ २ ॥
षष्ठा उद्धृता इहानन्तरजवे मनुष्यजन्मनि ज्ञाज्याः केचिद्भवन्ति केचिच्च नेति, ये नरा भवन्ति ते संयमत्वात्तेन विहीनाः स्युः । तथा सप्तम्या उद्धृता नारका नियमान्न नरत्वं किंतु तिर्यग्योनावेवोत्पद्यन्ते इति प्रसङ्गतो लिखितं । ननु चतुर्धु देवनिकायेषु मध्ये केज्यो निकायेज्यो जिनोऽत्र भवति ? उच्यते—
वैमानिकेज्य एवेति, यतः—

बलदेवचक्कवही देवणणेषु होंति सब्बेषु । अरिहंत वासुदेवा विमाणवासीसु बोधव्वा ॥ १ ॥
बसुदेवचरित्रे तु नागकुमारेज्योऽप्युद्धृतोऽनन्तरमैरवतक्खेत्रेऽस्यामवसर्पिण्यां जिन उक्त इति ज्ञेयं ।
प्रस्तुतं निगमनम् ।

विशेषात्तीर्थकृत्कर्म येनास्त्यर्जितमूर्जितम् । तत्कर्मोदयतोऽत्रासौ स्याज्जिनेन्द्रो जगत्पतिः ॥ १ ॥
॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ
चतुर्दशस्तम्भे १ ए६ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १९९ ॥

अथ च्यवनकथ्याणकमाह—

देवत्रयं च तत्सौख्यं युक्त्वा च्युत्वेह सत्कुले ।

श्रीमत्या (तो) ऋपतेः पत्न्याः कुदावुत्पद्यते जिनः ॥ १ ॥

यस्तीर्थकरत्वमुपाङ्ग्यते स देवत्रयस्य सौख्यं युक्त्वा च्युत्वा इहात्र नरक्षेत्रे कर्मभूमौ उत्तमकुले धनान्व्यनृपस्य शीलादिगुणसंपन्नायाः पत्न्याः कुहौ जिनोऽवतरति । यद्यपि सुराणां षण्मासशेषपायुषामिमानि चिह्नानि ऋवन्ति—

माहयम्बानिः कदपवृद्धप्रकम्पः, श्रीहीनाशो वाससां चोपरागः ।

दैन्यं तन्द्वा कामरागोऽङ्गजङ्गो, हृष्टेर्त्रान्तिर्वेषयुश्चारतिश्च ॥ १ ॥

तथापि तीर्थकरसुराः पुण्योत्कर्षात्कान्तिविज्ञानादिमया एव ऋवन्ति, यतः—

तेजोऽन्निवर्धते तेषां देवानां च्यवनावधिम् । न प्रादुष्यन्ति चिह्नानि च्यवनस्यान्यदेववत् ॥ १ ॥

अन्ये केचिद्देवाः पूर्वोक्तचिह्नानि हृष्टा हृष्टा चिन्तयन्ति—“अहो ! ईदृशं सौख्यं गमिष्यति, गर्जोदिदुःखं दुर्गन्धाढ्यं प्रादुर्भविष्यन्ति, आसां सुराङ्गनादीनां स्वामी को ऋविष्यति ? ” एवं क्रन्दन्ति शोचन्ति च । केऽपि परमार्थज्ञाः सुलज्जबोधिनो न तथाऽऽत्मानं विरुन्वयन्ति । ज्ञाविज्ञावं मत्वा केचि-

दित्थं ध्यायन्ति—“कदा वयं नरत्वं प्राप्य जिनमार्गमनुचरिष्यामः ?” । अथ च्यवनमहिमानमाह—
 अशिवोपन्नवादीनां न्रवत्युपशमः हितौ । नारका अपि मोदन्ते द्रष्टुं प्राप्तसुखोदयाः ॥ १ ॥
 उदयात्रिमुखस्तीर्थकारकः समञ्जदिति । विज्ञायासनकम्पेन मुदिना नाकिनायकाः ॥ २ ॥
 सिंहासनात्समुत्थाय विनयात्यक्तपादुकाः । पदान्यागत्य सप्ताष्टौ श्रीजिनात्रिमुखं रयात् ॥ ३ ॥
 पञ्चाङ्गप्रणिपातेन प्राणम्य जगदीश्वरम् । घटिताञ्जलयः कुर्युः स्तुतिं शक्रस्त्वेन ते ॥ ४ ॥

अत्र “सकस्स य आसणं चद्विय सिग्धं आगंतूण यावत् तव पुत्तो पढमधम्मचक्कवद्दी न्रविस्सति ।
 केइ न्णंति—वत्तीसं पि इंदा आगंतूण वागरंति” इत्यावश्यकहारित्रद्व्यां श्रीरुषन्नगर्भावताराधिकारे ।
 इत्याद्यकट्याणकोत्सवपद्भतिः बहुश्रुतेभ्योऽवसेया । अथ गर्भावसे जिन आगते मातुर्यद्भवति तदाह—
 तस्मिन्नवसरे वासन्नवने स्वर्गहोपमे । स्वःशथ्योपमशथ्यायां शयिता च मृगेक्षणा ॥ १ ॥
 समघालुः सुप्रसन्नचित्ता स्वमौश्वतुर्दश । निशीथे गर्भमायाति जिने साह्यादिवेद्यते ॥ २ ॥

स्पष्टौ । अत्र चतुर्दशस्वमवर्णनं प्रतीतमतो न द्रिष्यते । अथान्यश्रेष्ठनराणां माता कति स्वमान्
 पश्यतीत्याह—

सार्वभौमस्य माताऽपि स्वमानेताञ्जिरीहते । किंतु किञ्चिन्नूनकान्तीनर्हन्मातुरपेक्षया ॥ ३ ॥
 यस्याः पुत्रो न्रवेत्सार्वभौमोऽर्हश्चेह जन्मनि । सा धिः स्वमानिमान् पश्येत्तथोक्तं पूर्वसूरिभिः ॥ ४ ॥

अचिरा(विश्वराट्) पत्नी शीलवीलासमुज्ज्वला । सा विश्वतुर्दश स्वप्नान्निशाशेषे व्यलोकयत् ॥५॥
इति वृक्षशत्रुञ्जयमाहात्म्ये उत्तमं ।

एतेषामन्तरात्सप्तलोकयेवासुदेवसूः । चतुरो बलदेवाम्बाऽश्रैकं माण्डलिकप्रसूः ॥ ६ ॥

प्रतिकेशवमाता तु त्रीन् स्वप्नानवलोकयेत् । मातैकं पश्यति स्वप्नं मुनेरपि महात्मनः ॥ ७ ॥
मुनेर्मधकुमारादेर्मात्रादिवदित्यादि स्वमत्याऽभ्यूह्यं इति । अथ प्रस्तुतं—

ज्ञानत्रयान्वितः स्वामी गर्जरूपेण योऽवसत् । अहो जगत्प्रवाहोऽयं नोद्धृष्टितो जिनैरपि ॥ १ ॥
गर्जेऽपि ह्यषितञ्चन्नः स्वर्गाच्च्युत्वा तश्चाप्यसौ । विश्वेषु प्रकटीच्युत इन्द्रैर्नुतः सदा स्तवैः ॥ २ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

चतुर्दशस्तम्भे १९७-व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १९८ ॥

अथ जिना ज्ञानत्रयसमेता आयन्तीत्याह—

स्वर्गाद्या नरकाद्या ये यस्मादायान्ति तीर्थपाः । ज्ञानत्रयं ते तत्रैत्य विभ्रते गर्जगा अपि ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं मतिश्रुतावधिज्ञानत्रयमन्यसुरेभ्योऽपि तीर्थकृतसुराणामनन्तगुणं श्रेष्ठतरं स्यात्, तेन
सहैवात्र गर्जेऽवतरन्ति । तदा मातुः शरीरं गर्जानुचावात्स्वह्यपुञ्जलमयं सुगन्धमयं ऋवति, न पुनरन्यना-

रीसदृशं बीजत्समयं गर्भस्थलं स्यात् । दिव्यरूपा जिनेन्द्रावतरणार्हा योनिर्मुग्मदधनसारादिज्योऽपि श्रेष्ठा । तत्रैव जिना उपद्यन्ते मुक्ताफलमिव हीरकमिव, परं न तत्र कोऽपि अशुभपुद्गलस्थितिसंचयो प्रवति । मात्रा गृहीताहारोऽपि शुभरूपेण परिणमति प्रभोः प्रजावात्, जलधरगृहीतक्षारजलमिव । तथा जिन-गर्भसंप्राप्त्यनन्तरं कदापि तत्र मातृगर्भे न कोऽपि जीवः पुनः समुत्पद्यते । अत एव स्तुत्यगोचरदिव्य-रूपयोनिकेन्द्रे जिनोऽसङ्ख्यातस्त्रीवृन्दान् विहाय पुण्यपात्रमुच्यकुलशुभां धर्मध्यानतत्परामनन्तपुण्यैर्ल-ब्धस्त्रीचरां प्रव्यामगण्यपुण्यलावण्यामावाह्याह्वीलधर्मधुरंधरामित्यादिगुणान्वितां मत्वा स्वामी जननी-त्वेनाङ्गीकरोति । सा जनन्यपि एतादृशपुत्रप्रादुष्करणार्थमियमेव पुण्याढ्या समर्था जगन्नाथजननीवि-रुद्धधारका च । यतः—

स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्, नान्या सुतं त्वदुपमं जननी प्रसूता ।

सर्वा दिशो दधति ज्ञानि सहस्ररश्मिं, प्राच्येव दिग्जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ १ ॥

इति प्रसङ्गात् । अथान्यजीववज्जिनगर्भेऽपि दुःखं प्रविष्यतीत्याशङ्काह—

गर्भगते जिनेन्द्रे हि दुःखं नामोति कर्हिषित् । माता च गर्भजीवोऽपि तथैत्र प्रसवादिषु ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं गर्भगतजीवानां दुःखं शास्त्रे महदुक्तं । तथाहि—

सूर्शहिं अग्निवज्जाहिं संचिन्नस्स निरंतरं । जावइयं गोयमा दुक्कं गप्पे अछगुणं तज्जं ॥ १ ॥

गप्पाजं निहरंतस्स जोण्णिजंतनिपीलणे । सयसाहस्सियं होइ दुक्कं कोण्णियुणं पि वा ॥ २ ॥

अग्निवर्णाग्निः सार्धत्रिकोटीसूचीचिर्नरोमह्विजाणि समकालं विध्यन्ते, तस्य यादृशं दुःखं ज्वति तस्मादष्टगुणं गर्जजीवे । शेषं स्पष्टं । इत्यादिसमस्तदुःखजालविमुक्तस्तीर्थकृतां गर्जो ज्वतीति । तत्त्वं तु केवलिनो जानन्ति । अथ च्यवनसमयं जिना न जानन्तीत्याह—

जानन्त्येष्यदतीतं च च्यवनं तत्क्षणे तु न । गर्जोत्पत्तिक्षणेऽप्येषां स्यादेवं महिमोदयः ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं च्यवनस्यैकसामयिकत्वेन सूक्ष्मत्वाद्वाद्वास्थिकज्ञानोपयोगस्य जघन्यतोऽध्यन्तमुहूर्तत्वादिति । अथ जिनजन्मोत्सवमाह—

जने प्रमुदिते श्रेष्ठे निमित्ते शकुनादिके । अर्धरात्रे प्रसूते सा जिनं निधिमिव क्षितिः ॥ १ ॥
तदा दिशः प्रसीदन्ति सर्वाः प्रमुदिता इव । त्रवेन्नित्यान्धकारेषु प्रकाशो नरकेष्वपि ॥ ३ ॥

तथा चोक्तं स्थानाङ्ग—

चतुर्भिः स्थानकरैरैतैर्लोकोद्योतः प्रसर्पति । अर्हजन्मज्ञानदीक्षाशेषां मोहोत्सवोऽपि च ॥ ३ ॥
तत्रायान्ति तदा प्राक् षट्पञ्चाशद्विक्कुमारिकाः । कम्पासनाः प्रजोर्जन्म विज्ञायावधिचक्षुषा ॥ ४ ॥
स्पष्टाः । षट्पञ्चाशद्विक्कुमारिकाकृत्यं चेदं—जोगंकराद्या अष्टौ अधोलोकवासिन्योऽन्योऽन्यमाका-
योचुः—“अत्रस्थानां त्रैकालिकीनां दिक्कुमारिकाणामयमाचारोऽस्ति, यज्जिनेन्द्रजन्मोत्सवः कार्यः । ततो वयमपि तत्र यामः । परं धन्यमस्माकं जीवितं यदादावेव जिनपतिदर्शनमस्माकमेवेति” । इति निश्चित्य प्रत्येकं स्वात्रियोगिकैर्योजनविस्तीर्णानि विमानानि कारयित्वा ताः सर्वाः प्रत्येकं चतुःसहस्रसामानिक-

सुरैश्चतसृत्रिर्महत्तराग्निः षोरुशसहस्रैरात्मरद्वकैः सप्तत्रिः कटकैश्च परिवृताः स्वस्वविमाने स्थिता अर्ह-
 ज्ञान्मगृहमेत्य विमानादुत्तीर्य तिस्रः प्रदक्षिणाः कृत्वा जिनं जिनाम्बां च स्तुवन्ति—“हे विश्वदीपिके !
 त्रियुवनतारणक्षमस्यार्हतस्त्वं जनन्यसि, अतः कृतार्थत्रवाऽसि” इति स्तुत्वा ग्राहुः—“हे मातः ! न
 ज्ञेतव्यं त्वया । वयं त्वदात्मजस्यास्मदादिजीवानां नाथस्य जन्मोत्सवं कर्तुमागताः स्मः” । ततः संवर्तकेन
 जन्मगोहाद्योजनमात्रं क्षेत्रं रजोऽस्थिकेशतृणादिरहितं कृत्वा कृतस्वकार्यं गायन्त्यस्तिष्ठन्ति । अन्यासामपि
 दिक्कुमारिकाणामगमनपञ्चतिरियमेव, कर्मणि यो विशेषः सोऽत्र वदयते—मेघंकराद्या अष्टोर्ध्वलोकवासिन्यः
 समञ्चूतलात्पञ्चशतयोजनोच्चनन्दनवनगतपञ्चशतीकाष्ठकूटस्थायिन्यः पूर्ववत्समागत्य सुरत्रिमेधान् विकृत्य
 पूर्वप्रमार्जितं क्षेत्रं शीतलं कुर्युः । ततो जानुमानोच्चपुष्पवृष्टिः पञ्चवर्णा योजनमानत्रक्षेत्रे कुर्युः, तथा धूपधूमाकु-
 लं कुर्युः । तथा नन्दोत्तराद्या अष्टौ पूर्वरुचकवास्तव्या एत्य जिनं साम्बां नत्वाऽऽदर्शपाणयोऽग्ने गायन्ति । तथा
 समाहाराद्या अष्टौ याम्यदिमुचकादेत्य पूर्णकलशकराः प्रजोर्दक्षिणपार्श्वस्था गायन्ति । तथेलादेव्याद्याः
 पश्चाद्भुचकादेत्याष्ट देव्य आत्ततालवृन्ताः प्रजोः पश्चिमे स्थिता गायन्ति । तथाऽलंबुसाद्या अष्ट दिक्कुमार्य
 उत्तररुचकादेत्य प्रजोरुत्तरतः स्थिताश्चामराणि बीजयन्ति । तथा चित्राद्याश्चतस्रो विदियुचकमन्दिरात्त-
 त्रैत्य नत्वा दीपिकाकराः प्रजोश्चतसृष्वपि विदिक्षु गायन्त्यस्तिष्ठन्ति । तथा रूपाद्याश्चतस्रो मथ्यरुचकवासिन्यो
 देव्य एत्य प्रजोश्चतुरङ्गुलवर्जं नालं वर्धयित्वा ऋमौ निधाय सज्जलैस्तत्वातं पूरयन्ति, तदुपरि पीठं बद्ध्वा ।
 दुर्वाङ्कुरान् वपन्ति “अर्हदङ्गस्याशातना मा ऋत्” इति बुध्या । ततस्तिष्ठुषु दिक्षु पश्चिमां वर्जयित्वा

त्रीणि कदलीगृहाणि विकुर्वन्ति, तेष्वेकैकं अतुःशाखं वेदम सिंहासनान्वितं च । ततो जिनं करसंपुटे संगृह्य दत्तावयम्बां जिनाम्बां पुरस्कृत्य दक्षिणदिग्गृहे नीत्वा अत्रासने निवेश्य दिव्यतैलैरच्यञ्जन्ति, सुगन्धिद्रव्यचूर्णैरुघर्तयन्ति । ततः पौरस्त्यकदलीगृहे प्राग्वत्समानीय सिंहासने संस्थाप्य सुगन्धिपुष्पोदकैर्मञ्जयित्वा सर्वादङ्कारचूषितौ प्रकुर्वन्ति । तत उदीच्यकदलीगृहे सिंहासनेऽङ्कविन्यस्तनन्दनां तामध्यासयन्ति, गोशीर्षचन्दनैर्धांसि सेवकैरानाययन्ति, अरुणिकाष्ठसंघट्टनेन नवमग्निं प्रकटीकृत्य तत्र गोशीर्षचन्दनं हुत्वा रक्षां पातयन्ति । ततो षयोर्हस्ते प्रेतादिदोषघातार्थं रक्षापोद्दलिकां बध्नन्ति । ततो वृत्ताश्मगोलकावास्फाब्ध्य शैलायुर्ज्या इत्याशीर्गिरं प्रज्योः संगिरन्ति । ततो यथा गृहीतौ तथा जन्मगृहे शय्यायां नीत्वा ऋक्तितो गायन्ति । अथासां देवीनां शुवनपतिजातीयत्वं श्रुतधरैर्निश्चीयते, यतः कासाञ्चिद्विष्णुमारीणां व्यवस्था स्थानाङ्गे पल्योपमस्थितेर्ऋणनात् समानजातीयत्वादासामपि तथाऋतायुषः संचाव्यमानत्वात् । अपरिगृहीता इमा देव्यः सन्ति, अतो दिक्षुमारीत्वमिति ॥

एवं च दिक्षुमारीर्जन्मोत्सवः कृतः प्रज्योः । जम्बूद्वीपागमादत्र द्विस्वितो देशमात्रतः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्दश-

स्तम्भे १९८ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १७७ ॥

अर्थेच्छकृत्यमाह—

सिंहासनं सुरेन्द्रस्य कम्पते युधि श्रीरुवत् । अवधिनादर्हतो जन्म ज्ञात्वा तदुत्सवं तनोत् (चेरेत्) ॥ १ ॥
तदुत्सवं व्यतनोत् जिनजन्मोत्सवं चकार । ततस्तत्प्रकारस्त्वयं—अवधिज्ञानादिन्द्रो जिनोत्पत्तिं विज्ञाय
सिंहासनादुत्थाय सप्ताष्टौ पदानि गत्वा जिनात्रिमुखं शक्रस्तवावधिं विनयेन स्तुत्वा पूर्वोत्रिमुखः सिंहा-
सनस्थो दधौ—“नूनमस्माकं त्रैकालिकमरुत्वतां जीतमेतत् यदर्हतां जन्मात्रिवेकः कार्यः” इति निश्चित्य
पादात्यनायकं हरिणेगमेषिणमकार्यं प्राह—“जोः ! त्वं सुधोषां घण्टां वादय, सर्वस्वर्गदेवानामस्माकं
प्रस्थानं ज्ञापय” । ततस्तामाज्ञां शिरस्यारोप्य स सुरस्तां घण्टां योजनपरिमण्डलां त्रीन् वारान् वादयति ।
एतस्यां वादितायां सर्वविमानगा घण्टा घात्रिंशद्दहा दिव्यानुजावतो युगपन्मुखरायन्ते । तासां ध्वनौ
शान्तेऽथमुद्घोषयति—“जो देवाः ! ज्वन्तोऽपीन्द्रेण सह जिनजन्मकल्याणकोत्सवार्थं समागच्छन्तु सत्वरं
सज्जीज्वन्तु” । ते देवाः स्वस्ववाहनानि सज्जीकृत्य जिनत्रकृत्युत्सुका जाताः । तत इन्द्रो यानविमान-
स्वामिनं पालकामरं विमानं सज्जीकर्तुमाज्ञापयति । सोऽपि जम्बूद्वीपसमानं पञ्चशतयोजनोद्धृतं पालका-
ख्यं विमानं निर्माय ढौकयेत् । यतः स्थानार्द्धे—“चत्वारि लोके समा पन्नत्ता, तं जहा—अपइच्छाणे एर-
ए जंबुद्वीवे पालए जाणविमाणे सव्वच्छसिद्धे महाविमाणे” । अतो लक्षयोजनमितं प्रमाणाद्बुद्धनिष्पन्नं चेति ।
तत्रैकैकं चारं त्रिसोपानं पश्चिमवर्जे दिक्त्रये । मध्येऽनेकरत्नस्तम्भैः पूर्णैः प्रेक्षागृहमण्डपः स्यात् । तत्र मध्ये

रत्नपीठिकायां हरेः सिंहासनं जवेत् । तस्मात्प्रायव्यामुत्तरस्थामैशान्यां दिशि च चतुरशीतिसहस्रसामानिकसुरसिंहासनानि । पूर्वस्यामिन्द्राग्रमहिषीणामष्टौ सिंहासनानि । आग्नेय्यां द्वादशसहस्राण्यन्यन्तर-पर्वदां सिंहासनानि । याम्यां मध्यपर्वदां चतुर्दशसहस्राणि सिंहासनानि । नैर्ऋत्यां षोडश सहस्राणि बाह्य-पर्वदां सिंहासनानि । वारुण्यां सप्तानां सैन्येशानां सप्त अज्ञासनानि जवन्ति । द्वितीये परिक्षेपे आत्मार-हकनाकिनां चतुरशीतिसहस्राणि सिंहासनानि प्रतिदिशं, सर्वसङ्ख्याया त्रिलक्षाः षट्त्रिंशत्सहस्राः सुरा-स्तेषां तावन्ति सिंहासनानि । ततो हृष्टमना इन्द्रोऽर्हत्सेवाहं रूपं कृत्वा प्रदक्षिणां दत्त्वा पूर्वदिक्त्रिसो-पानाध्वना प्रविश्य पूर्वोत्तिमुखो निषीदति । सामानिका उदीच्येन त्रिसोपानाध्वना प्रविश्य, अन्ये च याम्येन यथास्थानमासते । ततो विमाने प्रस्थिते पुरोऽष्टौ मङ्गलानि सहस्रयोजनोत्तुङ्गो वायुसहस्रध्वज-युग महेन्द्रध्वजश्चेत्यादयश्चलन्ति । इन्द्रुत्तिध्वनिपूर्णं तद्भुत्तरापथेन निर्याणमार्गोत्तरति । यतः—

तथेन्द्रोऽपि पश्चादनेन जिनजन्मोत्सवादिषु । निर्याति च्यूसं बोधिबन्धये तत्प्रशंसिता ॥ १ ॥

अथासङ्ख्यदीपवार्धिमध्येन द्रुतमापतन्नन्दीश्वरे रतिकरे एत्य तत्र विमानं संक्षिप्य जिनजन्मपुरे गृहे चागत्य विमानेन त्रिः प्रदक्षिणीकृत्येन्द्रस्तदैशान्यां सुवश्चतुर्भिरङ्गुलैरुर्ध्वं मुञ्चति । ततो गृहं विशेत् । जिनं समातृकं नत्वा त्रिःप्रदक्षिणां दत्त्वा प्राह—“हे जगत्पूज्य ! तुभ्यं नमो-ऽस्तु । हे मातः ! त्वं धन्याऽसि कृतपुण्याऽसि यत्से कुक्षावयं जगदीशो जातः । ततो हे मातः !

१ तद्विमानम् ।

अनुजानीहि, मनागपि न जेतव्यं, वयं त्वत्सुतस्य जन्मोत्सवं करिष्यामः” । इत्युदित्वा प्रज्जोमापुरवस्वा-
पिनीं दत्त्वा प्रज्जोः प्रतिकृतिं हरिस्तत्पार्श्वे स्थापयति, यतः स्वयं जन्मोत्सवव्यग्रचित्तत्वात्कश्चिद्दुष्टदेवः
कुतूहलप्रियश्चेन्निजां हरति तदा सुतमनालोक्य माता वा परिजनो वा दुःखचाग्र मा स्म श्रूत् विषादं मा
यासीदित्ययमुद्यमः । तत इन्द्रः पञ्च मूर्तीः कृत्वा एकया मूर्त्या धौतपूतधूपितकरसम्पुटेऽहन्तमादत्ते,
एकया ब्रह्मं, दान्यां चामरौ, पञ्चम्या च मूर्त्या वज्रमादाय श्रुत्यवज्जिननाथस्य पुरो गहति । तद्विमानं तु
रिक्तमेवानुगहति । अथानेकपरिकरे सत्यपि यदिन्द्रस्य स्वयमेव पञ्चरूपविकुर्वणं (करणं) तत्रिजगद्गुरोः
परिपूर्णसेवाधिप्सयेति । अनेकदेवैः संवृतो मन्दरमौलिस्थपाणकुक्वने यत्र पाणकुक्वन(कम्बला)शिलोपरि
शाश्वतमन्त्रिषेकसिंहासनमस्ति तत्र पूर्वोजिमुख इन्द्रो जिनमुत्सङ्गे धृत्वा निषीदति । एवमीशानेन्द्रोऽपि
स्वसैन्येशं लघुपराक्रमं पदातीशं देवानां बोधहेतवे महाघोषाघण्टां वादयति । ततः पुष्पकामरपार्श्वे पुष्प-
काख्यविमानं कारयित्वा आरुह्य शक्रवदागहति दाक्षिणात्येन निर्याणमार्गोत्तीर्थं नन्दीश्वरे उत्तरपौर-
स्त्यरतिकरगिरावेति । तत्र तद्विमानं संक्षिप्य स्वर्णगिरिं समेतः शक्रवत्सुत्वा जिनाधिपं सेवते । एवं
शेषाणामपि देवाधिनाथानां शक्रवदागमनं मन्दरे क्षेत्रं । परमत्रोत्सवे सर्वेषां युगपदेव समागमनारम्भस्य
जायमानत्वाच्चतुःषष्टिरिन्द्राः—

दश वैमानिका इन्द्रा युवनेशाश्च विंशतिः । द्वात्रिंशद्व्यन्तरेन्द्रा दौ सूर्याचन्द्रमसाविति ॥ १ ॥

ज्योतिष्का असंख्याता आयान्ति तथापि जातिच्यपेक्षया द्वावेवात्र वदयेते । समवायाङ्गे च व्यन्तरे-

न्धवर्जां चात्रिंशदिन्द्राः प्रोक्ताः सन्ति । नवमदशमकल्पयोरिन्द्र एक एव, तथैकादशघादशकल्पयोरव्येक एवातोऽत्र दश वैमानिकेन्द्रा ज्ञेयाः । अथैषां परिकरः—

चुलसी १ असीइ ३ बावत्तरि ३ सत्तरि ४ सट्टि ५ य पणस ६ चत्तावा ७ ।
तुल्ल सुर तीस ८ वीसा ९ दससहस्स १० अथरक चउगुणिया ॥ १ ॥

इत्यादिको ज्ञेयः । अथ दशकल्पानां घटानामानि—

तृतीये पञ्चमे स्वर्गे सप्तमे दशमेऽपि च । घण्टा सुधोषाऽथ हरिणैगमेषी पदातिराट् ॥ १ ॥
तुर्ये षष्ठेऽष्टमे च घादशे स्वर्गे विभौजसाम् । घण्टा पत्तीशनामादि पूर्वोक्तं शूलपाणिवत् ॥ ३ ॥

अथ दशकल्पेन्द्राणां यानविमाननामानि—

पालकः १ पुष्पकः २ सौमनसः ३ श्रीवत्ससंज्ञकः ४ ।
नन्दावर्तः ५ कामगमः ६ तथा प्रीतिगमो ७ ऽपि च ॥ १ ॥
मनोरम ८ श्च विशालः ९ सर्वतोन्न १० इत्यमी ।
क्रमाद्दशानामिन्द्राणां प्रोक्ता यानविमानकाः ॥ २ ॥

विमाननाम्ना तदध्यक्षाः सुरा अपि ज्ञेयाः । अथ चमरेन्द्रस्य उधस्वरा घण्टा, द्रुमः पादातीशः, विमानं पालकार्धमानं स्यात्, ध्वजश्चास्य महेन्द्रध्वजतोऽर्धमानः । एवं बलीन्द्रस्यापि, परं घण्टा महौ-

घस्वरा, पादाल्येशो महाडुमः स्यादिति । शेषाणां दक्षिणेन्द्राणां नवानां ऋसेनः पादाल्येशः, उत्तरेन्द्राणां दक्षसंज्ञः पत्तीशः । विमानं ध्वजश्च चमरेन्द्रतोऽर्ध इति ।

तथा मेघस्वरा १ हंसस्वरा २ क्रौञ्चस्वराऽपि ३ च । मञ्जुस्वरा ४ मंजुघोषा ५ सुस्वरा च ६ मधुस्वरा ७ ॥ १ ॥ नन्दिस्वरा ८ नन्दिघोषा ९ घण्टासंज्ञाः क्रमादिमाः । नागादिषु निकायेषु देवेन्द्राणां निरूपिताः ॥ ३ ॥

तथा याम्यानां व्यन्तरेन्द्राणां घण्टा मंजुस्वरा, उदीच्यानां मंजुघोषान्निधा घण्टा च स्यात् । तेषां यानं सहस्रयोजनायामं, ध्वजश्च पञ्चविंशत्यधिकशतयोजनोद्धितः स्यात् । ज्योतिष्केषु चन्द्राणां सुस्वरा-न्निधा घण्टा, सूर्याणां च सुस्वरनिघोषा, शेषं पूर्ववज्ज्ञेयं । शुवनपतिव्यन्तरज्योतिष्केदेवेन्द्राणां विमान-कंदिपनः सुरा न स्युः, किंत्वात्रियोगिकाः कुर्वन्ति ।

अथेन्द्रः सर्वध्व्याऽन्वित उत्सङ्गे उत्तानस्थापितकरयोर्मध्ये जिनं धृत्वा निषीदति । ततोऽच्युतेन्द्रः स्वात्रियोगिकान् वदति—“जोः ! अर्हजन्मान्निषेकार्ही सामग्रीं सज्जयन्तु” । ततस्ते सौवर्णान् ? रौप्यान् २ रत्नान् ३ स्वर्णरत्नमयान् ४ रूथ्यरत्नमयान् ५ रूथ्यरत्नान् ६ रूथ्यरत्नान् ७ मृण्मयान् ८ (च) प्रत्येकं सहस्रमष्टाधिकं कलशान् विकुर्वन्ति । अन्यान्यपि तालवृन्तचामरतैलसमुद्रकचङ्गेयादर्शादीन् सहस्रमष्टाधिकं ते रचयन्ति । ततः कुन्निमाकृन्निमान् कुन्निमादीनादायात्रियोगिकाः क्षीरोदधिगङ्गादित्ती-र्थानामुदकं पङ्कजानि चानयन्ति । तज्जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिमुत्रे प्रोक्तं, यतः—“क्षीरोदगं गिणहंति गिणहत्ता

जाइं तत्थ उप्पभाइं पलमाइं जाव सहस्सपसाइं ताइं गिण्हंति, एवं पुक्करोदाणं जाव अरहेरवयाण मा-
 गहाइत्तित्थाणं उदगं मट्ठियं च गिण्हंति” इत्यादिपाठो वाच्यः । अत्र(थ)नन्दनवनादिच्यो गोशीर्षच-
 न्दनादीन् गृहीत्वाऽखिलं संचिल्य ढौकयन्ति । ततोऽच्युतेन्द्रः पुष्पस्रकूलो जितगलैः पद्मोत्पलापिहितैस्तैः
 कुम्भैश्चतुःषष्ठ्याधिकैरष्टजिः सहस्रैर्कर्मवपाशोधिपाराय स्वपरिकरान्वितः प्रागुकोदकपुष्पाद्यैरहन्तमत्रिषि-
 ष्वति । अच्युतेन्द्राजिषेकेऽत्र ईशानेन्द्रादयोऽपरे ऊर्ध्वदमाः प्रचुं निषिञ्चन्ति । अन्ये केचिजायन्ति,
 केचिन्नृत्यन्ति, केचिज्जाश्वगर्जितानि प्रचोः पुरः कुर्वन्ति । एवमत्रिषिच्यार्हन्तं नत्वाऽच्युतेश्वरो गन्ध-
 काषायिकेणाङ्गं रूहयति । ततः सालङ्कारं प्रचुं विधाय प्रचोः पुरो रूप्यतण्डुलैः सुवर्णपट्टेऽष्टौ मङ्गला-
 न्याल्लिख्य ढौकयेत् । ततो घात्रिंशद्विधं नृत्यमग्रे पुष्पप्रकरं धूपं च विधायाशोचरशतवृत्तैः स्तुतिं करोति ।
 सा चैवं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिस्त्रेऽपि—“धूवं दाजण जिणवरिंदस्स सत्तहपयाइं लंसरित्ता दसंगुलियं अंजलिं
 करिय मत्थयंसि पयलं अत्थसयविसुद्धगंथयुतेहिं अपुणरुत्तेहिं संश्रुणइ जाव एवं वयासीति “नमोऽस्त्यु
 ते सिद्ध बुद्ध णीरय समण णीरागदोस निम्मम धम्मवरचाउरंतचक्कवट्ठि नमोऽस्त्यु ते” । इत्यादिस्तुतिं
 ज्ञात्किं (च) विधाय प्रचोः पुरो विनयेन तस्थौ । एवं त्रिषष्टिरपि देवेन्द्राः सौधर्मेन्द्रवर्जिता अनुक्रमेणा-
 नेन विधिनाऽत्रिषिञ्चन्ति । तत ईशानेन्द्रः पञ्च मूर्तीः विकुर्व्य (कृत्य) एकया मूर्त्या जिनमुरसङ्गे धृत्वा
 शक्रस्थाने निषीदति, एकया ब्रह्म, वाच्यां चामरे, एकया पुरतः शूलं धृत्वा चृत्यवत्तिष्ठति । अथ शक्रो-
 ऽपि सर्वां सामग्रीं प्राग्वद्विधाय स्नात्रं कुरुते, परमेष विशेषः—चत्वारि वृषत्ररूपाणि कृत्वा चतुर्दिक्षु तेषाम-

ष्टम्यः शृङ्गेन्धोऽष्टौ तोयधारा ऊर्ध्वमुत्पत्य एकत्र संभ्रूय प्रचोर्मूर्धनि क्षरन्ति । ततः शक्रः सपरिकरो-
 ऽच्युतेन्धवत् कुम्भैर्विविधैर्जिनमन्त्रिषिञ्चति, इत्यादि नमोऽस्तु ते इति यावत् पर्युपास्ते । अथात्र वृषभमु-
 खेच्यः कलशादिसङ्ख्या इत्थमपि श्रुताऽस्ति, तथाहि—एकैकजातिनिष्पन्ना अष्टौ सहस्राः कुम्भाः, तेऽष्ट-
 गुणाः कृताश्चतुःषष्टिसहस्रा जाताः, एतावन्मितैः कुम्भैरेकैकोऽन्निषेकः स्यात् । एवं च चतुःषष्टीन्चत्रय-
 खिंशत्रायखिंशकसुरशक्रलोकपादाग्रमहिषीपर्षत्सुरादीनां पञ्चाशदधिकशतघयान्निषेकाः स्युः, तदा चतुः-
 षष्टिसहस्राः कुम्भाः पञ्चाशदधिकद्विशतान्निषेकगुणाः कृता एककोटिः षष्टिलक्षा भवन्ति । उक्तं
 च पूज्यैः—

पाणवीसजोयणुंगो वारसजोयणाइं वित्थारो । जोयणमेगं नादळं एगकोनि सछि द्दस्काइ ॥ १ ॥

अथेन्ध्रः सर्वजन्मान्निषेकं कृत्वा प्राह—“हे परमेश्वर ! कृपावतार ! मत्सहशैरनन्तैरिन्द्रैः संपूज्यसे
 तथापि त्वद्गीतरागतां पूज्यतां बाढ्येऽपि धीरतां च वक्तुं न केऽपि क्षमाः । वयं संसारविकारच्युता अना-
 कलनीयमहिम्नस्तवाङ्गुष्ठावयवमात्रपूजने कथं समर्था भवामः ? तथापि निःस्पृहस्य तवास्मान्निरात्महि-
 तार्थं विहिता ऋक्तिर्बोधिदा स्यात् । तथा हे जिन ! अस्मदिद्वानुगस्त्वमत्रागतस्तेनाश्चर्येण विचारमग्ना
 वयं चिन्तयामः । अस्मान्निरिन्ध्रत्वं लब्धं तदद्यैव सफलं जातं ।

अलोकव्योम ये लोकव्योमि देधुं क्षमा जिनाः । तदाश्रयबद्धाच्चित्तं कृषामि भवन्नावतः ॥ १ ॥”

इत्यादिस्तुतीः कृत्वा कृतकृत्यः पञ्चरूपेण सेवापरो जन्मगृहमेत्य प्रभुं मातुः पार्श्वे संस्थाप्य तत्प्रतिकृतिं
निघां च संहृत्य महाडकूलयोर्युगलं कुर्यात्कुलयुगलं च विचोख्यैर्षिके संस्थाप्यैकं रत्नमयोद्धोचं बद्ध्वा हरिः
स्वाम्यङ्गुष्ठे ह्युधाशान्त्या अमृतं स्थापयति यन्मुखे ह्यिपन्तोऽर्हन्तोऽस्तन्यपा अपि तृष्यन्ति । तत
इन्द्राक्षया श्रीदेनाक्षसा जृम्भकामरा वात्रिंशत्कोटिस्वर्णादीनां जिनालये वृष्टिं विकुर्वन्ति । ततः शक्र
उद्घोषणां कारयति—“यः प्रभोर्मातुर्वा विरूपं चिन्तयिष्यति तस्य मूर्धा आर्यकमञ्जरीवत्स्फुटिष्यति” ।
ततः सर्वे देवा नन्दीश्वरे गत्वाऽष्टाह्निकोत्सवं कुर्युः । अथाग्ने कृत्यं तत्कहपादिसूत्रतो ज्ञेयमिति ॥

जन्मान्निषेकेऽपि कृतेऽच्युताद्यै—रिन्द्रैश्चतुःषष्टिमितैः सुमेरौ ।

बावोऽपि न ह्योत्तमवाप कश्चित्, कुम्भोदपूरेण जिनः स जीयात् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रंथस्य वृत्तौ
चतुर्दशस्तम्भे व्याख्यानम् ॥ १९९ ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ २०० ॥

अथ शैशवेऽपि जिनाः क्रीडापराङ्मुखा जवन्तीत्याह—

जगदुत्कृष्टसौन्दर्या बाह्येऽप्यबाह्यबुद्ध्यः । जितेन्द्रियाः स्थिरात्मानो यौवनोद्योतिता अपि ॥ १ ॥

अथ संसारसुखेषु नासक्ताः स्युरित्याह—

बहीरागं दर्शयन्तोऽप्यन्तः शुभ्राः प्रवालवत् । प्राप्तेऽपि चक्रचृज्ज्ये न व्यासक्ता ऋवन्ति ते ॥ १ ॥

अथ लोकान्तिककृत्यमाह—

प्रब्रज्यावसरे स्वस्य ते ज्ञानेन विदन्त्यथ । तस्मिंश्च समयेऽन्येत्य देवा लोकान्तिका अपि ॥ १ ॥
नत्वा विज्ञपयन्त्येवं जय नन्द जगद्गुरो । त्रैलोक्यस्योपकाराय धर्मतीर्थं प्रवर्तय ॥ ३ ॥

अथ वार्षिकदानविधिसमाह—

ततो दीक्षादिनादर्वागवर्षशेषे जिनाधिपाः । दानं धर्ममुखं मत्वा दानं ददति वार्षिकम् ॥ १ ॥
स्पष्टः । दानवितरणप्रकारस्त्वयं—यदा प्रभ्रुवोर्षिकं दानं दातुमध्यवस्यति तदासनप्रकम्पेनावधिना शक्रो जानाति—“त्रिकादोल्लववज्जिणां जीतमेवेदं यदर्हतः प्रब्रज्यावसरे वार्षिकदानाय त्रिशतकोट्योऽष्टाशीति-
कोट्योऽशीतिलक्षाः सौवर्णिका षौक्याः” एवं निश्चित्य धनदमाज्ञापयति । ततस्ते जृम्भकामरा जिनगृहे पूर्वोक्तं स्वं निद्विपन्ति । अत्र वृद्धसुखेभ्य इत्थमपि श्रुतं, तद्यथा—अशीतिरतित्रिनिष्पन्न एकः सौवर्णिकः स्यात्तन्मध्ये स्वनाम पितुर्नाम च ऋवति । एकवासरस्य दानस्य सौवर्णिकानां स्वर्णं नवसहस्रमणमितं स्यात्, चत्वारिंशता मणैरेकं शकटं त्रियते, एवमेतादृशानि शकटानि पञ्चविंशत्यधिकशतत्रयं ऋवन्ति । प्रत्यहं सौवर्णिकानामेका कोटिरष्टौ लक्षाश्च दीयन्ते । सर्वान् वार्षिकदानयोग्यान् सौवर्णिकानिन्द्वादेशेन धैश्रमणदेवा अष्टसु समयेषु मध्ये निष्पाद्य तीर्थकरगृहे स्थापयन्ति । तद्दानस्य षरुतिशयाः, तस्माद्दि-

प्रजोर्हस्ते सौधर्मेणः स्थितिं विदधाति यद्दानं ददत् प्रचुर्न श्रममेति इति ऋक्विबुध्या, परं जिनस्त्वनन्ते-
 न्द्रबलसमन्वितोऽस्ति १। ईशानेन्द्रस्तु सुवर्णयष्टिं करे धृत्वा ऊर्ध्वं तिष्ठति चतुःषष्टीन्द्रवर्जान्येदेवानां दानं
 गृह्णतां निषेधति । तथा यादृशं ग्राहकनरेजाग्यं तादृशीं तन्नरमुखेन्यो वाक्योच्चारतां(णां) कारयति २।
 क्षमरेन्द्रबलीन्द्रौ प्रचुमुष्टिगतसौवर्णिकान् दानग्राहकनरवाञ्छितानुसारेणान्यूनाधिकान् कुरुतः, यदि तन्न-
 रेप्सितेन्योऽधिकास्ते स्युस्तदा न्यूनीकुरुतः, यदि च न्यूना मुष्टिमध्ये समेतास्तदा तन्नरवाञ्छितानुसारेणा-
 धिकान् कुर्वते ३। अन्ये जुवनपतयो ऋरतोत्पन्नमुष्याणां दानग्रहणार्थमार्कषणक्रियां कुर्वन्ति ४। वान-
 व्यन्तरसुरास्तान् पश्चात् स्वस्थाने स्थापयन्ति ५। ज्योतिषिका विद्याधराणां दानसमयं क्षापयन्ति ६।
 तस्मिन् प्रस्तावे तीर्थकरस्य पिता तिस्रो महत्यः शाढाः कारयति, एकस्यां शाढायां ऋरतजातनराणाम-
 न्नादीन् दापयति, द्वितीयस्यां वस्त्राणि, तृतीयस्यामाचरणानि च । चतुःषष्टीन्द्राणां दानग्रहणमहिम्ना
 परस्परं धावब्धी यावत् कलहो नोत्पद्यते । चक्रवर्तिनराणां सौवर्णिकप्रजावेण कोशस्तु षादश वर्षाणि
 यावददृश्यः स्यात् । सरोगिणां षादश वर्षाणि यावच्चूतनरोगा नोत्पद्यन्ते इति । तथा सर्वत्रोद्भूयोषणां “य-
 श्रेप्सितं वरं वृणुत” इति कारयति । अत्र केचिद्वदन्ति—“दानफलमवश्यं जोग्यतामेति, अन्यथा तत्फल-
 बन्धाभावो न स्यात्, अतो जिनास्तु दानं न ददति” इति हुंढका जल्पन्ति तदयुक्तं, षष्ठाङ्गे महत्यध्य-
 यने प्रकटाहराः सन्ति । तथा जिनाः कीर्त्यादिहेतवे दानं न ददति । यतः—

धर्मप्रभावनावुद्ध्यया लोकानां चानुकम्पया । जिना ददति तद्दानं न तु कीर्त्यादिकाङ्क्षिणः ॥ १ ॥

अथ दीक्षाकल्याणकमाह—

प्राप्यानुज्ञां ललौ दीक्षां पित्रादेस्तदनु प्रभुः । शक्रभूपादित्रिर्भक्त्या कृतनिष्क्रमणोत्सवः ॥ १ ॥

स्पष्टः । इन्द्राश्च नृपादयश्च तैर्निष्पादितदीक्षोत्सवस्त्वयं—दीक्षादिने स्वजनास्तन्नगरं ध्वजश्रेण्याद्यलङ्कृतं कारयन्ति । तस्मिन्नवसरे चतुःषष्टीन्जा आसनकम्पेन प्रजोर्दीक्षाक्षणं ज्ञात्वाऽऽगच्छन्ति । ते पूर्वोक्ता-
नष्टजातीयान् कलशान् पूजोपकरणानि च पृथक् पृथक् अष्टाधिकसहस्रं कारयन्ति । स्वजना अपीन्द्र-
वत् कलशान् शिष्टिपत्रिः कारयन्ति, ते नराणां कुम्भ्याः दिव्यकुम्भेष्वनुविशन्ति, तेन चृशं दिव्यशक्त्या
शोचन्ते । ततः सुरानीतैस्तीर्थजलौषधिमृदादित्रिरिन्द्राः स्वजनाश्चासमन्त्रिषिञ्चन्ति । ततो गन्धकाषायेण
रुद्धिताङ्गो यथास्थानपरिहिताभरणजासुरो लक्ष्मूढ्यं सदशं वस्त्रं परिधत्ते । स्वजना एकां शिबिकां
शिष्टिपत्रिर्चरिर्ब्रह्मन्त्रशताञ्चितां कारयन्ति, तादृश्या स्वर्गिकृतया शिबिकया मिश्रा सा चृशं विभ्रति ।
ततः षष्ठादितपसाऽलङ्कृतस्तत्र सिंहासने पूर्वोन्निमुखः स्वामी निषीदति । प्रजोर्दक्षिणजगे कुलमहत्तरा
उपविशेत् एकं हंसलक्षणपटशाटकं गृहीत्वा, वामजगे च धात्री निषीदति, पृष्ठे चैका तरुणी लङ्गं दधाना
तिष्ठति, ईशान्यामेका पूर्णकलशधरा निषीदति, एकाऽऽग्नेयां हस्ते तालवृन्तं धृत्वा निषीदति । ततः
स्वजनादिष्टाः सहस्रनराः तुल्यबलरूपाः शिबिकां वहन्ति यावदिन्द्रस्तस्या दक्षिणबाहामूर्ध्वगं स्वयं
वहति, ईशानेन्द्र उदीच्या लक्ष्म्वर्गां बाहां वहति, चमरेन्द्रोऽधस्तर्नी दाक्षिणात्यां स्वयं वहति, उत्तरामध-

स्तनीं बर्हीञ्ज उघहेत् । शेषाः सुराः पञ्चवर्णपुष्पवृष्ट्यादिकं तन्वन्ति, इत्याद्यनेकमहामहैर्निर्गच्छन्तं जिनं सर्वं स्तुवन्ति—“हे वीतराग प्रजो ! समस्तकर्म्मरिपून् जित्वा शीघ्रं केवलज्ञानं त्वमाप्नुहि” । एव महामहैः प्राप्य वनमशोकादितरोस्तले तां संस्थाप्य तस्याः समुत्तीर्यं ऋषणानि मुञ्चति, तानि कुलमहत्तराऽऽदायैवं हितं शास्ति, यतः—

उच्चोच्चगोत्रस्त्वं वत्स त्वमसि ह्यत्रियोत्तमः । ततः प्रमादं मा कार्षीर्यथा सिधेत्तवेप्सितम् ॥ १ ॥

ततो जगवानेकया मुष्ट्या कूर्चान् मुष्टिचतुष्केण च मूर्धजानुधरन् लोचं कुरुते पञ्चेन्द्रियविषयकषाय-चतुष्टयरूपनवविधजावलोचं केशत्यागरूपं दशमं इन्द्रव्यलोचं च चकार । शक्रस्तान् केशानादाय प्रभुमनु-ज्ञाप्य ह्रीरोदधाबुत्सृजेत् । ततः शक्रो देवदूष्यं लक्ष्मदूष्यं वल्लं प्रजोः स्कन्धे न्यस्येत् । तदा शक्रवाक्येन सुरनरनार्योघरवो निखिलोऽप्युपशाम्यति । ततो “नमो सिद्धाणं” इत्युक्त्वा स्वामी सर्वसामायिकपाठं वदति, अत्र पाठे ऋते इति जिना नोच्चरन्ति, न चास्यान्यो ऋदन्तः । अन्यत्र सिद्धेन्य आचारार्थं त्वनेन सिद्धत्वात्प्रत्युक्तमिति तत्त्वार्थवृत्तौ । चारित्रप्रतिपत्युत्तरक्षणे चतुर्थज्ञानमुत्पद्यते । आत्तसंयमास्ते तस्मिन्नेवाहि विहरन्ति इव्याद्यप्रतिबन्धत्वेन । यतः—

तत्र इव्यं सचित्तादि क्षेत्रं ग्रामगृहादिकम् । कालः स्यान्मासवर्षोदिर्भावो रागादिरुच्यते ॥ १ ॥

ततः प्रभुतपःपारणगृहे देवाः पञ्च दिव्यानि तन्वन्ति—सुगन्धजलवृष्टिः १, पुष्पवृष्टिः २, स्वर्णवृष्टिः

३ स्यात्, व्योम्नि दिव्यदुन्दुभिः ध्वनति ध, अहो दानमहो दानमित्युद्दयोषयन्ति ५, मुदिताः सुरा
नरजन्मानुमोदन्ते । स्वर्णवृष्टिस्तूकृष्टा सार्धघादशकोटिमिता स्यात्, जघन्या ष तावन्नहमिता स्यात् ।

शक्रादयस्ते खलु वर्णनाढ्या, दीक्षादिकह्याणकारणे ये ।

मुख्या ऋवंति प्रभुसेवनेऽपि, तेषां करे मूर्धनि संस्थितोऽर्हन् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्दश-

स्तम्भे ३०० व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ ३०१ ॥

अथ केवलज्ञानोत्पत्तिमाह—

आद्येऽथ शुक्लध्यानस्य ध्याते ज्ञेदघ्येऽर्हताम् । घातिकर्महयादाविभेक्तेवलमुज्ज्वलम् ॥ १ ॥
स्पष्टः । अष्टधा कर्ममलं शोधयतीति शुक्लं, शोचं वा क्लमयतीति शुक्लं, तदेव ध्यानं तस्याद्ये ज्ञेद-
घ्ये ध्याते सति जिनानां केवलज्ञानं समुत्पद्यते । तावाद्यौ द्वौ ज्ञेदाविमौ—तत्र प्रथमः पृथक्त्ववितर्क-
सम्प्रविचारः एकत्रव्यविवर्तिनामुत्पादादिपर्यायाणां विस्तारेण जिन्नज्ञेदयौ वितर्को विकल्पनं नानानयानु-
सारेणात्मकात् जीवाजीवौ जिन्नत्वेन कृत्वा वितर्को गुणपर्यायविचारणं सम्प्रविचार इति आत्मसत्ताध्यानं
यत्र ध्याने । आद्य एष ज्ञेदस्तु अष्टमगुणस्थानादारन्त्यैकादशं यावन्नन्यते इति । द्वितीय एकत्ववितर्को-

प्रविचारः जीवस्य गुणपर्याया आत्मन्येकत्वेन तिष्ठन्ति, न त्रिन्नस्वरूपेणेति ध्यायति, तथा मज्जीवस्तु सिद्धस्वरूपमयत्वेनैकोऽस्ति । तथा चोक्तं पूज्यैः—

अनेकेषां पर्यायाणामेकद्रव्यावलम्बिनाम् । एकस्यैव वितर्को यः पूर्वगतश्रुताश्रयः ॥ १ ॥

मनःप्रचृत्तियोगानामप्येकस्मात् परत्र नो । विचारोऽत्र तदेकत्ववितर्कमविचारि च ॥ २ ॥

इदं ह्येकत्र पर्याये योगचापदयवर्जितम् । चिरमुज्जृम्भते दीपः(ध्यानं)निर्वातगृह(दीप)वत् ॥ ३ ॥
एष द्वितीयचेदस्तु षादशगुणस्थाने संभवति । अनेन घनघातीनि चत्वारि कर्माणि ह्ययं नीत्वा निर्मलकेवलज्ञानं लभते सयोगिकेवल्लिगुणस्थाने ध्यानान्तरिका (तं) स्यात्, तेन ज्ञानेन सर्वपदार्थाननन्त-धर्मात्मकान् जानन्ति । यतः—

न जानन्ति न पश्यन्ति यत्तन्नास्ति जगन्नये । अतो भवन्ति पूज्यास्ते अर्हन्तो जगदर्चिताः ॥ १ ॥

इति । अथ तीर्थकृतपदमपि केवलोत्पत्तौ सत्यां ज्ञोग्यतामेतीत्याह—

यत्तृतीयत्रवे बन्धं तीर्थकृन्नामकर्म तत् । ग्राप्तोदयं विपाकेन जिनानां जायते तदा ॥ १ ॥

अथ केवलोत्पत्त्यनन्तरं यद्देवाः कुर्वन्ति तदाह—

तस्मिन्नेव क्षणे देवेश्वरा आसनकम्पतः । एत्य महामहं कुर्युर्ज्ञानोत्पत्त्यास्पदेऽर्हताम् ॥ १ ॥

अर्हतां ज्ञानोत्पत्तौ पूर्ववच्चतुःषष्टिः सुरा एत्य केवलकक्ष्याणकमहं तन्वन्ति । तथाहि—वायुकुमारा योजनमितचूमएरुलं शोधयन्ति । मेघकुमारास्तां जलैः सिञ्चन्ति, षड्रुत्वधिदेवताः पुष्पैर्महीं पूजयन्ति ।

व्यन्तरा नूतलऋमेः सपादक्रोशोच्चं स्वर्णरत्नमणिमयं पीठं रचयन्ति । तत्र पृथ्वीतो दशसहस्रसोपानैः
प्राप्यं रूप्यमयं वप्रं हेमकपिशिर्षाब्जं शुवनेशाः कुर्वते । तच्चैकैकं सोपानमेकहस्तपृथुद्धितं । ऋमेः सपाद-
क्रोशास्तेषां समुद्भूयः । रौप्यवप्रस्य त्रिभिः पञ्चशतधनुरुद्धिता स्यात्, तथा त्रयस्त्रिंशच्चतुर्युक्तघात्रिंशदद्-
द्वैर्मिता पृथुला स्यात् । तत्र वप्रे पाञ्चालिकाष्टमङ्गलान्वितानि चत्वारि धाराणि रचयन्ति, वप्रस्य कोणे
कोणे वापीश्च । तत्र प्राच्ये धारे धारपालस्तुम्बुरुसुरः, दक्षिणाल्ये खट्वाङ्गी, पश्चिमे कपालिः, उत्तरे जटा-
मुकुटधारी स्यात् । आद्यवप्रस्य मध्ये समंततः पञ्चाशच्चतुर्विस्तृतः प्रतरः समा ऋमिश्च जवेत् । अत्र सुर-
नरयानानि तिष्ठन्ति । ततः प्रतरसंपूर्तौ द्वितीयस्वर्णवप्रस्य रत्नकपिशिर्षिकाद्वंद्वस्य सोपानानि पञ्चसह-
स्राणि तन्वन्ति, तैस्तप्राप्यते । वप्रस्य त्रिंशच्चतुर्धारादिमानं पूर्ववज्ज्ञेयं । तत्र पूर्वस्यां धारेशे अत्रयङ्क-
राब्ज्ये द्वे श्वेतवर्णे जयादेव्यौ स्यातां, याम्यधारे रक्तवर्णे विजयाख्ये देव्यौ हस्तन्यस्ताङ्कशे, पश्चि-
मायां पीते पाशधरे अजिते देव्यौ, उदीच्यामपराजिते नीले मकरकरे स्यातां । पञ्चाशच्चतुर्मानः प्रतरः ।
अत्र तिर्यञ्चः सिंहव्याघ्रमृगादयस्तिष्ठन्ति । अत्रेशानकोणे देवच्छन्दो जवति । व्याख्यानोत्तरकाले सुर-
सेवितः स्वामी तत्राध्यास्ते । तत ऊर्ध्वं पञ्चसोपानसहस्रातिक्रमे पूर्ववन्नित्युच्चत्वधारादिमानयुक्तं रत्नम-
यमणिकपिशिर्षकशालिनं वप्रं वैमानिकाः कुर्युः । अत्र पूर्वस्यां धारेशः सौमो वैमानिकसुरः, याम्यां
दारुणाणिर्यमो गौराङ्गो व्यन्तरामरः, प्रतीच्यां रक्तः पाशचतुर्भ्योतिष्को वरुणः, उत्तरस्यां धारपालो
धनदो शुवनपतिसुरो गदाहस्तः इयामाङ्गो जवति । रत्नवप्रस्य मध्ये पीठं समञ्चतलं षड्धनुःशतानि एकं

क्रोशं च विस्तृतायतं स्यात् । एतावदेव विस्तारमानमाद्यद्वितीयप्रयोर्ज्ञेयं, तत्पार्श्वघ्नयमिखनात्, तथाहिरूप्यवप्रात् पञ्चाशद्भ्रनुर्मितः प्रतरः, ततोऽग्रे पञ्चाशदधिकछादशशतानि सोपानधनूंषि स्युः, एवं त्रयोदशशतानि धनुषामेकतो रूप्यस्वर्णवप्रयोरन्तरं स्यात्, परतोऽपि तथैव, एवमुजयोः पार्श्वयोर्विस्तारे समुदिते एकः क्रोशः षड्धनुःशतानि यथोक्तमानं स्यात् । एवमेवान्ययोर्वप्रयोरपि मानं ज्ञेयं । एवं त्रयाणां वप्राणां व्यासमाने समुदिते क्रोशत्रयं धनुषां अष्टादश शतानि च स्यात् । अत्र षड् वप्रत्रितयः स्युः, एकैकन्नित्तिविस्तारस्तु त्रयस्त्रिंशदङ्गुलानि च स्युः, तत्र धनूंषि षड्गुणानि कृतानि अष्टनवत्यधिकं शतमेकं स्युः, अङ्गुलानि च षड्गुणानि घिनवत्यधिकमेकं शतं स्युः, एषां चापचयं तेषु अष्टनवत्यधिकशतधनुषु मध्ये नियोजितं स्याच्चापघ्निसती, सा प्राच्यचापराशौ अष्टादशशतात्मके नियोज्यते तदैकः क्रोशः, स पूर्वोक्तस्त्रिचिर्युक्तो योजनसंमितं वृत्तं समवसरणं जातं । अस्मिन् समवसरणे ये चतुर्दिक्षु सोपानानां सहस्रा दश स्युस्ते योजनाद्बहिः । जिनाधःस्थमहीतलाद्बाह्यसोपानपर्यन्तं चतुर्दलं तु सपदैस्त्रिभिः क्रोशैर्जवेत् ।

चूमावलग्नं समवसरणं च जवेदिदम् । तत ऊर्ध्वमूर्ध्वं सोपानरचनाग्निः समन्ततः ॥ १ ॥

इयं वृत्तसमवसरणव्याख्या ज्ञेया । किञ्चिदेषं चतुरस्रसमवसरणस्वरूपं च लोकप्रकाशतो ज्ञाव्यं । अथ तृतीयवप्रे यत्प्रागुक्तं समचतुर्दलं तस्य मध्ये मणिरलमयं पीठमेकं जिनदेहोच्चत्वसमोद्भूयं चतुर्वारं

त्रिसोपानं चतुर्दिक्षु भवेत् । तच्च विष्कम्भत्रायामतः शतष्यधनुष्कं महीतलाच्च सार्धेन क्रोशाष्येनो-
च्चैर्भवति । यतः—

यदेकहस्तोत्तुङ्गानां सोपानानां सहस्रकैः । विंशत्या क्रोशयोर्युग्मं सार्धमेवोद्भूयो भवेत् ॥ १ ॥

तच्च सिंहासनाधःस्थधरायाः पीठिकावधि । उद्भूयस्य भवेन्मानं समश्रेणिविवक्षया ॥ २ ॥

अस्य पीठस्य मध्यदेशेऽशोकवृद्धो योजनविस्तृतः स्यात्, स जिनवपुर्मानाद्वादशगुणोऽञ्चः । यतः—
तिन्नेव गाडआइं चेद्अरुरुको जिणस्स उसत्तस्स । सेसाणं तु जिणाणं सरीरओ वारसगुणो ङ ॥ १ ॥
चैत्यवृद्धः—जिनज्ञानोत्पत्तिवृद्धः अशोकवृद्धस्योपरि स्यात् । तस्य वृद्धस्य मूलेऽर्हदेवहृन्दो भवेत् ।
चतुर्दिक्षु चत्वारि स्वर्णसिंहासनानि स्युः, पुरश्चैकैकं रत्नमयं पादपीठमर्हदागमे धृतोद्वासमिव दसति,
प्रतिसिंहासनं तत्राणां त्रयं त्रयमुपर्युपरि संस्थायि मौक्तिकश्रेण्यलंकृतं स्यात्, प्रतिसिंहासनमुत्तयतो द्वौ
चामरधारिणौ सुरौ स्यातां, सिंहासनाग्रे स्वर्णपद्मस्थितं चतुर्दिक्षु एकैकं धर्मचक्रं त्रानुजित्वरं, तच्चा-
र्हतां त्रिभुवनधर्मचक्रित्वसूचकं मत्सरिम्दापहं भवेत् । तथा चतुर्दिक्षु चत्वारः सहस्रयोजनोद्भिताः लघु-
घण्टिकादियुक्ता महाध्वजाः स्युः । तत्र प्राच्यां धर्मध्वजः, याम्यां मानध्वजः, पश्चिमायां गजध्वजः, उत्तरे
च सिंहध्वजः । यदत्र चापक्रोशादिमानमुक्तं तदधिकृतजिनात्माङ्गुलमानतो भवेत् । पीठं चैत्यवृद्धं सिंहा-
सनं तत्रचामरान् देवहृन्दकादीनि च व्यन्तरामराः कुर्वन्ति । एतत्समवसरणं सर्वदेवसाधारणं । उक्तं
च—कश्चिन्महान् सुरोत्तम एकोऽपि सर्वमेतत्कुर्यात् । तथा देवा नाकिनो हर्षतः सिंहनादं दुन्दुभिर्व

च कुर्वन्ति । तत्र सूर्योदये कनककमलेषु क्रमेण पादौ स्थापयन् पूर्ववारेण समवसारेण प्रविश्य चैत्यवृक्षं प्रदक्षिणीकृत्य पादपीठन्यस्तपादो “नमस्तीर्थाय” इत्युक्त्वा सिंहासने निषीदति । यतः—
तीर्थं नाम श्रुतज्ञानं यथा सङ्घश्चतुर्विधः । आद्यो वा गणचृत्तेन तीर्थते यद्भवाम्बुधिः ॥ १ ॥

श्रुतज्ञानपूर्विका अर्हन्तः, तदध्यासेनार्हज्ञामकर्मप्राप्तेरिति ।

अर्हन्नेतत्पूर्विको यत्तथा पूजितपूजकः । लोकेऽप्यर्हत्पूजितत्वात् पूजयेत्तीर्थमादरात् ॥ २ ॥

ततस्तीर्थं नमत्यर्हन् कृतकृत्योऽपि वा यथा । धर्मं कथयति स्वामी तथा तीर्थं नमस्यति ॥ ३ ॥

तत्र निषण्णो जिनो देशनां विधत्ते, येन केन वचसा ज्ञ्यसामपि संशयाद्भिद्यन्ते । यतः—

क्रमाह्वेदे संशयानामसङ्घत्वावपुष्मताम् । असङ्घेनापि कालेन ज्ञेवत् कथमनुग्रहः ॥ १ ॥

शब्दशक्तेर्विचित्रत्वात् सन्तीदृशि वचांस्यपि । प्रयुक्तैरुत्तरं धैः स्याद्युगपद्भूयसामपि ॥ २ ॥

अथार्थसमर्थनार्हं लौकिकं ज्ञातमिदं—संगधरग्रामे धनकणकञ्चनाढ्यो बुढणह्व आत्त्रीरः । तस्य पुष्पवतीप्रमुखाः पञ्चदश नार्याः, सर्वाः स्नेहाढ्याः । एकदा तत्पतिर्गार्थायितुं वने गतः । मध्याह्ने चोजनाय स्थितः । तदा वनश्रीविलोकनोत्सुकाः पतिपार्श्वं आजगमुः । ताः सर्वा अपि क्रमेण पतिमज्जिदधिरे—कथमद्य द्विप्रचटिका ज्ञ्यसी राधा ? । कथमद्य तत्रे मधुरिमा स्तोकः ? । सा सश्मश्रुका स्त्री (कथं) गृहे वर्तते ? । अद्य कथं तव समाधिरस्ति ? ४ । अद्य कङ्कोटकशाकं कथमक्षतं पाचितं ? । कथमियं शुनी घुर्धुरायते ? ६ । सा महिषी गर्भवती कथं न जाता ? ७ । इयं पुरो दृश्यमाना स्त्री पान्था मार्गे

श्रान्ताऽस्ति न वा? ७ । अद्य सत्रागारे जोजनं कथं न दीयते ए। कथमद्यानेन प्रवाहेण जलं प्रचुरमेति
 १० । कथं तव धम्मिहः सज्जीकृतोऽस्ति ११ । कथं कर्णयोः कुण्डले न परिहिते १२ । कथमत्र गह्वरे जयं
 नास्ति १३ । गृहाणामूनि फलानि (कथं न गृहीतानि) १४ । एता अजाः कथं न गणिताः १५ । इति क्रमेण
 पृथानां सर्वासामासां चुरां पूजार्हा मान्या पुष्पवती मुख्या स्त्री एकैनेव “पालि नत्थि” इतिशब्देनोत्तरं
 युगपद्दत्ते स्म । तथाहि—द्विप्रचटिका बह्वी राधा इत्यत्र धान्यमानकर्त्री पालिनस्ति, अतः धान्यमाप-
 काऽत्र लोके पालीति कथ्यते १ । तत्रे मधुरिमा कथं स्तोक इत्यत्र बदरीबबुलादित्रया तिर्यग्ग्रह्य-
 विशेषा पाली इति सा नास्ति अतः २ । सा प्रातिवेशिमकी सस्मश्रुका स्त्री गृहेऽस्ति दिवाकीतिगृहे न
 गताऽस्ति, अद्य पाली न विद्यतेऽतः ३ । अद्य मम समाधिरस्ति एकान्तरादिज्वरगमनपाली—ज्वरवा-
 रको नास्ति, तेनेति ४ । अद्वतकङ्कोटकपाचने पाली छुरिका नास्ति, तां विनाऽमी कङ्कोटका अद्वताः
 पाचिताः ५ । शुनी घुर्घुरायते इत्यत्र सा पोषिता नास्ति अतः ६ । महिषी० गोमहिष्यादिगर्जकालो
 लोके पालीति कथ्यते, तेनाधानसमयो नास्तीति ७ । पान्था मार्गे श्रान्ता नास्ति, रथादिवाहनं विना
 ब्रजन्ती स्त्री पालीति लोके, तेनैषा पदपाली नास्ति, रथाद्यारूढा समेताऽस्ति ८ । सत्रागारे जोजनमिति
 सत्रवेइमनि येन पात्रेण कद्विपतं जोजनं दीयते तत् पालीति लोके, तेन सा नास्तीति ए । कथं प्रवाहृतः
 पयः प्रचुरमेति इत्यत्र पालिः सेतुरिति तेन पाद्विरत्र नास्तीति १० । धम्मिहः सज्जीकृत इत्यत्र मम मस्तके
 पाली यूका नास्ति केशपाशः प्रगुण एवास्ति अतः ११ । कर्णयोः कुण्डलपरिधापनमित्यत्र पालिः कर्ण-

लतिका, सा नास्ति, तां विना न कर्णशूषणपरिधानं १३ । अत्र वनसमीपे त्रिह्रपाखिर्नास्ति तेन त्रयं न विद्यते १३ । गृहाणामूनि फलानीत्यत्र पाखिरुत्सङ्गः सा नास्तीति कथं गृह्यन्ते १४ । एता अजा गणिता इत्यत्र पाखिः प्रान्तः तेनैतादृशां शूयसीनामजानां पाखिः प्रान्तो नास्तीति १५ । इत्येकेनोत्तरेण सर्वा अपि स्वस्वमनसि प्रश्नोत्तरं बुबुधुः । सम्यगवगम्य तत् पतिरपि मुमुदे । इति प्राकृतजनेषु थदीदृशी शक्ति-
स्तर्हि जिनेन्धवाक्यतः सर्वेषां संशयात्रावः कथं न स्यात् ? । यतः—

अप्येकमर्हद्वचनं जहार, यत्संशयादिं युगपज्जनानाम् ।

श्रुत्वा कथां वल्लभवल्लभानां, जिनेन्ध्रतः स्यात् किमु तत्र चित्रम् ॥ ३ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

चतुर्दशस्तम्भे २०१ व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ २०२ ॥

अथ देशनासमये यद्भवति तदाह—

जिनवाक्यात्प्रबुद्धा ये दीक्षां गृह्णन्ति ते मुदा । तेषु गणपिपदाहार्हास्तान् यद्वन्ति त्रिपदी जिनः ॥ १ ॥

अधीत्य त्रिपदीं तेऽपि मुहूर्त्ताद्बीजबुद्ध्यः । कुर्वन्ति घादशाङ्गानि यतश्चक्रुर्जिना गणान् ॥ २ ॥

सूत्रं गणधरा एव ग्रन्थन्येते महाधियः । दिशन्ति केवलानेव प्रायोऽर्थास्तीर्थपाः पुनः ॥ ३ ॥
नवरं नव्योपकाराय सूत्रं गणेशा रचयन्ति । यथा कश्चिन्नरः सहकारारूढोऽधस्थानमुपकाराय फलानां
वृष्टिं कुरुते, तदा केचन पतन्ति तानि पटेन गृह्णन्ति, ततः स्वसम्यग्युक्तं प्रीणयन्ति, तथैव जिना ज्ञानक-
ल्पद्रुमशिरःस्थिता नव्यहितायार्थान् वर्षन्ति, तन्मध्ये किञ्चिज्जणेशा धिषणापटेन गृह्णन्ति, रचितैस्तेरा-
त्मानं परांश्चानुगृह्णन्ति । यतः—

यथा फलानि व्यस्तानि न सर्वानुपकुर्वते । कृतार्था न तथैवार्थाः स्युः सूत्ररचनां विना ॥ १ ॥

अथ समवसरणे प्रज्ञोः कति रूपाणि नवन्तीत्याह—

मूलरूपं प्रज्ञोः प्राच्यामन्यत्रिदिक्षु नाकिनः । तन्वन्ति जगवत्तुह्यं तन्महिम्नैव तद्भुवम् ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं शेषदिक्षु अर्हद्विम्बानि स्वर्गिणो रचयन्ति, परं जना अकृत्रिमं कृत्रिमं वा न जानन्ति
मूलस्वरूपास्मिन्नत्वं न स्यादिति । तथा तानि कृत्रिमान्यपि जिनतुह्यविम्बानि जिनप्रभावेणैव नवन्ति,
अन्यथा सर्वे सुराः संज्ञयापि जिनाद्भुष्टप्रमितं रूपं सर्वशक्तितोऽपि कर्तुं न ह्यमाः । आद्भुश्च—

चैः शान्तरागरुचिन्निः परमाणुचिस्त्वं, निर्मापितस्त्रियुवनैकल्लामञ्जृत ।

तावन्त एव खलु तेऽप्यणवः पृथिव्यां, यत्ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १ ॥

प्रभुरूपवर्णनमावश्यकनियुक्त्यामपि कृतं । तथाहि—वाचामगोचरादर्हतां स्वरूपादनन्तगुणहीनं गण-

चृत्स्वरूपं, तेन्यश्चाहारकदेहा अनन्तगुणहीनाः, तेन्योऽप्यनुत्तरसुरा अनन्तगुणहीनाः स्वरूपतः, ततोऽ-
धोऽधः क्रमात् सुरा व्यन्तरसुरान् यावत्, तेन्यश्चक्रिणो वासुदेवा बलदेवा महामाण्डिकाः क्रमादन-
न्तगुणहीना ज्ञेयाः । तद्धेषास्तु नृपादयः सर्वेऽपि लोका मिथः स्वरूपतः पदस्थानपतिता भवन्ति ।
यत् उक्तं च—

अनन्ता १ सङ्ख्या २ सङ्ख्येय ३ जागहीनाः परस्परम् । सङ्ख्येया ४ संख्येया ५ नन्त ६ गुणहीनाश्च रूपतः ॥ १ ॥
तथा तीर्थकरस्वरूपं सर्वेषां वैराग्यजनकं स्यात्, न तु रागादिवर्धकं चेति । अथ समवसरणे

पर्षदां स्थानान्याह—

छादश पर्षदः सर्वा देशनाश्रवाणस्पृहाः । स्वस्वस्थाने निषीदन्ति प्रशस्तयोगजासुराः ॥ १ ॥
स्पृष्टः । पर्षन्निषीदनस्थानान्यमूनि, तथाहि—ज्येष्ठोऽन्ये च गणचृतो जिनपार्श्वे आग्नेय्यां निषीदन्ति,
केवलिनस्तु जिनाँस्त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य तीर्थनमस्कृतिं कृत्वा स्थितेगौरवं रक्षन्तः पदस्थानां गणचृतां
पृष्ठतो निषीदन्ति, जिनं न वन्दन्ते, यतः—

कृतकृत्यतया तादृक्कष्टपत्वाच्च जिनेश्वरान् । न नमस्यन्ति तीर्थं तु नमन्त्यर्हन्नमस्कृतम् ॥ १ ॥

उक्तं च धनपालेन ऋषभस्तोत्रे—

होऽ मोडुड्रेष्ठं तुह सेवाए ध्रुवति जेदामि । जं पुण न वंदिअवो तत्थ तुमं तेण जिज्जामि ॥ १ ॥
केवलिनां पृष्ठतः शेषसाधवोऽतिशयिनोऽर्हन्तीर्श्रगणाधिपादिकान्नत्वा यथाक्रमं विनयेन निषीदन्ति,

तेषां पृष्ठतो वैमानिकदेव्योऽर्हदादिकान् प्रणम्यासते, तासां पृष्ठे साध्व्यः इत्येतास्त्रिस्रः पर्वदोऽन्निकोणे निषीदन्ति पूर्वदारेण प्रविश्यार्हत्प्रदक्षिणां कृत्वा च । शुवनपतिज्योतिर्व्यन्तराणां देव्य इति त्रयं याम्य-दारेण प्रविश्य नैर्ऋत्यां दिशि तिष्ठन्ति । शुवनपतिज्योतिर्व्यन्तरसुराः पश्चिमदारे प्रविश्य वायव्यां दिशि तिष्ठन्ति । वैमानिकसुरा नरा नार्यश्चोत्तरदारे प्रविश्येशानकोणे निषीदन्ति अर्हदादिकात्रत्वेति । चतुर्धा देव्यः साध्व्यश्चोर्ध्वगाः शृण्वन्ति । सर्वे देवा नरा नार्यः श्रमणाश्च निविष्टाः शृण्वन्ति, वृत्तावावश्यकस्येदं वाक्यमुक्तं । चूर्णौ चोत्कटिकासनाः साधवः शृण्वन्ति, साध्व्यो वैमानिकाङ्गनाश्चोर्ध्वस्थिताः । बालाब्जान-जर्जरादीनां सोपानाद्यारोहतां श्रमो व्याधिश्च प्रशुप्रज्ञावान्न चवेत्, न कस्यापि वैरज्ञावं प्रादुर्भवति । द्वितीयवप्रे विस्मृतजात्यादिवैरास्तिर्यञ्चः शृण्वन्ति इति । अथ देशनान्ते यद्भवति तदाह—

प्रथमां पौरुषीं यावर्द्धर्ममाख्याति पारगः । वर्धापनविधिं तत्र तन्वन्ति तण्डुलैर्जनाः ॥ १ ॥

स्पष्टः । जनाश्चक्रवर्तीं श्राद्धो वा पूर्जनादयो वा तण्डुलैः शालिकणैर्वर्धापनविधिं कुर्वन्ति, तथाहि— कलमशादीनां तण्डुला उद्दामसौरजा निस्तुषाश्च सितत्विषोऽखण्डाग्राश्चतुःप्रस्थमिता आढकमानाः शुद्धवारिणा शोधिताः तानर्धस्विन्नानिमान् रत्नस्थाले निक्षिप्य सज्जिताखिलशुङ्गारा सुवासिनी मौलौ धत्ते, अत्र स्वर्गिणः सुगन्धिद्रव्याणि क्षिपन्ति, तेनासौ बलिर्ऋत्सौरभ्यो जायते । ततो गीततूर्यादिम-होत्सवपुरस्सरं श्राद्धेन प्रचोरेन्ने नीयते, बलिरेवं पूर्वदारा प्रविशति । तस्मिन् पात्र आगते जिनाः द्वाणं विरमन्ति । ततः स चक्रवर्त्यादिश्राद्धो बलिना सह तिस्रः प्रदक्षिणाः कृत्वा प्रशुपादान्तिके प्राच्यां

स्थित्वा सर्वासु दिक्षु तं बलिं प्रौढमुष्टिचिः किरति, तस्यार्धं ऋमिपतनात्प्रागेव नाकिनो गृह्णन्ति, शेष-
स्यार्धस्यार्धमेतद्विधायको गृह्णाति, अन्ये जना अवशिष्टं यथादात्रं गृह्णन्ति । तस्यैककण्ठे मूर्ध्नि न्यस्ते
रोगाः सर्वेऽपि शाम्यन्ति, षण्मासावधि नूतनरोगो नाविर्भवति । इत्थं बलिविधौ पूर्णे जिनाः प्रथमव-
प्रतोऽवतीर्य द्वितीयवप्रस्येशानकोणके देवहृन्दक एत्यानेकदेववृताः सुखं तिष्ठन्ति । ततो द्वितीयपौरुष्यां
नृपाद्यानीते सिंहासने पादपीठे वोपविश्य गणाधिपो धर्मोपदेशमादिशेत् । पुनः पश्चात्पौरुष्यां जिनाः
सिंहासने स्थित्वा देशानां कुर्वते । इदं समवसरणं यत्र कदापि न जातं स्यात्तत्र चतुर्विधा देवा अमुना
विधिना कुर्वन्ति । कश्चिन्महर्षिकसुरो नन्तुमेति स तत्रैकोऽपि कुरुते इति ।

अथ समवसरणं विना नियतञ्जिमाह—

यदापि न स्यात्समवसरणं स्यात्तदापि हि । सुशोचितं प्रातिहार्याष्टकं नियतमर्हताम् ॥ २ ॥
स्पष्टः । नवरं अष्टमहाप्रातिहार्यवर्णनं तु मया प्रथमस्तम्भे लिखितमस्तीति ।

इत्यनन्तगुणरत्नशाब्दिना—मर्हतामुदितमागमोदधेः ।

वर्णनं तदनुसारमर्हतां, धार्मिकाः सुकुरुतात्मनो हिताम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादवृत्तौ चतुर्दशस्तम्भे २०२ व्याख्यानम् ॥

१ बलिस्वामी । २ योग्यताम् ।

अथ जिनेन्द्राः समवसरणे स्थिता देशानां तन्वन्तीत्याह—

बहवोऽविरता जीवास्तेऽन्यः स्वल्पाः सुदृष्टयः । स्वल्पतरास्ततः श्राद्धाः साधवोऽल्पतमास्ततः ॥ १ ॥

अविरता द्वादशविधविरतिरहिता जीवा बहवः समस्तविश्ववर्तिमिथ्यात्वजीवग्रहणात् । अविरत्य-
श्रेमाः—मनसः करणानामिन्द्रियाणां पञ्चानामनियमोऽनियन्त्रणं षष्ठां जीवानां वधश्चेति द्वादश । तेऽन्योऽ-
विरतिजीवेऽन्यः स्वल्पाः सम्यक्त्वधारिणः । तेऽन्यः श्राद्धा देशविरताः स्वल्पतराः, एकादशाविरतीनाम-
नियमपराः द्वादशस्य त्रसकारूपस्यैव प्रत्याख्यानपराः ते विरत्येकदेशधरा देशविरतिधराः । तेऽन्यः सर्व-
विरतिधराः साधवः स्वल्पतमाः । अत्र ज्ञावना—इह जीवानां संसारे चतस्रः पङ्क्तयः सन्ति । तत्राद्यपङ्क्ते-
र्महत्त्वमेवं—सर्वेऽप्येकेन्द्रियादयोऽविरतपङ्क्तावेव । तत्रैकेन्द्रियाः पञ्चाश्रवेऽन्योऽविरतत्वात्तज्जनितं कर्मबन्ध-
लक्षन्ते, विरताश्च नोच्यन्ते, यथाहि सुप्तप्रमादिसूढितादयो विरतिपरिणामात्रावाह्यक्चिचेतनाद्यत्रावेन
हिंसादि न कुर्वते तथापि व्रतिनो नोच्यन्ते । मूकादयोऽसत्यमवदन्तोऽपि न सत्यवादिनः । कुण्णिपङ्गवा-
दयश्चादत्तं न गृह्णन्ति तथापि न ते स्तेयत्याजकाः । कृत्रिमाकृत्रिमनपुंसकास्तिर्यङ्मनरा मैथुनमसेव-
माना अपि न ब्रह्मचारिणः । पशुघ्नमकादयश्च विशेषधनवस्त्राद्यत्रावान्न निर्गन्थाः स्युः, विरतिफलं न
लक्षन्ते । एवमेकाद्या अत्रताः, सम्यक्त्वात्रावात् । यतः—“एगिंदिएसुसासाणो” इति द्वितीयगुणस्थानस्या-
प्यत्रावात् । एवमेव विकलेन्द्रियसंसूढिमपञ्चेन्द्रियादिष्वप्यविरतित्वं, सास्वादनस्योत्पत्तिसमये षण्मावदिका

चावत्सन्नावात् । अथैकाक्षेषु किञ्चिद्विशेषहिंसायाश्च वा दर्शयन्ते, तथा हि—तुकादयः स्वसमाहारं जटागि-
 लादिकं सचित्तं गृह्णन्ति इति तेषां जलवातविराधना स्पष्टा । यतः—

जल्य जलं तस्य वाणं जल्य वाणं तस्य निह्निष्ठं अग्नी । तेष वाण सद्युगणत् तस्सा न पञ्चशया नेप ॥ १ ॥

इति वचनात्पनस्पत्यादीनामप्याहारग्रहणमात्रेणापि सूक्ष्मवृत्त्या विराधना । वादरपुस्त्या ३ केपिप्लुकाः
 कंशरीबदर्यादयः कदव्यादीन्मरुदेव्यादिजीवित् सुत्यादयः स्वमूलद्वारफटुस्तादितिः प्रथिल्यादीन् पभनि
 व्रन्ति, कीटमारिकाकिंकादयो मनुष्यपश्यादीन् ज्ञन्ति, जेमागारिप्रमुखा जजाटयन्ति, केनिमानुष्यान्
 पशवः (शून्) पशूश्च नरान् कुर्वन्ति । वंशशरादयो धनुर्बाणादिरूपतया बहुजीवान् प्रन्ति । पशुरादिस्त्रीयाना-
 मप्युत्सर्गादविरतपरिणामत्वाद्चेतनशरीरादेरपि बन्धः । जिनपूजार्थपुण्यफदानरणादिगुणिगामादिस्त्री-
 वानां शरीराणां धर्मसाधनत्वेऽपि न पुण्यबन्धः, तत्रेत्तु विक्रकाच्चात् । एवं मद्यारम्भप्रवृत्तिरेहशक-
 लाङ्गलादिजीवानां हिंसाहेतुत्वं चावनीयं । एवं दर्शिता हिंसा ? । तथा तेषां तस्याश्वयायाजताद-
 सत्यं । जनानामसत्यवादहेतुत्वादपि असत्यपापं, इदयन्ते हि केचिदोपधिवशात्सत्यमसत्यमपि यदन्तः ।
 दीपावतारादौ कन्याद्युक्तस्यासत्यस्यापि विज्ञावनात् । मोहनवह्न्यादयो मोक्षोत्पान्दनेन जनानां मार्गोदि-
 वैपरीत्यादि दर्शयन्ति, इत्याद्यनेकधाऽसत्यप्रकारः २ । सर्वे वृक्षजीवाः सचित्तमाक्षरं गृह्णन्ति, तदाक्षर-
 गतजीवादत्तमेवेति, परेषामदत्तहेतुत्वं च स्पष्टमेवेति, कोकाशसूत्रधारकृत्तकाष्ठमयशुकफारागनादिनिर्मुषयो-
 द्युगारेऽदत्तादानं कृतं शाह्यादीनां ग्रहणश्रवणात्, काष्ठशुकादिजीवानां चादत्तादानपापं पूर्वोक्तधनुर्वा-

शादिवत् । औषधाञ्जनेन परधनग्रहणप्रवृत्तिरित्यादि ३ । एवं मैथुनपापं विरतिञ्चावाप्नोति, तादृक्-
 पुष्पारामादीनां परं प्रति रागहेतुत्वात् । अहिफेनादिभिर्विशेषमैथुनप्रवृत्तिः स्यात् । तथा लोके पञ्च
 बाणा इमे-कमलकन्दः १, आत्मसञ्जरी २, जातिपुष्पं ३, चम्पापुष्पं ४, वपोरियापुष्पं ५ च, एते पञ्च
 मैथुनरागजनकाः । तथा केषाञ्चित्तरूपां साक्षादपि कामसंज्ञा दृश्यते । तदुक्तम्—

पादाहतः प्रमदया विकसत्यशोकः, शोकं जहाति बहुलो मधुवारिसिक्कः ।

आल्लिङ्गितः कुरुवकः कुरुते विकास-मालोकितस्तिलक उत्कलिको विजाति ॥ ३ ॥

इति ४ । परिग्रहोऽपि तेषां विरत्यज्ञावात् । केचिच्चरवो निधिं मूलेन वेष्टयन्ति मूर्खेयत्यादि परिग्रह-
 पापं स्पष्टं । तथा तरूणां बाह्यत एकेन्द्रियत्वमस्ति तथापि ज्ञावतः पञ्चेन्द्रियाणां सन्नावः । तथा तेषां
 दशसंज्ञाभिः कर्मबन्धः, तथाहि—

आहार १ जय २ परिग्रह ३ मेढ्रुणं ४ तह कोह ५ माण ६ माया ७ य ।

लोचो ८ रागो ९ ए उहो १० एए सन्ना दस जीवाणं ॥ १ ॥

रुखाणं जलाहारो १ संकोअणी जएण संकुअइ २ । नियतंतुएहिं वेढइ वही रुकस्स परिगहेइ ३ ॥ २ ॥

इत्थीपरिंजेणं कुरुवकतरुणो फलंति मेहूणे ४ । कोकणयस्स उ कंदो हुंकारे मुअइ कोहेणं ५ ॥ ३ ॥

माणे जरति रुअंती ६ नायइ वही फलाइ मायाए ७ । लोच्रे विह्वपलासा खिवंति मूले निहाणुवरिं ८ ॥ ४ ॥

रयणीए संकोअं (अं) कमलाणं होइ रागसन्नाए ए । उधे चइत्तु मगं चरंति रुकेसु वहीउ १० ॥ ५ ॥

इति वनस्पतिमाश्रित्याविरतिर्जाविता । एवं पृथ्वीजीवानां ज्ञान्यं, हरितालसोमलक्षारादित्रिविकले-
 न्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां प्रत्यक्षं वधदर्शनात् । पारदस्य तु कूपस्थस्याश्वारूढस्त्रीमुखदर्शनात्तामनुधावतः
 कामचिह्नं स्पष्टमेव । शेषं प्राग्वत् । जलमपि द्वारादिविशेषैर्मधुरजलपृथ्व्यादिजीवान् हन्ति, नदीपूरादिषु
 नरपश्व्यादीनां महान् वधः स्यात् । अग्निश्च तापशोषणादिना जलजीवान् हन्ति सर्वतोधारशस्त्ररूपत्वा-
 त्सर्वजगद्वाहकशक्तिरस्ति, तेन प्राप्तं सर्वं हन्ति । एवं वायवोऽप्युष्णादयः शीतादिवायुजीवान् प्रदीपाद्य-
 मिजीवान् हन्ति, लूकादिचिर्नरादीनां मृत्युदर्शनात् । यतः पूरकशङ्खादयो क्षीन्द्रिया जीवा जीवाहारं कुर्वन्ति । यूकाकीटिकामत्स्य-
 एवं विकलेन्द्रियाणामपि । यतः पूरकशङ्खादयो क्षीन्द्रिया जीवा जीवाहारं कुर्वन्ति । चतुरिन्द्रिया वृश्चिकप्र-
 णखर्जुरादयस्त्रीन्द्रिया जीवाहारा एव, खर्जुरादयः कर्णे प्रविष्टा उद्वेजयन्ति । यूकाकीटिकामत्स्य-
 मर्यादय ईलिकादीन् हन्ति । दंशमशकादयो गजकर्णे प्रविष्टा गजं सिंहनासायां प्रविष्टाश्च सिंहं हन्ति ।
 पञ्चेन्द्रियाश्च जलचरा मत्स्यादयो मत्स्याहारा एव । स्थलचरा व्याघ्रसिंहसर्पादयोऽपि मांसाहाराः ।
 श्येनशृग्रादयो बहुधा हिंसाकारिणः । तथा कामसेवाऽपि स्थलचरादीनां स्पष्टैव । एषां हिंसादिज-
 निता गतिरप्येवं—

“श्रावर विगता नियमा संखाज्जतिरिरेसु गहंति” ।
 तथा—“असन्नि १ सरिसिव २ परकी ३ सीह ४ उरग ५ स्थि ६ जंति जाव षडि ।
 कमसो लक्कोसेणं सत्तमपुढविं मणुअमहा ॥ ३ ॥”

इत्यनन्ता जीवा अविरतपङ्कवेव प्रविशन्ति । अथ मनुष्या निह्नशौनिककैवर्तकचक्रिन्देह्यादयोऽ-
धर्माः । नृपामाल्यादय उत्तमा अपि जैनधर्मविमुखा अविरता एव । तथा धीपायनादयः सुरा हिंसाद्या-
श्रवकरा अविरता एव । तथा सुराः काञ्चनबुध्याऽसत्यं जल्पन्ति, अदत्तनिधानादिकं परकीयमधिति-
ष्ठन्ति । मैथुने परकीयदेवाङ्गनाः कामयन्ते । परिग्रहस्तु विमानादिलङ्घीरपि अमिर्तैव । एवं सुरा अप्य-
व्रतिनः । तथेश्वरो जगत्संहाराधिकारीत्यादिनाऽऽश्रवपर एव । एवं कृष्णवह्मादयोऽपि ज्ञेयाः । लौकिक-
र्षयोऽपि शापानुग्रहस्त्रीप्रसक्त्यादिजिरविरतपङ्क्तिगा एव । विश्वामित्रेण ब्रह्मर्षिरित्यकथनोत्पन्नक्रोधेन
वशिष्ठस्यारुन्धतीकलत्रपुत्रा हताः, एवं सोऽपि कामाकुलः । पाराशरः सरविह्वलो दिवाऽपि धूमरीं
विकुर्व्य (विकृत्य) मत्स्यगन्धां मात्सिकपुत्रीं सिषेवे । इत्यादि सर्वे परग्रन्थाङ्ग्यं । अन्नव्यतिर्यङ्गनरा
अपि केचिद्द्रव्यतो देशसर्वविरतिजावेऽपि अविरता एव । नारका अपि क्रोधाध्माततया वैक्रियशक्त्या
विकुर्वित (विकृत) प्रहरणवञ्जनुष्णादिजिः परस्परं महावेदनामुत्पादयन्ति इत्यविरतपङ्कवेव । एवं
चराचरजीवा बहवः प्रत्याख्यानरहिताः ।

अथ द्वितीयपङ्क्तिरविरतसम्यग्दृष्टीनां ज्ञेया । श्रेणिकसत्यकिवासुदेवादयः कियन्तो मनुष्या देवनार-
काणामसङ्घाततमो जागः तिरश्चां चानन्ततमश्मेऽव्रतिनः सन्ति, तथापि मिथ्यात्वदोषगतत्वेन पूर्व-
जेदस्वतिश्रेष्ठाः । केचिद्देवाः सुदर्शनिनोऽत्र जेदेऽवतरन्ति, तथापि पूर्वोक्तजीवेभ्यः स्वहया एवेति ।

अथास्या अप्यसङ्ख्याततमो ज्ञागो विरताविरताख्यदेशविरतिमयी तृतीया पङ्क्तिः । तस्यां हि कियन्तो मनुष्या गर्जजपञ्चेन्द्रियतिरश्चामसङ्ख्याततमो ज्ञागः सङ्ख्यातास्तिर्यञ्चश्चरुणकौशिकशमलिकामृगवनञ्चूतजीव-
गजादिवत् जातिस्मृत्यादिना प्राप्तश्चाद्बधर्माणः, नेतरे । सर्वेऽपि मिलिताः “संमत्तदेसविरया पलियस्स असंखजागमित्ताय” इतिवचनात्पद्योपमासङ्ख्याततमज्ञागे यावन्तः समयास्तत्राशिप्रमाणा लक्ष्यन्ते ।

तस्या अप्यसङ्ख्याततमो ज्ञागः सर्वविरतिमनुष्यमयी चतुर्थी पङ्क्तिः । उत्कर्षतोऽपि पञ्चदशकर्मच्युमिषु कोटिसहस्रपृथक्त्वमितानामेव यतीनां प्राप्यमाणत्वात् ।

अत्र च प्रथमां पङ्क्तिं विनाऽप्रेतन्यस्तिन्नोऽपि पङ्क्त्योऽदृष्टतमा एव, क्रमाच्चादृष्टतमा दुर्लभाश्च । सम्य-
क्त्ववन्तो जीवाश्चतसृष्वपि गतिषु लक्ष्यन्ते । देशविरतिवन्तस्तु द्वयोस्तिर्यङ्कर्योर्गत्योः प्राप्यन्ते । सर्व-
विरतिस्तु नरगतावेवेति ॥

वाणीमिमां ज्ञागवतीं निशम्य, कुर्वन्तु ऋष्या विरतौ प्रथमम् ।

लोकोत्तरां सिद्धिगतिं हि तेन, धन्या लक्षन्ते द्रुतमद्भयां ताम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादअन्धवृत्तौ
चतुर्दशस्तम्भे १०३ व्याख्यानम् ॥

अथ व्रतं गृहीतं जीवन्नेदेन चतुर्धा परिणमतीत्याह—

शालिकणसंबन्धोऽत्र धार्यो व्रतात्रिलाषिन्निः । त्रवेज्जीवविशेषेण चतुर्धा व्रतविस्तरः ॥ १ ॥

स्पष्टः । चावार्थस्तु वक्ष्यमाणदृष्टान्ततो ज्ञेयः—जम्बूद्वीपे ऋतद्वेत्त्रे मगधात्रिधो देशः । तत्र राजगृहं पुरं । तस्मिन् पुरेऽस्ति धनात्रिधः श्रेष्ठी । तस्य धारिणीति सुरूपा प्रिया । तस्याः कुट्टिसमुत्पन्नाश्चत्वारः पुत्रा धनपाल १ धनदेव २ धनगोप ३ धनरक्षित ४ नामानः ते यौवनं प्रापुः । तत्रैव स धनस्तान् महेश्यानां कन्यान्निः सह पर्यणययत् । प्रथमा उज्जिकाख्या १, द्वितीया त्रद्विका २, तृतीया रक्षिका ३, चतुर्थी रोहिणी च ४ । तान्निः समं सुखं सेवमानास्ते गतं कालं देवा इव न जानन्ति । अन्यदा श्रेष्ठी निशान्ते धर्मध्यानमाधाय गृहचिन्तां चकार—“एतासां वधूनां मध्ये का मम गृहनिर्वाहं करिष्यति ? अतः परीक्षां करिष्ये” । ततः प्रातःकृत्यं विधाय जोजनानन्तरं बान्धवपुत्रादीनां समद्वं सर्वासां वधूनां आकार्यं पञ्च पञ्च शालिकणखण्डान् समर्पयत् । आद्या सा मन्दधीर्विजने गत्वाऽचिन्तयत्—“अयं श्वशुरो विपरीतधीरभूत्, यत्स्वजनसमद्वं पञ्च शालिकणान्मे पाणवार्पयत्, त्यजामि, एतैः किं प्रयोजनं ? यदा याचिष्यति तदाऽपरानर्पयिष्यामि” इति विचिन्त्य त्यक्तवती । द्वितीया चिन्तयति—“श्वशुरदत्तानेतान् किमर्थं त्यजामि, अतो सुल्ले इमन् यदा याचिष्यति श्वशुरस्तदाऽन्यान् समर्पयि-

व्यामि” । तृतीयया चिन्तितं—“श्वशुरस्य कणानां किमपि प्रयोजनं न विष्यति, ततो रक्षाम्येतान्” इति विचिन्त्य तथा कणा आचरणसमुज्जके गोपिताः, प्रत्यहं वीक्षते । चतुर्थी विजने गत्वाऽचिन्तयद्बुद्धि-शालिनी—“मम श्वशुरो वाचस्पतिसमानः सर्वजनसमहं पञ्च शालिकणान् कारणविशेषैव प्रदत्त्वान्, अत इमान् वर्धयामि” । तथैवं हृद्यनुध्याय प्रेषितास्ते पितुर्गृहे, प्रावृणां चादिष्टं—“निजकणा इवेमे कणाः सुदृष्टे उच्यन्ते” । तस्या गिरा बन्धुनिस्तथा कृतं, घनागमे प्राप्ते ते पञ्च कणा उच्यन्ते । ततः—

स्तम्बीच्य गता वृद्धिं शालयः कणशालिनः । प्रस्थस्तेषामशूद्रकः प्रथमे वत्सरे ततः ॥ १ ॥
 वित्तीये त्वाढकोऽनेके ज्ञोणा वर्षे तृतीयके । खारिशतानि तुर्ये तु पल्यलक्षाणि पञ्चमे ॥ २ ॥
 अथान्यस्मिन् दिने श्रेष्ठी स्वजनान्निमन्त्र्य पूर्वरीत्या वधूः समाहूयादौ ज्येष्ठामर्थयते स—“वत्से ! मम शालिकणानर्पय पञ्च” । तदाकर्ण्य तथा गृहमध्यादानीय समर्पिताः पञ्च कणाः । तान् दृष्ट्वाऽवोचत्—“वत्से ! नैते प्राग्दत्तशालयः” । तथा प्रोचे—“तात ! ते प्रोज्जिताः” । तद्भुत्वा रुष्टः श्रेष्ठी जजह्य सर्व-प्रवतु” । ततो वित्तीया याचिता—“वत्से ! तान् कणानर्पय ममेदानी” । तयोचे—“त्रिहिता मया” । ततः श्रेष्ठिनोचे—“पचनादिष्वेषा न्रवतु” । तृतीयां याचते स । तथाऽऽनीयोचे—“गृह्यतां गुप्ताः कृता इयन्ति दिनानि” । ततः सा कोशरक्षणे कृता । चतुर्थी याचिता । तयोचे—“शकटान्यर्पय, यत आनीयन्ते” ।

श्रेष्ठिनोचे—“कस्मात् ?” । तयोचे—“मद्बन्धुभिस्ते बहवो निष्पादिताः सन्ति” । ततः श्रेष्ठिना तथा कृतं । तथाऽऽनाय्यार्पिताः श्रेष्ठिनं सर्वसमृद्धं । ततः श्रेष्ठिना गृहस्वामिनी चक्रे, प्रोक्तं च सर्वेषां—“योऽस्या आज्ञां खण्मिष्यति तेन मे न प्रयोजनं” । सर्वैरपि तद्वचः स्वीचक्रे । ततो निश्चिन्तः सन् स्वधर्मकर्मणि सावधानोऽभूत् । हे शैक्षकाः ! ज्ञावार्थं शृणुत—यथा राजगृहं तथा मानुष्यं । यथा धनस्तथा गुरुः । यथा बन्धुस्तथा विनेयाः । ततो ये पञ्च शादिकणस्ते पञ्चमहाव्रतानि । यथा स्वजनवर्गस्तथा चतुर्विधः सङ्घः । दानं शादिकणानां यत्तन्महाव्रतारोपणं । य उज्जिकासमो महाव्रतं प्राप्योज्जति सोऽत्र परत्र च दुःखी स्यात् । यथा द्वितीया तथाऽऽजीविकामात्रार्थं तपस्या न विधेया । यथा तृतीयया रक्षिकया रक्षितास्तद्व्रक्षणीयान्यतिचारेभ्यः, रोहिणीवच्च वृद्धिं नेयानि पञ्च महाव्रतानि यथा तथा कणास्तथेति । व्रतदृष्टान्ताः—कण्फरीकादिवत् १, जमकषिवत् २, आधुनिकवेषधारिवत् ३, मनकवाढ्षिवत् ४, गौतमादिवत् ५ । एते सम्बन्धस्वामिनः । इत्थं योजना कार्या ॥

शादिकणसंबन्धोऽयं षष्ठाङ्के गदितो जिनैः । ध्यात्वा व्रते तथा कार्यं उपनयोऽस्य मानसे ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ
चतुर्थस्तम्भे २०४ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ २०५ ॥

अथान्त्यक्रियामाह—

देशनां विविधां दत्त्वा निजाशुः प्रान्तदेशके । पुण्यक्षेत्रे जिनाः सर्वे कुर्वन्त्यनशनादिकम् ॥ १ ॥
 स्पष्टः । अनशनमाहारादित्यागः । आदिशब्दादन्त्यध्यानस्यान्त्यौ द्वौ जेदौ ध्यायन्ति । तथाहि—
 सूक्ष्मक्रियानिवृत्तिकं तृतीयं शुक्लध्यानं योगनिरोधनिमित्तं ध्यायेत् । उच्चस्थस्य यथा ध्यानेन मनसः स्थैर्य-
 मुच्यते तथैव (एतद्ध्यानेन) वपुषः स्थैर्यं, इदं ध्यानं केवलिनो भवेत् । तत्र पर्याप्तसंज्ञिजीवस्य तत्का-
 लप्राप्तपर्याप्तेस्तत्समयवर्तिजघन्यमनोयोगो यावन्मितः स्यात्तस्यासङ्क्षेयज्ञागमितं समये समये रुन्धन् सन्न-
 सङ्घातसमयैः सर्वमनोयोगं रुणञ्चि । तथा पर्याप्तद्विन्द्रियस्य यावन्मितो जघन्यवचनयोगः स्यात्तस्या-
 सङ्क्षेयतमं ज्ञागं समये समये रुन्धन् सन्नसङ्घातसमयैः सर्ववचनयोगं रुणञ्चि । तथा सूक्ष्मपनकस्याद्य-
 समयोत्पन्नस्य जघन्यकाययोगो यावन्मितः स्यात्तस्यासङ्घाततमज्ञागरूपं समये समये रुन्धन् देहस्य
 तृतीयज्ञागं मुञ्चन्नसङ्घातसमयैः सर्वकाययोगं रुणञ्चि । एवं चरमध्यानतृतीयजेदमध्ये योगनिरोधं कृत्वा
 केवलिनो इस्वाक्षरपञ्चकोजिरणमात्रायुषः शैलवन्निश्चलकायस्य चतुर्थध्यानपरिणतिरूपं शैलेशीकरणं
 भवति, अयोगिगुणस्थाने समुद्धिन्नक्रियात्मकं चतुर्थं ध्यानं स्यात्, यत्र ध्याने सूक्ष्मकाययोगक्रियाऽपि समु-
 धिन्ना । चरमगुणस्थानान्त्यसमयप्रयादवाक् पञ्चाशीतिप्रकृतिसत्ताक उपान्त्यसमये त्रयोदशप्रकृतिसत्ता-

कोऽन्त्यसमयेऽसत्ताको निष्कर्मा तस्मिन्नेव समये लोकान्तं गच्छतीति । अस्पृशन्त्या गत्या एकसमयादधिकं समयमस्पृशन् सिद्धिं गच्छति । अत्र शिष्यः ग्राह-ननु निष्कर्मणः सिद्धस्य कथं लोकान्तं यावज्जतिर्भवति ? । अत्र गुरुः ग्राह-पूर्वप्रयोगतः, अचिन्त्यात्मवीर्येणोपान्त्यसमयघट्टे पञ्चाशीतिकर्मप्रकृतिद्व-पणाय पूर्वं यः प्रयुक्तः प्रयोगो व्यापारः प्रयत्न इति यावत् तस्मात् । अत्र दृष्टान्तमाह-यथा कुलालचक्रं दोला इयुर्गोफणमुक्तगोलकश्च, इत्यादीनां यथा पूर्वप्रयोगतो गतिः सिद्धा तथाऽत्रापि ? । अथवा कर्म-सङ्गात्तथात्, यथाऽष्टमृद्धेपनिर्मोक्षादिनाऽलावुनस्तुम्बस्योर्ध्वगतिर्दृष्टा तथा कर्मलोपसङ्गनिर्मोक्षात्सिद्धा-नामूर्ध्वगतिः स्मृतेति २ । अथवा बन्धविमोक्षात्, यथा एरण्फलवीजादेर्वन्धविद्धेदादूर्ध्वगतिर्चवेत्तथा कर्मबन्धनहेदात्सिद्धस्याप्यूर्ध्वगतिः स्यात् ३ । अथवा स्वप्नावपरिणामात्, यत उक्तं—

यथाऽथस्तिर्यगूर्ध्वं च लोष्ठवाय्वग्निवीचयः । स्वप्नावतः प्रवर्तन्ते तथोर्ध्वगतिरात्मनः ॥ १ ॥
इति प्रसङ्गात् । अथ सिद्धानां चलननिषेधमाह—

न चाधो गौरवात्तान्न तिर्यक् प्रेरकं विना । न च धर्मास्तिकायस्यात्रावाह्वोकोपरि ब्रजेत् ॥ १ ॥
सिद्धात्माऽधस्तान्न गच्छति, कर्मचारात्तथात् इत्यादि स्पष्टं । अथ सिद्धिगमनं यथा स्यात्तथाऽऽह—

तत्रापि गच्छतः सिद्धिं संयतस्य महात्मनः । सर्वैरङ्गैर्विनिर्याति चेतनस्तनुपञ्जरात् ॥ १ ॥
स्पष्टः । यथा स्थानाङ्गे पञ्चमस्थाने—“पंचविहे जीवस्स निजाणमग्गए । तं जहा-पाएहिं ? ऊरूहिं ?

उरेणं ? सिरेण ध सर्वंगेहिं ए । पाएहिं निजायमाणे निरयगामि चवंति । ऊरूहिं निजायमाणे तिरिय

गामि भवन्ति । उरेणं निजायमाणे मणुअगामि भवन्ति । सरेणं निजायमाणे देवगामि भवन्ति । सवंगोहिं निजायमाणे सिद्धिगइपजावसाणे पसुत्ते” इति । अथ जिननिर्वाणप्राप्त्यनन्तरं देवकृत्यमाह—
 “हा ! हा ! जगन्नाथो निवृत्तः, ततोऽस्माच्चिदुतं तउत्सवः कार्यः” । इत्युक्त्वा पादुके त्यक्त्वा पूर्ववत् तत्रस्था एव वन्दन्ते जावतः । यतः—

निर्जीवाण्यपि वन्दन्ते वंपूषीन्धा यदर्हताम् । सदर्हद्रव्यनिक्षेपो वन्द्यः सम्यग्दृशामिति ॥ १ ॥
 ततस्ते सपरिकरा अर्हतां निर्वाणस्थानमेत्याश्रुपूर्णनेत्रा विषादिनो निरुत्साहा मुहुमुहुः शोचन्तस्त्रिः—

किमारब्धः कृत्वा जगवन्तं गत्वा प्राहुः—“हे नाथ ! धर्मचृत्यानस्मान् पूर्ववत्कुतो नेदसे ? अकारणे इदं विहायानन्तं सुखं दुष्यते । हे नाथ ! इदं रम्यं क्षेत्रं त्वया विना निश्चलदीपगृहवज्रतादित्यान्तरिह्वच्च

भासते । हे स्वामिन् ! यद्यपि त्वमनन्तसुखप्रागच्छूः तथाप्येवं स्वार्थं केवलं विशोचामो वयं” । एवं

विदप्य शक्र आत्रियोगिकैर्देवैर्नन्दनवनाजोशीर्षिचन्दनैर्धांसि बहूनि आहारयेत् । ततः सेवकसुरैरानीत-

चन्दनौघैश्चितात्रयं अर्हतां गणिनां साधूनां च कारयेत् । तत्र प्राच्यां जगवत्श्चिता वर्तुला स्यात्, याम्यां

गणचृतां त्र्यम्बा, यतीनां च प्रतीच्यां चतुरस्रा भवेत् । ततो वज्रचूटं क्षीरार्णवान्नीतैः क्षीरैर्जगवत्सन्नु-

स्नापयित्वा चन्दनेनानुलिप्य हंसलक्षणपटशाटकं परिधाप्य सर्वालङ्कारचूषितां कुरुते । अन्ये देवा गण-
 चूषपूषि अपरे च मुनिदेहान् स्नापयन्ति पूजयन्ति च । अथेन्द्रवचसा तिस्रः शिविकाः सुराः कुर्वते ।
 तत्रैकस्यां शक्रो जिनदेहं स्वयं स्थापयति । गणिनां मुनीनां चान्ये देवाः शेषशिविकावये स्थापयन्ति ।
 ततः शक्रः सुराश्चापि शिविकाः स्कन्धमारोप्य क्रमेण चितात्रये मुञ्चन्ति समहोत्सवं । ततः शक्राज्ञया
 वह्निकुमाराः साश्रुलोचना अग्निं क्षिपन्ति तासु मध्ये । ततो वायुकुमाराः स्वपतेर्गिरा द्रुतमग्निमुज्ज्वाल-
 यन्ति । अन्ये देवा इन्द्रवचसा मधुघृतानां कुञ्चान् वह्निदीप्तये जुहुयुः । ततोऽग्निनाऽस्थिशेषेषु संस्कृ-
 तेषु मेघकुमारा इन्द्राज्ञया क्षीरोदादिनीरैः क्षीरकटपैस्ताश्चिता निर्वापयन्ति । ततश्च वज्रचृद्याभ्यामूर्ध्वस्थां
 जिनदाढां (दंष्ट्रां) गृह्णाति, चमरेन्द्रोऽधस्तनीं तां, तत्तद्विगधिपतित्वात्, ततो वामामुपरिगां दाढां
 शूलचर्मगृह्णाति, बलीन्द्रश्चाधस्तनीं तां । शेषाः सुराः शेषास्थीनि गृह्णन्ति केचिज्जीतमिति कृत्वा केचि-
 द्भक्त्या च । एतन्माहात्म्यं चेदं-नव्योत्पन्नतया सौधर्मेशानशक्रयोर्विमानार्थं विवादोऽचूत्, तत्र महद्युद्धं
 स्यात्, तन्निवारणार्थं जिनदंष्ट्राञ्चिषेकजलं कार्यं, तेन ह्यटाः क्रियन्ते, तेन शान्तिः स्यात् । तथा चिता-
 जस्मापि विद्याधरादयो गृह्णन्ति, सर्वोपद्रवनिवारणौषधत्वात् । अहंपूर्विकया नरैस्तद्गृहणेन गर्ताऽस्वातैव
 स्यात् । ततोऽर्हतां चितास्थानेऽपरलोकां हिस्पर्शादाशातना मा चूत् अथवा तेन तीर्थस्य प्रवृत्तिर्भवता-
 दिति बुद्ध्या चैत्यस्तूपं शक्रः कारयति, गणिनां च मुनीनां च चितास्थानकयोर्पीन्द्रः स्तूपौ कारयति ।
 एवं चतुर्विधा देवा निर्वाणोत्सवं कृत्वा ततो नन्दीश्वरेऽष्टाहिकोत्सवं विधाय स्वस्वलोकेषु यान्ति । ततः

सुधर्मसन्नावर्तिमाणवकचैत्यस्तम्भावलम्बिषु समुज्ज्वेषु तानि दंष्ट्रादीन्यन्यर्च्य मुञ्चन्ति, चैत्यदैवतवत्तानि नित्यमाराधयन्ति । तत्सन्नायां तेषामाशातनात्रिया कामक्रीडां न कुर्वन्ति इति ।

अथ सिद्धानां सौख्यमाह—

न तत्सुखं मनुष्याणां देवानामपि नैव तत् । यत्सुखं सिद्धजीवानां प्राप्तानां पदमव्ययम् ॥ १ ॥

सुखस्य तस्य माधुर्यं कलयन्नपि केवली । वक्तुं शक्नोति नो जग्धे गुप्तादौ मूकदेहिवत् ॥ २ ॥

सिद्धा बुद्धा गताः पारं परं पारंगता अपि । सर्वामनागतामञ्चां तिष्ठन्ति सुखलीलया ॥ ३ ॥

स्पष्टाः ।

अरूपा अपि प्राप्तुरूपप्रकर्षा, अनङ्गाः स्वयं ये त्वनङ्गप्रमुक्ताः ।

अनन्ताक्षराश्चोञ्जितारोपवर्णाः, सुमस्तान् वचोऽगोचरान् सिद्धजीवान् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रंथस्य वृत्तौ

चतुर्दशस्तंभे व्याख्यानम् ॥ २०५ ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ २०६ ॥

अथ कालस्वरूपमाह—

अवसर्पिण्युत्सर्पिण्योः स्वरूपं जिननायकैः । यथा प्रोक्तं तथा वाच्यं ज्ञव्यानां पुरतो मुदा ॥ १ ॥

स्पष्टः । तयोः स्वरूपं त्विदं-ताच्यां घाच्यां मिलिताच्यामेकं कालचक्रं स्यात् । एकस्मिन् कालचक्रे
 वादशारका ज्वन्ति । तेषु प्रथमस्यारकस्यादौ पृथिवी प्राक्प्रवृत्तसमयचक्रैकादशारकप्रान्ते पृथक् पृथक्
 सप्त वासरान् विषादिभेधवर्षणेन तृणान्नरलौषधविशेषा न ज्वति । नरा अपि प्रथमारकादौ रथमा-
 र्गविस्तार (स्तुत) बहुलमत्स्याकुलगङ्गासिन्धुनदीतटयोर्नवनवमितेषु विदेषु वैताढ्योन्नयपार्श्ववर्तिषु प्र-
 तरोगाकुलद्विसप्ततिस्थानेषु निवासिनः संचवेयुः । ते च मांसाहारेण प्रायो दुर्गतिगामिनो निखपा निर्वा-
 ससो दुर्वाक्या विगतकुलधर्माणः क्रूरकर्माणः षोडशवत्सरायुषो हस्तप्रमाणेदेहा ज्वन्ति । स्त्रियोऽपि
 पद्भ्यां गर्भधारिण्यो बहुपुत्रा दुःप्रसवाः स्युः । ते नराः शनैः शनैर्विवादिच्यो निःसरन्ति । एवं गच्छति
 काले आधारकस्यान्ते पुष्करसङ्कीररसघृतरसामृतरसाख्याश्चत्वारो भेधाः पृथक् पृथक् सप्त सप्त दिनानि
 वर्षन्ति, तेन धरा सर्वधान्यादिमयी सरसा च ज्वेत् । शनैः शनैर्नराणां देहायुषि प्रवर्धन्ते तावद्याव-
 दाधारकप्रान्ते तेषां वपुषि द्विहस्तमितानि संचवेयुः । आयुषि पुनर्नर्त्तमितसमाः । एवमेकविंश-
 तिसहस्रवर्षप्रमाणे दुःषमदुःषमाख्ये आधारके समतिक्रान्ते द्वितीधारकः प्रारच्यते । तत्पारम्भे
 मनुष्याणां वपुषि द्विहस्तानि तेषां चायुषि पुनरुत्कर्षतो विंशतिवर्षाणि संचवेयुः । तदनु शनैः शनैस्तेषां
 देहायुषोः प्रवृञ्जितावदुत्कृष्टतः संचवेद्यावत्यान्ते तद्वपुषां सप्तहस्तप्रमाणाता तदायुषि च त्रिंशदधिकश-

१ आदिशब्दश्चिन्त्यः । २ विशातिवर्षाणि ।

तवर्षमितानि । ततो द्वितीयारके जातिस्मराः पुरादिसर्वव्यवस्थाकारिणः सप्त कुलकरा जायन्ते । एवमे-
 कविंशतिसहस्रप्रमाणे दुःपमाख्ये द्वितीयारके व्यतीते तृतीयारकप्रारम्भः स्यात् ।
 तस्मिंस्तृतीयारके आद्यो जिनः सप्तहस्तगात्रो वाससतिवर्षायुरेकोननवतिपक्षेषु तदारकस्य व्यतीतेषु
 सकलसुरूपतिशयः तपनीयसमानवीर्ययष्टिः कुराफग्रामे समुत्पद्यते । एतन्नगराश्रिधानं वतमानचतुर्विंश-
 तिकामाश्रित्य प्रोक्तं, अन्यथा त्वेतस्य नामान्तरमपि भवेत्, यथा दीपालिकल्पे पञ्चनात्रजिनोत्पत्तिस्या-
 नस्य शतघारपुरेत्याख्या, एवमग्रेऽपि वाच्यं । तस्मिन् जिने पञ्चकल्याणकेन मुक्तिं प्राप्ते सति द्वितीय-
 स्तीर्थधिपतिर्नवहस्ततनुप्रमाणधर्ता नीलवैडूर्यदेहवर्णः शतसंवत्सरायुः प्रथमदेवाधिदेवसमुद्भवकृणतः
 समतीते पञ्चाशदधिकहायनशतवितथे मूर्तिमान्भवमरस इव जायते वाणारस्यां पुर्यां । तस्मिन्नपि प्रवर्ति-
 ततीर्थे क्रमेणापुनरावृत्तिपदं प्राप्ते सति कियत्यपि काले गते सप्तधनुस्तनुचतु सप्तशतवर्षायुः सुवर्णदेहः
 प्रथमश्चक्री समुत्पद्यते काम्पीह्यपुरे । तस्मिन् साधितषट्खण्डभरतनवमहानिधिवतुरधिकश्रमणधर्म(१४)-
 प्रमेयरत्नाधिपे पञ्चविंशतिसहस्रयक्षसंसेव्यमानपार्श्वेऽष्टाविंशतिसहस्राधिकलक्षप्रमेयवाराङ्गनामनोरङ्गविधा-
 यके ऋतुसमधिकनवतिकोटि(ए६)ग्रामाधिपे व्यतीते सति द्वितीयजिनसमुद्भवकृणतः सार्धसप्तशताधिकस-
 हस्रधनुःप्रमाणदेहः इयामलद्युतिः शौर्यपुरे प्रादुर्जायते । अस्मिंश्च समये प्रथमो वासुदेवश्चक्रसाधितवैता-

१ महावीरसहस्रयष्टिरित्यर्थः ।

ह्यावधि त्रिखण्डोऽपिपीठ उत्पद्यते । स आद्यार्धचक्री प्रतिवासुदेवचक्रैणैव तदन्तकर्ता षोडशसहस्रमित-
 वक्रमुकुटभूपसेव्यपादो गर्भसमुद्भवावस्थजननीदृष्टतरणिपुरङ्ग (७) प्रमितस्वमोपलम्भसूचितचक्रादिसप्त-
 रत्नाधिपः सहस्रमितशरदायुः पीताम्बरो वैनतेयकेतुः श्यामदेहो यतिसुकृतत्रेद (१०) मितधनुर्मानसं-
 हननधर्ता स्यात् । तज्ज्येष्ठवन्धुर्वलदेवश्च पाण्डुरदेहो गर्भे वेद (४) प्रमितमहास्वप्नदर्शनसंसूचितो नील-
 वसनस्तालकेतनो हृदयशलादिशस्त्रश्रुत् षादशशतप्रमितशरजीवनः प्रेत्य स्वर्गोपवर्गान्यतरगामी अनुज-
 वन्धुना सह परमप्रेमाकुल उत्पद्यते । तस्मिंश्च समये आदिमनारदर्षिर्वहुलकलिप्रियः सुरपथगमनविद्या-
 शाली सर्वभूपादिमध्यलब्धपूजासत्कारो दृढशीलः स च संयमेन केवलावबोधेन च तस्मिन्नेव ऋवे मोक्ष-
 गामी संभवेत् । एवं तृतीयजिनवारके चत्वारो नरा जायन्ते । तस्मिंस्तृतीये जिने संप्राप्ते सत्सुखौघे
 कियत्यपि समतीतेऽनेहसि कलधौतकान्तिः श्रमणप्रतिमा (११) प्रमेयधनुःकायः समय (३) सङ्ख्यवर्षसह-
 स्रायुरुत्पद्यते राजगृहे द्वितीयः सार्वभौमः । तस्मिन् प्रथमचक्रितुह्यसमस्तविभ्रवविस्तरे व्यतीते तृतीय-
 प्रभुतः काञ्चनगिरि (मेरु ५) गणितवर्षलक्षेषु गतेषु चतुर्थतीर्थेशो दशशरत्सहस्रमितायुः पञ्चदशधनुःकायः
 सुवर्णवर्णः मिथिलापुरीं पवित्रीकरोति । अस्मिंश्चावसरे तृतीयचक्री काम्पीद्व्यपुरे जायते । तस्य विभ्र-
 वादि सर्वमादिमचक्रिसमानमेवावगम्यम् । एवमग्रेतनानामपि चक्रिणां वाच्यम् । गतिमाश्रित्यैवं ज्ञेयं—ये परि-
 ग्रहासक्ता नरदेवत्वं न सुञ्चन्ति ते नियमेनाधोगतिकाः संभवेयुः, ये पुनर्धर्मदेवत्वं श्रामण्यं चरन्ति ते
 नियमतः स्वर्गोपवर्गान्यतरगतिगामिनः संभवेयुरिति । तस्मिंश्च तुर्ये जिने शिवं प्राप्ते सति कियत्यपि गते

काले द्वितीयप्रतिवासुदेवव्रतदेवनारदर्षयो जायन्ते । तेषां विचवप्रेत्यगत्यादिविचारोऽपि
 विज्ञेयः । यतः सर्वेऽप्यर्धचक्रिणः प्राक्तनजन्मार्जितनिदानसुकृतक्रियाप्राप्तताहृग्विभ्रवाः प्रेत्य श्वन्ने
 गच्छन्ति । ब्रह्मदेवाश्च निदानमृते श्रेयोनिधानसंप्राप्त्यविस्ताराश्चारित्रिणोर्ध्वगतावेव गच्छन्ति । नारदास्तु
 चारित्रशुभ्याऽपुनर्चवगासिनः स्युः । तद्द्वितीयार्धचक्रिदेहः पौरुषधनुर्मानो षादशसहस्रवर्षायुमानः ।
 ब्रह्मदेवस्य पुनः पञ्चदशसहस्रवर्षाणां । एतेषु चतुर्षु पुरुषेषु कालधर्मेण कीर्तिशेषेषु जातेषु तुर्य-
 मानजिन (२०) मितधनुःप्रमाणतनूत्सेधो राजगृहे स्यात् । अस्मिन्नवसरे तुर्यश्वकी विंशतिधनुस्तनुस्त्रि-
 शतसरसहस्रायुर्जायते वाणारस्यां । तस्मिंश्च पञ्चमे जिने निर्दृतिपदेशे जाते सति तदुत्पत्तिसमयतः सम-
 तीतेषु ध्यानप्रचंदाधिकपञ्चाशद्वर्ष(१४)लक्षेषु रुनुगणित (६) तीर्थाधिपः पञ्चविंशतिधनुःप्रमाणकायः
 समिति (५) समधिकपञ्चाशद्वदसहस्रायुर्मरकतमणिदेहवर्णः मिश्रिवायां समुत्पद्यते । तस्मिन्नपि पञ्चमा-
 त्रिमतीशिशे चतुरनन्तप्राप्ते सति कियत्यपि गते काले तृतीयार्धचक्र्यादिचतुर्नरा जायन्ते । तत्स्वरूपं
 प्रावघाच्यं । नवरं वासुदेवदेहः पञ्चविंशतिधनुर्मितः आयुर्मानं पद्मपञ्चाशद्वदसहस्राणि । रामस्य तु कर्-
 णगोचरा (५) न्यधिकषष्टिसहस्रशरदां । एतेषु चतुर्षु पुरुषेषु व्यतीतेषु कियत्यपि काले गते पञ्चमः सार्व-
 भौमो हस्तिनागपुरे समुत्पद्यते । तस्य तनुमानं कर्ममूलप्रकृतिज्ञेदा (७) धिकाविंशतिधनूपि ब्रुवन्ति अनू-
 चानेशाः । आयुश्च षष्टिसहस्रवर्षाणि । तस्मिन् पञ्चमे सार्वभौमे व्यतीते कियताऽपि कालेन तुरीयव्रत-

देवादिश्रुति (४) मितनरोत्तमा जायन्ते, तेषां स्वरूपं प्राग्ब्रह्मं, नवरसर्धचक्रिणो नवाधिकविंशतिधनु-
 र्मानं तनोः, आयुर्मानं तु पञ्चाधिकषष्टि (६५) वर्षसहस्राणि । हलिनः पुनः श्रमणमहायम (५)
 समधिककशीतिसहस्राणि परिवत्सराणां । एतेषु चतुर्षु गतेषु पञ्चमाग्निजिनतः सहस्रकोटिप्रमेयशरदां काले
 गते सुवर्णवर्णः सप्तमस्तीर्थेशोऽवतरति ढिड्यां । अस्मिन्नेव समये तत्रैव पुरे चक्रधरः प्रसूयते । अनयो-
 श्चक्रिजिनेशयोस्तनुमानमत्रसमय (३०) मितधनूषि वदन्ति । आयुर्मानं चादिदेवश्रमण (७४ सहस्र)
 मितसंवत्सराणि । अस्मिन् सप्तमे जिने निर्वृत्तिमुपगते ततस्तीर्थपतितः कोटिसहस्रसंवत्सरन्यूनपद्म्यतुरी-
 यांशमितकालातिक्रमे सप्तमाग्निमः प्रभुः सुवर्णद्वोणीधर (५) समधिकधनुर्दशत्रिक (३०) समुत्संधः
 श्रोतोविषय (५) समधिकनवतिसहस्रवत्सरायुः कलधौतदेहकान्तिः पावयति स्वकीयावतारेण हस्तिनाग-
 पुरं । अस्मिन्नवसरे सप्तमश्चक्री तत्रैव पुरे समुत्पद्यते, तत्समयवर्तिजिनसमानदेहायुर्मानं ज्ञेयं । तस्मिंश्चा-
 ष्टमप्रज्ञौ मुक्तिमुपगते ततस्तीर्थेशतः पद्मयोपमार्धप्रमेयसमयव्यतिक्रमे नवमः सर्वदर्शी तत्रैव पुरे प्रसूयते
 सुवर्णवर्णः । अथ च तस्मिन्नेव समये तत्रैव पुरेऽष्टमचक्री जायते । अनयोश्चत्वारिंशद्दनुषि वपुर्मानं, आयु-
 श्वानयोर्जिनसार्वभौमयोर्वर्षद्वहमेकमुपवर्णितं । अस्मिंश्च स्याद्वादवादिनि निर्वृतिं प्राप्ते कियत्यपि काले
 गते नवमः सार्वभौमो हस्तिनागपुरे स्यात् । तद्वरीरं सार्धैकचत्वारिंशद्दनुर्मानं, आयुस्तु समय (३) प्रमे-
 यसंवत्सरदशाणि चोक्तं । एतस्मिन्नपि नवमसार्वभौमे कथाशेषतामुपगते कियत्यपि समये गते दशम-

शुक्ली श्रावस्यामुत्पद्यते । तस्य तनुमानं सार्धनयनश्रुति (४९) मितधनुषं प्रोक्तं, श्रोतःप्रमित (५) लक्ष-
वत्सराणि च मानमायुषः । ततस्तस्मिंश्चक्रिणि चरमसमयविषयतां याते दशमः सर्वज्ञः नवमाजिनेशात्
पादोनपट्योपमोनराम (३) प्रमिताणवोपमे व्यतीते कनकद्युतिः समितिकषाय (४५) मित धनुस्तनु
प्रधाननराश्वत्वारोऽवतरन्ति । तत्स्वरूपं प्राग्घाच्यं । नवरं वासुदेवस्य पञ्चमबलदेवादि-
वर्तिजिनसमानं ज्ञेयं । बलदेवायुस्तु समयप्रचेद (३०) मितलक्षप्रमाणं आयुस्तनुमानं तत्समय-
दशमपरमेष्ठिनि निवृत्ते धर्मतीर्थे समयप्रचेद । नवरं वासुदेवस्य पञ्चमबलदेवादि-
णवोपमे गते शातकौम्भनित्रतनुशोचः पञ्चाशच्छनुर्देहस्त्रिंशद्विंशद्वायुस्वरूपे एकादशो जिनोऽयोध्यायां ।
अस्मिंश्च समये षष्ठबलदेवादिवेद (४) मितनरोत्तमा जायन्ते । तत्रार्धचक्रिणो देहायुःप्रमाणं तत्समय-
जिनसहस्रं । बलदेवायुस्तु पञ्चपञ्चाशद्वह्निमितं स्यात् । एतस्मिन्नपि तीर्थपतौ निखिलनिजात्मस्वरूपे संपन्ने
सति नन्द (५) मितार्णवोपमसमयातिक्रमे षादशो बोधिदः षष्टिधनुःप्रमाणदेहोत्सेधः षष्टिहायनलद्वायुः
काम्पीड्यपुरमात्मीयावतारेण रूपयेत् । तस्मिन्नेव समये सप्तमरामप्रचृतिपुरुषपुङ्गवचतुष्कमुत्पद्यते ।
तत्स्वरूपं प्राग्घवसेयं । नवरं सप्तमार्धचक्रिदेहायुर्मनं तत्सामयिकजिनसमं । बलत्रप्रायुस्तु विषयत्रेदा
(५) न्यधिकषष्टिवर्षलक्षाणि ज्ञेयं । अस्मिन्नपि जिने चतुरनन्तमयतां प्राप्ते सति त्रिंशदतरसमये गते
त्रयोदशः पुरुषोत्तमः सुरपथर्षिसहस्र (७०) धनुर्देहो नेत्रत्रानुतुरग (७१) मितवर्षलद्वायुः सुवर्णवर्णः

सुषमासमाश्लिष्टदेहयष्टिश्चम्पायामुत्पद्यते । तस्मिन्नेवानेहसि श्रुति (ध) गणिता भ्रवन्ति बलदेवादि-
 पुरुषवराः । तत्र वासुदेवायुस्तनुमाने तत्कालीनजिनसमाने गम्ये । तस्याग्रजायुस्तु पञ्चसप्ततिमितवर्ष-
 लक्षप्रमाणमुदाहरन्ति । अस्मिन्नपि जिने महानन्दमहाशर्मसमूहदीर्घिकासलिलसकलकालखेदनशक्ति-
 प्रसक्ते संजाते सति चतुष्पञ्चाशत्सागरप्रमेयसमयव्यतिक्रान्तौ चतुर्दशो देवेशः सप्तार्चिस्तापोत्तारितजा-
 तरूपप्रज्ञाहासकारिनिजशरीरशोभश्चतुरशीतिवर्षलक्षायुरशीतिधनुर्मानदेहः सिंहपुरपौरान् प्रमोदयति ।
 अस्मिंश्चावसरे नवमवलदेवादिचतुर्नराः श्रेष्ठा उत्पद्यन्ते । तत्रार्धचक्रिणो देहायुषी तत्कालिनजिनसमाने ।
 तस्याग्रजायुः पञ्चाशीतिवर्षलक्षमानं ज्ञेयं । तस्मिन्नपि पारंगते निर्धृतिनवोढागाढसालिङ्गनसमुद्भूतनूत-
 नाननुभूतपूर्वरम्यतमसुखवितानसमयतां संप्राप्ते सति ततस्तीर्थेशितुः षड्विंशतिसहस्राभ्यधिकर्तुनयन (६६)
 मितशरल्लक्षसमधिकसागरोपमशतन्यूनैककोटिप्रमिताणवोपमसमये गते पञ्चदशो जिनेशः शरदेकपूर्वलक्षा-
 युर्नवतिधनुर्देहः कलधौतवर्णः ऋद्धिलपुरेऽवतरति । तस्मिन्नपि षड्विधजीवनिकायपालके शिवं प्राप्ते तस्मा-
 दीतरागतो नवकोटिसागरोपमेषु गतेषु षोडशस्तीर्थेशश्चन्द्रवर्णः शतधनुर्देहः सरहरिणनयना (२) प्रमेय-
 पूर्वलक्षायुः काकन्दीनगर्यामुत्पद्यते । अस्मिन्नपि बोधिदे मुक्तिं गते तस्मात्तीर्थपतेर्नवतिकोटिसागरोपमेषु
 गतेषु सप्तदशस्तीर्थेशो दशपूर्वलक्षायुः सार्धशतधनुर्मितमूर्तिमानश्चञ्चाननपुर्यां समुत्पद्यते । अस्मिन्नपि
 प्रवर्तिततीर्थे सकलकर्ममलसमूलग्रोन्मूलनसमासादितमहानन्दपदे तद्देवाधिदेवसमुद्भवदणतः समतीतेषु
 नवकोटिशतमिताणवोपमेषु जिनेशोऽष्टादशो विंशतिपूर्वलक्षायुर्धनुर्विंशतीप्रमाणमूर्तिः कनकवर्णो वाणा-

रस्यामुत्पद्यते । अस्मिन्नपि जिनेशे प्रद्योतन इव प्रदर्शितयथास्थितशिवायतने प्राप्तशिवशर्मणि सति नन्द (ए) मितार्णवोपमकोटिसहस्रप्रमाणानेहसि अतीते एकोनविंशतीशः सार्धधनुःशतषयप्रमेयका- योत्सेधस्त्रिंशत्पूर्वलक्ष्यायुः कौशाम्ब्यां जायते । अस्मिन्नपि प्रबोधितसकलकुवलये लब्धसिद्धिसौधसौख्ये नवतिकोटिसहस्रसागरोपमसमयान्तरितस्तीर्थकृष्णशतितमस्त्रिशतधनुर्देहचृत्वारिंशत्पूर्वलक्ष्यायुर्जातिरूप- कान्तिर्जगद्धत्सलः कोशलापुरीं पवित्रयति । अस्मिन्नपि त्रिकालविदि केवलालोकप्रकाशितसमस्तमूलामूर्त- जेदपदार्थसार्थे निर्वृत्तिपुरीपतित्वमापन्ने सति नवलक्षणवर्णकोटिप्रमाणसमयापगमे जिनेश एकविंशतितम- स्तमस्तोमविध्वंसनसूर्यरूपः सार्धशतत्रयसङ्ख्येयधनुःप्रमाणकायः पञ्चाशत्पूर्वलक्ष्यायुर्विनितायां महत्तमन- रनाथकुले संपद्यते । अस्मिन्नपि जिने रत्नत्रयवितरणकृतानेकत्रव्यप्राणिसुखे सिद्धत्वं निष्पन्ने सति दश- लक्षणवर्णकोटिप्रमाणकालातिक्रमे षाविंशतीर्थपतिर्धनुश्चतुःशतमितमूर्तिः षष्टिपूर्वलक्ष्यायुः सुवर्णदेहचृत्- श्रवस्त्यामुत्पद्यते । अस्मिन्नपि प्रचौ व्यवहिनमृत्युजन्मनि संजाते सति तस्माद्देहतः समतिक्रान्ते त्रिंश- लक्षणवर्णकोटिप्रमाणसमये त्रयोविंशो जिनेश्वरः सार्धचतुःशतीप्रमिततनूत्सेधचृत् नयनतुरग (७३) मित- पूर्वलक्ष्यायुर्जाम्बूनदेहेकान्तरयोध्यायां जायते । तस्मिन्नेव समये एकादशः सार्धत्रौमस्तस्यामेव नगर्या- सति एतस्य तीर्थाधिपतेरुत्पत्तिसमयतः समतीते पञ्चाशद्वर्णवोपमकोटिप्रमाणसमये दुःपमसुषमाख्यस्तृ-

१ सूर्ये ।

तीयारकः समाप्यते । अस्मिंश्चारके त्रयोविंशतिर्जिना एकादश चक्रिणः षट्त्रिंशत्प्रतिवासुदेवाद्या (नव-
नारदसहिताः) एवं सप्ततिर्नरोत्तमा उत्सर्पिण्याख्यकालचक्रदले संजायन्ते । अस्यारकस्य प्रारम्भे त्रिंशद्-
धिकवर्षशतमायुर्मानं नराणां, तदनु च तावत्प्रवर्धते यावदेका पूर्वकोटिर्वत्सराणां परिपूर्णा । अस्यारकस्य
द्विचत्वारिंशत्सहस्रवर्षन्यूनकोटिकोटिसागराणां प्रमाणं प्रोक्तं पूज्यैः ॥

दुषमसुषमाद्यां त्रयोविंशतितीर्थपाः । उत्सर्पिण्यां त्रिविष्यन्ति सन्तु दहमीप्रदाः सदा ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायासुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ चतुर्दश-

सप्तमे २०६ व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ २०७ ॥

अथ चावितुर्यारकस्वरूपमाह—

सुषमदुषमारुंज्ञस्तुर्यारको निगद्यते । नात्रेयसन्निभो ज्ञावी चतुर्विंशतमो जिनः ॥ १ ॥
स्पष्टः । अत्रेयं ज्ञावना-अस्यारकस्य सार्धदिक्करीन्द्र (७॥) मितमाससमधिकसमय (३) प्रमितसमा-
समतिक्रमे चतुर्विंशतितमो धर्मचक्री धनुःपञ्चशतीमूर्तिमान् चतुरशीतिलक्षपूर्वायुः सुवर्णवर्णस्त्रिजग-
ज्जनसमाजपूर्वमहनीयो विनीतापुरीमदङ्करोति । एतस्य जिनस्य वारके द्वादशश्वकी जिनसमानदेहायुर्च-

जायते । अस्मिन्नपि जिनवरे मुक्तिपतिवरावरे संजाते सति तत्पट्टपरम्परया सकलश्रीमज्जिनप्रवचनवि-
चारलब्धवर्णा श्रीमद्युगप्रधानसंततिः प्रभूतसम्यं यावत् पावयति ऋतवर्षावनिमएफलं । अथ शनैः शनै-
प्रवर्धमानसमयसारस्य युगलजमनुजसमुद्भवसमयस्य समासन्नीचूतत्वेन सुखप्राचुर्यात्साधुसंततिव्यवहित्या
तीर्थव्युत्थितिरपि जायते । युगलनरसमये कृशानुरपि न संभवेत्, स्वामिसेवकवर्णवाणियनगरव्यव-
स्थापि च न । तेषां युग्मजानां स्वरूपं श्रीप्रश्रव्याकरणज्ञे तुरीयाश्रवधारे “भूयस्यपि भोगे मुक्तिविषयी
कृतेऽपि तृप्तिमनामुवन्त एव जन्तवः कालधर्मणा ग्रस्यन्ते” इत्यधिकारे देवकुरुत्तरकुरुसत्कयुगलजनर-
वर्णनालापकसूत्रं, तथाहि—“भुज्जो उत्तरकुरुदेवकुरुवणविवरपायचारिणो नरगणा भोगुत्तमा भोगल-
क्षणधरा पसत्थसोमपरिपुष्करूवदरिसिणिजा सुजायसंबंगसुंदरंगा” इत्यादिः स्वस्थानात् पावोऽवधार्यः ।
युग्मजा नरा नार्यश्चाद्यसंहननसंस्थानान्वितान्वायासमुद्योतितान्ज्ञोपाङ्गप्रदेशाः पद्मश्वासा वरपुरगमुजात-
गुह्यदेशाः प्रतनुकोपलोत्ता मणिमौक्तिकादिके तुरङ्गजादिसन्नावेऽपि च सति तत्परिभोगपराङ्मुखा ज्वरा-
दिग्रहभूतमारिव्यसनविवर्जिता मिथः प्रेष्यप्रेषकत्वाच्चावादहमिन्द्राः । तत्र क्षेत्रे विस्त्रसात् एव जातिशा-

निवृत्तिं प्राप्ते शासनं व्युत्थियते, यदाह जगवतीसूत्रे विंशतितमशतकस्याष्टम उद्देशके—आगमेस्तीर्णं चरमतिथ्यगरस्स केवइयं
रियाएत्ति केवदिपर्यायः स च वर्षसहस्रन्धूनं पूर्ववत्कम् ॥

यथा—जिएप-

व्यादिधान्यानि तेषां न यान्ति युक्तये । तत्र क्षेत्रे पृथ्वी शर्करातोऽप्यनन्तगुणमाधुर्या । योऽपि कल्प-
 वृक्षपुष्पफलानामास्वादः स तु सार्वभौमत्रोज्यतोऽप्यधिकगुणमाधुर्यः । ततः पृथ्वीकल्पसालफलादीनां
 तथाञ्जलमाहारमाहार्यं प्रासादादिसंस्थाना ये गृहाकाराः कल्पवृक्षास्तेषु यथासुखमवतिष्ठन्ते । तेषां पाना-
 शानप्रेरुणादि दशप्रकारकल्पसालेज्यः संचवेत् । न च तत्र दंशयूकामत्कुणमक्षिकाद्या देहोपद्रवकारिणे
 जायन्ते । न च श्वापदाः हिंस्यहिंसकत्रावे प्रवर्तन्ते । तत्र क्षेत्रेऽश्वगजादिचतुष्पदा गोधादयो युजपरि-
 सर्पा उरःपरिसर्पाश्च पन्नगादयश्चकोरमरालादयश्च खगाः सर्वेऽपि युगलिकरूपा एव जायन्ते । एते च
 सर्वेऽपि युग्मजा जन्तवो निजायुःसमानेषु हीनायुष्केषु वा देवेषूपद्यन्ते, नाधिकायुष्केषु । तेषां युग्मजा-
 नामेकगव्यूतोत्सेधता देहस्य । आयुष्कं तु एकपट्योपमप्रमाणं ज्ञेयं । चतुर्थीतिक्रमे श्रामलकप्रमाणमाहारं
 ते कुर्वन्ति । तेषां चतुःषष्टिः पृष्ठकरण्काः स्युः । अस्मिंश्चरके ते नरा एकाशीतिदिनान्यपत्यानि पाल-
 यन्ति । तदनूढ्वसितादिना परित्यक्तप्राणस्ते समुत्पद्यन्ते त्रिदशेषु । एवं तुरीयारके नयन (२) मितसाग-
 रकोटिकोटिप्रमाणे समतीते सति सुषमाहः पञ्चमारक उत्पद्यते । आरकस्यादौ युगलिनो नरास्तुरीयारक-
 प्रान्तसमयसमुद्भूतयुग्मजनरसमाना ज्वन्ति । तदनु शनैः शनैः शरीरायूषि तावद्वर्धन्ते यावद्वपुषां गव्यू-
 तिष्यप्रमाणा, नयन (२) प्रमेयपट्योपममानता च तदायुषां संपनीपद्यते । एषां पृष्ठकरण्का अपि
 प्रवर्धमानास्तावद्वर्धन्ते यावदेकशतमष्टाविंशल्यधिकं । एषां पूर्वाहारोऽपि हीयमानस्तावधीयते यावत् षष्ठा-
 तिक्रमे बदरप्रमाणाहारजोजित्वं ज्वति । चतुःषष्टिदिनान्यपत्यपालनं तेषां । एतस्मिन्नपि पञ्चमारके

समय (३) प्रमितसागरकोटिकोटिप्रमाणे गते सति श्लु (६) मितारकः प्रवर्तते । अस्याप्यारकस्य प्रारम्भे युग्मजाः पञ्चमारकपर्यवसानसमयप्रसूतयुग्मजसमाः शरीरोत्सेधादिमन्तो भवन्ति । ततस्तेषां तनुमान-मायुःप्रमाणं च तावच्छ्रिमवामोति यावज्ज्व्यतित्रयमानता तत्तनोः, तदीयायुश्च पट्योपमानि जातवेदः- (३) प्रमितानि । पृष्ठकरणरुकमानं च षट्पञ्चाशदधिकशतव्यसङ्ख्यं ज्ञेयं । अमीषां पुनरभ्यवहारहानिरपि तावज्जायते यावदष्टमातिक्रमे तुवरिप्रमाणहारः स्यात् । एकोनपञ्चाशदासरानपत्यपालनममीषां । अस्मि-श्वारके गजा नरसमानायुषः स्युः । अश्वदीनामायुर्नरायुषस्तुर्थांशेन ज्ञेयं, बागादीनां वसु (७) तमांशः, गोमहिषखरोष्ट्रादीनां पञ्चमांशः, श्वदीनां दशमांशः, जुजोरःपरिसर्पाणामेका पूर्वकोटिः, खचरादीनां पट्योपमासङ्ख्येयजागः । जलचारिणामेका पूर्वकोटिः । एतेषामुत्कृष्टायुर्मानमस्मिन्नेवारके स्यात् । जुजगानां तु गन्धूतपृथक्त्वं शरीरमानं, उरगाणां तु योजनसहस्रं, खेचराणां धनुःपृथक्त्वं, गजादीनां तु श्लु (६) प्रमितक्रोशाः । आहारग्रहणं तु षष्ठातिक्रमे गजादीनां । एतदुत्कर्षप्राप्तं तनुमानमेतस्मिन्नेवारके मन्तव्यं । शेषेषु च सूत्राण्येयं । एवमसौ षष्ठारकः सुषमसुषमाख्यः श्रुति (४) मितसागरोपमकोटिकोटिः समा-प्यते । एवमेते उत्सर्पिणीकालसत्काः षण्णारका भवन्ति । नवरं ते वैपरीत्येन वाच्याः । तथाहि-यदुत्सर्पिण्यां षष्ठारके तथाऽवसर्पिण्यामपि षण्णैव भवन्ति । नवरं ते वैपरीत्येन वाच्याः । तथाहि-यदुत्सर्पिण्यां षष्ठारके तद्वितीये १-२ । यत्पञ्चमारके तद्वितीये १-२ । यत्तुरीये ४-३ । यत्तृतीये प्रोक्तं तदवसर्पिण्यां प्रथमारके ६-१ । यत्पञ्चमारके तत्पञ्चमे २-१ । यत्प्रथमे तत् षष्ठे १-६ । तीर्थकरादिस्वरूपमपि वैपरीत्येन तत्तुरीये ३-४ । यद्वितीये तत्पञ्चमे २-१ । यत्प्रथमे तत् षष्ठे १-६ । तीर्थकरादिस्वरूपमपि वैपरीत्येन

ज्ञेयं । तथाहि-उत्सर्पिण्यां यदुक्तं श्रुतिविंशति (२४) तमतीर्थपतौ तदवसर्पिण्यां प्रथमत्रिकालविदो वाच्यं । एवमग्नेतनानामपि वैपरीत्येन ज्ञाव्यं । चक्रधरादीनामप्येवं । एवं मार्तण्ड (१२) ग्रमितारकरं कं कालचक्रं स्यात् । एषा व्यवस्था पञ्चरतेषु पञ्चरतेष्वपि समानैव वाच्या । न तु विदेहेषु, तत्र नोऽ-त्सर्पिण्यऽवसर्पिण्याख्यः कालः सर्वदैव स्यात् । तेषु पञ्चधनुःशतोत्सेधता नराणां पूर्वकोट्यायुष्कं च सर्वदैव ऋवति । न च स समयस्त्रिंशदकर्मञ्चूमिषु, तास्वपि समयस्य सनातनत्वात् ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रंथस्य वृत्तौ
चतुर्दशस्तम्भे २०७ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ २०८ ॥

अथ सम्प्रति दुःषमारकलक्षणं लिख्यते—

वर्तमानारके ज्ञाविस्वरूपं ज्ञानिनोदितम् । स्वमादिभिः प्रबन्धैश्च विज्ञेयं श्रुतचक्षुषा ॥ १ ॥
स्पष्टः । स्वप्नप्रबन्धस्तु श्रीव्यवहारचूल्बिकायां प्रोच्यते, तथाहि-तेणं कालेणं तेणं समएणं पारुलिपुरे चन्दगुत्ते राया समणेवासए । अह अन्नया कयाए परिक्रियं पोसहं पन्निमाजागरमाणस्स तइयाए पोर-सीए सुहपसुत्ते उहिरमाणस्स सोलसएहं सुमिणं दिठं, जाव पन्निबुद्धा चिंता समुप्पन्ना, अहाकमेणं उदयं

दिवाधरे पोसहं पारित्ता । तेणं कालेणं तेणं समएणं संचूयविजयसीसे जुगप्पहाणे ऋद्धबाहुणामं अणगारे
 गामाणुगामं दुश्जामाणे पंचसमएणसाइं परिवरिए पाफलिपुरवणखंने समोसरिए । राया निगळं जहा
 साहं सुमिणाणं अत्थो पुब्बइ—“हे जयवं ! एए सुमिणाणुसारेण सासणे किं किं ऋविस्सइ ?” इच्चाइसोळ-
 सुयकेवली सबसंधसमरकं ऋषइ—चंदयुत्तराया ! सुणेह अत्थो, तं जहा-पढमं कप्परुक्कसाहा ऋग्गा १,
 तस्स फलं अज्जप्पन्निए कोऽवि राया संजमं न गिण्हइ १ । बीअं सुरअत्थमणं २, तस्स फलं केवलनाणं
 वोह्विज्जइ २ । तइए चंदस्स णिइच्छूळं ३, तस्स फलं एणे धम्मो अणेगे मग्गे ऋधिस्सइ ३ । चउत्थे चूया
 नच्चंति ४, तेण दुवालसवासाइं दुकालो ऋविस्सइ, कालिअसुअपमुहा सुया वोह्विज्जइ, चेइअदव्वआ-
 किन्हो ५, तेण दुवालसवासाइं दुकालो ऋविस्सइ, कालिअसुअपमुहा सुया वोह्विज्जइ, चेइअदव्वआ-
 हारिणो सुणिणो ऋविस्सइति, लोहेण मालारोहेणं उवहाणउज्जमणमाइणं बहवो तवजावा पयाइस्संति, तत्थ
 जे साहु धम्मकंखिणो ते विहिमगं उवइस्संति ५ । षठ्ठे सुमिणे अगमिस्सइ ६ । सत्तमे सुमिणे विमाणं चवितं ६, तस्स फलं
 चारणसमणा ऋरहेरवएसु न आगमिस्सइ ६ । षठ्ठे सुमिणे अगमिस्सइ ६ । सत्तमे सुमिणे विमाणं चवितं ६, तस्स फलं
 चत्तारि वज्जाण मग्गे वइस्स हत्थे धम्मो ऋविस्सइ, तेण वणिअग्गा अणेगमग्गा गिण्हिस्संति, सुत्तरुइ
 अप्पजणाणं ऋविस्सइ ७ । अठ्ठमे सुमिणे खज्जुळं उज्जोअं करेइ, तेण राइमगं मोत्तूण खज्जुळं इव उज्जोअं
 करिस्संति, तेण समणाणं निगंथाणं पूआसकारे ओवे ऋविस्सइ ८ । एवमे सुमिणे महासरोवरं सुकं,

दाहिणदिसाए श्रोवं जखं दिठं ए, तेण जत्थ जत्थ पंच जिणकक्षाणा तत्थ तत्थ देसे धम्महाणि ऋवि-
 स्सइ, दाहिणदिसाए जिणमग्गं पल्लवइस्संति ए । दसमे सुमिणे सुवन्नथाळे सारमेयो पाइसं ऋकेइ १०,
 तेण उत्तमलेढ्डी मझिमघरम्मि गळिस्सइ, कुलकम्मं मोत्तूण उत्तमा नीयमगे पवत्तिस्संति १० । एकारसमे
 सुमिणे गयारूढो वानरो दिठो ११, तेण सुहिआ पारधी समा दुज्जाणा, दुहिया अवमाणपयच्छिया सज्जाणा,
 इकागहरिवंस जाव पहाणकुळे रज्जहाणि ऋविस्सइ ११ । वारसमे सुमिणे सायरो मज्जायं मुंचइ १२,
 तेण राया उम्मगचारिणो खत्तिया विस्संअंगायं करिस्संति १२ । तेरसमे सुमिणे महारहे वल्लहा जुत्ता
 दिठ्ठा १३, तेण वेरगज्जावे चारित्तं न गिण्हिस्संति, जे बुहुज्जावे गिण्हिस्संति ते महापमाइणो गुरुकुलवा-
 सचाइणो ऋविस्संति । जे बालज्जावे गिण्हिस्संति ते लज्जाए गुरुकुलवासं न मुंचइस्संति १३ । चउदसमे सुमिणे
 महघरयणं तेअहीणं दिठं १४, तेण ऋरहेरवयसमणा कलहकरा रुमरकरा असमाहिकरा अविण्यकरा
 श्रोवसनेहा ऋविस्संति १४ । पनरसमे सुमिणे रायकुमरो वसहारूढो दिठो १५, तेण रायकुमरा रज्जअठ
 ऋविस्संति जुवणा सबं गिण्हिस्सइ १५ । सोलसमे सुमिणे गयकिन्हजुअत्ता जुज्जंता दिठ्ठा १६, तेण
 अप्पमेहा पुत्ता य सीसा य अकालज्जासिणो देवगुरुअम्मापियरस्स सुस्सुयगा न ऋविस्संति, जायगा
 अमरिसेण कलहं करिस्सइ १६ । जिणअणियं अन्नहा न ऋविस्सइ दुसमअरउं दुहदाइ लोगणं” तं
 सोच्चा राया वेरगज्जावे चारित्तं गहिज्जाए देवलोणं गउं । इति स्वप्नप्रबन्धः ।

आदिशब्दान्नाविस्वरूपं कट्टिकसम्बन्धेन ज्ञेयं । तच्चेदं—श्रीवीरनिर्वाणात् सप्तत्यधिकचतुःशतवर्षेषु

गतेषु विक्रमनृपसंवत्सरोऽचूत् । ततः संवत् चतुर्दशार्धैकैकोनविंशतिशतेषु गतेषु पारुत्विपुरे म्लेहपुरे चारुत्तिलिनीयशास्त्रीकुक्षौ त्रयोदशमासानुषित्वा मधोः सिताष्टम्यां कट्टिकजन्म ऋविष्यति, कट्टिकी रुद्र-
 शत्रुमुख इति त्रिधाऽन्निधाधरः त्रिदशोच्चः कपिलशीर्षः पीतनेत्रश्च । जन्मतः पञ्चमे वर्षे जठररोगं विप्रत्
 ऋविष्यति । तस्याष्टादशे वर्षे कार्तिकसितप्रतिपद्घञ्जे राज्यान्निषेको ऋविष्यति । तस्य मृगाङ्गाख्यो
 मौलिरदन्ताहोऽध्वो दुर्वासनामा कुन्तो दैत्यसूदनाख्यः खड्गश्च ऋविष्यति । तथा तस्य पादकटकं चन्द्र-
 सूर्यौ, तथा त्रैलोक्यसुन्दरं वासगृहं जावि । स स्वर्णदानेन विक्रमसंवत्सरमुत्थाप्य ऋतले स्वकीयं संव-
 त्सरं स्थापयिष्यति । तस्य चत्वारः पुत्रा ऋविष्यन्ति तन्मध्याह्नाह्नसुतस्य राजधानीं राजगृहे स्थापयि-
 ष्यति, विजयस्य राजधानीमण्डिह्वपत्तने स्थापयिष्यति, मुञ्जस्यावन्तिदेशं दास्यति, अपराजितस्यापर-
 मारुक्षं दास्यति । तस्य कट्टिकनो राज्यसमये म्लेहहृत्त्रियभूयानां रुधिरप्रवाहैः पृथ्वी स्नानं करिष्यति ।
 तथा तत्कोशे नवनवतिकोटयः सौवर्णकानां ऋविष्यन्ति, चतुर्दशसहस्रा गजाः, पञ्चाशदधिककचतुःशती-
 मिता हस्तिन्यः, सप्ताशीतिलक्षा हयाः, पञ्च कोटयः पदातयश्च ऋविष्यन्ति । स च नञःकेलिखिशूला-
 खचृत् पाषाणश्ववाहनो निर्दयश्च । यद्भ्रिंशद्घर्षवयास्तु त्रिखण्डरुचरताधिपो ज्ञाथी । तद्भ्राज्यसमये सहस्रा
 मथुरायां वासुदेवबलदेवप्रासादौ पतिष्यतः । क्रमेणतिलोत्तरेन कट्टिकी निजपुरं खानयित्वा सर्वतो निधा-
 नानि ग्रहीष्यति । तत्र खनतां जनानां ऋमितः पाषाणमयी लवणदेव्याहा सप्रजावा धेनुनिर्गमिष्यति ।

१ चैत्रस्य ।

सा चतुष्पथे स्थापिता त्रिकार्थमदतः साधून् दिव्यशक्त्या शृङ्गान्यां धर्षयिष्यति । तदा साधवस्तत्र
त्राविजलोपसर्गं ज्ञात्वा विहरिष्यन्ति । ततः सप्तदशाहोरात्रान् यावत्पयोधरो वर्षिष्यति । तेन कटिकपुरं
प्लावयिष्यते । कटकी तु नष्टा कापि उच्चस्थले स्थास्यति । ततो नीरप्रसरतो नन्दभूपकारितान् स्वर्ण-
गिरीन् वीक्ष्य चृशमर्थलोलुपो ऋविष्यति । पुनस्तत्र नवं पुरं संस्थाप्य द्विजादीनां सर्वेषां करं ग्रहीष्यति ।
पृथिव्यां सुवर्णादिनाणकं नाशयिष्यति । चर्मणो नाणकैर्न्यवहारो ऋविष्यति । कम्बलवस्त्राणि तृणा-
सांसि च परिधास्यन्ति जनाः । कटिकप्रथमत्रान्ता जनाः पत्रावड्यादौ चोजनं करिष्यन्ति । अन्यदा
राजवर्त्मनि साधून् वीक्ष्य त्रिदायाः षष्ठांशमर्थयिष्यति । ततः साधुकृतकायोत्सर्गाहूता शासनदेवी तं
वारयिष्यति । ततः पञ्चाशत्तमे वर्षे वामजङ्घायां दक्षिणकुक्षौ च दुष्कर्मतः प्रहारो ऋविष्यति । पुनः
कटकी त्रिदाषष्ठांशहेतवे गोवाटके प्रातिपदाचार्यसाधून् रोत्स्यति । तदा सकलसङ्घसंस्मृता शासनसुरी
समेत्य तं बोधितमपि यावन्न बोधं प्राप्स्यति तावदासनकर्मण कृतवृद्धविजदेह इन्द्रः समेत्य तं कथयि-
ष्यति—“जो नृप ! तव निर्ग्रन्थपीरुनं नाहं” । तदा स इति वदयति, यतः—“मम राज्ये सर्वेऽपि
त्रिदशवः करदाः संजाताः, इमे तु किञ्चिदपि न ददति, तेन वाटके निरुद्धाः सन्ति” । तत इन्द्रेण द्विस्त्रिरुक्तं
यदा न स्वीकरिष्यति तदा रुषा चपेटाग्निः प्रहतः परुशीतिवर्षायुष्कः कटिकराणरकं गमिष्यति । तत
इन्द्रस्तस्याङ्गजं दत्तं शिखां दत्त्वा राज्ये न्यस्य गुरुन्नत्वा दिवं गमिष्यति । दत्तः पितुः पापफलं ज्ञात्वा
जिनचैत्यमण्णितां महीं कारयिष्यति शत्रुञ्जयोद्धारं चेति । ततः परं जिनधर्मप्रौढिः प्रवत्स्यतीति ।

अथेदृशेऽपि काले केचित् प्रभुमार्गज्ञा न्रविष्यन्तीत्याह—
 लवणाब्धावपि मिष्टं पिवन्ति शृङ्गिमत्स्यकाः । शुद्धं तोयं तथा प्राज्ञाः कालेऽप्यस्मिन् श्रुतौ रताः ॥ १ ॥
 दुःपमारे न्रविष्यन्ति युगामात्याः सुसूरयः । चतुर्विधास्तस्या सङ्घा चूपाश्च धर्मकर्मवाः ॥ २ ॥
 स्पष्टौ । नवरं युगप्रधानादिसङ्घ्या कालसप्ततिकायां देवेन्द्रसूरिकृतायां । तत्रोक्तं च—

निष्प्रजन्तनिवा इगारलरका सोलसहरस होहिति । इगारकोनि तित्थसासणपञ्चावगा दुसमसमयस्मि ॥१॥
 सुहम्माइ दुप्पसहंता तेविसुदएहिं चणजुअउसहरसा । जुगपवरगुरु तत्सम इगारलरका सहस सोल ॥ २ ॥

इह सर्वौघैः पञ्चमारे तत्समयागमवेत्तारः सुधर्मस्वाम्यादिदुष्प्रसहान्ता चतुरधिकसहस्रषययुगामात्या
 न्रविष्यन्ति । तन्मध्ये सुधर्मजम्बूस्वामिनौ तन्नवसिद्धौ, शेषाः सर्वे एकावतारिणः प्रोक्ताः । प्रजावका
 अष्ट गणचतुश्च संयमधरा यत्र यत्र विहरन्ति तत्र तत्र चतुर्दिक्षु सार्धवियोजनक्षेत्रमध्ये दुर्भिक्षरुमरा-
 द्युपज्जवा न भवन्ति । तथा “पावयणी धम्मकही” इत्यादि धिकक्रियागुणयुक्ता युगप्रधानसमा एकादश
 लक्षाणि षोडशसहस्राणि सूरयः पञ्चमारे न्रविष्यन्ति । तथा दीपालिकद्वये तु त्रिधा सूरयः प्रोक्ताः, तथाहि—

एए कोटयः, एए लक्षाः, एए सहस्राः, ए शतानि, एए पञ्चपञ्चाशच्च, एतत्सङ्ख्यया सूरयो निर्गन्थाः
 उत्कृष्टक्रियापरा ज्ञेया इति ।

तित्तीसं लक्षकां च उ सहस्सा च उ स्याद् च । इगनवद् दुसमाए सूरिणं मञ्जिमगुणणं ॥ २ ॥
३३०४४ए? अङ्कसङ्ख्येमे सूरयो मध्यमगुणयुक्ताश्चरणशिथिला ज्ञातुं योग्या इति ।

पंचावना कोनि पंचावन्नं च लखाइं । पंचावन्नसहस्सा पंचसया चैव पणसहिया ॥ ३ ॥

५५५५५५५५ एते नवपञ्चका आचार्याः प्रमादपरा अनाचारिणो ज्ञेयाः । अथोपाध्यायसङ्ख्या—
पंचावनकोनीं लखाणं हुंति तहा सहसाइं । चउपन्न कोनिसया चउआलीसा उ कोनीं ॥ ४ ॥
एते वाचनाचार्याः पञ्चमारे जविष्यन्ति । अथ साधुसङ्ख्या—

सत्तरकोनी लखा नव कोनि सहस्स कोनिसयमेगं । इगतीसकोनि इगलख सठि सहस्सा सुसाहूणं ॥५॥
सप्तदश लक्षकोटयः, नव सहस्रकोटयः, एका शतकोटिः, एकत्रिंशत्कोटयः, एकं लक्षं, षष्टिः सह-

स्राणि, एतत्सङ्ख्याः साधवः । अथ साध्वीसङ्ख्या—

समणीण कोनिसहस्सा दस नव सय कोनि वार कोनीं । षपन्न लख षत्तीस सहस्स एगुण्डुनिसया ॥६॥
दश सहस्रकोटयः, नव शतकोटयः, षादश कोटयः, षट्पञ्चाराह्रदाः, षट्त्रिंशत्सहस्राः, एकोनशत-

द्वयं च, तावत्यः सुसाध्व्यः । अथ श्राद्धसङ्ख्या—

तह सोल कोनिलखा तिकोनिसहस्सा य तिननि कोनिसया । सत्तर कोनी तुलसी लखा सुसावगाणं तु ॥७॥

अथ श्राविकासङ्ख्या—

पणवीस कोनीलखा सुसाविया कोनिसहस्स बाणउइ । पण कोनिसया वत्तीस कोनि तह वारमञ्जहिया ॥८॥

एतत् पुःपमारकसङ्घप्रमाणं प्रोक्तं । अत्र केचिद्वदन्ति-इदं प्रमाणं जम्बूद्वीपञ्चरतसत्कं । पुनः केचिद्वदन्ति-वीरवोधितसङ्घैः सहैतत्प्रमाणं । पुनः केचित्कथयन्ति-इदं पञ्चञ्चरतसत्कं । तत्त्वमत्र पुःपमारकयन्त्र-यदतस्तथा बहुश्रुतमुखतो ज्ञेयं । अथ पञ्चमारकप्रान्तोत्पन्नसङ्घनामानि कालसप्ततिकानुसारेण लिखामि- तद् सगच्छूलं सूरी दुष्पसहो साहुणी अ फग्नुसिरी । नाइलसङ्घो सङ्घी सच्चसिरी अंतिमो संघो ॥ १ ॥ अणियं च, एगो साहू एगा साहुणी सावलं य सङ्घी वा । आणजुत्तो संघो सेसो पुण अड्डिसंघालं ॥३॥ दसवियादियजियकपावस्सयअणुर्लगदारनंदिधरो । सययं इंदाइनलं बहुगत्वो इहत्यतण्ण ॥ ३ ॥ गिहिवयगुरुत्त वारस चउ चउ वरिसो कयछमो अंते । सोहम्मि सागराज्ज होइ तल सिद्धिही ञरहे ॥४॥ सुअसूरिसंघधम्मो पुवन्हे निज्जिही अगणि सायं । निव विमलवाहणे सुहुममंति नयधम्म मण्णहे ॥ ५ ॥

वीरजिनतो वक्ष्यमाणकालं यावत् पञ्चमारे जिनधर्मप्रवृत्तिर्न विष्यति-
 वासाण वीससहस्सा नव सय तिसास पंच दिणपहरा ।
 इका धम्मिया दो पल अकर अरुयाल जिणधम्मो ॥ १ ॥ इति ॥
 स्वप्नप्रबन्धेन च कट्टिकराज्ञो (जो), ज्ञातेन ज्ञा(म)त्वा समयस्वरूपम् ।
 प्राज्ञा युगामात्यमुनीश्वरादिश्रीमज्जिनाज्ञां न विराधयन्ति ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्घहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थस्य वृत्तौ
 चतुर्दशस्तम्भे ३०८ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ २०९ ॥

अथानागतजिनवर्णनमाह—

त्राविनां पद्मनाभादिजिनानां प्राग्जवास्तथा । नामानि स्तूयन्तेऽस्माजिः प्राप्य पूर्वोक्तशास्त्रतः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं प्राग्जवादिस्वरूपं त्विदं—उत्सर्पिण्या द्वितीयारकः श्रावणकृष्णप्रतिपदिने स्थास्यति ।
 तदाऽम्बुदाः पञ्च वर्षिष्यन्ति क्रमेण । तेष्वाद्यः पुष्करावर्तो ऋतापमपनेष्यति । द्वितीयः क्षीरोदः सर्वौष-
 धिबीजानि निष्पादयिष्यति । तृतीयो घृतोदः सर्वसस्यादि स्नेहत्रावं निष्पादयिष्यति । चतुर्थः शुद्धोदकः
 सर्वौषधिं परिपाकं नेष्यति । पञ्चमो रसोदः क्षिताविद्वादि सुरसं निष्पादयिष्यति । इमे पञ्च पञ्चत्रिंश-
 द्विनानि यावद्वर्षिष्यन्ति । तेन स्वयं वृहत्ततौषधिसस्याद्युत्पत्स्यते । तद्दीक्ष्य विदवासिनो जीवा निःसरि-
 ष्यन्ति । क्रमेण द्वितीयारकपर्यन्ते मध्यदेशक्षितौ सप्त कुलकरा ऋविष्यन्ति । तेष्वद्यो जातजातिस्मृ-
 तिः राज्यादिस्थितिं स्थापयिष्यति । ततस्तृतीयारकस्य एकोनवतिपक्षे गते शतघारपुरे सप्तमकुलकर-
 सुमतिःपुतेर्भजादेव्याः कुक्षौ प्रथमश्वत्रतश्च्युत्वा श्रीवीरजिनच्यवनसमये तस्मिन्नेव दिने तस्या-
 मेव वेलायां श्रेणिकःपूजोऽवतरिष्यति । वीरस्वामिजन्मदिने जन्म ऋविष्यति, प्रथमः श्रीपद्मना-
 ऋजिनो महावीरतुडयो ऋविष्यति । महावीरपद्मनाऋयोरंतरं त्विदं, यत उक्तं च प्रवचनसारोद्धारे
 चुलसी वाससहस्सा वासा सत्तेव पंच मासा य । वीरमहापद्माणं श्रंतरमेभ्रं वियाणाहि ॥ १ ॥

दीपादिकादिने निर्वाणकल्याणकं त्रिविष्यति १ । द्वितीयः सुरदेवनामा जिनो, देहवर्णयुर्लोचनदेहोच्चत्वं पञ्चकल्याणकदिनादि च पार्श्वनाथसन्निभं त्रिविष्यति । स ज्ञातपुत्रस्य पितृव्यः सुपार्श्वान्वयजीवो द्वितीयो यतीर्थकृद्भवति २ । तृतीयः सुपार्श्वनामा जिनाधिनाथो द्वाविंशतितमश्रीनेमिजिनसदृशो द्वितीयो पौषधागारे विनयरत्नाख्याचव्यसाधुतो घातं प्राप्तवान् तस्य जीवः तृतीयजिनः ३ । चतुर्थः स्वयंप्रचाख्यो नमिप्रयुसदृशः फोडिलमुनिवरजीवो त्रिविष्यति ४ । पञ्चमः सर्वानुचरतिनामार्हन् दृढायुःश्रावकजीवो मुनिसुव्रतसन्निभो चावी ५ । षष्ठो देवसुताह्वः पारंगतः कार्तिकात्मा त्रिविता, नवरमधुना कार्तिकश्रेष्ठिजीवो यः सौधर्मसुरलोकेशत्वमनुचरति विसारोपमायुष्कत्वात् तस्य जीवस्तु न, किंत्वन्न तुहयान्तरवान् कश्चिदन्य एव महिलनाथतुहयो न तु स्त्रीवेदयुक्तः ६ । सप्तम उदयनामा त्रिकालवित् शङ्खस्य चक्रित्वानुचरवनस्य निश्चयो न वाच्यः ७ । अष्टमः पेटालनामा क्षीणष्टकर्मा आनन्दस्य जीवो त्रिविता । नवरं नायं सप्तमाङ्गवर्णितानन्दश्रावः, स तु महाविदेहे सिद्धिं प्राप्स्यति, अतः कुन्धुनाथार्हसुह्यः कश्चिदन्यो ज्ञेयः ८ । नवमः फोटिलाकः परमेश्वरः सुनन्दात्मा शान्तिजिनानुरूपो त्रिविष्यति ९ । दशमः शतकीर्तिनामा जिनाधीश्वरः शतकात्मा त्रिविता, अयं शतकस्य जीवः पुष्कलीत्यपरनाम्ना पञ्चमाङ्गे ख्यातः श्रावो ज्ञेयः, तस्यात्मा धर्मजिनतुहयो त्रिविष्यति १० । एकादशो मुनिसुव्रताह्वः परमात्मा दशार्हसिंहस्य कृष्णस्य

जननीदेवक्या जीवोऽनन्तनाथतुह्यो ऋविष्यति ११ । द्वादशोऽममनामा ऋगवान्नवमवासुदेवजी-
वल्लयोदशविमलजिनसदृशो ऋवी । समवायाङ्गसूत्रे त्रयोदशो जिनो ऋवीत्युक्तमस्ति, तत्त्वं तु
बहुश्रुता एव विदन्ति १२ । त्रयोदशो निष्कषायाख्यो जगत्प्रभुः सत्यकिविद्याधरजीवः सुज्येष्ठासाध्वी-
सुतो लोके रुद्रसदाशिवेत्याख्यया प्रसिद्धः, तस्यात्मा वासुपूज्यसन्निभः, समवायाङ्गे द्वादशः प्रोक्तोऽस्ति,
तत्त्वं तु बहुश्रुता विदन्ति १३ । चतुर्दशो निष्पुलाकाख्यस्तीर्थाधिपो बलदेवस्यात्मा ऋविता, नवरं न
चायं कृष्णस्य बान्धवः, यतः श्रीह्नेमचन्द्रकृतनेमिचरित्रमध्ये बलचन्द्रजीवः कृष्णतीर्थे सिद्धिं प्राप्स्यति
(इत्युक्तमस्ति), अतः कश्चिदन्य एव श्रेयांससदृशो ऋवी १४ । पञ्चदशो निर्ममाहो जगत्प्रभुः सुलसा-
जीवो ऋवी, यां प्रति श्रीवीरस्वामिना धर्मलाचोऽम्बरमुखेन प्रहितः, तस्या जीवः शीतलजिनसदृशो
ऋविता १५ । पोरुशश्चित्रगुप्तनामा सर्वज्ञो बलदेवमातुरोहिया जीवो ऋविष्यति सुविधिजिनसदृशः १६ ।
सप्तदशः समाधिनामा सर्वदर्शी ऋविता, तज्जीवो रेवतीश्राविकाया ज्ञेयः, यया बीजपूरपाकं प्रतिदान्य
गोशालमुक्तेजोलेशयोत्पन्नरोगे श्रीवीरदेहे समाधिः कृतः, तस्या जीवश्चन्द्रप्रभुसमो ऋवी १७ । अष्टा-
दशः संवराहः सर्ववेत्ता शतालिश्राद्धस्य जीवः श्रीसुपार्श्वतुह्यो ऋवी १८ । एकोनविंशो यशोधराख्यः
पुरुषोत्तमो धीपायनस्य जीवो लोके वेदव्यासेतिनाम्ना प्रसिद्धः पद्मप्रभसदृशो ऋविष्यति १९ । विंशति-
तमो विजयाख्यः परमेष्ठी कर्णजीवः सुमतितुह्यो ऋवी । केचिदमुं कर्णं कौरवत्रातरं वदन्ति, केचिच्च
चम्पापतिं वासुपूज्यवंशजं कथयन्ति, तत्त्वं तु केवलिगम्यं २० । एकविंशः पुनर्महानामा जिनोत्तमोऽग्नि-

नन्दनतुह्यो नारदात्मा चावी । केचिदमुं नारदनिर्ग्रथं ऋगवतीसूत्रवर्णितं कथयन्ति, केचिच्च रामलक्ष्मण-
कालीनं च ११ । षाविंशो देवनामा जिनोऽम्बरात्मा संजवजिनतुह्यः । अत्रौपपातिकसूत्रवर्णितो योऽ-
म्बरुः स तु महाविदेहे सिद्धिं प्राप्स्यति, अतः सुलसापरीक्षक एव चिन्त्य इति तत्त्वं १२ । त्रयोदशोऽ-
नन्तवीर्यात्रिधो जिनोऽमरात्मा ऋविताऽजितनाथतुह्यः १३ । चतुर्विंशो ऋकृतनामा स्वामी बुद्ध-
जीवो ऋविता ऋपन्नजिनतुह्यः १४ । एतेषां—

आयुःप्रमाणकल्याणान्तरलाञ्छनवर्णकाः । एतत्पञ्चानुपूर्व्यां तु वर्त्तमानजिनैः समाः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्गहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ
चतुर्दशस्तम्भे १०ए व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानं ॥ ११० ॥

अथ दीपोत्सवदिनस्वरूपमाह—

विश्वे दीपालिकापर्व विख्यातं केन हेतुना । पृष्टं सम्प्रतिचूपेनार्यसुहस्तिगुरुर्जगौ ॥ १ ॥
स्पष्टः । उज्जयिन्यां सम्प्रतिचूपेन महासङ्घपरिवृता आर्यसुहरस्याचार्या राजपथे ब्रजन्तो दृष्टाः । तत्र
नृप आगत्य गुरुं नत्वा व्यजिज्ञपत्—“हे पूज्याः ! यूयं मां जानीथ न वा ?” । गुरुः प्राह—“हे सम्प्रते !

कस्त्वां न वेत्ति ? जनपदस्वामित्वात् ।” नृपः प्राह—“नहि नहि, स्वामिन् ! अनेनाहपहेतुना नोपल-
 क्षाणं पृष्ठामि, अन्यप्रकारेण मामुपलक्ष्यथ ?” । दशपूर्वधरो गुरुः श्रुतेन तत्पूर्वत्रवस्वरूपं ज्ञात्वोवाच—
 “नृप ! त्वं पूर्वत्रवेऽस्माकं शिष्योऽनूः, एकदिनात्तसंयममहिम्ना त्वमत्र नूधववरोऽनूः” । गुरुकं सत्यं
 मत्वाऽऽह—“युष्मत्प्रजावतो लब्धमिदं राज्यं युष्माच्चिर्ग्राह्यं, इदं गृहीत्वा विन्नो ! मामनुगृहाण, माम-
 नृणं कुरु” इति पादयोः पतित्वा पुनः पुनर्व्यजिज्ञापत् । तं प्रति गुरुराह—“संयमसास्त्राज्यतुह्यं राज्यं
 नाञ्चति, अतो हे नृप ! त्वया धर्मयोगेन प्राप्तं राज्यं ततो धर्मोद्यमे तत्परो भव” । एवं गुरुणोदिते जात-
 संशयो नृपः पप्रह—“हे पूज्य ! जैनगमे षरुष्टाहिकादिपर्वाणि विख्यातानि । परं लोके लोकोत्तरे च
 कुतो दीपालिकापर्वं विख्यातं ? अत्र दिने जनो विविधवस्त्राणि परिधत्ते, पशुगृहहृष्ट्रेणिवृक्षादयो विन्नू-
 ष्यन्ते” । “हे नृप ! शृणु, श्रीवीरस्य दशमस्वर्गतश्च्युत्वाऽऽपाढसितपट्यां च्यवनकद्वयाणकमचूत्, चैत्र-
 सितत्रयोदश्या मध्यरात्रौ जन्मकद्वयाणकमजनि, तदनु त्रिंशद्वर्षाणि गृह लपित्वा कृतधष्ठतया मार्गशीर्ष-
 बहुलदशम्यां संयमं जग्राह, तदैव मनःपर्यवज्ञानं जातं । ततो दुस्तपं तपः कुर्वतः श्रीवीरस्य वैशाखशु-
 क्लदशम्यां घातिकर्माचावे सति केवलमुत्पन्नं । किञ्चिद्दूनत्रिंशद्वर्षाणि यावत् केवलज्ञानपर्यायान्वितः
 श्रीवीरः स्वायुरद्वयं विदन्नपापापुर्यां हस्तिपालनरेशस्य राज्यसंसदि अन्तिमचतुर्मासकमकरोत् । तदवसरे
 स्वामी अनेकेषां चव्यानां संशयान्निवार्य चाविन्नावस्वरूपमुक्त्वा पौरुश प्रहरान् लोकानुकम्पया धर्मदे-
 शानां जगौ । तदा श्रीवीर आदिमगणचूतं देवशर्माह्विजप्रबोधार्थं ग्राहिणोत् स्वामिप्रेमबन्धविह्वेदाय च ।

अथ कार्तिकामावास्यादिने षष्ठतपाः प्रभुः पर्यङ्कासनमासीनश्च निशापश्चिमयामार्धे स्वातिनक्षत्रे च शंकेण स्वामीति जाषितः—“हे जगवन् ! यूयं कृणुमेकमायुर्वृद्धिं कुरु, प्रतीहस्व, युष्मज्जन्मदिने संक्रान्तो जस्रग्रहः विसहस्रवर्षस्थितिकोऽधुना स्यास्यति, तेन तीर्थोन्नतिर्न स्यात्, तव हृष्टिग्रजावेण तु तस्य निष्फलोदयो जवित्ता” इति । प्रचुराह—“हे इन्द्र ! आयुःकर्मपुजलाः पूर्वजवे वज्रास्तेषां न्यूनाधिकत्वं जिना अपि कर्तुमहमाः, अपरं चात्राव्यं न जवेन्नाविनो जावस्य च नाशो न स्यात्” इति । तदा पञ्च-पञ्चाशदध्ययनानि शुचफलविपाकानि पञ्चपञ्चाशदध्ययनानि चाशुचफलविपाकानि जगत्प्रभुर्निजगाद । षड्विंशदपृष्टव्याकरणानि चोक्तानि गणधरसाधुश्रावकादिचिरपृष्टेनापि स्वयमेव लोकानुकम्पया प्रोक्तानि । अथ प्रभुः कृतयोगनिरोधः शैलेहीकरणं विधाय सिद्धिसौधमुपागतः । तदा सूक्ष्मानुधरकुन्धुषु च्रूयस्सु समुत्पन्नेषु दुष्पालं संयमं मत्वा साधवोऽनशनं व्यधुः । तदा सर्वसङ्घः साश्रुनेत्र इति व्यलपत्, तथाहि— जगद्धन्धुः कृपासिन्धुः स्वामिन् ख्यातोऽसि किं ततः । दत्त्वाऽस्सन्धं महादुःखं महानन्दं श्रितः स्वयम् ॥ १ ॥

हहा महाधमतमा विश्वतारक नारकाः । प्रमोदं कलयामासुर्ये ननु त्यजति त्वयि ॥ १ ॥
विश्वत्रयाधार कृपानिधे त्वं, विज्ञप्तिमेकां शृणु सङ्घनाथ ।
सङ्घस्य रागो विविधानुजावो, विज्ञप्स्य कर्ता किमु नात्र जातः ॥ ३ ॥
वीरेति वीरेत्यजिधानमुक्त्वा, कस्याजिमुख्यं च विधाय पृष्ठाम् ।
निःसंशयाः साम कथं च मुग्धानाश्वास्य मुक्तिं गतवान् स्वयं यत् ॥ ४ ॥

त्वत्सदृशो नास्त्यधुना जगत्यां, यः सङ्घसारां कुरुते निरीह ।
 त्रावादिप्रदायकं जीवनेत-रमोघं कस्त्वामभिधास्यते च ॥ ५ ॥
 त्राताऽसि धातः किमुपेक्षसेऽस्मान्, ज्ञात्वापि चित्तस्य गतिं जनानाम् ।
 मूर्तेन ज्ञानेन प्रवत्स्वरूपं, तूर्णं प्रहीव्यामि विभोः कथं हा ॥ ६ ॥

तदा कस्मैचित्कार्याय एकीभूताः काशीकौशलचञ्चुतश्चेटकनृपाज्ञाकारिणश्च नव महक्रीज्ञातीया नव
 च लल्लक्रीज्ञातीया अष्टादश राजानोऽमावास्यादिने सपौषधमुपवासं कृत्वा जिनवार्णीं शृण्वन्ति स्म ।
 तदा श्रीजिनस्य निर्वाणकह्याणके जाते समस्तनृपाः पाश्चात्यनिशायां श्रीवीरे त्रावोद्योते गते द्विधाऽन्ध-
 कारसहनेऽदृश्या प्रव्योद्योताय दीपान् व्यधुः । तथा गह्वद्भिरागह्वद्भिर्देवदेवीभिर्ज्योतिर्मयी निशाऽञ्जुत् ।
 देवगणास्तमोहरत्नानि करे कृत्वाऽऽगह्वन्त ऊचुः—“जिनं प्रति सत्कृतमिदमारान्त्रिकोत्तारणम्” अनेन
 हेतुना सर्वत्र “भेराइय भेराइय” इतिशब्दः प्रसृतः । लोका अपि दीपावलिं करे धृत्वा “मे आरान्त्रिक-
 मिदं” इति वदन्तस्तत्राययुः । इत्थं परस्परं सर्वत्र दीपान् व्यधुः उद्योतार्थं । ततः प्रच्युति महीतले दीपोत्स-
 वान्निधं पर्वं प्रावर्तत दीपश्रेणिकरणत् । अन्यच्च वीरशासने निरङ्कुशा मिथ्यात्विदेवा ऋसप्रहश्च उष्टत्वं
 कुर्वन्ति, तत्कृतउष्टफलहननार्थं भेराइयमञ्जुत् वीरसङ्घस्यार्तिः पीप्सा च दुरीभवत्विति कृत्वा परं रुढ्या
 पर्वं जातं । अथ प्रजाते द्विजं प्रबोध्य वीरवन्दनायागह्वता गणच्युता निरुत्साहाश्चिरानन्दान् देवान्
 नरान्नारीश्च दृष्ट्वाचे—“यूयं कथं सर्वेऽद्य निरुत्साहाः ?” । देवैः प्रोक्तं—“श्रीवीरपरमात्मा स्वधाम

प्राप्तः, किं कुर्महे ?” । इति श्रुत्वा स्मितनेत्रो मनसि दधौ—“अहो ! जगच्चक्षुः ! माहशां त्रिदूणा-
मिष्टुरसादिसमया वाण्याऽधुना कः प्रतिबोधयिष्यति ? ईदृशे समये स्वाश्रितोपजीविनां दूरीकरणं नार्हं,
मामन्तराले मुक्त्वा शिवं गतः । किमहं त्रवदस्त्राञ्चलं गृहीत्वा बालचेष्टितमकरिष्यम् ? । मोहादिमहा-
योधेभ्यस्त्वं न ज्ञीतः, परं मत्तः शिशुतः कथं ज्ञीतः ? मदवगाहनया मोक्षमार्गः मुक्तिस्थलं च किं संकी-
र्णमत्रविष्यत् ? । तत्र त्वनन्ताः स्वस्वधर्मयुक्ता अनन्तगुणपर्यायान्विताः परस्परवाधासंघट्टनाद्यभावेन
स्थिताः सन्ति स्थास्यन्ति चेत्यादि सिद्धिर्वर्णनं त्वयैवादिष्टं । सहसाऽत्र वियोगः कथं विहितः ? ।
वीतराग तव दर्शनमुक्तौ, प्रान्तवान्निखिलयोनिनिकाये ।
शूरिशोऽहमथ तद्यदि लब्धं, तेन माऽस्तु सहसाऽत्र वियोगः ॥ १ ॥
वीतराग सफलः स वासरः, स दृष्टः स पलः सुलक्षणः ।
याम एव स तु सर्वकामदो, यत्र वन्दनमहस्तवात्रवत् ॥ २ ॥
मां प्रलोच्य गमनं तव नार्हं, बालकं प्रतिदिनं कृतमिष्टम् ।
गोयमेतिवचनैः श्रुतिमध्ये, को वदिष्यति तवागमसारम् ॥ ३ ॥
देहि देहि जिननाथ दर्शनं, लङ्घनस्य समयो न शोचते ।
मुख्यं मुखं जगवन्निजाग्रहं, तारकेति कथमन्यथा प्रथा ॥ ४ ॥

१ राहित्ये ।

कस्य पादकमलानि(लं च) वन्द्यते, जीवितं त्वयि विधायितं मया ।
युक्तिश्च विविधात्मनिश्चयात्, स्वीकृतोऽसि जिनदेव पाहि माम् ॥ ९ ॥

इत्यादिप्रशस्तरागरञ्जितचेताः ह्योपशमरत्नत्रयीधारको गणचृत् किञ्चिदुपालज्य वीतरागशब्दस्यार्थं
चिन्तयन् ह्यपकश्रेण्यारूढः केवलज्ञानं प्राप । पूर्वं केवलज्ञानकृतेऽनेक उपायाः कृतास्तथापीदृशो ज्ञावोऽ-
नन्तानन्तकालं परित्रमता तस्मिन्नेव क्षेत्रे काले ज्ञावे च तदैव प्राप्तः । अथ शक्रः श्रीवीरस्य मोक्षमहि-
मानं कृत्वा प्रतिपदः प्रगे श्रीगौतमप्रभोः पूर्णज्ञानोत्सवं चक्रे । यतः—

स्वर्णाष्टाग्रसहस्रपत्रकमले पद्मासनस्थं मुनिं, स्फूर्जद्बन्धिविचूषितं गणधरं श्रीगौतमस्वामिनम् ।

श्रीगौतमोक्तसूरिमन्त्राराधकसूरयोऽत्र दिनेऽद्यातार्चनां चन्दनादिभिः कुर्वन्ति । अथ श्रीवीरप्रचुरहितां
पृथ्वीं वीक्ष्य मोहरूपमहाचरटः सर्वत्र धर्मधनं लुण्ठति स्म । तं चौरं प्रति प्राप्तज्ञानेन गणचृतेत्युक्तं—“हे
मोह ! यद्यपि श्रीवीरप्रचुरमोक्षं प्राप्तस्तथापि तत्स्थापितधर्मराज्येऽहं स्थितोऽस्मि, किं न जानासि ? अहो
पापैकनिष्ठ ! अधुना मुमूर्धुः क्व यासि ? कियद्दूरं प्रणष्टः सन् यास्यसि ?” । तन्मिपं कृत्वाऽधुना लोका-
दीपं करे कृत्वा स्वगृहात् शूर्पह्लातं चरटं वित्रास्य मन्दिरान्निष्कासयन्त्येव किमु ? मोहाविरतिरूपाम-
लक्ष्मीं निर्वासयन्ति गौतमज्ञानोत्पत्तिरूपां महालक्ष्मीं स्वात्ममन्दिरे स्थापयन्तीति ज्ञावार्थः ।

अथैषु दिनेषु मध्ये एकोपवासेन सहस्रगुणं पुण्यं स्यात्, अष्टमतपसा कोटिगुणं पुण्यं स्यात्, यतो
यत्र दिनेषु सर्वे जनाः पञ्चेन्द्रियसुखात्रिलापिणो जायन्ते, महान्ति कर्मबन्धकारणानि रचयन्ति, भोगो-

त्सुका ऋवन्ति च, अतस्तस्याग्निनां परमार्थज्ञानां महान् लान्तो ऋवत्येव । अथवा चतुर्दश्याममावास्यायां
 रिंशत्सिद्धान्तौश्च पूजयेत्, “श्रीवीरस्वामिसर्वज्ञाय नमः” इत्यस्य जपो विधेयः । अमावास्यायां चरम-
 यामार्थे “श्रीवीरं पारंगताय नमः” इति, प्रतिपत्प्रगे तु “श्रीगौतमस्वामिकेवलज्ञानाय नमः” । सहस्रसु-
 वर्णपत्रकमले निपसं पद्मासनस्थं पद्माशतसहस्रसाधुसाध्वीस्वदीक्षितपरिपत्परिक्रितं च चित्ते संस्मृत्य
 जिनाग्रे तथा गौतमस्वाम्यग्रेऽखण्मादितैः पद्माशतसहस्रसङ्घैः स्वस्तिकं कृत्वाऽखण्णयलतो दीपं विधाय
 गौतमप्रभुं ध्यायेत्, महत्फलं स्यात् । इत्युपदेशः सुहस्तिस्वरिणा सम्प्रत्यग्रे प्रोक्तः । सोऽपि तत्पर्वाराधने
 तत्परो जातः ॥

वर्धमानजिन आप निर्धृतिं, यत्र केवलरमां च गौतमः ।
 राजत्रिर्व्यरचि दीपमालिका, तत्ततोऽस्ति न हि पर्व ऋतले ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादाग्रंथस्य वृत्तौ
 चतुर्दशस्तंभे व्याख्यानम् ॥ ३१० ॥

॥ समाप्तोऽयं चतुर्दशः स्तम्भः ॥

॥ पञ्चदशः स्तम्भः ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ २११ ॥

अथ ज्योत्कारोऽद्भुतोऽत्रवत्स्वरूपमाह—

अन्योऽन्यं जनज्योत्कारा ऋवन्ति प्रतिपत्प्रगे । तत्स्वरूपं तदा पृष्टं पुनर्जगाद साधुपः ॥ १ ॥
स्पष्टः । हे नृप ! सम्प्रते ! एकस्त्वयं हेतुरस्ति—गौतमस्य केवलमुत्पन्नं नवीनराज्येशमिव सर्वैरागत्य
गणचृष्वन्दिताः, तेन प्रणामविधिर्जातः । अन्यं हेतुं शृणु—पुराऽवन्यां धर्मभ्रूपः । तस्य नमुचिनामा
धीसखो बभूव । एकदा तत्र मुनिसुव्रतस्वामिशिष्याः श्रीसुव्रतसूरय आजग्मुः । तेषां वन्दनार्थं श्रीधर्म-
भ्रूपो नमुचिना सह समागात् । देशनाथां स धीसखो वादममुं चकार—“स्वभोपमं वै सकलं, भ्रूते नष्टे
सर्वं नष्टं, न परलोकेऽयं गतिं प्राप्नोति” इत्यादि स्थापयन् सूरिशिष्येण निर्जितः । तदनु क्रोधवशो रात्रौ
करवालं करे कृत्वा हन्तुमना निष्कृपः साधुसमीपमुपागतः, जैनदेवतया तथैव स्तम्भितः, चित्रलिखित
इव प्रभाते भ्रूपादिर्जिह्वष्टः, देवतां गुरुं च ह्मयित्वा मोचितः, पौरैर्धिक्कृतश्च लज्जितो पुरास्त्रिर्गत्य त्रामन्
हस्तिनागपुरं गतः । तत्र पद्मोचरो राजा । तस्य प्रिया सम्यक्त्वशीलालङ्कृता ज्वालादेव्यस्ति । तयोः
सुतौ विष्णुकुमारमहापद्माहौ । राक्षा विष्णुकुमारस्य राज्यपदं दत्तं, तस्यानुजस्य यौवराज्यं च । अन्यदा

स नमुचिः स्वकलाकौशलं युवराजायादर्शयत्, तेन हृष्टस्तं सचिवपदं ददौ । सोऽन्यदा नमुचिर्महायोधं सिंहस्थं जिगाय । ततस्तुष्टो युवराजो वरं ददौ । स च तं वरं कोशे न्यासीचकार । एकदा ज्वालादेव्या मुदा रथयात्राचिकीर्षया स्वर्णरत्नैरलङ्कृतो जैनरथो निर्मापितः । तदा तस्याः सपत्नीत्रिभ्ररथः स्पर्धया कारितः । अथ तौ रथौ चतुष्पथे परस्परमञ्जिमुखौ मिलितौ । तयोर्धयोर्वादे जाते एकस्या अपि रथं मार्गं दत्त्वा नाम्न आकर्षयन्ति आकृष्टिकरा नराः । तदा कलहनिवृत्त्यर्थं राजा द्वावपि रथा अवारयत् । तदनु महापद्मस्तथा कृतं मातुरपमानं वीक्ष्य स्वान्ते दुःखितो देशान्तरमगच्छत् । क्रमेण चक्रियोग्यां संपदमुपार्ज्य जन्मभूमावागतः । पित्रा महामहसा पुरे प्रवेशितः । ततो महापद्मस्य द्वात्रिंशत्सहस्रनृपा-
दयो राज्याभिषेकं द्वादश वर्षाणि यावच्चक्रुः । तदनु पिता विष्णुकुमारेण सह सुव्रताचार्यसमीपे दीह्यं
लात्वा त्रिदिवं प्राप । विष्णुकुमारस्य तु षष्टिशतानि वर्षाणि तीव्रं तपः कुर्वतो वैक्रियादिलब्धयो जाताः ।
अथ महापद्मश्चक्री मातृ रथयात्रामनोरथं प्रौढोत्सवपूर्वं पूर्णीचकार । ततः स्वपापत्यागार्थं मातृवाक्येन
जिनचैत्यचूषितां महीं चकार । अथ ते सुव्रतसूरयो हस्तिनागपुरे बहुसाधुयुताश्चतुर्मासाञ्जिग्रहास्तस्युः ।
तदा स्मृतपूर्ववैरो नमुचिश्चक्रिपार्श्वे स्वरं दत्त्वा स्वयमन्तःपुरमलञ्चकार । अथ नमुचिः षड्खण्डराज्यं
देहि” । श्रुत्वा नृपस्तस्मै सर्वं राज्यं दत्त्वा संजातनूतनसर्वपृथ्वीपतित्वात्सर्वे नृपादय उपायनानि दत्त्वाऽऽज्ञामङ्गी-
यत् निरङ्कुशः सर्वधर्मदेषी । नमुचिना जीवहिंसात्मको यज्ञः प्रारब्धः । विजादयः सर्व आशिषं दत्त्वा तद्कृत्यं प्रशशंसुः ।
चक्रुः । नमुचिना जीवहिंसात्मको यज्ञः प्रारब्धः । विजादयः सर्व आशिषं दत्त्वा तद्कृत्यं प्रशशंसुः ।

तदा तान् सूरीनाकार्यं प्राह—“भवतो गुणान्मुक्त्वाऽन्ये सर्वेऽपि विद्विनो विजाश्च मां सार्वभौमं
 यज्ञधर्मकृत्यं च ज्ञात्वा नमन्ति स्तुवन्ति च । यूयं किं मत्तोऽधिकाः स्थ ? । तस्मान्मे ऋसौ साधुचिर्न-
 स्थेयं सप्तवासराधिकं यदि मद्भूमौ स्थास्यन्ति तेषामहं हन्ता, अत्र दूषणं मम न देयं” । ततः पौरैः
 सामवचोचिः शिहितोऽपि स्वाग्निनिवेशं नामुञ्चत् । ततः सूर्यो दध्युः—“सर्वत्रास्य राज्यं, वयं चतु-
 र्मास्यां सप्तदिनमध्ये क्व गह्वामः ?” इति विचिन्त्य साधून् पप्रह्युः—“एतेषु मध्ये गगनमार्गलब्धिमान्
 कोऽप्यस्ति ? यो मेरुशृङ्गस्थं विष्णुत्तपस्विनमत्राह्वयति ?” । तत एकः शिष्यो गुर्वाज्ञां प्राप्य तत्र गतः ।
 विष्णुमुनिरपि चतुर्मासकेऽर्तिकृतं तस्यागमनहेतुं पप्रह्य । तेन यथातथं प्रोक्तं । ततो विष्णुमुनिस्तेन
 साधुना सह नमुचिराजसंसदि ज्ञाय । नमुचिं विना शेषै राजादित्रिर्वन्दितः, नमुचिं प्राह—“हे ऋष !
 धृताग्निग्रहा मुनयोऽधुना क्व यास्यन्ति, तस्मात् स्थित्यर्थं कियतीं ऋमिं देहि” । नमुचिना त्रिपदीमिता
 पृथ्वी दत्ता । तन्निशम्य कोपादोपवान् विष्णुवैक्रियलब्ध्या कृतलक्ष्योजनमिताङ्ग एकं क्रमं पूर्वदिश्यन्त्यं
 चापरदिशि विन्यस्योवाच—“अरे पापिन् ! तृतीयचरणस्थापनऋमिं क्व ददासि ?” । स त्रयविह्वलो मौनेन
 स्थितः । तदा तृतीयक्रमो नमुचेः पृष्ठे निहितः, तेन द्विधापि रसातलं गतवान् यथा त्रिविक्रमेण बलि-
 रिपू रसातलं क्षिप्तः । तदाऽचला अपि चला जङ्गिरे, ग्रहा त्रयत्रान्ता जाताः, इन्द्रादयोऽपि “इदं किं ?”
 इति संत्रान्ता अवधिज्ञानात्त्रिमित्तं ज्ञात्वा वासवो विष्णुमुनेः क्रोधोपशान्तये गन्धर्वान् गीतज्ञान्

प्राहिणोत् । तैर्मुनिकर्णसमीपे शमामृतमयं गीतनृत्यं प्रारब्धं, तेन प्रशान्तकोपाग्निर्जज्ञे, ततो मूलरूपं चकार । सार्वभौमोऽपि लज्जान्वितो नमन् विष्णुनोपालम्भितः—“त्वयि राज्ञि सति ईदृशी शासनही-
लना पीना च जवेत् तर्ह्यन्येषां कुञ्जृषानां राज्ये को दोषः ?” इत्यादिशिद्धान्तं चक्रपतेर्दत्त्वाऽऽचार्यान्ति-
कमागत्यालोचितं यथास्थितकथनेन प्रतिक्रान्तं प्रायश्चित्तग्रहणेनेति । अत्र शासनचक्रत्यर्थं विहितं, तेन
न कश्चिद्दोषः, तथापि किञ्चित्स्वाध्यायध्यानादिभ्यो(षु) ब्रष्टव्यं विज्ञावप्रसङ्गत्यं च जातं तद्गुरुसमक्षमीर्याप-
थिकादिनाऽऽलोचितं । ततः शिवगतिमवाप । अथ तदुत्पात उपशान्ते पुनर्जन्म चैतन्यं च लब्धमिव
जनाः प्रतिवर्षं प्रतिपदिने वस्त्रान्नपानज्योत्कारगेहभूषादिमहोत्सवाः कुर्वन्ति । अथ यः साधूनां निन्दा-
दिकारकः स नररूपोऽपि मृग एव-पशुरेवेति सर्वत्र ख्यातिकृते ज्ञापनार्थं च गृहे गृहे राज्ञा गोहिसः
कारितः, अद्यापि मरुदेशादौ ढगणस्य कुर्वन्तीति ॥

ज्योत्कारघस्त्रे प्रथमो गणेशः, कैवल्यलक्ष्मीं जिनतीर्थराज्यम् ।

विस्तारयामास गुणैर्घशक्तिं, श्रीवीतरागार्थविज्ञावनातः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

पञ्चदशस्तम्भे २११ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १११ ॥

अथ पूजाविधिः—

निश्चयान्नव्यजीवेन पूजा कार्या जिनेशितुः । दमयन्त्येव कक्ष्याणसुखसन्ततिदायिनी ॥ १ ॥

स्पष्टः । ज्ञातं चेदं—कोशलापुर्यां निषधो नृपः । तस्य सुतौ नलकूबरौ जातौ । इतो विदर्भदेशे श्रीम-
ञ्जुपसुता दमयन्ती सर्वाङ्गसुभगा सकलकलाखानिर्वर्धमानाऽष्टादशवर्षाण्यतिचक्राम । ततो श्रीमनृपः सुताया
वरद्विप्सया स्वयंवरमारेत्रे । तत्र नलकूबरान्ध्यां सह निषधादयो नृपाः समीशुः । ततः स्वप्रतिहारीवर्णन-
पूर्वकं नलकण्ठे दमयन्ती वरमालां न्यधात् । शुभ्रदक्षणे पाणिमोचनपर्वणि नलाय श्रीमनृपो रथरत्नाश्वे-
त्रान् ददौ । कियतो दिनान् यावत्तत्र स्थित्वा पुत्रवधूयुक्तः कोशलान् प्रति प्रस्थितो निषधः । तदा
श्रीमः स्वसुतामनुशास्य न्यवर्तत । मार्गे ब्रजन्तः सन्तोऽरण्यं प्रापुः । तदा सूर्योऽस्तं गतः । तमोचरेण
मार्गशुद्धिर्निरीक्ष्या जाता । पदे पदे संचलत्तस्य सैन्यं दिङ्मूढं जातं । तदा दमयन्ती स्वभ्रातृमुन्मृज्या-
ङ्गरगेण तिरोहितं तिलकमुत्तेजयामास । तस्य तेजसा दम्पती अत्रे प्रतिमास्थितं मुनिमेकमपश्यतां । तदा
साधोः शरीरेण सार्धं मदोन्मतो वनगजः शुण्मादफेन संघर्षणं कुरुते, तेन गजमदः साधुदेहे लग्नः, तस्य
गन्धेन अमरा गुञ्जन्तो निःस्पृहं मुनिं पीभ्यन्ति स्म । ईदृक् साधोः स्वरूपं वीक्ष्य निषधादयस्तं नत्वा
तेनोक्तां धर्मदेशनां श्रुत्वा पप्रभुः—“अहो! स्वामिन्! दमयन्त्या ब्राह्मण्यलाडुद्योतः कथं प्रादुर्भूतः ?” ।

मुनिस्तस्याः प्राग्जवस्वरूपमाह—पूर्वजवेऽनया पञ्चशताचाम्बानि कृतानि, पुनः श्रीजाविशान्तिनाथस्य पूजा कृताऽऽहूत्, तपःसमाप्तौ जातायामुद्यापनं विधिपूर्वकं कृतं, चतुर्विंशतिजिनत्रालस्थले रत्नखचितानि स्वर्णमयानि तिलकानि कारयित्वा समारोपितानि । तत्पुण्यप्रज्ञात्रादिह ज्ञेये सहजस्तिलकाकारः सूर्यखण्डमादाय देवचूयमाश्रयत् । ततो नैपथेयस्त्रिखण्डफलोकाऽऽहूत् । अथ तद्भ्राज्य-एवञ्चालस्थल उद्योतो जातः” । इति श्रुत्वाऽमृतसमां वाचं ते हृष्टाः स्वपुं प्रापुः । ततो निषधो नलं राज्येऽन्निषिच्य स्वयं दीक्षामादाय देवचूयमाश्रयत् । ततो नैपथेयस्त्रिखण्डफलोकाऽऽहूत् । अनेकाप्तशिदामवगण-कामुकः कूबरो नित्यं रन्ध्राणि वीक्षते । नलोऽपि वन्धुना सह द्यूतक्रीमां चक्रे । अनेकाप्तशिदामवगण-यन् देवात्क्रमेण स्वपत्नीमप्यहारायत् । कूबरः सानन्दः प्राह—“हे त्रातः ! मुञ्च महीं स्वस्त्रियं च” । ततो नल एकाकी वस्त्रैकचृन्निगात् । पौरामात्यैरच्यर्थ्यं श्रीमजा प्रहिता । महारण्ये पतितौ जायापती मध्य-न्दिनमतीत्य फलाहारैः सायं कापि लतागृहे श्रान्तौ रात्रिमतीयतुः । अथ नलो महाबन्धनरूपां स्त्रियं सुसां त्यक्तुमिहन् गलङ्गाष्पो हस्ते बुरिकामादाय निजासृजा तस्याः पटप्रान्ते वर्णानिति विलेख । यतः—
“वामत्रूर्वामतः पन्था बटैः कुण्डिनगामुकः । किञ्चुकैर्दक्षिणेनायं कोशलासुपतिष्ठते ॥ १ ॥
यत्र तव रुचिसत्र गन्तव्यं, अहं लज्जितोऽस्मि” इति संविल्य चचाल । प्रगे पुरो गहन्नचितः प्रसृतं देवानलमैकृतानेकजीवाक्रन्दं । तन्मध्ये इति मानुषीं नाषामश्रौषीत्—“हे इदवाकुकुलावतंस ! मां रक्ष रक्ष” । इति श्रुत्वा इतस्ततः पश्यन् वद्विनिकुञ्जे एकमहिं वीक्ष्येदमाह—“हे महानाग ! कथं मन्नाम त्वया ज्ञायते नृजाया च ?” । स प्राह—“प्राग्जवजन्मसंस्कारात् वेद्मि, अतो मां रक्ष रक्ष” । नलस्त-

मार्कपत्, सद्यः कृतम्रः स नृपमदशत् । तद्विपव्याहया नृपः स्वाङ्गं कुब्जाकृति दृष्ट्वा दूनो व्यक्षपत् । तदा
 सोऽहिस्तमाख्यत्—“वत्स ! तवाहं पिता, मया मायया त्वं वञ्चितः, बह्वलोकतोऽहं समेतोऽस्मि । वत्स !
 अद्यापि जरतार्थं त्वया ज्ञोक्तव्यं, इदं श्रीफलं करिण्कां च गृहाण । श्रीफलमुन्मुद्य्य दुकूलानि परिधाय
 करिण्कान्तःस्थाचरणानि च निजं रूपमवाप्स्यसि” इत्यादिश्य नृपप्रार्थनया सुसुमारपुर्यां तत्क्षणं मुक्त्वा
 तिरोऽञ्चत् । तदा तत्पुरे प्रजासंहारकृन्मत्तजोपजवोऽस्ति, तं स्वबुद्ध्या वशीकृत्याखाने निबध्य स्वयं
 पौरजनैः सह दधिपर्णनृपान्तिकमाययौ । ऋपस्तं कुब्जं मत्कृत्य तंघरादिकं पप्रब्ध । कुब्जः प्राह—“नलस्य
 सूपकारोऽस्मि सूर्यपाकरसवतीक्ष्णश्च । नलस्तु दुरोदरेण सर्वस्वं हारयित्वा सन्नार्थः कापि गतः” । इति
 श्रुत्वा दधिपर्णः प्रेतकार्याणि सशोकश्चक्रे । ततोऽन्यदोपवनश्रियं पश्यन्तं कुब्जमेको वारुव एत्य गीतान्तरे
 श्लोकष्यमिदं जगौ, यतः—

अनार्याणामलजानां दुर्बुद्धीनां हतात्मनाम् । रेखा मन्ये नल एव यः सुष्ठामत्यजत् स्त्रियम् ॥ १ ॥

विश्वास्य बह्वजां स्निग्धां सुसामेकाकिनीं वने । त्यक्तुकामोऽपि जातः किं तत्रैव हि न जससात् ॥ २ ॥

ततः कुब्जः साधु गीतमित्युपश्लोक्य “कस्त्यं ? कथं कुत्रेदं नलोदन्तं श्रुतवान् ? अथ शेषमग्ने
 जातमुच्यतां” इत्युवाच । तदा द्विजो जगाद—सा प्रातः स्वपतिमदृष्ट्वा इतस्ततोऽन्वेपयन्ती शोकविह्वला
 कापि पटप्रान्ते तान् वर्णान् वाचयति स्म । तदर्थं प्राप्य बटाध्वना पितृगृहे यामीति विचिन्त्य सा च्चवाल ।
 अग्ने सार्थेशं लुण्टिचुं प्रुत्तान् चौरान् सा बुङ्कारैस्त्रासयामास । ततः सार्थेशः कुलदेवीमिव तां नत्वा

तदास्यतो ज्ञातं श्रुत्वा नलप्रियां ज्ञात्वा तां चगिनीमिव मेने । प्रावृट्काले प्रसृते चिरं विलम्बमाशङ्क्य तमनापृच्छ्य एकाकिनी निर्गता । अग्रे राक्षसोपद्रवैरप्यद्बुधा, तत्सस्त्वसंतुष्टः पलादः प्राह—“सा दुःखमुद्ग्रह, षादशाब्दानां प्रान्ते तव चर्तुसमागमो चावी” । ततो गिरिकन्दरां प्राप्य मृण्मयं श्रीशान्तिनाथविम्बं संपूज्य स्वजावपतितवृद्धफलैः कृतपारणा सा तस्थौ । वृश्चन्ते सार्थपः श्रीशान्तिविम्बपूजापरां तां वीक्ष्य हृष्टस्तद्वचसा जैनीश्रूय तस्थौ । तद्वनवासितापसपञ्चशती तद्वाग्निः प्रबुद्धा, तत्र तापसपुरं जातं । तत्रैकदा यशोन्नसूरयः समीयुः । वैदर्यां पृष्ट्वास्ते पूर्वत्रवं जगुः—“प्राग्जवे त्वं मम्मणञ्चूपस्त्री वीरमती नामाञ्चू । अन्यदा दम्पतिभ्यां कापि गह्वर्यां संमुखो मुनिर्दृष्टः, सोऽकुशलं ज्ञात्वा षादश नामिका यावद्धृतः, क्षणान्तरे युवान्यां स क्षामितः, तेनायं षादशाब्दिको युवयोर्विरहो जातः । एकदा कश्चिदेत्य तां बन्नाण—“तव पतिरधुना नातिदूरे मया दृष्टः” । श्रुत्वा सा शीघ्रं वने विलोकितुं गता । तत्रोत्पन्नो राक्षसा उपद्रवः शीलेन स्तम्भितः । क्रमेणाचलपुरं प्राप्ता । तत्पुरेशपत्नी चैमीमतुःष्वसा चन्द्रयशाह्वा तां सुशीलां दृष्ट्वा गृहेऽनयत् । साऽथ सत्रे दानं ददौ । तत्र पिङ्गलनामानं वध्यं चौरममोचयत् । अथ हरिविप्रः कुर्ण्मनात् समेतः, दानग्रहणार्थं गतः, तत्र दमयन्तीं वीक्ष्य तेन तन्मातृष्वश्वे निवेदितं सर्वं मूलज्ञातं । ततश्चन्द्रयशा तां गृहे नीत्वोपालन्त्य जागिनेयीं बहुयुक्त्या सत्कृत्य पितृगृहे सारुम्बरं प्रेषितवती ।

इतश्च स्वकार्यार्थं च्मीमदूतो दधिपर्णान्ते प्राप्तः । तत्र नलसूपकृत् कुञ्जः सूर्यपाकरसवतीज्ञः, तद्वर्णनं

पदे पदे पुरमध्ये श्रुत्वा स्वपुरेशं प्रति तन्निवेदयामास । दूतवाक्यं श्रुत्वा श्रीमो मां विप्रं अत्र प्रेषयामास । “हे कुञ्ज ! त्वां वीक्ष्य सखेदोऽहमस्मि, यतः—

क कटपट्टकः कैरणः क माणिक्यं क च दृषत् । दृष्ट्वा त्वामद्य मे चित्ते कुञ्जो जैमीमनोरथः ॥ १ ॥” इति श्रुत्वा ऋयः कुञ्जो रुदित्वा विप्रं सूर्यपाकरसवतीं चोजयित्वा बहु काञ्चनं ददौ । ततो विप्रेण तत्स्वरूपं लक्षटङ्कादिदानं रोदनं च श्रीमाय निवेदितं ।

जैमी ग्राह ततस्तात नात्र कार्यो विकटपथीः । विज्ञेयः कुञ्जरूपेण स्वजामातैव स ध्रुवम् ॥ १ ॥ ततो श्रीमो मिथ्या स्वयंवरं प्रारभ्य सुसुमारेशमाहातुं नरान् ग्राहिणोत् । यतः—

नलः सपदि तत्तेन सार्धं नूनं समेष्यति । नार्यापरात्रवो यस्मात् पशूनामपि दुःसहः ॥ १ ॥ दधिपर्णेनृपस्तु कुञ्जसारथिसाहाय्येन तस्मिन्नेव दिने श्रीमपुरे गतः रविपाकरसवतीं कुञ्जेन कारयित्वा सपरिह्वदं श्रीमञ्चूपमचोजयत् । ततो दमयन्त्याह—

निपधात्मज एवायं कुञ्जरूपेण तिष्ठति । तात श्वेताम्बरमुनेर्वचो भवति नान्यथा ॥ १ ॥ तदनु लज्जापूर्वकं स्वामिनं साऽमुं श्लोकमश्रावयत्—

उत्कण्टके च जातेऽङ्गे श्रीमजा स्पष्टमब्रवीत् । सुप्ता मुक्ता तदा नाथ कथं मोह्यसि जाग्रतीम् ॥ १ ॥

तदनु नलः सर्वं स्वरूपं प्रकटीचकार । ततो श्रीमराट् नैषधं स्वासने निवेश्य हर्षप्राञ्जल्विर्जगौ—

राज्यं प्राज्यमिदं चैताः संपदो विधुतापदः । वयमादेशकर्तारो यथारुचि नियोज्यताम् ॥ १ ॥

दधिपर्णोऽपि नलं वीक्ष्य नत्वा संसंभ्रमं प्राह—“यदज्ञानान्मयाऽऽचीर्णं हे देव ! तत्त्वया हृम्यतां” । ततो नलः सर्वञ्छूपाः द्विधाऽपि सन्नैः सह सैन्यन्तरेण काश्यपीं कम्पयन् कौशलां प्रति प्रतस्थे । रणाङ्गणे हेत्वामात्रेण कूबरं निर्जित्य स्वयं राज्याधिकारी बभूव । यतः—

अरतार्धनृपाः सर्वे नखं नेजुरुपायनैः । मारेर्निवारणं सोऽपि यावदाज्ञसथाकरोत् ॥ १ ॥

क्रमेण पुष्कलनामानं सुतं राज्ये निवेश्य तौ दम्पती श्रुतसम्मतं जैनीं दीक्षां जगृह्युः । ततः—

स्वजावसुकुमारत्वात्संयमे शिशिलाशयः । पुनर्दहीकृतः साधुरेत्य निषधनाकिना ॥ १ ॥

मनः कथञ्चिद्बुद्धानो चैभ्याः कामवशंवदः । शिश्रायानशनं दीक्षापालनापत्यलो नलः ॥ ३ ॥

मृत्वा कुबेरनामाऽञ्जुत्तराशापतिः सुरः । श्रीमजाऽप्यत्रवत्तस्य कान्ताऽनशनमृत्युना ॥ ३ ॥

ततः कालक्रमेण दमयन्ती द्वारिकायां वसुदेवप्रिया कनकवती नाम जाता । जैनधर्मरक्षा सांसारिक-सुखमनुभवन्ती विचरति स्म । तदवसरे श्रीनेमिनाथः समवसृतः । कृष्णः सर्वर्ध्या वंदितुं गतः । जग-वद्भिर्मदेशना कथिता । देशनान्ते कृष्णेन पृष्टं—“हे स्वामिन् ! एषा द्वारिका नगरी सद्यथा किंवाऽह्यया च विष्यति ?” । तदा स्वामिना प्रोक्तं—“हे कृष्ण ! अस्या नगर्या द्वैपायनर्षितो ग्रंथो चावी” । इति श्रीनेमिपार्श्वे द्वारिकादाहं श्रुत्वा बहवो यादवकुमाराः तथा यादववंशीया नार्यः प्रव्रज्यां प्रपेदुः । तदा वसुदेवचार्या द्यूना द्विसप्ततिसहस्रसंख्याकास्ता अपि प्रद्युषार्श्वे दीक्षां जगृहुः । तदा कनकवती गृहे

स्थिता सती परमन्नावनां ज्ञावयन्ती शुक्लध्यानं ध्यात्वा केवलज्ञानं प्राप्ता देवदत्तमुनिवेषं प्राप्य कर्मद्वयं
कृत्वा मुक्तिं गतेति ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशाप्रासादग्रन्थवृत्तौ
पञ्चदशस्तम्भे २१२ व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ २१२ ॥

अथ दीपपूजा—

जिनेन्द्रस्य पुरो दीपपूजां कुर्वन् जनो मुदा । लज्जते पृथुराज्यादिसंपदं धनद्रुःस्थवत् ॥ १ ॥

अत्र ज्ञातं चेदं—इहेव जंबूद्वीवे नारहे वासे दाहिणहृत्तरहे मगधदेशे पञ्चमपुरं नाम नथरं होत्था ।
तत्थ कलाकेलिनामा राया होत्था । वस्सुत्तं । तस्स रस्सो पण लस्का तुरया आसी, ठस्सया मयमत्ता,
रहाणी अस्ससंखा न नद्दइ । एरिस्सी रज्जसंपया लब्धा पुस्सप्पजावत्तं । एवं रज्जसिरिं कारेमाणे जोगाइं
जुंजमाणे सुहंसुहेण कलाकेलीराया विहरइ । अह आस्सया कथाइ पञ्चमवाणे चेइए पोमुज्जाणे तेवीसमो
तित्थंकरो अणेगणहरसाहुपरिवारसंजुत्तं जुवणवइवाणवितरजोइसविमाणवासिदेवकोफीहिं परिवुत्तो
पासो पुरिसादाणीत्तं केवली सबन्नू सबदरिस्सी समोसरित्तं । चत्तविहसुरगणेहिं समोसरणं रइयं । इत्थ

समोसरणवत्तवया ज्ञाणियत्ता, जाव पुबद्धारेण समागया पडु सीहासणे उवविठा, बारस परिसा आगया । कलाकेलिराया असेऽवि णयरवासिणो लोगा वंदणत्थं समागया । ता तीए महइमीदयाए परिसाए पुरउं धम्मो कहिउं, तं जहा—

“मन्नह जिणाए आणं मिहत्तं परिहरह धरह सम्मत्तं । उव्विह आवस्सयम्मि य उज्जुत्ता होइ पइदिवसं ॥ १ ॥ पवेसु पोसहवयं दाणं सीलं तवो य ज्ञावो य । सध्दाय नमुक्कारो परोवयारो य जयणा य ॥ २ ॥

जिणपूआ जिणश्रुणणं गुरुश्रुई साहम्मियाण वड्डहं । सबविरइमणोरह एमाइं सहुक्किच्चाइं ॥ ३ ॥

ओ चो ब्रह्मजीवा ! मोहाइअच्छकम्मवसेण संसारिजीवो चउगइं संसारघोरकंतारे जम्ममरणाइडुरकवहुले वारंवारं परिजमइ । सो अकामनिजारापुष्पोदयउं अब्रह्महाररासीउं ववहाररासिम्मि आगड्डइ । अहाप-
वित्तिकरणाउं जीव सत्तकम्मपयनीणं संपत्तेयं संपत्तेयं एगा कोफाकोफीउं कुणइ, पविअस्स य असंखि-
ज्जागूणा एगा कोफाकोफी करइ । गिरिनिवन्धियउवलनाएण लहुविइ करेइ, सुहणं ज्ञावं बंधइ । तउं
अहापवित्तिकरणेणं जीवा बायरपुढविसु पज्जात्तजावे उपज्जाइ । तउं पड्डा कोईं ब्रह्मजीवो सन्नियंत्तिदिउं
मणुस्सेसु परित्तसंसारी आरियखित्ते सुकुले उपज्जाइ । तउं माणुस्सखित्तकुलगुरु इच्चाइ धम्मसामगगीं
पप्प सुद्धप्पसहावं एवं चित्तेइ, अहवा गुरूवदेसाउं अप्पधम्मजावणं ज्ञावेइ, तं जहा—एसो मम अप्पा
असंखिज्जापएसिउं दव्वछयाए एगो पज्जावच्छियाए अणेगपरिणामइउं नाणंदंसाणसुज्जुणपज्जावमउं अणंता
अत्थिधम्मा अणंता नत्थिधम्मा अणेगसामन्नविसेसधम्मा समत्थपुगलजावरहिउं तिहुवि कालेण वत्थु-

गतत्रावर्त्त अणंतचण्ड कम्मपयन्ति सागारोवर्त्तगर्भो अणगारोवर्त्तगसहावो कयाचिपि चैयणत्राव
 न जहइ, एसो मे अप्पा सासणं असरीरी अलेसी अजोगी अकसाई अकिलेसी परमचिदानंदसरूवी
 दवच्चियसुरकयाए निच्चो पज्जवडियाए से णं अणिच्चो रयाणत्तयमइलं अप्पा सज्जात्रासाणरमणलरूणी
 निमित्तधम्मणे उवादाणपरिसुजे, तेण कारणेण जीवो सुधरूवो निच्चं जायवो” । एयारिसी अमियसरिसी
 पासनाहेण धम्मदेसणा कहिआ । तं निसम्म रायाइया पुरजणा हठ्तुण चित्तमाणंदिया पिइमणा परम-
 सोमणसिया हरिसवसविसप्पमाणहियया धाराहयकयंवुप्फोवचियसमुस्ससियरोमकूवा अट्टिमिज्जापज्जं-
 तधम्ममाणुरगरत्ता जाया । केइ जीवा चारित्तधम्मं पक्खिन्ना, उवात्तसविहं सावगधम्मं पक्खिन्ना, पुणरवि
 केडवि, जीवा राइत्तोयणविरमणअणंतकायवज्जाणअत्तकत्तोयणपरिहाणियासीविदलवज्जाणाइपच्चक्राणं
 करेइ । तयाणंतरं परिसा पक्खिगया । तलं पट्टा कलाकेली राया करकमलं संयोजिज्जाण पुब्बइ—“अहो
 त्रयवं ! करुणासायर ! जयपरमत्रंकार ! तुवणदिणेर ! केण कम्मणा मए रज्जसिरी पत्ता ? तस्स
 कारणं मम परिकहय” । तथा पाससामिणा त्रणियं—“अहो नरेसर ! तव पुब्बन्नवचरित्तं सुणेह—तेणं
 कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबूदीवे तारहेवासे दाहिणहुत्तरहे अंगजणवए रम्मापुरी होत्था । जियारि-
 निवो रज्जं करेइ । तत्थ पुरि एगो धणनामा निच्चणो वाणिलं परिवसइ । सो येण तेण आज्जीविआएणं
 उअरपूरणं करेइ । अन्नया कयाइ रम्मापुरीआसन्नज्जाणे वावीसमो तित्थयो बालवंन्नयारी अघारस-
 गणहरसंजुत्तो अघारसहस्ससाहुपरिकविलं बत्तीसहस्सअज्जिआगणए परिवरिणं नेमिनाहन्नगवणं

नीलुत्पलदेहधरो दसधणुज्ज्वलसरीरो चञ्चलविदेवनिकायसंसेवियचलणो (समोसरिष्ठ) । देवेहिं समो-
सरणं रइयं । समत्रागे सीहासणे सामी लवविष्ठो । परिसा आगया । धम्मो कहिष्ठ । तं जहा—
“त्रवे जीवा विबड्ढंति मुच्चंतिय तहेव य । सबं कम्मं खवेज्जाण सिद्धिं गह्गइ नीरया ॥ १ ॥”

इच्चाइधम्मदेसणसमए धन्नवाणिष्ठ आगळ । तम्मि समए त्रगवया एवमुवदिससइ—“जो त्रबजीवो
जिणेसरस्स पुरळ दीवपूअं कुणइ सो नरो रज्जसिरी पाविज्जाण मुक्कं गह्गिज्जइ” । एवं धम्मोवएसं सोच्चा
निसम्म ह्छुत्तो धणो मणसि एवं चित्तेइ—“अहं जिणेसरस्स अग्गे दीवपूअं निरंतरं करेमि” एवं
अत्रिगहं गिणेह्ज्जाण नेमिनाहं वंदिज्जाण नियगेहे धणो गळ । तळ पहा विहिपुबं दीवपूआ निरंतरं
कुणइ, जहा जीवहिंसा न त्रवइ तथा नियरणत्तयजोइज्जोअनिमित्तं विहेइ । एवं कारेमाणे मणुस्सोळणं
अंधिज्जाण कलाकेलिनामा राया तुगं एरिसी लक्ष्मी पत्ता । एरिसं धम्मुवएसं पाससामिणा त्रणियं निसम्म
ह्छुत्तो कलाकेलिनियो पइदिवसं विसेसळ दवत्तावे पूया करेइ, सुहं सुहेणं चिष्ठइ, परंपरया सिञ्जिस्सति ॥

विधिसमन्वितबोधविकासकृ—द्विविधदीपकपूजनकारकः ।

जिनगृहे निजजाड्यहरे कृते, दधतु दीपमहो नृपवज्जनाः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

पंचदशसंज्ञे २१३ व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ २१४ ॥

अथाहपाक्षरपठनेनापि सुखं स्यादित्याह—

ज्ञानं शिक्षयेददपं हि प्रवेत्तन्न निरर्थकम् । स्वहपाक्षरमहिम्नाऽपि यवेन जीवो(नात्मा हि) रक्षितः ॥ १ ॥

स्पष्टः । यवर्षिसंवन्धश्चायं—विशालायां यवनामा राजा । तस्याङ्गजो गर्दन्निह्नः, सुता चाण्डिका । अमात्यो दीर्घपृष्ठश्च । नृपोऽन्यदा निशान्तसमये प्रबुद्धोऽचिन्तयत्—“नूनं प्राग्भवे किमप्यद्भुतं सुकृतं मया कृतं, तस्य प्रभावादब्धिमेखलां शुवमखण्णिताङ्गः शास्मि, तत्पुनः सुकृतं कुर्वे यत आगामिज्जवोऽपि सुन्दरः स्यात्” इत्यादि । ततः प्रातः सुतं राज्ये न्यस्य सुहितमनुशिष्य च वनप्रासान् गुरुञ्चत्वा तदुपा-
न्तेऽग्रहीद्व्रतं । तीव्रं तपस्तपति । वैयावृत्त्यरतः सह गुरुञ्चिर्विहरति । परं गुरुञ्चिर्वहूकोऽपि श्रुतं न पठति,
“बुद्धोऽहं, मम नायाति पाठ” इत्यादि व्रूते । अन्यदा लाञ्छं दृष्ट्वा श्रीगुरुञ्चिः सुतं प्रतिबोधयितुं विशा-
लायां प्रहितः । गुरुवचः शिरसा प्रपद्य चलितः । पथ्यचिन्तयत्—“मम पाठः स्वहपोऽपि नायाति,
ततः पुत्रस्यान्येषां च किमुपदिश्यते ?” इति । अत्रान्तरे क्वचित्क्षेत्रे यवधान्यं जहृथितुकामं प्रिया चप-
लदशं खरं प्रति क्षेत्रपालेन गाथैका प्रोचे—

उहावसि पहावसि ममं चैव निरिक्कसि । लखिळ ते अन्निप्पाळे जवं पत्थेसि गच्चहा ॥ १ ॥

तां श्रुत्वाऽमोघायुधं प्राप्तमिवामन्यत, राजर्षिर्महाविद्यामिव तां स्मारं स्मारं ग्रामाद्धही रममाणेषु शिशुषु

एकेन काष्ठखण्डरूपाऽणुद्विकोत्क्षिप्त्वा, साऽन्यैः शिशुनिर्गवेषयद्भिर्न हृष्टा, तावदेकेन शिशुना गाथोच्चे—
अर्चं गया तर्चं गया जोऽर्ज्जति न दीसई । अग्हे न दिठी तुग्हे न दिठी अग्हे बूढा अणुद्विआ ॥ ३ ॥
साऽपि मुनेर्मुखे शीघ्रं समागता । तां पुनः पुनः पठन् कियद्भिर्नैर्विशालायां प्रायः, कुम्भकारगृहे
निश्चस्थात् । तत्रैतस्ततो ब्रमन्तं मूषकं प्रति कुम्भकृद्बुधे—

सुकुमालयकोमलचद्रवया तुग्हे रत्तिहिंरुणसीलणया ।

अग्हे पसाळं नस्थि ते अयं दीहपिष्ठाळं तुग्हे अयं ॥ ३ ॥

एतां गाथात्रयीं कष्टपट्टचिन्तामणिकामधेनुत्रयीमिव प्राप्तां मेने स मुनिः पुन पुनः परावर्तयते च ।
अत्रान्तरे तत्र पुरे दीर्घपृष्ठामात्येन राज्ञः स्वसाऽणुद्विका स्वगृहान्तर्भूगृहे गोपिताऽस्ति चूपं केनाप्युपा-
येन निहत्य स्वसुतं राज्ये निवेश्य तेनैतस्याः पाणिग्रहणं कारयिष्यामीति कृत्वा । राज्ञो ब्रह्मैः शोधिताऽपि
स्वसा न लब्धा । तावन्मन्त्री यवराजर्षिमागतं श्रुत्वा “तपसा ज्ञानप्राप्तोऽयं ज्ञावी, ज्ञानेन च ज्ञात्वा
मत्स्वरूपं नृपाय निवेदयिष्यति चेत्तदा नृपः सकुलं मां निग्रहीष्यति, अतः कमथ्यनागतमुपायं करोमि”
इति ध्यात्वा निश्चयेव नृपसमीपं प्रायः । चूपेनानवसरागमनहेतुं पृष्टः प्राह—“ब्रताद्भ्रस्ते पिताऽत्रागत्य
कुम्भकृद्गृहे स्थितः प्रातस्त्वज्जाल्यं ग्रहीष्यति” । इत्याकार्यं नृपः प्रोचे—“पिता चेज्जाल्यं लाति तर्हि
ज्जाग्यं मे, तत्पादौ सेविष्ये” । मन्त्री प्रोचे—“नैतद्युक्तं, स्वराज्यं नार्थ्यते, वध्यः पिता कोणिकवत्”
इतिविविधयुक्तिर्भिन्निना कपटवृत्त्या प्रतिपादितो नृपः पितुर्वधाय निशीथे खड्गहस्तः कुम्भकृद्गृहे

गतः । कपाटद्विद्वेषेण पितरं वीक्षते तावद्यवर्षिणा सहजबुध्याऽऽद्या गाथा गुणिता । तां श्रुत्वा दध्यौ—
 “अहो ! ममान्निप्रायोऽनेन ज्ञातः, यतः, स कथयति—उहावसि० किं यवं यवर्षिं जह्यसि त्वं हे
 गज्जहा हे गर्दजिह्व !” इति स्वमत्या नृपेणार्थो निर्णीतः । पुनर्दध्यौ—“मत्पित्रा ज्ञानेन ज्ञातोऽहमित-
 स्ततः पश्यन्, अपि च यद्ययं ज्ञानी सत्यस्तर्हि मम स्वसुः शुद्धिं वक्ति” इति चिन्तनकाले एव मुनिना
 द्वितीया गाथा गुणिता । तेन तां श्रुत्वाऽयमर्थश्चिन्तितो नृपेण—“सर्वत्र गवेषिताऽपि साऽणुद्विकाऽग्रे
 ऋमिगुप्तगृहे द्दिष्टास्ति” इत्यवगम्य जातप्रत्ययः पुनर्दध्यौ—“मत्स्वसा येन गोपिता तन्नाम प्रकाशयति
 चेत्तदा वरं” । तावत्तृतीया गाथा परावर्तिता । तां श्रुत्वा तस्या अर्थोऽयं ध्यातः—“त्वं सुकोमलोऽसि,
 रात्रौ गमनं त्वदीयं शीलं आचारः, अस्मत्तत्त्वं विज्ञेयि परमस्मत्प्रसादात्ते ज्ञयं न, किंतु दीर्घपृष्ठाहस्त्व-
 न्मन्त्री तत्कृतं ज्ञयं तवास्ति” । ततो जग्नसंदेहो वारमुद्घाट्य पितरं ज्ञानिनं जिघांसुं स्वं निन्दन्नुदश्रु-
 र्मुनिं नत्वा स्वापराधप्रकाशनपरः ह्मितवान् । मुनिमौनेमेवाकरोत् “तदेव हि सर्वार्थसाधनं” इति ।
 ततो नृपः स्वगृहागतो रात्रिशेषमतिवाह्य प्रातर्मन्त्रिगृहं नदैः शोधयित्वा ऋमिगृहे जगिनीं लब्ध्वा
 मन्त्रिणं देशान्निरकासयत् । ततो ज्ञानिनं मुनिं प्रशस्य तं च नत्वा तदुकं धर्मं प्रत्यपद्यत । पौरैश्च सह
 बन्धुवर्गं प्रतिबोध्य यवर्षिर्गुरुरुपाभ्वे गतः गुरवोऽपि तदुकं श्रुत्वा विस्मयं प्रापुः ।

त्यक्त्वालस्यं श्रुतं पश्चात् पपाठ विनयान्वितः । पठनाध्यक्षफलं दृष्ट्वा तपस्तप्त्वा शिवं ययौ ॥ १ ॥

अथ व्यतिरेकेण ज्ञातमाह—

वैर्नाधीतः श्रुतग्रन्थः कर्णाघातेन यच्छ्रुतम् । स्वमतिकटपनापूर्वं वदेत्स मौढ्यमश्रुते ॥ १ ॥
स्पष्टः । अत्रार्थे वक्ष्यमाणं ज्ञातं—कस्मिंश्चिज्ज्ञे गुरुजिः स्वायुःपर्यन्तमवगम्य उपदेशात् किञ्चिच्छ्रु-
तज्ञः स्थूलसामाचारीह उत्सारकटपं कृत्वाऽनूचानपदे स्थापितः । अनधीतागमोऽपि गुरुमहिम्ना सर्वत्र
ख्यातिं प्राप्तः । अन्यदा विहरन् पृथ्वीपुरे प्राप, श्राद्धैः प्रौढोत्सवः कृतः । तत्र पुरे प्रागजैनाचार्यैः परे
वादिनो नृपसन्नायामनेकशः पराचूतास्ते च तदानीं पुनस्तस्योन्नतिं वीक्ष्येभ्यर्ष्यालवः प्राग्जितत्वेन पुनः
स्वमहत्त्वकृतिञ्जीरवः सूरैः शास्त्रपरिज्ञानपरीक्षां चिकीर्षवः स्ववर्गीयमेकं श्राद्धं तस्य पार्श्वे प्रेषुः । स च
सूरिमन्यदाऽप्राहीत्—“अगवन् ! पुञ्जलस्य कतीन्द्रियाणि ?” । ततः सूरिर्लब्धश्रुतार्थश्चिरं विमृश्य प्राक्
क्वचिच्छ्रुतं—“पुञ्जलः समयेन लोकान्तं यावज्जहति” इत्यस्मार्षीत्, “पञ्चेन्द्रियं विना कथमेतावती
शक्तिः ?” इति स्वहृदि निर्धार्य स्वमत्या न तु गीतार्थादिसापेक्षतया तं प्रत्युत्तीर्णवान्—“हे ऋष ! पुञ्जलः
पञ्चेन्द्रियः” । इति श्रुत्वा “स्वसमयेऽप्येतस्य ज्ञानं नास्ति परसमयादिपरिज्ञानं पुनः कुतः ?” इत्येवं
विचार्य लब्धतज्ज्ञानपरैस्सैर्वादिचिन्तृपसत्रायां स पराबन्धे, जाता च महती श्रीजिनमतापञ्चाजना बहूनां
धर्महानिश्च । ततः सङ्घेन स दूरतरं विहारितः । इति कटपवृत्तौ । एवंविधाश्च गुरवश्चारित्रचृतोऽप्युप-
देशपरा अपि तादृग्ज्ञानविकलत्वादुत्सूत्रमपि प्ररूपयन्तीति स्वाश्रितान् जवाब्धौ प्रत्युत मज्जयन्ति ।
अबहुश्रुतस्य धर्मदेशनामपि कर्तुं न युज्यते उत्सूत्रत्राषणादिति तत्त्वं ॥

उपदेशप्रा-

॥ ८६ ॥

इति विविधनिदर्शनैर्निबुध्य, प्रकटगुणं श्रुतगोचरं विचारम् ।
अवरिपुविजयार्थमाश्रयध्वं, श्रुतवरसूरिमवाप्य सध्विकम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ पञ्चदश-
सप्तमे ११४ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ ११५ ॥

ज्ञानस्य विराधना न कर्तव्येत्याह—

जघन्योत्कृष्टभेदान्यां त्याज्या ज्ञानविराधना । ज्ञानस्य ज्ञानिनां त्रक्तिर्वृद्धिर्नेया च धर्मिणिः ॥ १ ॥
स्पष्टः । ज्ञानस्य जघन्यविराधना चेत्थं—पुस्तकपट्टिकास्थापनिकारुमालघटीलेखिनीप्रमुखज्ञानोपकर-
णानां चरणदिना संघट्टनमनाह्लादितमुखेन च शास्त्रज्ञानं पाठनं च, पुस्तकस्य कक्षायां रक्षणं च ।
आहारनीहारजोगादिसमये शब्दोच्चारणादिना महाज्ञानावरणीयकर्मणो बन्धः स्यात् । पत्रपुस्तकलिखित-
कगला(लेखा)दिनि स्वपार्श्वे सति लघुनीतादिकरणान्महाज्ञानावरणीयकर्मणो बन्धः स्यात् । नवकार-
वालीपुस्तकादिपूज्योपकरणैः सह मुखपट्टीरजोहरणस्य संपर्को न कार्यः । मुखनिष्ठयुतादित्रिरुद्धिष्टा जाता
वखिका पुस्तकैः सह स्थापनागुरुणा च साकं न रक्षणीया, त्रिज्ञैव धार्या, अन्यथा महाज्ञानावरणीय-

कर्मबन्धः । पुस्तकसंबन्धिरुमादाद्यपि केवलञ्चूमिस्पर्शनाच्छणीयं । लिखितपत्रखण्डरुदत्वमपि लच्छिष्टञ्चू-
मितो गृहीत्वोन्नतस्थाने स्थाप्यं, तेन ज्ञानस्फुरणं स्यात् । अस्य तु महिमा सम्प्रतिकालेऽपि प्रत्यक्षेण
दृष्टोऽस्ति । लिखितपत्राणि सर्वथा न विक्रेयाणि । लोचार्थीञ्चूय कुट्टककरणार्थं न देयानि । तथा दीपो-
त्सवादिषु गन्धकादिनोत्पन्नदारुभिः शृङ्गाटकफूत्कणिकाटोडुकादयो जायन्ते तेषामर्थे न देयानि न
ग्राह्याणि न विक्रेतव्यानि च, यतस्तन्मध्ये यान्यद्वाराणि तानि त्रससाद्भवन्ति, तेन महाज्ञानावरणीय-
कर्मबन्धः । पुस्तकादि लब्धीर्षिके न स्थाप्यं, तदुपरि च न स्थेयं, तेन महाज्ञानावरणीयकर्मबन्धः । इत्या-
दिप्रकारा विवेकिभिः स्वयमभ्युह्याः । उत्कृष्टविराधना चेत्यं ज्ञेया—श्रीमज्जिनागमसूत्रार्थोन्नयवितथक-
रणमुत्सूत्रज्ञापणं मरीचिजमालिदक्कणार्थोसावद्याचार्यादीनामिव न कार्यं, तेन महाज्ञानावरणीयकर्म-
बन्धः । अथ ज्ञानस्य ज्ञानिनां च चक्तिस्तथा वृद्धिश्चेत्यं विधेया, तथाहि—पुस्तकानां जिनागमजिन-
चरित्रादिसत्कानां न्यायार्जितद्वयेण विशिष्टपत्रविशुद्धाह्वरादियुक्त्या लेखनं, तथा वाचनं संविग्री-
तार्थेभ्यः प्रौढप्रारम्भाद्युत्सवैः प्रत्यहं पूजादिवहुमानपूर्वकं व्याख्यापनं चानेकत्रय्यप्रतिबोधहेतोर्विधेयं ।
तद्वाचनत्राणनादिकृतां वस्त्रादित्रिरुपष्टम्भदानं । श्रुतं हि दुःषमाकालवशाद्द्वादशवर्षीयदुर्भिक्षादित्रिरु-
च्छिन्नप्रायं मत्वा ऋगवज्जिर्नागार्जुनस्कन्दिदलाचार्यप्रचृतिभिः पुस्तकेषु न्यस्तं । ततः तद्वेखनीयं दुकूला-
दिभिः पूज्यं च । श्रीधर्मघोषसूरिदत्तोपदेशेन संघविषेथेनैकादशाङ्गी सूरिसुबाल्लोतुमारब्धा । तत्र पञ्च-
माङ्गमध्ये यत्र यत्र गोथमेतिपदमेति तत्र सुवर्णदण्डैः पुस्तकं पूजयति । प्रतिप्रश्नं मुक्ताः सौवर्णिकाः ।

पद्त्रिंशत्सहस्रमितवहुप्रव्यव्ययेन समप्रागमपुस्तकलेखनपट्टकूलवेष्टनयुताः सप्त ज्ञानकोशा ऋगुक्कसुरगि-
रिमएरुपडुर्गाडुदाचलादिस्थानेषु चक्रिरे । तथा श्रीकुमारपालेन सप्तशतीलेखकपार्श्वत् पङ्कलरूपद्विंशत्स-
हस्रागमस्य सप्त प्रतयः सौवर्णाद्वारा हेमाचार्यप्रणीतसार्धत्रिकोटिश्वोकानामेकविंशतिप्रतयो लेखिताः,
एकविंशतिज्ञानत्राएफागाराः कारिताः । यतः—

कालानुज्ञानमतिमान्द्यतश्च, तच्चाधुना पुस्तकमन्तरेण ।

न स्यादतः पुस्तकलेखनं हि, श्राद्धस्य युक्तं नितरां विधातुम् ॥ १ ॥

जिनप्रतिमाविधानतो हि (ऽपि) शास्त्राङ्गलेखने श्रवणे च महत्पुण्यं, यतो ज्ञानेन विना तस्या महत्त्वं
कथं क्षायते ? अतो ज्ञानकोशा धर्मसत्रागारा इव ज्ञान्ति । पुस्तकैर्विना पारित्यमपि नायाति गुरूणां
नव्यशिष्याणां च, इत्याद्युपदेशान्मन्त्रिवस्तुपालेनाष्टादशकोटिप्रव्यस्त्रयो ज्ञानकोशा लेखिताः । स्थिरा-
पक्षीय संघविश्वाच्यनाम्ना तु त्रिकोटिटङ्ककैः सर्वाङ्गप्रतिरेका सौवर्णाद्वारैर्वितीया च सर्वग्रन्थप्रतिर्म-
षीवर्णैर्लेखिता । यतः—

न ते नरा दुर्गतिमामुवन्ति, न मूकतां नैव जरुस्वभावम् ।
नैवान्धतां बुद्धिविहीनतां च, ये लेखयन्त्यागमपुस्तकानि ॥ १ ॥

तथा जिनागमस्य च केवलज्ञानादप्यतिशायिता दृश्यते । यदाहुः—

उहोसु उवउत्तो सुअनाणी जइ वि गिएहइ असुंजं ।
तं केवली वि सुंजइ अपमाणं सुअं जवे इहरा ॥ १ ॥

अतः सम्यक्सूत्रार्थोपयोगपूर्वं सततं सदनुष्ठानं विधेयं । उपयोगं विना इव्यरूपतां न्नजतीति ।
अथ ज्ञानविराधनोद्भवपापानि ज्ञानपञ्चम्याराधनतो निष्फलानि न्नवन्तीत्याह, इन्द्रवज्राह्वन्दः—

उत्सूत्रजट्पाच्छ्रुतिशब्दव्यत्ययात्, क्रोधादनाजोगहवाच्च हास्यतः ।

बद्धानि यज्ज्ञानविराधनोद्भवात्, कर्माणि यान्ति श्रुतपञ्चमीव्रतात् ॥ १ ॥

स्पष्टः । न्नावार्थस्तु गुणमञ्जरीधरदत्तज्ञातेन विचार्यः, तथाहि—

अत्र न्नरते पद्मपुरस्वाम्यजितसेनचूपोऽञ्जत् । तस्य प्रिया सुशीलप्रिया यशोमती राज्ञी । तयोस्तनुजो
वरदत्ताहः । जाताष्टवर्षोऽसौ पवनार्थं पाठकान्तिकेऽजस्रं पठति, परमेकमप्यद्वरं तन्मुखे न स्फुरति ।
क्रमेण यौवने पूर्वकर्मविपाकोद्यात् कुष्ठैर्विनष्टदेहोऽञ्जत् । इतश्च तत्रैव पुर्यां सप्तकोटिसुवर्णाधिपः सिंह-
दासाह इच्योऽस्ति । तस्य कर्पूरतिलका न्नार्या । तयोरात्मजा गुणमञ्जरी शैशवात्सामयदेहा मुखे मूकत्व
च प्राप्ताऽस्ति । तन्नोगनिवर्तनार्थं कृता अनेके उपाया ऊषरद्वेत्रे वृष्टिरिव खलवाक्यमिव शरजर्जितमिव
निष्फला जङ्गिरे । पोरुशवर्षायास्तस्या न कोऽप्युद्दाहं करोति । एकदा तत्र चतुर्हानधराः षष्ठवत्यधिक-
द्वादशशतगुणाकराः स्वधैर्याधरीकृतमेरवो विजयसेनगुरव आययुः । तदागमनं वनपवाक्याच्छ्रुत्वा पारि-

तोषिकं दत्त्वा सपौरो ऋषो वन्दनार्थमागत्य विधिना नत्वा गुरोः पुरः स्थित्वा देशानां शुश्राव । यतः—
दृषयेन्भारकः कर्म बह्वीर्जिर्वर्षकोदितिः । यत्तदुद्धासमात्रेण ज्ञानयुक्तस्त्रिगुप्तिमान् ॥ ३ ॥

ज्ञानं पञ्चविधं प्रोक्तं, तथाप्यत्र श्रुतं स्वपरोपकारितया विशिष्टं । मूकं ज्ञानचतुष्टयं स्वस्वरूपं नैवाजि-
धातुं कर्म, ददं चात्मपरप्रकाशनविधौ सम्यक्कृतं दीपवत् । दाने ग्रहणे च श्रुतमेव कर्म, न पुनः
शेषाणि कश्चित्कर्मो दातुं । तीर्थकरनामकर्मापि धर्मोपदेशनैव निर्जरत्वं नीयते । अतोऽध्ययनश्रवणादितिः
सततं ज्ञानस्याराधने यत्नो विधेयः । अज्ञानिजीवास्त्रिज्यैर्ज्ञानस्यारातनां कुर्वन्ति, ते सरोगदेहत्वं

अज्ञानतिमिरग्रस्ता विषयामिषलम्पटाः । त्रमन्ति शतशो जीवा नानायोनिषु दुःखिताः ॥ ३ ॥

इत्यादिदेशानां श्रुत्वा सिंहदासो व्यजिज्ञपत्—“ऋगवन् ! मत्सुतातनौ केन कर्मणा व्याधयो जाताः ?” ।
सूरिरुवाच—“हे श्रेष्ठिन् ! शृणु अस्याः पूर्वकर्माणि—धातकीखण्डे खेटकपुरवासिसुन्दरीगेहिन्याः प्राण-
प्रियो जिनदेवश्रेष्ठी आसीत् । तयोः पञ्च पुत्राः पुत्र्यश्च चतस्रो वचूतुः । अथ श्रेष्ठिना तनयाः पञ्च
पावकपार्श्वं समहोत्सवं स्थापिताः । परं ते परस्परं चापल्यं कुर्वन्ति, आलस्यमविनयित्वं च वितन्वन्ति ।
यत उक्तं च—

आरोग्यबुद्धिविनयोद्यमशास्त्रागाः, पञ्चान्तराः पठनसिद्धिकरा नराणाम् ।

आचार्यपुस्तकनिवाससहायसिद्धिः, बाह्याश्च पञ्च पठनं परिवर्धयन्ति ॥ १ ॥

एकदोन्मत्तास्ते परिफलेन सिद्धिताः “कम्बाम्ब्रे वसति विद्या” इति विचार्य ताम्बिताः । ततस्ते रुदन्तो गृहे एत्य दुःखं कम्बाघातोद्भवद्वृतावह्यङ्गं चादर्शयन् । तदा माताह—“हे वत्साः ! किं पठितेन स्यात् ? जन्मजरामरणं च केनापि न त्यक्तं । यदुक्तम्—

पठितेनापि मर्तव्यं शठेनापि तथैव च । उन्नयोर्मरणं दृष्ट्वा कण्ठशोषं करोति कः ॥ १ ॥

यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः, स परिफुल्लः सः श्रुतिमान् गुणङ्गः ।

स एव वक्ता स च दर्शनीयः, सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ॥ २ ॥

महामूर्खाणामप्यग्रे परिफुल्लता दीनतां प्रापन्ते । तथा परिफुले निर्धनत्वमायाति । अतो मूर्खत्वमेव श्रेष्ठं । हे वत्साः ! अद्यप्रचृति पठनार्थं न गन्तव्यं । कदाचिदध्यापको युष्मदाकारणार्थं समेति तदा स दृषद्भिः सत्वरं ताड्यः । युष्मन्मारणफलं सर्वमेकहेलया दर्शनीयं” । इत्यादिशिक्षां दत्त्वा लेखिनीपट्टिका-पुस्तकादि पञ्चाम्बौ निद्विष्टं रागाच्च क्षेषाच्च । एकदा तं व्यतिकरं श्रेष्ठिना विज्ञाय तां प्रति प्रोक्तं—“हे जने ! किं मूर्खचेष्टितं कृतं ? एषां पञ्चानामुवाहश्चोच्चारश्च कथं न्नविता । यतः—

द्वारं रक्ता विरक्ताश्च क्षणं सर्वेषु वस्तुषु । अज्ञानेनैव कार्यन्ते प्राणिनः कपिचापलम् ॥ १ ॥

माता शत्रुः पिता वैरी पुत्रा यान्यां न पाठिताः । सन्नामध्ये न शोजन्ते हंसमध्ये वका यथा ॥ २ ॥”

इति श्रुत्वा साऽऽह हास्यतः—“धूयं परिफ्रतास्तेन किं जातं ? किं जगद्द्वारिद्व्यमुन्मूलितं ? सौख्यं च पुण्ये-
नैवावाप्यते, न च पठनपाठनप्रपञ्चन” । इत्याकार्ण्यं श्रेष्ठी मौनं चकार । यतः—

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये । पयःपानं युजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ॥ १ ॥

एकदा श्रेष्ठचूचे—“हे प्रिये ! एषां न कोऽपि स्वां कन्यां दत्ते प्रत्युतैवं कथयन्ति—

मूर्खनिर्धनदूरस्थशूरमोक्षाग्निद्विषाणाम् त्रिगुणाधिकवर्षाणामेषां कन्या न दीयते ॥ १ ॥

अथ त्वयाऽवतारो निरर्थको विहितः” । साऽऽह—नात्र मनागमम दोषः, तवैव दोषः, यतः—पित्रा-
यत्ताः पितुर्नामवर्धकाश्च पुत्राः प्रोक्ताः, पुत्र्यो मात्रनुगाः स्मृताः । ततः श्रेष्ठी रुष्टो जगौ—“हे दुर्भगे !
पापिष्ठे ! स्त्रीचतुर्थजातिके ! मम संमुखं ज्ञापसे ?” सा प्राह—“हे शठजातिनर ! पापी त्वदीयः पिता
एव, येन श्वपुत्रसमो वक्रमतिः त्वं प्रकटीकृतः” । इत्याकार्ण्यं क्रुञ्चन तेन सा पाषाणेन ऊटिति हृता शिरो-
मर्मणि मृता । ततस्तवौकसि पुत्रित्वेनोत्पन्ना । ज्ञानविराधनातो महादुःखिन्यस्ति” । एतद्गुरोर्वाक्यं सत्यं
जातिस्मृत्या च ज्ञात्वा प्राह—“सत्यं जगवद्धचनं स्वेष्टया मया बञ्जं कर्म, तत्फलमुदयमागतं विद्यापार्या
च न व्यवहृदः” । ततो गुरुन् श्रेष्ठी व्यजिज्ञपत्—“जगवन् ! येन व्याधेरादाननिदाने प्रोक्ते, स एव
चिकित्सकः, युष्मान् विना क आन्तरीयनिमित्तं वेत्ति ?” । गुरुः प्राह—“हे श्रेष्ठिन् ! विधिना ज्ञानपञ्च-
म्याराधनात्सर्वसुखं संपद्यते । विधिस्त्वयं—कार्तिकशुक्लपञ्चमीधन्ने स्थापनिकां नान्दीं च स्थापयित्वाऽ-
द्यान्निः स्तुतिर्निर्देवान् वन्दित्वा श्रुतपञ्चम्यालापकसूत्रं गुरुमुखतः श्रुत्वा तत्तपः स्वीकार्यं पञ्च वर्षाणि

पञ्च मासांश्च यावत् द्विःप्रतिक्रमणत्रिकालेदेववन्दनसंपूर्णपौषधोपवासादित्रिः विधिनाऽऽराधयेत् । तद्दिने मूलजेदाः पञ्च उत्तरजेदाश्चैकपञ्चाशत्, तन्नामग्रहणवर्णनपूर्वकमेकपञ्चाशत्दुद्योतकरैः कायोत्सर्गः कार्यः, स्थापनिकास्थपुस्तकस्य परित एकपञ्चाशत्प्रदक्षिणा देयाः, एकपञ्चाशत्ह्यमाश्रमणानि च देयानि । तद्दिनेऽ-पूर्वश्रुतस्य पठनं पाठनं श्रवणं च कार्यं । यतः—

अपूर्वज्ञानग्रहणं महती कर्मनिर्जरा । सम्यग्दर्शननैर्मह्यात् कृत्वा(ता) तत्त्वप्रबोधतः ॥ १ ॥
अथवा तद्दिने पद्ये पुस्तकं संस्थाप्य पञ्चवर्तिमयो दीपः पञ्च स्वस्तिकाश्च क्रियन्ते, ज्ञानकोशाः पूज्यन्ते, ज्ञानधनवृद्धिर्वितन्यते च । “ॐ ह्रीं नमो नाणस्स” इत्यस्य द्विसहस्रमितो जापो विधेयः । इत्थं यदि मासे मासे कर्तुं न ह्यमस्तर्हि यावज्जीवं कार्तिकसितपञ्चमी अवश्यमाराध्या । अथवा पञ्चमीदिने जिनाञ्च्यणे पुस्तकान्तिके च चैत्यवन्दनं विधाय शक्रस्तवं पठित्वा प्रथमं मतिज्ञानाराधनार्थं करेमि काञ्चस्सगं, वंदणं अन्नह्नं ? नमस्कारस्य कायोत्सर्गं कृत्वा नमोऽर्हत्सिच्चा० इत्याद्युक्त्वेदं काव्यं गम्भीरस्वरेण कथयति—

अष्टाविंशतिचेदत्रिन्नगदितं ज्ञानं शुभाद्यं मतिः, सप्रज्ञात्रिनिबोधिकश्रुतनिधेर्हेतुश्च बुद्धिप्रज्ञे ।
पर्यायाः प्रथिता इमे बहुविधा ज्ञानस्य चैकार्थिनः, सम्यग्दर्शनिसत्कमाप्तकथितं वन्दामि तन्नावतः ॥ १ ॥

पुनश्चैत्यवन्दनादि पूर्वोक्तं विधाय काव्यं—

अन्यज्ज्ञानचतुष्टयं स्वविषयं नैवात्रिधातुं ह्यमं, श्रीमत्केवलिनोऽपि वर्णनिकरज्ञानेन तत्त्वं जगुः ।
स्पष्टं स्वात्मपरप्रबोधनविधौ सम्यक्कृष्टं सूर्यवत्, जेदाः पूर्व(१४)मिताःश्रुतस्य गणित्रिवन्धाः स्तुवे तान्मुदाश

पुनस्तथैव प्रोच्य तृतीयमवधिज्ञानाराधनार्थं काव्यं—

अदृपं तत्पनकावगाहनसमं चासङ्ख्यलोकाग्रंगं, ज्ञानं स्यादवधेश्च रूपिविषयं सम्यग्दृशां तद्ब्रुजम् ।
देवादौ ब्रवप्राप्तियं नृषु तथा तिर्यक्तु चावोन्नवं, षड् भेदाः प्रभृत्त्रिंशत्तस्य कश्चिता ज्ञानं ब्रजेत्तत्सदा ॥ ३ ॥

पुनस्तथैव चतुर्थं मनःपर्यवज्ञानाराधनार्थं काव्यं—

साधूनामप्रमादतो गुणवतां तुर्यं मनःपर्यवं, ज्ञानं तद्द्विविधं त्वनिन्द्यन्नवं तत्स्वात्मकं देहिनाम् ।
चेतोन्नव्यविशेषस्तु विषयं द्वीपे च सार्धद्विके, सकृज्ज्ञानगुणाञ्चितान् ब्रतधरान् वन्दे सुयोगैर्मुदा ॥ ४ ॥

पुनस्तथैव पञ्चमकेवलज्ञानाराधनार्थं काव्यं—

निर्भेदं विशदं करामलकवज्ज्ञेयं परिच्छेदकं, लोकालोकविज्ञासकं चरमचिन्नान्त्यं ब्रजेत्स्वात्मतः ।
निन्नास्वमसुजागरातिगदशं तुर्यां दशां संगतं, वन्दे कार्तिकपञ्चमीश्रुतदिने सौभाग्यलक्ष्म्यास्पदम् ॥ ५ ॥

इति पञ्चज्ञानाराधनविधिर्ज्ञेयः । अथ पञ्चषष्टिसप्तसि पूर्णे जाते सति चैत्यज्ञानादिरक्षत्रयो-
पयोगीन्युपकरणानि पञ्चपञ्चसङ्ख्याकानि समीदयोद्यापनं कार्यं । यतः—

उद्यापनं यत्तपसः समर्थने, तच्चैत्यमौलौ कलशाधिरोपणम् ।

फलोपरोपोऽकृतपात्रमस्तके, ताम्बूलदानं कृतभोजनोपरि ॥ १ ॥

इत्यादिगुरुवचनानि श्रुत्वा यथाविधि तत्तपो गुणमञ्जर्या प्रतिपन्नं ।

अत्रावसरे राज्ञा सूरेश्वरः पृष्टः—“स्वामिन् ! मत्सूनोर्वरदस्य कथं कुष्ठरोगोऽभवत् ? किञ्चि-
त्पठनं नायाति तत्कुतः ?” । गुरुर्जगौ—अस्य पूर्वजवं शृणु—

अत्र ऋते श्रीपुरे वसुनामेभ्योऽभवत् । तस्य पुत्रौ वसुसारवसुदेवौ । एकदा तौ क्रीनार्थं वनं जग्मतुः ।
तत्रागतसूरिदेशनां निशम्य तातमापृह्य तौ व्रतं जगृहतुः । वसुर्वसुदेवसाधुः सिद्धान्तपारगामी सूरिपदं
क्रमात्प्राप । नित्यं पञ्चशतवाचनाः प्रदत्ते । एकदा संसारेके सुप्तं सूरिं कोऽपि तपोधन आगमार्थमपृ-
ह्यत्, तस्मिन्सुनौ गते द्वितीयोष्येत्यार्थं पृष्ट्वा गतः । एवमन्येषु च्यस्यसु पृष्ट्वा गतेषु सूरिः किञ्चिन्नि-
प्रायमाणः सन् केनापि साधुना पृष्टः—“पूज्य ! अत्रेतनं पदं वाक्यं पदार्योऽपि प्रकाशयतां” । तदा
सूरिर्दध्यौ—“अहो ! मम त्राता वृक्षः सुखं शेते खैरं शुक्ले चाषते च । ईदृशं सौख्यं मम जातु जायते
तदा सुन्दरं । यत उक्तम्—

मूर्खत्वं हि सखे ममापि रुचितं तस्मिन् यददौ गुणा, निश्चिन्तो बहुजो जनोऽत्रपमना नक्तं दिवा शायकः ।
कार्याकार्यविचारणेऽन्धबधिरौ मानापमाने समः, प्रायेणामयवर्जितो दृढवपुर्मूर्खः सुखं जीवति ॥ १ ॥

अतः परं पठनं च सर्वं मया न कार्यं” । एवं पुण्यामृतघटस्तेन जग्मः पापघटं ऋत्वा द्वादश
दिनान् यावन्मौनं चकार । तत्पापमनात्नोच्य रौद्रध्यानपरो मृतः । सोऽयं तवाङ्गजो जज्ञे । पूर्वकर्मणा
मूर्खः कुष्ठादिरोगाक्रान्तश्च जातः । सूरैर्बृहद्भ्राता मृत्वा मानससरसि हंसबाहोऽभवत्” । इति श्रुत्वा
वरदसो जातिस्मरणं प्राप्य प्राह—“अहो ! सत्यं जगवधच, अहो ज्ञानं !” । नृपो वज्राण—“जगवन् !

पुनस्तथैव प्रोच्य तृतीयमवधिज्ञानाराधनार्थं काव्यं—

अद्वयं तत्पनकावगाहनसमं चासङ्ख्यलोकाग्रगं, ज्ञानं स्यादवधेश्च रूपिविषयं सम्यग्दशां तद्बुधम् ।
देवादौ प्रवप्राप्तिलं नृषु तथा तिर्यङ्क्षु चावोद्भवं, पद्म भेदाः प्रच्युत्तिश्च यस्य कश्चिता ज्ञानं भजेत्तत्सदा ॥ ३ ॥

पुनस्तथैव चतुर्थं मनःपर्यवज्ञानाराधनार्थं काव्यं—

साधूनामप्रमादतो गुणवतां तुर्यं मनःपर्यवं, ज्ञानं तद्द्विविधं त्वनिन्द्यप्रवं तत्स्वात्मकं देहिनाम् ।
चेतोद्भव्यविशेषवस्तुविषयं क्षीपे च सार्धक्षिके, सकृज्ज्ञानगुणाञ्चितान् व्रतधरान् वन्दे सुयोगैर्मुदा ॥ ४ ॥

पुनस्तथैव पञ्चमकेवलज्ञानाराधनार्थं काव्यं—

निर्जदं विशदं करामलकवज्ज्ञेयं परिहृदेकं, लोकालोकविज्ञासकं चरमच्चिदान्त्यं व्रजेत्स्वात्मतः ।
निष्ठास्वमसुजागरातिगदशं तुर्यां दशां संगतं, वन्दे कार्तिकपञ्चमीश्रुतदिने सौभाग्यलक्ष्म्यास्पदम् ॥ ५ ॥

इति पञ्चज्ञानाराधनविधिर्ज्ञेयः । अथ पञ्चषष्टिमसैस्तपसि पूर्णं जाते सति चैत्यज्ञानादिरक्षत्रयो-
पयोगीन्दुपकरणानि पञ्चपञ्चसङ्ख्याकानि संमीद्वयोद्यापनं कार्यं । यतः—

उद्यापनं यत्तपसः समर्थने, तच्चैत्यमौढौ कलशाधिरोपणम् ।

फलोपरोपोऽद्भुतपात्रमस्तके, ताम्बूलदानं कृतभोजनोपरि ॥ १ ॥

इत्यादिगुरुवचनानि श्रुत्वा यथाविधि तत्तपो गुणमञ्जर्यां प्रतिपन्नं ।

अत्रावसरे राज्ञा सूरीश्वरः पृष्टः—“स्वामिन् ! मरसूनोर्वरदस्य कथं कुष्ठरोगोऽभवत् ? किञ्चित्पठनं नायाति तत्कुतः ?” । गुरुर्जगौ—अस्य पूर्वजवं शृणु—

अत्र जरते श्रीपुरे वसुनामेच्योऽभवत् । तस्य पुत्रौ वसुसारवसुदेवौ । एकदा तौ क्रीडार्थं वनं जग्मतुः । तत्रागतसूरिदेशनां निशम्य तातमापृष्ठ्य तौ व्रतं जगृहतुः । तद्युर्वसुदेवसाधुः सिद्धान्तपारगामी सूरिपदं क्रमात्प्राप । नित्यं पञ्चशतवाचनाः प्रदत्ते । एकदा संस्तारेके सुखं सूरिं कोऽपि तपोधन आगमार्थमपृच्छत्, तस्मिन्मुनौ गते द्वितीयोप्येत्यार्थं पृष्ट्वा गतः । एवमन्येषु न्यस्य पृष्ट्वा गतेषु सूरिः किञ्चिन्निद्रायमाणः सन् केनापि साधुना पृष्टः—“पूज्य ! अत्रेतनं पदं वाक्यं पदार्थोऽपि प्रकाशयतां” । तदा सूरिर्दध्यौ—“अहो ! मम त्राता वृद्धः सुखं शेते स्वैरं शुक्ले जाषते च । ईदृशं सौख्यं मम जातु जायते तदा सुन्दरं । यत उक्तम्—

मूर्खत्वं हि सखे ममापि रुचितं तस्मिन् यददृष्टौ गुणा, निश्चिन्तो बहुजोजनोऽत्रपमना नक्तंदिवा शायकः ।
कार्यकार्यविचारेऽन्धबधिरो मानापमाने समः, प्रायेणामयवर्जितो दृढवपुर्मूर्खः सुखं जीवति ॥ १ ॥

अतः परं पठनं पाठनं च सर्वं मया न कार्यं” । एवं पुण्यामृतघटस्तेन जज्ञः पापघटं श्रुत्वा षादश दिनान् यावन्मौनं चकार । तत्पापमनालोच्य रौद्रध्यानपरो मृतः । सोऽथं तवाङ्गजो जज्ञे । पूर्वकर्मणा मूर्खः कुष्ठादिरोगाक्रान्तश्च जातः । सुरैर्बृहद्भ्राता मृत्वा मानससरसि हंसबालोऽभवत्” । इति श्रुत्वा वरदसो जातिस्मरणं प्राप्य प्राह—“अहो ! सत्यं जगवषचः, अहो हानं !” । नृपो वज्राण—“जगवन् !

अस्य गदाः कथं गमिष्यन्ति ?” । गुरुः प्राह—“पूर्वोक्तविधिना यथाशक्ति पञ्चमीतपसा सर्वं सुस्थं
 प्रावि” । कुमारेण गुणमञ्जर्या च विधिवत्तपोऽङ्गीकृतं, तेन सर्वे गदा गताः । वरदत्तः स्वयंवरसमेतानां
 सहस्रसङ्ख्याया कन्यानां पाणिग्रहणं चकार । क्रमेण राज्यं श्रुत्वा स्वसूनवे राज्यं दत्त्वा दीक्षामग्रहीत् ।
 जातोत्तमरूपा साऽपि जिनचन्द्रेण परिणीता । चिरं गृहसौख्यं श्रुत्वा विधिना तपस उद्यापनं विधाय
 दीक्षां कक्षीकृत्य क्रमात्तौ कावं कृत्वा वैजयन्ते सुरोत्तमौ बभूवतुः । ततो वरदत्त आयुःक्षये च्युत्वा
 जम्बूद्वीपस्थविदेहे पुण्डरीकिणीपुर्याममरसेननृपवतीगुणवतीकुक्षौ शूरसेननामा पुत्रोऽभूत् । यौवने
 कन्यानां शतमेकमुपयेमे । ततः पिता तस्मै निजं राज्यं दत्त्वा परलोकमगात् । अन्यदा तत्र श्रीसीम-
 न्धरस्वामिसमवसरणं जातं, तज्ज्ञात्वा विधिना जिनं नत्वेति देशना श्रुता—“ओ न्रव्याः ! सौभाग्य-
 पञ्चमी ज्ञानपञ्चमी च, तस्या आराधनं वरदत्तवत् क्रियतां” । राजा पप्रह—“कोऽयं वरदत्तः ? यो
 न्रवद्भिः स्तुतः ?” । न्रगवद्भिर्यथाज्ञातं प्रोक्तं । तदा स हृष्टः । तत्रापि सपौरो नृपस्तत्तपोऽङ्गीचकार दश-
 सहस्रवर्षाणि यावद्भ्राज्यं प्रपाद्य स्वपुत्रं राज्येन्यस्य तीर्थङ्करपार्श्वे व्रतमग्रहीत् । एकवर्षसहस्रं राजर्षि-
 श्चारित्रं प्रपाद्य पञ्चमज्ञानमुत्पाद्य मोक्षमवाप । अथ गुणमञ्जरीजीवस्ततश्च्युत्वा जम्बूद्वीपस्थरमणीविज-
 येऽमरसिंहनृपचार्याऽमरवतीकुशाववातरत् । पित्रा सुग्रीव इति नाम कृत्वा विंशतितमे वर्षे तस्मै स्वसू-
 नवे राज्यं दत्त्वा दीक्षा जगृहे । अथ सुग्रीवचूषेन बह्वीनां कन्यानां करपीरुनमकारि । तस्य चतुरशीति-
 सहस्राः पुत्रा जज्ञिरे । ततो राज्यं पुत्रेभ्यो वितीर्य संयमेन तपसा च केवलज्ञानं प्राप । देशनासु सर्वत्र

स्वचरित्रं जगौ । एवं स राजर्षिर्लक्षपूर्ववर्षाणि यावच्चरणमासेव्य परमं चिन्मयं चिद्रूपं चिदानन्दं चिद्रघनं मोक्षं जगामेति ॥

यस्याः समाराधनतो ह्योस्तयोः, सौत्रागयसिद्धिर्विधाऽपि सङ्गता ।
नैतादृशो वासंरबुद्धिर्वर्धको, विश्वे ततोऽर्च्यो विधिवद्भित्तेह्युज्जिः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादप्रन्थवृत्तौ
पञ्चदशस्तम्भे ३१९ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानं ॥ ३१६ ॥

अन्नयं सर्वसत्त्वेभ्यो यो ददाति दयापरः । तस्य देहाद्भिमुक्तस्य त्रयं नास्ति कुतश्चन ॥ १ ॥
स्पष्टः । अत्रात्रयदानोपरि दृष्टान्ताः—जयपुरे धनात्रिधारात्मिकेण पञ्च पूतरा घीन्जिया दयापरि-
णामेन रक्षिताः । कालेन मृत्वा कुलपुत्रको जातः । बाह्ये मातापितृमरणोद्देशान्तरं गह्वन् रात्रा-
वरण्ये वटवृक्षाधः स्थितः । तत्रस्थैः पञ्चत्रिर्यक्षैः स दृष्टः । पूर्वत्रवोपकारीति ज्ञात्वा कथितं—“तव
पञ्चमदिवसे राज्यं ज्ञावि” । तद्भ्रुत्वा दृष्टः । पञ्चमे दिने मृतापुत्रनरपालनृपतेर्वाणारसीनगरीराज्यं जातं ।

१ समासश्चिन्त्यः ।

अमात्यारोपितराज्यञ्चारः सुखान्येवानुभवति । सीमालनृपा राज्योद्भेदनार्थं समेताः, तदाऽमाल्यैर्द्यूतक्रीकां कुर्वन् स रुद्रः, रोधस्वरूपं प्रोक्तं, तथापि न मुञ्चति द्यूतं । पश्चान्नार्थयाऽपि पाशकान् पातयन्त्या प्रोक्तं, तदा तेनोक्तं—

“स वटः पञ्च ते यद्वा ददन्ति च हरन्ति च । अहान् पातय कड्याणि यद्भ्राव्यं तद्भ्रविष्यति ॥ १ ॥”
इत्युक्ते तैरेव राज्योद्भेदका बद्धा पादयोः क्षिप्ताः । लोके आश्चर्यं जातं । एकदा क्षिसमायोगे पूर्वभवपृष्ठा कृता । गुरुणा कश्चित्—“त्वया पूर्वत्रवे पञ्चपूतरक्षणं कृतं, क्रमेण ते यद्वा जाताः, तैरेव राज्यं रक्षितं” । ततस्तेन राज्ञा वापीकूपतटाकादिजलेषु गलनकस्थापनममार्युद्घोषणं च कृतं ।

अथ पापरता मांसमश्नन्ति तान् प्रतीयं शिक्षा-एकदा श्रेणिकेन सञ्जायामञ्जाणि—“संप्रति नगरमध्ये किं वस्तु सुलभमस्ति ?” । तत्र क्षत्रिया निर्दयाः प्रोचुः—“अधुना प्लवं सुलभमस्ति” । तद्भुत्वाऽत्रया-माल्येन चिन्तितं—“अहमद्यैषां परीक्षां करोमि” । ततो रात्रौ सर्वक्षत्रियगृहेषु पृथक् पृथक् गत्वाऽवो-चत्—“जो राजपुत्रा ! अद्य राज्ञो महाव्याधिरुत्पन्नोऽस्ति, वैद्यैर्बहुञ्चिरम्यौषधैश्चिकित्सितोऽपि गुणो न दृश्यते, किंतु यदि मनुष्यसत्कं काँद्विजमांसं टङ्कष्यमाणं भवति तदा जीवति, अन्यथा मरिष्यत्येव, यूयं तदीययासोपजीविन एतावदपि न करिष्यथ ?” । तेनोक्तं—“दीनारसहस्रं गृह्यतां, परं मां मुञ्च, अन्यत्र गह्व” । अत्रयेन गृहीतं ऋव्यं । गतः पुनरन्यगृहे । तथैव चोक्तं । तेनापि दीनारसहस्रमर्षितं, न

तु मांसं । एवमपरापरगृहेषु सकलां रात्रिं परित्रम्य मेलितं दीनाराणं लहं । प्रगे सत्रायां दर्शितं सर्व-
द्वित्रियाणां—“जोः ! यूयमेवं वदथ यन्मांसं सुलजं, तदद्वैतावता द्रव्येणापि न प्राप्तं” । ततस्ते लज्जिता
मौनेन स्थिताः । तदाऽजयः प्राह—“स्वात्मा सर्वेषामपि बहज्जोऽस्ति, मुधैव यूयमेवं मांसलुब्धाः
प्रलपथ । यतः—

अमेध्यमध्ये कीटस्य सुरेन्द्रस्य सुरालये । समाना जीविताकाङ्क्षा समं मृत्युत्रयं द्वयोः ॥ १ ॥
दुर्योनिमपि संप्राप्तः प्राणी मर्तुं न वाञ्छति । स्वादुमन्तो ज्वन्ति स्वस्वाहाराः कुक्षितावपि ॥ २ ॥

यस्तु हिंसां करोति स तु दुःखत्राजवति, तद्यथा—

गोपो बब्वूलशूलाग्ने प्रोतयूकोत्थपातकात् । अष्टोत्तरशतं वारान् शूद्विकारोपणान्मृतः ॥ १ ॥
नागपुरे माधवगोपाल एकदा गोचारणार्थं गतो महारण्ये, तापार्तो बब्वूलतरुतले निषण्णः, मस्तका-
द्यूका उत्सङ्गे पतिता दृष्ट्वा, बब्वूलतीक्ष्णशूलायां निर्दयत्वेन प्रोता “एषा मदेहसारचौरिणी” इति
विचिन्त्य । तत्पातकोदयात्तस्मिन्नेव जवे चौर्येण शूलाप्रोतो मृतः । एवं सप्तोत्तरशतवारान् पृथक् पृथ-
ग्भवेषु चौर्यादिदोषमासाद्य तथैव शूल्यादिविरुम्बनया मृतः । सप्तोत्तरशतमे जवे श्लोकतत्कर्मोदया-
त्तापसी दीक्षा प्राप्ता । सर्वदा वनवासी शुष्कफलपत्रजोर्जी निःसङ्गत्रतधारी वने तिष्ठति । विजङ्गज्ञान-
वान् जातः । तस्मिन्नवसरे तत्रासन्नगरनृपस्य रत्नाभरणपेटी चौर्येण गृहीता । यामिकाः पदपङ्क्त्यनुसा-
रेण तत्पृष्ठौ लम्बाः । चौरौ नङ्गा तत्तापससमीपे तां मुक्त्वा बटे चटित्वा स्थितः । प्राहरिकास्तत्रागताः ।

तैः सुसस्तापसः सरलपेटिको धृत्वा चूपतेः पुरो मुक्तः । विजङ्गशानी स्वकृतकर्म निन्दन् मौनी दुष्टनृपेण
शूलायां रोपितः । तत्कर्मक्षयेण सुरोऽभूत् । इत्यत्रयदानं वर्णितम् ।

तथेह जगति दानं पञ्चविधं प्रसिद्धं । यतः—

अत्रयं सुपत्तदाणं अणुकंपा उच्यिकित्तिदाणं च । दोहिं पि मुक्तो त्रणिष्ठं तिस्रि जोगां दीयंति ॥ १ ॥
तत्राद्यं हननबन्धादित्रयचीतानां जन्तूनां प्राणत्राणादिना निर्जयकारणं क्षेयं ? । सुपात्रं तु सु-शो-
चनं पात्रं-स्थानं ज्ञानादिरलत्रयाणां, यथा सु-अतिशयेन पापात्रायत इति सुपात्रं, एवंविधनासानुरूपं
सुपात्रदानं दुर्लभं १ । अनुकम्पा तु दीनदुःस्थितादीनां दयया पात्रापात्रविचाररहितं यद्दीयतेऽन्नादिकं
तदनुकम्पादानं । यतः—

दानकाले महेष्ठानां किं पात्रापात्रचिन्तया । दीनाय देवदूष्यार्धं यथाऽदात् कृपया प्रभुः ॥ १ ॥

तथा दुःषमारेऽपि जगुरुश्रद्धेन वक्ष्यमाणधान्यमूढकाः कृपया दत्ताः—

अथ य मूढसहस्सा विसलरायस्स वार हम्मीरे । इगवीस य सुरत्ताणे दुश्चिक्के जगुरुसाहुणा दिन्ना ॥ १ ॥

नवकरवाली मणिअरुा ते पर अलग चार । दानशाला (१११) जगुरुतणी दीसे पुहवीमुजार ॥ १ ॥

प्रचाते यत्रोपविश्य जगुरुर्थेष्ठं दानं ददाति तत्र यवनिकां बन्धयति लज्जया ये कुलीनाः स्त्रियश्च

प्रकटं न गृह्णन्ति तेषां दानार्थं । एकदा विसलदेवः स्वभ्राग्यपरीक्षार्थं वेषं परावर्त्यैकाकी निजकरं यव-

निकान्तरे प्रसारयामास । जगुरुस्तं करं लक्षणेपेतं भ्राग्यशादिनो वीदय “जगज्जनमान्यस्य कस्यापि

नरेन्द्रस्य सम्प्रतीदृशीमवस्थां प्राप्तस्य तथा करोमि यथा यावज्जीवं सुखी स्यात्” इति विचिन्त्य स्वक-
राहुदितो मणिमण्डितमुद्रिकामुत्तार्य प्रदत्तवान् । सकौतुकेन श्रूयेन ह्येन स्थित्वा वामकरः प्रसारितः,
तत्रापि तेन द्वितीया मुद्रिका दत्ता । मुद्राघृतं गृहीत्वा श्रूपः स्वावासे गतः । द्वितीयदिने जगन्मुमाकार्य
“किमेतत्” इति दर्शितवान् मुद्राघृतं । जगन्मुनोक्तम्—

सर्वत्र वायसाः कृष्णाः सर्वत्र हरिताः शुकाः । सर्वत्र सुखिनां सौख्यं दुःखं सर्वत्र दुःखिनाम् ॥ १ ॥

तदनु मत्सरं मुक्त्वा जगन्मुपाश्वान्निजप्रणामकरणं निषिध्य हस्तिस्कन्धमारोप्य गृहे प्रेषितः । सुधा-
र्मिकत्वमनुकम्पयैव शोचते इति तृतीयदानं ३ । अथ चतुर्थमुचितदानमवसरे योग्यमन्त्रीष्टप्राघूर्णिक-
देवगुरुसमागमनप्रासादबिम्बनिष्पत्तिवर्धापनिकादातृणां काव्यश्लोकमुद्राषितिविनोदकथादिकथकानां च
रञ्जितचेतसा यद्दीयते तदुचितदानं । यथा चक्रवर्तिना प्रतिदिनं प्रजातसमये विहरमानतीर्थकरस्थिति-
शुद्धिहापकाय प्रतिवर्षं दीयते । यतः—

वित्तीढ सुवन्नस्स बारस अञ्जं च सयसहस्साइं । तावइयं चिय कोनी पीईदाणं तु चक्कीणं ॥ १ ॥

सम्प्रत्यारकेऽपि श्रीविमलाचलप्रासादनिष्पत्तिवर्धापनिकादायकस्य मन्त्रिणा वाग्जट्टेन द्वात्रिंशत्कनक-
जिह्वा दत्ताः । तथाऽन्यदा जीर्णदुर्गाधिपखेंगारात्रिधश्रूयेनाखेटकचटितेन तुरङ्गमपुह्वब्रूमरितशशक-
निर्वहेन मार्गपरिवारघ्रष्टेन बब्बूलतरुशाखारूढो दुण्डणात्रिधश्वारणः पृष्टः—“जोः ! वेत्सि प्राश्वर-
मार्गं” ? । कारुणिकेनोक्तं तेन—

जीव वंशता नरगगद्, अवंशता गद् सग । हुं जाणुं दो वाटनी, जिण चावे तिण लग ॥ १ ॥
वेधकडुग्घटश्रवणसमुत्पन्नविवेकेन यावज्जीवं प्राणिवधनियमो गृहीतः, अश्वत्थामप्रदानैश्च चारणो
गुरूवत् पूजित इति । तथा विक्रमार्केण मनसा प्रणामः कृतः, स सिध्दसेनगुरुणा ज्ञातः, ततो धर्मलाजो
दत्तः, तेन राज्ञा पृष्टं—“पूज्य ! अनेन किं स्यात् ?” । सूरिराह—

“दुर्वारा वारणेन्ना जितपवनजवा वाजिनः स्यन्दनौघा,

लीलावत्यो युवत्यः प्रचलितचमरैर्ऋषिता राज्यलक्ष्मीः ।

उच्चैः श्वेतातपत्रं चतुरुदधितदीसंकटा मेदिनीयं,

प्राप्यन्ते यत्प्रभावात्त्रिभुवनविजयी सोऽस्तु ते धर्मलाजः ॥ १ ॥”

सूरिगुरैर्हृष्टो ऋषः कनककोटिं ददौ । निःस्पृहत्वेन तच्छर्मस्थाने स्थापितं । इत्याद्यनेके दृष्टान्ताः स्वय-
मुचितदाने वाच्याः ष । कीर्त्यै मार्गणदीनां यद्दीयते तत्कीर्तिदानं । यथैकदा सपादलक्षदेशाधिपति-
मर्णराजं प्रति दिग्विजययात्रायां सञ्चरन् कुमारपालः स्वनरैरश्वपर्याणकममार्जयत् । तदा वाससप्तिसा-
मन्तरुपहसितः “वणिगोवायं किं करिष्यति सद्भामे” ? । ज्ञातराणकाशयेन कुमारपालेन पूगीफलगोणी
पोरुशमणमिता मार्गे पतिता ऋद्धाग्रेणोद्भालिता, प्रतरकटाहकसप्तकं च परस्परं मध्यस्थं लोहमयत्रद्वैक-
घातेन प्रस्फोटितं । तदावसरोचितवचनचतुर आमन्त्रहः प्राह—

रे ररक्कद् लहु जीवमा, रणे मयगल मारइं । न पीये अणगल नीर, तेही राय संहारइं ॥

अवर न बंधे कोइ, समर रयणायर बंधे । वगे राय परमार, अपररायने रुंधे ॥
 ए कुमारपाल कोपे चढ्यो, फोने सत्त कनाही । तिम जे जिणधम्म न मन्नसि, तेहनी तेहवी चारु ॥
 तुष्टेन राजा प्रत्यक्षरमग्धाः प्रदत्ताः । एकदा दादशावर्तवन्दनकदानावसरे कुमारनृपपृष्ठं क्षामणकवे-
 लायां श्रीहिमाचार्यः करेण स्पृशति, तदा गांगिलकविनोक्तम्—
 हेमनुमारा करमहीं, दीसइ अचपुअ सिद्धि । जे चंपे हेठा मुहा, ते पामे हरि सम रिद्धि ॥ १ ॥

करकटकप्रदानं । इत्याद्यनेकप्रबन्धाः कीर्तिदानेऽच्युह्याः ।

सुपात्रदानादत्रयाच्च मुक्तिं, तथानुकम्पात इहैति सौख्यम् ।

औचित्यदानात्समयज्ञतां च, श्लाघां लज्जेदन्तिमत्तश्च श्राद्धः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रंथस्य वृत्तौ
 पञ्चदशस्तंत्रे ११६ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ ११७ ॥

अथ दानधर्ममाह—

श्राद्धानां पात्रजक्तानां कार्पाण्यदोषमुक्तये । देशना दानधर्मस्य देया तीर्थहितेह्युचिः ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं देशना चैयं—

कालेऽहपमपि पात्राय दत्तं ऋयो ऋवेद्यथा । जिनाय चन्दनादत्ताः कुड्माषाः कड्मषड्दिदे ॥ १ ॥
श्रीवीराचिग्रहः षण्मासान्ते परिपूर्णः, तदा सुरकृतसार्धघादशरत्नसुवर्णकोटिवृष्टिचतुर्धनावहश्रेष्ठिगृहं
दृष्ट्वा प्रातिवेदिमक्या चिन्तितं—“अहो ! कुड्माषदानाहुर्वलस्तपस्वी यदि महतीमियतीमृष्टिं ददाति
तदाहं पुष्टाङ्गं मुनिं सद्युतशर्करेण परमान्त्रेण संतोष्यापारां लक्ष्मीं गृह्णामि” । इति कृत्वा कंचिद्वेषधा-
रिणं मुनिमाकार्यं परमान्त्रं यत्नं वारंवारमाकाशसन्मुखं विलोकयन्तीं जरतीं वीक्ष्य ज्ञाततच्चेतसा
व्रतिना प्रोक्तं—“मुग्धे ! मत्तपसा तव जावेनाधार्कमिकाहारदाने नाकाशात्पाषाणवृष्टिरेव जाविनी,
न तु रत्नवृष्टिः, धयोः शुद्धताऽजावात्” । इत्याद्युक्त्वा प्रतिबोधिता । अन्यच्च पात्रमपि तदेव ऋष्यं
यन्नामानुरूपपरिणामं, नान्यत् । पात्रपरीक्षायामप्येवं प्रोक्तमस्ति यथा युधिष्ठिरजीमसंवादे हस्तिनागपुरे
धर्मपुत्रे सदसि स्थिते धारस्थत्रीमेनागत्य विज्ञप्तः—

मूर्खस्तपस्वी राजेन्द्र विद्वोश्च वृषलीपतिः । उच्यते तौ तिष्ठतो द्वारे कस्य दानं प्रदीयते ॥ १ ॥

युधिष्ठिर उवाच—

सुखसेव्यं तपो श्रीम विद्या कष्टदुराचरी । विद्यां संपूजयिष्यामि तपोऽग्निः किं प्रयोजनम् ॥ २ ॥

श्रीमेनोक्तम्—

शुनश्चर्मगता गङ्गा क्षीरं मद्यघटस्थितम् । कुपात्रे पतिता विद्या किं करोति युधिष्ठिर ॥ ३ ॥

कृष्णघ्नीपायनेनोक्तम्—

न चैकविधया पात्रं तपसाऽपि च पात्रता । यत्र विद्याचरित्रे च तद्धि पात्रं प्रचक्ष्यते ॥ ४ ॥

अत एव पात्रे धनवितरणं श्रेयस्करं, तदपि ज्ञावनया, यदुक्तम्—

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे । क्षेत्रे काले च ज्ञावे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ १ ॥

श्रीशालिञ्जरादिवत् ।

यस्तु प्रत्युपकाराय फलमुद्दिश्य वा पुनः । प्रदीयते परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥ २ ॥

अत्र चन्दनाप्रातिवेशिककवृक्षा निदर्शनम्—

क्रोधाद्बलाजियोगाघ्रा मनोज्ञावं विनाऽपि वा । यद्दीयते हितं वस्तु तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥ ३ ॥

श्रेणिकदासीवत् इति । तथा दाताऽपि मुधादायी दुर्लभः, यतः—

दुष्टहर्षं मुधादाइ मुधाजीवी वि दुष्टहा । मुहादाइ मुहाजीवी दोऽवि गंभति सुगण्डं ॥ १ ॥

ति बेमि । अत्र जागवतोदाहरणं, यथा कश्चित्तापसः कमपि च्छिकिमन्तं नरमवादीत्—“तव गृहे

वर्षायां तिष्ठामि” । तेनोक्तं—“यदि प्रत्युपकारं न करोषि तदा तिष्ठ” । तेन प्रतिपन्नं । ततः प्रदत्त-

स्तस्यै समाश्रयः । आहारादिचिर्निकं चकार । एकदा चौरैस्तस्याश्वोऽपहृतः “प्रजातं जातं” इति

विचिन्त्य न शक्तास्तमश्वं ग्रहीतुं । ततोऽतिवृद्धगहने तं बद्ध्वा तेऽन्यत्र गताः । अत्रान्तरे प्रातरेषु स्नातुं

परिव्राजकस्तटाकं जगाम, दृष्टश्च तेन सरःसमीपवर्तिन्यां नाह्यामश्वः, प्रत्यजिज्ञातश्च “सोऽयमश्वोऽस-

दुपकारिणो ज्ञागवतस्य चौरैर्हृतः” । ततस्तेन जाइयां धौतवासो विस्मृतम् । गृहमागत्य तदानयनाय गृह-
पतेर्दासः प्रहितः । स गतस्तत्र । तेन दृष्टोऽश्वः समानीतश्च, कश्चितो गृहपतये । ततस्तेन गृहपतिना
चिन्तितं—“अहो ! व्याजेन व्रतिना मसोपकारः कृतः” । ततः परिव्राजकमाहूय प्रोक्तं—“ऋष ! ब्रज
त्वं, यस्मादुपकारिणे दत्तं दानं निष्फलमुपजायते ।”

अथ मुधाजीविन उदाहरणं—ऋश्चिञ्चुपो जातवैराग्यो धर्मपरीक्षां चक्रे “को वाऽनिःसृष्टं सृष्टं? ततस्तं
परीक्षे” इति संप्रधार्य पुरुषानादिदेश यथा “राजा मोदकान् प्रयच्छति समागत्य गृह्यतां” इत्याकर्ण्यो-
द्घोषणां जग्मुः कार्पटिकप्रचृतयो जना मोदकार्थिनः, पृष्टाश्च ते ज्ञुञ्जा “केन जवन्तो जीवन्ति ?” ।
तत्रैकेनोक्तं—“अहं तावन्मुखेन” । अपरेणोक्तं—“अहं पादाभ्यां” । अन्येनोक्तं—“अहं हस्ताभ्यां” ।
अन्येनोक्तं—“अहं लोकानुग्रहेण” । ततो जैनकुल्लक आकारितः, पृष्टः, तेनोक्तं—“अहं मुधेति” ।
ततस्तान् सर्वान् रूपः पुनर्जगद—“कथमिति ?” ततः प्रथमः प्राह—“अहं तावत्कथको जनानां
रामायणादिकथां कथयामि, तेन जीवामि” । द्वितीयः प्राह—“अहं लेखवाहकः घटीव्यमध्ये योजनं
लङ्घयामि, तेन पादाभ्यां जीवामि” । तृतीयो जगौ—“अहं लेखको हस्ताभ्यां जीवामि” । त्रिंशुणोक्तं—
“अहं लोकानुग्रहेण जीवामि” । कुल्लकसाधुनोक्तं—“संसारासारतां वीक्ष्य महेभ्यस्तुतोऽहं दीक्षा प्रतिपद्य
ततो मुधिकया यथोपलब्धेनाहारेण जीवामि” । इति श्रुत्वा नृपः “अहो ! एष धर्मः सर्वदुःखप्रमोक्ष-
साधक” इति निश्चित्य स्वयं तं धर्ममङ्गीचकार ।

अन्यच्च दानालङ्काराच्चावे लक्ष्मीः पाषाणमलरूपैव, यथा नवनन्दनृपाणां कृपणतादिमपात्राणां लोक-
पीरुतोपार्जितनवकनकगिरयोऽप्यन्नाग्ययोगादश्ममयाः संजाताः । ते च सम्प्रति पाटलीपुरे गङ्गातीरे
पीतोपलमया दृश्यन्ते । राजगृहे च श्रेष्ठिमम्मणस्यापि मणिमया बलीवर्दी दानाद्यन्नावेन सुधैव मह्यां
विनाशं प्राप्ताः । अतो धनं सुपात्रे स्थाप्यं ।

पात्रे मुक्तिनिवन्धनं तदितरे प्रोद्यद्दयाख्यापकं, मित्रे प्रीतिविवर्द्धनं रिपुजने वैरापहारक्षमम् ।
शृत्ये त्रकिञ्चरावहं नरपतौ सन्मानपूजाप्रदं, तद्द्वौ च यशस्करं वितरणं न क्वाप्यहो निष्फलम् ॥ १ ॥

तदपि सुपात्रे दत्तं श्रेयस्करं । यतः—

जले तैलं खले गुह्यं पात्रे दानं मनागपि । प्राज्ञे शास्त्रं सतां प्रीतिर्विस्तारं याल्यनेकधा ॥ १ ॥

अत्राह—ननु पात्रापात्रविचारं कृपण एव करोति, न पुनरुदारः । यतः—

पत्तपरिक्कह किं करु, दीजे मगंताहिं । किं वरिसंतो अंबुहरु, जोवे समविसमाइं ॥ १ ॥

तदुत्तरं—

वरिसो वरिसो अंबुहरु, वरसीना फल जोइ । धचूरे विख इक्कु रस, एवफो अंतर होइ ॥ २ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ पञ्चदश-

सप्तमे २१७ व्याख्यानम् ॥

अथ पात्रदानफलमाह—

पात्रे यन्नति यो वित्तं निजशक्त्या सुन्नक्तिः । सौख्यानां ज्ञानं स स्वाद्यथा धन्योऽन्नवत् पुरा ॥ १ ॥
 स्पष्टः । ज्ञातं चेदं—पृथ्वीपुरग्रामादेकं इत्यकुडुम्बं देवात्प्रतिष्ठानपुरे समागतं । तत्कुलमध्य एको
 दारको लोकानां वत्सरूपाणि वृत्तितश्चारयामास । एकदा कस्मिंश्चित् पर्वणि परमान्नन्नक्षणपरान् जनान्
 वीक्ष्य तदन्निलापुकः पुनः पुनः स्वाम्बां स्माह—“मम परमान्नं प्रयत्न” । यतः—

चौरा बालकाऽवि य दुज्जाण विज्जाय विप्प पाहुणया । नच्चणि धुत्त नरिंदा परस्स पीमं न याणंति ॥ १ ॥
 परमान्नान्नावेन सा शुचार्दिताऽरोदीत् । तदा प्रातिवेद्दिमकीन्निर्दयया तस्सै क्षीरादिकं ददे, तेन पायसं
 संस्कृत्य खण्णज्यान्थां सार्धं सा सुतस्य परिवेश्य केनचित्कार्येण गृहस्यान्तर्ययौ । इतश्चैको महात्मा
 मासक्षपणपारणे तत्रागात् । इदं हृष्टः “हे दयानिधे ! इदं पायसं गृहाण” इत्युक्त्वा मुनिपात्रे पायसं
 न्यधात् । तदा नरस्यायुर्वन्ध । पुनर्मात्रा प्रदत्तं चूरि पायसं बुभुजे, तेन विसृचिकादोषान्मृत्वा तत्रैव
 पुरे धनसारेभ्यसुतो जातः । तस्याग्रजा अन्ये त्रयः पुत्राः सबधूकाः सन्ति, तेषामुपरि चतुर्थपुत्रो धन्य-
 नामाऽजनि । ततः प्रच्युति श्रेष्ठी धनेनाधिकं बभूधे । समये चाधीतसकलकलागुणेन मातापित्रोर्महान्
 रागो बभूधे । तदाऽन्ये त्रयो ज्येष्ठसोदराः पितराबूधुः—“अस्य बधोरत्यादरः कथं क्रियते ?” तावू-

चतुः—“गुरौरेष पूज्यः” । ते प्रोचुः—“तर्हि परीक्षा क्रियतां” इति । ताच्यां चात्रिंशतं चात्रिंशतं रूप्य-
कान् पृथक् पृथगर्पयित्वा इत्युक्ताः—“एषां लाञ्छं नौ दर्शयेत्” धन्यस्तु बलाढ्यं मेढकं क्रीत्वा राजपुत्रस्य
मेढकेनायोधयत् दीनाराणां सहस्रं पणीकृत्य । तत्र राजपुत्रस्य मेढके जप्ते तस्मादसौ तत्सहस्रकं लात्वा
गृहेऽगात् । ते तु व्यापारेण कमपि लाञ्छं न प्रापुः । इत्थमनेक उपाया धन्यस्य सफला बभूवुः, इतरे तु
निष्फलारम्भा इति । अथ तत्र महाधन एकः श्रेष्ठी, स कृपणगुणत्वाद्दृहस्थान्तर्गतं खनित्वा ज्ञव्येण
पूर्यवान् । तथा शयनपट्यङ्ककाष्ठमध्ये वररत्नानि संगोप्य तजतोपरि निधाय नित्यं शेते । क्रमादवसान-
काले पुत्रान् प्राह—“यद्यहं पञ्चत्वं प्रामोमि तदाऽनेन पर्यङ्केन सार्धं मम संस्कारः कार्यः” । तदन्वकृतपुण्यः
स शीघ्रं मृतः । तथाविध एव स प्रेतवने नीतो रत्नव्यतिकरकौस्तैः । तत्र खट्वाया याचने तेषां चाण्मात्रेण
सह कद्विर्जातः । तदा स्वजनैर्निषिद्धाश्चाण्मात्रस्य ददुः । चाण्मात्रेण विक्रेतुं चतुष्पथे स्थापितः । तदा
लब्धलक्ष्यः सगर्जो तां खट्वां दृष्ट्वा मूढ्यं दत्त्वा जग्राह धन्यः । तन्मध्यतो निर्गतज्ञव्येण महाधनपात्रम-
चवत् । तेन तद्भ्रातृणामनुष्ठो मत्सरो जातः । ते त्रयस्तं हन्तुं ध्यायन्ति । तत्रातो वृद्धत्रातृजायया सुत-
प्रीत्या धन्याय ज्ञापिता । तदाकण्य धन्य एकाकी गेहान्निर्ययौ । पृथिव्यां त्रमन् राजगृहोद्याने निषेदिवान् ।

पूर्वमासीघ्नं सर्वं शुष्कं दैवानुच्चावतः । धन्यपुण्यप्रचावेण पुष्पितं फलितं तदा ॥ १ ॥
तदुदन्तेन विस्मित उद्यानपादः स्वपुत्रीं ददौ । श्रेणिकोऽपि हृष्टः स्वसुतां ददौ । ऋषसुतासखी
शालिजनेचन्यस्वसा सुभञ्जाहा साऽपि स्वजनैर्दत्ता । तिस्रोऽप्येता नृपो महर्ध्या पर्यणाययत् । ततो राज-

दत्तसौधादिषु सुदा प्राक्सुपात्रदानफलं बुभुजे । अन्यदा गवाक्षस्थो दरिद्रं जातं स्वकुडुम्बं वीक्ष्य ग्रामा-
दिदानेन स्वजनान् पुनः सुखीचकार । कियत्यपि गते काले सोदरास्ते त्रयस्तातं प्राहुः—“गृहवित्तं
विभ्रज्यास्माकं प्रयत्नम्” । पिता प्राह—“हे मूर्खाः ! सम्प्रति धन्याजितमिदं जेमथ यूयं” ।

तेऽप्युचिरे यदा पूर्वं धन्यो नष्टा गृहाद्ययौ । तदा रत्नादिकं सारं लात्वाऽगाच्चौरवन्निशि ॥ १ ॥

तातपादाः प्रकुर्वन्तु राज्यं धन्ययुताः सदा । वयं प्रातर्न भोक्ष्यामः पृथग्भ्रावं विना खलु ॥ २ ॥

इति कुडुम्बकलहं ज्ञात्वा धन्यो निश्चैकाकी चचात् । त्रमन् कौशाम्बीपुरीचतुष्पथे गतः । तत्र
मृगावतीपतिना शतानिकेन निरिन्मो वादितः—“नृपकोशे एकं महामूढ्यं रत्नमस्ति, तस्य यः परीक्षां
वेत्ति तस्मै तुष्टो राजेदं ददाति—

हस्तिनां शतमेकं च वाजिनां शतपञ्चकम् । सौभाग्यमञ्जरीं पुत्रीं ग्रामपञ्चशतीयुताम् ॥ ३ ॥”

अथ धन्यः पटहं वारयित्वा राजसन्नायां ययौ । रत्नजातिज्ञेन तेन परीक्षा विदधे । सर्वेषां चमत्कारः
कृतः । नृपो निजां पुत्रीं सधनां तस्मै ददौ । सुखमग्नस्तिष्ठति । अन्यदा तेन स्वकीर्त्यर्थं लोकरीत्या च
पुरान्यर्णे सरः खानयितुं प्रारब्धं । इतो धन्ये गते श्रेष्ठिगृहे दारिद्र्यं प्रसृतं । यतः—

तैलं नास्ति घृतं नास्ति मुजो युगन्धरी । वह्नार्थं लवाणं नास्ति तन्नास्ति यत्प्रचुज्यते ॥ १ ॥

ततः श्रेष्ठी धन्यजायाष्वयं पितृवैश्मनि प्रेष्य शालिन्नस्वसारं प्रोचे—“याहि वत्से ! स्वत्रातुर्गृहे”
सुत्रज्ञाऽऽह—

“सुखे च विजबोद्धासे सेव्यं स्त्रीभिः पितुर्गृहम् । श्वशुरस्य गृहं दुःखे सुखे दौःस्थ्येऽपि सर्वदा ॥ १ ॥”
इति बधूक्त्या हृष्टः श्रेष्ठी त्रिपुत्रस्तुपायुतः पुराञ्चिंशि निर्गतः । कौशाम्बीपुरे क्रमादेश्य लोकमुखेज्यः
स्वाजीविकां धन्यसरोवरमृत्तिकाकर्षणेन विज्ञाय सकुटुम्बस्तत्राययौ ।

नराणां दीयते तत्र दीनारद्वितयं सदा । एकं स्त्रीणां प्रवाहेण कटाह्यां जोजनं पुनः ॥ १ ॥
तत्र सरसि श्रेष्ठी कर्मकरैः सार्धं खनन् कुशलो वासरानत्यवाहयत् । अन्यदाऽश्वारूढो धन्यस्तत्रा-
ययौ । कर्मकरेषु स्वकुटुम्बं निरीक्ष्य दध्यौ—“अहो ! किमेतद्देवेन विहितं ?

गोत्रज्ञो जनको यस्या त्रजा यस्या जनन्यहो । शालिञ्जजानुजा सेयं शीर्षे वहति मृत्तिकाम् ॥ १ ॥”
इति विचिन्त्य तान् प्राह—“कुतो यूयं समागताः ?” । तदा श्रेष्ठी लज्जया कुटुम्बस्वरूपं प्रोच्य यवाचे—
“हे जगत्पोषक ! मत्कुटुम्बस्य तक्रात्रावे महादुःखमतस्तद्दीयतां” । धन्यः प्राह—“सुखेन तक्रार्थं मद्गृहे
निजा बधूः प्रेष्या” । तदनु प्रत्यहं चतस्रो बध्वः क्रमेण तद्गृहे यान्ति । एकदा गृहागतां सुत्रज्ञां धन्यः
स्माह—“हे त्रये ! त्वं काऽसि ?” ।

लज्जयाऽधोमुखी सोचे देव पृष्ठ न मां पुनः । शालिञ्जस्वसा चाहं गोत्रञ्जश्रेष्ठिनन्दिनी ॥ १ ॥
त्रवतामन्निधानेन ज्वाऽहं श्रेष्ठिसूनुना । गृहस्य कलहे जाते स मां त्यक्त्वा क्वचिद्ययौ ॥ २ ॥
धन्य ऊचे—“हे त्रये ! निजनाथवियोगिनी कथं तिष्ठसि ? तस्मात्पतिव्रतं त्यक्त्वा मया सह जोगान्
शुक्लं” । साऽपि तघाक्यं श्रुत्वाऽऽह—

गतियुगलकमेवोन्मत्तपुष्पोत्करस्य, त्रिनयनतनुपूजा वाऽथवा ऋमिपातः ।
विमलकुलत्रवानामङ्गनानां शरीरं, पतिकरकरजो वा सेवते सप्तजिह्वः ॥ १ ॥

इत्यादिबहुविधानुपलम्भान् श्रुत्वा हृदशीलां तां निश्चित्य सर्वः पूर्वोदन्तो ज्ञापितः । इत्युक्ते सा प्रियं मत्वा त्रपात्ररादधो विभोक्तयामास । ततः सर्वगृहस्वामिनी कृता । तत्स्वरूपं श्रेष्ठिना ज्ञातं । ततः श्रेष्ठी सकुडुम्बो जनानां पुरो धन्यनिन्दां कुर्वन् धन्यगृह आययौ । धन्योऽपि पितरौ त्रीन् ब्राह्मणान् नत्वा गृहेऽस्थापयत् । अथ तिस्रो ब्राह्मणान् दध्युः—“नूनमस्मद्बहुरादयः स्वामिनश्च धन्येन धृताः । अतो रावां विधातुं शतानीकसत्रां गह्वाम्” । ततस्तत्र गत्वा ऋषं नत्वाऽऽशीर्वादं दत्त्वा प्रोचुः—“उदरभ्र-णार्थं युष्मन्नगरे वयं समायाताः, परं धन्येनास्माकं कुलं सर्वं हतं, को जानाति जीवति मारितं वा ? हे पञ्चमलोकपाल ! त्वं शोधय” । ततः शतानीकः स्वसेवकान् प्रेष्य कथयामास—“मानुष्यान् शीघ्रं हि मुञ्च” । धन्योऽपि स्नाह—“नाहमन्यायं करोमि, चेत्करोमि तर्हि नृपेण किं ?” । इति सर्गवचनान्-लक्ष्मणो ऋषो जामातरं धन्यं हन्तुं चमूं प्रैषीत् । धन्यस्तु पुण्यात्समरे जयं प्राप । तदाऽमात्यादित्रिर्नृपो विज्ञप्तः—“एष दुर्नयं न करोति, महान् धर्मात्मा परस्त्रीसहोदरोऽस्ति, अतः स्त्रीणां विशेषतः किञ्चित्कारणं पृह्यते” । अथामात्यैस्ताः पृष्टाः—“त्रवतीनां धन्यान्निधः कोऽपि स्वजनोऽस्ति ?” । ताः प्रोचुः—“देवरोऽस्माकं धन्यनामा पुराऽत्रवत् । स गृहार्हं त्यक्त्वा कुत्रापि गतः, जीवति वा मृतो वेति न ज्ञायते” । सचिवैः प्रोचिरे—“युयं धन्यस्य देहलक्षणे नित्य ?” ।

ताः प्रोचुर्देवरोऽस्माकं बालकोऽचूत्पुरा यदा । तदा प्रह्लादने दृष्टौ पादौ पद्माङ्कितौ किल ॥ १ ॥
 तदा सचिवैर्धन्यस्तत्राहूतः, त्रातृजाया वीक्ष्य नत्वा प्राह—“किं जवतीनां हृदि त्रमो जज्ञे ? श्रेणि-
 कसुतापतिः स धन्यो शुष्माग्निः स्मर्यते ?” । ताः प्राहुः—“अकत्या त्वत्पादौ प्रह्लादय क्रमाग्न्युजेन
 देवरं ज्ञास्यामः” ।

ऊचे धन्यः परस्त्रीणां स्पर्शान्भवति पातकम् । नाहं परस्त्रिया सार्धं वच्मि स्पर्शे तु का कथा ॥ १ ॥
 ततो त्रातृजायात्रयं नत्वा निजौकसि प्रैषीत् । ततस्त्रयाणां बन्धूनां ग्रामपञ्चशतीं दत्त्वा धन्यः पत्नी-
 द्वययुतो राजगृहं ययौ । तत्र महेन्द्रैश्चतस्रः कन्यका ढौकिताः, इत्थं प्रियाष्टकं तस्य जज्ञे । इतो धन्या-
 ग्रजैः पञ्चशतग्रामेषु स्वाज्ञा प्रदापिता दर्पात्, तेन पञ्चशतग्रामेषु दुर्भिक्षं प्रसृतं, लोकाः काकनाशं निशुः ।
 ततस्ते निर्भाग्या गोधूमैर्धृषजान् चृत्वा राजगृहे वाणिज्यार्थमेयुः, तादृशा धन्येन दृष्टाः । पुनर्गृहसारं
 सर्वं विज्रज्य त्रयो जागास्तेन्यो दत्ताः, तदा ज्ञागे चतुर्दशहेमकोट्य आयाताः । तत्सुवर्णमादाय पुरबाह्य-
 गामुकाः सीमनि वित्ताधिष्ठायकै रूचाः । गर्वं मुक्त्वा पुनर्धन्यं त्रेजुः । अथ चतुर्हानी धर्मघोषसूरिस्त-
 त्राययौ । धन्यो त्रातृजिरावृतः सूरिं प्रणम्य देशानन्ते व्यजिज्ञपत्—“स्वामिन् ! ममाग्रजास्त्रिनिर्धनाः
 कथं चृताः ?” । सूरिः प्राग्रत्रवं स्माह—क्वापि ग्रामे त्रयो त्रातरः काष्ठज्वरान् विक्रीय जीवन्ति स्म ।
 एकदा काष्ठार्थं सशम्बला अरण्यं गताः, मध्याह्ने जोकुमुपविष्टाः, साधुं वीक्ष्य दानं ददुः, मुनौ
 गते पश्चात्तापं चक्रुः—“मुधा लात्वा व्रती गतः, न गोत्रजोऽयं, अथवा न दोषोऽस्य, वयमेव मूर्खाः,

यन्मुधा ह्युधाशोपिताः स्मः” । एवं पश्चात्तापपरा निजं सदनं ययुः । क्रमादायुःपूर्तौ अहपद्भिव्यन्तरत्वं प्राप्यात्रोत्पन्नाः ।

पश्चात्तापो न तत्कार्यो दत्ते दाने मनीषिभिः । किंतु पुण्यद्रुमो ज्ञावजलेन परिषिच्यते ॥ १ ॥

अथ शालिञ्जलगिनी सूरिं पप्रह—“केन कर्मणा मया मृत्तिका शिरसा व्यूढा ?” । गुरवस्तां प्राहुः—“यदा धन्यः पूर्वं गवां चारकोऽभूत्तदा यूयं प्राक्तन्यश्चतस्रो बध्वोऽस्य प्रतिवेशिमकतां गताः धन्येन नद्ध्ये प्रार्थिते तन्मान्ना रुदितं । तदा चतस्रः प्रमदाः सदया मिमीलुः ।

एकया प्रददे दुग्धं तण्डुलाश्च द्वितीयया । खण्णस्तृतीयया प्राज्यमाल्यं वर्यं चतुर्थया ॥ १ ॥

ताञ्चिरपि पुण्यमर्जितं, तेन पुण्येन राजसुतादयोऽत्र जाताः । त्वया सुभ्रजया मृघहनकर्म यथा बन्धं तथा शृणु—

बहन्ती गोमयं शीर्षे दासी किञ्चिद्भ्रजिज्ञपत् । त्वं महेच्यप्रिया तां च सतिस्कारमब्रवीः ॥ १ ॥

चारमुबह रे दासि गिरैवं दूयते स्म सा । स्वसा त्वं शालिञ्जस्थाप्यबहो मृत्तिकां ततः ॥ २ ॥

इत्येवं संशयं भित्त्वा सूरिरन्यत्र विजहार । धन्यस्तु सुलभयं सदा समयं गमयामासेति ।

यथा धन्यस्य वैराग्यं यथा चायं व्रतं ललौ । तत्सर्वं विबुधैर्ज्ञेयं शालिञ्जकथानकात् ॥ १ ॥

१ आवन्तत्वं चिन्त्यम् ।

दत्त्वा दानं धे मुनीन्द्रेषु पूर्वं, पश्चात्तापं कुर्वते पुण्यहीनाः ।
 ज्ञार्थैर्द्विबद्धा यानपात्रं प्रधानं, ऊम्पापातं तन्वते दीनमुच्चैः ॥ २ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ
 पञ्चदशस्तम्भे २१८ व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ २१ए ॥

अथ चतुर्धा धर्ममाह—

दानं सुपात्रे विशदं च शीलं, तपो विचित्रं शुभ्रजावना च ।
 न्रवार्षोचोत्तारणयानपात्रं, धर्मं चतुर्धा मुनयो वदन्ति ॥ १ ॥

दानं तु पूर्वं वर्णितं १ । शीलस्वरूपं चेदं—

ऐश्वर्यराजराजोऽपि रूपमीनध्वजोऽपि च । सीतया रावण इव त्याज्यो नार्थो नरः परः ॥ १ ॥
 यथा राज्यशृङ्गारार्पणप्रलोभिताऽपि रावणेन सीता महासती शीलान्न ब्रष्टा । यतः—

सीतया दुरपवादनीतया, पावके स्वतनुराद्भुतीकृता ।
 पावकस्तु जलतां जगाम य-त्तत्र शीलमहिमा विजृम्भितः ॥ १ ॥

एवमपरैः शीघ्रे यतनीयं । अथ वसन्तपुरे शिवंकरः श्रेष्ठी परमार्हतो निवसति । तत्र श्रीधर्मदास-
 सूरयः संप्राप्ताः । तद्वन्दनार्थं शिवंकरो गतः । वन्दनकानि दत्तानि । गुरुपार्श्वे आलोचना गृहीता ।
 सहर्षेणात्राणि—“अगवन् ! मम लक्षसाधर्मिकोजनप्रदानमनोरथोऽस्ति, परं किं करोमि ? धनं तथा-
 विधं नास्ति” । गुरुत्रिरत्राणि—“याहि ऋगुक्छे श्रीमुनिसुव्रतस्वामिवन्दनार्थं, तत्र जिनदासाञ्जिधः
 श्राद्धः सौत्राग्यदेवीत्रार्थायुतः सर्वशक्त्या जोजनाद्यलङ्कारैः प्रीणनीयः, तद्घात्सह्येन लक्षसाधर्मिकञ्जो-
 जनदानपुण्यं ऋविष्यति” । ततस्तेन तथा कृतं, जोजनादिऋक्त्या जिनदासः प्रपूजितः । तदनु पृष्टं
 चतुष्पथे—“ओ लोकाः ! जिनदासः सुकृतिः कीदृशोऽस्ति ? सत्यो वा दाम्भिको वा ?” । लोकाः कथ-
 यन्ति—“शृणु ओः ! अयं जिनदासः सप्तवार्षिकः शालायां प्राप्तः । गुरुमुखाह्वीलोपदेशमादाव्याख्यां
 श्रुत्वा तेनैकान्तरितं ब्रह्मव्रतं प्रतिपन्नं । एवं सौत्राग्यदेव्याऽपि साध्वीपार्श्वे एकान्तरशीलप्रतिपादनं
 प्रतिपन्नं । ऋवितव्यतावशात्परस्परं पाणिग्रहणं जातं, ततो यस्मिन् दिने जिनदासस्य मुक्तलता, तत्र
 दिने तस्या नियमः । यस्मिन् दिने तस्या मुक्तलता तस्मिन् तस्याञ्जिग्रहः । तदनु सौत्राग्यदेव्याऽत्राणि—
 “स्वामिन् ! पुनरपरायाः करपीडनं कुरु” । श्रेष्ठिनोक्तं—“अहं दीक्षां ग्रहीष्यामि” । तदनु गुरुपार्श्वे
 ब्रह्मव्रतमेवाचीर्णं वाच्यं श्रीसङ्घपरिधापनिकापूर्वं । अत आन्यां तुह्यः सम्प्रति कोऽपि न श्रूयते आवा-
 लब्रह्मचारी” । ततस्तत्पादपुष्पासनं कृत्वा शिवंकरो वसन्तपुरमागात् । इत्थमपरेऽपि ज्यौपदीकलावती-

शीलवतीसुभ्रज्रासुदर्शनजम्बुप्रचृतीनां दृष्टान्ताः शतशः शीलमादातः स्वयं-वाच्याः इति १ । अथ तपोव-
र्णनमिदं—तपसा समं ज्ञावमङ्गलमन्यन्नास्ति, यतो नूनं तद्भवमुक्तिगामिनैस्तीर्थकरैरपि तपश्चक्रे, यथा—
संवह्वरमुसन्नजिणो षम्मासा वध्दमाणजिणचंदो । इअ विहरिआ निरसणा जइज्जाए उवमाणेण ॥ १ ॥
अन्यच्च इष्टार्थकृत्तपः, यथा चक्रवर्तिनोऽष्टमतपसा मागधवरदामगङ्गासिन्धुप्रजासाधिपदेवानां जयः
स्यात्, देवाकर्षणं तपसा हरिकेशादिमुनिवत् । तथा श्रीनात्रेयपुत्री बाहुबलिसहोदरी, तद्वत्तपः कार्यं । यतः—
सिद्धं वाससहस्सा अविद्वं अंविदाइं विहिआइं । जीए निरुमणएण सा सुंदरि साविया धन्ना ॥ १ ॥

तपसा कुष्ठादिरोगाणां ह्ययः स्यात्, तद्यथा—

बज्जइ सणकुमारो तवबलखेलाइलद्धिसंपन्नो । निहुअखरनि अंगुलि सुवन्नसोहं पयासंतो ॥ १ ॥

तस्मात्तपः कार्यं । अन्यच्च—

विरज्य विषयेच्यो वैस्तेपे मोद्धफलं तपः । तैरेव फलमङ्गस्य जगृहे तत्त्ववेदिभिः ॥ १ ॥

येन शरीरं पुष्टं बहुन्नसस्थावरजीवानां ह्यकारि वज्रायोगोलकप्रार्थं वस्त्राद्यनेकवस्तुविनाशकमसारमेव
दृश्यते, सारं तु तपःसाधकं । यतः—

अधिरेण थिरो समलेण निम्मलो परवसेण साहीणो । देहेण जइ विढप्पइ धम्मो ता किं न पज्जतं ॥ १ ॥

तत्तपः शरीरसमाधिना कार्यं, यतः—

सो अ तवो कायवो जेण मणो अगुणं (मंगुलं) न चिंतेइ । जेण न इंदियहाणी जेण य जोगा न हायंति ॥ १ ॥

तदपि निर्जरार्थं कार्यं, यतः—नो इहलोगछयाए तवमहिठिजा, नो परलोगछयाए, नो कित्तिवन्न-
सिलोगछयाए, नन्नत्थ निज्जारछयाए तवमहिठिजा। विवेकं विना प्रत्याख्यानं कुर्वतस्तनुतापकृत्। यतः—
तामखितापसतपसा सिध्यन्ति जिनेन्द्रशासने सप्त। अज्ञानस्य तु दोषात्स यथावीशानसुरलोकं ॥ १ ॥
इति। तथा तपस्विना क्रोधस्त्याज्यः, यतो विपुलं तपः क्रोधकृशानुः श्रीखण्णरुभारवद्दहति। छकं च—

एकेन दिनेन तेजोव्यूहं षण्मासिकं ज्वरो हन्ति ।

कोपः क्षणेन सुकृतं यदर्जितं पूर्वकोट्यापि ॥ १ ॥

द्रुमोन्नत्रं हन्ति विपं न हि द्रुमं, न वा शुजङ्गप्रन्नत्रं शुजङ्गमम् ।

अतः समुत्पत्तिपदं दहत्यहो, महोदवणं क्रोधहलाहलं पुनः ॥ २ ॥

कपाया देहकारायां चत्वारो यामिका इव ।

यावज्जाग्रति पार्श्वस्थास्तावन्मोक्षः कुतो नृणाम् ॥ ३ ॥

अत्र शुष्काद्बुद्धिभ्रमकारकस्य ज्ञातमिति। तथा तपः कुर्वतामपि श्राद्धानामुद्यापनेन महत्फलं। यतः—

वृक्षो यथा दोहदपूरणेन, कायो यथा पइसन्नोजनेन ।

विशेषशोचां लज्जते यथोक्ते-नोद्यापनेनैव तथा तपोऽपि ॥ १ ॥

लक्ष्मीः कृतार्था सफलं तपोऽपि, ध्यानं सदोच्चैर्जिनबोधिलाजः ।

जिनस्य त्रिकिर्जिनशासनश्री-गुणाः स्युरुद्यापनतो नराणाम् ॥ २ ॥

ज्ञातं यथा—पेथरुदेसाधुनाऽष्टषष्टिस्वर्णवर्तुलिकामुक्ताप्रवालच्रुता अष्टषष्टिसर्वफलानि अष्टषष्टि-
हाटकदिनाणकपुञ्जा अष्टषष्टिसर्वजातिपक्वान्नसुखन्नद्विका अष्टषष्टिडुकूलादिमहाध्वजादिविस्तरसुभ्रगं
श्रीनमस्कारफलोद्यापनं कृतं सकलविसयावहं । एवमपरैरपि स्वशक्त्या कार्यं । इति ३ ।

अथ ज्ञावनावर्णनमाह—

दानं तपस्तथा शीलं नृणां ज्ञावेन वर्जितम् । अर्थहानिः लुधापीना कायहेहेशश्च केवलः ॥ १ ॥
ज्ञावना जरतेश्वरवद्भाव्या जोगयोगेऽपि मुक्तिदा । मरुदेवास्वामिनी ज्ञाववशान्मुक्तिं गता कदाप्यकृतै-
काशनाऽपि । प्रसन्नचन्द्रवक्त्रलचिरिगौतमप्रतिबोधितपञ्चदशशततापसानां ज्ञावात्केवलोत्पत्तिः । यतः—
श्रोवंऽपि अणुघ्राणं ज्ञाविसुध्रं हणद् कम्ममलं । लहुडंऽपि सहस्सकिरणो तिमिरसमूहं पणसेद् ॥ १ ॥
ज्ञावो द्विविधः—प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च । जिनाज्ञातपराणां निदानवर्जितानां निराशंसया संसारनिस्तार-
प्राप्त्यर्थं दानादिधर्मं विस्तारयतां प्रशस्तो ज्ञावः स्यात् । किञ्चिदाशंसादिदोषसंयुक्तादनुष्ठानानृणां दाना-
दिकुर्वतामप्रशस्तो ज्ञावः स्यात् ।

ज्ञावस्यैकाग्रचित्तस्य सान्निध्याद्भवः शिवम् । ययुनैकोऽपि दानाद्यैर्भावहीनैर्धनैरपि ॥ १ ॥
किं बहुना ?

वित्तसाध्यमिह दानमुत्तमं, शीलमप्यविकलं सुदुर्धरम् ।
 दुष्कराणि च तपांसि ज्ञावना, स्वीयचित्तवशगेति ज्ञाव्यताम् ॥ १ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ पञ्चदश-
 स्तम्भे ११ए व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ ११० ॥

अथ विवेकिकृत्यमाह—

विवेकवाञ्छरः कश्चित् स्वप्नावाप्सर्मतत्त्वताम् । शीघ्रं विज्ञाय गृह्णाति कपिलाहुरोखिव ॥ १ ॥
 कौशाम्ब्यां नगर्यां जितशत्रू राजाऽस्ति । तस्य पुरोधश्चतुर्दशविद्यापारगः काश्यपनामा विप्रोऽभूत् ।
 तस्य यशा पत्नी । तयोः पुत्रः कपिलनामा जातः । तस्य शिशोर्बाह्ये काश्यपो दैवात्पञ्चत्वं प्राप । कपिलं
 बालमङ्गं ज्ञात्वा राजा तस्य पितृपदेऽन्यं योग्यं विप्रं स्थापयामास । सोऽन्वहं ह्यारूढभ्रन्त्राह्लादितदेहः
 सेवकैः परिचृतो राजद्वारादिषु याति । तदा कपिलजननी तं तुरगारूढं प्रेक्ष्य सरोद । कपिलस्तां रुदन्तीं
 वीक्ष्य कारणं प्रपन्न—“हे मातः ! त्वमेनं विप्रं दृष्ट्वा कथं रोदिषि ? ममात्रे सत्यं समाख्याहि” । तत-
 स्तथा प्रोक्तं—“वत्स ! तव जनकस्थाने राज्ञाऽन्यं स्थापितः, यथाऽन्यं संपदां पदं वर्तते तथा तव पिता

पूर्वमचूत्, तं पतिं स्मृत्वा जातखेदा रोदिमि, अनेन तव पितुः श्रीः प्राप्ता, त्वं त्वपठितः” । पुनः कपिलो जजहप—“एतत्पितृपदं कथमायाति ?” । तथा प्रोक्तं “विद्यान्यासं कुरु, यथा तव जनकस्थाने राजा पुनस्त्वां स्थापयति” । स प्राह—“हे मातः! अहं कस्य समीपेऽध्ययनं करोमि ?” । साऽवदत्—“अस्यां नगर्यां सर्वोऽपि तव द्वेषी वर्तते, तस्मान्नावस्यां पुर्यां तव पितुर्मित्रमिन्द्रदत्तो द्विजः पण्डितस्त्वां सकल-कळापूर्णे करिष्यति” । ततस्तत्र गतः कपिलः, तस्य चरणौ नत्वा व्यजिह्वपत्—“हे तात ! मात्रा त्वञ्जु-पान्ते प्रेषितः पठनायागतोऽहं” । ततस्तेनोत्सङ्गे धृतः संजाषितो जोजितश्च । ततः प्रोक्तं—“अहं तव विद्यान्यासं कारयिष्ये, परं तव जोजनचिन्ता कथं प्रविष्यति ? मम गृहे तु तस्मात्ति यञ्जुष्यते” । तत-स्तेनोक्तं—“त्रिदश्याऽहं जोजनं करिष्ये” । इन्द्रदत्तेनोक्तं—“जो वत्स ! त्रिदशमण्ये विद्यान्यासो न प्रवति, तथा जोजनरहितस्याध्ययनं न प्रवति, यतो विना जोजनं मुरजोऽपि न गुञ्जति, अतः प्रथमं तच्चिन्ता क्रियते” । ततस्तं बालं करे धृत्वा इन्द्रदत्तः शालिग्रामहेच्यगृहे गतः, उँ अर्चुवः स्वरित्यादि-गायत्रीमन्त्रं गाढस्वरेण पठन् बहिः स्थितः स्वं द्विजन्मानं तमज्ञापयत् । ततः श्रेष्ठिना समाहूय पृष्टः—“जो विप्र ! किं याचसे ? यत्तवेप्सितं तद्याचस्व” । इन्द्रदत्तेनोक्तं—“एष बालो विप्रो विद्यार्थी, त्वमस्य प्रत्यहं जोजनं देहि, अहं विद्यां प्रयच्छामि, यतो मम इष्यं नास्ति, अतो प्रवदन्तिके प्रत्यहं जोजनं याच” । तस्य जोजनं श्रेष्ठिनाऽङ्गीकृतं । तद्दिनादारज्य कपिल इन्द्रदत्तपार्श्वेऽधीत्य शालिग्रामगृहे जोकुं याति, तदा तस्यैका दासी परिवेषयति । ततो हास्यादिक्रमेण तस्यां रक्तो जातः, साऽपि रक्ता बभूव ।

ततस्तौ परस्परं स्त्रीचर्तारविव रमेते, धिग्विषयान्, यतो विषयासक्तः पुंान् किमपि कृत्यं न जानाति ।
 एवं तयोर्दिनानि यान्ति । अन्यदा दास्योक्तं—“मम चर्ता त्वमेव, परं निःस्वस्तेनापरं नरं प्राणयात्रार्थं
 चजे, न पुनर्नर्तुबुध्या” । तेनापि तत्प्रतिपन्नं । अन्येद्युस्तस्मिन्नगरे कश्चिदासीनामुत्सवोऽभवत्, तदानीं
 सा दासी पुष्पपत्रादिकृते ऋव्याद्यज्ञावात् विमनस्का जाता । कपिलेन विमनस्कां दृष्ट्वा पृष्टं—“हे स्त्रि !
 त्वं विमनस्का किं दृश्यसे ?” । तयोक्तं—“अद्य दासीनामुत्सवो वर्तते, अत्र पत्रपुष्पादि ममोपयुज्यते,
 अन्यथा मां दासीवर्गो विगोपयिष्यति” । एतत्तस्या वचनं श्रुत्वा तंहुःखं हृदये कपिलो धृत्वा किञ्चिद्दु-
 दन्मौनमालम्ब्य स्थितः । तं तथाविधं दृष्ट्वा दास्यप्यवदत्—“हे स्वामिंस्त्वं मा विषीद, अस्मिन्नगरे धनः
 श्रेष्ठी वर्तते, तं निशाल्ये यः प्रवोधयति तस्मै स श्रेष्ठी ह्यौ स्वर्णमाषौ ददाति, अतस्त्वं तत्र गत्वा प्रथमं
 तं प्रवोधय, स जागरितस्तव मापकक्षयं दास्यति, तत्त्वं मे समर्पये; यथाऽऽवयोरपि कक्ष्याणं भवति” ।
 कपिलेन तत्सर्वं प्रतिपन्नं । ततः कपिलस्तस्या एवं वचनं निशम्य निर्गतः, माऽन्यः कोऽपि तत्र प्रथमं
 यात्विति ज्ञिया जागरितः, चन्द्रज्योत्स्नया निशामविदन् मार्गे गढैस्तलारक्षकैर्धृतः चौरधिया वधः चौर-
 चर्या हीदृश्येव भवतीति । प्रजाते तैरारक्षैः प्रसेनजितो राज्ञः पुरो ढौकितः । राज्ञा पृष्टः—“जो विप्र !
 त्वं कः ? कुत्र वासी ? किमर्थमागतोऽसि ?” । तेन सर्वा पूर्वकथा प्रोक्ता । ततो दर्यार्धहृदयेन राज्ञा मुक्तो
 जाषितश्च—“जो महात्मन् ! यज्ञोचते तद्याचस्व, तव वाञ्छितमहं यस्मिन्” । स प्राह—“राजन् !

? तहुःखव्यन्तरावेशविवशः कपिलोऽधृत्या किञ्चिद्दुदन् इति प्रत्यन्तरे ।

आलोच्य याचे" । ततोऽशोकवनान्तरे गत्वा विमृशति, यथा द्वाभ्यां माषाभ्यां वस्त्रादि न स्यात्, तर्हि सुवर्णशतं मार्गयामि, स्वर्णशतेन गृहवाहनादि न स्यात्, तर्हि स्वर्णसहस्रं याचे । सहस्रेणापत्यविवाहाद्युत्सवा न प्रवन्ति, तर्हि नृपान्तिके स्वर्णलक्षं याचे । स्वर्णलक्षेणापि दानमानसन्मानबन्धुदीनोऽरणादि कर्तुं नो शक्यते, अतः कोटिं, एवं कोटिशतं कोटिसहस्रं वा तस्मादर्थाये" । एवं तस्य कपिलस्य चिन्तयतः शुभ्रकर्मोदयादित्रिबुद्धिरुपज्ञा, यथा—

जहा लाहो तथा लोहो लाहाहोहो पवहुइ । दोमासकणयकजं कोन्नि ए वि न निष्ठियं ॥ १ ॥

अहो ! लोभसागरो दुर्धरः केनापि पूरयितुं न शक्यते । तथाऽहं विद्यार्थमागतः स्वगृहं त्यक्त्वा परदेशे परगृहे समागतः, एष इन्द्रदत्तो धर्मार्थं मे विद्यां प्रयच्छति । तथैष शालिञ्जरो मम भोजनं प्रयच्छति, अष्टपमतिना यौवनमदेन तस्या दास्या गमनं कृतं, निर्मलं कुलं कलङ्कितं, धिग् विषयान्, यत्ते जीवानेवं विरुम्बयन्ति" इत्यादि ज्ञावयन् एव विषयाधिरकः समुत्पन्नजातिसरणः कपिलः स्वयंबुद्धो बभूव । ततः स्वमूर्धजानुद्धृत्य देवतापितरजोहरणवदनवस्त्रिकादिमुनिवेषमाददे । तत उत्थाय प्रसेनजितो राज्ञः पुरो बभूव । राज्ञोक्तं—“एतत् किं ?” । तेनोक्तं—“जहा लाहो तथा लोहो” इत्यादि कथयित्वा मुनौ स्थिते राज्ञा प्रोचे—“मयाऽऽज्ञा दत्ता, भोगान् युञ्ज, दुष्करं व्रतं मुञ्च” । मुनिनोक्तं—“गृहीतव्रतं प्राणान्तेऽपि न मुञ्चामि, अहं निर्ग्रन्थो भूतवानस्मि, हे राजेन्द्र ! तव धर्मलाभोऽस्तु” । इत्युक्त्वा कपिलमुनिस्ततो निर्गत्य निर्ममो निरहङ्कारो निरीहो वसुन्धरां विजहार । एवं व्रतं पालयतः

कपिलस्य महामुनेः पण्मासी ययौ, तदा चरमज्ञानमचूत् । इतश्च राजगृहस्यापान्तरालेऽष्टादशयोजन-
मानाऽतित्रयङ्कराऽटव्यस्ति, तस्यामटव्यां बलजज्रादयः पञ्चशतीचौरा वसन्ति स्म । प्रत्येकबुद्ध्यर्पिस्तान्
बोधार्हान् ज्ञात्वा तत्रारण्ये समेतः । ते चौरा अपि ज्ञान्यन्तिके एयुः । पक्षीशो ज्ञानिनं प्राह—“निर्ग-
न्थस्य तव नृत्यं समायाति ?” । लाञ्छं मत्वा मुनिः प्राह—“वादित्रवादकान् विना नृत्यं न
स्यात्” । चौरैरुक्तं—“तादवादका वयं त्रविष्यामः, त्वं नृत्यं कुरु” । अथ कपिलमुनिर्यतनया नृत्यं
करोति । ते चौरा अचिंतो त्रान्त्वा त्रान्त्वा तादादिकं वादयन्ति । साधुस्तु तेषां मध्ये नृत्यं कुर्वन्
प्राकृतवन्धेन ध्रुवान् गायथाश्च गायति, यथा—

अधुत्रे असासयम्मि संसारम्मि दुःखपूराए । किं नाम हुञ्जा तं कम्मं जेणाहं दुग्गइं न गहेज्जा ॥ १ ॥
इत्यादिपञ्चशतगाथा ज्ञानी जगौ । ता ध्रुवाः श्रुत्वा ते चौराः सर्वेऽपि प्रत्यबुध्यन्त, पञ्चशतचौराणां
व्रतं ददौ । देवतादत्तलिङ्गास्ते महर्षिणो बभूवुः, ते सर्वे केवलिना सार्धं सुवि विहरन्ति स्म । ततः
कपिलकेवली कियन्ति वर्षाणि पृथिव्यां विहृत्य मोक्षं जगाम ।

इत्थं कपिलमहर्षिः सम्यग्भावेन केवलं देत्रे । बलजज्रप्रमुखानपि चौरान् प्रतिबोध्य सिद्धिमगात् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादप्रन्थवृत्तौ

पञ्चदशस्तम्भे ११० व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ ३२१ ॥

अथ शुद्धाशुद्धव्रतपालनफलमाह—

बहुकालं व्रतं चीर्णं सातिचारं निरर्थकम् । एकमपि दिनं साधोव्रतं शुचि शुचङ्करम् ॥ ३ ॥
 स्पष्टः । जावार्थस्तु वक्ष्यमाणसंबन्धेन ज्ञेयः, स चार्थं—जम्बूद्वीपमहाविदेहे पुण्फरीकिणी पुर्यञ्जत् ।
 तत्र महापद्मो नृपः, तस्य दौ सुतौ जातौ । महापद्मो धर्मं श्रुत्वा ज्येष्ठपुत्रं पुण्फरीकं राज्ये न्यस्य लघु-
 पुत्रं कण्फरीकं युवराजपदे न्यस्य स्वयं दीक्षां लब्धौ, कर्मक्षेत्रेण गुक्तिमाप । अन्यदा केचिन्मुनयस्तत्रागुः ।
 तान्ननुं दौ बन्धू जगम्लुः । मुनीशस्तयोरेत्रे धर्मतत्त्वं प्राह । यतः—

त्राम्यन् जवाण्वे प्राणी प्राप्य कृह्णानृणां ऋवम् । पोतवद्यो हारयति मुधा कोऽन्यस्ततो जगः ॥ १ ॥
 श्रुत्वेति संविमौ तौ गृहमीयतुः । पुण्फरीकोऽनुजं जगौ—“नत्स ! राज्यमिदमादत्स्व, अहं संयमं
 गृह्णामि” । कण्फरीकस्तं प्रोचे—“हे व्रातः ! संसारदुःखे मां किं पातयसि ? अहं दीक्षां ग्रहीष्यामि” ।
 “हे अनुज ! तारुण्ये इन्द्रियग्रामो दुर्जयः परिषहाश्च दुःसहाः” । कण्फरीकः प्राह—“हे बन्धो ! नर-
 कादिदुःखेभ्यो नाधिकं दुःखं, अतः स्वीकृतं करिष्यामि” । ततो महोत्सवेन दीक्षां जग्राह । पुण्फरीकस्तु
 मन्त्रिणामुपरोधेन जावयतिर्गृहे स्थितः । कण्फरीकर्षिरेकादशाङ्गधरोऽऋवत् । अन्तप्रान्तादिज्यैस्तपो-
 जिश्च रोगग्रस्तदेहो जातः । ततः सूरिणा सह विहरन् स्वनगरे आजगाम । ऋपो वन्दनायैतः । साधून्वत्वा

कृशवपुट्टेनानुपलक्ष्य बन्धोः स्वरूपं सूरीशं पप्रह । सूरिः प्राह—“अयं पुरः स्थितः स एव तव बन्धुः” ।
 ततस्तं नत्वा रोगग्रस्तं तवपुङ्गत्वा सूरीशमापृह्य तं स्वपुरे लात्वा यानशालायां ररह । राजौषधादि-
 चिर्नारोगो जातः । राजसंबन्धिञ्चोजनै रसगृह्णिता । ततो ऋपो नित्यं तं प्रत्याह—“हे पूज्य ! यूयम-
 नित्यत्रिविहारिणश्चतुर्धा प्रतिबन्धरहिताः, अथ यूयं विहारोत्सुका जाताः, धन्या यूयं निर्ग्रन्थाः । अह-
 मधन्यो यन्नोगकर्दमे कदर्थितोऽस्मि” । इत्यादिवचनं श्रुत्वा लज्जितः पुनर्गुर्वन्तिके गतः । अन्येद्युर्वस-
 न्तर्तो पौरान् स्त्रीचिः सह क्रीमापरान् वीक्ष्य चारित्रावरणकर्मतः श्रामण्यतोऽचलत् । ततः पुण्फरी-
 क्रिया वन एत्य तरुगालात्रे पात्राण्यालम्ब्य हरितस्रस्तरे कोमलेऽलुवत् । इतश्च तद्वाच्या मात्रा दृष्टः
 संयमत्रष्टः । तथा तद्वन्धवे ज्ञापितं । सोऽपि शीघ्रं सपरिकरस्तत्रागतः । तं साधुं पृथ्वीशिलापट्टे चिन्तापरं
 प्रमादिनं ऋमिं लिखन्तं वीक्ष्य प्राह—“हे मुने ! हे निर्ग्रन्थ ! हे निःस्पृह ! हे सुखदुःखतुल्यज्ञ ! त्वं कृत-
 पुण्योऽसि, धन्योऽसि संयमयात्रया” इत्यादिनाऽनेकधा स्तुतोऽपि सम्यग्भूतास्यो नैव स्थितः, न किमपि
 जजटप । तदा ऋपस्तं त्रष्टसंयमनिष्ठं विज्ञाय प्राह—“हे मुने बन्धो ! सम्मुखं किं नावलोकसे ? प्रशस्त-
 ध्यानेन वर्तसे ? किं वाऽप्रशस्तध्यानेन ? यद्यप्रशस्तध्यानारूढोऽसि तर्हि त्वया प्रसह्यादत्तं प्राग् चाव-
 राज्यं प्राज्यं तस्य चिह्नं पात्रादिकं मह्यं देहि, त्वं तु प्रान्ते विरसफलं मज्ज्यं तस्य चिह्नमसुं पट्टहस्तिनं
 गृहाण गृहाण” । इति श्रुत्वा सहर्षो जातः, शीघ्रं पट्टहस्त्यारूढो नगरे प्रविवेश । पुण्फरीकः साधुश्रेष्ठो
 विवापपरानन्तःपुरादीन् जटिति सर्पः कञ्चुकमिव मुक्त्वा यतिलिङ्गान्युपादाय व्यहरत् । कण्फरीकस्तु

चिरं बुभुक्षितो यद्वह्यया ऋदयाऋदयमहारयत् । तस्याथ दुर्जराहारज्जोजनाद्भोगजागरणाच्च निशि विसू-
चिका बाढमञ्चत् । उत्फुल्लोदरस्य रुद्रपवनस्य तृषादितस्य “ऋग्नप्रतोऽतिपापोऽसौ” इति मत्वा
नियोगिञ्चिश्चिक्त्सा न कृता । ततोऽर्तिमानसौ दध्यौ—“यदीयं रात्रिर्यास्यति तदा प्रगे सेवकान् हनि-
व्यामि” । इति शौद्रध्यानपरः स व्यपादि, सप्तम्यां पृथिव्यामप्रतिष्ठाननरके जगाम । पुण्फरीकराजपिस्तु
इत्यञ्जिग्रहं जग्राह—“गुरुपाश्वं व्रतान्यादाय जोद्वयेऽहं” । मार्गे कुट्टुट्टुपरीषहं सहमानो मृडुदेहोऽपि
न खेदं प्राप । पष्ठतपसा गुरुं प्राप्य व्रतानि संगृह्य गुर्वाक्षया पारणार्थं जिह्वं यथाचे, तदान्तप्रान्ततुल्य-
रूढाहारं प्राप्य प्राणवृत्तिं चकार । तत्तुढाहारेण तीव्रा वेदनाऽञ्चत् । स कृताराधनो मृत्वा सर्वार्थसिद्धि-
जगज्ज्ञे । यतः षष्ठाङ्गे—

वाससहस्सं पि जइ काज्जण वि संयमं विउदं पि । अंते किद्विउज्जावो न वि सिअइ कंफरीय व ॥ १ ॥
अप्पेण वि कालेण केइ जहा गहियसीवसामन्ना । साहंति निययकज्जं पुंफरियमहारिसीव जहा ॥ २ ॥
एवं च सम्यक् श्रामण्यमापाह्य परमां गतिम् । केचिद्यान्यचिरान्नान्ये सातिचाराश्चिरादपि ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ
पञ्चदशस्तम्भे १११ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानं ॥ ३२२ ॥

अथोत्तमनृत्तिः सत्सङ्गो विधेय इति शिष्टशिद्धावाक्यपुष्ट्यर्थमाह—

उत्तमाधमयोः सङ्गफलं लब्धं परीक्षया । प्रभाकरेण विप्रेण ततः कार्या सुसङ्गतिः ॥ १ ॥

स्पष्टः । श्लोकसूचितसंबन्धश्चायं—वीरपुरे दिवाकरो विजः षट्कर्मकर्मठः । तत्पुत्रः प्रभाकरः सप्त-
व्यसनरतः । स निरङ्कुशो विप इव स्वैरं सर्वत्र भ्रमति । स चैवं पित्रा शिक्षितः—“हे वत्स ! त्वं सत्सङ्गं
विधेहि, किं तत्र धूर्तोऽधमसङ्गेन ? सदपि शीलं विधीयते, यतः—

पश्य सत्सङ्गमाहात्म्यं स्पर्शपाषाणयोगतः । लोहं स्वर्णञ्चवेत्स्वर्णयोगात् काचो मणीयते ॥ १ ॥

विकाराय भवत्येव कुलजोऽपि कुसङ्गतः । कुलजातोऽपि दाहाय शङ्खो वह्निनिषेवणात् ॥ २ ॥

अतो विघ्नजनसङ्गेन शास्त्राण्यवगाहस्व, काव्यरसामृतं पिव, कलाः शिक्षरू, धर्मं कुरु, स्वकुलं
चोच्चर” । इति शिक्षितोऽपि स प्रतिवक्ति—

न शास्त्रेण ह्युधा याति न च काव्यरसेन तद् । एकमेवार्जनीयं तु इविणं निष्फलाः कलाः ॥ १ ॥

एवं तस्योद्धरणोक्तिभिर्दूनो दिवाकरो मौनेन स्थितः । पुनरपि मृत्युसमये वात्सल्यादाकार्यं पुत्रमञ्जा-
पत—“वत्स ! यद्यपि मम वाक्ये तव नास्था तथाप्यमुमेकं तु श्लोकं गृहाण, येन मम चित्ते समा-
धिर्भवेत् । तथाहि—

कृतज्ञस्वामिसंसर्गमुत्तमस्त्रीपरिग्रहम् । कुर्वन्मित्रमलोचं च नरो नैवावसीदति ॥ १ ॥

उत्तमैः सह सांगत्यं पण्डितैः सह संकथाम् । अलुब्धैः सह मित्रत्वं कुर्वाणो नैव सीदति ॥ २ ॥

एनं श्लोकं प्रजाकरः पितुराग्रहाज्याह । कात्वेन पिता परासुरञ्चत् । प्रजाकरोऽपि श्लोकपरीक्षाविधित्तया देशान्तरं व्रजन् कापि ग्रामे कृतघ्नस्तुष्टप्रकृतिः सिंहाहो ग्रामवङ्कुरोऽवसत्, तमजजत् । तस्यैका चेटी सर्वाधमा स्त्रीत्वेन स्थापिता । तत्र लोचनन्दिर्वणिग् निर्दोक्षिण्यमुख्योऽश्रैकलुब्धो मित्रमञ्चत् । एकदाऽऽकारितो राज्ञा सिंहः, तेन समं ययौ प्रजाकरः, नृपं विवत्प्रियं ज्ञात्वेदमूचिवान्—

मूर्खो मूर्खैः समं सङ्गं गावो गोत्रिर्मुगा मृगैः । सुधीजिः सुधियो यान्ति समशीले हि मित्रता ॥ १ ॥

इत्युक्ते तुष्टेन राज्ञा बहुयासयुतं पुरं दीयमानं प्रजाकरेण सिंहाय दापितं, एवं सोऽनेकधोषकृतः । दास्या अपि स्वर्णाचरणादि दत्तं । लोचनन्दिरपि महर्द्धिकोऽकारि । अथ सिंहस्यैको मयूरो जीवितादपि बह्वजोऽस्ति, तस्यामिषचक्षणदोहदो दास्याः प्रजाकरचार्याया जातो गर्भानुजावेन । प्रजाकरेणपि पितृश्लोकपरीक्षार्थं राजमयूरं कापि गुप्तीकृत्यान्यमयूरामिषेण दोहदोऽपूरि । अथ ज्ञोचनावसरे सिंहेन मयूरो विलोकितः सर्वत्र, कापि न लब्धः । पटहो दापितः—“दीनाराष्ट्रशतं राजा दास्यति यो मयूरशुद्धिं कथयति तं प्रति” इति । दास्या पटहं श्रुत्वा “ममान्योऽपि पतिर्चावी” इति ज्वल्यलुब्धया राज्ञे निवेदितं—“राजन् ! प्रजाकरोऽत्यासङ्गविनष्टोऽयं मया वारितोऽपि स्वामिनो मयूरं महोहदपूरणायान्यमयूरमप्राप्य मारितवान्” । इति दास्युकं श्रुत्वा कुञ्जः सिंहवङ्कुरः प्रजाकरधरणाय चट्टान् प्रैषीत् ।

प्रजाकरोऽपि ज्ञाततद्वृत्तान्तो जयन्तीतो मित्रगृहे गतो “मां रक्ष रक्ष हे मित्र” इत्यवदत् । लोचनन्दि-
मित्रं प्राह—“किं त्वया विनाशितं राक्षः ?” । स उवाच—“राज्ञो वहीं ज्ञार्याश्रिं हतः” । ततो मित्रा-
धमः प्राह—“स्वामिज्ञोहिणो जवतः क्व स्थानं ? ज्वलत्पूलकं स्वगृहे कः क्षिपति” इत्यादिवदतो मित्रस्य
गृहे यावत्प्रविशति तावता लोचनन्दिना बुम्बारवः कृतः । राजजटैरागत्य बध्वा राज्ञोऽग्रे नीतः ।
सिंहोऽपि चृकुटिं कृत्वा प्राह—“रे विप्राधम ! मम मयूरमर्पय अथनाऽजीष्टदेवतां स्मर” इति हकितः ।
प्रजाकरः सदैन्यं जगौ—“हे देव ! त्वं मे पिता स्वामी शरणं च, क्षमस्वैकमपराधं स्वसेवकस्य” इति
विहसोऽप्यधमप्रकृतित्वेन जटैच्यो मारणायार्पितः । यावता ते किमपि विरूपं कुर्वन्ति तावता—

स ऊचे दैवतप्रायं पितुरेव वचः स्मृतम् । यदतिक्रमणात्सद्यो ममाञ्जूदीदृशं फलम् ॥ १ ॥
इत्युदित्वा मयूरं दत्त्वा सिंहमापृह्य निर्गतः । सिंहेन क्षमायाचनपूर्वकं स्थापितोऽपि न स्थितः ।
अग्रतो गह्वन् स दधौ—

नृणां मृत्युरपि श्रेयान् परिभूतेन सह ध्रुवम् । न राज्यमपि भूर्खेण लोकक्षयविनाशिना ॥ १ ॥
क्रमेण सुन्दरपुरे गतः । तत्र हेमरथो नृपः । तत्पुत्रो गुणसुन्दरः ।

त्यक्तकुव्यसनासङ्गः कृतज्ञः कोविदप्रियः । जनानुरागी सुजगः कुमारो गुणसुन्दरः ॥ १ ॥

पुराद्दहिः शस्त्रशास्त्रान्यासपरो दृष्टः । प्रजाकरेण गत्वा सविनयं प्रणतः । कुमारैणापि प्रसन्नहृद्वि-
लोकनादिना पूजितः । यतः—

प्रसन्ना दृङ्मनः शुभ्रं खलिता वाग् नतं शिरः । सहजाऽर्थिष्वियं पूजा विनाऽपि विज्रवं सताम् ॥ १ ॥

प्रजाकरोऽपि कुमारस्य स्नेहादापादि दृष्ट्वा दध्यौ—

“अस्याहो विशदा मूर्तिर्मितं च मधुरं वचः । नव्यमौचित्यचातुर्यं कटरे स्वहृताऽऽत्मनः ॥ १ ॥

बाह्येऽपि मधुराः केऽपि प्रादावत्केऽपि चूतवत् । विपाकेन कदापीन्द्रवारुणीफलवत् परे ॥ २ ॥

यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति०” इति विचिन्त्य तस्य कुमारस्य सेवाऽऽश्रिता । पुरान्तरावासो दापितः

कुमारेण । उत्तमप्रकृतिस्थैर्येविनयादिगुणा चार्या कृता ब्राह्मणी । महेन्ध्यो वसन्तः सुहृत् कृतः परोपका-

रैकप्रतः पौरमुख्यः । क्रमेण पितरि विपन्ने गुणसुन्दरो ऋपोऽचूत् । प्रजाकरो मन्त्री सर्वकार्यक्षमः ।

अन्यदा केनापि जाल्याश्वौ सहस्रदणौ ढौकितौ, परं विपरीतशिक्षितौ, तत्स्वरूपमज्ञात्वा राजामाल्यौ तत्तु-

रङ्गारूढौ पुराद्बहिर्वाह्याह्यां वाहयित्वा वेगजिज्ञासया कशाघातं चक्रतुस्तुरङ्गयोः । ततस्तौ निर्गतौ वेगेन

तथा यथा कोऽपि न मिलाति, गतौ वनान्तः । गहता च मन्त्रिणा लब्धलक्ष्यतया आमलिक्या अधो-

गतेनामलकत्रयं गृहीतं । ततो दूरतरं गत्वा वह्गामुकौ स्थितावश्वौ । राक्षस्तृषाघ्नं मन्त्रिणाऽऽमलकमेकं

दत्तं, क्षणान्तरेऽतितृषितस्य राज्ञो क्षितीयं, पुनस्तृतीयं च, एवमामलकत्रयेण कालक्षेपे कृते सैन्यप्राप्तिः ।

ततः स्वस्थीचूय नगरागमनं । अथ राज्ञः सुतः पञ्चवर्षीयो मन्त्रिमन्दिरे क्रीरार्थं नित्यमायाति । एकदा

मन्त्रिणा परीक्षार्थं स गुप्तीकृतः । जोजनसमये सर्वत्र गवेषितः पुत्रः, परं कापि न लब्धः । राजा धूर्णित

इव तस्थौ । राजवर्गोऽपि सर्वः कृष्णमुखोऽजनि । केनाप्युक्तं यत् “कुमारो मन्त्रिगृहे गतोऽचूत्” । ततः

सर्वेषां मनसि मन्त्रिणः शङ्का जाता । मन्त्र्यपि राजकुले नायाति । पत्नी ब्रूते—“देव ! किमद्य राजकुले न गम्यते ?” मन्त्री प्राह—प्रिये ! राज्ञो सुखं दर्शयितुं न शक्नोमि, अद्य मया राजपुत्रो हतः” ।
 त्रार्याऽऽह—“किमिदं नाथ ?” । मन्त्री जगौ—“ह्यस्त्वयोक्तं यदुत गर्भानुचावतोऽयं नृपाङ्गजो दृशो-
 दाहाय वैरिवत् ततो मया हतः” । तच्छ्रुत्वा शान्तं पापमित्युक्त्वा सा वसन्तमित्रसमीपे गत्वा सर्वं
 न्यवेदयत् । तदा स आह—न किञ्चिदेव तत्, अहमेव राहः कोपं दूरीकरिष्यामि” इति मन्त्रिपत्नी-
 माश्वस्य राहः पार्श्वे वसन्तो गतः, इति विज्ञप्तवान्—“अत्रार्थे मन्त्रिणो नाथराधः” । त्रार्याऽव्यागता,
 तयोक्तं—“मद्दोहृदार्थमयं व्यतिकरो जातः” । तदनु मन्त्र्यपि समेतः कम्पमानः, तेनेति राह्णे विहसं—
 “स्वामिन् ! ममैवापराधः सर्वः, ममैव प्राणा आह्याः, अयं वसन्तो मदीयदुःखदुःखितो ऋवत्सकाशं
 स्वापराधं कथयन्नस्ति, त्रार्यापि तथैव” । ततो ऋषश्चिन्तयति—“अयं मन्त्री सर्वप्रकारोर्हितः प्राणदाता
 तदाऽऽमलकप्रदानैः” । ततो मन्त्रिणं प्राह लोकसमूहं—

मित्र त्वं यदि नादास्यस्तदा धात्रीफलानि मे । तदा काहं क्व राज्यं च क्व सुतः क्व परिहृदः ॥ १ ॥

मन्त्र्याह सुप्रजो जह्ने कृतकृत्वं तवेयता । कार्यं एव पुनर्दण्फः पुत्ररत्नापहस्य मे ॥ २ ॥

“एकमामलकं तर्हि वदितं त्रयमध्यतः” इत्युक्ते नृपेण मन्त्री जगौ—“हे सर्वगुणाकर ! यद्येवं तर्हि
 अस्त्वामलकत्रयं, चिरं कुमारसहितो राज्यं कुरु” । इत्युक्त्वा पुत्रः समानीयार्पितः । कुमारं दृष्ट्वा सर्वेषां
 हर्षः । किमेतदिति राह्णेके मन्त्री पितुरादेशादारभ्य स्ववृत्तान्तं निखिलमाख्यातवान् । नृपोऽपि ज्ञात-

स्वरूपो लज्जितो मन्त्रिणमर्धासने निवेश्याह—“हे मित्र ! यन्मयाऽमूह्यमप्यामलकत्रयं पुत्रतुह्यमकारि
तन्मर्षणीयं” इत्यादिप्रीतिवाक्यैरुज्जीवितः प्रजाकरमन्त्री लब्धसुस्वामिपक्षो राक्षा सह चिरं राज्यं
पादयामास ॥

प्रजाकरस्येव समीक्ष्य साक्षात्, फलानि सङ्गात्सदसज्जनानाम् ।

विवेकिना सौख्यगुणाद्यवाप्त्यै, कार्यः सदा सज्जनसङ्गरङ्गः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रंथस्य वृत्तौ
पञ्चदशस्तंभे १११ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ ११३ ॥

अथान्तरङ्गारिषङ्गं यो जहाति स एव सुखी स्यादित्याह—

कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा । षड्वर्गमुत्सृजेदेवं तस्मिन्त्यक्ते सुखी भवेत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्रेपुं भावना—तत्र परपरिगृहीतासु स्वयमूढासु वा स्त्रीष्वत्यन्तासक्तिरूपः कामः । स च
रावणपद्मनाभादिविवेकराज्यत्रंशनरकपातादिहेतुः । लकं च—

तावन्महत्त्वं पाणिमत्यं कुलीनत्वं विवेकिता । यावज्ज्वलति चिचान्तर्न पापः कामपावकः ॥ १ ॥

नान्यः कुतनयादाधिर्ज्याधिर्नान्यः क्षयामयात् । नान्यः सेवकतो दुःखी नान्यः कामुकतोऽन्धलः ॥ २ ॥

इति १ । परस्यात्मनो वाऽपायमविचार्य कोपकरणं क्रोधः, स न युक्तो दुर्गतिहेतुत्वात् चणुकौशि-
कादीनामिवेति कृत्वा महात्मनां । यतः—

संतापं तनुते त्रिनत्ति विनयं सौहार्दमुत्सादय—

त्युद्धरणं जनयत्यवधवचनं सूते विधत्ते कलिम् ।

कीर्तिं कृन्तति दुर्गतिं वितरति व्याहन्ति पुण्योदयं,

दत्ते यः कुगतिं स हातुमुचितो रोषः सदोषः सत्ताम् ॥ १ ॥

दुर्मोक्षवं हन्ति विषं न हि दुर्मं, न वा शुजङ्गप्रभवं शुजङ्गमम् ।

अदः समुत्पत्तिपदं दहत्यहो, महोद्वयं क्रोधहवाहलं पुनः ॥ २ ॥

इति २ । दानार्हेषु स्वधनाप्रदानं निष्कारणं परधनग्रहणं वा लोचनः ।

लोचनमूलानि पापानि रसमूलाश्च व्याधयः । स्नेहमूलानि दुःखानि त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भव ॥ १ ॥

सागरश्रेष्ठिसुश्रूमचक्रिमम्मणश्रेष्ठिलोचननन्धादीनामिवेति श्रुत्वा सकलपापमूलमेयः । एतेन व्याकुञ्चिता

अनेकपापक्रियां कुर्वन्ति । यतः—

क्रयविक्रयकूटदुलालाघवनिक्षेपचक्षणव्याजैः । एते हि दिवसचौरा मुष्णन्ति महाजने वणिजः ॥ १ ॥

हृत्वा धनं जनानां दिनमखिलं विविधवचनरचनाभिः । वितरति गृहे किरातः कष्टेन वराटिकात्रितयम् ॥ २ ॥

आख्यायिकानुरागी व्रजति सदा पुस्तकं श्रोतुम् । दष्ट इव कृष्णसर्पैः पलायते दानधर्मेभ्यः ॥ ३ ॥

उत्सृज्य साधुवृत्तं कुटिलाधिया वञ्चितः परो येन । आत्मैव मूढमतिना हतसुकृतो वञ्चितस्तेन ॥ ४ ॥
 महीयसाऽपि लाज्जेन न लोत्रः परिच्यते । मात्रासमधिकः कुत्र मात्राहीनेन जीयते ॥ ५ ॥
 इति ३ । दुरचिनेवेशामोक्षो युकोक्त्यग्रहणं वा मानः । अविचारिततत्त्वातत्त्वानां कदाग्रहिणं
 दुर्योधनादीनामिवायं भ्रवति । यतः—

हृन्म्यां विलोकते नोर्ध्वं सप्ताङ्गैश्च प्रतिष्ठितः । स्तब्धदेहः सदा सोषमा मान एव महागजः ॥ १ ॥
 एतत्परित्याग एव केवलतोत्पत्तिर्बाहुबलोरिवेति ४ । बलकुलैश्वर्यरूपविद्यादिभिरहङ्कारकरणं परप्रधर्य-
 निबन्धनं वा मदः । यतः—

एकः सकलजनानां हृदयेषु कृतास्पदोऽस्ति मदशत्रुः । येनाविष्टशरीरो न शृणोति न पश्यति स्तब्धः ॥ १ ॥
 शौर्यमदो रूपमदः शृङ्गारमदः कुलोन्नतिमदश्च । विभवमदमूलजाता मदवृक्षा देहिनामेते ॥ २ ॥
 शौर्यमदः स्वयुजदर्शी रूपमदो दर्पणादिदर्शी च । काममदः स्त्रीदर्शी विभवमदस्त्वेष जात्यन्धः ॥ ३ ॥
 सावधयः सर्वमदा निजनिजमूलक्षयैर्विनश्यन्ति । गुरुमद एकः कुटिलो विजृम्भते निरवधिर्जोगी ॥ ४ ॥
 मौनेन सामन्तानां निःस्पन्ददृशि प्रवृञ्चविभवानाम् । प्रूञ्जमुखविकारे धनिकानां प्रयुगे विटादीनाम् ॥ ५ ॥
 जिह्वासु दूतविभ्रुषां रूपवतां दशनकेशवेशेषु । वैद्यानामोष्ठपुटे ग्रीवायां गुरुनियोगिगणकानाम् ॥ ६ ॥
 स्कन्धतटे सुभटानां हृदये वणिजां करेषु शिल्पवताम् । गर्फेषु कुञ्जराणां स्तनतटेषु तरुणीनाम् ॥ ७ ॥

१ “स्तनतटयुग्मेषु तरुणीनां” इति पाठः साधुः ।

न युक्तश्चैष सर्वथा महोन्नतचेतसां । यतः—

पातादास्र समुद्धृतो वत बलिनितो न मृत्युः ह्ययं, नोन्मृष्टं शशलाञ्छनस्य मखिनं नोन्मूळिता व्याधयः ।
शेषस्यापि धरां विधृत्य न कृतो जारावतारः द्रुणं, चेतः सत्पुरुषाञ्जिमानगणानां मिथ्या वहँद्वज्जसे ॥ ७ ॥
इति ५ । निर्निमित्तपरदुःखोत्पादनेन स्वस्य पापक्षिद्वृताद्यनर्थसंश्रयेण वा मनःप्रमोदो हर्षः । अयं

दुर्धनानुगतचित्तानामधमानामेव सुलजः । यतः—

परवसणं अञ्चिनंदश्च निरवस्को निदृढो निरणुतावो । हरिसिञ्जश्च कयपावो रुद्धश्राणोवगयचित्तो ॥ १ ॥
तुष्यन्ति जोजनैर्विप्रा मयूरा घनगर्जितैः । साधवः परकट्याणैः खलाः परविपत्तिभिः ॥ २ ॥

यथा ग्राहं व्यसनं पाण्डुवानां श्रुत्वा वीक्ष्य च दुर्योधनो महाप्रमोदं प्रापः । समुद्रपातितव्यसनगतं
श्रीपादचूपं वीक्ष्य धवलश्रेष्ठी स्वेष्टसिञ्चिकरणार्थं नृशं मोदते स्मेति । एतेषामपि परिहार्यत्वमिह विवे-
किजननिन्द्यत्वादपयशोऽनर्थहेतुत्वात्परत्र दुर्गतिकारणत्वाच्चेति ॥

आन्तरं धरुर्विगर्गमुदग्रं, यस्त्यजेदिह विवेकमहीयान् ।

धर्मकर्मसुयशःसुखशोभाः, सोऽधिगच्छति गृहाश्रमसंस्थः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

पञ्चदशस्तम्भे ११३ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ ३३४ ॥

अथ कर्मयोगतः प्रतिपाती ऋत्वा पुनः स्वं तारयति स श्लाघ्य इत्याह—

शिथिलाः संयमे योगे ऋत्वा ऋयोऽप्रमादिनः । ऋवन्ति ते प्रशस्याः स्युर्यथा सेलकसाधुवत् ॥ १ ॥
 स्पष्टः । संबन्धश्चायं—नवयोजनविस्तीर्णघादशयोजनायामायां घारिकायां वासुदेवो ऋपः । तस्या-
 ज्ञावशाः षोरुशसहस्रनृपाः स्युः । तस्य प्रद्युम्नाद्याः सार्धत्रिकोटिकुमाराः शाम्बाद्याश्च दुर्दान्तकुमारा
 वऋतुः । तन्नगरे श्रावच्छापुत्रः कुमारः पितृन्यामेकवासरे घात्रिंशत्कन्याः परिणायितः, ताञ्चिः सह पञ्च-
 विधसौख्यमनुचवति । अन्यदा दशधनुर्च्चोऽष्टादशसहस्रश्रमणैर्वृतः श्रीनेमिजिनः समवसृतः । वनपा-
 लमुखात्तन्निशम्य कौमुदिक्या ज्ञेयोद्घोषाणां कृत्वा चतुरङ्गचमूवृतः कृष्णो वन्दनार्थं गतः । श्रावच्छा-
 पुत्रोऽपि समेतः । प्रशुधर्मदेशनां श्रुत्वा बुद्धो विरक्तथावच्छां स्वमातरं प्राह—“मम दीक्षां देहि” ।
 मात्रा संसारसुखैर्लोञ्जितः स नोऽमन्यत । तदा तदम्बा कृष्णपार्श्वे गत्वा प्राचृतं मुक्त्वा व्यजिह्वपत्—
 “स्वामिन् ! मत्पुत्रस्य दीक्षाप्रहणोत्सुकस्य शिक्षां प्रयच्छ, यदि एक एव ममात्मजः संयमं गृह्णाति तर्हि
 निराधारा कथं जीवामि ?” । कृष्णस्तामाम्बास्य चमूवृतस्तद्गृह एत्य तस्याः पुत्रं साह—“हे वत्स ! त्वं
 सांसारिकविलासान् सहर्षं शुक्लं अस्महन्नह्नायाश्रितः सन्, न किमपि तव विरूपं ज्ञावि” । इति श्रुत्वा
 स विहस्य प्राह—“हे क्षाप ! एकेन मृत्युनाऽहमनन्तशो विरुम्बितः, तद्विरूपं त्वं निवारय चेन्मम

हितं वाञ्छसि” । कृष्णः स्माह—“तत्परमानन्दपदे प्राप्ते सत्येव याति नान्यथा” । इति श्रुत्वा आव-
 च्चात्मजः स्माह—“अत एव मृत्युविहितविरूपनिवारणाय नेमिचरणम्बुजं सेविष्येऽहं” । इति तस्य
 स्वैर्यमवेदय हृष्टो लक्ष्मीशः पुर्यामित्युदघोषयत्—“जो जो ! यः कोऽपि अमुना सह प्रव्रजति तस्य
 कुटुम्बनिर्वाहं दीक्षोत्सवं च कृष्णः स्वयं करोति । ततः सहस्रनरैः सह तस्य दीक्षामहोत्सवं चकार ।
 सहस्रनरवाह्यशिविकारूढः सहस्रनरैः सह जिनाज्येणै समेतः । तदा आवच्चा जिनं प्राह—“इमां शिष्य-
 जिह्वां गृहाण, एवं विशिद्धान्वितं विधेहि” । पुनः साश्रुनेत्रा पुत्रं प्राह—“हे पुत्र ! अत्रार्थे प्रमादो
 न कार्यः” । ततः स सहस्रनरैः सह प्रव्रज्यां जग्राह । क्रमेण सामायिकादिचतुर्दशपूर्वाण्यधीत्य सहस्र-
 शिष्याचार्य एकदा जिनाज्ञां गृहीत्वा विहरन् सेलकपुरे समवसतः । तत्पुरेशः पञ्चशतपन्थकप्रचृतिस-
 चिवानां नायकः सेलकनृपः सोत्सवं श्रीगुरुं नत्वा देशनां श्रुत्वा सामात्यः श्राद्धधर्मं जग्राह । इतश्च
 सौगन्धिकपुरे श्रेष्ठी सुदर्शनाख्यो वसति । तत्र चातुर्वेदी शौच ३ संतोष २ स्वाध्याय ३ तपो ४ देव-
 ध्याने ५ तिनियमयुक्तः सहस्रशिष्याचार्यो गैरिकवस्त्रावृतः सहस्रतापसान्वितः शुकपरिव्राजक आगात् ।
 तस्य शौचमूलः साङ्गधर्मस्तषचसा सुदर्शनेन गृहीतः । तत्रान्येद्युर्विहरन् आवच्चासुताचार्यः समागात् ।
 सुदर्शनः परीक्षार्थमेत्य पप्रह—“युष्माकं शौचमूलो धर्मोऽन्यो वा ?” । सूरिराह—“हे श्रेष्ठिन् !
 अस्माकं विनयमूलो धर्मः, सोऽपि विधा साधुश्राद्धजेदान्यां, सोऽपि दशधा ह्यान्त्यादिभिः” । तत्रार्थैः
 प्रबुद्धः श्रेष्ठी श्राद्धधर्मं प्राप, अधिगतजीवादितत्त्वोऽस्थिमज्जासुप्रमाचूत् । अन्यदा तस्य पूर्वगुरुः शुकः

सहस्रशिष्ययुतस्तत्रागात् । सुदर्शनमन्यमार्गसकं वीक्ष्य “रे रे केन पाखण्डिना वञ्चितोऽसि” ? इति तेन पृष्टे श्रेष्ठी स्माह—“मम गुरुश्चतुर्ज्ञानधरस्थावच्चासुतसूरिरित्रैवास्ति, तेनाहं विनयमूलं धर्मं प्रापितः” । ततः सशिष्यः शुकोऽपि श्रेष्ठिना समं सूरिपार्श्वे गत्वा प्रश्नानि पप्रह—“जत्ता ते जंते ! जवणिज्जं च अब्बावाहं फासुअं विहारं” इति निशम्य सूरिः प्राह—“ममेमानि सर्वाणि सन्ति” । पुनः शुकः सूरिं पप्रह—“किं (का) जदंत यान्ना ?” । “हे शुक ! यतः श्रमणानां ज्ञानादिरलत्रये यत्करणं सा यान्ना” । पुनः शुकः पप्रह—“हे जगवन् ! यापना का ?” । “हे शुक ! यापना विधा—इन्द्रिययापना नोइन्द्रिय-यापना च । हे शुक ! शुजप्रशस्तमार्गानुसारित्वात् पञ्चेन्द्रिययापना मम शुजाऽस्ति, क्रोधादिरहितान्तःकरणत्वात् प्रशस्ता नोइन्द्रिययापना च” । पुनः शुकः पप्रह—“किं ते जगवन् ! अव्याबाधं ?” । “हे शुक ! विविधव्याधयो मम नो पीरुयन्ति” । पुनः पप्रह—“हे सुरे ! किं (कः) तव प्रासुकविहारः ?” । सूरिराह—“हे शुक ! स्त्रीपशुपण्डकवर्जितवसतौ निर्जावस्थले याचितपीठफलकादि गृहीत्वा विचरामि इति मम प्रासुकविहारः” । ततः पुनः शुकः—“सरिसवा जंते किं जरेकेया वा अजरेकेया वा ?” इत्यादिपष्ठाङ्गोक्तान् प्रश्नोत्तरान् प्राप्य सुखजबोधित्वात् सहस्रशिष्यैः सह जैनीं दीक्षां जग्राह, क्रमात्सूरिपदं प्राप । ततः आवच्चासुताचार्यः स्वनिर्वाणसमयं ज्ञात्वा सहस्रमुनिभिः समं पौणर्रीके शैलेऽनशनं कृत्वा मासान्ते केवलीं जृत्वा मुक्तिं ययौ । ततश्चतुर्दशपूर्वीं शुकाचार्यो विहरन्नन्यदा सेलकपुरं गतः । तत्रोद्याने पञ्चशतामात्यैर्वृतो गुरुं नत्वा जिनवाणीं श्रुत्वा विरक्तमनाः सेलकनृपः स्वगृहे सत्तायां स्थितः

पञ्चशतमन्त्रिणः पप्रह—“जोः सचिवाः ! अहं प्रत्र्यां समस्तत्रवपापापहां ग्रहीष्ये यूयं किं करिष्यथ ?” ।
 “स्वामिन् ! वयं सर्वेऽपि संयमसुखैकंलासु युष्मानिः सह व्रतानि ग्रहीष्यामः” । नृपः प्राह—“तर्हि
 स्वस्वपुत्रेषु गृहकार्याणि न्यस्य सहस्रनरवाह्यशिविकारूढाः शीघ्रं समागच्छत” । ततो नृपः स्वपुत्रे मण्डु-
 ककुमारे राज्यं न्यस्य तत्कृतनिक्रमणोत्सवेन पञ्चशतमन्त्रिवृतः शुक्सूर्यन्तिके त्रिविधत्रिविधेन सावद्य-
 योगं प्रत्याख्याति स्म । क्रमात्सेलकं घादशाङ्गधरं विज्ञाय सूरिपदे संस्थाप्य शुक्सूरिः स्वयं चिरं विहृत्य
 सहस्रसुनिचिः सह शत्रुञ्जयेऽनशनं कृत्वा मासान्ते मुक्तिपदं प्राप । इतः श्रीसेलकाचार्योऽन्तप्रान्ततुह-
 कालातिक्रान्तजोजनकरणात् कण्डूदाहपित्तज्वरग्रस्तदेहो विहरन् सेलकपुरं गतः । तत्र तत्पुत्रो मण्डुको
 नाम नृपो वन्दनार्थमागतः । देशनां श्रुत्वा श्राद्धत्वं प्रपन्नः । ततो गुरोः शरीरं शुष्कं व्याधिग्रस्तं ज्ञात्वा
 स्माह—“हे पूज्य ! मम यानशालायां निवासं कुरु” । सूरिस्तत्र पञ्चशतशिष्यैः सह स्थितः । ततो नृपेण गुरो-
 राज्ञां प्राप्य वैद्य आनीतः । तेनौषधं कृतं । पुना रोगमूलहेदनार्थं मद्यपानं कारितं । तेन नीरोगी जातः, परं
 रसगृध्रोऽभूत् । यत उक्तं च—“अणसण ष मज्जपाणमुद्धिए गडिए गिधे अञ्जोववने उंसने उंसने विहारी
 एवं पास्त्ये २ कुसीले २ पमत्ते २ संसत्ते २” । तदा पन्थकेन विना एकोनपञ्चशतशिष्या इति दध्युः—
 “गुरवस्तु प्रमत्ता एकत्रवासरताश्चातो वयं विहारं गुरुमापृह्य कुर्महे” । ततस्तैस्तथा कृतं । पन्थको वैयावृत्यर्थं
 स्थितः । एकदा चतुर्मासीदिने विस्तीर्णं मद्यपानं कृत्वा सूरिः सुप्तः । तदा पन्थको दैवसिकं प्रतिक्रमणं
 विधाय कार्तिकचतुर्मासिकदामणार्थं निजाणगुरुपादयोर्मस्तकं संस्थाप्य “अप्पुच्छिउंसहं” इत्याद्युक्तवान् ।

तद्ब्रूणात्परांश्च निराचङ्गस्तस्याश्चूत् । ततः “को मां जागरयति ?” इत्यादि वदन् गुरुरुत्थितः । ततः पन्थको विनयावनमो भूत्वा प्राह—“स्वामिन् ! धिग्मां, यतश्चातुर्मासिकदामणाय मया यूयं जागरिताः, तदहमध्वं” । तस्येति विनयवाक्याह्वज्जितो गुरुस्तं शिष्यमनुमोदयन् प्रमादासक्तमात्मानं बहुधा निन्दति स्म—“हहा मया रसगृध्या चारित्ररत्नं मखिनीकृतं, धन्योऽयं शिष्यो येनाहं बाह्यतोऽन्यन्तरतश्च विधापि जागरितः । अहो ! कायं ? क्व चाहं ? । वयोर्मध्ये महदन्तरं । मञ्जुरुस्त्वयमेव येन पन्थकेनाहं पश्चि नीतः, तेन स्वनाम सत्यं विहितं । अपि चाहो ! अवन्दनीयं मां वादशावर्तवन्दनकेन वन्दते, जानन्नपि मम दोषान्निगूहयति” । इत्यादिना स्तुत्वा सूरिर्दधौ—“कदये मण्डुकं दृपमापृच्छय पुनः संयमं निर्मलं पालयामि” । तत आलोचनयाऽऽत्मनः शुद्धिं विधाय सेवकगुरुर्वहून् ज्ञयान् प्रबोध्य प्रान्ते पञ्चरातमुनिसहितः शत्रुञ्जयेऽनशनं विधाय मासान्ते मोहं गतः परमात्मपदं प्रापेति ॥

त्रष्टसङ्गतिगतं व्रतधर्मे, पन्थको न तु सुमोच मुनीशम् ।
दामणादिविधिना पश्चि नीतः, सेवकोऽह्यपदं गिरिराजे ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ

पञ्चदशस्तम्भे २२४ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ ३२५ ॥

अथ कार्तिकीमहिमा गीयते—

यः कुर्यात् कार्तिकीं राकामत्रार्हश्र्यानतत्परः ।

स युक्त्वा सर्वसौख्यानि निर्धुतिं लभते ततः ॥ १ ॥

एकेनाप्युपवासेन कार्तिक्यां विमलाचले ।

ऋषिस्त्रीत्रालहत्यादिपातकान्मुच्यते जनः ॥ २ ॥

श्रीऋषभदेवपुत्रो ब्रविमस्तस्य पुत्रौ ब्रविमवादिखिड्यावभूतां । अन्यदा ब्रविमाय मिश्रिलाराज्यं
वादिखिड्याय च लक्षग्रामान् दत्त्वा स्वयं प्रभोः पार्श्वे दीक्षां जग्राह । अन्यदा ब्रविमोऽनुजं संपदा-
धिकं वीक्ष्य तदुन्नतिमसहमानो द्वेषं वहति । अनुजोऽपि तत्स्वरूपं ज्ञातवान् । ततो मिथो द्वेषं वहन्तौ
राज्यग्रहणोत्सुकौ जातौ अन्योऽन्यं बलं पश्यतः । अन्यदा ब्रविमेन स्वपुरमध्ये वादिखिड्यस्य प्रवेशो
निषिद्धः । सोऽपि प्राप्तकोपः स्वसैन्यं युद्धार्थमलेलयत् । ब्रविमोऽपि सज्जीवभ्रूव । द्वौ मिथः संमुखावा-
गतौ । मध्ये पञ्चयोजनप्रमाणं राणक्षेत्रं मुक्त्वा सेनानिवेशः कृतः । द्वयोरपि सैन्ययोः प्रत्येकं दशलक्षं
गजानां दशलक्षं तुरङ्गाणां दशलक्षं रथानां दशकोटयः पदातीनां चाभ्रूवन् । ततो निर्धारितदिने सङ्ग्रामं
चक्षुर्गजा गजैः पदातयः पदातिभिः । एवमन्वहं कुर्वन् । इत्थं च सप्त मासान् यावत् युध्यमानयोः

मैन्ययोः सुचटानां घादशकोट्यः द्ययं ययुः । ततो वर्षाकाले समायाते युञ्चतो निवृत्तौ तृणपर्णोद्विज्जिः कुटीरकान् कृत्वा तस्थतुः । क्रमाघर्षतौ निवृत्ते सर्वधान्यौषधे पाण्डुरतां प्राप्ते एको ह्यविरुः सपरिकरो वनर्ह्यवलोकनार्थं निर्गतः । तत्र विमलमतिनाम्ना सचित्रेन प्रेरितस्तापसाश्रमं गतः । तत्र जटामुकुटञ्च-
पितं वटकलवस्त्रपरिधानं पर्यङ्कासनस्थितं सुवदुनामानं कुलपतिं बहुचिस्तापसैः परिकरितं शान्तं दान्तं वीक्ष्य ऋपस्तं ननाम । मुनिरपि ध्यानं मुक्त्वा नृपमाशीर्विचनेनाञ्चिनन्दति स्म । ततस्तापसोऽनुग्रहबुद्ध्या धर्मशिक्षां प्राह—“राजन् ! अयं संसारसागरोऽनन्तदुःखजलापूर्णः कामक्रोधादिमकरसमूहेरतित्रयंकरो लोचनवन्वानलो जगद्भ्रसनलादसः । अत्र विषयावर्तेषु मग्नाः सर्वे सुरासुरनरेश्वराद्याः कथमपि निर्गमं न प्राप्नुवन्ति । राज्यं तु ग्रान्ते नरकप्रदं । ततो न युज्यते तवापि एतेन नरकार्यकारिणा राज्यद्वीचेन चात्रा सह महानर्थकारणं युञ्चं । खण्डमात्रपृथ्व्या लोचेन ये बन्धादिजनान् विनाशयन्ति तेऽनन्तदुःखान्याप्नुवन्ति । न युज्यते तव श्रीयुगादीशपौत्रस्य कलहकरणं” । इति श्रुत्वा नृपः प्राह—स्वामिन् ! पूर्वं ऋरतबाहुबट्यादयोऽपि कारणवशात्परस्परं विग्रहं कृतवन्तः तर्ह्यस्माकं को दोषः ?” । मुनिः स्माह—“हे नृप ! ऋरतेशेन पूर्वजन्मनि साधूनामाहारदानत्रकत्या चक्रित्वमुपाजितं । बाहुबलिना तु वैयावृत्त्यकरणाद्बाहुबलमर्जितं । ततस्ताभ्यां स्वस्वकर्मफलं प्राप्तं । चक्रिणा चक्रस्याप्रवेशाद्युञ्चं कृतं, बाहु-
बलिना तु ध्यातं—“पितृदत्तं राज्यमयं गृहीतुमिच्छति, किमहं निर्बलोऽस्मि ? तातपादान्मुक्त्वाऽन्यान्न नमामि” । एवं सत्यपि देववाक्यात्प्रबुद्धौ तौ स्वात्मानं तारितवन्तौ । तच्चाहशानां पुरुषसिंहानां स्पर्धा

न कार्यी" । इति श्रुत्वा दक्षितः संजातपश्चात्तापो मुनिं प्राह—“मुने ! मया मूढेनाज्ञानेन तयोरस्मत्पि-
 तुव्ययोः समानता गृहीता, सा न प्राप्नोति, कदापि काचमणिश्चिन्तामणेः प्रचात्रं किं प्राप्नोति ? उद्धृ-
 तोऽहं त्वया नरकपातात्, उन्मीलिता मम विवेकदृष्टिः” । इत्युक्त्वा स्वयं वन्धुं द्यामयितुं प्रस्थितः ।
 वालिखिदयोऽपि अग्रजमग्निमुखमायान्तं वीक्ष्य संमुखं गत्वा ज्येष्ठपादयोर्बुधति स्म । तेन समुत्थाप्य
 स्नेहेनाद्विद्धितः । अनुजः साह—“त्रातः ! त्वं मे ज्येष्ठवन्धुर्मन्त्राज्यं गृहाण” । अग्रजोऽपि गजदगिरा
 प्राह—“त्रातः ! किं राज्येन ? अनित्याः कामभोगाः, दुर्गतौ पततां प्राणिनां धर्मं विना नास्ति किञ्चि-
 दन्यद्वरणं, ततोऽङ्गीकार्यं मया व्रतं, नवन्तं द्यामयितुमिहागतोऽस्मि” । अनुजः साह—“त्रातः ! यदि
 त्वया सर्वथा श्रेयस्करं व्रतमाद्ध्यते तदा मयाऽपि तदेवाङ्गीकर्तव्यं” । ततः स्वं स्वं पुत्रं राज्ये न्यस्य
 स्वस्वमन्त्रिसहितौ दशकोटिपुरुषैः समं तौ तत्तापसपार्श्वं व्रतं जगृहतुः । सर्वेऽपि कन्दमूलाद्याहारा
 गङ्गाजलस्नानपरा अल्पकपाया अल्पनिद्रा जपमालया श्रीयुगादीशं स्मरन्तः परस्परं धर्मकथां कुर्वन्तो
 वर्षलक्षाणि तत्रैव निर्गमयन्ति स्म । अन्यदा नमिबिनसि विद्याधरराजर्षिप्रशिष्यौ बौ मुनी आकाश-
 मार्गेण तत्रायतौ तैर्नत्वा पृष्टौ—“युवां कुत्र यास्यथः ?” । ततस्तौ तेभ्यो धर्मलाक्षाशिपं दत्त्वोचतुः—
 “आवां पुण्फरीकिगिरौ यात्रार्थं यास्यावः” । पुनस्तैः पृष्टं—“तस्य माहात्म्यं कीदृशं ?” । तावूचतुः—
 “अनन्ता मुक्तिमासेदुरत्र तीर्थप्रजावतः ।

सेत्स्यन्ति बहवोऽप्यत्र शुभ्रचारित्रचूषिताः ॥ १ ॥

एवं वर्षलक्षाणि यावत्कथनेऽप्यस्य महिम्नः पारो नाप्यते । अत्र तीर्थे नमिबिनमिमुनीन्शौ द्विकोटि-
मुनिसहितौ पुण्फरीकगणधरवत् फादगुनशुक्लदशमीदिने मोहं प्रापतुः । पूर्वं श्रीमदनन्तज्ञानगुणसमन्वि-
तश्रीयुगादीशगणधरादिकेवलिवचसा “आगामिकालेऽत्र तीर्थे बहव उत्तमनराः सेत्स्यन्ति” इति श्रुतं ।
एककोटिसंयतिभिः सह साम्बप्रद्युम्नमुनिवरौ सेत्स्यतः । विंशतिकोटिमुनिभिः सह नारदः सेत्स्यति । सार्धा-
सिद्धिं प्राप्स्यन्ति । श्रावच्चासुतशुकादयः सहस्रसाधुभिः सह मुक्तिं गमिष्यन्ति । पञ्चशतसाधुभिः
सह सेलकराजर्षिर्मुक्तिं प्राप्स्यति । तथा श्रीऋषचशासनेऽपि असङ्ख्यातकोटिलक्षसाधवो मुक्ताः ।
केवलज्ञानिनोऽप्यस्य महिमकथने न ह्यमाः” । इति श्रुत्वा ते तापसास्तीर्थयात्रोत्सुकाः सर्वेऽपि ताभ्यां
सह पादचारेण प्रतस्थिरे । ततस्ते सर्वेऽपि तापसा विद्याधरमुनिमुखोपदेशान्मिथ्यात्वक्रियां त्यक्त्वा
लोचं कृत्वा साधुधर्ममङ्गीचक्रुः । ततो विमलाङ्गि वीह्य प्राप्तहर्षाः श्रीयुगादीशं जरतविहितचैत्येषु
जिनौश्च प्रणेमुः । ततो मासद्वयपर्यन्ते तौ विद्याच्युमुनी प्राहतुः—“हे साधवः ! जवतामनन्तकालसं-
चितपापकर्मान्त्र तीर्थसेवया ह्ययं यास्यति, तदत्र तीर्थे जवद्भिस्तपःसंयमतपरैः स्यातब्धं” । इत्युक्त्वा
तावन्यत्र विहारं चक्रतुः । ते च ज्ञाविफ्वालिखिल्यादितापसमुनयो दशकोटिमिता अपि तत्रैव तपः
कुर्वन्तः क्रमेण मासिक्या संलेखनया केवलं प्राप्य मोहं प्रापुः । तयोः पुत्रैस्तत्रैत्य तेषां निर्वाणस्थाने
प्रासादाः कारिताः । श्रीजरतेशस्य निर्वाणत् पूर्वकोटिवर्षगमनानन्तरं ज्ञाविफ्वादीनां निर्वाणं बभूव ।

कालक्रमेण तत्स्वरूपमजानन्तो मिथ्यात्विनः कार्तिकीदिने मोहिताः शत्रुञ्जयं मुक्त्वाऽन्यत्र कुञ्जतीर्थ-
शतेषु भ्राम्यन्तीति ॥

श्रीशुकलकार्तिकमधुप्रमुखेषु सत्सु, राकासु ये समधिगम्य समं च सङ्घैः ।

श्रीपुण्डरीकगिरिस्मादरतो विदध्यु-र्दानं तपांसि शिवसौख्यशुभो हि ते स्युः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ पञ्चदश-
स्तम्भे ३२५ व्याख्यानम् ॥

॥ समाप्तोऽयं पञ्चदशः स्तम्भः ॥

॥ अथ षोडशः स्तम्भः ॥

॥ व्याख्यानं ॥ ११६ ॥

अथ लेश्यास्वरूपमाह—

कीर्तिधरमुनीन्द्रेण प्रियंकरनृपं प्रति । लेश्यास्वरूपमाख्यातं तद्भुत्वा स शुचां दधौ ॥ १ ॥
 स्पष्टः । जावार्थस्तु ज्ञातेन ज्ञेयः । तथाहि—अद्वपुरेऽरिदमनो राजा । तस्य प्रियंकरः पुत्रः ।
 राजैकदा दिग्यात्रां विधाय विजयं प्राप्य बहुकालात्कान्तादर्शनोत्सुकः स्वसेनामपि पश्चान्मुक्त्वा
 एकाक्येव त्वरितमागतः । ध्वजतोरणद्विचित्रिचूषितं पुरं दृष्ट्वा राजघारे सर्वादङ्काराखङ्कता-
 मच्युक्षणदानाय सज्जीचूलां स्वकान्तां च वीक्ष्यापृष्ठत्—“तव केनोक्तं मदागमनं ?” । तयो-
 क्तं—“तवैकाकिन आगमनं कीर्तिधरसाधुनोक्तं, तेन मया संमुखागमनं व्यधित” । ततो-
 ऽरिदमनराजेन साधुराकार्यं पृष्ठः—“मच्चिन्तितं कथय यदि ज्ञानमस्ति” । साधुनोक्तं—“रा-
 जन् ! त्वया स्मरणं चिन्तितं” । राज्ञोक्तं—“साधो ! कदा मे मरणं ?” । साधुनोक्तं—
 “सद्यमे दिने विद्युत्पातेन मरणं, मृत्वाऽशुचिमध्ये क्षीन्त्रिकीटको ऋविष्यसि” । ततः साधुर्वि-

सजितः । तज्ज्ञात्वाऽऽकुलेन राज्ञा प्रियङ्करपुत्रः प्रोक्तः—“हे वत्स ! यद्यहमशुचिमध्ये कीटको ज्ञवामि तदा त्वया मारयितव्यः” । तेनोक्तं “भूँ” इति । ततो राजा सप्तमदिने पुत्रकलत्रराज्यादिमूर्खा-
वान्मृत्वा कीटको जातः । ततो मार्यमाणोऽपि स नेञ्चति । ततः प्रियंकरेण साधुः पृष्टः—“किमेष मम पिता ज्ञवति ? यतो दुःखितोऽपि मरणं नेञ्चति ?” । साधुरवदत्—

अनेध्यमध्ये कीटस्य सुरेन्द्रस्य सुरालये । समाना जीविताकाङ्क्षा तुह्यं मृत्युत्रयं द्वयोः ॥ १ ॥
तद्वत्त्वा प्रियंकरः श्रीगुरुं प्राह—“स्वामिन् ! अदृष्टमश्रुतपूर्वमयाचितं प्रेत्यगतिगमनं जीवैः सर्वैर्ल-
भ्यते मत्पितुः कीटकजवनमिवेति केन हेतुनाऽऽत्मा तत्र गच्छति ?” । गुरुः प्राह—जीवानां यादृशी
देश्यापरिणतिस्त्वादृशी गतिः” । नृपः प्राह—“स्वामिन् ! कतिविधा लेश्याः सन्ति ?” । गुरुस्तदा
पद्मलेश्यास्वरूपं प्राह—तत्र परिणामविशेषात्मिका लेश्याः षड् ज्वन्ति । तथाहि—

अतिरौद्रः सदा क्रोधी मत्सरी धर्मवर्जितः । निर्दयो वैरसंयुक्तः कृष्णलेश्याधिको नरः ॥ १ ॥

अलसो मन्दबुद्धिश्च स्त्रीलुब्धः परवञ्चकः । कातरश्च सदा मानी नीललेश्याधिको ज्ञवेत् ॥ २ ॥

शोकाकुलः सदा रुष्टः परनिन्दात्मशंसकः । सद्ग्रामे दारुणो दुःस्थः कापोत्क ज्ञदाहृतः ॥ ३ ॥

विषाँश्च करुणायुक्तः कार्यार्कार्यविचारकः । लाञ्छादाज्ञे सदा प्रीतः पीतलेश्याधिको नरः ॥ ४ ॥

क्षमावाञ्छिरतत्यागी देवार्चनरतो यमी । शुचीञ्चृतः सदानन्दः पद्मलेश्याधिको ज्ञवेत् ॥ ५ ॥

रागक्षेपविनिर्मुक्तः शोकनिन्दाविवर्जितः । परात्मज्ञावसंपन्नः शुक्ललेश्यो ज्ञवेन्नरः ॥ ६ ॥

एतासु चाद्यात्सिद्धोऽशुजाः अपरास्तु तिस्रः शुजाः । एतासां च विशेषतः स्वरूपनिरूपणार्थं जम्बू-
खादकपट्टपुरुपाणां दृष्टान्तः ग्रामघातकदृष्टान्तश्चोच्यते, तथाहि—
शमेकं जम्बूवृक्षमज्राकुः । ततः सवैरपि प्रमुदितैः प्रोक्तं—“अहो ! अवसरप्राप्तस्य दर्शनं ! अपनयामः
लुधां, जक्षयामः स्नेह्या” । तन्मध्ये क्लिष्टपरिणामेनैकेनोक्तमिदं—“केवलमस्मिन्नोक्ते इरारोहे समा-
रोहतां जीवितस्यापि संशयः स्यात्, ततस्तीक्ष्णधरैः कुवारैर्मूलत एव कर्त्तयित्वा तिर्यक् प्रपात्य सुखेनैव
सकलानि फलान्यन्यवहरामः” । एष एवंजातीयः कृष्णलेश्यापरिणामः ? । द्वितीयेन तु किञ्चित्सशूके-
नोक्तं—“किमस्माकमेतेनातिमहता पादपेन ह्विन्नेन ? एकां महाशाखां प्रपात्य तजतफलानि स्वादेमहि” ।
इति नीललेश्यापरिणामः २ । तृतीयेनोक्तं—किमेतया महाशाखया भिन्नया ? तदेकदेशचूताः प्रशाखा
एव कर्त्तयामः” । इत्येवंविधः कापोतलेश्यापरिणामः ३ । चतुर्थं उवाच—“किमात्रिपरि वराकीञ्चिः
कर्त्तताञ्चिः ? तत्पर्यन्तवर्तिनः काँश्चिशुब्धानेव भिन्नः” । एष तेजोलेश्यापरिणामः ४ । पञ्चमः प्रोवाच—
“गुह्यैरपि भिन्नैः किं ? न किञ्चित्, तन्मध्यात्सुपक्वानि जहृणोचितानि कानिचित्फलान्येव गृह्णीमः” ।
इत्यसौ पद्मलेश्यापरिणामः ५ । षष्ठस्तु बचाषे—“किं तैरपि त्रोटितैः ? यावत्प्रमाणैः प्रयोजनमस्माकं
तावत्प्रमाणानि फलान्यधस्तादपि पतितानि अस्य विटपिनः प्राच्यन्ते, तद्वरममीत्रिरेव प्राणवृत्तिं विदध्मः,
किमुन्मूलनादिनाऽस्य शाखिनः खेदेन ?” इति । अयं शुक्ललेश्यापरिणामः ६ इति ।

ग्रामधातकइष्टान्तरस्तु—कस्मिंश्चिद्ग्रामे धनधान्यादिलुब्धैः पङ्क्तिस्करस्वामिभिर्मिलित्वा धादिः प्रक्षि-
 ष्टा । तत्रैकेनोक्तं—“यत्किमपि द्विपदचतुष्पदपुरुषस्त्रीत्रालवृद्धादिकं पश्यथ तत्सर्वं मारयत” इति, एवं
 जातीयः कृष्णलेश्यास्वप्नावः १ । द्वितीयस्तु नीललेश्यापरिणामवर्ती वज्राघे—मानुषाण्येव मारयत, किं
 तिर्यग्निः ? इति २ । तृतीयः पुनः कापोतलेश्यायुक्तो जगाद—“पुरुषानेव व्यापादयत, किं स्त्रीभिः ?”
 इति ३ । चतुर्थस्तु तेजोलेश्यापरिणामान्वितः प्राह—“पुरुषेष्वपि सप्रहरणानेव निशुञ्चत, किं निःप्रह-
 रणैः ?” इति ४ । पञ्चमः पुनः पद्मलेश्यान्वितः प्राह—“सायुधेष्वपि शुष्यमानानेव विनाशयत, किम-
 न्यैर्निरपराधैः ?” इति ५ । षष्ठस्तु शुक्ललेश्यागतः स्माह—“अहो ! महदसमञ्जसं, यदेकं तावद्भव्यम-
 पहरथ, अपरं च वराक्रमेनं विनाशयथ, तस्माद्यद्यपि इव्यमपहरथ तथापि प्राणैस्तावत्सर्वस्यापि लोकस्य
 रक्षत” इति ६ । एतद्वेश्यावतां प्रेत्यगतिवन्धनं । यतः—

किण्हाए जाइ नरए नीलाए आवरो नरो होइ ।

कापोताए तिरियं पीताए माणुसो होइ ॥ १ ॥

पम्हाए देवलोयं सुक्काए जाइ सासयं ठाणं ।

इय लेसाए वियारो णायवो ञवजीवेहिं ॥ २ ॥

इत्यादिलेश्यास्वरूपं श्रीगुरुमुखतोऽवधार्यं प्रियंकरञ्जपः प्रबुद्धः प्रत्यहं शुक्लेश्यासंपृक्तः श्राद्धधर्मं
 प्रतिपद्य सज्जतिजागच्छत् । अरिदमननृपकथां श्रुत्वा बहवः प्रतिबुद्धा इति तत्त्वम् ॥

कापोतलोश्यापरिणामसंयुतः, कीदृत्वमापारिदमश्च श्रूयतिः ।
 श्रुत्वा पितुः स्वासमुखजतिं प्रियं-करः सुलोश्यामगमत्सुधर्मदाम् ॥ १ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ
 शीकरास्तम्भे षड्विंशत्यधिकविंशततमं ११६ व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ १११ ॥

अथाविमृश्यकारितानिषेधमाह—

अविमृश्य कृतं कार्यं पश्चात्तापाय जायते । अत्राम्नातरुद्धेदाद्या दद्यान्ताः खचिता बुधैः ॥ १ ॥
 पाटलीपुरवासी धनदत्तश्रेष्ठी प्रवहणे स्वयं चटितः । तदनन्तरं सानुकूलपवनयोगेन वेगेन महासमु-
 द्रमध्ये यावता प्रवहणं प्रचलदस्ति तावता श्रेष्ठी व्योममार्गेण समागच्छन्तं वक्रगृहीताग्रफलमेकं प्रवरं
 शुकराजं ददर्श । परिश्रमवशात्समुद्रजले पतन्तं वीह्याधः पटीं प्रसार्य धीवरैः स्वसमीपे समानायितः ।
 जलवातादिप्रदानेन स्वस्थीकृत्य स कीरः श्रेष्ठिना प्रवादितः, तदा कीरेण सुखात्फलं विमुच्य मनुष्य-
 वाण्या जडिप्लुमारोचे—“ ज्योः सार्थनाथ ! त्वया सर्वोपकारप्रवरः साम्प्रतं मम जीवितोपकारः कृतः,
 पुनर्मम जीवितं ददता त्वया वृष्टौ दृष्टिहीनौ मदीयौ मातापितरावपि जीवितौ । तस्मान्महोपकारिण-

स्तथाहं कीदृशमुपकारं करोमि ? तथापि मत्समानीतमिदमाद्यफलं त्वया गृह्यतां” । श्रेष्ठी ग्राह—
 “त्वन्नद्रयं तत्राहमेतत्फलं त्वं अक्षय, अन्यदपि तव शर्कराज्जाद्व्यादिकं अद्रयं यन्नामि” । शुकः स्नाह—
 “एतस्य फलस्य व्यतिकरं शृणु—विन्ध्याटव्या एकस्मिन् द्रुमे कीरमिथुनमस्ति, तत्पुत्रोऽहं ज्ञेयः । तौ
 मस्तिपत्तरीं क्रमेण वृद्धचायेन जराक्रान्तौ लोचनाभ्यां न पश्यतः । तदाऽहमेव अद्रयमानीय तयोर्ददामि ।
 तत्रारण्य एकदा मुनियुगलं समागतं । तेन साधुयुगेन दिगवलोकनं कृत्वा निर्व्यञ्जनत्वादीदृशी वार्ता
 कृता—समुत्स्य मध्ये कपिशैलशृङ्गे सदाफलः सहकारद्रुमोऽस्ति, तस्यैकमपि फलं य एकवारं अक्षयति
 तदद्गतः सर्वव्याधयो नश्यन्ति, अकालमरणं जराजीर्णत्वं तस्य न भवति । इति श्रुत्वा मया ध्यातं—
 मुनेर्वाक्यं सदा पथ्यमवन्ध्यं च स्यात्, अतस्तत्फलं समानीय मातापित्रोर्भृदि ददामि तेन तौ तारुण्या-
 वस्थौ भवतः । तदनु तत्र गत्वा मया तत्फलं समानीतमस्ति, त्वं गृहाण, अहमन्यफलं समानीय पित्रो-
 र्दास्ये” । तदानीं श्रेष्ठिना शुकाग्रहेण तत्फलं समाददे । शुकः पुनर्नभस्तले उत्पपात । ततः श्रेष्ठिना
 चिन्तितं—“एतत्फलं यदि कस्मैचिन्नेन्द्राय प्रदीयते तर्हि बहूनामुपकारो भवेत् । मया अद्रितं तदा
 किं ? न अद्रितं तदाऽपि किं ?” इति ध्यात्वा तेन तदाद्यफलं अव्यस्थाने गोपितं । तदनन्तरं कियच्चित्रा-
 सैस्तत्प्रवहणं परं कूलं संप्राप्तं । तदा श्रेष्ठी प्रवहणाकुत्सीर्योपायनं गृहीत्वा अपूपतिपार्थ्वं ययौ । उपायनं
 द्वाकितं । तत्फलं राज्ञे समर्पितं । तदा राज्ञा सविस्मयेन प्रोक्तं—“श्रोः श्रेष्ठिन् ! किमेतत्फलं ?” ।
 तदा तेन नृपाग्रे फलस्य परमार्थः कथितः । तदा राजा चृशं संतुष्टः समस्तमपि शुक्लं तस्य सुमोच ।

ततो हृष्टः श्रेष्ठी स्वस्थानं चचाल । नृपस्स्वास्वफलं करे कृत्वेति दध्यौ—सकृदेकाक्येवाहमस्मि तेन को गुणो ज्ञेवेत् ? अतोऽहमेतद्बीजवापनं सुदेत्रे कारयामि, ततो यथेष्टं फलदानेन सुतवह्नजादीन् वीतज-रसो विदधामि” । इति ध्यात्वा सुदेत्रे तद्बीजवापनं विहितं । क्रमात्तस्मिंश्चूतद्रुमे पुष्पिते फलिते च सति राजा रक्षकाणां प्रीतिदानं दत्त्वेति वचाषे—“अयं यज्ञतो रक्षणीयः” । इति नृपवचः श्रुत्वा ते रक्षक-नरा दिवारान्नौ तत्रैव तिष्ठन्ति । एकदा दैववशतो रात्रौ स्वयमेव झुटित्वा फलमेकं चूमौ निपतितं । तदा प्रगे रक्षकनरैस्तत्फलं परिष्कं पतितं दृष्ट्वा प्रहृष्टः शीघ्रमेव नृपाय दत्तं । तदा नृपेणापि चिन्तितं—“एतन्नूतनफलं पूर्वं कस्मैचित् पात्राय दीयते” । ततश्चतुर्वेदधराय विजाय तत्फलं त्रिकिपूर्वकं चूपो ददौ । विजोऽपि तत्फलत्रक्षणाद्बीघ्नं मृतः । तद्यार्ता नृपेण श्रुता । सखेदः प्राह—“अहो ! मया धर्म-बुद्ध्या महत्तरं ब्रह्महत्यापातकं लब्धं । नूनं मे विषवृक्षफलमेव केनाप्यरिणा प्रपञ्चं विधाय मम मारणाय प्रेषितं । तदयं स्वयमुद्योऽपि प्रयत्नतः पालितोऽपि विषपादपः शीघ्रमेव विपाद्यतां । ततस्तत्क्षणमेव नृप-नरैस्तीक्ष्णकुगारैः स द्रुमवरो मूलादपि ढित्त्वा चूमौ निपातितः । तदा मारिकुष्ठपित्तादिरुजादिता जना-स्तद्विषामन्त्रहेदनं श्रुत्वा जीवितनिर्विषाः सन्तस्तत्रागताः सुखमृत्युवे । तन्मध्ये केनापि तस्य द्रुमस्य शेषं काष्ठादिकं कुत्सितं दत्तं च त्रक्षितं । तेन सर्वेऽपि नीरोगा जाता अक्षितीयरूपान्विता बच्चुः । तान् वीक्ष्य सविस्मयो चूपो रक्षकनरानाकार्यं पृष्टवान्—“जोः ! आन्वफलं त्रवन्निलोदितं किंवा स्वयंपतितं गृहीतं ?” । इति श्रुत्वा तैः सत्यमुक्तं । तदा राज्ञा विमृष्टं—“नूनं तत्फलं सर्पादिविषेण मिश्रितं जावि,

तेन स द्विजोत्तमो विपन्नः, परंतु स एष द्रुमः पीयूषसम एव । हा मया सहसाऽविचार्यकार्यं विहितं यदसौ रोपतः सारवृक्ष उन्मूलितः” इत्यादि तद्गुणान् स्मरन् पुनः पुनर्यावज्जीवं वाढं शुशोच । यथा तेन नृपेणापरीक्षितं कृत्यं कृतं तथाऽन्येन न विधेयमिति । अत्रोपनययोजना कार्या—अतिदुर्लभमा-
 म्बवृक्षसन्निभं नरजन्म लङ्काऽज्ञानेनाविरत्या च यो मूढो नरभवं हारयति स वाढं ऋयो ऋयः शोचनं
 लप्स्यते इति । कदाचित्सुरसान्निध्यात्तत्सुवृक्षफलप्राप्तिर्भवेन्न पुनर्मुग्धेन मुग्धा विफलीकृतनृभवप्राप्ति-
 अतः प्रमादो न विधेय इति ॥

पतङ्गचृङ्गैणखगाहिमीन—द्विपाश्च व्याघ्रप्रमुखाः प्रमादैः ।

शोच्या यथा स्युर्मृतिवन्धदुःखै—श्चिराय जावी त्वमपीति जन्तो ॥ १ ॥

हे जन्तो ! यथा पतङ्गचृङ्गमृगपतत्रिसर्पमीनहस्तिसिंहप्रमुखाः प्रमादैर्हेतुत्रिमृतिवन्धदुःखैः कृत्वा
 शोच्याः स्युस्तथा हे आत्मन् ! त्वमपि चिराय शोच्यो जावीति ॥ १ ॥

पुराऽपि पापैः पतितोऽसि दुःख-राशौ पुनर्मूढ करोषि तानि ।

मज्जन्महापङ्किलवारिपूरे, शिलां निजे मूर्ध्नि गले च धत्से ॥ २ ॥

पुनः पुनर्जाव तवोपदिश्यते, विज्ञेषि दुःखात्सुखमीहसे चेत् ।

कुरुष्व तत्किञ्चन येन वाञ्छितं, त्रवेत्तवास्तेऽवसरोऽयमेव ॥ ३ ॥

धनाङ्गनासौख्यजनानसूनपि, त्यज त्यजैकं न च धर्ममार्हतम् ।
 ज्वन्ति धर्माद्विजवाः शुभानि, ततो विमृश्यैव विधेहि सत्क्रियाम् ॥ ४ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ पोरुश-
 स्तम्भे सप्तविंशत्यधिकशतवचनम् १२१ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १२८ ॥

पुनः सहसाकरणनिषेधमेवाह—

इह ऋते शत्रुञ्जयनृपस्यान्तिके कश्चित् पुमान् विदुष्वघोटकमेकं समादाय
 ध्यातं—“रूपश्रियाऽयमश्वो वर्णनीयो हृश्यते, परं त्वस्य गतिर्विलोक्यते । यतः—

जवो हि ससेः परमं विभूषणं, त्रपाङ्गनायाः कृशता तपस्विनः ।
 विजस्य विद्यैव मुनेरपि क्रमा, पराक्रमः शस्त्रवलोपजीविनः ॥ १ ॥
 ततस्तं तुरङ्गमारुह्यारण्ये वाहयामास । तदा पवनवेगात्सोऽश्वः तथा प्रचलितो यथा सर्वमपि सैन्यं
 पश्चात् पतितं । यथा यथा रक्षणाय (स्तम्भनाय) बह्मगामाकुञ्चयति तथा तथा विशेषेण स ह्यः प्रच-

लति । श्रान्तेन ऋषेन बह्मणा शिथिलैव भुक्त्वा, तदा तत्रैव स्थितः । तदानीं राज्ञा स विपरीतशिखो
 ज्ञातः । एतावता स नृपस्तुरगाङ्गीर्यं पर्याणमपनयति स्म, तावता संजातत्रोटः सन् सोऽश्वो मृतः ।
 अथ तत्र श्रीमारण्ये तृषाङ्गुधापीरितो नृप एकाकी वज्राम । तदा वनमध्ये व्रमन् राजा विस्तीर्णं वट-
 मेकं वीक्ष्य खिन्नः सन् गत्वा तस्य ह्यायायामुपविश्य यावत्पार्श्वालोकनं करोति तावता तस्यैव वृक्षस्य
 शाखायाः पततो जलविन्दून् दृष्टवान् । तदा राज्ञा ध्यातं—“इदं वर्षाकालसंभवं जलं शाखारन्ध्रे इय-
 त्कालं संस्थितं, साम्प्रतं तत्पतति” । इति विमृश्य पलाशपत्रभ्राजनं कृत्वा तृषाक्रान्तेन राज्ञा तत्र निवे-
 शितं । क्रमेण नीलकलुषाम्बुना तत्पूरितं राजा गृहीत्वा यावत् पिवति तावत्तत्र कश्चित् पक्षी वटशाखाया
 उत्तीर्य तज्जलपात्रं नृपकरात् पातयित्वा तरुशाखायामुपविष्टः । पुनरपि विलक्ष्य राजा तथैव जलपात्रं
 ग्रपूर्य यावत्पातुं समुद्यतस्तावता पुनरपि तेन पक्षिणा तथा कृतं । तदा राजा क्रुद्धः सन् दध्यौ—“यद्यसौ
 पुरात्मा पक्षी अधुना समेष्यति तर्हि मारयिष्यामि” । इति विचिन्त्य एकेन करेण कशां गृहीत्वा द्विती-
 येन जलार्थं पुनः पत्रपुटं स्थापयामास । एतावता स पद्मचिन्तयत्—“अयं ऋषः कुपितोऽस्ति, यदि
 पुटं पातयिष्यामि तर्हि नूनमेव मां हनिष्यति । चेन्न पातयामि तर्हि अस्मिन् विषजले पीतेऽयमवश्यं
 मरिष्यति, ततो मम मरणं वरं, परमयं ऋषो यदि जीवति तदा ऋष्यं” । इति विमृश्य पुनरपि तेन
 नृपकरात्पत्रपुटः पातितः । कुपितेन राज्ञा कशाघातेन स सपदि व्यपादि । ततो नृपेण जलार्थं ऋषोऽपि
 तत्पात्रं स्थापितं, क्रमेणान्नजलमग्रतोऽग्रतः पतति स्म । तदानीं ऋषेण सविस्मयेन समुत्थाय वृक्षशा-

खायां चटित्वा यावद्विलोकितं तावत्तरुकोटरेऽजगरो दृष्टः । तं वीह्य राज्ञा ध्यातं—“तज्जलं प्रसुप्त-
स्यास्य मुखाग्रलं पतितं, यदि मया पीतमन्नविष्यत्तर्हि निश्चयेन मम मरणमन्नविष्यत् । अहो ! एतेन
पक्षिणा मम निवारणं वारंवारं कृतं, परं मूर्खत्वेन मया न ज्ञातं । हा हा ! परोपकारी खगो वृथा
निहतः” । इत्थं पश्चात्तापं कुर्वतस्तस्य नृपस्य सैनिकाः समाजगमुः । ततस्तं पक्षिणं सहादाय स्वपुरे एतेन
चन्दनकाष्ठैः संस्कारं विधाय जलाञ्जलिं दत्त्वा स राजा मन्दिरं संप्राप्य शोकातुर उपविष्टः । तदा
मन्त्रिसामन्ताद्यैः पृष्टः—“हे नाथ ! ज्वता पक्षिणः प्रेतकार्यं कृतं तत्किं कारणं ?” तदा राज्ञा तत्कृ-
तोपकारो निवेदितः, “स पक्षी मया जावज्जीवं न विस्मरिष्यते” इत्युवाच च । यथाऽविमृश्य कार्यक-
रणत्स श्रूयः पश्चात्तापमाप तथाऽन्योऽपि प्राप्नोति । अत्रायमुपनयः—पक्षिरूपोऽजरामरपददायको
नृचवः, तं चलुर्गतित्रवपर्यटनं कुर्वन् जीवः कथमपि लब्ध्वाऽविरत्यादिना नरजन्महानिं तनुते सोऽत्यन्तं
शोच्यते । अथवा पक्षिसमां समग्रोपकारकारिकां जिनवाणीं संप्राप्य स्वात्तिनिवेशरूपकशाघातेन तां
निहन्ति स महामूढः । यतः—

शिलातलात्रे हृदि ते वहन्ति, विशन्ति सिद्धान्तरसा न चान्तः ।
यदत्र नो जीवदयार्द्रता ते, न ज्ञावनाङ्कूरततिश्च लभ्या ॥ १ ॥

हे आत्मन् ! शिलातलसदृशे तव हृदये सिद्धान्तरसाः प्रवहन्ति च—परमन्तःकरणमध्ये न प्रविशन्ति,
? दीर्घोकारश्चिन्त्यः.

यस्मादत्र हृदये जीवदयाकोमलता च-पुनर्जावनाङ्कुरश्रेणिर्न लज्या—न प्राप्या स्यात् । यत आसन्नसि-
ञ्चिकानां तत्स्यात्, नान्येषां इति । तथा सिद्धान्तं पठित्वा ये प्रमादान्न मुञ्चन्ति तदधीतं सर्वं व्यर्थं । यतः—
अधीतिनोऽर्चादिकृते जिनागमं, प्रमादिनो दुर्गतिपातिनो मुधा ।

ज्योतिर्विमूढस्य हि दीपपातिनो, गुणाय कस्मै शलजस्य चक्षुषी ॥ १ ॥
प्रमादवतो दुर्गतिपातिनः पूजासत्कारार्थेऽधीयानस्य पठनं श्रुतं च सर्वं वृथैव । हि निश्चितं कान्तिं
दृष्ट्वा त्रमितचित्तस्य पतङ्गस्य नेत्रे कस्मै गुणाय स्यातां ? न कस्मैचिदपि । तथा सिद्धान्तचक्षुर्व्रतोत्तमता-
कारि स्यात्, अतः शुभ्रं पठ । यतः—

किं मोदसे परिप्लवनाममात्रा-ब्जास्त्रेभ्यधीती जनरञ्जकेषु ।

तत्किञ्चनाधीष्व कुरुष्व चाशु, न ते त्रवेद्येन त्रवाब्धिपातः ॥ २ ॥
अथ चातुर्गतिकदुःखस्वरूपं वर्णयते—

दुर्गन्धतोऽपि यदणोर्हि पुरस्य मृत्यु-रायूंषि सागरमितान्यनुपक्रमाणि ।

स्पर्शः खरः क्रकचतोऽतितमामितश्च, दुःखावनन्तगुणितौ ऋशशैल्यतापौ ॥ १ ॥

यदणोर्यत्ररकसंबन्धिपरमाणोरपि दुर्गन्धतः पुरवासिलोकस्य मृत्युः स्यात् एतादृशा महादुर्गन्धाः
श्वत्रपुजलाः सन्ति, तथा यत्रोत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशत्सागरमितानि अपवर्तनरहितानि निकाचितान्यायूंषि
सन्ति, पुनर्यत्र स्पर्शः क्रकचतोऽप्यतितमां खरः पुनर्यत्रेतोऽनन्तगुणितौ दुःखौ ऋशशैल्यतापौ स्तः ॥

तीव्रा व्यथाः सुरकृता विविधाश्च यत्रा-क्रन्दारवैः सततमत्रच्युतोऽप्यमुष्मात् ।
किं ज्ञाविनो न नरकात्कुमते विज्ञेषि, यन्मोदसे ह्यणसुखैर्विषयैः कषायैः ॥ ३ ॥
रोदनादिरवैराकाशं पूर्यत एतादृशात् त्रविष्यतो नरकात् किं न विज्ञेषि ? ॥

बन्धानिशंवाहनतारुनानि, लुचूड् इरापातपशीतवाताः ।

निजान्यजातीयत्रयापमृत्यु-दुःखानि तिर्यङ्क्विति दारुणानि ॥ ३ ॥

मुधान्यदास्यान्निजवाच्यसूया, त्रियोऽन्तगर्जस्थितिदुर्गतीनाम् ।

एवं सुरेष्वप्यसुखानि नित्यं, किं तत्सुखैर्वा परिणामदुःखैः ॥ ४ ॥

नित्यं मुधा—धनादिप्राप्त्यर्थं विना इन्द्रसेवावज्रप्रहारपरस्परद्वेषादिकाः च पुनः वृहकुलजन्मगर्जवा-
सतिर्यङ्गत्यादीनां त्रयानि, एवं सुरेष्वप्यसुखानि सन्तीति ।

सप्तत्रीत्यत्रिजवेष्टविहृवा-निष्टयोगगदडुःसुतादिभिः ।

स्याद्भ्रुवं विरसता नृजन्मनः, पुण्यतः सरसता तदा त्रवेत् ॥ ५ ॥

पक्षिसमं नृणां जन्म गुणाकरं प्रमादतः । लब्ध्वा न हिंसनीयं तद्येन त्वं सज्जतिं त्रजेः ॥ ३ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ षोडश-

स्तमन्त्रेऽष्टाविंशत्यधिकशतप्रथमतमं १२७ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ २१९ ॥

अथ पञ्चत्रिः कारणैः कार्यं साध्यत इत्याह—

कालाद्यैः पञ्चत्रिः कार्यमन्योऽन्यं सव्यपेक्षकैः । संपृक्ता यान्ति सम्यक्त्वं इमे व्यस्ताः कुदर्शनम् ॥ १ ॥
स्पष्टः । नवरं जैनानां मते सर्वं दृष्टादृष्टं कार्यं पञ्चत्रिः काल १ स्वप्नाव २ नियति ३ पूर्वकृत ४
पुरुषाकार ५ कारणैरनेकानेकस्वप्नावैः कार्यनिर्वर्तनक्षमैरतैः सर्वं निष्पद्यते । यतः श्रीसिद्धसेनदिवाकरैः
श्रीसम्मत्सूत्रे तृतीयकारणे उक्तं—

कालो १ सहाव २ नियर्इ ३ पुबकथं ४ पुरिसकारणे ५ पंच ।
समवाए सम्मतं एगंते होइ भिहत्तं ॥ १ ॥

एषां समवाये-संयोगे सृष्टिकारणतया मन्यमाने सम्यक्त्वं स्यात् । एकान्ते तु मिथ्यात्वं । इह किल
कालवादी प्राह—

कालः सृजति जूतानि कालः संहरते प्रजाः । कालः सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १ ॥
प्रथमं तावत् कालेन गर्भं उत्पद्यते कालेन वर्धते कालेन जायते । कालेनैव जिना जीवाश्च जाव-
लधिं प्राप्य सिध्यन्ति । काल एवात्मीयानन्तानन्दरूपद्वयिकरत्नत्रयादिप्राप्तिरूपजावधर्मं रुणक्ति,
अन्यथाऽस्मिन् काले नरत्वं जैनशासनसामग्रीं च प्राप्यापि कथं न सिध्यति ? अतः काल एव ददाति

संहरति च, कालेनैव आसनोत्थानचालनप्राणदिज्ञावास्तावद्यावत्कालेन मृत्युः । एवं काले शीतं तापो वृष्टिश्चेत्यादि सर्वं कालहेतुकमिति १ । अथ स्वप्नाववादी प्राह—कोऽयं वराकः कालः ? स्वप्नावेन पित्रोः संयोगे गजोत्पत्तिवृद्धिजन्मोदयज्ञावा जायन्ते । मयूरेशु विचित्रत्वं कंटकेषु तीक्ष्णत्वं कः करोति ? यदि च कालेन सृष्टिस्तदा मनुष्यवादा मासाद्यतिक्रमे चलन्ति, अश्वादीनां तु वादा जातमात्रा एवेति किं ? अतः सर्वेषां स्वप्नाव एव प्रमाणं २ । अथ नियतिवादी प्राह—जोः कावेतौ कालस्वप्नावौ ? नियतिः—ऋवितव्यता, सैव सर्वत्र, यतः कालस्वप्नावयोः सतोरपि यस्यापत्यानि जावीनि तस्यैव ऋवन्ति नान्यस्य । किंच करोद्द्वालिताः कपर्दिकाः काश्चित्संमुखाः काश्चिच्च तिरश्चीनाः पतन्ति तत्र काल-स्वप्नावयोर्मध्ये कस्य प्रमाणं ? परं या यथा पातिनी ऋविष्यति सा तथैव पतत्येवेति नियतेरेव प्रमाणं । यथा कश्चिद्ब्रह्माधः पुङ्खितशरेण तरुस्थमेकं सुपतत्रिणं हन्तुं सोद्यमी जातः, पुनस्तं पक्षिणं हन्तुमेकः सिञ्चानक उपरि ब्रमति, इतो बाणभ्रुटितः सिञ्चानकस्य लग्नः, व्याधस्त्वहिना ऋहितः, स च पक्षी सुखेन गतः । अतो नियतेरेव प्रमाण्यं ३ । अथ कर्मवादी प्राह—काऽसौ निःस्थामस्थानस्थाऽवला नियतिः ? कर्मैव प्रमाणं सर्वसुखदुःखानां च कारणं । येन श्रोत्रियस्वामिशक्रादयः श्वपचपत्तिरङ्गादित्वं श्वपचादयश्च श्रोत्रियादित्वं लभन्ते । तथा चोक्तम्—

यथा यथा पूर्वकृतस्य कर्मणः, फलं निधानस्थमिवोपतिष्ठते ।
तथा तथा पूर्वकृतानुसारिणी, प्रदीपहस्तेव मतिः प्रवर्तते ॥ १ ॥

तथा—स्वकर्मणा युक्त एव सर्वोऽप्युत्पद्यते जनः । स तथा कृष्यते तेन न यथा स्वयमिच्छति ॥ १ ॥
न दृष्टं नानुचूतं च तत्र कर्मणा नीयते । यथैक आखुः करएकं सुखाद्यचृतं मत्वा दंष्ट्रया विवरं
कृत्वा प्राविशत् । तन्मध्यस्थसर्पेण स च दक्षितः, सर्पस्तु तद्विवराभिर्गल्य वने गतः । अतः कर्मैव कारणे
तथ्यं ध । अथोपक्रमवादी प्राह—किमनेन शठेन कर्मणा ? पुरुपाकार एव सर्वफलनिबन्धनं । यदि च
कर्मणैव सर्वसिद्धिस्तर्हि सर्वः कोऽप्युपविश्य तिष्ठतु, स्वयं कर्मणैव सर्वेप्सितानि सेत्स्यन्ति । यदुक्तम्—

न दैवमिति संचिन्त्य त्यजेदुद्यममात्मनः । अनुद्यमेन कस्तैलं तिलेच्यः प्रासुमिच्छति ॥ १ ॥

अथ राजादीनां निविष्टानामेव तत्कर्मणा सेवकाः स्वयं सर्वं दौक्यन्तीति चेत्तर्हि तद्दौकितमन्नादि
करव्यापारोपक्रमं विना कथं मुखे याति ? तदपि सेवकैर्मुखे क्षिप्यते तदापि दन्तचर्वणोपक्रमं विना
कथं गिह्यते ? ततः उपक्रमजन्यत्वात्कर्मणः पुत्रत्वमुपक्रमस्य च (जनकत्वात्) पितृत्वं । किं च मोक्ष-
क्षणे रूपकश्रेणिरूपशुभ्रध्यानेन सर्वकर्मोन्मूलनतो जीवाः सिध्यन्ति सेत्स्यन्ति इत्युपक्रम एव बलीयान्
ए । अथैयामुत्तरं—ये कालवादिनस्ते सर्वे कालकृतं मन्यन्ते, तदयुक्तं । यतः समयादिरूपे परिणामिनि
कालेऽविशिष्टेऽपि फलवैचित्र्यमुपलभ्यते । तथाहि—समकालमारज्यमाणायामपि मुञ्जपक्तिरविकल्पा
कस्यचिद्दृश्यतेऽपरस्य तु स्थाइयादिसंगतादेव विकल्पा । तथा समकालमेकस्मिन्नेव राजनि सेव्यमाने
सेवकस्यैकस्य फलमचिराद्भवति, अपरस्य तु कालान्तरंऽपि न । तथा समानेऽपि समकालमपि क्रियमाणे
कृष्यादिकर्मण्येकस्य परिपूर्णधान्यसंप्लुपजायते, अपरस्य तु खण्डरुफुटिता वा न किञ्चिदपि । ततो यदि

काल एव केवलः कारणं ज्ञेयं सर्वमपि सममेव मुग्धपक्वत्यादिकं फलं ज्ञेयम् । तस्मान्न कालमात्रकृतं विश्ववैचित्र्यं, किंतु कालादिसामग्रीसापेक्षं । एवमेकान्तेन पञ्चाभ्येतान् कालादीन् कारणतया स्थापयन्तो मिथ्यादृष्टय एव मिथो निरपेक्षत्वाच्च विश्वसृष्टिसिद्धेरन्नावात् । अतस्त एव समुदिताः परस्परजहृदृ-
त्तयः सम्यक्त्वरूपतां प्रतिपद्यन्ते, तथैकेन कार्यं न प्रतिपद्यते, गौणमुख्यकालादिना निष्पद्यते । यत् उक्तं जगत्सूत्रसूत्रवृत्तौ प्रथमशतके प्रथमोद्देशे—यद्यपि उदीरयति कारणविशेषेणाकृष्य ज्ञविष्यत्काल-
वेद्यं कर्म ह्यपणायोदयावलिकायां प्रवेशयति इत्युदीरणा, तस्यां कालस्वप्नावादीनां कारणत्वमस्ति, तथापि प्राधान्येन पुरुषवीर्यस्यैव कारणत्वमुपदर्शयन्नाह—“जं तं जंते अप्पणा चैव उदीरेति” इत्यादि । तथा चैते कालादय एवैके कुत्रापि कार्यधर्मलक्षणे न कारणं यदुक्तं सूत्रकृताङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धे—“नत्थि धम्मो अधम्मो च” इत्यादि । धर्मः श्रुतचारित्रात्मको जीवस्यात्मपरिणामः कर्मक्षयकारणं, अधर्मो मिथ्यात्वा-
विरतिप्रमादकषाययोगरूपः कर्मबन्धनकारणमात्मपरिणाम एव । तावेवंभूता धर्माधर्मौ कालेश्वरादिमते न विद्येते इत्येवं संज्ञां निवेशयेत् । कालादय एवास्य सर्वस्य जगद्वैचित्र्यस्य धर्माधर्मव्यतिरेकैकान्ततः कारणमित्येवमभिप्रायं न कुर्यात्, यतो धर्माधर्मावन्तरेण संसारवैचित्र्यं न घटामियत्यतोऽस्त धर्मः सम्यग्दर्शनादिः अधर्मश्च मिथ्यात्वादिकः इत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति । तथा सम्यग्दर्शा पञ्चाभ्येते कार-
णतया ज्ञातव्याः, तदर्थे सति सृष्टिसिद्धिदर्शनात्, तथाहि—पित्रोरुपक्रमेण बीजसंयोगे जाते ? कर्मणा

१ तत्समुदाये सतीत्यर्थः.

जीवोऽवतरितः ३, तस्य च सदसत्कर्मानुसारेण सुखदुःखहेतुसंपद्यमानतत्तद्वस्तूनां प्रतिक्षाणं नैयत्यं क्रियते ३, स्वप्नावेन गवाश्वपशुपक्षिमनुष्यस्त्रीपुरुषादीनां स्वप्नावा जन्यन्ते ४, ततः कालेन निष्पत्तियौ-
 वनादिजावाः संपद्यन्ते ५ । एवं सर्वपदार्थेषु यथाहं वाच्यं । यथा किल पञ्चत्रिजर्जनैर्वाह्यो जार एकस्मिन्-
 पुरुषे अप्रसृते सति नोह्यते, पञ्चत्रिस्तूह्यते, एवमत्रापि कालादीनामन्यतमस्यैकस्याप्यत्रावे विश्वसृष्टे-
 रसिद्धिः । अत्राह—ननु कथं कालादीनां प्रत्येकं निरपेक्षाणां मिथ्यात्वस्वप्नावे सति समुदितानां सम्य-
 कत्वसम्भावः ? यत्प्रत्येकं नास्ति तत्समुदायेऽपि न्रवितुं नार्हति, सिकतातैलवत् । नैतदेवं प्रत्येकं पद्म-
 रागादिमणिष्वन्विद्यमानाऽपि रत्नावलिः समुदाये न्रवन्ती दृष्टा, न च दृष्टेऽनुपपन्नं नामेति यत्किञ्चि-
 देतत् । उक्तं च—

एहि कालादिहितो केवलएहिं तु जायए किंचि । इह मुगंरंधणादिव तां सवे समुदिता देऊ ॥ १ ॥
 जह्दणैगलरकणगुणा वेरुदियादी मणी विसंजुत्ता । रयणावलिववएसं न लहंति महग्धमूलाऽवि ॥२॥
 इत्यादि । अथ काललब्धिं विना मोक्षप्राप्तिर्न स्यात्, अतो यस्मिन् काले यत्कार्यस्य न्रवनं तत्त-
 स्मिन् काले स्यात् । अत्राह शिष्यः—ननु अत्रव्योऽनेकजीवसिद्धिगमनकालं प्राप्यापि कथं न सिध्य-
 ति ? । गुरुराह—तस्य स्वप्नावस्तादृशः कदापि न स्यात्, आद्यगुणस्थानकमनाद्यनन्तन्रज्ञेन तस्यास्ति
 इति । पुनः शिष्यप्रश्नः—तर्हि मुक्तिगमनस्वप्नावन्विताः सर्वत्रव्याः कथमेकत्र काले न सिध्यन्ति ? ।
 गुरुराह—निश्चयेन सम्यक्त्वादिगुणे जाग्रति सति मोक्षो न्रवेत् इति नियतिः प्रमाणं । पुनः शिष्य

आह—हे पूज्य ! सम्यक्त्वादिगुणश्रेणिनिष्पन्नस्यापि श्रेणिकस्य कथं न मुक्तिः ? । गुरुः प्राह—पूर्वकृतकर्मणोऽक्षयेण पुरुषाकारपरिभ्रतवीर्योक्षासस्य च सम्यक्तत्वात्तस्य स न प्राप्तः । पुनः शिष्य आह—हे पूज्य ! शालिचक्ष्रेण तु महोद्यमस्तदर्थे कृतः, कथं मोक्षो न प्राप्तः ? । गुरुराह—पूर्वकृतशुचकर्मण्यवशिष्टे स कथं तस्य स्यात् ? । पुनः शिष्यः—जगवन् ! मरुदेव्याश्चत्वारि कारणानि मिलितानि, पुरुषाकारस्तु कश्चिदपि न कृतः, कथं सिद्धिं प्राप ? । गुरुराह—अनया शुक्लध्यानेन ह्यपकश्रेण्यारोहिण्याऽनन्तपरिभ्रतवीर्योक्षासः कृतः, तेन प्राप्तो मोक्षः । अतः पञ्चसमवाये सिद्धिरिति ॥

कालस्वप्नावादिकहेतुचिर्भुवं, सर्वाणि कार्याणि चवन्ति पञ्चजिः ।

स्याघादपहं समुदाययुक्ति-स्तन्वन्त्यजस्रं जिनमार्गलोलुपाः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादाग्रथस्य वृत्तौ षोडश-
स्तमन्ने एकोनत्रिंशदधिकद्विशततमं ११९ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १२० ॥

अथ ज्ञाविज्ञाव उच्यते—

त्रवितव्यविपर्यासं मत्तोऽसौ दशकन्धरः । कर्तुं शक्तो हि नैवाञ्छत् स श्रीपूज्यैः प्रबोधितः ॥ १ ॥

स्पष्टः । संवन्धोऽयं—त्रिकुटपर्वते लङ्कायां रावणो राज्यं करोति । शैवसमये दशवदनो विंशतिभुजः,
 इन्द्रो येन जितः, लोकपाला इर्गपालाः कृताः, वायुर्गृहं प्रमार्ष्टि, मेघो गृहे पानीयं ऋरति, नव इर्गा
 आरात्रिकमुत्तारयन्ति, खरदैत्यो घण्टां वादयति, नव ग्रहाः खट्वां रक्षन्ति, धनदो वीजं वपति, वरुणो
 जलं सिञ्चति, यमः क्षेत्राणि कर्षति । जैनसमये तु प्रतिवासुदेवः दशमस्तकप्रतिविम्बहारविराजमानवज्रः-
 स्थलो राक्षसीविद्यावलोत्कटो जगत्तृणं मन्यमानोऽजरामरत्वेन गर्विष्ठस्तिष्ठति । एकदैको नैमित्तिकः
 समागतः, तेन विघ्नोष्ठ्यामुक्तं—“अवश्यं मर्तव्यं सर्वैः, यतो मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जावित-
 मेवमुच्यते” । ततो रावणेनोक्तं—“मम मरणं नास्ति, यमस्य सेवकत्वात्” । तदा नैमित्तिकेनोक्तं—
 “दशरथपुत्रलक्ष्मणहस्तादवश्यं ते मरणं ऋविष्यति” । ततो रावणो मन्त्रिमुखमैक्षिष्ट । मन्त्रिचिरुक्तं—
 “चाव्यं ऋवत्येवेति लोके श्रूयते” । रावणः सर्गवः स्माह—“हंहो ! किं ऋवितव्यतया वराक्या काक्या
 इव ? उत्तमपुरुषाणां पौरुषमेव प्रमाणं” । नैमित्तिकः प्राह—“राजन् ! मैवं वादीः, चन्द्रस्थलनृपसुता-
 रत्नस्थलनृपपुत्रयोः सङ्गमो अद्यदिनात्सप्तमे दिने पाण्ड्यहणेन मध्याह्नेऽस्ति, तां ऋवितव्यतां विघटयितुं
 यदि शक्तिरस्ति तदा तवापि मरणऋवितव्यता विलीयेत” । “कश्च तयोः सङ्गमः ?” इति रावणेन पृष्टे
 नैमित्तिकः प्राह—“रत्नस्थलनगरे रत्नसेनो राजा । रत्नदत्तः पुत्रो वासप्ततिकलाकुशलः सर्वोत्तमरूपला-
 वायपुरन्दरो वर्तते । तत्पित्रा पुत्रस्यानुरूपकन्याविलोकनाय कुमाररूपं पटे लेखयित्वा जन्मपत्रिकाम-
 र्पयित्वा चत्वारश्चत्वारो मन्त्रिणश्चतुर्दिक्षु प्रेषिताः । ततः पूर्वपश्चिमदक्षिणदिक्षु गता षादश मन्त्रिणो

निष्फलाः समागताः । अथ ये उत्तरदिगन्त्रिमुखं प्रस्थिता मन्त्रिणस्ते परित्रमन्तो गङ्गातटे चन्द्रस्थलं नगरं प्राप्ताः । तत्र चन्द्रसेनो राजा, तस्य चन्द्रावती कन्या चतुःषष्टिकलाकुशला दिव्यरूपपात्रं दृष्ट-
 ग्यतां विचार्य वृष्टा ज्योतिर्विदः, तैर्मिलित्वा विज्ञप्तं—“स्वामिन् ! द्वादश वर्षाणि शोधितानि, परमद्यदि-
 वसाद्वादेशे दिवसे यादृशं लग्नं, न तादृक्कुत्रापि” । राज्ञोक्तं—“दूरे वरः, लग्नमासन्नं, अत्र क उपायः ?” ।
 मन्त्रिणः प्राहुः—“पवनवेगा रक्तवर्णा जष्टिकाः प्रेष्यन्ते, ताञ्चिः शीघ्रं कुमार एवात्रानीयते” । ततो
 राज्ञा तथैव प्रतिपद्य पवनवेगाञ्चिरुष्टिकाञ्चिर्मन्त्रिणस्तत्र प्रहिताः । दिनपञ्चकेन ते स्वनगरं प्रापुः । रत्न-
 सेनोऽपि प्रयाणं कुर्वन्नस्ति । यदि रावण ! ऋवितव्यञ्चञ्जने ते शक्तिरस्ति तदा ऋञ्जय” । ततो रावणेन
 तदृकनागो मुक्तः “याहि रत्नदत्तकुमारं तथा दंशय येन म्रियते” । तदृकेणपि एकपादः पर्याणेऽन्यो
 शुवि एतदवसरे दष्टः कुमारो शुवि पतितः । कुमारिकाऽपि रक्षोवधेनात्रानीता, दर्शिता नैमित्तिकस्य ।
 नैमित्तिकेनापि उपलक्षिता । तत एका राक्षसी तिमिङ्गिलरूपाऽऽकारिता । एकां मञ्जूषां सप्तदिवसञ्चो-
 जनसहितां कारयित्वा तन्मध्ये कुमारं चिक्षेप । ततस्तां मञ्जूषां तिमिङ्गिलरूपराक्षसीमुखे क्षिप्त्वा विस-
 सर्ज “सप्तदिनपर्यन्तमपारसमुज्जम्भे ऊर्ध्वमुखी त्वं तिष्ठ, यदाऽहमाकारयामि तदैवागन्तव्यं, नान्यथा”
 इत्युक्तवाँश्च । पुनरपि नैमित्तिकमुक्तवान्—“पश्य ऋवितव्यताविपर्याप्तं” । अथ रत्नदत्तकुमारो मूर्त्तया

पपात । समाकारिता मान्त्रिकाः । जाडुड्यादिपठनेऽपि न जातो गुणः । ततो नगरे पटहो दापितः ।
 तत्राहैको वृद्धः—“स्वामिन् ! विषमूर्खां पाणमासिकीं स्यात्, ततो जलमध्ये बाह्यतेऽसौ, नाग्निना
 संस्क्रियते” इति । ततः पुरुषप्रमाणयां पेटिकायां द्धिस्वा गङ्गायां प्रवाहितः । सापेदा जलमध्ये त्रमन्ती
 समुद्रं गता । द्धारजलप्रज्ञावाधिपमूर्खां किञ्चिज्ज्ञता । सप्तमे दिवसे तत्रैवागता गङ्गासागरसङ्गमे सा राक्ष-
 सी स्वमुखस्थितां पेटां विमुच्य जलक्रीमां चकार । ततो रत्नवती मञ्जूपाधारमुद्घाद्य कृणुं तीरक्रीमार्थं
 निर्गता एकां पवनप्रेरितां मञ्जूपां व्यलोकत । स्वहस्तेन सोद्घाटिता । कुमारं विषमूर्खितं दृष्ट्वा विषापहार-
 मुञ्जाजलैस्तमन्यषिञ्चत् । कुमारः सचेतनो जातः । तं दृष्ट्वा पटरूपदर्शनसादृश्योपलम्भात् “सोऽयं रत्न-
 दत्तकुमारो यस्यै पित्राऽहं दत्ता” इति सा बुबोध । ततः सा हर्षेण तं प्रश्रितवती । कुमारोऽपि पटरूप-
 दर्शनेन कुमारीं बुबुधे । ततः सम्प्रत्येवावयोर्लक्षं स्थापितमञ्चदिति गान्धर्वविवाहः कृतः । वनद्रुमेभ्यः
 फलानि गृहीतानि । तटपक्षिणो गयन्ति । विविधरत्नानि कुमारेणाभरणार्थं गृहीतानि । प्रविष्टौ दम्प-
 ती तस्यां मञ्जूपायां वस्त्राञ्चलं बद्ध्वा, धारं पिहितं । कृणान्तरे तिमिङ्गिली राक्षसी तथैव मुखे मञ्जूपां
 संस्थाप्यागाधजले स्थिता । ततो जातोऽष्टमो दिवसः । इतश्च रावणेन नैमित्तिकः प्रोक्तः—“मया
 ज्ञाव्यपि करग्रहणं निषिद्धं” । तेनोक्तं—“हे ऋष्य ! जात एव तयोर्विवाहः” । ततः समाकारिता तिमि-
 ङ्गिली राक्षसी पृथा च—“अस्ति मञ्जूपा स्वहस्तधृता ?” । तयोचे—“अस्त्येद” । ततो रावणेन समा-
 नाथ्योद्घाटिता । ततो नवोढा सा स्वपतिमग्रे कृत्वा वस्त्राञ्चलवध्वा निर्गता । जातं लोकानामाश्चर्यं ।

“कथं जातोऽनयोर्विवाहः ?” इति रावणेन पृष्टे नैमित्तिकेन सर्वं निष्पन्नं प्रोक्तं । ततो रावणो जाव्यं जवतीति मत्वा स्वमरणमङ्गीचकार, तौ च सत्कृत्य मुकवान् । स्वस्थानं प्राप्तौ । अथैकदा मुनिचन्द्रगुरुं प्राणम्य पौलस्त्यः पप्रह—“जगवन् ! कोऽपि नियत्युल्लङ्घने क्रमः श्रुतो दृष्टो वास्ति ?” । गुरुवाच—
“हे नृपते ! वादिनां इदं मतं । यतः—

प्राप्तव्यो नियतिवलाश्रयेण योऽर्थः, सोऽवश्यं जवति नृणां शुचोऽशुचो वा ।

भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने, नाजाव्यं जवति न जाविनोऽस्ति नाशः ॥ १ ॥

देहस्य शाश्वतत्वं कालादीन् विहाय ते वदन्ति, परं तन्न प्रमाणं, कर्मादीन्यपि स्वस्वकार्यजनकानि सन्ति । उक्तं च—

कर्मणो हि प्रधानत्वं किं कुर्वन्ति शुचा ग्रहाः । विशिष्टदत्तत्वोऽपि रामः प्रव्रजितो वने ॥ १ ॥

नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं, विद्याऽपि नैव न च जन्मकृताऽपि सेवा ।

कर्माणि पूर्वतपसा किल संचितानि, काले फलन्ति पुरुषस्य यथेह वृद्धाः ॥ २ ॥

वैद्या वदन्ति कफपित्तमरुद्विकारं, नैमित्तिका ग्रहकृतं प्रवदन्ति दोषम् ।

भूतोपसर्गमथ मन्त्रविदो वदन्ति, कर्मैव शुद्ध्यमतयो यतयो गृणन्ति ॥ ३ ॥

केनचित्तु एकार्थकानि कर्मनामानीमानि प्रोक्तानि—

विधिविधाता नियतिः स्वप्नावः, कालो ग्रहा ईश्वरकर्मदेवाः ।

जाग्यानि पुण्यानि यमः कृतान्तः, पर्यायनामानि पुराकृतस्य ॥ ४ ॥

यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् । एवं पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुधावति ॥ ५ ॥

यथा गायतपौ नित्यं सुसंबन्धौ परस्परम् । एवं कर्म च कर्ता च संश्लिष्टावितरेतरम् ॥ ६ ॥

अथोद्यमः—

न यथैकेन हस्तेन तालिका संप्रपद्यते । तथोद्यमपरित्यक्तं न फलं कर्मणः स्मृतम् ॥ ७ ॥

पश्य कर्मवशात्प्राप्तं ज्ञेयकाले च भोजनम् । हस्तोद्यमं विना वक्त्रे प्रविशेन्न कथञ्चन ॥ ८ ॥”

पुना रावणः पप्रह—“स्वामिन् ! कोऽपि मृत्यूद्ध्वन्नोपायोऽस्ति ?” । गुरुवाच—“हे त्रिखण्डेश्वर !-

परिहरति न मृत्युः पण्डितं श्रोत्रियं वा, धनकनकसमृद्धं बाहुवीर्यं नृपं वा ।

तपसि नियमयुक्तं सुस्थितं दुःस्थितं वा, वनगत इव वह्निः सर्वजह्नी कृतान्तः ॥ १ ॥

ये पातालनिवासिनोऽसुरगणा ये स्वैरिणो व्यन्तरा,

ये ज्योतिष्कविमानवासिबिबुधास्ताराश्च चन्द्रादयः ।

सौधर्मादिसुरालयेषु सुखिनो ये चापि वैमानिका-

स्ते सर्वेऽपि कृतान्तवासमवशा गह्वन्ति किं शोच्यते ॥ २ ॥

इत्यादिगुरुरूपदेशतः प्रबुद्धो नित्यं शान्तिजिनञ्जकिं चकार । अन्वदा स दशवदनः पुष्पकविमान-

मारुह्य मन्दोदरीचार्यया सहाष्टापदतीर्थेऽगात् । तत्र जरतभूपकारितचतुर्मुखप्रासादे वीणां करे कृत्वा
 इव्यपूजानन्तरं जावपूजां व्यतनोत् । इतश्च तत्रागतनगेन्द्रदेवश्चतुर्विंशतिजिनान्नमस्कृत्योपविष्टः । तं
 प्रति तीर्थस्वरूपं पृष्टं । फणिपतिनाऽपि अष्टापदमाहात्म्यं निगदितं । तत्समये महता हर्षजरेण मन्दो-
 दरी नृत्यं ततान । इतश्च वीणातन्त्रयेका न्रुटिता तदा प्रत्यर्धचक्रिणा चिन्तितं—“अहो ! अत्र नृत्यसमये-
 ऽस्या जावजङ्गो मा चूत्” इति ऊटिति स्वहस्ततो नाक्रिकाऽऽकृष्य वीणायां संयोजिता । तेन नृत्यम-
 धिकं शुशुभे । देवैः पुष्पवृष्टिः कृता । पुनः पुनस्ते प्रशंसां चक्रिरे । तत्समये जावमग्नेन रावणेन तीर्थ-
 कृत्कर्म समुपाजितं । ततः स्वस्थानमागतः सुखं तस्थौ ॥

कृत्वा परीक्षां विविधैः प्रकारै—रेकान्तवादं नियतादिरूपम् ।
 मुक्त्वाऽऽत्मसिद्ध्यै प्रकृतोद्यमः स-न्नष्टापदेऽर्हत्पदमादधात्सः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ
 षोडशस्तम्भे त्रिंशदधिकद्विशततमं १३० व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ १३१ ॥

अथ कालदेवनृपादिसामग्रीबलात्कर्म बलवत्तरमित्याह—

देवेन्द्रा दानवेन्द्राश्च नरेन्द्राश्च महाबलाः । नैव कर्मपरीणाममन्यथा कर्तुमीश्वराः ॥ १ ॥

अत्रार्थं ज्ञातं चेदं—मनोरमे पुरे रिपुमर्दनो ऋषोऽपुत्रः । तस्य ज्ञाविनी नाम पुत्री । सा च पितुः प्राणेषुऽतिप्रेयसी । ततस्तस्यां स्नानञ्जोनादिप्रह्वायामेव स्वयं राजा स्नानञ्जोनादि करोति । सा पुत्री कलाचार्यसमीपे विद्यां गृह्णाति । इतश्चात्र पुरे सर्वथा निर्धनस्य धनदत्तस्य श्रेष्ठिनः सप्तपुत्रोपरि जातः कर्मरेखाख्यपुत्रः । स च लघीयस्त्वेन पितुः प्रियः । सोऽपि तस्यैव गुरोः पार्श्वे कलान्यासं विधत्ते । अधीतकलाजातया तया चैकदा कर्मरेखे पार्श्वे स्थिते गुरुः पृष्टः—“हे तात ! मम को वरो जावी ? ” । तेनापि लग्नमवलोक्य “कर्मरेखोऽयं ऋवत्या ऋता जावी” इति प्रोक्तं । तद्भुत्वा वज्राहतेव मूर्धामापन्ना सती दध्यौ—“हा हा ! असौ दुर्गतपुत्रको मम पतिस्तदा मम मूर्तिरेव श्रेयसी । किंचास्मिन् संस्थिते नूनमन्यो ऋता मम नेति” कोपगृहं सा गत्वा बाष्पपूरुहावितकञ्चुका स्वमुखं पिधाय सुजाप । अथ ज्ञोनावसरे “क्व गता ज्ञाविनी ? ” इति राज्ञा गवेपिता । “कोपौकसि सुप्ताऽस्ति” इति तत्रागतः, तादृशीं ज्ञाविनीमुत्सङ्गसङ्गिनीं कृत्वा राजा दुःखनिदानमप्राहीत् । स्वचिन्तिते तयाऽन्निहिते “राज्ञा किं कर्तव्यं ? ” इति सर्वेऽपि सचिवाः पृष्टाः प्रोचुः—“हे मनुजाधिराज ! निष्कारणं मनुजमारणं तु राज्ञां नोचितं, ततोऽस्य पितैवाकारणीयः, यथा तस्यैव किञ्चिद्वितीर्थं स सुतो गृह्यते, पश्चात्स्वमीप्सितं विधास्यते, ततश्च नानीतिः” । इति श्रुत्वा स धनदत्तः समाहूतः । पृष्टं स्वात्मचिन्तितं । पविषातादपि कठिनतरं तत्पचनं श्रुत्वा साश्रुलोचनो धनदत्तोऽन्निधत्ते स्म—“हे देव ! के सुताः ? का

स्त्री ? कश्चाहं ? सकलोऽपि परिवारस्तावकीन एवास्ति यथारुचि विधीयतां” । राजाऽपीतो व्याघ्र इत-
 स्तदीति न्याये पतितः कर्मरेखमादाय वधाय चाण्णालानां ददौ । “वालहत्या नासाकमुचिता” इति
 तेऽपि तत्स्थाने मृतकमेकं शूलायां निधाय तं मुमुक्षिरे । ज्ञातञ्चूपाजिप्रायः सोऽपि शृगालनाशमनञ्चत् ।
 इतश्च श्रीपुरे श्रीदत्तश्रेष्ठी, तस्य श्रीमतीसंज्ञा सुता । श्रेष्ठिनं निशि स्वमान्तरिति गोत्रदेव्योक्तं—
 “प्रजाते ग्रामाद्बहिरुत्तरस्यां दिशि वर्त्मनि सुप्तस्य यस्य बालस्य पार्श्वे तव कृष्णा गौस्तिष्ठति तस्मै
 श्रीमती देया” इति । अथ कर्मरेखकुमारोऽपि सर्वस्यामपि निशि मार्गचलनान्निकामं श्रान्तः पुरासन्न-
 मागत्य शेते स्म । श्रीदत्तेनापि गोत्रदेवीवचनेन तत्तथैव वीक्ष्य स्वगृहमानीय स्वसुतां परिणयितः ।
 वितीर्णा च कर्मोचनावसरे सर्वाऽपि गृहश्रीः । तत्र च तेनापि कर्मरेखेण रत्नचन्द्र इति स्वनाम प्रका-
 शितं । एकदा स श्रीदत्ताज्ञया यानपात्रेणाब्धौ जगाम । तत्र शोपार्जितञ्चूरिवित्तो वर्त्मनि समागच्छन्
 अग्ने प्रवहणेऽम्भोजनिधौ निपतितो गिलितश्च मीनेन महता । तटे पतितस्य तस्य मीनस्योदरं विदार्य
 धीवैरगृहीत्वा स चतुर्पुरपतये प्राचृतीचक्रे । तेनाप्यपुत्रेण राज्ञा पुत्रत्वेन रक्षितः, परिणयितश्च कुण्ड-
 नपुरेशसुतां । इतश्च रिमुमर्दनेन तेन राज्ञा ज्ञाविन्याः स्वसुतायाः स्वयंवरमण्णपमहोत्सवे बहवो राजानो
 राजपुत्रा मन्त्रिणो मन्त्रिपुत्राः श्रेष्ठिपुत्राः सार्थपाश्च समाहूताः । तदा च चतुर्पुरस्वामिनः सूनुः
 रत्नचन्द्रश्चतुरंगिण्या सेनया परिवृतः स्वयंवरमण्णपमलंचकार । क्रमेण सकलराजमण्णलमतिक्रम्य रो-
 द्विण्या शशीव तथा ज्ञाविन्या स एव वृतः । रिमुमर्दनराज्ञाऽपि करितुरङ्गादिकं दत्त्वा विसृष्टः । स तां

ज्ञाविनीमादाय स्वपुरमाययौ । अथैकस्मिन्नहनि सुवर्णस्थाले स्वर्ज्यमिव रम्यमन्नं जुञ्जानस्यास्य वायु-
 प्रेरितान् रेणुन् पततो विलोक्य तालवृन्तपाणिः पुरःस्थिता ज्ञाविनी तन्नोजनं चीवराञ्चलेन सद्यः पिधत्ते
 स्म । तन्निरिङ्ग्य रत्नचन्द्रो दध्यौ—“एकः सोऽवसरो यत्राहमनया शूलायामारोपितः, एकश्चायमवसरो
 यत्रैपत्रं वेत्ति मम प्राणपतेरस्य शरीरे पांशुस्पर्शोऽपि मा ऋत् इति विस्मयं मन्यमानः स ईयस्मितं
 विधत्ते स्म । तस्मितं विलोक्य निपुणा सा चकिता दध्यौ—“स्मितं तु मादृशां मृगीदृशां घटते न
 त्वेतादृशां पुंसां कारणं विना” । ततः सा स्मितकारणं तमपृञ्चत् । कान्ताकवोरतरकदाग्रहपतितः सोऽव-
 दत्—“हे तन्वङ्गि ! मामुपलक्ष्यसि ?” । अथ साऽवोचत्—“त्वं प्राणपतिरहं च तव प्रेयसी” ।
 “हे सुभ्रूः ! अयं संवन्धो विश्वेऽस्मिन् प्रसिद्धः, परमन्यः कोऽपि संवन्धोऽस्ति । हे मृगाहि ! यदहं स
 कर्मरेखाख्यो धनदत्तश्चेष्टिसुतः । सा च त्वं ज्ञाविनीति” । पूर्वजातमन्यदपि रहस्यं तदुक्तं श्रुत्वा सा
 प्रकामं त्रपाधोमुखी जाता । अथैनां प्रेमवचनैराश्वास्य सोऽवक्—

त्रपायाः पद्मपत्रादि तन्नास्त्यवसरोऽधुना । लोकोक्तिरपि यद्विप्रैर्नातीता वाच्यते तिथिः ॥ १ ॥

तथा हे कृशोदरि ! कर्मणां गहना गतिः । तेन पुरातनम्रौढपरिफुत्तैर्देवाधिदेवान् विमुच्य कर्मन्य एव
 नमस्कारश्चक्रे । यतः—

ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्णोदरे, विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिसो महासङ्कटे ।

रुदो येन कपालपाणिपुटके जिज्ञातनं कारितः, सूर्यो ब्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ १ ॥

ततः सा त्रयां मुक्त्वा पित्रोरेनं वृत्तान्तमजिधाय पतिं सेवते । अथ कर्मरेखकुमारनृपो गुरुपान्ते
देशनां श्रुत्वा दध्यौ—“कर्मणां फलमत्रैव मयाऽध्यक्षं दृष्टं, अतो गुरुवाक्यं प्रमाणं” । अथ तज्जायार्थं
प्रान्ते प्रव्रज्य सुगतिजाग् वचूव इत्तपतपसा ।

दैवाधीनं वृथा कार्यं विधातुं शक्नुवन्ति के ? । कर्मत एव सङ्गोऽञ्ज्जाविनीकर्मरेखयोः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ पोरुशास्त्रजे
एकत्रिंशदधिकशतव्यतमं ३३१ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानं ॥ ३३३ ॥

अथ पञ्चकारणसमुदाये सत्येव कार्यं स्यादित्याह—

कात्वादिपञ्चहेतूनां समवायो यदा चवेत् । तदा कार्यस्य निष्पत्तिः स्यात् छुष्टकहुमारवत् ॥ ३ ॥

स्पष्टः । जावार्थस्तु संबन्धेन श्राव्यः । साकेतनपुरे पुण्फरीको नृपः, कएकरीको लघुत्राता शुवराजः,
तस्य यशोचक्राद्वाऽतीव सुरूपा चार्थाऽस्ति । तां वीक्ष्य कामरागमग्नः पुण्फरीको दास्यास्येन स्वेप्सितं
जगौ । तयोचे—“हे पूज्य ! त्वं प्रजानाथोऽसि, न्यायाध्वनः स्वलनं तव नाह” । स उवाच—“हे स्त्रि !
“ना ना” इति शब्दोच्चारणं स्त्रीणां स्वप्नावोऽस्ति, परमत्र हे कृशाङ्गि ! परिहासं विमुच्य मां पतित्वेन

न्नज” । तयोक्तं—“कुलमर्यादां धर्ममर्यादां च नाहं मुञ्चे, त्वमिदं छुष्टं वदन् किं न लज्जसे ?” । नृपो दध्यौ—“यावन्मे बन्धुर्जावति तावन्मां न समीहते एषा, तेन धाल्योऽयं मयेति” ध्यात्वा उलं कृत्वा विनाशितः । यतः—

त्रपावत्रया वज्रास्तावत्तिष्ठन्ति जन्तवः । अविवेकवलं यावन्न कामरसनिर्मितम् ॥ १ ॥

ततः सा दध्यौ—“नूनं येन सोदरो हतः स मम शीलचङ्गमपि करोति, अतोऽन्यत्र देशे व्रजामि” । इति ध्यात्वाऽऽपन्नसत्त्वा सा उन्नं निर्गता । शीलरक्षादमां दीक्षां मत्वा तथा दीक्षाऽऽददे । ततो गर्जे प्रौढीप्राप्तं वीक्ष्य सर्वैः पृथा यथाजातमुवाच । ततः श्रद्धैर्यथा शासनोद्वाहो न स्यात्तथा रक्षिता । पुत्रो जातः । श्राद्धगृहे वर्धते । छुल्लककुमार इति नाम दत्तं । अष्टवर्षान्ते स वालो दीक्षितः । इतश्चारित्रा-
वरणे तस्योदिते त्रिपयत्रासना चित्ते जाता । मातरं प्राह—“हे मातः ! विषयसौख्यं प्रेक्ष्य पुनर्त्रतं चरि-
ष्यामि” । “हे वत्स ! संयमसौख्यं मुक्त्वा किं तुभ्ये त्रिपये मनोरगं करोषि ? यदि तव व्रतं न त्वं नस्ति तर्हि मद्बचसा षादश वर्षाणि तिष्ठ, जिनेशवाक्यं शृणु” । स तत्र नित्यं स्थितो मातृसाध्वीपार्थं वैरा-
ग्यवाणीमश्रुणोत्, परं न स्वान्ते वैराग्यमजनि । ततो षादशवर्षान्ते माताऽऽपृष्टा, साऽऽह—“त्वम-
स्मश्रुणो महतरां साध्वीमापृष्टस्व” । स साध्वीपार्थं गत्वाऽऽपप्रच्छे । साध्वी प्राह—“हे वत्स ! षाद-
शवर्षाणि यावत् स्थित्वाऽस्मत्पार्थं देशनां शृणु” । तेनानेकसूत्रार्थाः श्रुतास्तथापि न किञ्चिद्बोधोऽन-
वत् । पूर्णप्रतिज्ञः स साध्वीमापप्रच्छे—“युष्मद्वचसा महता कष्टेन पीकितः स्थितः, अथाहं गढामि” ।

साध्वी प्राह—“उपाध्यायगुरुमापृह्य त्वं गह” । ततः स उपाध्यायमापगृहे । गुरुः प्राह—“त्वमत्रापि
 द्वादश वर्षाणि तिष्ठ” । ततः स स्थितः, तद्देशनातो न बोधं गतः, गमनं ययाचे । गुरुणोक्तं—“त्वं
 गन्नाधिपसूरिपार्श्वं गह, स्वाकूतं निवेदय” । तेन तथा कृते सूरिः प्राह—“हे ऋज ! द्वादश वर्षाणि न
 तिष्ठ” । तत्राप्यनेकदेशनाः श्रुताः । जनन्याद्युपरोधतोऽष्टचत्वारिंशद्वर्षाणि गवदीक्षां पालयन्नपि न
 विषयविमुखोऽञ्छूत् । पूर्णप्रतिज्ञः सूरिं प्राह—“स्वामिन् ! अहं गहामि” । सूरिस्तु सावद्यत्वान्मौनं
 चकार । ततः स्वयं गह्यतस्तस्य मात्रा पूर्वानीतं रत्नकम्बलं मुञ्जारत्नं चापितं । स सर्वसंयमं मुक्त्वा साके-
 तपुरेशपर्यदि गतः । तत्र नञ्या नाटकं प्रारब्धं, तेन व्यग्रमानसाः सर्वे मुहुर्मुहुः साधु साध्विति तामुच्चैः
 प्रशशंसुः । सोऽपि प्रेक्ष्य लीनोऽञ्छूत् । इतश्चिरनृत्येन खेदितां तां नर्तकीं निशान्ते निज्रायमाणां घृणि-
 तनेत्रां वीक्ष्याक्का सङ्गीतालापेन ज्ञापितवती, तथाहि—

सुष्ठु गार्ह्यं सुष्ठु वाइश्रं सुष्ठु नच्चियं सामसुन्दरि ।

आणुपालिय दीहराश्यं उसुमिणंते मा पमायए ॥ १ ॥

इति श्रुत्वा नर्तकी भ्रूयः सावधानाऽञ्छूत् । दुह्वकस्तां गाथां श्रुत्वा बुद्भः पारितोषिकं स्वरत्नकम्बलं
 तस्यै ददौ । ततो नृपपुत्रेण मणिकुण्डलं तस्यै दत्तं, मन्त्रिणा मुञ्जारत्नं, चिरकालप्रोषितकान्तया सार्थ-
 बाहस्त्रिया हारो दत्तः, राज्ञो हस्तिपकेनाङ्कुशरत्नं च ददे । सर्वाणि लक्ष्यलक्ष्मूढ्यानि नर्तिका लब्धानि ।
 ततो राज्ञा बुद्धिदानस्य निदानं सर्वे पृष्टाः । तत्रादौ दुह्वकेनोक्तं—“हे नृप ! त्वदनुजसुतोऽहं चिरं

पट्टिवर्षाणि व्रतं प्रपाह्य विषयमना राज्यायर्थं त्वद्गृहे प्राप । एतजाथायार्थं विचिन्त्य प्रमादकरणं नार्हमिति
 बाधकर्गीतमपि साधकत्वेन मम परिणतं, पूर्वं साधकं गुरुवचनमपि न साधकत्वेन जातं, अतो दीक्षानि-
 श्चलोऽहं जातः । इत्थं महोपकारिण्यै प्राग्दानं मया दत्तं । चेत्त्वदनुजसुतं मां न वेत्सि तदा संदेहञ्चेदि-
 कामिमां नाममुत्रां पश्य” । ततो राज्ञोक्तं—“गृहाणेदं राज्यं” । स प्राह—“राज्यादिगृह्णमोहचरदस्तु
 मदात्मप्रदेशादूरं गतः, अधुनाऽहं राज्येन किं करोमि ?” । ततो राजपुत्रः प्राह—“हे तात ! राज्य-
 लोचनेनाहमद्य श्वो वा त्वां हन्तुकामो विषादिचिरचूवं, इमां गाथां श्रुत्वा ध्यातं—“अयं वृध्वोऽस्ति,
 शेषमायुरस्य पितुः स्लोकं, अतो न हनिष्यामि, तेन तुष्टो दानमददाम्” । ततो मन्त्री प्राह—“हे देव ।
 शत्रुचिन्तितोऽस्मि परमिमां श्रुत्वा पापतो निवृत्तः” । ततः प्रोषितपतिकाऽऽह—“हे विप्रो ! अद्य श्वो
 वा परं प्रति रिरंसुरचूवं, पतिविरहेण षादश वर्षाणि गतानि, इमां श्रुत्वा चिरपाकितं सतीत्वं न
 मोचनार्हमिति ज्ञातवती” । हस्तिपकः प्राह—“तवारिचिन्तितोऽस्मि, परमिमां श्रुत्वा प्रबुधः” । इति
 श्रुत्वा सर्वेऽपि प्रमुदिताः । ततो राजादयः सर्वेऽपि क्रुध्केन सह दीक्षां जगृहुः । क्रमेण स्वर्गादिकं प्रापुः ॥

संविन्नसाधादिमुदोद्भवां शुजां, श्रुत्वाऽपि चार्णीं न सुबोधमाप्तवान् ।

संप्राप्य कालादिकहेतुत्वतां (पञ्चकं), सद्यः सुवैराग्यगुणं ततान सः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादाग्रंथस्य वृत्तौ पौमश-

सम्भवे षात्रिंशदधिकत्रिंशत्तमं ३३३ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ १३३ ॥

अथ सञ्चलचिन्तनं दुर्लभमित्याह—

दुष्प्राप्यं मानुषं जन्म दुर्लभं चक्रकोटिभिः । धर्मशर्मकरं कुर्यात् सफलं तस्य जीवितम् ॥ १ ॥
दुष्प्राप्यं प्राप्य मानुष्यं कार्यं तत् किञ्चिदुत्तमैः । मुहूर्तमेकमप्यस्य नैव याति यथा वृथा ॥ २ ॥
स्पष्टौ । अत्रार्थसमर्थनार्थं ज्ञातं चेदं—पुरा प्रतिष्ठानपुरे कश्चिन्नवान् श्रेष्ठी मुहूर्तयामादिकालं सर्वे
धर्मक्रियादानादिधर्मं विना वृथा गमयति । अन्यदाऽऽर्त्तध्यानेन मृत्वा तत्पुरसमीपे सरसि मत्स्यो
जातः । अथ पूर्वचवे शालिवाहननृपजीवश्रेष्ठी तत्रैव सरःपाट्यां सुपात्रदानं ददाति । यतः—

धर्मकीर्तिविहीनस्य जीवितेन नरस्य किम् । यो धर्मकीर्तिमान् दानी तस्य जीवितमुच्यते ॥ १ ॥
अथ तत्रैव सरःपालीमूले मुनिदानं प्रयत्नन्तं तं दृष्ट्वा तस्य पूर्वोक्तमत्स्यस्य जातिसरणं जज्ञे । स
वणिज्जीवो मुनिदानप्रज्ञावेण प्रतिष्ठानपुरे शालिवाहननृपो जातः । एकदा ऋषो राजपाटिकां त्रमन्
तस्य सरसस्तीरे वृक्षभायायां स्थितवान् । महामत्स्येन तेन दृष्टो महासमृद्धिमान् । पाश्चात्यदानफलं
ज्ञात्वा लोकप्रबोधाय महामत्स्यो मनुजत्रापया एवं वदति—

को जीवति को जीवति को जीवति वदति वास्मिध्वस्थः ।
मत्स्यः प्रबोधविधये लोकानां ललितविज्ञानम् ॥ १ ॥

एतन्मत्स्यवाक्यं श्रुत्वा नृपादिसर्वलोकानां महदाश्चर्यं जातं । राजा स्वपरिफुल्लपाश्र्वं तन्मत्स्यवचन-
स्वरूपं पृथ्वति स्म, परं चेतश्चमत्कारं कोऽपि न वदति स्म । पश्चाद्भ्रीकालिकाचार्यैस्तन्मत्स्यमनोगतजात्रं
ज्ञात्वा नृपाग्रे एवमुक्तं—

को जीवति गुणा यस्य धर्मः स जीवति । गुणधर्मविहीनस्य निष्फलं तस्य जीवितम् ॥ १ ॥

यस्मिञ्जीवति जीवन्ति सज्जाना मुनयस्तथा । सदा परोपकारी च स जातः स च जीवति ॥ २ ॥

पञ्चमेऽहनि पष्ठे वा शुक्लेऽनवद्यमेव यः । धर्मार्थी चाप्रमादी च स वारिचर जीवति ॥ ३ ॥

आचार्यैः प्रथमे श्लोके पठिते सति मत्स्यो धिवारं को जीवति को जीवतीति कथयति । द्वितीये
श्लोके पठिते एकवारं को जीवतीति कथयति । तृतीये श्लोके पठिते सुखेन मौनमाधाय स्थितः । अथ
ऋषः सूरिन् स्माह—“स्वामिन् ! जलचरजीवोऽपि धर्मकरणसमीहां करोति, अहो ! महदद्भुतं” । सूरिः
प्राह—“धर्मगुणहीननृचवस्तु सर्वेभ्योऽपि हीनतर एव । अत्रार्थे शृणु विषवाक्यविलासं कविपठनं च—

येषां न विद्या न तपो न दानं, न चापि शीलं न गुणो न धर्मः ।

ते मर्त्यलोके शुचि नारभूता, मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ १ ॥

इति विष्वज्जनमुखेभ्यो निराम्य गर्वपूर्वकं कुरङ्गोऽवोचत्—मम निकृष्टनरोपमया कथमुपमीयते ?
अनेकगुणान्वितोऽहं, यतः—

गीते शीर्षे जने मांसं त्वचं च ब्रह्मचारिणे । शृङ्गे योगीश्वरे दक्षि ह्यहं स्त्रीषु सुलोचने ॥ १ ॥

दूर्वाङ्कुरतृणाहारा धन्यास्ते च वने मृगाः । विन्नवोन्मत्तमूर्खाणां न पश्यन्ति मुखानि यत् ॥ २ ॥

अयि कुरङ्गक विक्रमसे कथं, त्यज वनं गमनं कुरु सत्वरम् ।

इह वने हि वनेचरनाथकाः, सुरजित्लोहितलोहितसायकाः ॥ ३ ॥

वसन्त्यरण्येषु चरन्ति दूर्वा, पिवन्ति तोयान्यपरिश्रहाणि ।

तथाऽपि वध्या हरिणा नराणां, को मूर्खमारोधयितुं समर्थः ॥ ४ ॥

इत्यतो ममैवं निर्गुणनरोपमानं न युक्तं । ततः पुनरपि सूरिणाऽञ्जितम्—(त्रयः पादास्त एव, चतुर्थस्तु) “मनुष्यरूपाः पशवश्चरन्ति” । इत्याकार्यं गौराह—

तृणमस्मि दुग्धं धवलं, उगणं गेहस्य मण्डनं ऋवति । रोगापहारि मूत्रं, पुढं सुरकोटिसंस्थानम् ॥ १ ॥

सण्डोऽप्याह—

नास्य न्नारग्रहे शक्तिर्न च वाहगुणः कृपा । देवागारवलीवदस्तथाऽप्यश्नाति न्जोजनम् ॥ १ ॥

गुरुशकटधुरन्धरस्तृणाशी, समविषमेषु च लाङ्गलापकर्षी ।

जगदुपकरणं पवित्रयोनिर्नरपशुना कथमुपमीयते गवेन्द्रः ॥ २ ॥

तेनैतदप्युपमानं न योग्यं । ततोऽन्येनोक्तं—“मनुष्यरूपेण तृणोपमानाः” । इति श्रुत्वा तृणजातिराह—

गवि दुग्धकरं (गधं रणे) त्रीष्मे वर्षाहेमन्तयोरपि ।

नृणां त्राणमहं कुर्वे तत्साम्यं च कथं मम ॥ १ ॥

रूढस्य सिन्धुतटमनुगतस्य तृणस्यापि जन्म कड्याणाम् ।
यत्सलिलमज्जादाकुलजनहस्तावलम्बनं ऋवति ॥ २ ॥
समराङ्गणे तृणे मुखे धृते न कोऽपि तं हन्ति ।

यस्यैवाहारयोगाज्जागति सुरन्नयोऽजान्विता वा महिष्यः,
सर्वाः संप्रासञ्चूयोवपुरुषचितिका आद्यदध्नोर्निदानम् ।

क्षीरं लोकाय दद्युः सकलरसमहायोनिञ्चूतं तृणं त-
ज्जानेऽजानन्त एते धिगखिलकत्रयो नीरसं वर्णयन्ति ॥ ३ ॥

इति तृणेनोक्तेऽन्यः कविः स्माह—“मनुष्यरूपेण तरूपमानाः” । तरवः प्राहुः—

वायां कुर्मो वयं लोके फलपुष्पाणि दम्नहे । पक्षिणां सर्वदाधारगृहादीनां च हेतवे ॥ १ ॥
पुनः शास्त्रयुक्तिकराः प्राहुः—

वायामन्यस्य कुर्वन्ति स्वयं तिष्ठन्ति चातपे । फलन्ति च परार्थे हि नात्महेतोर्महाद्रुमाः ॥ १ ॥

त्रीष्मत्रीष्मखरांशुतापमसमं वर्षाम्बुतापवलमं, भेदभेदमुखं कदर्थनमलं मर्यादित्रिनिर्मितम् ।

सर्वत्रासिदवानलप्रसृमरज्वालोत्करालिङ्गनं, हंहेो वृक्ष सहस्रव जैनमुनिवद्यत्त्वं क्षमैकाश्रयः ॥ २ ॥
पुनः कविः प्राह—“मनुष्यरूपेण हि धूलिपुञ्जाः” । इति श्रुत्वा रेणुराह—

१ “ऋवन्ति वृक्षाः” इत्यपि पाठः. २ प्रमुखं.

कारथामि शिशुक्नीमां पङ्कनारां करोमि च । मत्तोऽजनि रजःपर्वं क्षीर्षं क्षिप्तं फलप्रदम् ॥ १ ॥

धूलिर्मूलपदार्थसार्थजननी स्तम्भाद्यवष्टम्भदा

दोखालेख्यकरी करीश्वरकरासङ्गिन्यवश्यं प्रिया ।

अग्नेगन्धमथो (दुर्गन्धस्य हरी) शिशोः सुखकरी कालत्रयेऽपि स्थिरा,

तस्माद्भूलिसमं न चास्ति किमपि क्षेप्या मुखे पापिनाम् ॥ १ ॥

पुनरप्यन्यविदुरेणोक्तं—“मनुष्यरूपा ऋषणम्बरूपाः” । तद्भुत्वा शुनोक्तं—

स्वामिजक्तः सुचैतन्यः स्वल्पनिद्रः सदोद्यमी । अल्पसंतोषवान् शूरस्तस्मान्मनुद्वयता कथम् ॥ १ ॥

अयोध्यायां गोविन्दचन्द्रस्य मित्रमानन्दोऽतीव पापीयान् लोकपीरुनपरो नृपेण मारितः, उत्कररुके

क्षिप्तः । तत्र श्वघ्नं ऋक्षणाय दत्तं । तत्र वृश्चो विज्ञः श्वा लघुं वदति यथा “मा ऋक्ष्य, यतः—

हस्तौ दानविवर्जितौ श्रुतिपुटौ सत्यं वचो ज्ञोहिणौ,

चक्षुः साधुविलोकनेन रहितं पादौ न तीर्थाध्वगौ ।

लम्बात्पुण्ड्रिततद्गन्धपूर्णमुदरं गर्वेण तुङ्गं शिरो,

त्रातः कुर्कुर मुञ्च मुञ्च सहसा निन्द्यं वपुः सर्वदा ॥ १ ॥

इत्यादिपरीक्षादृक्ः श्वा कथं निर्गुणनरतुद्वयः स्यात् ? इति । ततः प्रवीणेनोक्तं—“मनुष्यरूपेण

खराः स्फुरन्ति” । इति श्रुत्वा खरः प्राह—

शीतोष्णं नैव जानामि चारं सर्वं वहामि च । तृणचक्षुणसंतुष्टः प्रत्यहं जज्ञकाकृतिः ॥ १ ॥

पुनर्विद्युयाऽचिहितं—“मनुष्यरूपेण जवन्ति काकाः” । तद्वत्त्वा काकः प्राह—

प्रियं दूरं गतं गेहे प्राप्तं जानामि तद्दृष्ट्वात् । न विश्वसा (सि) मि कस्यापि काले चालयकारकः ॥

अत्रस्थः सखि लक्ष्यो जनगतस्यापि प्रियस्यागमं,

वेत्त्याख्याति च धिक् शुक्रादय इमे सर्वे पवन्तः शवाः ।

मत्कान्तस्य वियोगतापदहनज्वालावलीचन्दनं,

काकस्तेन गुणेन काञ्चनमये व्यापारितः पञ्जरे ॥ १ ॥

पुनः कवित्रिर्वणितं—“मनुष्यरूपेण हि ताम्रचूमाः” । कुकुटः स्वगुणान् स्माह—

ओ लोकाः सुकृतोद्यता जवत तं लब्ध्वा जवं मानुषं,

मोहान्धाः प्रसरत्प्रमादवशतो मा हारयध्वं मुधा ।

इत्थं सर्वजनप्रबोधमधुरो यामेऽर्धयामे सदा,

कृतबोर्ध्वं निजकन्धरं प्रतिदिनं कोकूयते कुकुटः ॥ १ ॥

कौ जूमौ कृतं कु नाम कुत्सितं तेनाहं पक्षी जातः, अतोऽहं बोधयामि प्रजाते कुकमुकु इति ज्ञापया,
अतो निर्गुणनरद्वयोऽहं कथं ? इति । पुनर्बुद्धिमताऽऽख्यातं—“मनुष्यरूपेण जवन्ति चोष्टाः” ।

तद्युणमाह—

वपुर्विपमसंस्थानं कर्णज्वरकरो रवः । करत्रस्याशुगल्यैव ढादिता दोषसन्ततिः ॥ १ ॥
एकैनेव गुणेन राजमान्योऽस्मि चन्दनवत् । अन्यकविनोक्तं—“मनुष्यरूपेण च त्रसतुड्याः” ।

तद्वत्त्वा त्रसोवाच—

मुकुटमध्ये द्विधा करोम्यहं सकलधान्यरदां ज्ञाक् ।
मानं ददते मनुजा मुखशुद्धिकरी सुगन्धा च ॥ १ ॥
इत्याकार्यं मद्दिका ग्राह-

ततः पुनः पाण्डित्यकलाकलापं स्माह—“मनुष्यरूपाः खलु मद्दिकाः स्युः” । इत्याकार्यं मद्दिका ग्राह-
सर्वेषां हस्तयुक्त्याहं बोधयामि निरन्तरम् । ये धर्मं नो करिष्यन्ति ते हस्तौ धर्षयन्ति वै ॥ १ ॥
किंच श्रीभोजनृपेणान्यदा विद्वांसः पृष्टाः—मद्दिका अग्रगतौ हस्तौ कथं धर्षयन्ति? तदा सद्भिः प्रोक्तं—
देयं भोज धनं धनं सुविधिना नो संचितव्यं कदा (सदा),

श्रीकर्णस्य वलेश्च विक्रमनृपस्याद्यापि कीर्तिर्यतः ।

येनेदं बहु पाणिपादयुगलं घृष्यन्ति त्रौ मद्दिका,
अस्माकं मधु दानभोगरहितं नष्टं चिरात्सञ्चितम् ॥ १ ॥

शालिवाहनक्यापादयो लोका दानशीलादिधर्म-

इत्याद्यनेकयुक्तिभिः श्रीकालिकाचार्येण प्रतिबोधिताः शालिवाहनक्यापादयो लोका दानशीलादिधर्म-

तत्परा वरुडुः इति ॥

सर्वेषु जीवेषु नरत्वं (त्वं) दुर्लभं, तत्रापि धर्मात्मगुणसिद्धि (ई) र्वजा ।
श्रीश्यामसूर्याहितयुक्तिर्निर्णयो, विज्ञाय दानादिगुणान् दधन् वचौ ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्घहाख्यायामुपदेशप्रासादप्रन्थवृत्तौ पोरुश-
स्तम्भे त्रयस्त्रिंशदधिकविंशततमं २३३ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ २३४ ॥

अथान्यत्रावेन वन्दनं न फलदं स्यादित्याह—

ब्राह्म्याचारोऽति (हि) इव्यस्य वन्दनं च प्रकीर्तितम् । तन्न प्रमाणमायाति सफलं ज्ञाववन्दनम् ॥१॥
स्पष्टः । अत्रार्थसमर्थनार्थं ज्ञातं चेदं—एकस्य राज्ञः पुत्रः शीतलनामा चाइयतो वैराग्यवान् एकदा
श्रीगुरुधर्मदेशनां श्रुत्वा बुद्धः । तथाहि—कोपि नापसः प्रतिमासदृपणपारणके निमन्त्रितः पुरमध्ये पार-
णकं करोति, परं पुरमध्ये स्त्रीमुखं नावलोकते, कम्बाधैरग्ने आगढन्त्यः स्त्रियोऽपसार्यन्ते । एवं स्त्रीणां
विस्मवनां श्रुत्वा काऽपि वेश्या “अहो कपटपाटवं ! अहो लोकरञ्जनाविष्करणाय कियान् दम्भः ! ”
इति मन्यमाना तद्दोधनाय मनो दधौ । अन्यदा नृपगृहे पारणकाय गढन् सुखासनस्थो मार्ग आग-
इति तावता साऽत्र आगता वेत्त्रिचिर्वार्यमाणापि नापसरत् । पार्श्वे एत्य तस्य तापसस्य मस्तके दुम्भकं

दत्तवती । रुष्टस्तापसतां क्रोधदृष्ट्या विलोकयन्नन्तर्बुधुगायसानो मुखेन “हरे हरे विष्णो विष्णो” इति जटपन् स्नानार्थं पश्चाद्वलितः वेश्याया दर्शने स्नानमिति कृत्वा । राज्ञा ज्ञातं । साऽऽकारिता पृष्टा च । तथा तापसमाकार्यं तत्पार्श्वं उक्तं—

आंख्य म मींचि ज मींच मन, नयण निहालि जोय । अप्पइ अप्पा जोइइं, अवर न बीजो कोइ ॥१॥
 तह्रुत्वा तापसो बोधितः । लोकैरपि मानितं । इत्यात्मदमनमेव धर्मः श्रेष्ठः । इत्याद्युपदेशैः प्रबुद्धः शीतलकुमारो दीक्षां द्विधा शिक्षां च जग्राह । तस्य ऋग्निनी गुणवती पृथ्वीपुरेशप्रियंकरनृपाय परिणायिता । तस्याश्चत्वारस्तनया अचूवन् । तेषां पुरः प्रत्यहं शयने प्रोजने उत्थाने स्थित्यादिषु चासकृत्स्वबान्धवमुनिवर्णनं स्वसा करोति—“विश्वे शुष्माकं मालुलो धन्यो येन तपोधनत्वं स्वीकृतं” । ततस्ते षत्वरोऽपि निर्विषाः कामप्रोगेच्यस्तथाऋतस्थविरान्तिके प्रव्रजिता बहुश्रुता जाताः । ततस्ते चत्वार आचार्यमापृच्छ्य मालुलमुनिवन्दनार्थमागहन्ति । मालुलपदपावितपुरासन्नं गत्वा विकाले जाते तत्रैव स्थिताः । नगरं प्रविशत एकस्य श्राद्धस्य तैरुक्तं—“त्वया प्रो वाच्यं शीतलाचार्याणां शुष्मज्ञाग्निनेयाः प्रव्रजिता आगता विकालत्वान्न प्रविष्टाः” । इति तेनोक्ते हृष्टाः सूरयः । चतुर्णामपि रात्रौ तत्र शुभ्राध्यवसायात्केवलज्ञानमुत्पन्नं । प्रातराचार्या मार्गं विलोकन्ते, दिगवलोकनं वारं वारं कुर्वन्ति । ततोऽचिरेण स्वयमेवोत्थाय सूरयो देवकुलमागताः । ते तु वीतरागत्वान्नाऋतुत्थानादिकमकुर्वन् । तत आचार्या गमनागमनमालोच्य प्राहुः—“केच्यो नमामि वन्दामि” ? तेऽप्युचुः—“यथा शुष्मत्समीहा” । सूरिर्दध्यौ-

“अहो शिष्या ! धृष्टा न लज्जन्ति” । तथापि रोपेण चतुर्णामपि वन्दनं करोति कृतिकर्मणा । केवलिनस्तु कपायकण्ठकैः पद्स्थानस्थितं कीरं वन्दमानं पश्यन्ति, तदनुज्ञानिनः प्राहुः—“युष्मानिः कषायकारुणकवर्धमानेन इव्यवन्दनेन वयं वन्दिताः, इदानीं ज्ञात्रवन्दनेन वन्दध्वं” । सूरिः प्राह—“कथं इव्यवन्दनं ज्ञात्रवन्दनं च त्रित्थ ? कथं कपायकण्ठकान्युपलक्षितानि ? किमतिशयोऽस्ति ?” । उमित्युक्तं तैः । “किं नास्मस्थिको वा कैवलिको वा ?” । त ऊचुः—“कैवलिकः साद्यपर्यवसितजङ्गकः” । इति श्रुत्वा विकसितरोमाञ्चकूपः सूरिर्दधौ—“अहो मया मन्दजागयेन सर्वज्ञसर्वदर्शिनामाशातना कृता” इति संवेगमागतः तैरेव कण्ठकस्थानैः पश्चादपसृतः यावदपूर्वकरणे प्रविष्टः केवलज्ञानमुत्पादयामासेति । अत्र वन्दनकविधिश्चायं, यतः श्रीवन्दनकत्राय्ये—

पण नाम ५ पणाहरणा ५ अजुगा ५ जुग पण ५ चउ ५ अदाया ।

चउ ५ दाया पण ५ निसेहा चउ ५ अणिसेहऽऽ ० कारणया ॥ १ ॥

आत्रसय १५ मुहणंतय १५ तणुपेहपणिस १५ दोस वत्तीसा ३१ ।

उगुण ६ गुरुवण १ दुगह १ दुठविसरकर (११६) गुरुपणिसा ॥ १ ॥

पय अमवन्न ५० उगणा ६ उगुरुवण ६ आसायणतिचीसं ३३ ।

दुविही १ दुवीस ११ दारेहिं चउसया वाणउइ ५ए१ णाणा ॥ ३ ॥

अत्र चतुःशतीन्विनयतिस्थानविशुद्धवन्दनं कार्यं । वन्दनकपञ्चनामानीमानि—

वंदण्यं ? चिद्व्यकम् २ किद्व्यकम् ३ विण्यकम् ४ पूज्यकम् ५ च ।
 गुरुवंदणपणनामा देवे जावे इहा हरणा ॥ १ ॥
 सीयल्य ? खुहुए २ वीरकएह ३ सेवगड ४ पालये संवे ५ ।
 पंचे ए दिठता किद्व्यकमे दवजावेहिं नायवा ॥ २ ॥

शीतलाचार्यसंबन्धोऽनन्तरोक्तः ? । कुल्लकसूरिर्गण्डजारोचिश्च एकाकी वने गतः चम्पकाद्यावृतं शमी-
 तरं वीक्ष्य प्रबुधः प्रतिनिवृत्तः “बहुश्रुताश्चम्पकसदृशाः, अहं तु शमीतुल्यः, ते पूज्या मां वन्दन्ते” इति
 चित्किर्मसंबन्धः । इत्यादिपञ्चोदाहरणानि श्रुतमञ्जूपातो ज्ञेयानीति ॥

प्रवर्धमानैहिं कषायकएरुकेर्या वन्दना शीतलवन्निरर्थका ।
 जावेन निष्पादितवन्दनां ददौ, कैवल्यजाकुलीतलसूरिपुङ्गवः ॥ १ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितहितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ पोरुः -
 स्तम्भे चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमं २३४ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानम् ॥ २३५ ॥

अथ ज्ञानयुक्तक्रियायाः साफल्यमाह—

ज्ञानविज्ञानसंयुक्ता या क्रिया हि विधीयते । साऽवश्यं फलदा पुंसां, वान्यामुक्तमतः शिवम् ॥ ३ ॥

स्पष्टः । जात्रार्थस्तु दृष्टान्तेन विज्ञेयः—श्रीनिर्मगच्छे एको धर्मबुद्धिनामा लघुशिष्यो ज्ञानं-शास्त्रा-
 ध्ययनं तत्संयुक्तः, परं हेयज्ञेयोपादेयोत्सर्गापवादरूपतया यथार्थस्थापनं (विज्ञानं) तद्विरहितोऽच्युत् ।
 तेन धर्मबुद्धिना चतुर्मासिके “गुरु (ग्लान) वैयावृत्त्यं मया कार्यं” इत्यग्निग्रहो गृहीतः । तस्मिन् चतु-
 र्मासिके कोऽपि साधुर्मन्दो (ग्लानो) नाच्युत्, तेन वैयावृत्त्यं न जातं । ततः खेदात्स चिन्तयति—“अन्ये-
 पामग्निग्रहाः संपूर्णा जाता मम तु न” इति मनसा चिन्तयाऽपि पापं । तद्वार्तां गुरुणां स्माह—“हे
 स्वामिन् ! इहा ! आमिश्चतुर्मासिके न कोऽपि ग्लानोऽच्युत्, तेनाहं शोचामि” । गुरुराह—“सर्वासु
 क्रियासु ज्ञानविज्ञानं महाफलदं । शृणु अत्र लौकिकसंबन्धं—केनापि व्यवहारिणा केचित्कत्रिया गृह-
 मध्ये जोजनायोपवेशिताः । तद्गृहधनिकेन सर्वसंग्रहशीलिन स्वगृहनिर्गतसर्पे घटे क्रिष्टो गृहान्तरुपरि
 विजने वध्नेऽस्ति । तं दृष्ट्वा तैरेव कत्रियैः सौवर्णाञ्जणञ्जानमिति विमृश्य रात्रौ प्रविश्य स एव घटो
 गृहीतः । मुलमुद्घाब्दैकेन करः क्रिष्टः, सर्पेण दष्टो मृतस्तत्रैव पतितः, ज्ञानविज्ञानं विना दुःखं प्रापः ।
 अत्रोपनयः—‘पढमं नाणं तलं दया’ इत्यादियुक्त्या दृष्टिप्रत्युपेक्षणादिक्रिया ज्ञानविज्ञानेनैव फलवतीति” ।
 पुनर्गुरुः शिष्याय शिक्षां स्माह—

यादृशं तादृशं वापि पवितं न निरर्थकम् । यदा विज्ञानमन्येति तदैव फलति ध्रुवम् ॥ १ ॥

यथा कश्चिन्नृपो नव्योक्तिश्रुतौ ज्ञमपञ्चशतीप्रदानं करोति । अन्येद्युर्मूर्खविप्रेण सरसः पाम्भं वलीव-
 र्दष्ये वक्षे सति मदीन्मत्तः शण्डः पानीयं पिवन् चामिं खनन् दृष्टः । पद्यमुत्पमं—

घसे घसे ने अतिघसे उपर घाली पाणी ।
जिणे कारणे घसे घसाये ते वात में जाणी ॥ १ ॥

मदीयवलीवर्दघचं हन्तुमिच्छति इति वार्ता ज्ञाता । ततो नृपाय इदमुक्तं । राज्ञा पञ्चराती इग्मणाणां समर्पिता । स हृष्टः स्वगृहे गतः । व्ययमसहमानैः प्रधानपुरुर्यैर्नृपसुतेन चासुं संबन्धं ज्ञात्वा नृपमारणाय नापितः प्रेषितः, तेन इमश्चुसमारणमिषेण हनोरधः कण्ठे वाहनाय हुरे घृष्यमाणे सति राजा जित्तिस्थं स्वहस्तलिखितं तत्पद्यं वाचयति वेदान्निर्गमनाय-घसे घसे० इति । तच्छ्रुत्वा नापितोऽर्थसामान्यात् “अहं ज्ञात” इति मत्वा नृपपादयोः पतित्वा “नाहं कुर्वे किंतु तव पुत्रः प्रधानाश्च” इति वदति । राज्ञा तत्स्वरूपं पृष्ट्वा नापितस्याग्रयं त्रितीर्य मौनं कारयित्वा तेषां तादृशीं शिक्षां ददौ । इति सामान्येनापि पद्येन राजा जीवितमापेति । अत्रोपनयः कार्यः—मुनित्रिरपि यादृशं तादृशं वापि वाक्यं श्रुत्वा पठित्वा वा स्यादादक्रियामार्गे नेतव्यं, परं पठितं गुणकारकमेवेति ।

पुनहं शिष्य ! विद्याऽवश्यं ब्राह्म्या, तां विना कार्यकाले विवक्षो नवेत् । अत्रार्थे श्रुऽ ज्ञातं—कोऽप्येकः पुमान्निर्भाग्यो इव्योपार्जनोपायान् कुर्वन् शूयो शूयो शूतले वत्राम, न किञ्चिदपि प्राप । एकदैको विद्यासिद्धो नरः कुम्भपाणिः । स कुम्भमन्यव्यैत्यवादीत्—“हे कुम्भ ! शय्यासनचार्यादिसंयुक्तं

वासगृहं कुरु” । तेन कामकुम्भेन सर्वं निष्पादितं । प्रजाते तत्सर्वमपि सत्वरं संजहार । तत्सर्वं दृष्ट्वा स
 दुःस्थो दध्यौ—“किमन्येन निष्फलोद्यमेन ? एनं सिद्धं सेविष्ये” । तदनु बहुविधविनयेन प्रसन्नः सिद्ध
 ऊचे—“ब्रूहि, किं तव समीहितं ?” । तेन स्वदौःस्थ्यस्वरूपं प्रोक्तं । तदाकार्यं सिद्धो दध्यौ—

व्रतं सत्पुरुषाणां च दीनादीनामुपक्रिया । तदस्योपकृतिं कृत्वा करोमि सफलं जनुः ॥ १ ॥

ध्यात्वेति सिद्धविद्य ऊचे—“किं कुम्भं ददामि वा विद्यां वा ?” । इति निशम्य स जोगोत्सुको
 विद्यासाधनशीरुको “विद्याधिवासितं कुम्भमेव देहि” इत्युवाच । ततस्तस्मै सिद्धस्तं कामकुम्भं ददौ ।
 ततो दुःस्थस्तूर्णं निजग्रामं ययौ । कुम्भमाहात्म्यात् वेदमादिकामितं कृत्वा वन्ध्वादिभिः समं स्वहृन्दं
 जोगान् बुभुजे । वान्धवादयः कृषिकर्म पशुरक्षं वाणिज्यादिकं च सर्वं मदान्धास्तत्यजुः । अन्यदा
 पीतासवः स्कन्धनिहितकुम्भः स ननर्त । उन्मत्तत्वेन तस्य करात् स कुम्भो विच्युतः सद्योऽभ्रुत्तथा
 ज्ञाग्यहीनस्येव मनोरथः ।

कुम्भप्रजावप्रचवं युवनं विभ्रवादिकम् । ततो गन्धर्वनगरमिव तूर्णं तिरोदधे ॥ १ ॥

विद्यां विना तु कलशं तादृशं कर्तुमहमः । नित्यदौर्गत्यसंगत्यादत्यन्तं व्याकुलोऽभवत् ॥ २ ॥

अत्रार्थ उपनयः कार्यः—ज्ञानं विना सर्वक्रिया निरर्थका स्यात् ॥

यथा प्रज्ञावादुपात्तविद्यः, स मन्दधीर्दुःखमिद्वैव क्षेत्रे ।
 तथाङ्गिनोऽन्येऽपि लज्जन्ति तत्त्व-ज्ञानं विनाऽशुक्रक्रियामनेकधा ॥ १ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्घाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ पौफशस्तम्भे
 पञ्चत्रिंशत्तरविराजतमं १३९ व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं १३६.

अथ नवनिदानस्वरूपमाह—

सन्ति नव निदानानि द्वापः श्रेष्ठी नितम्बिनी । इत्यादीनि च हेयानि मोक्षाकाङ्क्षैर्मुनीश्वरैः ॥ १ ॥

स्पष्टः । नव निदानानि त्विमानि । उक्तं च पादिकसूत्रवृत्तौ—

निवद् १ सिद्धि २ इत्थि ३ पुरिसे ४ परपवियारे ५ सपवियारे ६ च ।
 अप्पुसरे ७ दरिहे ८ सङ्गे ए हुज्जा नव नियाना ॥ १ ॥

व्याख्या—कश्चित्साधुः साध्वी वा निदानं करोति—साक्षाद्देवा देवलोको वा न दृष्टः, इमे राजान एव देवाः,

१ “प्रमादात्” इति पाठः साधुः ।

ततो यद्यस्ति तपोऽनुष्ठानादीनां फलं ततो ऋवेयमागामिऋवे राजाहं । ततो देवलोकं गत्वा तत्रोत्पद्यते,
परं त्रोधिर्दुर्लभा तस्य प्राकृतनिदानस्य ब्रह्मदत्तचक्रिण इव १ । श्रेष्ठ्यादिकुले वा ऋवेयमिति ।

बहुचित्तो महीनाहो सुह्रिया धणिलो इमे । उग्गाणं च सुते होहं नियाणं त्रिश्यं इमं ॥ १ ॥

इति २ । पुमान् बहुव्यापारसद्गामादिदुष्करकारी, ततः शोचनं स्त्रीत्वं, पष्ठाङ्गे प्रोक्तं—साध्व्या
सुकुमालिकया स्त्रीत्वमर्थितं ३ । नीचं स्त्रीजन्म, सर्वकार्यक्षमः पुरुषो ऋयासं ।

इत्थी सवे पराऋया पराहीणा य दुःखिया । कोऽवि पत्थे नरो होहं नियाणं तु चउत्थयं ॥ १ ॥

इति ४ । इमे मनुष्याणां कामजोगा अष्टुचिमूत्रपुरीपादिवीजत्साः, ये पुनरिमे देवा अन्यदेवं स्वान्यां
देवीं वाऽऽत्मानमपि देवदेवीरूपं विकुर्व्यं युञ्जन्ति, अहमपि तथा ऋयासं इति परप्रविचारं ५ । येऽन्य-
देवं देवीं वा न परिचरन्ति, किंत्वात्मानमेव देवदेवीरूपं विकुर्व्यं परिचरन्ति तेषु ऋयासं इति स्वप्रवि-
चारं ६ । निर्विषादिव्यमनुष्यकामजोगो यत्र न प्रविचाराणा अह्यविकारदेयस्तत्राहं ऋयासं, ततः स
तादृशो ऋत्वा च्युतो न देशविरतिं प्राप्नोति ७ । निर्विषकामजोगो निदानं करोति—धनिनां प्रत्यहं
राजदायादत्तस्करादिभ्यो महाजयं, अतोऽहमह्यपरम्भे दारिद्र्यकुले ऋवेयं ८ ।

मुनिदानरुं सहो हुञ्जाहं इय, पत्थणा । न सबविरइं पावे नियाणं नवंमं इमं ॥ १ ॥

शोचनं श्रावकत्वं यत्र षादश व्रतानि पाह्यन्ते तत्र ऋवेयमिति ए । इति निदानस्वरूपमवगम्य
केचिन्नमिराजर्षिसदृशा देवेन्द्रनेकेदेवादिसुखेन खोजिता अपि निदानं न षक्नुः । तथा श्रीवीरजिने-

न्द्रश्च सङ्गमनिष्पादितानुकूलोपसर्गसमये । तथा नन्दिषेणस्तु निदानं चक्रे, तेन वसुदेवत्वं प्राप । अथ कश्चित्सम्यक्त्वविहीनोऽपि तामलितापसवन्निदानं न करोति । तथाहि—

तामलिस्थां पुर्यां तामलिनामा श्रेष्ठी । सोऽन्यदा रात्रिजागरिकायां जातलौकिकैवराय एवं दधौ—
 “अहं पूर्वकृतकर्मणा पुत्रकलत्रधनधान्यराजमान्यादित्रिविपुलं सौख्यं वेदयामि, आजन्म कदापि दुःखाश्रितः श्वासोच्छ्वासोऽपि न विहितः । मयाधुना प्रजाते जाते आहारादिदानैः स्वजनान् संतोष्य ज्येष्ठसुते गृहसूत्रं संस्थाप्य तमापृह्य दारुमयं काष्ठपात्रं कृत्वा दीक्षा गृह्यते, यावज्जीवं निरन्तरं षष्ठं तपो दधन्नूर्ध्वबाहुः सूर्याग्निमुखन्यस्तदृष्टिः सन् तिष्ठामि । षष्ठपारणके तत्पात्रं समादाय तामलिष्ठीपुर्यामुच्चनीचमध्यमकुलेष्वटन् जिज्ञायाचनां करोमि । दालिव्यञ्जनादिरहितं कूरं प्रक्तं गृहीत्वा तद्भुक्तमेकविंशतिवारान् यात्रदुदकेन प्रक्षाल्य पश्चान्नीरसं मया नक्षणीयं” । इति विचिन्त्य प्रजाते निशाचिन्तितं सर्वं विधाय विहितस्वोदरचतुर्विंशतिजागजिज्ञाज्ञानोऽव्यक्तलिङ्गं प्राणमप्रज्यां च प्रतिपद्य तद्गरीनद्युपकण्ठमाश्रयं(मं) चकार । तत इन्द्रं रुद्रं नृपं काकं श्वानं श्वपाकं च यं यं यत्र यत्र पश्यति तं तं प्राणमति । ततः षष्ठतपसः पारणके पुर्यां परित्रम्य तत्पात्रं चृत्वा जिज्ञया लब्धज्जोजनस्य जलस्थलनज्जश्रप्राणिनां ज्ञागत्रयं दत्त्वा चतुर्थज्ञागैकविंशतिधारान् जलक्षालितेन तृप्तिं विदधाति । संतोषवृत्त्या चैवंरीत्या षष्टिसहस्रवर्षाणि यावत्तपस्तप्तवान् । तेन स बालतपस्वी शुष्कोऽदृश्यास्थिरश्चूत् । तदाऽनित्य-

१ “विहितस्वोदरपूर्तिप्रमितजिज्ञाज्ञान” इति पाठः साधुः ।

जागरिकायामिति दध्यौ—“अहं जीववलेन गतिं करोमि, न वपुषा, अतः कथ्य लख्खुजामि शरीरं” । तत ईशानकोणे स्वदेहप्रमितं मण्कलमालिख्यानशनं विधायारुमध्यानं ध्यायति स्म । इतश्च वदित्थञ्चा-
राजधान्या इन्द्रश्च्युतः । तदा तत्र वास्तव्यदेवदेवीञ्चिरिति चिन्तितं—“वयं सर्वे दुष्करतपस्विनस्ताम-
लिनामत्रालतापसस्य समीपे गह्वामः, अनेकसुखादिजित्तं प्रदोच्येन्द्रजवप्राप्तिनिदानं कारयामः” । ततः
सर्वे देवीदेवा द्वात्रिंशद्विधं नाभ्यं प्रदर्श्य त्रिः प्रदक्षिणाः कृत्वा चैवमाहुः—“स्वामिन् ! अस्मदीयरा-
जधानीप्राप्त्यर्थं निदानं करोतु, येनेन्द्रत्वं लभ्यते, अस्माञ्चिः सह दिव्यजोगान् युक्त्वा” । तामलिना
तघाक्यं नाङ्गीकृतं । ततस्ते श्रान्ताः स्वस्थानं ययुः । तापसोऽपि विमासिकसंलेखनानशनेन विंशत्यु-
त्तरशतचक्रपानत्यागेन पञ्चत्वं प्राप्येशानेन्द्रोऽञ्जत् । इयता क्लेशेन देवेषूपन्नः, अहपकपायत्वादनुकम्पा-
परत्वाच्च । अत्र चरित्रग्रन्थ इत्थं श्रूयते—अन्यावस्थायां तेन साधुरेको दृष्टः, तद्गुणप्रशंसां मनसि
चकार, तेन सम्यक्त्वेनेन्द्रत्वं लब्धं । केचिच्च वदन्ति—इन्द्रजवप्रत्ययिकं स्वर्गे शाश्वतजिनविम्बादिकं
दृष्ट्वा सम्यक्त्वं लब्धं । तत्त्वं तु बहुश्रुता एव विदन्ति । अत्रावशिष्टं ज्ञातं च पञ्चमाङ्गादवसेयमिति ।
तामलितणे तवेण जिणमए सिद्धंति सत्त जणा । अन्नाणस्स उ दोसेण तामलि ईसाणि गळं ॥ १ ॥

इति वृक्षवाक्यं । तथोपदेशमालायां—

सपिं वाससहस्स तिसत्तसुत्तो दगेण धोएण । अणुचिषं तामलीणा अन्नाणतव ति अप्पफलो ॥ १ ॥

पृथिव्यादिपृथ्वीवकायवधकानां सर्वकशासनपराञ्जुखानां सुबहुरपि तपःकेशो वावतपस्विनाम-
ह्यफलदः स्यादिति ॥

कुट्टकृतपःकारकतामली(लि)ना, नैवं निदानं कृतमत्र तत्त्वम् ।

मुक्त्यर्थनिष्पादितसत्तपस्या—मूढ्यं न कार्यं मुनिर्निदानैः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसङ्ग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ षोडशस्तम्भे
षट्त्रिंशदधिकविंशततमं ३३६ व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ ३३३ ॥

अथ चत्वार उपदेशानर्हास्तेष्वद्यो रागान्वित इत्याह—

यस्मिन् वस्तुनि संजातो रागो यस्य नरस्य सः । तदीयान्नु दोषांश्च गुणतयैव पश्यति ॥ १ ॥
स्पष्टः । ज्ञावार्थस्तु दृष्टान्तेन ज्ञेयः—मगधे नन्दनस्तलवरः तस्याद्यश्रीद्वितीयश्रीनारुयौ पत्न्यौ ।
द्वितीयश्रियां रक्तः स तत्रेहेष्वतिष्ठति । अन्यदा कार्येणान्यदेशे गत्वा पश्चादागतः प्रथमाया गृह
एव तस्यौ । तथा प्रगुणितं नानाव्यञ्जनगुणोपेतं जोजनं परमसुन्दरमपि न बहु मन्यते, किमपि
तन्मानस उक्तवौश्च “किं युज्यते” इति । तत उक्तं—“द्वितीयश्रिया यद्यन्नं राघ्नं तदाऽऽनय

किमपि तद्गृहात् शकं पर्यटं च” । साऽपि सपत्नीं शाकमयाचिष्ट । तयोक्तं—“अथ राज्ञं कुतः शाकं ?” ।
 तथाऽऽगत्योक्तं स्वामिने । पुनरुक्तं तेन—“किञ्चिदुच्चरितादिकमपि मार्गय” । पुनर्गत्वा साऽमार्गयत् ।
 “कर्मकरेभ्यो दत्तं, उच्चरितमपि नास्ति” इति प्रत्युवाच सपत्नी । तदपि तथा स्वपतये निवेदितं । पुन-
 रित्यलपत्—“तदाद्यथाद्यत्किञ्चित्काञ्चिकप्रमुखमप्यानय” । ततः कयायिता सा गत्वा बहिः सद्यो
 व्युत्सृष्टं वत्सगोमयं तुवरिचनकपिष्टमिश्रं गृहीत्वा(कृत्वा)किञ्चित्संस्कृत्य “तद्गृहादानीतं” इति वदन्ती
 उपपति निन्ये । तलवरस्तुष्टोऽज्ञाणीत्—“अहो मिष्टं ! अहो स्त्रीगुणः !” इति । एष स्त्रीरक्तो यथा
 गुणदोषविवेकपराङ्मुखस्तथा यः क्वचिद्दर्शने रक्तः स विशिष्टगुणदोषौ न वेत्ति, स धर्मं नामोति । यतः—
 मिथ्यात्वपङ्कमखिन आत्मा विपरीतदर्शनो भवति । अद्भुत्ते न च धर्मं मधुरमपि रसं यथा ज्वरितः ॥ १ ॥

इति ? । अथ द्वितीयो द्वेषी धर्मानर्हः इत्याह—

यो यस्मिन् द्वेषमापन्नः क्रोधमानातिरेकवान् । स बुम्पति गुणैस्तस्य दोषान् प्राङ्भ्रूरोत्थतः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । ज्ञातं चेदं—वनवासे त्रयोदशवर्षातिक्रमे कौरवपाण्डवयोः कलहमायतिविरसं मत्वा सन्धये
 श्रीकृष्णो दुर्योधनं प्राह पाण्डवोदितम्—

इन्द्रप्रस्थं यवप्रस्थं माकन्दी वरुणावतम् । देहि मे चतुरो ग्रामान् पञ्चमं हस्तिनापुरं ॥ १ ॥

इत्थं पञ्चग्राममार्गणे दुर्योधनोऽवदत्—

सूच्यग्रेण सुतीक्ष्णेन या जिद्यते च मेदिनी । तदर्धं तु न दास्यामि विना युञ्जेन केशव ॥ १ ॥

पुनर्हरिः ग्राह—“युद्धे कुलक्षयः जयसंशयः श्वत्रपतनं च स्यात्” इत्यादिना बोधितोऽपि स नाबु-
ध्यत, प्रत्युत कृणोऽपि बन्धनाद्यचिन्तयत् । एवं शासनेऽपि प्रत्युतोपदेष्टुरनर्थार्थं द्विष्टो भवति, ऋज-
बाहुगुरुं प्रति वराहमिहर इव जमालिवोटिकसहस्रमहामंखलिपुत्रादयो दृष्टान्ताः स्वयमभ्यूह्याः २ ।

अथ मूढस्तृतीय उपदेशानहं इत्याह—

अज्ञानोपहतचित्तः कार्याकार्याविचारकः । मूढः स एव विज्ञेयो वस्तुतत्त्वमवेत्तृकः ॥ १ ॥
कण्ठ्यः । ज्ञावार्थस्तु ज्ञातेन ज्ञेयः । तद्यथा—एकस्मिन् पुर एका स्त्री विधवा कष्टेन दिनान्निर्गम-
यति । इतश्च वृद्धिं गतेन पुत्रेण सा पृष्टा—“मदीयपितुः काऽऽजीविका आसीत् ?” । तयोक्तं—“राज-
सेवा” । तेनोक्तं—“अहमपि तां करोमि” । तथा प्रोक्तं—“पुत्र ! दुष्कराऽसौ, महता विनयेन क्रियते” ।
स जवाच—“कीदृशः पुनरसौ विनयः ?” । तयोक्तं—“सर्वस्यापि दृष्टस्य ज्योत्कार्यः, नीचैर्दृप्त्याऽ-
स्यापि ज्ञाव्यं” । “एवं करिष्यामि” इत्यभ्युपगम्य चक्षितोऽयं राजसेवार्थं । मार्गे हरिणेष्ववागच्छत्सु वृद्ध-
मूले व्याकृष्टधनुर्ग्रह्यो निलीना व्याधा दृष्टाः । तेषां च तेन महता शब्देन ज्योत्कारः कृतः । तत-
स्त्रस्ता मृगाः पलायन्त । व्याधैः कुड्धित्वा बद्धोऽसौ । ततस्तेनोक्तं—“जनन्याऽहं शिद्धितो दृष्टस्य
सर्वस्यापि ज्योत्कारः कार्यः” । ततश्च कजुरयमिति ज्ञात्वा मुक्तसैः, शिद्धितश्च, यथा “ईदृशो दृष्टे निलीने
मौनेनागम्यते” । एतदभ्युपगम्य पुरतो गन्तुं प्रवृत्तोऽसौ । दृष्टाश्च वस्त्राणि क्षाक्षयन्तो रजकाः । तेषां
वस्त्राणि तस्कैरनित्यमपह्नियन्ते । ततस्तत्र दिने खकुटादिहस्ता रजकाः प्रष्टममुपधिष्टा हेरयन्तस्तिष्ठन्ति ।

आगतश्चासावजडपशवनतगात्रो निवीयमानः शनैः । तत्र स एष चौर इति मत्वा ताम्रयित्वा
 चञ्चोऽसौ रजकैः । सन्नावे च कथिते मुक्तसैः शिद्धितश्च यथा ईदृशे कस्मिंश्चिद्दृष्टे एवमुच्यते यथा उप
 क्षारोऽत्र पततु । इदं चाच्युपगम्य प्रवृत्तः पुरतो गन्तुं । दृष्टं क्वचिद्भ्रामे बहुन्निर्मद्भ्रैः प्रथमं हृत्वाह-
 नस्य दिवसकरणं क्रियमाणम् । तत उक्तं उपमित्यादि । ततस्तैरपि ताम्रितः । सन्नावे च ज्ञाते मुक्तः
 शिद्धितश्च यथेदृशे कापि दृष्टे प्रोच्यते यथा गन्धोऽत्र त्रियन्तां, बहुत्र जवतु, सदैवेदमस्त्विति । अच्यु-
 पगतं च तेनेदं । अन्यत्र च मृतके वहिनीयमाने प्रोक्तमिदं, तत्रापि वक्षः, सन्नावे उक्ते मुक्तः शिद्धितश्च
 “मा जूनमा जूलवतां कदापीदृशं” इति । एतच्चान्यत्र विवाहे प्रोक्ते तत्रापि ताम्रयित्वा शिद्धितः । एवं
 स्थाने स्थाने कदर्थ्यमानोऽगहृत्क्वचिद्भ्रामे । तत्र निःस्वठक्कुरस्य सेवाऽऽरब्धा । तत्र चान्यदा गृहे
 आम्बलखटिकायां सिद्धायां जनानां मध्य उपविष्टस्य ठक्कुरस्य “शीतलिका जूता रब्धः ज्ञोत्तुमयोग्या
 ज्ञाविनी राड्याऽऽकारणाय प्रेषितोऽस्मि” इत्युच्चैरवदत् । ततो लज्जितपक्कुरो गृहे गतः । ततो वाढं
 ताम्रयित्वा शिद्धितः यथा “नेत्थं पूत्कुर्वाणेन गृहप्रयोजनानि ज्ञायन्ते, किंतु वस्त्रेण मुखं स्थगयित्वा
 कर्णान्येण स्थित्वा शनैः कथ्यते” । ततोऽन्यदा वह्निदीप्ते गृहे ग्रामसञ्चारायां शनैः शनैरयं गतः, समीपे
 स्थित्वा वल्लं च मुखघारे दत्त्वोवाच कर्णे, ततः संत्रमाघ्रावितो गृहाग्निमुखं, दग्धं च गृहं । ततः कुपि-
 तेन वाढं ताम्रितः शिद्धितश्च—“हे निर्लक्षण ! प्रथममेव धूमे निर्गते जलधूलिजस्मादिकं क्षिप्त्वा महता
 शब्देन पूत्कियते” । तेनोक्तं—“अथेत्यं विधास्ये” । ततः कदाचिद्विहितस्नानो धूपनायोपविष्टपक्कुरः,

निर्गता च प्रभादनपटस्योपरि अगुरुधूमशिखा, दृष्टा च तेन, क्षिप्त्वा चोत्पाद्य तदुपरि रक्षाचृतमहा-
स्थाली जलधूड्यादिकं च, ततः पूकृतं च महद्भिः शब्दैरिति । ततोऽयोग्योऽयमिति निष्कासितो गृहात्
एवं श्रोताऽपि शिष्योऽपि गुरुवचनपरमार्थं न वेत्ति सोऽयोग्य इति ३ ।

अथ चतुर्थो धूर्तैर्व्युद्गाहितो नरोऽयोग्य इत्याह—

वस्त्ववस्तुपरीक्षायां धूर्तैर्व्युद्गाहणवशात् । अरुमः कुग्रहाविष्टो हास्यः स्याज्जोपवन्नरः ॥ १ ॥
स्पष्टः । राजपुरे गोचारणोपार्जितधन एको गोपः । तन्मित्रं स्वर्णकारस्तं गोपं प्राह—“त्वच्चनस्यैकं
स्वर्णकटकमन्यकलादपार्थ्वं कारय” । स प्राह—“त्वमेव कुरु” । स प्राह—

यदीह्वेक्षिषुषां प्रीतिं तत्र त्रीणि निवारयेत् । विवादमर्थसंबन्धं परोक्षे दारदर्शनम् ॥ १ ॥
“लोका आवयोः स्नेहचक्षुरा जवन्ति” । गोपः प्राह—“कटकं परीक्षयिष्यामि, मच्चित्तस्थैर्यमस्ति,
किं जनाः करिष्यन्ति ?” । ततः स्वर्णकृता लुह्यमेवाकारि कटकयुग्मं, सौवर्णमेकं रिरिमयं च द्वितीयं ।
ततः प्रथमं स्वर्णमयं तस्य दत्तं, तेन हृद्देषु दर्शितं, वणिग्गिरुकं—“इदं हैमं, इयञ्चास्य मूर्ख्यं वच्यते” ।
तत उज्ज्वालनार्थं स्वर्णकृता मार्गितं, तेन दत्तं, पुनारिरिमयं शुद्धं कृत्वा गोपस्य दत्तं । स मुग्धस्तत्प-
रावर्तमविदन् स्वगृहे मुक्त्वान् । पुनः कार्ये उत्पन्ने वणिग्न्यो दर्शितं । तैः रिरिमयं प्रोकं । गोपः प्राह—
“युयमेवासत्यवादिनः, पूर्वं युष्मान्निरेव शुद्धमुकं अतो मद्यस्ये न कोऽपि दोषो विद्यते । एष पूर्वं

व्युद्गाहितो युक्तमयुक्तं वा न वेत्ति, तथैव यः कुश्रुतिव्युद्गाहितः सोऽपि यथास्थितं परमात्मतत्त्वं न वेत्ति ४ ॥

सिद्धान्तश्रवणेऽयोग्याश्चत्वारोऽमी प्रकाशिताः । द्वित्वाऽतस्तान् सुधीभिस्तु श्रोतव्यः श्रुतसंग्रहः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ षोडशस्तम्भे
सप्तत्रिंशदधिकविंशततमं २३७ व्याख्यानम् ॥

॥ व्याख्यानं ॥ २३७ ॥

अथ स्यादादमतवाह्यो नरः सङ्घवाह्यः कार्यं इत्याह (सप्तमनिहवस्वरूपं)—
स्यादादयुक्तितो बोधं न प्राप्तवान् स निर्गुणः । विघ्नमरालसङ्घेभ्यो बाह्यः कार्यः कार्यः शुभात्मनिः ॥ १ ॥

स्पष्टः दशपुरे तोसदीपुत्रशिष्याः । आर्यवज्रस्वामिपार्श्वेऽधीतानि साधिकानि नव पूर्वाणि वैः,
तथा स्वल्पमतिशिष्यान् ज्ञात्वा क्रमेणानुयोगा वैः पार्थक्येन स्थापिताः, तथा सीमन्धरवचसा निगोद-
पृष्ठार्थं ये देवेभ्यैर्वन्दिताः, ईदृशा आर्यरहितसूरयो विचरन्तो दशपुरे आगताः । इतश्च मथुरायां नास्ति-

१ श्रावयितव्य इत्यर्थः ।

कवादी समुत्थितः । तत्र च प्रतिवादिनः कस्यचिदत्रावात्सर्वसङ्घेनार्थरक्षितसूरय एव साम्प्रतं शुगप्रधाना इति कृत्वा प्रस्तुतव्यतिकरकथनाय साधुसङ्घाटकः प्रेषितः । सूरयो वृध्त्वागन्तुमरुमा वादवन्धिधरं गोष्ठामाहिलं प्रेषयत् । तेन तत्र गत्वा निग्रहीतोऽसौ वादी । ततः श्रावकैस्तत्रैव चतुर्मासीं कारितः । इतश्च सूरयो निजायुःप्रान्तमासन्नं विज्ञाय दधुः—योग्यस्यैव विनेयस्य गणधारिता देया, यतः—

बूढो गणधरसदो गोयमाद्दिहिं धीरपुरिसेहिं । जो तं ठवइ अपत्ते जाणंतो सो महापावो ॥ १ ॥

पदयोग्यस्तु दुर्बलिकापुष्पमित्र एवास्ति, शेषस्तु साधुवर्गो मम मातुलं गोष्ठामाहिलं वाऽनुजं फट्टगु- रक्षितं वा समीहते । ततश्च सर्वमपि तीर्थमुपवेश्य संबोधयन्ति । तद्यथा—इह किल त्रयो घटाः, तत्रैको वह्वानां, द्वितीयस्तैलस्य, तृतीयस्तु घृतस्य । तेषु चावाङ्मुखेषु कृतेषु वह्वाः सर्वेऽपि निर्गच्छन्ति, तैलं तु किञ्चिद्घटस्य लगति, घृतं तु बहुतरं लगति । तदहं दुर्बलिकापुष्पमित्रं प्रति सूत्रार्थोन्नयमाश्रित्य वह्व- घटकद्वयः संजातः, मज्जतसमस्तयोरपि तयोस्तेन गृहीतत्वात् । फट्टगुरक्षितं प्रति तैलघटदुहयोऽहं संपन्नः, सर्वयोरपि सूत्रार्थयोस्तेनागृहीतत्वात् । गोष्ठामाहिलं तु प्रति घृतघटकद्वयोऽहं, बहुतरयोः सूत्रार्थयोर्मम पार्श्वेऽवस्थानात् । अत आद्य एव ऋवतां सूरिर्भवतु” । तत इहाम इति ऋणित्वा तैः सर्वैरिदं प्रतिपन्नं । पद्वयस्याप्यनुशास्तिं दत्त्वा सूरयो ऋकं प्रत्याख्याय स्वर्गं गताः । तजोष्ठामाहिलेन श्रुतं । ततो मशु- रातः समागतेन पृष्टमनेन यथा “को गणधरः स्वपदे सूरिर्निवेशितः ?” । ततः सर्वैर्बह्वघटादिज्ञाता- न्युक्तानि । तद्भुत्वाऽतीव दुर्मनाः पृथगुपाश्रये स्थितः सूरिदोषान् जग्राह । साधून् व्युज्ज्राहयति, वक्ति

च—“किं द्यूयं निष्पावकुञ्जकहृत्पस्यास्यान्येणं श्रुताम्नायं गृह्णीथ ?” । अन्यदा सूरिशिष्यो विन्ध्यनामा
 कर्मप्रवादपूर्वस्य चिन्तनिकां करोति, तद्यथा—जीवप्रदेशैः सह वंजं बन्धमात्रमेव कर्म भवति, यथाऽ-
 कपायस्येयापथिकीप्रत्ययं कर्म, तच्च कालान्तरस्थितिमप्राप्यैव जीवप्रदेशेभ्यो विघटते, शुष्ककुड्यापति-
 तचूर्णमुष्टिवत् इति । स्पष्टं तु जीवप्रदेशैरात्मीकृतं, एतच्चेत्थं वंजं सत्कालान्तरेण विघटते, आर्द्रलेप-
 कुड्ये सस्नेहचूर्णवत् इति । तत्र तदेव वंजं स्पष्टं च गाढतराध्यवसायेन वञ्चत्वादपवर्तनादिकरणायोग्यं
 निकाचितमुच्यते, इदं च कालान्तरेण विपाक्तोऽनुभवमन्तरेण प्रायो नापगच्छति, गाढतरबन्धत्वात्,
 आर्द्रकुड्यश्लेषितनिविरुध्वेतिकाहस्तकवदिति । अयं च त्रिविधोऽपि बन्धः सूचीकलापोपमानान्नावनीयः,
 तद्यथा—गुणवेष्टितसूचीकलापोपमं किल वञ्चमुच्यते, लोहपट्टसूचीसङ्घातसदृशं तु वञ्चस्पष्टं स्यात्,
 वञ्चस्पष्टनिकाचितं तु अग्नितसघनाहतक्रोमितकृतसूचीनिचयसन्निभं भाव्यं । ननु निकाचितस्यानिका-
 चितस्य च कर्मणः को विशेषः ? इत्याह—इह कर्मविषयाण्यदौ करणानि भवन्ति । उक्तं च कर्मप्रकृति-
 ग्रन्थे—“वंधणसंकमणुवट्टं” तदेतान्यपवर्तनादीनि सर्वाण्यप्यनिकाचिते कर्मणि प्रवर्तन्ते, निकाचिते
 तु विपाक्तः प्रायोऽनुभवनमेवेत्यनयोर्विशेषः । समाचीर्णोत्कृष्टतपसोत्कृष्टाध्यवसायवलेन च “तवसाजे
 निकाइयाणं पि” इति वचनान्निकाचितेऽपि कर्मण्यपवर्तनादिकरणप्रवृत्तिर्भवतीति प्रायोग्रहणं । तदत्र
 व्याख्यानं क्षीरनीरन्यायेन बह्विधतायोगोलकन्यायेन च जीवप्रदेशैः सह कर्मसंबन्ध इति विन्ध्यसमीपे
 श्रुत्वा तथाविधकर्मोदयादन्निनिवेशेन विप्रतिपन्नो माहिलः प्राह—ननु सदोपमिदं वाक्यं जीवकर्मणो-

स्तादात्म्यसंबन्धोऽविचालेन जीवप्रदेशवत्, तदा सर्वदेव जीवानां सकर्मकत्वान्मोक्षाभावः, तस्मान्मदीयं वाक्यं युक्तं—यथा कर्म स्पृष्टं सर्पकञ्चुकवत् स्पर्शनमात्रेणैव संयुक्तं, अथ वज्रं बहुययःपिप्लादिन्याये-नाखोलीचूत्तमेव जीवं समन्वेति—अनुगृह्णति, एवं मोक्षापत्तेः । इति श्रुत्वा जातशङ्को विन्ध्यः सूरिं पमह । सूरयः प्रोचुः—“प्रागुक्तं तदेव तथ्यं । यतः—

जीवो हि स्वावगाह्यजिर्व्याप्त एवाम्बरे स्थितम् । गृह्णाति कर्मदक्षिकं जातु न त्वन्यदेशगम् ॥ १ ॥
अथात्माऽन्यप्रदेशस्थं कर्मादायानुवेष्टयेत् । यद्यात्मानं तदा तस्य घटते कञ्चुकोपमा ॥ २ ॥”

इति गुरुदितं विन्ध्येन माहिषायोक्तं । तेन नाङ्गीकृतं । गुरुणा स्वयमाजिमुख्येनेत्थं चोदितः—
त्वया किं कञ्चुकवत्स्पृष्टं कर्म प्रतिप्रदेशं प्रवृत्तं सञ्च्यते? आहो! श्विञ्जीवपर्यन्ते त्वक्पर्यन्त एव प्रवृत्तं स्पृष्ट-
मिष्यते? इति ह्ययी गतिः । यदि आद्यः पक्षस्तर्हि जीवे सर्वगतं कर्म प्राप्नोति नञोवत्, कुतः? तस्य
जीवस्यान्तराखं मध्यं तस्यानवस्थातः, न हि प्रतिप्रदेशे प्रवृत्ते कर्मणि जीवस्य कोऽपि मध्यप्रदेश उज्ज-
रति येन कर्मणस्तत्रासर्वगतत्वं स्यात्, एवं सति साध्यविकलत्वात्कञ्चुकदृष्टान्तोऽसंबद्ध एवाप्नोति । अथ
द्वितीयः पक्षो जीवस्य बहिः त्वक्पर्यन्ते प्रवृत्तत्वात्कञ्चुकवत्स्पृष्टं कर्मेष्यते तर्हि नवाप्तवान्तरं संक्राम-
तोऽन्तराखे तन्नानुवर्तते बाह्याङ्गमलवत् । नवत्वनुगमाभावः, को दोषः? (इति चेत्) एवं सति सर्वेषां
मोहः स्यात्, संसारहेतुकर्मणोऽभावात्, इत्यादयोऽनेके दोषा आपतन्ति । आह—ननु जीवकर्मणोर-

विज्ञागस्ताहिं तद्वियोगजावः कथं स्यात् ? गुरुराह—कर्मणो जीवेन सहाविज्ञागेन स्थितस्यापि काञ्चनो-
 पद्रयोश्च विमोचनं—वियोगो ज्ञानक्रियाभ्यां क्रियते, यथा तस्यैव कर्मणो मिथ्यात्वादिन्निरादानं—
 ग्रहणं जीवेन सह संयोगो विधीयते । इत्यादिना बोधितोऽपि स्वात्तिनिवेशं न जहौ । अथैकदा विन्ध्य-
 साधुर्नवमपूर्वं मुनेः प्रत्याख्यानमेवमवर्णयत्—यावज्जीवं सर्वप्रत्याख्यानं त्रिविधत्रिविधेन विधेयं । इति
 श्रुत्वा माहिलो जजह्वप—ननु प्रत्याख्यानं सर्वमपि यावज्जीवादिपरिमाणं विना कार्यं, अवधिसहितं तु
 आशंसादिदोषदूषितं भवेत्, यथा पूर्णं प्रत्याख्याने देवलोकादौ सुराङ्गनासंज्ञोगादिज्ञोगानहं सेविष्ये,
 परिणामेऽयुञ्जे प्रत्याख्यानमयुञ्जं, यतः सूत्रे—

रागेण च दोसेण च परिणामेण च न दूषियं जं तु । तं खलु पञ्चक्राणं भावविसुञ्जं मुण्येयवं ॥ १ ॥

अत्र गुरुरुत्तरमाह—याऽऽशंसा सा किं कालमानाज्जायते ? अथ वाञ्छया ? । यद्याद्यः पदस्ताहिं
 पौरुष्यादिपदोच्चारणेऽपि आशंसा स्यात्, अद्याप्रत्याख्याने यामादिकालमानं प्रत्यहं प्रोक्तं । अथ
 तत्रापि तत्पदं नो वाच्यमिति, तदा प्रव्रज्यादिनत एवानशनापत्तिर्भवेत्, जिनैस्तु तपस्विनां सिद्धान्ते
 दशधाऽनागतादिकं प्रत्याख्यानं कर्तव्यत्वेन कथितं । अथ वाञ्छारूपो द्वितीयो विकल्पः सोऽपि न
 युज्यते, यतो मुनेरवद्यसेवाशाऽन्यत्रवे न विद्यते, अवधिं विनाऽपरिमाणे प्रत्याख्याने क्रियमाणेऽनागत-
 कालः सर्वोऽपि प्रत्याख्यानगोचरः, तदा चायुःश्याद्देवभवं प्राप्तस्य यतः सावद्यसेवनेऽवश्यं व्रतभङ्गः

प्रसज्यते, अत आशंसारहितत्वेन तत्सावधिकं प्रत्याख्यानं न दोषाय कायोत्सर्गनिदर्शनेन । एवं युक्तिजिः प्रज्ञापितोऽपि यावदसौ न किमपि श्रद्धते तात्रपुष्पमित्राचारैरन्यगणगतबहुश्रुतस्यविराणामन्तिके नीतः । ततस्तरप्युक्तोऽसौ—यादृशं सूरयः प्ररूपयन्ति आर्थरक्षितसूरिचिरपि तादृशमेव प्ररूपितं, न हीनाधिकं । ततो गोष्ठामाहिलेनोक्तं—“किं भूयमृपयो जानीथ ? तीर्थकरैस्तादृशमेवोक्तं यादृशमहं ग्ररूपयामि” । ततः स्थविरैरुक्तं—“मिथ्याग्निविष्टो मा कार्षीस्तीर्थकराशातनां, न किमपि त्वं जानासि” । तेन न स्वीकृतं । ततः सर्वेण हि सङ्घेन देवताऽऽह्वानार्थं कायोत्सर्गो विहितः । ततो ऋषका काचिदेवता समागता, सा वदति—“आज्ञां ददातु, किं करोमि ?” ततः सङ्घः प्रस्तुतमर्थं जानन्नपि सर्वजनप्रत्यय-निमित्तं ब्रवीति—“महाविदेहं गण्ड, तीर्थकरं पृष्ठ—किं सङ्घो यन्नृणति तत्सत्यं उत यजोष्ठामाहिलो जृणति तत्सत्यं ?” । ततस्तथा प्रोक्तं—“मम महाविदेहे गमनागमनं कुर्वन्त्याः प्रत्यूहविधातार्थमनुग्रहं कृत्वा कायोत्सर्गं कुरुत, येनाहं गह्वामि” । सङ्घेन तथैव कृतं । साऽपि तत्र गत्वा पृष्ठा चागता ब्रवीति यदुत “तीर्थकरः समादिशति—श्रीवीरमुक्तिप्राप्तेश्चतुरशीत्यधिकपञ्चशतवर्षेष्वतीतेषु सप्तमो निहवो जावी, सोऽयं माहिलो मिथ्यावादी” । एतच्छ्रुत्वा माहिलो जगौ—“नन्वहपञ्चिकेयं वराकी नामैतस्या न तत्र गमनशक्तिः” इति । एवमपि यावदसौ न किञ्चिन्मन्यते तावत्सङ्घबाह्यः कृतः अनालोचिताप्रति-क्रान्तश्च कालं गतः ॥

तथापि तं तन्मतमत्यजन्तं, चकार सङ्घोऽखिलसङ्घत्राह्यम् ।
व्युद्गाह्यन् सोऽपि जनाननेकान्, वत्राम ऋमौ गतवोधिरलः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसद्ब्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ
षोरुशस्तम्भेऽष्टात्रिंशदधिकद्विशततमं २३७ व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ २३९ ॥

अथ नोटिकवकव्यतामाह—

स्वल्पमात्रजिनप्रोक्तवचनोत्थापकारिणः । जमालिप्रमुखा ज्ञेया निहूवाः सप्त शासने ॥ १ ॥

अथ सर्वविस्वादी निहूवः प्रोच्यतेऽष्टमः । श्रीवीरमुर्केर्जाताब्दशतैः षड्भिर्नवोत्तरैः ॥ २ ॥

कण्ठौ । अष्टमनिहूवज्ञातं चेदं—रथवीरपुरे शिवऋत्याहः क्षत्रियः सहस्रयोधी । तत्र राजसेवां
कुर्वति नृपो दध्वौ—“अस्य वीर्योद्दिगुणान् परीक्षेऽहं” । ततः श्यामचतुर्दश्यां पशुभेकं वारुणीं च तस्य
दत्त्वं प्रोक्तं—“त्वमेकाकी निशीथे प्रेतवने वलिं दत्त्वा समागढ” । स रात्रौ तत्र गतः । अनेकऋत-
प्रेतैर्चापितः, परं रोमोद्भेदोऽपि तस्य नाऋत् । नृपस्तं शूरमवबुध्य बहूँ वृत्तिं ददौ । एकदा पाण्ड्रिणेन
दक्षिणमथुरानृपजयार्थं सहस्रनराः प्रेषिताः, उत्तरमथुरानृपजयार्थमेकः शिवऋतिः प्रेषितः, स क्षणेन

जित्वाऽऽगात् । ततः सहस्रमह इति नाम कृत्वा नृपो “धरं याचस्व” इति तं प्राह । सोऽयूचे—“हे प्रजो ! मम स्वातन्त्र्यं देहि” । नृपेण दत्ते स राजप्रसादाद्विलासान् कुर्वन् नगरमध्ये पर्यटति । राज्ञो स प्रहरधयेऽतिक्रान्ते गृहमागच्छति । तत एतदीयचार्या तन्मातरं ज्ञेति—“निर्वेदिताऽहं त्वत्पुत्रेण । न खल्वेप रात्रौ वेलायां कदाचिदप्यागच्छति, तत उजागरकेण क्षुधया च प्रत्यहं वाध्यमाना तिष्ठामि” । तयोक्तं—“वत्से ! त्वमद्य स्वपिहि, अहं जागरिष्यामि” । ततः स मध्यरात्रौ समेत्य प्रोक्तवान्—“घार-मुद्घाटय” । ततः प्रकुपितया मात्रा प्रोक्तं—“हे दुर्जन ! यन्निशीथे यत्रैतस्यां वेलायां घाराण्युद्घा-दितानि सन्ति तत्र गच्छ” । श्रुत्वेत्यतिक्रोधपरेण पर्यटताऽपावृतघारः साधूपाश्रयो दृष्टः, तेषां पार्श्वे तेन वन्दित्वा व्रतं याचितं । तैश्च राजवह्वजो मात्रादिजिरमुत्कलितश्चेति न दत्तं । ततः खलमहकाञ्चक्षो गृहीत्वा तेन स्वयमेव लोचः कृतः । कृष्णसूरिसाधुचिद्विद्धं समर्पितं । कालान्तरेण कृष्णाचार्येण सह विहरैस्तत्रागात् । राज्ञा सहस्रमहाय रत्नकम्बलो दत्तः । तत आचार्यैः शिवश्रुतिरुक्तः—“किमनेन साधूनामनेकपापहेतुना गृहीतेन ?” । ततस्तेन संगोप्य मूर्धन्या धृतः, प्रत्यहं संचालयति (रक्षति) । गुरुजिर्मूर्धितोऽयमत्रेति ज्ञात्वा तस्मिन् कापि गते तत्कम्बलरत्नं पाठयित्वा साधूनां पादप्रोञ्जनकादीनि कारितानि । ततो ज्ञातव्यतिकरः कथयितस्तिष्ठति । अन्यदा सूरयो जिनकद्विपकान् वर्णयन्ति—“ते जिनकद्विपका द्विविधाः, एके पाणौ शुद्धते अन्ये तु पात्रकेऽश्रन्ति, तेऽपि प्रत्येकं जिनैर्द्विधा प्रोक्ताः, एके स्वदपसचेतका अन्ये त्वचेतकाः” इति श्रुत्वा शिवश्रुतिना प्रोक्तं—“यद्येवं तर्हि किमिदानीं बहू-

पधिः परिगृह्यते ? स एव जिनकल्पः किं न क्रियते ?” गुरुर्जगौ—“भारते श्रीबीरपौत्रेण श्रीजम्बूस्वा-
 मिना समं जिनकल्पादिदशवस्तुबुद्धेदोऽञ्चूत्, संहननाद्यत्रावात्साम्प्रतमसौ कर्तुं न शक्यते एव” ।
 ततोऽसावक्—“अल्पसत्त्वानां बुद्धिन्नोऽसौ, न मादृशां, मादृशो हि महासत्त्वोऽधुनाऽप्यमुं कर्तुमीदृ,
 मोक्षार्थिना सकलपरिग्रहस्त्याज्य एव किं पुनरनेन कपायमूर्त्वादिदोषनिधिना परिग्रहानर्थेनेति । अचे-
 लका जिनन्त्राः, अतोऽचेलतैव सुन्दरेति” । ततो गुरुणा प्रोक्तं—“हन्त यद्येवं तर्हि देहेऽपि कपाय-
 जयमूर्त्वादयो दोषाः कस्यापि संभवन्तीति सोऽपि व्रतग्रहणानन्तरमेव त्याज्यः । यच्च श्रुते निष्परिग्रह-
 त्वमुक्तं तद्भर्मोपकरणेषु मूर्त्वा न कर्तव्येति, न पुनः सर्वथा धर्मोपकरणस्य त्यागः । अथ जिनन्त्रा अपि
 सर्वथा नाचेलकाः “सद्येऽत्रि एगदूसेण निगया जिणवरा चउवीसं” इत्यादिवचनात्” । तदेवं गुरुणा
 स्थविरैश्च यथोक्तादिर्निर्वच्यमाणान्निश्च युक्तिभिः प्रज्ञाप्यमानोऽपि तथात्रिधकपायमोहोदयान्न स्वाग्रहा-
 न्निवृत्तोऽसौ । किंतु चीवराणि परित्यज्य निर्गतः । ततश्च बहिरुद्याने व्यवस्थितस्य तस्योत्तरा नाम
 जगिनी वन्दनार्थं गता । सा च त्यक्तचीवरं तं त्रातरमालोक्य स्वयमपि चीवराणि त्यक्तवती । ततो
 जिज्ञार्थं नगरमध्ये प्रविष्टा गणिकया दृष्टा । तत इत्थं विवस्त्रां वीजत्सामिमां वीद्व्य “माऽस्मौल्लोक-
 स्यादीत्” इत्यनिञ्चत्यपि तथा वस्त्रं परिधापिताऽसौ । तत एष व्यतिकरोऽनया शिवभूतये निवेदितः ।
 ततोऽनेन “विवस्त्रा योषिन्नितरां वीजत्साऽतिलज्जनीया स्यात्” इति विचिन्त्य प्रोक्ताऽसौ—“तिष्ठ
 त्वमित्यमपि, न त्यक्तव्यं च त्वया, वस्त्रं” । अथानेके जैनसाधवस्तं प्रतिबोधयन्ति । यस्माच्चिजिरेव

स्थानैर्वस्त्रधारणमनुज्ञातमागमे नैकान्ततः । उक्तं च—“तिहिं वाणेहिं वत्थं धारेजा—हिरिवत्तियं ? दुगंभावत्तियं २ परिसहावत्तियं ३” । तत्र हीर्लजा संयमो वा प्रत्ययो निमित्तं यस्य तत् । तथा जुगुप्सा लोकविहिता निन्दा सा प्रत्ययो यस्य तत् । तथा परीपहाः शीतोष्णदंशमशकादयः प्रत्ययो यत्र तत् । इत्युक्तेहेतवे वस्त्रं धार्यं ।

प्रयोगश्चात्र वस्त्रादि न दोषाय तपस्विनाम् । धर्मोपष्टम्भदायित्वाच्छुद्धाहारादिवत्स्फुटम् ॥ १ ॥

अथ त्वं वदसि—रौद्रध्यानं चतुर्विधं प्रोक्तं हिंसानुबन्धि २ मृपानुबन्धि ३ स्तेय-
णानुबन्धि ४ । तत्र हिंसायाः सत्त्ववधादिरूपाया अनुबन्धः सातत्येन चिन्तनं यत्र तद्धिंसानुबन्धि १ ।
मृपाऽसत्यं तस्यानुबन्धो यत्र तन्मृपानुबन्धि २ । स्तेयं चौर्यं तस्यानुबन्धो यत्र तस्तेयानुबन्धि ३ । तथा
संरक्षणं मारणाद्युपैस्तस्कारादिभ्यो निजवित्तस्य गोपनं तस्यानुबन्धः सातत्येन चिन्तनं यत्र रौद्रध्याने
तत्तथा । एवं सति संरक्षणानुबन्धो रौद्रध्यानस्य चतुर्थो जेदः, स च वस्त्रादौ उग्रहेतुत्वात्स्रादिकं
दुर्गतिहेतुः; शस्त्रादिवत्, ततो न ग्राह्यं, इति तव बुद्धिर्भवेत्तहिं त्वदुक्तयुक्त्या रौद्रध्यानं तदिदं देवा-
नांप्रिय ! देहादिष्वपि तुल्यं, तेष्वपि जलज्वलनमलिम्बुचदंशश्वापदादिविषकण्टकादिभ्यः संरक्षणानु-
बन्धस्य तुल्यत्वात्, अतस्तेऽपि परित्याज्याः प्राप्यन्ते । अथ देहादेर्मोक्षसाधनत्वाद्यतनया तत्संरक्षणा
नुबन्धविधानं कथं न प्रशस्तं ? ततः कथं परित्याज्याः वस्त्रादयोऽपीति ? ततश्च—“मुञ्जा परिगहो
बुत्तो इति बुत्तं महेसिणा” इत्यादिवचनात् यत्र वस्त्रकनकदेहादौ मूर्धा समुत्पद्यते तन्निश्चयतः परमार्थतो

ग्रन्थः, यत्र तु सा नोपजायते तद्ग्रन्थः । आह—ननु यदि वर्यं शुनक्ति तर्हि साधोः कश्चमचेवपरि-
 पृहसहिष्णुत्वं, चेत्वेऽसत्येव तदुपपत्तेः ? तदयुक्तं, जीर्णादित्रिपरि वस्त्रैरचेवकत्वं लोकरूढमेव । यत्रेह
 काऽपि योपित् कटीवेष्टितजीर्णत्रहुष्ठिकशाटिका कञ्चित्कोलिकं वदति—“त्वरस्व ज्ञोः शाखविक्र !
 शीघ्रो ब्रूया मदीयपोतीसाटिकां निर्माय दत्स्व, नशिका वर्तेऽहं” । तदिह सवस्त्रायामपि योपिति
 नाभ्यवाचकशब्दः प्रवर्तते “जस्सठा कीरइ नगग्नावो अएहएहीणयअदतवयणं” इत्यादि न विरुध्यते ।
 एवं मुखवस्त्रिकारजोहरणादि चोपकरणं संयमोपकारित्वेन योज्यं ।

स्थानोपवेशनस्वापनिर्दिष्टग्रहणादिषु । जन्तुग्रमार्जनार्थं हि रजोहरणमिष्यते ॥ १ ॥

संपातिमादिसत्त्वानां रक्षायै मुखवस्त्रिका । ऋक्तपानस्थजन्तूनां परी (प्रती) द्वायै च पात्रकम् ॥ २ ॥
 पात्राच्चात्रे हि संसक्तगोरसादयो हस्त एवानात्रोगादिकारणाद्गृहीताः, पश्चात् किं कर्तव्यं ? तत्रत-
 सत्त्वानां प्राणविपत्तिरेव स्यात् । पाणौ गृहीतरसानां परिगलने सति कुन्थुकीटिकादिप्राणघातनं स्यात् ।
 ये च प्राजनधोवनादिभिः पश्चात्कर्मादयो दोषा आपतन्ति, अतो वालग्लानादीनां पारिष्ठापनिकासमि-
 तिसत्यापनार्थं पात्रग्रहणं संयमार्हं । अपि च जघन्यतोऽपि किञ्चिन्न्यूननवमपूर्वपाठका उत्तमधृतिसंह-
 ननाः “तत्रेण सुत्तेण सत्तेण” इत्यादिप्रावणया कृतपरिकर्माण एव जिनकल्पं प्रतिपद्यन्ते, नान्यथा, इति
 न रथ्यापुरुपकल्पानां त्रयाहारां जिनकल्पस्तीर्थकरैरनुज्ञातः । तथा तीर्थकरतुड्यतां करोपि त्वं तन्न
 योग्यं, जिनास्तु पाणिप्रतिग्रहाधानन्तातिशयैर्युक्ता इत्याद्यनेकयुक्तिभिः शिथिलोऽपि स मिथ्याभिनिवे-

शादनेकपरमात्ममुनीन्द्रवचनोत्थापको वचूव । शिवऋतेः शिष्यौ धौ बुद्धिशालिनौ कौण्डिन्यकोटवी-
 राख्यावचूतां । ताच्यां परंपराऽऽसीत् । ऋमेण “केवलिनो न शु ते, स्त्रियो मुक्तिं न यान्ति, त्रिवि-
 धाहारनिग्रमोपवासे सच्चित्तजलपाने न दोषः, देवप्रव्यस्य तु दिक्पटसाधूनां ग्रहणे व्यापारणे च न
 दोषः” इत्यादिकृतिपयवाक्यन्यूनाष्टशतवचांसि जैनागमव्यतिरिक्तानि रचयन्ति स्म, स्वैद्यया जट्टयन्ति
 स्म, अतः सर्वविसेवादिनो ज्ञेया बोटिकसंतानवर्तिनोऽवसेयाः, बोटिकात्समुत्पन्ना दिक्पटाः ॥

इत्यष्टमो दिक्पटसंज्ञनिह्ववः, प्रकाशितो हारितशुद्धबोधकः ।
 तन्वधाऽपि बोधिर्भ्रजतीति कस्यचि—त्तद्दणं प्रोः कुरुत प्रयत्नतः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ पोरुशस्तमजे
 एकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमं १३९ व्याख्यानम् ॥

व्याख्यानं ॥ १३० ॥

अथ श्रुतनिन्दकानाह—
 श्रीमदीरजिनं नत्वा वदयेऽहं श्रुतनिन्दकान् । चरित्रं वङ्गचूलीकाध्ययनाद्धारितं यथा ॥ १ ॥
 स्पष्टः । ज्ञावार्थस्तु दृष्टान्तेन ज्ञेयः—पञ्चमपट्टधरः श्रीयशोचक्रगुरुः, तद्विनेयो ऋषवङ्कः श्रुतकेवली,

तद्विष्योऽग्निदत्तनामा मिथिलोद्याने प्रतिमां प्रतिपन्नस्तपश्चरति स्म । इतो द्वाविंशतिर्गोष्ठिकनरा मद्यमां-
 सामक्ताः कामलतया वेश्यया सह कुचेष्टां तन्वन्तः प्रत्यहं वने क्रीरन्ति स्म । मदान्धा एकदा तं साधुं
 वीक्ष्यातितीक्ष्णशस्त्रहस्तास्तद्व्यथार्थं युगपद्दधाविरे । ते सर्वेऽन्धकूपे सहसा पतिता अन्योऽन्वयशस्त्रापहता
 मृत्युना गृहीताः । साधुस्तान् पश्यन् दध्यौ—“हा हा ! अकृतसुकृता अकाले मृताः” । इति ध्यात्वा
 कायोत्सर्गं पारयित्वा यशोचक्रादिगुरुसमीपे समागतः । तेषां पुरो विनयोऽग्निदत्तो द्वाविंशतिर्गोष्ठी-
 कनराणां प्रेत्यगत्यादिकं पप्रह । तदा सूरिराद् विज्ञानोपयुक्तो दृष्टिवादाज्ञाघिताश्रौ यशोचक्राहः श्रुतो-
 पयोगं प्रयुञ्जानस्तेषां बहुयोनिपरिभ्रमणं प्राह—हे अग्निदत्त ! ते द्वाविंशतिनरास्तव वधार्थं धावन्तोऽन्ध-
 कूपे पतितास्तां गणिकां काङ्क्षमाणान्तमुहूर्त्तमात्रतदध्यवसायेन मृता गणिकाकामलतादक्षिणस्तनवि-
 दप्रदेशे स्वकृतनखक्षते कृमिलेनोत्पन्नाः, तेन स्तनवेदनाऽतिप्रादुर्भूता । चिकित्सका औपधादिभिः खेदं
 गता हरिताः । एको वैद्यो लब्धोपाय उरोजं विदार्य ये द्वाविंशतिक्रमयो वीन्ध्या अस्थिमांसशोणि-
 तनन्धशास्तान् जलजाजने मुमोच । वैद्यस्तान् वेश्याया अदर्शयत् । स्तनस्तु त्रणसंरोहित्या सङ्गीकृतः ।
 वैद्यस्य सा बहुदानं ददौ । अथ तेषु कृमिषु पूर्ववच्चानुरागात्करणं दधती सा दध्यौ—“इमे वराक्रा
 मदीयकरस्पर्शान्मरिष्यन्ति, अतोऽहं पुरपरिखापतितश्वशवे गत्वा मुञ्चामि” । ततस्ते त्रपणकोष्ठके
 श्लिप्ताः । यतः—“तत्त्यऽवि ते दुर्वीस कीमकीर्णा आयवहुहाताहाञ्जिभूया समाण अंतमुहुत्तप-
 द्भुत्सेहिं कालगया” । ततस्ते साधारणवनस्पतौ मुस्ताकन्दत्वं प्राप्स्यन्ति, तत्र खन्यमाना मृताः पृथ्व्यादि-

पञ्चकैकेन्द्रियेषु जघन्यमध्यमस्थितिका न्रविष्यन्ति । ततस्ते कामलताकुक्षौ गणोलत्वेनोत्पत्स्यन्ते, तत्र विरेचनादिपन्नास्ते वेश्यामलघारेण निर्गतास्तत्रैव पुरीषे उत्पत्स्यन्ते, तत्रान्तर्मुहूर्तायुष्यं त्रीन्द्रियसंबन्धि युक्त्वा विपन्नाः सन्तो वेश्योच्चारे तत्रैव चतुरिन्द्रिया न्रविष्यन्ति । यतः—“तीसे कामलयाए उच्चारे पासवणे खेवजह्वसिंघाणवंतसे सत्तवार विगलिंदियाए ताणं जहाकमं पाविहि ति । इत्थमुगुणती-सन्नवत्तव्या” । ततः पुनस्ते घाविंशतिखिंशत्तमे न्रवे तवेश्याशौचगृहे निर्धमने मण्डूकत्वेन संमूर्धिव्यन्ति, तत्र दिनपृथक्त्वायुष्यमतिक्रम्यैकात्रिंशत्तमे न्रवे वेश्यागृहे गर्जजोन्दरा न्रविष्यन्ति । तत्र मासपृथक्त्वायुःक्षयेण घात्रिंशत्तमे न्रवे तज्जणिकागृहघारे तन्मलोत्सर्गमाहरन्तो गताशूकरा न्रविष्यन्ति । तत्र वर्षपृथक्त्वस्थितिक्षयेण त्रयस्त्रिंशत्तमे न्रवे तज्जणिकागृहघारे तन्मलोत्सर्गमाहरन्तो गताशूकरा न्रविष्यन्ति । तत्र वषपृथक्त्वस्थितिक्षयेण दीहदंताला लंबोदरा गुलियरासिसन्निकासा अदंसणिजा जणाणं दुवीस सोवागा बुद्धिं पत्ता दुमसंगाणे न्रविहोहिति” । अत्रान्तरे हे अग्निदत्त ! सा गणिका वृद्धिं प्राप्ता दुगां उण्यायमाणा सकामकुसला आविहोहिति” । अत्रान्तरे हे अग्निदत्त ! सा गणिका वृद्धिं प्राप्ता दुव्यं स्वधर्मस्थाने संस्थाप्य परित्राजिकादीक्षां धर्मं चाङ्गीकृत्य मिथिलातो निर्गत्य काशीजनपदमध्यस्थितगङ्गानद्युपकण्ठस्थतपस्विनामन्तिके शौचमूलं धर्मं चचार । क्रमेण पर्यटन्ती अवनन्तिदेशस्थितसिप्रासरित्ते आगता । तत्रानेकजनानां पुरः शौचमूलं धर्मं प्रादुक्करिष्यति । तदुक्तं च—“सेडवि सोए दुविहे पन्नते दवसोए १ जावसोए १ अ । दवळ उदयमद्धियाए य भावळ दयेहि य मंतेहि य जेण

१ जराम्

अम्हं किमवि असुई भवइ सवं मद्रियाहिं लिपइज्जइ । ततेण सा असुई
 भवइ ? । एवं खलु सत्ता जलजिसेयसत्ता परमपयं गळंति” । ततस्ते द्वाविंशतिश्वपाकासं धर्मं श्रुत्वा
 रसिका भविष्यन्ति, विशेषतो जैनमुनिचैथानां प्रत्यनीका अवर्णवादिनो भविष्यन्ति । ततो वैराग्यं
 गतास्ते पञ्च वर्षाणि यावत्परित्राजकदीक्षां तत्पार्श्वेऽङ्गीकृत्यायुःक्षयेण तत्रैवावन्त्यां चतुस्त्रिंशत्तमे ज्ञे
 जाएरुकुलेषु उत्पत्स्यन्ते । तत्रानेकजनसमीपे जाएरुचेष्टां कुर्वाणा जीविष्यन्ति । अन्वदा कुशस्थलभू-
 पपुरो जाएरुचेष्टया सर्वेषां हास्यं जनयन्तोऽष्टमतपःपारणे गोचर्यर्थं निर्गतमेकं साधुयुगलं प्रेष्ट्य पुरो-
 हितवचसा तन्मुनियुगलं हिलयिष्यन्ति, तथापि मौनावलम्बि तत्साधुयुगलं वीक्ष्य स्वयमेव ते जाएरुः
 श्रान्ता मुनियुगलं विसर्जयिष्यन्ति । ततो हे अग्निदत्त ! ते जाएरुः एकत्र सुप्ता अकस्मादकालविद्युत्पा-
 तेन मृत्युं प्राप्स्यन्ति । ततः पञ्चत्रिंशत्तमे ज्ञे मध्यवियये त्रिन्नजिन्नकुलेषूपत्स्यन्ते । उक्तं च-
 “मद्भविसएसु पुढो पुढो कुलेसु चजइसविजापरया दिया समुपज्जइस्संति । ततेण डुवीस दिया धारा-
 उरे जन्नदत्तदियामंतणेण जस्यारुम्मि ठिया पिहितडुवारा दवेहिं सिप्पीहवणे करेसाणे वज्जग्गिणा
 उठिणं दहाहुता अट्टप्राणोवगया पिवासासोसीयकंवा सिप्पानइदहम्मि मग्गा होहिंति” । एवं जल-
 चराणां मध्ये सप्तत्रववकव्यता, ततः खेचरयोनिषु नवत्रववकव्यता, ततः स्थलचरयोनिमध्ये एकाद-
 शत्रववकव्यता ज्ञेयेति, एवं द्वापट्टिन्नवग्रहणं । तत्र द्वापट्टितमे ज्ञेवे ते द्वाविंशतिगोष्ठिकतरा मृगत्वं
 लप्स्यन्ते । तत्र वनदवाग्निना दग्धास्त्रिपट्टितमे ज्ञेवे मध्यविययेषु त्रिन्नजिन्नश्रावककुले समुत्पत्स्यन्ते ।

तत्रोन्मुक्तवाह्यावस्था धृष्टाः परवञ्चकाः पूर्वत्रवमिथ्यात्वचावतो जिनमार्गप्रत्यनीका देवयुरुनिन्दकाश्च
 चाविनः । बहूनां नरनारीणां पुरतः कथयिष्यन्ति—“अश्मधातुत्रिर्धत्तप्रतिमापूजनं व्यर्थं, हिंसानि-
 दानत्वात्, इत्यादियुक्त्या चैत्यतीर्थार्गमोत्यापनं विधास्यन्ति । अथ सां तपस्विनी अष्टसप्ततिवर्षाणि
 यावद्गृह्णन् परिपाठ्य पञ्चिंशतिवर्षाणि यावत्परिव्राजकमार्गानुरक्ता सर्वयुश्चतुरशतवर्षमितं श्रुत्वा
 सप्तदिनानशनेन मृत्वा वानव्यन्तरस्य सुवत्सस्य दक्षिणेन्द्रस्य देशेनपट्यार्थायुष्का सुवत्सानाम्नी देवी
 ऋविष्यति । तत्र विज्ञज्ञानेन पूर्वबहुत्रवसंवन्धिनस्तान् ऋविंशतिं वणिजो दृष्ट्वा सा देवी हृष्टा तुष्टा
 तेषां सर्वत्र साहाय्यं विधास्यतीति । देवीप्रजावात्ते सर्वश्रेयो वृद्धिं प्राप्स्यन्ति । तदनु सर्वलोकानां पुरो
 चाढमुद्धोषयिष्यन्ति—“जोः ! पश्यतास्सधर्मफलं प्रत्यक्षं, वयं महासौख्यमनुभवामः, यूयमप्यसध्दर्मा-
 दरं कुरुत, किं स्यादश्मविम्वार्चया पट्टकायोपमर्दिकया ?” । एवं ते ऋविंशतित्रष्टश्राञ्च अनेकजनान्
 कुमार्गे पातयिष्यन्ति । तत्समये स्वामिप्ररूपितश्रुतहीलनं ऋविष्यति, श्रमणानां, निर्त्रन्थानां नोदयपू-
 जासत्कारा ऋविष्यन्ति, अतिदुष्करं च धर्मपालनं ऋविष्यति । ततस्ते ऋविंशतिर्वणिज आयुरवसा-
 नसमये शोरशरोगातङ्कान्निचूला आर्तध्यानोपगताः कालं कृत्वा धर्मायाः प्रथमपृथिव्याः प्रथमप्रस्तटे
 दशसहस्रवर्षस्थितिकनारकित्वं प्राप्स्यन्ति । ततः परमनेकयोनिषु ऋमिष्यन्ति । इति महादुर्लभबोधिनः
 श्रीमज्जिनागमहेलिकाश्वेति । अथाग्निदत्तः शिष्यः पुनर्गुरुं प्रणम्य व्यजिज्ञपत्—“स्वामिन् ! कस्मिन्
 काले एषां श्रुतनिन्दकानामुत्पत्तिर्जाविनी ?” । सूरिः प्राह—तत्सूत्रगाथायामुक्तं च—

ऋषाद् जसन्नदसूरी सुर्धवर्जगेण अग्निदत्तमुणिं ।
 सुणसु महाजाय जहा सुअहीलणमिह जहा उदडं ॥ १ ॥
 मुरकार्जं वीरपट्टणो दुसयहियएगनवड्अहिएहिं ।
 वरिसाद् संपडनिवो जिणपग्निमाथावडं होही ॥ २ ॥

ततो अ सोलसएहिं नवनवड्मुएहिं वरिसेहिं । ते उछा वाणियगा अवमन्नड्स्संति सुयमिणं ॥ ३ ॥
 तम्मि ममए अग्निदत्ता संघसुयरासिनरक्के । अरुतीसड्मो दुओ वणिस्सड् धूमकेजगहो ॥ ४ ॥
 तस्स विड् तिन्नि सया तित्तिसा एगरासिवरिसाणं । तम्मिय सीलपड्ढो संघस्स सुयस्स उदडं अरिअ ॥ ५ ॥
 इय जस्सन्नदगुरुणं वयणं सोच्चा मुणिसुवेरग्गो । पायाहिएणं कुणंतो पुणो पुणो वंदए पाए ॥ ६ ॥
 आपुडिजए सूरिं सगुरुं तह नदवाड्हुसंछूयं । संलेहणापवन्नो गिड्डग्निदत्तो पढमकण्णं ॥ ७ ॥

मिथ्यागुणस्थानकवासिनस्ते, सिद्धान्तचैत्यादि विलोपयन्तः ।

संसारकूपेण्वयेष्वटन्त्य-न्धैर्नो तथा कार्यमिहागमज्ञैः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ धोरुश-

स्तमन्ने चत्वारिंशदधिकविराततमं २४० व्याख्यानम् ॥

॥ समाप्तोऽयं षोडशः स्तम्भः ॥

॥ अथ सप्तदशः स्तम्भः ॥

एकचत्वारिंशदधिकद्विंशततमं व्याख्यानं ॥ १४१ ॥

अथ क्रोधफलमाह—

वङ्गं यद्येन (द्यैश्च) क्रोधेन वचसा पूर्वजन्मनि । रुदन्नित्वद्यतेऽवश्यं तत्कर्मह शरीरिन्निः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । अत्रार्थे ज्ञातमिदम्—अमरपुरे मकरध्वजो ऋषः । तस्य पत्न्या मदनसेनया मस्तकात् प्रकृतं
 दर्शितं । तेन प्रबुद्धः स्त्रिया सह तापसीं दीक्षां जग्राह । अन्यदा राजपत्न्या तापस्या गूढगर्जया सुतः
 प्रसूतः परमनुचिताहारेण सा भ्रूणो प्राप । तदा राजतापसो महाखेदपरोऽभूत् । सुतस्तु स्वजन्माय
 श्रेष्ठिने दत्तः । श्रेष्ठिना स्वचार्यायै दत्तः । तस्यामरदत्त इति नाम कृतं । यौवने तस्य मित्रानन्दाचिधः
 सुहृज्ज्ञे । एकदा तौ सिंघासैकते वटसन्निधौ अणुद्विकादणान्यां क्रीरुतः । इत्थांमरदत्तेन प्रणुजो-
 म्तिका वटे वद्धस्य चौरस्य मुखान्तरे प्रविवेश । मित्रानन्दो हसन्मित्रं प्राह—“पश्येदं महदद्भुतं” ।
 तदा कुणपेनोक्तं—“किं हससि ? तवापीदृश्यवस्था ज्ञाविनी, अवश्यं तव मुखेऽण्णोदिका प्रवेदयति” ।

१ मृत्युम्.

तन्निशम्य ऋतः कुत्रापि रतिं न प्राप्नोति । तममरः शिश्नां ददौ—“किं व्यन्तरवाक्येन त्रान्तोऽसि ? तेन हास्याङ्कं ऋविष्यति, अत उद्यमं कुरु । यतः—

आपन्निमित्तदृष्टाऽपि जीवितान्तविधाघिनी । शान्ता पुरुषकारेण ज्ञानगर्भस्य मन्त्रिणः ॥ १ ॥
इदं स्थानं विहायान्यत्र गह्वावः” । ततः समसुखदुःखौ तौ निर्गल्य पाटलीपुरोपान्ते जग्मतुः । तत्र वृक्षादिपरिमण्डितमेकं प्रोत्तुङ्गं प्रासादं वीक्ष्यन्तः प्रविश्य रूपलक्ष्मीमपश्यतां । तत्रैका सरसा वर्णिकाऽमरदत्तेन विधिघटितेव पाञ्चालिका दृष्टा । तद्रूपलावण्यादिजिमोहितो नैति पुरमध्ये । मित्रानन्दो ऋयो ऋयः कथनेन श्रान्तौ जगौ—“किं पापाणकन्यायां रतिं बद्ध्वा स्थितोऽसि ? आकाशरोमन्धनमिव निष्फलं” । अमरः प्राह—“हे मित्र ! इतः स्थानाच्चलामि चेत्तदा मम मृत्युर्भवेत्” । तद्भुत्वा मित्रानन्दो वृशं हरोद । अमरोऽपि तां विना स्थालुमदमो हरोद । तावत्प्रासादकारकः श्रेष्ठी आययौ । तेनेदमुक्तं—“जो जडौ ! युवां किं रुदियः ?” । मित्रानन्देन सर्वं प्रोक्तं, “अतो हे तात ! अस्मिन् संकटे क उपायो ज्ञावी ?” । श्रेष्ठी प्राह—“अस्याः कारकः शूरदेवः सूत्रकृतसोपारकेऽस्ति” । सोऽवोचत्—“हे तात ! मन्मित्रपथ्युपासनां करोषि चेत्तदा तत्र गत्वाऽहं पृष्ठामि किमियं पुत्रिका निसर्गतश्चित्रिता ? वर्तमानमूलस्वरूपं दृष्ट्वा वा ? यदि तस्याः सद्भावस्तदा बन्धोः समीहितं पूरयिष्ये” । ततः श्रेष्ठिना तत्प्रतीकारेऽङ्गीकृतेऽमरोऽवदत्—“यदि तवापायं श्रोष्यामि तदा मेऽसवो यास्यन्ति” । इतरः स्माह—“विमास्यन्तर्पथं नयामि तदा मित्रं नास्तीत्यवगन्तव्यं” इत्याश्वास्य सोपारके गत्वा प्राज्यने-

पथं धृत्वा स्वपतेर्गृहे प्रययौ । तेनापि सत्कृत्यागमनकारणं पृष्टः प्राह—“मम देवकुलकरणेष्वा वर्तते, परं प्रतिकृतिः काचिदर्थतां” । सोऽब्रवीत्—“पाटलीपुरे मत्कृतप्रासादस्वया दृष्टोऽस्ति न वा ?” । सोऽवादीत्—“दृष्टोऽस्ति, परं पाञ्चालिकास्वरूपं जयता स्वबुद्ध्या रचितं प्रतिबन्धं दृष्ट्वा वा ?” । स जगौ—“अवन्तीनृपसुताया रत्नमञ्जर्याः प्रतिबन्धेन सा कृता” । स प्राह—“सुदिन एष्यामि, त्वं सन्नो जनेः” । ततः सोऽवन्त्यां ययौ । तत्र गोरुरमध्ये देवकुलेऽवसत् । अत्रान्तरे इमामुद्धोषाणां श्रुतवान्—“रात्रेश्वरुो यामान् य इदं मृतकं रक्षेत् तस्मै दीनारसहस्रं दद्वः” । तन्मित्रानन्देनाङ्गीकृतं, तदा लोकैरिच्छितं शिक्षितः—“अत्र पुर उत्सूरे जाते गोपुरे स्थगिते कश्चिन्मृत्युमेति तद्व्यं रात्रौ मारी नश्यति, अतस्त्वं समर्थोऽसि यदि तर्ह्यङ्गीकुरु” । स प्राह—“किमेतन्महत्कार्यं वीराणां । ततस्तासा इप्सितधनार्थं शवं चार्पयित्वा “शेषं प्रजाते दास्यामि” इत्युक्त्वेष्यो गृहेऽगात् । अथ रात्रौ तेन चूताद्युपसर्गात्तद्व्यं रक्षितं, प्रजाते च स्वजनैस्सप्तससात्कृतं, परं शेषधनं याचितमपि न दत्ते । तदा सोऽवदत्—“राजसमद्वं धनं गृह्णामि चेत्तदाऽहं वीराग्रणीर्ज्ञेयः” । ततश्चारुव्यं विधाय राजवेदश्यायाः सदनं ययौ । तथा सत्कारः कृतः । तेन चत्वारि दीनाराणां शतानि दत्तानि । दृष्टाऽस्मा स्वपुत्रीं राजवेदश्यां प्राह—“अस्य महती सेवा कार्यो” । ततो रात्रौ जोगसामग्रीं कृत्वा सुशय्यायां गतः स दध्यौ—“विपयासक्तानां कार्याणि न सिध्यन्ति” इति विचिन्त्याब्रवीत्—“हे जने ! एकं पट्टमानय, इष्टस्मरणं करोमि” । तथा जटिति हेममयः पट्ट आनीतः । तत्रोपविश्य पद्मासनं निविशं कृत्वा स्थितः । स्त्रीकृता-

नेककामचिह्नान्यपश्यन् समग्रां रात्रेमुद्भृष्ट्य प्रजातेऽन्यत्र गयौ । द्वितीयापि रात्रिस्तथैवातिक्रान्ता ।
 ततोऽक्का प्राह—“नत्र ! राज्ञामपि दुर्बलां मम पुत्रीं किं विरुन्वयसि ?” सोऽवदत्—“समये सर्वे करि-
 व्यामि, परं राज्ञो गृहे तव भवेशोऽस्ति न वा ?” । सोवाच—“मम पुत्री राज्ञश्चमरधारिणी, राज्ञः पुत्री
 रत्नमञ्जरी तु मत्सुतासखी वर्तते” । तच्छ्रुत्वा स राजवेश्यां प्राह—“हे नरे ! तर्हि तदत्रे त्वं कथय—
 यस्य गुणगणस्त्वया श्रुतः हे सखि ! जातानुरागया त्वया यस्य मुदा लेखः प्रेषितस्तस्यामरस्य सुहृदाग-
 तोऽस्ति” । अथ सा तस्या अन्तिकं गत्वोवाच—“हे सखि ! अद्याहं त्वत्प्रियोदन्तं निचेदितुमाग-
 ताऽस्मि” । ततः सेरास्या साऽऽह—“कोऽसौ मम प्रियः ?” । सा ज्ञातगुणानखिलाँस्तस्यावोचत् ।
 श्रुत्वा राजपुत्र्येवं दध्यौ—“नूनमपूर्वः कोऽपि धूर्तः, मम त्वद्यापि कोऽपि बह्वजो नास्ति, परमीदृशी
 येन कूटरचना कृता तं पश्यामि” । ततः स्माह—“हे सखि ! अमुना गवाक्षेण सोऽद्यानेतव्यो मम प्रिय-
 संदेशवाचको लेखयुतः” । ततः स्वगृह एत्य वेश्यया सर्वं तस्योकं । सोऽपि रात्रावक्कादर्शितमार्गेण सप्त
 प्राकारानुद्भृष्ट्य कन्यावासगृहे गतः । अक्का च तर्क्षीर्यं शशंस पुत्र्या अत्रे । अथ राजपुत्री तमालोच्य
 तस्य धैर्यं निरीक्ष्य प्रियोदन्तलिखनचतुर्गं चावेदय रूपलावण्यजट्पनकलाकुशलं तं दृष्ट्वा स्तम्भितेव
 तस्थौ । तदा स तच्छस्ताज्जानामाङ्कं कटकमुपाददे छुरिकया च वामजङ्घायां त्रिशूलं कृत्वा निर्ययौ ।
 तत्रुणाश्लिषा सा दध्यौ—“नूनं नैप सामान्यो नरः, अतो मया । साधुकृतं वेदप न संजापितः” । इति
 चिन्तापरा निशाल्ये निजामवाप । अथ प्रजाते मित्रानन्दो राजसमदं पूचकार—“हे नृप ! अखण्डित-

शासने त्वयि सत्यमुक्त इच्छ्यो मम मार्गं धनं न दत्ते, त्वं लोकपालोऽसि, इष्टं निगृहाण” । ततो ज्ञेने स्वनरैः समाकारितः । सोऽपि ज्ञातव्यतिकरस्तस्मै धनं दत्त्वा ज्ञुपं ग्रणम्य प्राह—“लोकान्तरेण पितृवि-
रहेण च ज्ञव्यदाने विलम्बोऽञ्चूत्” । राज्ञा सत्यं मत्वा विसर्जितः । ततो राजा मित्रानन्दं पप्रच्छ—
“त्वया रात्रौ शवं केनोपायेन रक्षितं ?” । “हे नृप ! रात्रौ ज्ञूतवेतादरादसशाकिनीव्यन्तर्यादयो नाना-
शस्त्रधरा आजगमुः । मयाऽपि त्रियामान् यावद्भूतैः सह बहु युञ्जं कृतं । सर्वे गुरुदत्तमञ्जतो नष्टा
ययुः । ततश्चतुर्थप्रहरे दिव्यांशुकाब्जादिताङ्गी अप्सरःसमाना नानाजरणञ्छुषिता मुफकेशा करावा
ज्वलनज्वालां वमन्ती कर्त्रिकाकरा मम पार्श्वे काचिदवलाऽऽययौ, प्राह च—‘हे इष्ट ! अद्य त्वां जह-
यामि’ इतिवादिनीं तामालोक्य मया चिन्तितं—नूनं सेयं मारी । ततो मयाऽपि तथा सह घोरं युञ्जं
कृतं । वलात्तत्करं मोदयित्वा कटकं गृहीतं, पुनः छुरिकया नश्यन्ती वामोरौ लक्षिता” । तच्छ्रुत्वा
विस्मितो राजा प्रोचे—“तत्कटकं दर्शय, यन्मारीहस्ताद्गृहीतं” । तेनापि तद्वर्णितं । राजा स्वनामाङ्कं
कटकं दृष्ट्वा दध्यौ—“किमहो मम कन्यकैव मार्यञ्जवत् ? यत्तस्या ज्ञूषणं ह्यदः” । ततो देहचिन्ताभिषेण
नृपो गृहे गत्वा कन्यकां प्रसुप्तां प्रष्टकरकटकां त्रणस्थाने कृतं पट्टबन्धं चावेक्ष्य वज्राहत इवाञ्जवत् ।
“अहो ! अनया मम वंशे कलङ्को दत्तः” । ज्ञूयो ज्ञूयो मित्रं प्रब्रजं प्राह—“हे जज्ञ ! मम सुता मारी,
नारत्यत्र संदेहः, ततोऽस्या निग्रहं कुरु” । स प्राह—“हे ज्ञू ! युष्मत्कुले नैवं ज्ञवेत्” । “हे मित्र !
सत्यं मे सुता मारी, यावत्सर्वनगरं न मारयति तावत्केनाप्युपायेनास्या निग्रहः कार्यः” । स आह—

“अवेष्टे तावत्सा साध्याऽसाध्या वा ?” । ऋपः प्राह—“स्वेष्टया गत्वा पश्य” । स ऋन्यापार्श्वं गतः, तयोपलक्षितः, आसनं दत्तं । तदनु स प्राह—“हे सुप्रः मया तव कलङ्को दत्तः, अतोऽत्रावाप्तो नाहंस्तत्र, परं चिन्तां मा कुरु, त्वां सौख्यस्थले नेष्यामि” । सा तद्गुणायत्ता प्राह—“इमं प्राणा-स्तवायत्ताः । यतः—

अन्यो नरपतेश्चित्तं व्याख्यानं महिला जलम् । तत्रैतानि हि गृह्णन्ति नीयन्ते यत्र शिक्षकैः ॥१॥”

इति श्रुत्वा मित्रस्तां जगाद—“नृपान्तिके मया सर्पपक्षेपे कृते त्वया फेत्कारा मोच्याः” । तयाङ्गी-कृतं । ततः स नृपं प्राह—“स्वामिन् ! सत्यं त्वडुकं, परमेकं वाहनं सज्जीकुरु । रात्रौ मन्त्रवलेन तां मारीभारोप्य त्वद्देशान्तं नयामि । अन्तरा यत्र सूर्यं उदेष्यति तत्र सा मारी स्थास्यति” । ततो ब्रूतेन राजा तस्याग्रे वायुवेगा वरुवा दौकित्ता । संध्यायां केशेषु गृहीत्वा सा समर्पिता, तेनापि फेत्कारा-न्मुघ्ती हफिता । तां वरुवारूढां पुरस्कृत्य स चचाल । राजा गोपुरं पिधाय स्वगृहमागात् । सोऽपि मित्रपलीत्वान्मातुरिव तस्या चर्तिकं चकार । इत्श्चामरदत्तः पूर्णमासप्रयावधिश्चिताप्रवशोत्सुको जातः । तत्समये काकतादीयन्यायेन जटिलेत्य तौ तस्य मिलितौ । तदैव तमेवाग्निं पौरांश्च साक्षीकृत्य पाणि-ग्रहणं कृतं । पौराः पुनः स्त्रीस्वरूपं मित्रधैर्यं अमरचाग्यं च प्रशशंसुः । अथ तस्मिन्नेव समये तत्पुरा-धीशोऽपुत्रे मृते प्रकृतिवर्गैः पञ्च दिव्यानि कृतानि । तेभ्यो राज्यं प्राप्तं, अमरदत्तो महामहेन राज्य-स्वामी जातः । तेन मित्रो मन्त्रीकृतः । रत्नसरो नगरश्रेष्ठी कृतः । इत्थमखण्डशासनो राज्यं पालया-

मास । अथ राजकार्यरतोऽपि मित्रानन्दस्तद्वोदितं कदापि न विसरति । ततो मित्रो ऋषभवदत्—
 “तत्पुरप्रत्यासन्नत्वेन मे मनो द्रूयते, तन्मां दूरे प्रेषय” । राज्ञोक्तं—“हे सखे ! यद्येवं तदा गङ्गालम्बी-
 यसेवकैः सह वसन्तपुरे, परं प्रत्यहं सुखवार्तां प्रेषयेः” अथ स शुभदिने प्रयाणमकरोत् । मित्रे गते
 नृपस्तद्वियोगादितस्तस्य हेमवार्तां स्पृहयति, परं बहुत्रिरपि दिनैस्तस्य स्वरूपं किमपि न ज्ञातवान् ।
 तेन त्रान्तचित्तो राज्ञ् देवीमूचे—“हा ! मित्रस्य काचिद्वार्ताऽपि न श्रुता” । सा प्राह—“हे प्राणेश !
 ज्ञानिगुरुं विना संदेहो न ह्यिद्यते” । अत्रान्तरे वनपालेनैत्य नृपो विज्ञप्तः—“स्वामिन् ! अत्रोद्याने
 ज्ञानभ्रातृगुरवः समायासिद्युः” । ततस्तस्य पारितोषिकं दत्त्वा पट्टराह्या सह ऋषो महोत्सवपूर्वकं गुरुं
 नत्वा निपसाद । अनेकजनपट्टसंशयापहरं तं गुरुं ज्ञानिनमध्यक्षं वीक्ष्य स्वसुहृदः कथां पप्रब्ध । गुरु-
 राह—“हे राजन् ! त्वत्समीपाच्चक्षितोऽसौ महादूरं गत्वा एकत्र गिरिनदीतटे तस्थिवात् । तत्र तव
 सेवका ज्ञोक्तुं निविष्टाः । अत्रान्तरेऽतर्किता चौरघाटी पपात । चिह्नैस्ते सर्वे पराजिताः । मित्रानन्द-
 स्वेकाकी पलायितः क्वचिद्विधाधः सुप्तः, सर्पेण दष्टः, तत्रागतैकैकन तपस्विना निर्विषीकृतः । पुनर्यु-
 ष्मत्समीपमागच्छन्मार्गं तस्करैर्गृहीत्वा वणिगन्तिके विक्रीतः । स वणिक् पारसकूले गन्तुमना अवनत्या-
 मागत्य बहिः स्थितः । तत्र रात्रौ गतवन्धनो मित्रो नष्टा पुर्या निर्धमनेनान्तः प्रविवेश । आरक्षकैर्दृष्ट्वा
 चौरवद्वेषः । प्रजाते पूर्वोक्तवदृष्टे उद्वृक्षः स दध्यौ—“अहो ! शववाक्यं सत्यं जातं । यतः—

यत्र वा तत्र वा यातु यत्रा तत्रा करोत्वसौ ।
तथापि मुच्यते प्राणी न पूर्वकृतकर्मणः ॥ १ ॥”

अन्यदा रममाणानां गोपानामुन्नतिकोत्सुत्य तस्यापि मुखेऽविद्यत् ” । तन्निशम्य राजा मुहुर्व्यवपत् ।
राज्येवमाह—“ हे देवर !

यदाहं जयताऽऽनीता तदाऽनेके विनिर्मिताः ।
उपायाः स्वत्रिपत्तौ ते क गता हा महामते ॥ १ ॥ ”

अथ दम्पती गुरुः प्राह—

शोकोऽवश्यं परित्याज्यो राजन् धर्मद्यमं कुरु ।
धनेदृशानां दुःखानां ज्ञानं नोपजायते ॥ १ ॥

पुनर्नृपः पप्रच्छ “स्वामिन् ! मन्मित्रजीवः कुत्र गताबुत्पन्नः ?” । सूरिः प्रोवाच—“हे नृप ! त्वत्पत्नी-
कुक्षौ सुतत्वेन गर्भे संजातः क्रमाद्वाजा ज्ञविष्यति” । पुनर्दम्पती त्रयाणां पूर्वजवान् पप्रच्छतुः । सूरि-
राह—“हे राजन् ! इतो जवात्तृतीये जने त्वं क्षेमकरात्रियः कौटुम्बिक आसीः । सत्यश्रीर्जोर्याऽज्जूत् ।
चन्द्रसेनात्रिधस्तयोः कर्मकरो वञ्च । सोऽन्यदा क्षेत्रे कर्म कुर्वाणः कञ्चनाध्वगं परक्षेत्रे धान्यशिवां
गरुत्तं वीक्ष्यवमूचे—“एनं महाचौरमुद्धृञ्चयत” । इति वचसा वञ्चं कर्म न याति स्म । सत्यश्रियाऽपि
स्वपुत्रस्त्रियं प्रतीत्यमुक्तं—“किं शीघ्रं निशाचरीव सुहृं ? लघुजिः कवलैः किं न सुहृं ? यथा गलरोषो

न स्यात्” । अन्यदा स्वामिनोक्तं—“भोः कर्मकर ! अद्यामुष्मिन् ग्रामे प्रयाहि” । सोऽवदत्—“अद्याहं वन्धूनां मिलने व्याकुलोऽस्मि” । कुपितेन तेनोक्तं—“स्वजनमिलनं तव मा भवतु” । अत्रान्तरे मुनि-
 वन्दं तस्य गृहे समागतं । क्षेमकरेण स्वन्नार्थायै प्रोक्तं महाहर्षेण—“प्रासुकमकृतकारितमन्नादिकं प्रति-
 लाभय” । तदा कर्मकरो दध्यौ—“धन्यावेतौ, याभ्यां ऋक्तितो मुनी प्रतिलाभितौ” । अत्रान्तरे तेषां
 त्रयाणामुपरि क्षणिकाऽपतत्, तेन सममेव पञ्चत्वं गताः । स कर्मकरस्य जीवस्तव सखा मित्रानन्दोऽञ्जत् ।
 स पान्थः शिम्वाग्राही विपद्य तघटे व्यन्तरो जज्ञे । एतं वीक्ष्य वैरं स्मृत्वा शवमुलेन जजहप” । इत्यादि
 श्रुत्वा दम्पती जातिस्मरणं प्रापतुः । गुरुक्तं सत्यं मत्वा गृह आंजग्मतुः । क्रमेण अवृद्धे तत्पुत्रे राज्यं
 दत्त्वा दीक्षां जगृहत्तुः । क्रमेण मोक्षं प्रापतुः ॥

क्रोधः स्वह्योऽपि दुःखाय भवेत् पूर्वोक्तयुक्तिभिः ।
 ज्ञात्वाऽवश्यं परित्याज्यो निर्वाणसुखमिह्नुना ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थश्रुतौ सप्तदशस्तम्भे
 एकत्रत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमं १४१ व्याख्यानम् ॥

अथ द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमं व्याख्यानं ॥ ३४२ ॥

॥ अथ मानत्यागफलमाह ॥

मानत्यागान्महौजस्वी तत्त्वज्ञानी सुदक्षताम् ।

दधन् दधौ महाज्ञानं बाहुवली मुनीश्वरः ॥ १ ॥

स्पष्टः । श्रीकृष्णदेवपुत्रः षष्टिवर्षसहस्रैः षट्स्रुणां पृथ्वीं साधयित्वा ऋततोऽयोध्यायामाजगाम । तत्र
बादशाब्दिके चक्रिराज्याञ्जिके वर्तमाने स ऋष आगतानागतान् जनानवलोकयन् तत्र निजानुजान-
नायातान् विज्ञाय स्ववान्धवान् प्रति प्रत्येकं दूतान् प्रेषितवान् । ते गत्वा तानेवमाहुः—“ओ ऋत-
वान्धयाः ! यूयं तं ऋषं ऋजध्वं” । ततस्तैरुक्तं—“वयमपि नात्रेयसूनवः ऋततोऽपि पितुः सूनुः किमस्सत्तः
सर्वेच्योऽधिको योऽस्माकं सेवां वाञ्छति । जो दूताः ! यूयं स्वस्थाने यात, वयं तातं पृष्ट्वोचितं करि-
ष्यामः” । ततस्ते सुवर्णैर्गिरौ जिगान्तिके गत्वाऽञ्च्यधुः—“ओः तात ! षट्स्रुणेन राज्येनातृप्तो ऋवद्भि-
र्दत्तमस्माकं राज्यं ग्रहीतुं समीहते । ऋगवदाज्ञया वयं सर्वेऽपि संभूय तस्य राज्यं गृहीमः” । स्वामिना
तान्मुग्धान् प्रति धर्मदेशना दत्ता—

संमुग्रह किं न बुग्रह संवोहि खलु पेच्च दुग्रहा ।

नो हूवणमंति राशु नो सुबहं पुणरवि जीविधं ॥ १ ॥”

अगवदेशानां श्रुत्वाऽष्टनवतिअरतानुजैर्भ्रतं जेजे । तेषां राज्यानि अरतनृपो जग्राह । एकदा सेनापति-
 नैरदेवं नत्वेवं व्यजिज्ञपत्—“स्वामिन् ! बाहुवली ऋष्यालस्त्वया न जितः तस्मिन्नजिते त्वया पदूखणं
 जितमप्यजितं, यतश्चक्रं शस्त्रागारे न प्रविशति” । इति श्रुत्वा वाग्मी दूतः तद्वशिलां प्रति प्रेषितः ।
 सोकप्रयाणैर्गह्वन् बहुलदेशे आमे नगरे वहुजनमुखतो बाहुवलिनो यशः शृण्वन् तद्वशिला-
 यां पुरि समागतः । ततः प्रतिहारेण सुवेगो दूतो बाहुवलिन आज्ञया स्वर्णवर्णाजमन्तःसन्नं प्रवेशितः ।
 तं ऋषं नमस्कृत्य पुरः स्थितः । बाहुवलिना बान्धवनगरादिकुशलं पृष्टं, तदुत्तरं दत्त्वा प्राह—“ओ नृप !
 तवाग्रजन्मा त्वन्मिलनोत्सुकस्त्वामाह्वयति । अतस्त्वमेकवारं तं नत्वा तस्याज्ञां शिरसि धृत्वाऽत्र समा-
 गच्छेः । यतो बान्धवोऽपि अरताज्ञां न मन्यते तर्ह्यस्याकिञ्चित्करः पराक्रम इति लोकापवादविध्वंसाय,
 अन्यथा तव राज्यसंशयो अविष्यति । यतः—

करालगरलः सर्पः पावकः पवनोद्भुरः ।

अयुः प्रौढप्रतापश्च विश्वास्या न त्रयोऽप्यमी ॥ १ ॥

निर्जरा अपि यं पर्युपासते तस्य सेवया हीनत्वं नास्ति” । इति श्रुत्वा ऋषो वज्राणे—“हे दूत ! तव
 ऋषो मां वीक्ष्य लज्जिष्यति, यतो बाह्यावस्थायां जलकेलयवसरे पादं धृत्वा नमसि कन्दुकवज्ज्वालि-
 तस्तदपि विस्मृतं ! ओ दूत ! पष्टिवर्षसहस्रेषु पापैर्भृतस्य तव ऋषस्यान्यः कोऽपि प्रायश्चित्तदायको
 नास्ति, अहमेवास्मि । शीघ्रं समानय वलपरीक्षार्थै” । ततः सुवेगः सन्नयः प्रत्यावृत्तः सौकैरेव दिनेः

स्वपुरीमागत्य ऋतान्तिकेऽनुजस्य सर्वस्वरूपं गदितवान् । “बाहुवली शक्रेणापि जेतुं न शक्यते” इति
 श्रुत्वा ऋतः सपादकोटिस्वपुत्रान्वितः ससैन्यस्तदशिलां प्रति चचाल । बाहुवद्वयपि सम्मुखं समागात् ।
 तस्य ज्येष्ठपुत्रः सोमयशा नृपः स एकोऽपि लक्षत्रयहस्तिहयरथानां जेता । अस्य त्रिलक्षतनयाः । तेषु
 कनिष्ठोऽप्येकोऽशौहिणीमितां सेनां जेतुं समर्थः । अशौहिणीमानं तु—२१७३० गजाः, २१७३० रथाः,
 ६९६१० अश्वाः, १०९३९० पदातयः इति । अथ चक्रिसैन्ये चतुरशीतिलक्षाणि निस्वानानां समकाल-
 मन्नादिषुः, अष्टादशलक्षत्रुञ्जीनां निर्योपाः पोरुशलदाणि तूर्याणि । तानि श्रुत्वा सोत्साहा ऋटा मिथो
 युयुधिरे प्रत्यहं । एकदा बाहुवलिनो ऋक्तोऽनिलवेगो विद्याधरश्चक्रिसेनापतिमत्स्यैर्निजित्याकाशगत्या
 चक्रिगजमेनां व्यागाहृत, कण्डुकानिव गजानुद्वाह्य पुनर्भूमौ पततो मुष्ट्या जघान । चक्री तमजम्बं वीर्य्य
 चक्रं मुमोच । तवीर्य्य चीतो नष्टः मेरुकन्दरसागरादिषु यत्र यत्र याति तत्र तत्र चक्रं पूर्वोर्जितकर्मव-
 त्पृष्ठं न मुञ्चति, तदा विद्यया वज्रपञ्जरं निर्माय तत्र प्रविष्टः । तदा चक्रसुराः प्राहुः—“रे रे रक्ष ! किं
 पौरुषं विरुम्भवसि ?” । ततः पापमासान्ते जातामर्यो वह्निःसृतः, तावच्चक्रं तद्विरश्चित्वा चक्रिहस्तेऽति-
 ष्टत् । एवं युध्यमानयोर्षादशवर्षाणि व्यतीयुः । एकदा चक्रियेष्ठात्मजः सूर्ययशा बाहुवलिमैन्ये दावाग्नि-
 रिव प्रससार, क्षणात् पितृव्याच्यर्णे आगतः । तं वली प्राह—“वत्स ! त्वं लघुरसि, यदेवं मम सेनां
 विगाहमे तेनाहं हृष्टोऽस्मि, त्वया पुत्रेणास्माकं वंशः समुद्योतितः, परं त्रैलोक्येऽपि स कश्चिन्नास्ति यो
 मम क्रोधं सहते, तस्मान्मम दृष्टिं त्यक्त्वा दूरतो याहि” । स प्राह—“तात ! अद्य त्वया विना को

मम सक्षामाञ्जिलापं पूरयति ?” इत्युक्त्वा धनुष्टंकारं चकार । तदा सुराः संभूय परस्परसुखदयुक्तं निषिध्य षयोर्वन्धवोः शिक्षामिति ग्राहूः—“जो युगादीशुत्रौ ! तातेनेदं विश्वं पालितं अधुना युवां किं संहर्तुं प्रवृत्तौ ? एतन्न युज्यते युवयोः । बलपरीक्षार्थमुजाच्यमेवासदादिदृष्टि १ वाग् २ मुष्टि ३ बाहु ४ दण्डास्त्र ५ लक्षणेः पञ्चत्रियुक्त्योश्चव्यं” । इति सुरवाक्ये वाच्यमपि प्रतिपन्ने सुरनराः साक्षी-भूय तस्थुः । तदा चक्रिसैनिका दध्युः—“अनेन सह धन्वयुक्ते शक्रस्यापि जयप्राप्तौ संदेहस्तर्हि अस्मत्स्वामी कथं जयं प्राप्स्यति ?” इति ध्यायतो भटान् वीह्य चक्री स्वबलदर्शनार्थैकं महाकूपं कारयित्वा तस्योपकरणे स्थित्वा स्वस्य वामयुजं महालोहशृङ्खलात्रिर्वध्ना सर्वसैनिकान् ग्राहू—“युगं सर्वेऽपि संभूय शृङ्खलाकर्षणेन मां गर्तायां ह्विपत” । तैः सर्वैः कर्षितोऽपि मनाग् न चचाल । यतश्चक्रिणं भरतोत्पन्न-सर्वनरनारीगजाश्वादयः संभूयाकर्षणं कर्तुं तिलमात्रमपि न दृमाः तर्हि सेनाभिः किं भवेत् ? । ततश्च-क्री हृदयलोपकरणमिषेण स्वहस्तमाचकर्ष, तेन ते सर्वेऽपि शृङ्खलालम्बा लतालम्बाः पक्षिण इव लम्बन्ते स्म । इति पराक्रमं वीह्य हृष्टाः साक्षिण इव दूरे तस्थुः । ततश्चक्रिभूपौ ग्राहद्वियुक्तार्थं संमुखं स्थितौ अनि-मेपदृष्ट्याऽवलोकयतः स्म । ताम्नलोचनौ अयंकरावभूतां । ततो बाहुबलिसुखं त्रीषणाद्धं विलोकयतश्च-क्रिणो लोचने वाष्पाकुले वेगात्प्रमिलिते । तत्सैन्यं सर्वं न्यगमुखं जातं । ततो लज्जितं चक्रिणं स ग्राहू—
“आतः ! किमुत्तिसोऽसि ? कुरु वाग्युक्तं मया सह” । इति तेनोक्तश्चक्री महाधोरं सिंहनादं चकार—
तेन जातं बधिरं स्कन्धावारमण्डलं । ततः सामर्थो बाहुबली सिंहनादं चकार तेन सैनिकाः सर्वेऽपि

मूर्च्छिता इव वञ्चुः । पुनरपि चक्री ऋषश्च सिंहनादं दुःसहं चक्रतुः । तदा चक्रिणो ध्वनिः पूर्वाह्नि-
 धेव दुर्जनसौहृदमिव यथाक्रमं हीयमानोऽभूत् । तेन विलदं चक्रिणं ऋषः स्माह—“हे त्रातः ! मा
 विधीद, मया काकतालीयन्यायेन यदि जितं तर्हि किं जातं ? इदानीं सज्जो नव मुष्टियुष्वाव” इति ऋषे-
 नोत्साहितः प्रोच्चैर्जुजारफोटं कृत्वोत्फुल्यान्योऽन्यमाश्लिष्य जुजान्यां पीरुचन्तौ जगर्जतुः । ततो ऋषश्च-
 क्रिणं करेण गृहीत्वा लीलया कण्डुकवञ्चैराकाशे उदलालयत् । क्षणाददृश्योऽभूत् । तेन सैन्यद्वयेऽपि
 द्वाहारवः प्रसृतः । ऋषश्चिन्तया दध्यौ—“यावदायोऽयं ऋषौ पतित्वा न विशीर्यते तावदन्तरिक्षादेव
 गृह्णामि” इति विचिन्त्य तदपाकारौ करौ कृत्वोर्ध्वदृष्टिस्तस्थौ । चिरेण स आययौ । बलिना वाहू प्रसार्य
 धृतः । ततः क्रोधाध्मातश्चक्री तन्मूर्ध्नि मुष्टिघातेन तममूर्ठयत् । ऋषोऽपि चिरेण प्राप्तचैतन्यश्चक्रिणं हृदि
 मुष्टिघातं कृत्वा मूर्गां गमितवान् । क्षणाद्बन्धसंज्ञश्चक्री रोषारुणो दारुणेन ऋषमूर्धयताफयत्, तेन मुकुटः
 शतखारुः कृतः । क्षणं नेत्रे निमील्य ऋषो लोहमयदारुणेन चक्रिसन्नाहं शकलीचकार । ततश्चक्री दारु-
 घातेन ऋषं जानुप्रमाणं ऋषौ मग्नीचकार । ततो निर्गल्यायसदारुणेन ऋषेण निहतश्चक्री आकाणं ऋषौ
 मग्नः । क्षणाच्चैतन्यं प्राप्य निर्गतो दध्यौ—“ऋषैश्चक्री न जीयते” इतीयं शान्धती स्थितिरस्ति, अनेनाहं
 पद्मत्रिर्युजैर्जितः तर्हि मयि चक्रित्वं न हि” इति ध्यायतस्तस्य पाणौ चक्ररत्नमुपागतम् । तदा चक्री ऋषं
 स्माह—“अद्यापि तव किञ्चिन्न नष्टं, ममाङ्गं मन्यस्व, नो चेदनेन चक्रेण यमातिथिर्न विष्यसि” । ऋषः
 स्माह—“वास्यारुन्वरं वृथा किं वहसि ? साग्रप्रतमस्यापि बलं दर्शय” इत्यादि निर्भर्त्सितश्चक्री कोपाचक्रं

मुमोच, तत्तं प्रदक्षिणीकृत्य पुनश्चक्रिकरे ययौ । यतः सामान्येऽपि चक्रिगोत्रे चक्रं न प्रञ्चवति, तर्हि
 तथाविधे चरमशरीरिणि कोऽवकाशस्तस्य ? । अथ बाहुबली मुष्टिमुत्पाद्य “चक्रं वा यश्सहस्रं वा
 तदधिपं वाऽद्य चूर्णयामि” इति विचिन्त्य चक्रिणं प्रत्यधावत । पुनर्दध्यौ—“अनेनावश्यं वधो जावी
 धन्यास्ते ममानुजा यैः पूर्वमेव तातपादसमीपे दीक्षा गृहीता, धिग्मयाऽहृहृत्याऽनेकपापान्यर्जितानि ।
 तेनैव मुष्टिना स्वमूर्ध्नि लोचं चकार । ततः “साधु साधु” इति वदन्तो देवास्तस्योपरि पुष्पवृष्टिं चक्रुः ।
 ततश्चक्री तं निःस्पृहं वीक्ष्य लज्जानम्रास्यः स्वनिन्दां तत्प्रशंसां च कुर्वन्नुवाच—“हे बन्धो ! अहं तु
 पातकिनां मुख्योऽस्मि, त्वं तु कृपादूतां धुर्योऽसि । त्वयाऽहमेनेकधा जितोऽस्मि, अधुना व्रतास्त्रेण रागा-
 दयो जिताः, अतो नास्ति त्रैलोक्येऽपि त्वदधिकः कोऽपि बलवान्, ह्यस्य ममापराधं” । अथ मुनि-
 र्दध्यौ—“तातपार्श्वे गह्वतो मे पूर्वगृहीतव्रतानां बन्धूनां वन्दनादि कुर्वतो लघुत्वं स्यात्, ततः केवलं
 प्राप्य यास्यामि” । इति विचिन्त्य कायोत्सर्गं कृत्वा तस्यौ । अथ चक्री बाहुबलियेष्ठपुत्रं सोमयशसं
 पुरस्कृत्य बहुलदेशे जगाम । तदा तद्गशिलोद्याने सहस्रारं नानामणिरलमयं धर्मचक्राहं प्रासादं वीक्ष्य
 अमुं प्रणम्य चक्रिण तत्स्वरूपं पृष्टो ब्रातृव्यः स्माह—“पूर्वं श्रीतातो विहरन् सन्ध्यायामेकदाऽऽजगाम ।
 तद्विज्ञाय त्रवदीयानुजेन ध्यातं—“इदानीं रात्रिर्जाता, प्रजाते महोत्सवैस्तातं वन्दिष्ये” । ततः सामग्री
 कृत्वा प्रत्यूषे तत्रायातः, तातमदृष्ट्वाचै रुरोद “धिगस्तु मां धर्मे विबन्धकारिणं, इदानीं तु पुनः क मे

तातदर्शनं ?” इत्यादि विद्वपन्नमाल्यैर्त्रोधितो बालुकाप्रतिबिम्बितौ जगत्पादौ नत्वा पुनस्तातचकल्याऽ-
 माल्यं प्राह—“एतौ पूज्यौ तातपादौ मा कश्चिदन्यः स्पृशतु” अतोऽष्टयोजनविस्तृतं धर्मचक्रप्रासादम-
 कारयत्” । इति श्रुत्वा चक्री तद्दशिवाराज्ये सोमयशसमन्वपिञ्चत् । तस्य चतुर्विंशतिसहस्राणि
 राडयः श्रेयांसप्रमुखा द्वासप्ततिसहस्राणि पुत्राश्चाञ्जवन । अथ ऋतः सर्वत्र पद्भ्यएकशोणौ स्वाज्ञामयी
 विधाय स्वपुरं प्रति प्रस्थितः । अथ मुनिर्निजातन्त्राहारविवाजितस्तत्र ध्यानतत्परस्तस्यौ । तत्र तस्य मूर्ध्नि
 कर्णयोः कूर्चमध्ये च पक्षिणो नीमानि चक्रुः प्रावृषि दर्जाहुराः पादतलं चित्त्वा निर्ययुः, लताश्च शरीरं
 वेष्टयामासुः व्याघ्रादयो दुष्टसत्त्वा अपि चक्रकच्चं प्रापुः । इत्थं संवत्सरान्ते तस्य ज्ञानोत्पत्तेरवनरं
 ज्ञात्वा मानत्यागार्थं श्रीशुगादीशो ब्राह्मीसुन्दर्यौ साध्व्यौ तत्र प्रैयीत् । ते तत्रागत्य बह्वीवितानान्तरितं
 तं कथञ्चिदुपलदयोचतुः—“जो बन्धो बाहुत्रलिन् ! आवयोर्मुखेन श्रीतातपादास्त्वां ममादिशन्ति
 मतद्गजारूढेन केवलं कथं लच्यते ? ततोऽवतर मतद्गजादस्मात् । मतद्गजारूढस्त्वं ज्ञानं वाञ्छसि चेत्तदा
 तद्दशिला कथं निवारिता ?” । इति श्रुत्वा स निर्ग्रन्थो दध्व्यौ—“अहो ! एते मम भगिन्यौ किमेवं
 जष्टपतः ? सर्वथा मुक्तपरिग्रहस्य मम गजारोहणं कुतः संभवति ? अथवा ज्ञातमेतत् यतो मानगजारू-
 ढोऽहं इत्यन्तं कालं दृश्यैव कदर्थनां प्राप्तः, माने विद्यमाने कथं केवलावाप्तिः स्यात् ? ततो गुणाधिकान्
 पूज्यान् गत्वा नमस्करोमि” इति ध्यात्वा यावत् पाद लत्याटयति तावदेव केवलज्ञानमुत्पन्नं । देवताप्र-

दत्तं यति विद्धं धारयित्वा जगत्समवसराणे गत्वा "नमस्तीर्थाय" इति जिनं प्रदक्षिणीकृत्य केवलिन-
सजायां निपसाद इति ॥

सत्यो हि बाहुबलिवेव महावली स, पद्वलणरुनाश्रमपि यः प्रथमं जिगाय ।

विश्वैककण्टकमतोऽपि च मानमहं, हत्वा महोदयसुखं परमं स्ववाप ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ सप्तदशस्तम्भे

त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमं १४१ व्याख्यानम् ॥

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमं १४३ व्याख्यानं ॥

अथ मायापिण्णमाह—

जक्कादिहेतवे कुर्वन्नानारूपाणि माथया ।

साधोर्वच्चयतः श्राद्धान्मायापिण्णः स उच्यते ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्रार्थे आषाढचूतिज्ञातं—यथा राजगृहे सिंहस्थो नृपः । अन्यदा तत्रागतधर्मरुच्याचार्य-
शिष्यो विविधविज्ञानी कृपको लब्धिमान् गुरोरादेशं प्राप्यैकाकी पुरे गोचर्यां निःसृतः मध्याह्ने महर्द्धि-
कर्माख्यनटगृहे गतः । तत्र नटपुत्रीन्यां युवनसुन्दरीजयसुन्दरीनाम्नीन्यां कन्यान्यां सुजव्यनिष्पन्न

एको मोदको दत्तः तं मुनिर्गृहीत्वा गृह्णाद्ब्रह्मिनिःसृत्य दधौ—“एष एको मञ्जुल्लणं ज्ञात्री” इति विचि-
 न्त्यान्यरूपं यौवनपूर्णं तूर्णं तूर्णं विधाय पुनस्तद्गृह एव धर्मलाभो दत्तः । तान्भ्यां मोदकमर्पयित्वा प्रति-
 दाञ्चितः । तं दात्वा श्रूयः सोऽचिन्तयत् वहिस्तत्रैव प्रतोदीक्षारे समागत्य—“अयं द्वितीयो मम धर्मा-
 चार्याणां ज्ञात्री” इति ध्यात्वा तृतीयं जराजर्जरमद्वेषाणं काणं रूपं कृत्वा तृतीयं मोदकं जग्राह । “असा-
 बुपाध्यायस्य” इति विचार्य कुञ्जरूपेण चतुर्थमादाय “संघादिकसाधोरसौ” इति कुष्ठिरूपं निष्पाद्य
 पत्रमं संगृह्य “सतीर्थ्यस्यायं” इति संचिन्त्य स्वात्मार्यं द्वादशवर्षीयबालरूपेण पृष्ठमुपादाय कृतकृत्यः
 स्वगुरुरपार्थं आगतः । अथ तत्साधोश्चरित्रं गवाक्षस्थनेन दृष्ट्वा चिन्तितं—“अहो ! अमौ श्रव्यो नदो
 जवति” इति तत्स्वरूपं पुत्रीभ्यां पत्न्यै च निवेदितं “अशनादिनाऽयं प्रलोचनीयः, सुवर्णपुरुषोऽयमस्ति,
 रूपपरावर्तलब्धिमानसौ तथोपचरणीयो यथाऽऽस्मद्गृहमायाति, अन्नादने रसलोचान्वितत्वाच्चिरेण
 फंदके (पाशे) पतिष्यति, मायाविमाया वीक्ष्या ” । इत्युक्त्वा तमाकार्यं यथेष्टं मोदकांश्च दत्त्वा “नित्य-
 मवागन्तव्यं, युष्मत्प्रसादादत्र बहुतरं वर्तते” इति ज्ञातं । ततः सोऽपि तत्रैव नित्यपिणं गृह्णन्तपुत्री-
 कृतदावचावत्रिलासद्दास्यलावाण्येनेपथ्यनर्मोक्तिचिर्वशीचूतः, स रागद्वेषा तदाकृतिं सीमन्तं पदपाणिंकां
 च पुनः पुनर्विलोकयति । तदा कन्याभ्यामिति विज्ञप्तः—“स्वामिन् ! तद्द्रुपवर्धचातुर्थवीक्षणेनानुरक्ते
 आधामुजे कुमारिके अचूत, अस्मद्गृह्णव्याप्तस्मरज्वरव्यथां त्वं निर्णयिष्य, कृपां कुरु, करजोरुमुखमत्र
 चित्रराजाधामकंनूलतुद्वयनूदिकायां वोचुष्यते, अतोऽत्रैव तिष्ठ, तादृशमोदकादीन् शुभ्र, योऽध्यदसौ-

स्यानि मुक्त्वाऽदृष्टमेत्यसुखानि यान्ति स मूढः” । ततः सोऽवक्—“अहं मगुरुं धर्माचार्यं चाष्टुष्टयैव्या-
मि” । ते ऊचतुः—“अथ त्वद्विरहव्यथासहनेऽक्षमे आवां, अतः सत्यं वचः प्रयत्न, येनाधारेण घटिका-
मुहूर्त्तादिकालं निर्गमयावः” । इति तच्चेष्टामिष्टां कृत्वा त्रष्टचारित्रचेष्टः तदादिष्टवचनं दत्त्वा गुरुपाश्वे
समेत्येत्यूचे—“स्वामिन् पूज्य ! शिशुजावतो गृहीतदीक्षेण मयाऽद्यापि किञ्चित् पञ्चेन्द्रियसौख्यं न दृष्टं,
इदानीं ममोत्ते नटकन्यके सुरसुन्दरीसमे संपृक्ते, तत्राहं गह्वामि, ममाज्ञां ददालु, एतत्पतद्गहं रजोहराणं
मुखपट्टीं च गृहाण” ततः सूरिणा ध्यातं—“अहो ! मायापिण्णमाहारग्रहणफलमिदं जवत्येव, यत उत्त-
रगुणहानितो मूलगुणा विनश्यन्ति, परमसौ नटपुत्रीपाशतो निर्गल्यात्रागतोऽस्ति तेन किञ्चिदाज्ञारतो
क्षेयः, परं त्रष्टसंयमचेतनयाऽसौ न वेत्ति यत्सावद्यवाग्निपिञ्जा मुनयः कथं सावद्यप्रवर्तनाज्ञां प्रदास्यन्ति ?
परं विलोकयामि अस्य स्थैर्यं किं सर्वथा व्रततो त्रष्टमथवा किञ्चिदपि न्यूनं !” इति ध्यात्वा सूरिर्ज-
जदप—“हे शिष्य ! इन्द्रादिसौख्यं विहाय नटपुत्र्यङ्गसङ्गजिष्यङ्गरतो जवसि त्वं तथापि मद्यमांसाशनं
त्वया न विधेयं, एतद्द्वयोः प्रत्याख्यानं न त्याज्यं एतदाहारिणामपि सङ्गो न कार्यं इति मद्यकथं प्रमाणी-
कुरु” । स विनयावनन्नो जूवाऽवक्—“स्वामिन् ! आजीवितव्यमिदं धारयिष्येऽहं” । ततो गुरुणा
ध्यातं—“एतावतैवास्य महान् गुणो जावी, परं सर्वथा श्रद्धाविमुक्तोऽयं नास्ति, यतः स्वदृष्टमात्रविरतिसं-
रक्षणान्मुनिगुणस्थानकार्त्तकर्मवशतः पतितस्याप्यस्योच्चारो जावीति” । ततः स चारित्रं त्यक्त्वा चरित्र-
सिको नटगृह आगत्योवाच तेज्यः—“यूयं सर्वेऽपि मद्यमांसाशनं सर्वथा त्यजथ चेत्तदाऽहं स्थास्यामि,

नान्यथा" । ततो नटेन स्वपुत्र्यौ तस्मै दत्त्वा तद्वाक्यं स्वीकृतं । स ताभ्यां सह सौख्यान्यनुनक् । अथ
 नृपाभ्यर्णे ये धे नर्तकाः समायान्ति, तान् स्वकलया निर्जित्यानेकधनवसनान्युपाल्यं अशुरगृहं पूरितं ।
 तस्य श्लाघा नटकुले सर्वत्र महती जाता । तत्र तस्य सौख्यमग्नानि द्वादश वर्षाणि व्यतीयुः । अत्रान्तर
 एको नृत्यकृत्वादेऽनेकानृत्यकारकान् जित्वा तत्सङ्घात् चतुरशीतिस्वर्णपुत्तलकानि पादे बद्ध्वाऽनेकधा
 श्रुतपूर्वापाठनायकवर्णनामसङ्ग्रहानो राजसन्नायामेल्य नृपमिति व्यजिज्ञपत्—“तव राजनटमाकारय,
 कदां प्रदर्श्यं जयामि" । नृपेण स आकारितः । सोऽपि तत्रैव नटेन सह पणवन्धमित्यकरोत्—“योऽत्र
 न जयमात्रहति स स्वसर्वस्वं विहाय व्रजति" तद्वाभ्यां जनसमूहं स्वीकृतं । अथापाठः स्वगृहं एव
 समस्तस्वजनान् प्राह—“अहं तन्नटजयार्थं गच्छामि" । तदा तत्प्राणवद्धञ्चाभ्यां प्रोक्तं—“कार्यसिद्धि
 निष्पाद्य शीघ्रं समागच्छेः" । ततः स सामग्रीयुतस्तत्रागात् । अथ नटात्मजाभ्यां ध्यातं—“अहो ! बहवो
 वासरा व्यतीयुर्मघमांसाशनं विना, तदद्य स्वैरं सुखमहे, जर्ता तु तेन सह वादलीनः पणमासान्ते समे-
 व्यति" । ततस्ताभ्यां मद्यमाकण्डं पीतं, तेनोन्मत्ते वञ्च्यतुः । प्रथमं तेन नटेन कला दर्शिता, तत आपाठो
 देवयाऽनेककलाचिस्तं जितवान् । तेन स निर्मदीञ्च्य स्वलक्ष्मीं चतुरशीतिपुत्तलकानि च मुक्त्वा सलज्जः
 प्रणष्टः । तदा शीघ्रं स स्वगृहे समेत; मदोन्मत्ते दुर्गन्धाढ्ये मष्टिकाव्याघ्रास्ये ते जने वीक्ष्य दृश्यौ—“धि-
 ग्धिञ्जां अलीकगृहञ्चूतायामनेकमष्टिकाबुम्बितास्यामेतादृश्यामहमन्धीञ्च्य द्विधाऽपि पतितः । इत्या-
 दिवैराग्यपरो गुरुवचनं संस्मृत्याष्टालिकादुत्तीर्थं सर्वेषां प्राह—“अनेकपापमन्दिरं सुन्दरीचरित्रं विचित्रं

वीक्ष्य मोहमग्नेन चारित्ररत्नं हस्तागतमपि न परीक्षितं । तथा सीमन्तिनीनां सीमन्तः सीमन्तप्रस्तदा-
यक इति निष्कारणजगत्सलजिनचचनमज्ञानिना मया व्यर्थं विहितं । इदानीं चरित्रशब्दस्याद्याक्षरं
द्वितीयमात्रायुक्तं करोमि, प्रागादिवर्णो मात्रया हीनः कृतस्तन्नाहं” । इत्युक्तवन्तं तं जयेन प्रणष्टमद्यवि-
कारे ते उज्जे नत्वा दीनास्ये साश्रुनेत्रे लचतुः—“स्वामिन् प्राणेश ! दास्योरकमपराधं कृमस्व, किमव-
लावालायौवनं व्यर्थं करोषि ?” । स प्राह—“जोगाशाऽनन्तशो युक्ताऽपि परमात्मपथावाप्तिं विना न
जरां समेति” इत्यादिवहुधार्धर्मवाणी तेन सम्यगुदिताऽपि न ते धर्मं किञ्चिदवापतुः, प्रत्युत धनं जीवि-
तोपायं याचितं ताभ्यां “एतद्वत्त्वा ब्रज, अन्यथानहि” । तत आपाढः सिंहश्चतृपान्तिके गत्वाऽवक्—
“जो जूष ! तव चक्रवर्तिसंबन्धि नाटकं दर्शयामि” । नृपः प्राह—“सज्जो जव” । अथ सप्ताहेन जगत-
चक्रिनाटकं नवमकरोत् । ततो नाट्यप्रारम्भे पञ्चशती राजकुमाराणां सज्जिता, कथितं च—“अहं यत्क-
रोमि जवन्निरपि तदेव करणीयं । ततः स्वयं जरतीञ्च्य चक्रोत्पत्तिपट्टखण्डसाधनं कृत्वा घात्रिंशत्सहस्रमु-
कुटवन्धनृपाः कृताः चतुरशीतिलक्षा ह्यगजरथाश्च निर्मिताः, पञ्चवतिकोटिजटान्वितः पट्टखण्डान्
विजित्य विद्याधरस्त्रीरत्नं परिणीय ऋषभकूटेऽभिधानं लिखित्वा एकलक्षद्विचतिसहस्रस्त्रीपरिवृतो गृहे
समेतः राज्याभिप्रेकः कृतश्चेत्यादि सर्वं कृत्वा क्रमेण दर्शयन्वने गतः, तत्र चाङ्गुलीयकरलपाताल्ययैव
जगतत्रावनया लब्धकेवलालोको गृहीतज्जव्यलिङ्गो विहितपञ्चमुष्टिलोचः ततः स राजादीन् संबोधय पा-
त्रीकृतराजसुतपञ्चशत्याः प्रदत्तव्रतो जव्यलोकमवोधयत् । ततश्चक्रिनाट्यार्थं समूहीकृतानेकरत्नादिकं तेन-

नेटेन गृहीतं, आजीवितं निःस्वं गतं। अथ स मुनिलैः साधुभिः सहान्यत्र विजहार, गुरुणामपि वन्द्योऽ-
 ऋत् । एतस्वरूपं श्रुत्वा गुर्वादयः पुनः पुनर्मस्तकं धूनयन्ति—“अहो ! देवादयश्चक्रीशक्तिमुडयतां तन्व-
 न्ति ब्रह्मस्वरूपाण्यचेदेन दर्शयन्ति तत्र नाश्चर्य, अनेन तु बाह्यस्वरूपं तादृशं विधायान्तः किमपि तद-
 चेदेन निष्पादितं तन्महदाश्चर्यम् ॥

मायाशनाद्भटमना हि चैक्या, शुद्ध्या समुद्धारित (तः) बाधकस्थले ।

प्रारब्ध(ब्धे) नाट्ये ऋतेशानामके, चित्रस्वरूपं प्रकटीचकार तत् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसहस्राख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ सप्तदशस्तम्भे

त्रयश्चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमं १४३ व्याख्यानम् ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विंशततमं १४४ व्याख्यानं ॥

अथ लोचोऽनर्थकृत्याह—

पुमाननर्थमाप्नोति लोचश्चोचितमानसः । यतो लोचपराचूतः सागरः सागरेऽपतत् ॥ १ ॥

अतिलोचो न कर्तव्यो लोचो नैव च नैव च । अतिलोचाच्चिनद्यात्मा सागरः सागरं गतः ॥ २ ॥

१ 'लोचं नैव परित्यजेत् इति वा पाठः ।'

स्पष्टौ । ज्ञातं वेदं—सागरतीरवर्तिनि ध्यानसागरनाम्नि नगरे चतुर्विंशतिकोटिसुवर्णस्वामी सागरनामा श्रेष्ठी, स च कृतान्त इव ऋदृष्टिः, कितव इव विहितविश्वव्यनः, काकपाक इव कठोरवचनः, सर्प इव कुटिलगतिः, पामर इव कलहमतिः । तस्य चत्वारः पुत्राः । तेषां बध्वश्चतस्रः । कालेन श्रेष्ठिचार्यो परा-सुरभूत् । श्रेष्ठी कृपणत्वात् कृष्णतरलितचित्तवृत्तिर्गृह एव तिष्ठति । तद्गृहौ यः कोऽपि गृहजनो जव्य-भोजनं सुवस्त्रपरिधानं स्नानदानादिकं च कुरुते तेन सहाहर्निशं कलहं विदधाति का वार्ता जिज्ञाच-राणां ? काकादिजिरपि त्यज्यते तस्य द्वारं । पोष्यापोपकगृहिणां लोकाचाररहितत्वेनायशः शोचा-महिमादिहानिश्च । यतः—

वृद्धौ मातापितरौ साध्वी चार्या लघूनि शिशूनि च । अप्युपायशतं कृत्वा पोष्याणि मनुरब्रवीत् ॥ १ ॥
सागरश्रेष्ठिर्गृहे सकलस्वजनाः सीदन्ति । पुत्रवध्वः स्वचन्द्रवृत्त्या श्रेष्ठिनि सुप्ते रात्रौ सुञ्जते क्रीमन्ति च । एकदा नञसि ब्रजन्त्येका योगिनी गवाक्षे तस्थुषीः श्वशुरवासे श्वश्रूराहित्येन म्लानमुखास्ताः स्नुषा अघलोक्य कौतुकेन तासां पुरस्तादुत्तीर्णा । तान्निश्च गोत्रदेवीव वन्दिता मोदकादिदानैश्च नृशं तोषिता सा योगिनी पाठसिद्धं नञोगतिविद्यामन्त्रं दत्त्वा पद्मिणीवाकाशमुत्पपात । एकदा निशि पत्यादियु सुप्तेषु ताः स्नुषास्तेन मन्त्रेणाधिवासितं काष्ठमारुह्य रत्नवीपं गताः, सर्वत्र क्रीमां कृत्वा पथाघात्रौ समागत्य तत् काष्ठं यत्र तत्र प्रोज्झ्य सुप्ताः । एवं सर्वदा रात्रौ कुर्वन्ति । अन्यदा पशुवन्ध्याहादिचिन्ताकारिणा कर्मकरेण काष्ठस्य यत्र तत्र गमागमकारणं जिज्ञासुना रात्रौ प्रह्वन्नवृत्त्या विलोकिं, ज्ञातं वभूनां

चरित्रं, चिन्तितं च—“कथ्ये त्रिलोकत्रिप्यामि एताः क व्रजन्ति ?” । ततो द्वितीयदिनसन्ध्यायां सर्वं
 स्वकायं कृत्वा तत्र शुषिरे काष्ठे प्रविश्य स्थितः । रात्रौ काष्ठं पूर्ववच्चलित्वा गतं स्वर्णक्षीपे । चतस्रोऽपि
 बन्धो बने ब्रमन्ति । कर्मकरोऽपि काष्ठाद्वह्निर्निर्गत्य सर्वत्र सुवर्णं पश्यन् विस्मितः बधूममागमावसरं
 कियत्सुवर्णं गृहीत्वा पूर्वरीत्या शुषिरे प्रविष्टः । आगतास्ताः, मन्त्रशास्त्रोत्पपात दारु, क्षुणं स्वस्थानमा-
 गताः । एवं कियति काले गते कर्मकृत्स्वर्णवलेन गृहकर्म सम्यग् करोति, श्रेष्ठिनः संमुखं वक्ति । श्रेष्ठी-
 धूर्तेन चिन्तितं यद्नेन किमपि लब्धं मद्गृहात् । एकदा रहसि जापितः श्रेष्ठिना तथा यथा तेन सर्वोऽपि
 व्यतिकरो ज्वराजीर्णः प्रकाशितः । “अद्याहं यास्यामि, कदापि त्वया कस्यापि न वाच्यं” इति कर्मकरं
 प्रज्ञाय रात्रौ प्रब्रजः काष्ठशुषिरे स्थितः । पूर्वरीत्या काष्ठं स्वर्णक्षीपं प्राप्तं । निर्गतः श्रेष्ठी । दृष्टा सर्वापि
 जूमिः स्वर्णमयी । लोत्राकुलेन चृतं काष्ठशुषिरं, स्वयं गात्रं संगोष्य (संकुच्य) स्थितः, किञ्चित्स्वर्ण-
 मुत्सङ्गेऽग्रहीत् । ततः बधून्त्रयं काष्ठोपरि तिष्ठति, वयं च वहति इति व्यवस्थया पश्चादागन्तीनां तासां
 मद्वाजारो जातः । यावता समुद्रमध्ये समायातास्तावन्नान्ताः कथयन्ति परस्परं—“एतत्काष्ठं त्यक्त्वा
 जलोपरि यत्काष्ठं तरति तद्गृह्यते” । एतद्ब्रुत्वा मध्यस्थः श्रेष्ठी ब्रूते—“हे बन्धो ! अहं मध्येऽस्मि, न त्या-
 ज्यमेतत्” । ताञ्चिरुक्तं—“चतुर्विंशतिकोटिस्वामिनस्तव किं न्यूनं यदत्र समेतोऽसि ? त्वत्पापं फलितं”
 इत्युक्त्यौपधेर्विना व्याधिर्गड्ढतीति मत्वा, ससागरं तत्काष्ठं सागरान्तः प्रक्षिप्यान्यकाष्ठाधिरूडास्ताः
 स्वावासे समेताः । सागरान्तः पतितः सागरोऽपि द्विधा नीचैर्ययौ ।

लोकाञ्चिच्छूतान् प्रचयन्ति जीवान्, दुःखान्यसक्त्यानि पदे पदेऽपि ।
तृष्णा हि कृष्णाहिवधूरिवोया, निहन्ति चैतन्यमशेषमाशु ॥ १ ॥

यतः—वामदेवेन मित्रेण रूपदेवो वनान्तरे । घोरनिघ्रावशीच्छूतो लक्षलोचन मारुतिः ॥ १ ॥

अथ सर्वेषां पापानां जनको लोच एवेत्याह—
जनकः सर्वदोषाणां गुणमसनराक्षसः । कन्दो व्यसनवह्नीनां लोचः सर्वार्थवाधकः ॥ १ ॥

कण्ठ्यः । जावार्थस्तु संबन्धेन ज्ञेयः—पृथ्वीपुरे शुचंकरविप्रः । तस्य चार्या गुणवती जैनमतधर्ममर्म-
ज्ञाऽश्नत् । एकदा स विप्रः पठनार्थमन्यत्र देशे गतः । तत्र वेदपुराणालङ्कारग्रन्थव्याकरणतर्कसाहित्या-
न्निधानकोशादिशास्त्राणि अधीत्य पदे पदेऽनेकत्रादिनो जित्वा जितकाशिः सन् स्वगृहे समेतः शास्त्रवे-
चूत्वारुन्धरं सर्वेषां पुरोऽत्यन्तं दर्शयति । तदा परमार्हती तन्नार्या दध्यौ—“अनेन मिथ्याशास्त्रमेकान्त-
वादमग्रमधीतं, परं स्याद्वादमार्गाङ्गिनरो वस्तुषु योग्यायोग्यविवेचनं न जानाति, अतोऽहं पृष्ठामि” । इति
ध्यात्वा साऽपृष्ठत्—“हे स्वामिन् ! सर्वेषां पापानां जनकः कः ? तदुच्यतां” । विप्रेणोक्तं—“हे नार्ये !
शास्त्रायवलोक्य कथयामि” । ततो यावद्वास्त्रमधीतं तावत्सर्वं विलोकितं पुस्तकन्यस्तं, परं पापस्य
पिता न निर्गतः । ततो विप्रः खिन्नो चार्यां ग्राह—“शास्त्रे त्वत्प्रश्नं नास्ति, त्वयैतत्कुतः श्रुतं ?” ।
साऽऽह—“मया तु मार्गे ब्रजन्त्या जैनमुनिमुखत इत्थं पूर्वं श्रुतं यत्सर्वेषां पापानां जनक एकोऽस्ति
अतस्तन्नाम पृष्ठामि युष्मन्मन्थं” । विप्रः ग्राह—“तत्र गत्वा पृष्ठयते, निःसंदेहत्वमाप्यते” । स साच्च-

न्तिके गत्वा स्थितः । गीर्वाणचापया कृतप्रश्नानां सम्यगुत्तरं प्राप्य हृष्टः, पुनः पप्रञ्च—“स्वामिन् !
 पापस्य जनकाहानं कथय” । गुरुराह—सन्ध्यायामत्रागन्तव्यं, तन्नाम कथयिष्ये” । स गतः । अत्र
 गुरुणा ध्यातं—“नूनमेगोऽस्य प्रतियोधार्थं प्रेषितोऽस्ति, अत उपायेन बोधयामि” । ततो गुरु-
 षैकस्मै श्राद्धाय जलाय प्रोक्तं—“हे रले अमूढ्ये गृह्णतो मम प्रेषय, कार्यमस्ति, अन्यच्च श्वपाकहस्ता-
 न्यामेकं खरशवमानाद्योपाश्रयतः शतहस्तेभ्यो वहिरेकान्तस्थले स्थाप्य” । श्राद्धेन तत्कार्यं शीघ्रं कृतं ।
 ततः सन्ध्याकाले समागते विप्रे ब्रह्मं तं प्रति गुरुराह—“एकमस्त्कार्यं त्वं करोषि चेत्तदा इदं रत्नं
 ददामि, कार्यं कृते पुनर्द्वितीयं च” । सोऽपि श्रुत्वा रले दृष्ट्वा हृष्टः प्राह—“पूज्य ! कथय कार्यं” ।
 मुनिः प्राह—“एतद्रुपाश्रयान्यर्णे एकं खरस्य शवं पतितमस्ति, तस्मिन्नत्रस्थे सति अस्माकं स्वाध्यायादि-
 धर्मकार्येऽन्तरायः स्यात्, अतस्तद्रुत्पाद्य वहिः प्रदेशे निक्षिप” । तेनाऽपि ध्यातं—“अन्धकारे प्रसृते
 माम्प्रतं विप्रं वेदपारगं को जानाति ? अतः स्वार्थं साधयामि” । ततः श्वपाकसदृशं वेपं विधाय तस्म-
 न्मन्त्रमृतकं स्कन्धे निधाय यज्ञोपवीतं संगोप्य ब्राह्मप्रदेशे परिष्ठाप्य शीघ्रं स्नात्वा च समागतः । गुरुं
 प्राह—“स्वामिन् ! मया तत्कृतं, युष्मन्वाक्यं स्वयं पालयत” । सूरिणा वै रले दत्ते । पुनर्गुरुं प्राह सः—
 “हे जगवन् ! तद्रुत्तरं प्रकाशय” । सूरिः प्राह—अद्यापि त्वया न ज्ञातं ?” । स दधौ सुलज्जवोधित्वाद्-
 नेकशास्त्रज्ञत्वात्मस्य ग्विचारेणोपपन्नः—“अहो ! अहं विप्रो ब्रह्म जानातीति ब्राह्मणः गायत्रीजापकृद्-
 पीटर्शी निन्द्यदशां लोचान्निश्चूलः प्राप्तः । यद्रुत्तरं विद्यते धर्मशास्त्रादिषु—

लोचश्चेदतिपापकर्मजनको य(त)द्यस्ति किं पातकैः,
सत्यं चेत्तपसाऽपि किं युचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् ।
सौजन्यं यदि किं निजैश्च महिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः,

ततः स्वगृह एत्य चार्यां प्राह—“हे चार्थे ! जैनसूरिणाऽहं सम्यग्बोधितः, एष धर्मो लोकोत्तरः
सर्वोत्तमश्च, अजितेनैकेन लोचनेन सर्वं व्यर्थं, लोचनप्रस्तः सर्वाणि पापानि करोति” । ततः स गुरुसमीपं
गत्वा नत्वा च विशासिं चकार—“स्वामिन् ! मम ज्ञानादिरत्नत्रयं शुष्मत्पसादेन प्राप्तं
गुरुं प्राशंसत् ॥

लोचनियग्रहसमो न हि धर्मो, लोचनसंग्रहसमं न हि पापम् ।
निःस्पृहेण गुरुणा हितयुक्त्या, स्त्रीनियुक्त(क्तः)प्रतिबोधित(तः)विप्रः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसद्ब्रह्मव्यायामुपदेशप्रासादयन्थवृत्तौ

सप्तदशस्तम्भे चतुश्चत्वारिंशदधिकविंशततमं २४४
व्याख्यानम् ॥

पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमं १४५ व्याख्यानम् ॥

अत्र लोचविपाकमाह—

आरन्व्यते पूरयितुं लोचगतीं यथा यथा । तथा तथा महच्चित्रं मुद्गरेप विवर्धते ॥ १ ॥

अनन्ता जोजनाद्वादविषयऽध्यसंचयाः । युक्तास्तथापि लोचस्य नास्योऽपि परिपूर्यते ॥ २ ॥

स्पष्टौ । अत्रार्थं मुञ्चमचक्रिणो ज्ञातं—स्वर्गाद्भौ देवौ मुहूर्दौ विश्वानरधन्वन्तरिनामानौ एकः आश्वोऽ-
परश्च तापसजक्तः स्वस्वधर्मं वर्णयन्तौ धर्मपरीक्षार्थं मृत्युलोके आगतौ । तदा मिथिलेशपद्मरथो राज्यं
स्यक्त्वा वामुपूच्यजिनान्तिके दीक्षां दात्वा मार्गं गच्छति, तं वीक्ष्यानेकमरसान्नादिना लोचितीऽपि क्षुधा-
दितीऽपि न चचाल । ततोऽध्वन्येकस्मिन् कण्टकास्तीक्ष्णा द्वितीयस्मिन् जेक्यश्च त्रिकुर्विताः । तृतीय-
मार्गाजत्र ईर्यासमितिपरश्चरणयो रुधिरघ्नाय उत्पन्नेऽपि कण्टकाकुलमार्गं न जहौ । ततो गीतनृत्यरथ्या-
दिभूषैः क्षोचितीऽपि न स्वहितः । ततो नैमित्तिकस्वरूपाणि कृत्वाऽऽहुः—“ओ मुने ! वयं त्रिकालज्ञा-
जानीमो यत्रचदीयमायुर्वहस्ति, अतो यावन्फलं जोगान् युक्त्वा वार्धके तपः कुर्वीयाः” । ततो ब्रती
जगौ—“यद्यार्थुर्वहु तदा चिरकालं चारित्रं पालयिष्ये, जोगस्पृहा अनन्तशः कृताः, अथ यावज्जीवं
तस्य स्पृहा नास्ति” । ततस्तौ जिनशासनं प्रशशंसतुः । अथारण्ये जटी जीर्णतापसो जमदग्निनामा

१ गुणपर्याय आसराब्धोऽन पुस्तके.

निरं तपस्तपन् ध्यानमग्नोऽस्ति । तल्पार्ध आगत्य तत्कूर्चे चटकचटकीरूपं कृत्वा स्थितौ । चटकः प्राह स्वां प्रियां प्रति वृवाचा—“अहं हिमवन्तं यामि कतिचिद्दिनान्तर एष्यामि” । चटकी प्राह—“तत्र कयाचित्मह रागः स्यात्तदाऽहं किं कुर्वे प्रियत्रया ?” तदा तेन गोहत्यादिशपथाः कृताः, तथाऽपि सा स्माह—चेदहं नायामि तदा एतद्विषोपेन विष्ये इदंशं शपथं करोषि चेत्तदा गच्छ । तद्भुत्वा रुष्टेन पश्चित्तर्जनाथं करो कूर्चे प्रसारितौ “अरे पक्षिणौ ! अहं कथं पापी ? जूतं” । तद्बुचलुः—“हे तपोनिधे ! कोपं मा कृथाः, आत्मशाखं पश्य । यतः—

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च । तस्मात् पुत्रमुखं वीक्ष्य सर्वकार्याणि साधयेत् ॥ १ ॥
त्वमप्यपुत्रोऽसि, अतस्ते कथं गतिः ?” । इति श्रुत्वा स क्षुभितस्तपांसि हित्वा कोष्ठकनगरे जितशत्रु-
गृहाण” । ततः कन्यान्तःपुरे गतः । राजाऽह—“मम शतमिताः सुताः सन्ति, या त्वां समीहते तां

ताः कुञ्जीकृताः । ततः पश्चात्प्रलमानेनाङ्गणे रेणुमध्ये एका पुत्रिका सुग्धा क्रीमन्ती दृष्टा । तस्या वीजपू-
दर्शिते तथा पाणिसत्र प्रसारितः । तत “इयं मां वाञ्छति” इत्युक्त्वोत्पात्य दात्वा गतः । राजा शाप-
त्रीत्या सहस्रगोकुलदास्यादियुता सा दत्ता । तदनु वृपप्रार्थनया तेन ताः सञ्जीकृताः । वन आश्रमं
कृत्वा सहस्रशो लालिता यौवनं प्राप्ता । तस्याः पाणिग्रहणं कृतं । कलुकात्वे चरुषयं ब्रह्मदत्रियजनकं
साधयित्वाऽर्पितं रेणुकया हस्त्रियचरुर्भक्षितः । ब्रह्मचरुर्हस्तिनापुरेशानन्तवीर्यस्य नार्यायाः स्वचगिन्याः

प्रेषितः । रेणुका रामं प्रसूते स ऋग्निनी कृतवीर्यं च । अत्रान्तरे एको विद्याचूदतिसारी तत्रागतः ।
 रामेण तस्य समाधिः कृता । तेन परशुविद्या दत्ता । रामेण माधिता । परशुराम इति प्रमिद्धिर्जाता ।
 देवताधिष्ठितं कुगरं लात्वा त्रमति । एकदा रेणुका ऋग्निन्या मिलनार्थं गता । तत्र ऋग्निनीपतिना साकं
 मङ्गोऽचूत् तेन पुत्रो जातः । रामेण कुशीलां स्वमातरं ज्ञात्वा सुतयुता माता मारिता । ततोऽनन्तवी-
 र्येण रुष्टेन तदाश्रमो विनाशितः । रामेण परशुना स हतः । तत्राप्ये कृतवीर्यस्तपरप्रकृतिवर्गैः स्या-
 पितः । तेन पितुर्वैरनिर्यातनार्थं जमदग्निर्हृतः । रामेण कृतवीर्यं हत्वा तत्राज्यं लब्धं । तदा कृतवीर्य-
 स्यैका सगर्जा राज्ञी नष्टा तापसाश्रमे गता । तैरपि प्रब्रह्मं राज्ञः स्त्रियं मत्वा ऋमिगृहे रक्षिता । तावता
 रामेण हृत्रियोपरि रुष्टेन सप्तकृत्वः पृथ्वी निःहृत्रिया कृता । तेषां दंष्ट्रा लात्वा स्यालं चूत्वा सत्रायां
 स्वममीपेऽस्थापयत् । अथैकेन नैमित्तिकेन रामस्य पूर्वमुक्तमस्ति—“येन पुरुषेणागतेन तन्निरीक्षितेनेमा
 दंष्ट्राः क्षेरीरूपा ऋविष्यन्ति, तां च यः खादिष्यति तत्कराच्यां त्वन्मृत्युः” । ततस्तेन दानशाला का-
 रिता, तत्र सिंहासने दंष्ट्रास्थालं मुक्तमस्ति एकदा परशुरामः हृत्रियवधार्थं त्रमति, यत्र यत्र हृत्रियस्य
 वामोऽस्ति तत्र तत्र परशुतो ज्वलनज्वाला निर्गच्छति, यत्र तथा राजस्त्रिया गर्भः प्रसूतः ऋमिमध्य उत्प-
 न्तत्वाल्बुचूम इति नाम दत्तं तत्र परशुमध्यतः पुनः पुनर्ज्वाला निःसरति, तदा परशुपतिना तापसाः
 वृथाः—“युष्मदाश्रमे कोऽपि हृत्रियो विज्ञायते” । तेऽच्यधुः—“वयं तापसाः हृत्रिया एव” । ततः स

स्वपुर एत्य राज्यं चकार । अत्रान्तरे वैताड्ये मेघनादविद्याचृता नैमित्तिकाः पृष्टाः—“मपुत्र्याः को वरो जावी ?” । ते प्राहुः—“सुचूमो ऋविष्यति” । ततस्तेन स्वपुत्री चूमिगृहस्थस्यैव तस्य परिणायिता । अन्यदा सुचूमस्तत्रस्थो मातरं पप्रह—“हे मातः ! पृथ्वी एतावत्येवास्ति ?” ततो माताऽवक्—“वत्स ! त्वत्पिता परशुरामेण हतः, अधुना स हस्तिनापुरराज्यं करोति तद्भयादावामत्र स्थितौ” । इति श्रुत्वा सरुष्टो मेघनादयुतस्तत्रायातः । तद्दृशा दंष्ट्राः सर्वाः परमाश्रत्वं प्राप्ताः । तां दैरेयीमशितुं लग्नः । रामरक्षपादा हन्तुं धाविताः । मेघनादेन त्रासिताः । एतद्दृत्तान्तं श्रुत्वा परशुकरो हन्तुं शीघ्रं स्वयमागतः । सुचूमेन तदुपरि स्थालं ब्रमयित्वा मुक्तं, तच्चक्रं देवाधिष्ठितं जातं, तेन स पञ्चत्वं प्राप । देवैः सुचूमोपरि पुष्पवृष्टिः कृता । तद्वैरात् सुचूमेनैकविंशतिवारान्निर्वाहणी पृथ्वी कृता । क्रमेण पट्टखण्णराज्यं लब्धं । लोचाघ्रातकीखण्णद्वितीयद्वीपचरतपट्टखण्णं साधयितुं सोद्यमी जातः । तदा देवदानवविद्याधरैरिति निषिद्धः—“पूर्वं चरतेश्वरादिभिः स्वाज्ञावशावर्तिनः पट्टखण्णा एव विहिताः । अनन्तकालेऽनन्ताश्चक्रिणः संजाता ऋविष्यन्ति च, तेपामेतावत्येव नीतिः स्थितिश्च” । इत्यादिवाक्यान्यवगणय्य स्वसैन्येन सह लवणाम्भोजोनिध्यन्यर्णे समागात्, स्वचर्मरत्नं करस्पर्शेन वितत्य सर्वसैन्यं तदुपरि निवेश्य लवणसमुद्रस्य पारं प्राप्तुकामश्चचाल । ततः सर्वदेवैः स्वस्वमनसि ध्यातं—“अस्य बहवः सेवका देवाः सन्ति किं मद्भक्त्याऽस्य ऋवेत् ? न किमपि” इति ध्यात्वा सर्वैर्मुक्तः द्विलह्योजनमितसागरे मग्नः सप्तमावनौ गतः ॥

के न यान्ति धनलोत्रपिशाच-श्लक्षित्तपुरुषा विपदोघम् ।
मार्वाचौमपदतोऽपि सुश्रूमः, सप्तमावनिमवाप च लोचतः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ सप्तदशश्लोकम्ने
पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमं १४९ व्याख्यानम् ॥

षट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमं १४६ व्याख्यानं ॥

अथ क्रोधपिण्ड उच्यते—

उच्चाटनादिसामर्थ्यं शापमन्त्रतपोवलम् । प्रदर्श्य क्रोधतो लाति क्रोधपिण्डः स उच्यते ॥ १ ॥

स्पष्टः । जात्रार्थस्तु पुरो वदयमाणज्ञातेन ज्ञेयः । तथाहि—इत्तिकडेपे नगरे साधुरेको मानरूपणपारणे
धिगजातीयगृहं गतः । तत्र मृतकशुक्रत्युत्सवे विप्रेभ्यो दीयमानेषु घृतपूरुषु बहुकालं यागदुर्वं स्थितोऽपि
चिह्नं न प्राप, प्रत्युत ते द्विजाः साधवज्ञां चक्रुः—“निर्गन्ध निगन्धास्सदीयस्यलात्” । तदा माधुः
क्रोधादवदत्—“अधुनाऽस्मिन् कार्ये न ददासि तर्हि पुनरेतादृश्येव कारणे समेप्याम्यहं” । इत्युक्त्वा
निर्गतः । दैवशाक्तस्य द्वितीयो मनुष्यो मृतः । साधुरपि तत्रैव तन्मासिके गतः । चिरेणाप्यलब्धचिह्नः

कोपाज्जडप—“पुनरेतत्सदृश्येव कार्यं जायमान एष्याम्यहं” । इति तथैवोक्त्वा चक्षितः । विधिवशा-
 चृतीयो मृतः । तन्मासिके स एव साधुस्तत्रागतः । बहुकालेऽपि जिज्ञां न लब्धवान् । ततोऽवोचत्—
 “तथैवान्यस्मिन्नेवञ्चूते कार्यं दास्यसि” इति जडपन् व्याधुष्य गह्वन् धारपालेन दृष्टः, तेन च गृह्हाधि-
 पस्य निवेदितं—“अयं साधुः पुनः पुनर्जिज्ञामप्राप्य गह्वति, एनं संमान्य ददालु” । गृह्हाधिपेन
 चिन्तितं—“किमपि कारणमस्ति, अन्यथा मासे मासे मृतकोत्सवः कथं समायाति ? एतादृशेन कार्येण
 संपाद्यमानेन श्रान्तः, अथैनं संतोषयामि” । ततः शीघ्रं समुत्थाय गह्वन्तं साधुं नत्वा प्राह—“स्वामिन् !
 ममापराधं क्षमस्व, घृतपूराणि गृहीत्वा ममानुग्रहं कुरु, जीवितदानं देहि” इति क्षमयित्वा यथेष्टं घृत-
 पूरैः प्रतिवाञ्छितवान् । इत्येवं क्रोधपिण्डः स साधुरालोचनासमये ज्ञातो गुरुभिः । तैः प्रायश्चित्तदानेन
 स निर्मलो विहितः ॥

अथ मानपिण्डस्वरूपमाह—

द्वन्धिपूर्णस्वमेवासीत्युत्साहितोऽन्यसाधुभिः । गृह्णिष्यो गर्वितो गुरुन्मानपिण्डः स उच्यते ॥ १ ॥
 स्पष्टः । प्रावार्थस्तु यथा—कोशलदेशे निरिपुष्वितनगरे सेवतिकोत्सवे तरुणश्रमणानां संज्ञापे एके-
 नोक्तं—“अद्य तु बहवोऽपि सेवतिका लन्थन्ते, परं यः कद्वयेऽप्यानयति स द्वन्धिमान्” । अन्येनोक्तं—
 “किं घृतगुणरहिताजिस्ताभिः स्तोकाजिश्च ?” । ततो गर्वपर्वत एकः छुह्वकोऽवोचत्—“कद्वयेऽहमीदृशीं
 सेवतिकां प्रचुरामानेभ्यामि” । इति कृतप्रतिज्ञो द्वितीयदिने तदर्थं इत्यगृहे तादृशास्ता निरीक्ष्य तादृ-

ह्रिणीं त्रिविधोक्तिप्रार्थितामप्यददतीं स आख्यत् साहङ्कारं—“यथा तथाऽप्यहमिमां गृहीष्ये” । तयो-
 कं—“यद्येवं जवेत्तदाऽवश्यं मम नासा घर्षणीया” । तुङ्गकोऽपि तस्याः पतिं पर्यदासीनं कुतोऽपि ज्ञात्वा—
 “को जवतां मध्ये देवदत्ताख्यः ?” इत्यवृत्तत् । केनाप्युक्तं—“किं तेन सह कृत्यमस्ति ?” । स आह—
 “क्लिष्टिद्याचिष्ये” । तेऽप्युचुः—“अहो ! किं शून्यगृहेषु सुकुमारिकां विलोकयसि ?” । तदपहासामया-
 देवदत्तः स्वयमाह—“यद्, सोऽहमस्मि” । तुङ्गकेनोक्तं—“यदि तेषां पक्षां मध्ये त्वं न जवसि, सप्तम-
 श्वासि तदा वच्मि” । ते सर्वेऽपि सविस्मयमूचुः—“ते के पद् ?” । स आह—

श्वेताङ्गुलिर्वकोद्गुयी तीर्थस्नाता च किङ्करः । हृदनो गृध्ररिङ्गी च पमेते गृह्णिणीवशाः ॥ १ ॥
 तत्राद्यो यथा—एकः कुलपुत्रकः प्रियानिर्देशकारी लुधाबुय्योचितज्जोवनः शय्यास्थया पत्न्या जणि-
 तः—“यदा जोद्ग्यसे तदा बुद्धीजस्मापनीय ज्वलनेन्धनाद्यानय, येन शीघ्रं ज्ञोजयामि” इति निलं तथा
 कुर्वन् बुद्धीजस्मापनयनाज्ञातश्वेताङ्गुलिलोकेन श्वेताङ्गुलिरित्युच्यते ? । वकोद्गुयी यथा—कश्चित्
 प्रियावचनानुगः पत्न्या जणितः—“जलाशयात्प्रत्यहं त्वयैव जलमानेतव्यं” । ततः स तत्कुर्वाणोऽपि दिने
 लज्जामानोऽन्धकारे तरुगं याति, वकाश्चोद्गुयन्ते इति लोकेन वकोद्गुयीत्युच्यते २ । तीर्थस्नाता यथा—
 कश्चित्कान्तायत्तो याचितस्नानः पत्न्योचे—“गृह स्नानसामग्रीं गृहीत्वा तत्रैव सरस्तीरे स्नात्वा शीघ्रं
 समागढेः” इति स तत्र स्नानकरणालोकेन तीर्थस्नातेत्युच्यते ३ । अथ किङ्करो यथा—एकः प्रियानुरागी

प्रातरुत्थाय “प्रिये किं करोमि ?” इत्याह । तस्या वाक्यतः खण्डनपेणादिकरणाद्धोकेः किङ्कर इत्युक्तम् ।
 अथवा—ब्रह्मदत्तचक्रिणा देवतापार्श्वार्थस्वर्गतिर्यग्वाङ्मानं याञ्चितं । तयोक्तं—“यदि मया दत्ता विद्याऽ-
 न्यस्यै कथयिष्यसि तदा तव मृतिर्जाविनी” । एकदाऽन्तःपुरस्थस्य चक्रिणो विलेपनार्थं चन्दनफलोत्तकं
 राहया घृतं । तदा जित्तिस्थया गृहगोधिकाया स्वजापया पतिः प्रोक्तः—“चन्दनं देहि मां” । स ग्राह—
 “तदन्यर्णाह्वात्वा ददामि तदा राजा मां हन्त्येव” । साऽवक्—“यदि न ददासि चन्दनं तदाऽहं मृतैव” ।
 इति श्रुत्वा चक्री जहास । तदा राज्ञी प्राह—“यदि न कथयसि हास्यहेतुं तदाऽहं मृतैव” ।
 भूपोऽवक्—“तर्हि चितापार्श्वे गङ्गा, हास्यहेतौ प्रोक्ते मम मृतिर्जाविनी” । कलहेऽस्यक्ते राज्ञ्या सह
 चितायां प्रवेष्टुं चक्षितः । अत्रान्तरे पथि राज्ञोऽश्वानां ब्रह्मणाय यवच्युतं शकटं सेवकैर्नीयमानं वीक्ष्य नागी
 ङ्गं प्राह—“मम यवपूतकं देहि” । वोक्तदोऽवदत्—“यद्यमुं तुज्यं ददामि तदा नृपसेवका मम प्राणान्
 गृह्णन्ति” । साऽवक्—“यदि न दास्यसि तदाऽहं मृतैव” । वोक्तदोऽवक्—“अहं तु चक्रिवन्तरीकिङ्करो
 नासि यः प्रियावचसा मर्तुं चच्छास” । इति श्रुत्वा चक्री दध्यौ—“अहं पशुतोऽपि मूर्खः, यतस्तषाक्या-
 न्मर्तुं चक्षितोऽसि” । ततो वोक्तं गुरुं कृत्वा पश्चादवले ष । हदनो यथा—“एकः कुलपुत्रको चार्यो-
 ऽऽदेशादपत्यानां क्रीणामूत्रोत्सर्गादिविधापनेन तत्प्योतकदाहनादिकर्मकरणेन च दुर्गन्धवस्त्रादिना
 लोकेन हदन इत्युच्यते ५ । गुभ्ररिङ्गी यथा—कश्चिन्नो जनायोपविष्टो व्यञ्जनतक्रादि याचते, निजमहिलया
 गृहकर्मव्यग्रतया साधिक्षेपं “गृहाण” इत्युक्ते दूराद्गृध्र इव रिङ्गन् रिङ्गन् स तदासन्नं यातीति लोकेन

गुप्रग्निनीलुच्यते ६ । तदहो ! एते पद् गृहिणीवशाः” । इति कुवकवचनं श्रुत्वा पर्यसुलौकिकं—“तैः
 पत्रिरयेक एवामौ” । देवदत्तोऽप्याह—“किममीषां वचनैः ? याचस्व मनोऽचीष्टं” । कुवक ऊचै—
 “यद्यत्रं तद्दिं घृतगुणान्विताः प्रचूताः सेवतिका देहि मे निजगृहात्” । आमेत्युक्तत्वोल्याय कश्चित्तपनीघृ-
 तान्तः स कुवकं वारेऽवस्थाप्य गृहिणीं कार्यव्यपदेशेन मादमारोप्य मुनियचित्तसर्वदानसामग्रीममेल-
 यत् । कुवकेन म्यनासाऽद्भुत्विघर्षदर्शनेन तस्या ज्ञापितं नामार्घ्यणं । ततस्तेनाकार्यं मुनये सेवतिका दत्ते ।
 नोऽपि तां प्राप्य हृष्टः सर्वेषां साधूनां पुरः स्वगुणं स्वखड्धि चावर्णयत् । एकदाऽऽब्लोचनाममथे गुरुभिः
 पृष्टं—“त्वया मूलोत्तरगुणेषु किञ्चित्कदापि खण्डनं कृतमस्ति ?” । सोऽवक्—“मयंकदा देवदत्तगृहे
 भवनिक्कार्थं महानामन्वरः कृतः” । सूरिराह—“एष मानपिण्डः साधुभिः त्रिकालं परवस्तुषु गाढानुराग-
 विरहितैर्न सेव्यः” । इति श्रुत्वा स स्वमनिन्दत् इति ॥

क्रोधपिण्डमयमनान्मुनिधर्म—द्योतनं भवति नैव तथैव ।

मानपिण्डमपहाय निरीहिः, पिण्डशुद्धिवचना खलु कार्या ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायासुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ सप्तदशस्तम्भे
 पद्मत्वारिशदधिकद्विशततमं २४६ व्याख्यानम् ॥

सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमं १७७ व्याख्यानं ॥

अथ लोचपिण्डमाह—

स्निग्धं मनोहरं पिण्डं वीक्ष्यातिरसलोलुपः । सर्वत्राटल्यनूचानो लोचपिण्डः स उच्यते ॥ १ ॥

स्पष्टः । जावार्थस्तु सिंहकेशरजातेन ज्ञेयः । तथाहि—चम्पायां सुव्रतनामा साधुः मासकृपणपारणे
 द्व्याद्यन्निग्रहं चतुर्विधं व्यव्यक्त्रकालजावाद्गृहीत्वा प्रथमपौरुष्यमेव गोचर्यर्थं निर्गतः । उत्कृष्टतपोयु-
 क्त्वात्सर्वः कालो गोचरीयोग्यः । यत उक्तं—“निञ्चत्रत्तरस त्रिकुस्स कप्पति एगं गोयरकालं” इत्यादि
 सामाचारीसूत्रं ज्ञेयं, नित्यमेकाशनिनः साधोरेकवारं गोचर्याः काले गृहस्थगृहे पारणार्थं निष्क्रमितुं प्रवेष्टुं
 च कटपते, न तु द्वितीयवारं । यद्येकवारं युक्ते सति आचार्योपाध्यायग्लानादीनां वैयावृत्त्यं कर्तुं न
 शक्नोति तदा द्विरपि युक्ते, तपसो हि वैयावृत्त्यं गरीय इति । अथवा वस्तिकूर्चकक्षादिरोमाणि न
 जातानि तावच्छुद्धकीलुहकयोरपि विर्युञ्जानयोर्न दोषः । एकान्तरोपवासिनः साधोरेकगोचरकालेन न
 निर्वाहस्तदा द्वितीयवारं स निश्कृते । षष्ठत्रककस्य द्वौ गोचरकालौ । अष्टमत्रककस्य चतुःपञ्चोपवास-
 कारकस्य च सर्वेऽपि गोचरकालाः, यदेवञ्चा भवति तदा निश्कृते, न तु प्रातर्गृहीतमेव धारयेत्, संचये
 जीवसंस्कादिदोषसंभवात्, इति प्रसङ्गात् (दर्शितं) । अथ स मुनिराहारार्थं पुरे ब्रमन् स्वजनादौ
 सिंहकेशरमोदकस्य लाहणीं (प्रचावनां) जायमानां वीक्ष्याचिन्तयत्—“अद्य मया मोदका एव प्राध्या-

सेऽपि सिंहेकेशरत्ना एव” इत्यत्रिग्रहं संप्रधार्य त्रिदायां प्रविष्टः, लोबुपतयाऽन्यत् प्रतिषेधति, तांश्चाद-
 न्तमानः संजातक्लिष्टाध्यवसायः केशरानेव ध्यायन् परित्रमति स्म । मध्याह्नो जातः । ततो “न लब्धा
 मया मोदका” इति प्रणष्टचित्तो बभूव । ततो गृहघारे प्रविशन् धर्मलाजस्थाने सिंहेकेशरा इति वदति ।
 एवं सकलमपि दिनं ज्ञान्त्वा रात्रौ तत्रैवापणवीथीचत्वरचतुष्पादिषु त्रमति स्म । पश्चात्पौर्णमीप्रतिले-
 खनप्रतिक्रमणक्रियादिकालोद्धनमपि न स्मृतिगोचरीकृतं । आस्वदंशुत्रिश्रुम्बिते लोकैः प्रारब्धगमनाग-
 मने पापं जन्तुरत्यर्थमालोक्य गमनं कार्यमित्यपि न स्मृतं । इत्थं त्रमन् रजनीयामद्वयं व्यतिचक्राम ।
 ततः श्रावकगृहे प्रविवेश । धर्मलाजस्थाने सिंहेकेशरा इत्युवाच । सोऽपि श्रावकोऽन्युत्थानादिकं
 विधाय “अतर्कितमकाले मुनेरागमनं कथं जातं?” इति विचिन्त्य दध्यौ—“अयं साधुः कृपकोऽद्यत्र वासरे
 मयाऽप्रमत्तज्ञानान्वितो दृष्टः, प्रागप्ययं धनधान्यसुवर्णकामिनीदासदास्यादिसंश्रुतं गृहं त्यक्त्वा वैरा-
 ग्येण प्रत्रजितः, तत्तन्वर्महं वेत्ति, गीतायांऽद्यमस्ति, परं सहसाऽत्रागमनं रात्रौ जातं तस्य को हेतुः?
 यद्यस्य विद्यमानदोषान् प्रत्यदं कथयामि तदा श्राद्धत्वं मयि कुतः? परमनेकसिद्धान्तपदार्थज्ञस्याग्रे मम
 एव जानन्ति परमार्थमस्य मनोगतं, स्वदृषवाह्यव्यवहारतीतचेष्टावीक्षणं चास्मादृशां विषयादिरतानां, अतो ज्ञानिन
 नीयः । तथापि गुणग्रहणबुद्ध्याऽवश्यं परीक्षा कार्या । यतोऽसौ प्रतिपातज्ञानयुक्तोऽस्ति? अथवा देश-
 मात्रेण?” इति विचिन्त्य पुनर्दध्यां—“नास्य काचिद्विषयोन्मुखी चेष्टा दृश्यते, न च परधनस्वर्णहरणा-

दिचेष्टा वीक्ष्यते, यथाच्चादितासेन ज्ञापते, क्रमेण पदस्थापनयतनापरश्च दृश्यते, अतो नासौ मूलगुण-
 घातकः । आहारात्रिवायुकस्तु ज्ञायते” । इति ध्यात्वा तेन नानारसवत्यः शर्कराः खण्डखण्डकघृतपूर-
 चत् । तन्निशाम्य स श्रावो दध्यौ—“अद्यापि साधुर्यं मार्गृतः, यतोऽजिग्रहावुचितं नाङ्गीकरोति, इत्यवो-
 नुसारेण याञ्चामपि न विधत्ते, ततः कथं ज्ञायतंऽस्याजिग्रहः? परं प्रवेशसमये सिंहकेशरा इति प्रोचमस्ति,
 तेन परिज्ञायते, नूनमनेनैते न कापि लब्धाः, तेनास्य चित्तं ग्रणष्टं” । ततस्तेन लाह्णिकागतमोदक-
 चृतचाजनमुपढौकितं “जगवन् ! ममालुग्रहं कुरु, गृहाण सिंहकेशरान्” । तेन ते गृहीताः, स्वस्थीकृतं
 तस्य मनः । ततः श्रावो दध्यौ—“चत्वारी जज्ञा मुनीनां विद्यन्ते, तथाहि—रात्रौ गृहीतान्नं रात्रावेव
 युक्ते १, रात्रौ गृहीतं दिवसे युक्ते २, दिवसे गृहीतं रात्रौ ३, दिवसगृहीतं दिवसे ४ च । एषु ऋज्ञेषु
 अन्य एवार्हः, शेषास्त्रयस्तु नार्हाः । कदाचिद्धोलुपतयाऽऽहारं करिष्यति तदोत्तरगुणहानिर्जविष्यति,
 क्रमेण मूलगुणघातोऽपि स्यात्, तेन महती क्षतिः, रात्रिचोजनमनन्तदोषदूषितं इत्यसौ गीतार्थत्वाजान-
 न्नपि अधुना चेतसि तन्न स्फुरति । अथाहं तथा कुर्वे यदस्य कालनिर्णयेन महागुणः स्यात्” । इति
 ध्यात्वा युक्त्या च विनयं विधायोक्तवान्—“स्वामिन् ! अद्य महन्नाग्यं मम यद्ययं जङ्गमकल्पवृक्षा गुरु-
 पार्श्वे गृहीतव्यशिक्षाः सहसा मद्गृहे समागताः, त्रवदीयसाधुस्वरूपावलोकनेन पूर्वमुनयः पुण्फरीकाद्याः
 सर्वेऽप्यवेक्षिताः, एवं धन्यः संतोषी त्वं, पीयूषसमं त्रवदाचरणं चरणकरणं च । अहं मोहग्रस्तः कञ्चेज्जि-

यमौख्यप्रशंसः पुत्रकलत्रासक्तश्चैकमुलेन शुष्मदीयसङ्गाववर्णनायामक्षमः । ईदृशेऽपि मयि अत्र पादाव-
धारणेन महती कृपा कृता । अत्रैकं प्रशोत्तरं प्रयत्न—प्रत्यहं प्रजाते चित्रतारकनिरीक्षिते गगने सति
नमस्कारादि प्रत्याख्यानं करोमि, अद्य मया पुरिमहं प्रत्याख्यातं, तत्किं पूर्णं न वेति ?” । ततो मुनिना
श्रुतदत्तोपयोगेन तारामण्डलं निरीक्षितं तेनोपलक्षिता यामघ्नयातीता मध्यरात्रीति । उक्तं चोत्तरा-
ध्ययने पद्मिंशाध्ययने—

पढमं पोरसिं सद्भायं, वीञ्चं जाणं जीयायई ।

तइयाए निहमोसं तु, चउत्थिए ञ्चूयोऽत्रि सद्भायं ॥ १ ॥

अथ रात्रिजागचतुष्कलानोपायमाह—

जं नेइ जया रत्तिं, नरकत्तं तंमि नह चउझाए । संपत्ते विरमिजा, सद्भाय पडंसकावमि ॥ १ ॥
यन्नयति प्रापयति समासिं यदा रात्रिं नइत्तं यस्मिन् दिने यस्मिन् इत्त्रे यस्मिन्नइत्त्रेऽस्तमिते रात्रिपर्य-
न्तो जवति, तच्च नइत्तं रविनइत्त्रात् प्रायश्चतुर्दशं जवतीति वृत्त्याः, तस्मिन्नइत्त्रे नचथतुर्थजागे संप्राप्ते
विरमेत् निवर्तंत स्वाध्यायात् प्रदोषकाले रात्रिमुखे प्रारब्धादिति शेषः । इत्थं ज्ञात्वाऽपि मनोज्ञमं हा
मडेन मया विरूपमाचरितं, धिक्जे लोचाञ्चिचूत्स्य जीवितं । ज्ञोः श्रावक! जैनशासनतत्त्वज्ञ! धन्योऽसि
कृतपुण्योऽसि त्वं, यदहं सिंहकेशरप्रदानात्पूर्वार्धप्रत्याख्यानप्रश्नेन संसारे निमज्जन् रक्षितः । सत्येयं तव
चोदना, मार्गत्रष्टस्य मम मार्गप्रापकत्वात् त्वं धर्मगुरुरसि, तव चातुर्यं वैर्यं च वागगोचरं” इत्यात्मनिन्दो

तस्य स्तुतिं च विधाय निशां ज्ञात्वा गमनेऽनाचारः स्यात् । अथ गृहं मार्गयित्वा तत्रैकान्ते तस्यै
 ध्यानपरः । प्रजाते तदाहारपरिष्ठापनार्थं शुक्लस्थण्डिलचर्मौ गत्वा विधिना मोदकैश्चूरयन् बगदण्डस्यु-
 धातिकर्माण्युद्देधोत्पन्नकेवलज्ञानो जातः । देवैः स्वर्णम्बुजं विहितं, तत्र स्थित्वा देशानां ददौ । तद्वृद्धा
 तद्व्यावकादीनां विसयोऽचूत् ॥

लोचनपिण्डग्रहणं न विशुद्धं, सिंहकेशरमिवात्मनि धार्यम् ।

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसद्ब्रह्माख्यायामुपदेशप्राप्तादग्रन्थवृत्तौ सप्तदशस्तम्भे
 सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमं १४७ व्याख्यानम् ॥

अष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमं १४७ व्याख्यानं ॥

अथ दशमाध्याप्रत्याख्यानस्य दश भेदान् तत्फलं चाह—

स्पष्टः । नवरं प्रत्याख्यानदिग्भेदाः पूर्वसूरिचिनिर्गदिता ज्ञाष्ये—
 प्रत्याख्यानानि दिग्भेदैः कालिकानि प्रचक्षते । यथोत्तरं प्रत्याख्यानं वर्धमानफलं भवेत् ॥ १ ॥

नवकारसद्विय १ पोरिसि २ पुरिमहे ३ गासणे ४ गासणे ५ १ ।

आयंविद ६ अत्तत्ते ७ चरिमे अ ८ अत्तिगहे ए विगई १० ॥ १ ॥

अत्रायं नमस्कारसद्वितं प्रत्याख्यानं । तत्र प्रत्याख्यानचक्रपरिहारार्थमनाजोगसहनाकारलक्षणौ
घावाकारौ क्षेयौ । ननु कालस्यानुच्यमानत्वात्सङ्केतप्रत्याख्यानमेवेदं प्रतिज्ञाति, तत्कथमत्राप्रत्याख्यान-
मभिधीयते ? सत्यं, सहितगव्देन मुहूर्तस्य विशेषितत्वाददोषः । अथ मुहूर्तगव्दोऽध्यत्र न श्रूयते,
तत्कथं तस्य विशेषत्वं ? न खलु गगनारविन्देऽसति अमन्दामोदमुन्दरमित्यादीनि विशेषणानि तस्य
सहृदयैर्विधीयते । अत्र व्रत उत्तरं—अत्राप्रत्याख्यानमध्ये तावदस्य पागात् पौरुषीप्रत्याख्यानस्य च
वग्रथमाणत्वान्निश्चितं तदव्यागं मुहूर्तं एवावशिष्यते, ततस्तस्य विशेषत्वं नानुपपन्नं । अथ मुहूर्तव्यादि-
कमपि कस्मान्न लभ्यते ? यत एक एव मुहूर्तः विशेषः ? उच्यते—अष्टपाकारत्वादस्य । पौर्णव्यां हि
पनाकाराः । अस्मिंश्च प्रत्याख्याने आकारव्यवृत्ति स्वल्प एव कालोऽवशिष्यते, स च नमस्कारमद्वितः,
पूर्णेऽपि काले नमस्कारपाठमन्तरेण प्रत्याख्यानस्यापूर्वमाणत्वात्, सत्यपि नमस्कारपाठे मुहूर्ताच्यन्तरे
प्रत्याख्यानचक्रात्, ततः निश्चमेतत् । अथ प्रथम एव मुहूर्तं इति कुतो लभ्यते ? उच्यते—सूत्रे सूत्रे उगगण
इति वचनात् पौरुषीप्रत्याख्यानवत् । किंच नमस्कारमद्वितपौरुष्यादिकालप्रत्याख्यानं सूयोदयात्प्राग् यद्यु-
च्यते तदा मुच्यति, नान्यथा, शेषप्रत्याख्यानानि सूयोदयात्पश्चादपि कियन्ते । नमस्कारमद्विनं यदि
सूयोदयात्प्रागुच्चारितं तदा तत्पूर्तः पश्चादपि पौरुष्यादिकं सर्वं कियते । स्वस्वावधिमध्ये नमस्कारसद्वि-

तोच्चारं विना सूर्योदयादनु कालप्रत्याख्यानं न शुध्यति । यदि दिनोदयात्प्राग् नमस्कारं विना पौरुष्या-
दिकृतं तदा तत्पूर्वैरुर्ध्वमपरं कालप्रत्याख्यानं न शुध्यति, तन्मध्ये तु शुध्यतीति वृष्यव्यवहारः । इत्यं
त्राययोत्तराध्ययनोरुक्त्या निर्धृता पौरुषी प्रहरस्लन्मितकालं यावत्प्रत्याख्याति । अत्र प्रत्याख्यानं पद्माकारा
ज्ञेयाः । तथा सार्धपौरुषीप्रत्याख्यानं पौरुषीवर्षाच्चं, तस्य तदन्तर्गतत्वात् १ । पुरस्मिहं ति—पूर्वार्धं दिन-
स्माद्यं प्रहरष्यं तत्प्रत्याख्याति । अत्र पद्माकाराः पौरुषीसत्का वाच्याः, एको महत्तराकारोऽधिकः कार्यः,
तेन सह सप्त स्युः, सूर्योदयात्पूर्वार्धं यावच्चार्थं । किंच नमस्कारसहितादि प्रत्याख्यानं सूर्योदयात्प्राग् न
स्वीकृतं तथापि पूर्वार्धप्रमुखं भवति । अपरार्धप्रत्याख्यानमपि प्रहरष्यवर्षाच्चं पूर्वार्धप्रत्याख्यानवर्षाच्च-
नीयं ३ । एगासणमिति—एकं सकृदशनं भोजनं, एकं वा आसनं एकाशनं एकासनं वा प्रत्याख्यानं ।
अत्राष्टावाकारा भवन्ति ४ । एगवाणैति—एकाशनवदाकुञ्चनप्रसारणाकारवर्षमेकमव्वितीयं स्यानमङ्ग-
विन्यासरूपं यत्र तदेकस्थानं प्रत्याख्यानं, तद्यथा—भोजनकालेऽङ्गोपाङ्गं यथा स्थापितं तस्मिंस्तथास्थि-
तेनैव भोक्तव्यं, मुखस्य हस्तस्य चाराव्यपरिहारत्वात्तच्चलनं न प्रतिषिद्धमिति । नन्वेकाशनादिप्रत्या-
ख्यानं कथमश्वाप्रत्याख्यानं ? न ह्यत्र कालनियमः श्रूयते । सत्यं, अश्वाप्रत्याख्यानपूर्वाणि प्रायैकैकाश-
नादीनि क्रियन्ते, अतो नश्यते इति ५ । आर्यं विलमिति—आचाम्बो (म्बं) अथवाश्रावणं आम्बं
चतुर्थो रस्ताच्यां निर्धृतं, एतच्च त्रिविधं, तथाहि—उदनं १, कुट्टमापानं २, सक्तुश्च ३, तानधिकृत्य

ज्वति । अथवाऽवश्रावणमिव लोके यद्भ्रादिकं निरसीञ्च्य निःसरति तदाचाम्दं । अवाटावाकाराः
 मन्ति इति ६ । अञकारार्थे पद्याकाराः, ञकेन चोजनेन अर्थः प्रयोजनं ञकार्यः, न विद्यते ञकार्यो
 यस्मिन् सोऽञकार्य उपवास इत्यर्थः । तथा च रात्रौ चतुर्धाऽऽहारो निषिद्धः द्वितीयदिने चोपवासं वि-
 धत्ते, तं प्रति चतुर्थप्रत्याख्यानं स्यात् । अपि च रात्रिप्रत्याख्यानं विनोपोषितस्तस्य अञत्तहं इति पाठः
 प्रोच्यः, न चतुर्थञकं । अथवोपवासदिनात्पूर्वपश्चाद्दिनयोरुचयकोटिमिखनमेकाशनं दधाति तस्मै चतु-
 र्थञकं अञत्तहं इति ज्ञायते इति वृद्धसंप्रदायः ७ । तथा चरमो दिवसस्य ञवस्य वा पाश्चात्यजागस्तत्र
 क्रियमाणं प्रत्याख्यानं दिवसचरिमं ञवचरिमं चेति कथ्यते । अत्र चत्वार आकाराः । अथ साधूनां
 सर्वदा रात्रौ त्रिविधत्रिविधेन चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं स्याद्यावज्जीवं, ब्राह्मणां तु यथाशक्त्या चतुर्विध-
 त्रिविधादिकं विधेयं इति ७ । अथान्निग्रहप्रत्याख्याने चत्वार आकारा ज्वन्ति । अनुष्ठमुष्टिग्रन्थ्यादिकं
 सर्वमन्निग्रहे संभवति । अथ प्रमादपरिजिहीर्षोहिं प्रत्याख्यानं विना न युक्तं कृणमप्यासितुमिति नम-
 स्कारसहितादिकालप्रत्याख्यानपूर्त्तिसमये ग्रन्थिसहितादि कार्यं, ग्रन्थिसहितं मुष्टिसहितं च बहुवारो-
 पधादिज्जो जिनां बालगलानादीनामपि सुनाध्यमित्यप्रमादहेतुः । तथा च महाफलं सकृत्कृतग्रन्थिसहित-
 मात्रकपदियद्दीक्षुत्तमांसमद्यासक्तुकुविन्दादेशिव । तथाहि—

१ पूर्वदिनरात्रौ.

दितिपुरे कुविन्दनामा तन्तुकारो मद्यादिरतः । तस्यैकदा वज्रस्वामिसूरिणा संपर्को जातः । तैः प्रोक्तं
 जे निचमप्पमत्ता गंठिं वंधंति गंठिसहियस्स । सग्गापवग्गसोक्कं तेहि निव्वं सगंठिस्मि ॥ १ ॥
 अणिक्कण नमुक्कारं निच्चं विस्सरणवज्जियं धन्ना । पारंति गंठिसहियं गंठिं सह कम्मगंठीहिं ॥ २ ॥
 रात्रिचतुर्विधाहारपरिहारस्थानोपवेशनपूर्वकताम्बूलादिव्यापारणमुखशुद्धिकरणादिविधिना अन्ध्रिस-
 हितप्रत्याख्यानपालने एकवारज्जो जिनः प्रतिमासमेकोनत्रिंशत् दिवारज्जो जिनस्त्वष्टाविंशतिर्निर्जला लप-
 वासाः स्युरिति वृक्षाः । जोजनताम्बूलजलव्यापारणौ हि प्रत्यहं घटीष्यसंज्ञवे मास एकोनत्रिंशत्
 घटीचतुष्टयसंज्ञवे त्वष्टाविंशतिरुपवासा इत्यादि श्रुत्वा प्रबुद्धः स अन्ध्रिसहितं प्रत्याख्यानं दधौ । ततः
 स क्रमेण पञ्चत्वमवाप्य कपर्दियहोऽचूत् । अथ वज्रस्वामी चतुर्विधसङ्घैः परिवृतः सिद्धगिरियात्रार्थमच-
 लत् । अन्तराले पुण्फरीकञ्चूदाश्रितेन मिथ्यात्विवेनोपसर्गाः कृताः, दिङ्मूढं सङ्घं विधायागम्यातिदी-
 र्घायतपर्वतीञ्चूय तेन गमनमार्गः सर्वत्र रुद्धः । तदा सूरयः शासनदेवान् सस्मार । इतश्च स कपर्दियहो
 नूतनोत्पन्नत्वाद्ध्यौ—“मया किं पुण्यं विहितं ? येनात्र देवसौख्यं प्राप्तं ?” । ततोऽवधिज्ञानेन नि-
 र्धारितं, “अहो ! गुरुदत्तप्रत्याख्यानफलं स्फुटमेव, अधुनाऽहं तं गुरुं वन्दे” । ततः स प्राग्जवस्वरूपं
 कृत्वा सूरिणामन्वयं एत्य ननाम, इत्याख्याते स्म—“हे स्वामिन् ! हे पूज्य ! मामुपलक्षयसि ?” ।
 सूरयो दरापूर्वपाठकत्वाद्युपयोगं दत्त्वा तत्प्राग्जववृत्तमाहुः । ततः स देवः प्राह—“मम कार्यं किञ्चित्स-

मादिज" । सूरिः प्राह—“केनापि ड्टेनात्र सहे उषत्रवः कृतोऽस्ति, तं निवारय” । तत्क्षणं तं जित्वा
 भिञ्जगिरिशलात् पातितवान् । स महर्हरं नंदा कापि ड्वं विवेश । ततो निरुपसर्गाः समद्वा गुरवः सि-
 ज्वाचले महामहेनाजगमुः । तदा सूरिणा शत्रुञ्जयशैलेऽधिष्ठायकत्वेन कपर्दिशयो न्यधीयत । अत एव
 पूर्वसूरिणा युगादिदेवस्तुतौ संस्मृतोऽस्ति—

यः पूर्वं तन्तुवायः सुकृतकृतलवैडुङ्कृतैः पूरितोऽपि

प्रत्याख्यानप्रज्ञावादमरमुगदृशामातिश्रेयं प्रपदे ।

मेवाहेवाकिगाली प्रथमजिनपदाम्भोजयोस्तीर्थरक्षा-

ददः श्रीयशराजः स जवतु जविनां विघ्नमर्दी कपर्दिः ॥ १ ॥

एवं युक्त्या ग्रन्थसहितमजिग्रहप्रत्याख्यानफलमुक्तं ए । तथा निर्विकृतिकं प्रत्याख्यानं विकृतित्या-
 गरूपं । अत्रार्थो नव वाऽऽकाराः सन्ति । यत्रोद्दिष्टविवेकोऽद्रवरूपाणं नवनीतगुणादीनां कर्तुं शक्यते
 तत्र नवाकाराः, ववरूपाणं विकृतीनामुद्भुतमशक्यानामष्टावाकारा इति । अत्र बहु वक्तव्यं, तत्प्रयत्न-
 मारोद्धारवृत्तितोऽवसेयं । अत्र विकृतिभोजनफलमुच्यते—

विगडं विगडंजीउ विगडगं जो उ जुंजए साहू । विगडं विगडसहावा विगडं विगडं बला नेइ ॥ १ ॥
 विगतेर्नरकतिर्यकुदेवकुमानुपत्वादिकाया चीतस्वस्तः साधुः विकृति क्षीरादिकं चापरं विकृतिगतं
 क्षेयादिकं यो बुद्धे स कुगतिं प्राप्नोति, कुतः ? विकृतिर्वलात् जीयमनिञ्जन्तमपि विकृतिस्वभावा मनो-

विकारकारिस्वजाया विकृतिः विगतिं कुगतिं नयति इत्यर्थः । अतो विकृतिः कारणे सति ग्राह्येति १० ।
 अर्थेषां प्रत्याख्यानानां फलं श्लोकार्थेनोक्तं, तत्स्वरूपं चेदं—नारकी जीवोऽकामनिर्जराग्निः कर्माणि
 शतवर्षान्तकालेन यावन्ति क्षिपति तावन्मितकर्माणि नमस्कारसहिताख्यप्रत्याख्यानेन जातुकजीवः क्षयं
 नयति । पौरुषीप्रत्याख्यानेन तु सहस्रवर्षमितपापकर्माणि क्षिपति । सार्धपौरुषीप्रत्याख्यानेन दशसहस्र-
 वर्षमिताशुभकर्माणि क्षयीभवन्ति । नारकिजीवकर्म सर्वत्र आद्यं, तथाहि—नारकी जीवः श्वत्रस्थितः
 शुधातृपादेवत्राद्यनन्तवेदनां लक्षवर्षाणि यावदनुभूत्याकामनिर्जरया प्राग्भवोपाजितनिकाचितकर्मबन्धवि-
 ब्धेदं तनोति तावद्वर्षमितं कर्मैकेन पूर्वार्धप्रत्याख्यानेन विलयं याति । एवं वर्धमानवर्धमान (उत्तरोत्तर)
 प्रत्याख्यानं प्रति दशगुणोऽङ्कः प्रवर्धनीयः । तथाहि—एकाशनेन दशलक्षवर्षकर्माणि क्षिपति । निर्वि-
 क्रुत्या कोटिमितवर्षकर्माणि विशीर्यन्ते । एकस्थानेन दशवर्षकोटिसत्ककर्माणि क्षयीभवन्ति । आचाम्बेन
 शतकोटिवर्षकर्माणि गच्छन्ति । (अग्निग्रहेण सहस्रकोटिवर्षकर्म क्षीयते) । उपवासेन दशसहस्रकोटिवर्ष-
 कर्माणि विलयं याति । पष्ठतपसा एकलक्षकोटिवर्षकर्माणि यान्ति । अष्टमतपसा दशलक्षकोटिवर्षैर्नारक-
 वेद्यकर्माणि विलयीभवन्ति । इत्यादि ज्ञेयं ।

इत्यादिप्रत्याख्यानफलं श्रुत्वा वलात्कारेणापि योग्यानां तत्कारयितव्यं तथाहि—

पाटलिपुरे शकनालसुतः श्रीयकमन्त्री श्रीनन्दराजस्य व्यापारमुज्जं चिरं दधार । पश्चाद्दीक्षां श्रीयक्रोऽ-
 क्षीचकार । स शुधावानेकजकमपि तपः कर्तुं न क्षमः, क्रियां तनोति । एकदा पर्युषणयां यक्षार्थया

तत्र गिन्या स सद्बोद्ध इजं प्रेरितः—“हे बन्धो ! प्रत्याख्यानानां फलं त्वं जानामि, अधुना साधुत्वं
 त्वया स्वीकृतं, पर्युपाण्यां विशेषतरं तपो विधेयं” । इत्यादिचिगिनीसाध्वीवचसा लक्षितः न पौर्णीप्रत्या-
 ख्यानं जग्राह । तदवधौ पूर्णे पुनर्यशासाध्व्या प्रेरितः—“त्वं पूर्वोर्ध्वं प्रत्याख्याहि, इदं पूर्वोर्ध्वं प्रत्या-
 ख्यानं कालश्चेत्यपरिपाठ्यापि सुखं यास्यति” । इति श्रुत्वा तत्रैवामौ प्रत्यपादि । पुनः समयेऽचिहितः—
 “उदानीमपार्थं यावत्सिष्ठ” । सोऽपि तथैवाकार्षीत् । पुनः साख्यत्—“जो बन्धो ! अधुना प्रत्यासन्ना
 रात्रिः सुप्तस्य सुखं यास्यति, तदत्रकार्यं प्रत्याख्याहि” । इत्युक्तः न तथाऽकरोत् । ततो निशीथे प्राप्तेऽ-
 न्नौ कुल्पीक्या प्रमरन्त्या देवगुरुं स्मरन् विपद्य त्रिदिवं ययौ । ततः सा साध्वी चतुर्विंशतिवारं न गृह्णाति
 प्रायश्चित्तं न किञ्चित्कर्तव्यमस्ति” । ततः सद्बोद्धोऽकथयत्—“अत्रत्या शुष्कजात्रयेदं व्यधायि, तत इह ते
 हृदये निर्वृतिर्जायते, नान्यथा” । ततः सा श्रमणसङ्घं ग्राह—“यदि जिनः साक्षादाख्याति तदा मे
 वृत्त, किं करोमि ?” । सद्बुद्धः स्माह—“एतां श्रीसीमन्धरपार्थं नय” । साऽख्यत्—“युवं निर्विभगल्यर्थ
 कायोत्सर्गण तिष्ठत” । तत्सद्बुद्धे प्रतिपदाने देवी तां जिनान्तिकेऽनैपीत् । प्रष्टुं नत्वा साख्या स्वोदन्तः
 प्रोक्तः । जिनोऽवक्—“त्वं निर्दोषाऽसि” तां वीक्ष्य तत्रत्या जना आश्चर्यं प्रापुः । जिनः कृपया तन्निमित्तं
 चूलिकाप्यं व्याचक्रे । ततः सा त्रिन्नसंदेहा निजाश्रमं देव्याऽऽनीता । सद्बुद्धेन कायोत्सर्गः पारितः । सा नत्तं
 स्माह—“श्रीसीमन्धरो मन्सुरेण सद्बुद्धाय पदानि प्रैषीत् चत्वार्यर्धयवनानि च” । उक्तं च परिशिष्टपर्यवन्धे—

ज्ञाना च विमुक्तिश्च रतिकष्टमथापरम् । तथा विधिकचर्या च तानि चैतानि नामतः ॥ १ ॥
 अर्थेक्या वाचनया मया तानि धृतानि च । उज्जितानि च सङ्घाय तत्प्रत्याख्यानपूर्वकम् ॥ २ ॥
 आचाराङ्गस्य चूले षे आद्यमध्ययनष्यम् । दशवैकालिकस्यान्यदथ सङ्घेन योजितम् ॥ ३ ॥
 ततो यदार्था श्रीस्थूलज्जादीनां पुरः प्रत्यहं श्रीसीमन्धरनिगदितं श्रीयकप्रत्याख्यानफलमवर्णयत् ॥

यदार्थया प्रेरितसाधुश्रीयक, एकोपवासेन गतिं शुचां दधौ ।

सीमन्धरेणापि हि शंसिताडुजौ, कुर्यात्ततः कारयतां तपःस्पृहाम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ सप्तदश-

सप्तमेऽष्टचत्वारिंशदधिकविंशततमं १४७ व्याख्यानम् ॥

एकोनपञ्चाशदधिकद्विंशततमं व्याख्यानं १४८

अथ दशप्रत्याख्यानमाह—

प्रत्याख्यानं विधा प्रोक्तं मूलोत्तरगुणारमकम् । द्वितीयं दशधा ज्ञेयमनागतादित्रेदकम् ॥ १ ॥
 प्रतीति अन्वितस्वरूपप्रवृत्तिप्रतिकूलतया आख्यानं प्रत्याख्यानं तद्विधा—मूलगुणा यतीनां महा-
 व्रतानि श्राद्धानामणुव्रतानि । उत्तरगुणास्तु यतीनां पिण्डविशुद्ध्यादयः, श्राद्धानां गुणव्रतादयः । तत्र
 स्वयं प्रत्याख्यानकाले विनयपुरस्सरं सम्यगुपयुक्तः श्रीगुरुवचनमनुसरन् प्रत्याख्यानं कुरुते । तत्र प्रत्या-

ख्याने चतुर्नद्री, यथा—स्वयं शिष्यः प्रत्याख्यानस्वरूपं जानन् इत्येव गुरोः पार्श्वं करोतीति प्रथमो
 चक्रः १ । गुरोर्ज्ञस्य स्वयमजानन् करोतीति द्वितीयः २ । शिष्यस्य ज्ञत्वे गुरोरज्ञत्वे तृतीयः ३ । शिष्यस्य
 गुरोश्चाज्ञत्वे चतुर्थः ४ । तत्राद्यो चक्रः शुद्धः । द्वितीयोऽपि शुद्धः, यदा गुरुर्ज्ञाता स्वयमजानानं शिष्यं
 संश्लेषतो बोधयित्वा प्रत्याख्यानं कारयति, अन्यथा त्वशुद्धः । एवं तृतीयोऽप्यशुद्धः, परमेषोऽपि तथा-
 विधगुरोरप्राप्तौ गुरुत्रुडुमानाशुरोः संबन्धिनं स्फुटित्व्यमतुलत्रानृशिष्यादिकमज्ञमपि साक्षिणं कृत्वा
 यदा प्रत्याख्याति तदा शुद्धः । चतुर्थस्त्वशुद्ध एवेति । अथोत्तरगुणप्रत्याख्यानं द्वितीयं, तच्च दशधा
 प्रतिदिनोपयोगित्वेन तावद्भ्रण्यतेऽनागतादिकं । उक्तं च—

अणगाय १ मङ्कतं २ कोम्सिद्धियं ३ नियंदि ४ अणगारं ५ ।

सागार ६ निरवसेसं ७ परिमाणकनं ८ संकेय ए अज्ञा १० ॥ १ ॥

अनागतं जाविप्रत्याख्यानं चविष्यति पर्युषणादि पर्थ, तत्र चाष्टमादि तपः कार्य, पर्युषणादौ सुरि-
 खानादिवैद्यावृत्यकरणान्तरायसद्भावात्तत्पर्वतोऽर्वागेव तत्तपःकरणं अनागतं तपः १ । अतिक्रान्तं एव-
 मेवगुरुविश्रामणादिकार्यव्याकुलतया न तपति पर्युषणादौ, तदूर्ध्वं तत्पर्वणि व्यतीते तत्तपःकरणं अति-
 क्रान्तं २ । कोटिसहितं प्रजातेऽन्नकार्यमुपवासं यत् कृत्वा उपवासं करोति द्वितीयप्रजातेऽपि इति कोटि-
 द्विकमिलने पूर्वदिने कृतं तस्यामेव वेदायां तपः प्रत्याख्याति तत्कोटी, एवं प्रत्याख्यानपारणादर्वागाना-
 म्यादितपःकरणं तत्कोटितपः ३ । नियद्वियं—नितरां यन्त्रितं प्रतिज्ञातदिनादौ ग्लानलाघन्तरायस-

ज्ञावेऽपि नियमात् कर्तव्यं, तच्च प्राक् चतुर्दशपूर्वधरादयः कृतवन्तः प्रथमसंहनिनथ, सधिरा अपि पूर्वधरादिकालेऽकार्युः । अधुना त्वेत्तन्नियन्त्रितं प्रत्याख्यानं व्युत्थितम् ४ । अणुगारमिति—अनाकारं आकारैर्महत्तरादित्रिर्यद्विरहितं तदनाकारं, अस्मिन्नपि अनाचोगसहस्रकारौ वावाकारौ वाच्यौ, येन कदाचिदनाचोगतः सहसा वा रजसेन मुखेऽङ्कुलितृणादि द्विपेन्निपतेषा कुतोऽपि इति । कृताकारविकल्पानं । एतेषु मत्सु गुर्वाशया महति कार्यार्थे शुनिक्रियामपि कुर्वतो न जङ्गः ६ । निरवशेषमिति—अस्यते तदशनं मोदकमण्डकखज्जकादि, पीयत इति पानं खर्जूरचाक्षापानादि, स्वादिमं नालिकेरफलादि गुरुधानादिकं च, स्वादिममेलाफलकर्पूरखज्जपूगीफलादि, इदं (अमुं) चतुर्विधमध्याहारं व्युत्सृजति तन्निरवशेषं प्रत्याख्यानं ७ । परिमाणकरुमिति—परिमाणं सङ्ख्यानं दत्तिकवलगृहत्रिंशदीनां कृतं यस्मिन् सङ्केतो गृहमुच्यते सह नि(सं)केतेन वर्तते, अथवा सङ्केता गृहस्थास्तेषामिदं साङ्केतं प्रत्याख्यानं, प्रायेण गृहस्थानामेवेदं स्यात् इति । अथवा केतं चिह्नमुच्यते, सह केतेन वर्तते तत्सङ्के(के)तं । तच्चैवं स्यात्—श्रावकः कोऽपि पौरुष्यादिप्रत्याख्यानं कृत्वा क्षेत्रादौ गतो गृहे वा तिष्ठन् पूर्णेऽपि पौरुष्यादौ प्रत्याख्याने यावदद्यापि ज्ञोजनसामग्री न जाता तावत्क्षणमपि प्रत्याख्यानरहितो मा चूषमित्यङ्कुष्यादिकं चिह्नं करोति, यावदङ्कुषं मुष्टिं ग्रन्थि वा न मुञ्चामि गृहं वा न प्रविशामि स्वेदविन्दवो वा न युष्यन्ति दीपो

वा यावन्न निर्वाति तावन्न जुञ्जेऽहमिति । केनचित् पौरुष्यादि न कृतं, किंतु केवल एवाजिप्रहः क्रियते
यावन्नख्यादिकं न द्योत्यतीत्यादि, तथा साधोरपीदं भवति ए । अथा इति—अथाशब्देन कालः, तस्य
च कालस्य मुहूर्त्तपौरुष्यादिप्रमाणं यत्प्रत्याख्यानं तदथाप्रत्याख्यानं चरमं इति १० ।
अथ गृहीतं प्रत्याख्यानं सर्वथा दामन्नकवत्पालनीनं, तथाहि—

गजपुरे सुनन्दात् एकः कुञ्जवृत्रोऽभूत् । तस्य जिनदासश्राद्धेन सह भैत्री जाता । तदन्तिके प्रत्याहं
प्रत्याख्यानमाहात्म्यं शृणोति । एकदा श्राद्धेन गुरुसमीपे स नीतः । गुरुणाऽनागतादिप्रत्याख्यानस्यस्यं
तत्फलं च वणिंते । तन्निशम्य सुनन्दो मांसमद्यज्ज्ञप्रत्याख्यानं चात्रेन जग्राह । अन्यदा महति बुद्धि-
क्षे सर्वत्र प्रयते पषारकवत्सर्वोऽपि जनो मांसजद्राणतपरः प्रायोऽजनि । तदा छुधापीनितैः स्वजनैरुपा-
लन्नपूर्वकं कथयित्तस्य श्यालेकेन समं मत्स्यग्रहणार्थं हृदेऽनीयत सः । ततः सुनन्दो जले जालं निक्षेप,
मत्स्यान् प्रेक्ष्य मुयति । तदा चावुकः प्राह—“रे मन्निगिनीपते ! त्वं तन्मुएकवाक्यजाले पतितः कथं
कलत्रादीन् उःसजालतः कथिष्यसि ? तव दयार्थत्वं दृष्टं, दिनद्वये जातेऽपि एकोऽपि मत्स्यो नागात्” ।
स प्राह—“किं करोमि ? अस्थान्यासो मया कदापि न कृतः” । ततः स शिद्वयति, परं स्वचित्ते धर्मनै-
र्भक्ष्यं नामुञ्चत् । तृतीयेऽह्नि तु एकस्य ऊरस्य पदं बुद्धितं वीक्ष्य शोकार्तैः स्वजनान् जग्राह—“अहं तु
जानुचिदिमां न कुर्वे” । इत्युदित्वा तेनादीनमनमा निरवशेयं प्रत्याख्यानमनगनं च विहितं । ततो राज-
गृहे मणिकारश्रेष्ठिरेष्मनि सुतत्वेनोत्पन्नः । पितृभ्यां दामन्नक इति नाम स्यापितं । क्रमाददृश्ये-

प्रमाणे जाते सति मार्युपद्रवेण तस्य सर्वं कुलं विनष्टं । तद्गयेन जीतो हर्म्यान्नष्टः, अन्यत्र ग्राम्यन्
 सागरपोतश्रेष्ठिगृहेऽगात् । तत्र दास्यकर्म कृत्वा प्राणवृत्तिं विदधे । अन्यदा तत्र साधुयुगलमागमत्,
 तयोर्ज्येष्ठस्तु सामुद्रिकशास्त्रदत्तं दामन्नकं वीक्ष्य द्वितीयं मुनिं स्नाह—“असौ दासो वृद्धिं प्राप्तुं
 खड्वस्य गृहस्य स्वामी ज्ञविता” । तत्सर्वं कुड्यान्तरस्थितेन श्रेष्ठिना श्रुतं । यज्राहत स्वोत्पन्नविपाद
 इति दधौ—“नूनमधैवेनं शिशुं केनचिदुपायेन मारयामि । बीजे नष्टेऽङ्कुरस्योज्ज्वलः कुतो जात्री ?” ।
 इति ध्यात्वा सागरश्रेष्ठी मोदकैस्तं बालं प्रलोन्य श्वपचपादके प्रेषितवान् । तत्रैको मातङ्गोऽर्थदानैर्वशी-
 कृतः स तदुपाय समादिष्टः, अत्रिज्ञानं च याचितं श्रेष्ठिना । अथ तं बालं मृगार्चकमिव मुग्धं वीक्ष्य
 संजातकरणः स श्वपाकस्तत्कनिष्ठाङ्गुलिं निरुत्वा तमिदं वचः प्रयूचे—“अरे मुग्ध ! यदि जीवितुमिच्छसि
 तर्हि द्रुतमितो नंद्वा गह्व” । तन्निराम्य कम्पमानाङ्गस्ततो नश्यन् ऋटित्येव क्रमेण यत्र सागरश्रेष्ठिनो
 गोकुलमस्ति तद्ग्रामं प्राप । गोकुलरक्षकेण नयान्वितां तस्य चेष्टां वीक्ष्य पुत्रत्वेन विधाय रक्षितः । क्रमेण
 यौवनं प्राप । अन्यदा सागरश्रेष्ठी गोकुले याति स्म । तत्र द्विन्नाडुड्योपलक्षितं दामन्नकं निरीक्ष्य तत्स-
 मये सद्यः कस्यचित्कार्यस्य मितं विधाय गोकुलपालकमापृच्छ्य श्रेष्ठी स्वपुत्रोपरि लेखं लिखित्वा तस्मै
 दामन्नकाय दत्त्वा प्रैषयत् । स तं दात्वा द्रुतं राजगृहं ययौ । तत्पुरोधाने सरदेवकुले स श्रान्तो विश-
 श्राम, सद्यो निजां प्राप । इतश्च सागरपुत्री विपानान्नी वरार्थिनी तद्देवकुलेऽगमत् । तत्र दामन्नकपाश्वे
 तातमुत्रया मुञ्चितं तं लेखमालोक्य सद्यो लघुहस्ता तमाददौ । तं लेखं विमुद्येत्यवाचयत्—“स्वस्तिश्री-

गोकुलात् श्रेष्ठिसागरदत्तः समुद्रदत्तं पुत्रं सत्वेहमित्यादिरिति अधौतपादस्यास्य पुरा हे वत्स ! त्रिं
 प्रदीयतां, अत्रार्थं संशयो न कार्य” इति वाचयित्वाऽऽन्नराजाकथा विन्दुं विलोभ्य विपशब्दे विपा
 श्यकरोत् तद्रूपमोहिता स्वनाम न्यथात् । ततो मुञ्चयित्वा सा स्वगेहे मुदा समागमत् । प्रबुधः सोऽपि
 गत्वा श्रेष्ठिसुताय लेखमार्पयत् । सोऽपि लेखं वाचयित्वा हृष्टः तात्कालिकलेखेन महताऽम्बरेण तेन सर्व-
 समक्षं स्वचगिनी विगानात्री दत्ता । स तथा समं सुखं व्यवसत् । ततो गोष्ठात्सागरोऽगात् गृहं । तन्नि-
 शम्य विपणो दध्यौ—“अहो ! चिन्तितमन्यथा जातं, अधुना तु जामाता जातस्तथापि प्रपञ्चं विनाय
 मारयासि, पुत्रीविधव्यं च विता तवरे, परंतु वैरी वृद्धिं प्राप्तस्तत्र चारु” । इति ध्यात्वा तं श्रुत्वाकं प्राह—
 “अरे ! तदा लया तदचिज्ञानं प्रदर्शयिहं वञ्चितः, तस्माहं” । सोऽवकृ—“इदानीं दर्शय, अत्रश्यं तं
 इन्मि” । अत्र श्रेष्ठी तद्गुहातसङ्केतं मातृकादेवीगृहे दत्त्वा स्ववेष्टमन्येत्य जामातरं प्राह—“हे वत्स ! त्वं
 स्वपत्न्या सह मातृकादेवीप्रासादे पूजार्थं ब्रज, यत्प्रसादादम्पतिकुशलं स्यात्” । अत्र सूर्यास्तसमये तौ
 तदर्चार्थं प्रचेवतुः । मार्गान्तराले सागरसुतो मिलितः, तेनोक्तं—“कोऽयं प्रथमं पूजायाः समयः, यतः
 प्रदोषो बहुदोषः आसन्नप्रवर्धमानतमोऽजरत्वात्” इत्युक्त्वा तौ तत्र संस्थाप्य स्वयं गतः पूजार्थं । तदन्तः
 प्रविशन् पूर्वश्रेष्ठिसङ्केतितश्रुत्वाकेन ज्ञान्त्या हतः दुर्गाया बलिं कर्तुमिवाग्रत आत्मजो मृतः । तदाकर्ण्य
 मार्गो बहःस्फोटिन पत्रत्वमाप । राजादिजिस्तद्गृहस्वामी दामन्नकः कृतः । एकदा पञ्चाक्षत्री मङ्गलगाव-
 कमुचत एकाभिमां गात्रां शुश्राव—

अणुपुलमावहंतापि आद्यथा तस्स संपथा हुंति । सुहृद्वृत्तक क्व पुण्ड्र जस्स कयंतो बह्वृत्तपक्कं ॥ १ ॥
त्रिवारान् शुत्वा त्रिलक्षदानं तस्सै ददौ । तत्प्रयोजनं नृपेण पृष्टं । दामन्नकः सर्वं प्राक्चरित्रं जगाद ।
ततो शान्तिगुरुसंयोगमवाप्य पुराजवकृतप्रत्याख्यानफलं सम्यगवबुध्य जातिस्मृत्या च विशेषेण धर्मतत्परो
ब्रह्म । ततो देवलोकसुखं प्राप्य क्रमादिदेहे सिद्धिं प्राप्स्यति ॥

वैरिप्रयुक्तं व्यसनं व्यलीकतां, प्रापेति पूर्वं कृतदेशसंयमात् ।

दामन्नकोऽध्यक्षमिथाय तत्फलं, लोकोत्तरं तत्त्वमहो ब्रतात्मनः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंज्ञहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ सप्तदश-
संज्ञे एकोनपञ्चादशधिकविंशततमं ३४९ व्याख्यानम् ॥

पञ्चाशदधिकविंशततमं ३५० व्याख्यानम् ॥

अथ ब्रतखण्डफलमाह—

यथा श्रेष्ठिसुतः पूर्वं धर्मखण्डनयाऽनया (लज्जत्) । धनदाल्यः फलखण्डं मत्स्योदरपरात्रिधः ॥ १ ॥
सप्तः । ज्ञातं चेदं—कनकपुरे कनकरथो राजा । तत्र सागर(रत्नसार)दत्तश्रेष्ठी, तस्यात्मजो धनदत्तः ।
तत्पुरे सिंहलकितवोऽन्यदा देवतालाये गतः, तेनोक्तं—“ब्रह्म्यामि त्वन्मूर्तिं नो चेद्धनं ददासि मे” ।
तयोक्तं—“तव पुण्यं न तथापि गात्रामिमां त्वं गृहाण—

लं चिय विहिण लिहियं, तं चिय परिणमइ सयवलोयस्स ।

इय जाणेचिय धीरा, विहुरेऽनि न कायरा हुंति ॥ ३ ॥

एषा गथा दिनारसहस्रेण देया” । ततो गृहीत्वा गतश्चतुष्पथे । धनदत्तेन वाचयित्वा दिनारसहस्रं दत्त्वा गृहीता । तत्पित्रा ज्ञातं । निष्कासितो गृह्यात् । तत उत्तरदिगं गतो मार्गं चैरिगृहीतः, यणुजार-
काणं दत्तो मूर्ध्नेन । तैः पार्श्वकूले विक्रीतः, तत्र रुधिरकृते पात्रितो (त्वष्टः) गृहीतं रुधिरं, जातो निश्चे-
तनः । रुधिरखरणिदत्त्वा गृहीतो चारणकैः, उत्पाप्य स्वर्णद्वीपे मुक्तः । सर्वत्र गात्रार्थं विचार्य मुलं जीवति ।
तत्र रात्रावरणिकाद्यादिजिरमिमुत्पाद्य तापितः । प्रातरेकत्र चूमौ हेम इष्टं । तत्रेष्टिका निजनामाङ्किताः
पातितः । अष्टौ सहस्राः पद्याधिकाः सङ्घाटकाः कृताः । इतश्च तत्र प्रवह्णिका जलार्थं समायताः । तैः
पृष्टः—“कथं त्वमत्र चोः ?” । तेनोक्तं—मदीयानि सुवर्णैष्टिकारत्नानि चाटकेन गृह्याण, चतुर्थीशं दास्ये,
नान्याग्निना प्रवह्णे सर्वं द्युतं । ततो विश्वास्य कूपे पातितो लोचान्नौस्वामिना । तत्र कूपान्तः मोपान-
पङ्क्तिं दृष्ट्वा । गतस्तेन पथा । इष्टं शून्यं पुरं । तत्र चक्रेश्वरीदेवीचैत्यं रम्यं वीक्ष्य गतो मध्ये । वन्दिता-
पूजिता । त्रिकुण्ड्या देव्या रत्नपथकं दत्तं—एकेन सौभाग्यं, द्वितीयेन रोगोन्नेदः, तृतीयमागत्रशकं,
चतुर्थं त्रिपापहं, पथमं लक्ष्मीदायकं । ततः पुरमध्ये गतः, परं निर्मानुपं । ततो गतो धवलगृहस्योपरि ।
तत्रैका कन्या दृष्टा । तया कृतं स्वागतं । तेन पुरशून्यादिहेतुं पृष्ट्वा साऽऽह—श्रीतिवक्रपुरे महेन्द्रो
राजा मम पिता । एकदा शशुचिर्वेष्टितं नगरं । रात्रौ व्यन्तर एकः समेतः । राज्ञोक्तं—“कल्यं ?” ।

तेनोक्तं—“तव पूर्वजन्ममित्रमस्मि” । “तर्हि मम पुरं समानुपं तत्र मुद्य यत्रोपपन्नः शत्रोर्न स्यात्” । तेनैकं पुरं कूपवाद्ये न्यस्तं, द्वितीयं कूपमार्गैणात्रानीतं । एकदा राक्षसोऽत्रागतः । तेन द्वे अपि नगरे निर्मानुषे कृते । तेन मां विना सर्वमानवाशनं कृतं । सोऽद्य मां परिणेष्यति । यावदिति वार्ता कुरुतः तावद्योश्चि शब्दं कुर्वन् स राक्षसः समागात् । तयोक्तं—“त्वमत्र ह्यन्नं संतिष्ठ, स पापात्मा त्वां न हन्ति, ततोऽनेन चञ्चहासखड्गेन देवपूजासमये पापीयान् हन्तव्यः” । स गुप्तं स्थितः, तेन प्रस्तावे हतः । ततस्तां परिणीय सर्वरत्नादिसारं संगृह्य तत्र कूपे समागतौ । तदा नाविका जलार्थं समागताः । मध्ये मनुष्यौ ज्ञात्वा निष्कासितौ नौस्वामिना नूरमादाय चटापितौ प्रवहणे । नौस्वामिना स्त्रीरूपं काञ्चनं च वीक्ष्य मोहितेन तं विश्वास्य पातितः समुद्रे । गाथार्थं विभावयति । पतता जाग्येन लब्धं फलकं । यावत्कह्लोलैः प्रेर्यमाणो गह्वति तावन्महाकायमत्स्येन गिलितः सफलकः । अत्र महाविपादं प्राप्तो गाथार्थं विभावितवान्—“जं जं विहिणा लिहियं” । अन्येद्युर्मत्स्यस्तस्य आरोण खिन्नलटे गतः गृहीतो धीवरैः । यावद्विदारयन्ति तावन्निःसृतः स पुरुषो मूर्धितः स मन्दं मन्दं सज्जीकृतः । कनकपुरस्वामिनस्तदृ-
त्तान्तं निवेद्यानीतो राजसमीपे । राज्ञा पूर्ववृत्तान्तं स पृष्टः । निवेदितं सर्वमेकान्ते । ततः स्थगिकाधरः कृतः, महासन्मानादिकं दत्तं । एकदा येन कूपे पातितः स इच्चः समेतः तस्मिन् वेलाकूले । ततः प्राचृतं गृहीत्वा नृपात्रे मुक्त्वोपविष्टः । स्थगिकाधरमुपलक्ष्य स वणिग्दध्यौ—“अयं नवीनः, अस्य जाल्यादिकम-
द्यापि कोऽपि न वेत्ति” । ध्यात्वेति प्रारब्ध उपायः । तेन शिक्षिताः श्वपाकाः—“अहं सुवर्णैष्टिकानां

मंपुटानि दास्यामि, चवत्रिसुं स्यगिक्काधरमाद्विङ्गैवं वाच्यं—हे बान्धव ! धनतैरदिनेभिर्भितस्त्वं” इति
 तेषां ज्ञापितं । अन्येद्युस्तैः सर्वं तथा कृतं । तद्दृष्ट्वा राजा पृष्टं—“किमेतत् ?” । तैरुक्तं—“अस्माकं बान्धव-
 वोऽसौ, अतो रुदिसः” । ततः स मत्स्योदरो राजा पृष्टः—“रे रे ! मम गृहे कथमायातः ? सर्वं म्हेडी-
 कृतं” । तेनोक्तम्—“स्वामिन् ! महाप्रबन्धोऽस्ति श्रूयतां ततः “जं चिय०” इत्यादि कथितं तेनामूल-
 चूवं । ततो रत्नपत्रकं जज्ञां विदार्य निष्कास्य राज्ञेऽपितं देव्यपितं । “एतत्पत्रकं मम पार्श्वेऽस्ति पाश्चा-
 त्यसर्वस्वमेतेषां पार्श्वे तिष्ठति” । ततो राजा ते ताहिताः सत्यं प्रोचुः—“दशैयं गृहीता” । अष्टौ संपुटा
 दत्ताः । राजा ते स्फोटिताः । मध्ये दृष्टं नाम धनदत्तस्य । ततो ज्ञेपेनाकारितो नौस्वामी “रे रे मार्यता-
 मेष; अनेन दोहबुद्धिना धनदत्तस्य सर्वं गृहीतं द्विस्रश्च कूपे” एवमुक्त्वा गृहीतं सर्वस्वं, कृतो दरिद्र-
 प्रायः पश्चात्स मोचितो मत्स्योदरेण, निष्कासितो राजा नगरात् गृहीतसर्वस्वः । प्रशंसां कृत्वा मत्स्योदरस्य
 राजा पृष्टं—“कस्य सुतस्त्वं ? कथय” । “देवास्मिन्नेव नगरे श्रेष्ठी रत्नसारनामा मम पिता” इत्यादि-
 वृत्तान्तः प्रोक्तः । हृष्टो राजाऽऽह—“तर्हि गड त्वं स्वपितुर्गृहे” । “देव ! अहं देवदत्तं प्रतीक्षे” ।
 राजोक्तं—“कस्मात्कारणात् ?” । तदा तेन निजप्रियावृत्तान्तः सकलोऽपि निवेदितः । ततः स देवदत्तः
 क्वचित् काले गते आगतः । स प्राचृतं लाल्वा तिलकमञ्जर्यां सहागतः । मत्स्योदरेण नृपाय निवेदितं—
 “स एष देवदत्तः, एषा मम प्रियतमा” । ततो राजा स इज्यः पृष्टः—“केयं सुन्दरी रूपकिन्नरी पिहितान-
 नना ?” । देवदत्तेनोक्तं—“देव ! मया कदाहृषीपादानतीता, परमसौ कथयति यदि राजाऽऽदेशं दास्यति

तदा तव गृहे समेष्यामि” । ततो राज्ञा सा पृथा—“क्वियं वक्ति ? अस्य वाञ्छितं करोपि न वा !” ।
 तदा तव गृहे समेष्यामि” । ततो राज्ञा सा पृथा—“क्वियं वक्ति ? अस्य वाञ्छितं करोपि न वा !” ।
 साऽवक्—“ हे नरनाथ ! मम चर्ताऽनेन समुद्रे पातितः । अहं पतिव्रताऽस्मि । मम वैश्वानरं देहि ।
 एतावद्दिनानि विप्रतार्यात्रानीतः पूर्वं मया चर्तमुखात् “जं चिय विहिणा०” इत्यादि श्रुतं, तदनुसारेण
 सर्वं निष्पन्नं, अतः किं शोचनेन ?” । राज्ञोक्तं—“हे वत्से ! कथं त्वं निजचर्तारमुपलक्ष्यसि ?” ।
 तयोक्तं—“क्वास्ति देव ! मम चर्ताऽनेन पापालम्बना समुद्रे पातितः ?” । ततो राज्ञा दर्शितः स्थगिकाधरः ।
 तयोक्तं—“स्वामिन् ! समानाकृतयः प्रचुराः पुरुषाः सन्ति” । ततो मत्स्योदरेण तिलकपुरवृत्तान्तलेखचर-
 मारणकूपनिःसरणादिकः सर्ववृत्तान्तः कथितः । तथा ज्ञातं “एष मम चर्ता” । राज्ञा देवदत्तो गृहीत-
 सर्वस्वः कृतः । मार्यमाणो मोचितो मत्स्योदरेण । ततो राज्ञाऽनुज्ञातो गतो मत्स्योदरस्तथा सह पितुर्गृहे ।
 तत्र प्रवेशविस्तरः कृतो राज्ञा । ततो हृद्यौ जातौ मातापितरौ । एकदा राज्ञा सह गत उद्याने मुनिवन्द-
 नार्थं । वन्दिता मुनयः । श्रुता धर्मदेशना । तेन मुनिः पृष्ठः—“जगवन् ! पूर्वजन्वे मया किं कृतं ?” ।
 कथयन्ति गुरवः—“मो धनदत्त ! शृणु पूर्वजन्वं । पुरा रत्नपुरे महणाहश्रेष्ठिसुत उद्याने गतो मुनिं ददर्श ।
 तं नत्वा स्थितः । तदा गुरुरुक्तदेशनां श्रुत्वा सम्यक्त्वमूलं गृह्णिधर्ममुपादे । पुनः साधून्तत्वा निजमन्दिरं
 गतः । ज्वयेण जिनचैत्यमुत्तुङ्गं कारयित्वा दध्यौ—“बहुद्रव्यव्ययो मया धर्मरसाधिक्येन पराधीनतया
 कथं कृतः ?” । स एवं वासनात्रद्योऽपि लोकानुरोधेन प्रतिमामप्यकारयत् । पुनर्दध्यौ—“उपाजितयनस्य
 चतुर्थनागो धर्मे निधेयः, मया तु काचिदपि धारणा न कृता, तत्किं कृतं ? अधुनाऽस्य फलं प्रावि न

वा? यतः शास्त्रे लोकास्यापि महत्फलं श्रूयते" । एवं संशयोऽपि पूजादिकं करोति । अन्यदा साधु-
युगलं प्रतिजान्य दधौ—“वद्येते निर्गलं वेपं धारयन्ति तदा जैनधर्मे किं दूषणं लगति? अथवा मया
शुभ्रकर्म अयुञ्जन्त्यानेन चायुजमन्तरान्तर उपार्जयत् । आयुःद्वये विपद्य स देवो सुवनाधिपोऽभवत् ।
ततश्चयुत्वा त्वं मत्स्योदराख्यो जातः ।
कृत्वा कृत्वान्तरा धर्मो, यत्त्वया दूषितस्तदा । सुखानि दुःखमिश्राणि, लब्धानीह ततः सुदृग् ॥ १ ॥
इति श्रुत्वा मूर्ध्नि जातिस्मृतिं प्राप्य सत्यं धर्मधर्मफलं विचार्य पितरावापृञ्च्य प्राप्तवैराग्यो नृपा-
दिनेः सह दीक्षां जमाह । वैमानिकदेवमुखं युक्त्वा महाविदेहे मुक्तिं गतः ॥
मानुष्यकादिनामग्नीं, लब्ध्वा ज्ञात्वा ऋवस्थितिम् । धर्मो निरन्तरं कार्यो, निरन्तरसुखतश्चिन्तिः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ सप्तदश-
सप्तमे पञ्चाशदधिकविराततमं २५० व्याख्यानम् ॥

अथ एकपञ्चाशदधिकद्विराततमं २५१ व्याख्यानं ॥

अथ मौनैकादशीकथामारम्भः--

प्रणम्य श्रीमन्मैत्रेयं, पार्श्वयज्ञादिपूजितम् । माहात्म्यं स्तौमि श्रीमैत्रिकाश्या गद्यपद्यञ्चत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । माहात्म्यं चेदं—वारिकायां श्रीनेमिलिनः समवसृतः । उद्यानपालवाक्यतः श्रीकृष्णो मुदितः सर्वैश्यां श्रीशैवेयं नत्वेति देशनामशृणोत् । यतः—
एगदिने जे देवा चवंति तेसि पि माणुसा ओवा । कतो मे मणुयजवो इति सुरवरो इहिउ ॥ १ ॥

एवं नरत्वं दुर्लभं ज्ञात्वा न प्रमादो विधेयः । यतः—
अत्राण १ संसउं २ चैव मिहत्ताणं ३ तहेव य । रागो ४ दोसो ५ मइअंसो ६ धम्मम्मि च अणायरो ७ ॥ १ ॥

जोगाण दुप्पणिहाणं ८ पमाउं अट्ट महाजवे । संसारुत्तारकामेण सबहा वज्जियघउं ॥ २ ॥
इत्यट्ट प्रमादा हेयाः । इत्यादिधर्मदेशनां श्रुत्वा इन्द्रानुजः श्रीजगद्गुरुं प्राह—“राजकार्यव्यग्रोऽपि
मया कथमजस्रं धर्मो विधीयते ? अतो वर्षवासरेषु एकं सारं दिवसं वद” । जगवानुवाच—हे ब्रह्म !
एवं चेत्तहिं मार्गस्य मासः पक्षे सिते शुचा । एकादशी प्रयत्नेन त्वया सेव्या पीताम्बर ॥ १ ॥
अस्मिन् दिने वर्तमानचतुर्विंशतिकायां त्रयाणां जिनानां पञ्च कट्याणकानि जातानि । यतः—
अस्यां चक्रिपदं हित्वाऽग्रहीदरजिनो ब्रतम् । जन्म दीक्षां च सज्ज्ञानं मही ज्ञानं नमीन्धरः ॥ १ ॥
इत्थं पञ्चसु ऋतेषु नियतं पञ्च पञ्च कट्याणकानि जायन्ते । एवं दशस्वपि क्षेत्रेषु एकत्र मिलनात्
पञ्चाशत्संख्याऽर्हतां कट्याणकानि भवन्ति । त्रिकालविज्ञेयतः सार्धशतं भवेत् । त्रिंशच्चतुर्विंशतिका-
मध्ये नवतिजिनानां तानि १५० ज्ञातव्यानि । अतोऽयं वासरः श्रेष्ठतरः । तथा शैवशास्त्रेऽर्कपुराणे
एकादशीमाहात्म्यं दर्शितं । तथाहि—

हेमन्ते चैव संप्राप्ते मासे मार्गशिते पुनः । शुक्लयज्ञे कुर्यात्पार्थ ! उपोष्यैकादशीं युजाम् ॥ १ ॥

ध्रुवदशविप्रा गृहे यस्य युञ्जते च दिने दिने । एकादश्युपवासेन तत्फलं वाञ्छते नरः ॥ २ ॥

केदारे उदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते । एकादश्युपवासेन पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ३ ॥

एकादशी यथा पार्थ गर्भवासद्वयं करी । व्रतमेतत्समं पुण्यं न भूतं न भविष्यति ॥ ४ ॥

गोमहस्रेण यत्पुण्यं ब्रह्मचारी धनञ्जय । ब्रह्मचारिसहस्रस्य वानप्रस्थस्ततोऽधिकः ॥ ५ ॥

वानप्रस्थमहस्रस्य ऋमिदानं धनञ्जय । ऋमेर्दशगुणं कन्या सर्वाचरणचूषिता ॥ ६ ॥

कन्यादशगुणा विद्या वृश्रिभ्यां च धनञ्जय । विद्याशतगुणं दानं यो ददाति बुभुक्षिते ॥ ७ ॥

अन्नदानात्परं यज्ञं गोमेवं चापि पाण्डव । गोमेधशतगुणं पुण्यं अश्वमेधे कृते सति ॥ ८ ॥

नरमेधेन यज्ञेन अश्वमेधसहस्रकम् । नरमेधशतैव केदारे चैव पाण्डव ॥ ९ ॥

एकादशयामधैर्मुक्तः पुण्यसङ्गा न विद्यते । ब्रह्मादिः पाण्डवश्चेष्ट व्रतं चैतत्समाचरेत् ॥ १० ॥

इति लोक्तग्रन्थोक्तिर्ज्ञेया । श्रीनेमिजिनेश्वरप्रणीतं लोकोत्तरस्य रूपमयं चैकादशीवर्णनं निशम्य श्रीमु-

कुन्दो जिनं प्राह—“केनासौ घ्नः प्राक् समाराधितः ?” । आसौ हरिं प्रति सुव्रतश्रेष्ठिनः संबन्धं

जगौ, तद्यथा—

धातनीत्यादि विजयपत्तने राज्ञा दत्तमंमान इन्धयपङ्क्तिपुरोगः सूरश्रेष्ठ्यचूत् । तस्य सुशीला सूरमती
मान्ता । एतदेव्यः सुलसुप्तो निजान्ते इत्यचिन्तयत्—“प्राक्पुण्यपचैलिमचरेण सौख्यममनुगतवासरान्

गमयामि, परं प्रेत्यहितावहं किञ्चित्करोमि, तद्द्विना सर्वं निरर्थकं” । चिन्तयतीति श्रेष्ठीसि मार्तण्डानो-
दयोऽन्तवत् । प्रातः श्रीगुरुं वन्दितुं प्रथमौ । गुरुत्रिधर्मदेशना प्रारब्धा—

आलस्य १ मोह २ वना ३ अज्ञा ४ कोट्टा ५ पमाय ६ किविण्णता ७ ।
अथ ८ सोगा ए अत्राणा १० वरकेव ११ कुरुहणा १२ रमणा १३ ॥ १ ॥

इति त्रयोदश काठिया (कथा) स्त्याज्याः । ये न त्यजन्ति ते नरकं प्राप्नुवन्ति । यतः—

एणकोनि अरुसय (ङि) लरका नवनवइसहरस पंचसया ।
चुलसी अहीय नरए अपइणम्मि (से) वाही ॥ १ ॥

हे इन्द्रियेश ! श्वत्रादिदुःखत्यागार्थं नित्यं धर्मो विधेयः । अचिन्त्यो महिमा पुण्यस्य । यतः—
जरहे य केइ जीवा मिहादिट्ठी य जदवा जावा । ते मरिज्जण नवमे वरिसम्मि इति केवल्लिणो ॥ १ ॥
सुखत्रयोधिनां न किमपि दुष्करं । इति निशम्य श्रेष्ठी स्माह—“गृहकर्मरतेन मया नित्यं धर्मं कर्तुं
नो शक्यते, तस्मादेकवासरं ब्रूत, यस्मिन् दिन आराधिते सांवत्सरिकपुण्यमाप्यते” । ततो गुरुरगृणात्—
“मार्गशीर्षस्यैकादशीं सितामष्टमहरपौषधोपवासेन सावद्यवागरोधेन मौनेन चाराधय, मासेष्वेकादशस्यपि
विधिवत्तपसि पूर्णे सति मुदोद्यापनं विधेहि” । तदाकर्ण्यैकादशीव्रतं परिकरयुतेन श्रेष्ठिनाऽङ्गीचक्रे ।
अथोद्यापनं व्रते पूर्णे विधिना विदधे । ततस्तस्य पञ्चदशेऽह्नि सहसा शूलमुत्पन्नं । तत्रोगेण पञ्चत्वं प्राप्य
सुरलोके सुरोऽजनि । तत्रारणे कल्पे एकविंशतिसागरोपमायुष्कं परिपाद्य ततश्च्युत्वा इह जरते सौरिपुरे

समृद्धदत्तश्चेष्ट्यजवत्, तस्य श्रीतिमती पत्नी, तस्याः कुशाववातरत् । ततो गर्भमहिम्ना “व्रतं गृह्णामि,
श्यापुत्रनमद्भ्रातृधारकानशानादिभिः पूजयामि, सर्वसंसारिजीवान् व्रतसंपृकान् विदधामि, गीतनृत्यवादि-
त्रवातीविनोदेषु सम्यग्भ्रतपालक्युणान् शृणोमि” इत्यादिदोहृदेषु संपूर्णेषु समये रूपदावण्यसंयुतं तनय-
मसूत । एतस्य नावक्षेपार्थं शुवि सातायां निधानं प्रकटीवच्छत् । महोत्सवेन सुव्रतान्निधानं चक्रे । क्रमा-
दभ्यगताः सकलाः कदाः । यौवने पित्रैकादशकुमारीभिः सह पाणिपीरुनमहो विदधे । अन्यदा पितरि
त्रिदिवं गते एकादशस्वर्णकोटिस्वामी स सुव्रतोऽच्छत् । एकदा श्रीपूज्यवन्दनार्थं गतः । अत्र श्रीगुल्ब-
र्णनं, तद्यथा—स्मरशर(५)मितसमितिभिः समितः, समय(३)मेयगुप्तित्रिगुप्तः सुभेल्नेत्र(२५)प्रमितजा-
वनाजावितम्बान्तः, पद्यमहायममहाजारोषहने धुरीणः, दिविजमनुजतिर्यग्योनिजात्मजजनितभैरयोप-
नर्गवर्गैरभ्यरीणः, द्वाविंशतिपरीपहप्रतिपक्षमूजेता, तरणितुरगनेत्र(२७)प्रमितगुणगरिष्ठत्रिशिष्टतरमुनिनि-
रुनेता, पद्यत्रिधाचारनिरतिचारचरणनिरतः, प्राकृतजनमूर्ध्निविधाननिदानविषयग्रामविरतः, दूरीकृतत्रि-
शुवननिवाभिजनप्रेष्यताविधानप्रसर्पद्वर्षप्रसरकुमुमशरविकारः, सम्यगवगतश्रीमदाहृतमतसम्मत्सुदमत-
विचारल्लकलजवसिद्धिक्रडोकहृदयंगमः, सुसंयतपञ्चप्रमिततरलतरकरणतुरंगमः, निजशुष्मादेशशानानि-
र्नाशितजव्यजन्तुजातजीवितच्छूतश्रीमत्सम्यग्दर्शननिर्नाशनप्रत्यलसिध्यादर्शनोन्नगरलः, दुर्जनदुर्वचनरच-
नाप्रचण्णवात्याविसर्पणेऽव्यतरलः, क्रमामार्दवाजवमुक्तिप्रचृतिदिग्भेदश्रीमन्मण्णधर्मसमारामधनसावधानह-

द्यसदनदुरोत्सारितशय्यचतनन्दचेदनिदानः, नवविधश्रीमद्ब्रह्मचर्यगुप्तिसम्यक्संरक्षौकपरायणः, दुष्क-
 र्मदेलसमुदायविध्वंसने नारायणः, दूरपरित्यक्तविचिकित्सारत्यरतिर्त्नीतिहासः, चन्दनचर्चक्रेदकजनयु-
 मसमानमनोविदासः, सर्वथा निर्ममतया निराशीकृतशोकः, निजनिरुपमवचनकदारद्वितसकललोकः,
 सकलश्रीमदाहृतागमपारयात्री, जिनगणधरसमनुचीणसम्यग्मार्गानुयायी, इहलोकपरलोकनिश्रितः निशि-
 लचराचरजन्तुजातविहितमानापमानप्रशंसननिन्दनलाजालाजसुखदुःखप्रमुखेष्वपि समानमानसः, निजा-
 नुपमश्रीमदाहृतमतस्थापनकौशलसहस्रदीधितिसुदयनिवृत्तप्रचारीकृतसमस्तदुर्मृतितामसः, अप्रशस्ता-
 श्रनघारनिरोधकः, बहुलजव्यजनसमाजवोधकः, परित्यक्तवसु(७)विधमदः, तिग्मरोचिःप्रमिततपोभेदत्रै-
 पज्यक्रियाप्रतिक्रियमाणदुर्भेद्यदुष्टकर्मगदः, पञ्चविधस्वाध्यायविविधिविधानविधापनसावधानः, सकलजग-
 ज्ञानुजातवित्तीर्थमाणान्त्रयदानः, पारावार इव गम्भीरः, मन्दरमहीधर इव धीरः, शङ्ख इव निरञ्जनः,
 अज्ञानतिमिरावृत्तान्तरनयनजनतावितीर्णतदुद्घाटनप्रत्यलतन्मिलताहेतुपरमज्ञानाञ्जनः, कुर्म इव गुप्ते-
 न्जियः, समासादितमोहमहामहीपतिविजयः चारणरुविहङ्गम इवाप्रमत्तः, पुष्करपत्रमिव निरुपलेपचित्तः,
 सहस्रांगुरिव दीप्ततेजाः, रागद्वेषमहामल्लविदलनविषयप्रयुक्तमहौजाः, सोम इव सौम्यतागुणगरिष्ठः,
 सकलसाधुजनप्रकृष्टः, पञ्चानन इव दुष्प्रथर्षणीयः, सकलजनाभिगमनीयः, कुञ्जर इव शौएनीर्थगुणोपेतः,
 मकलदोषोपव्यपेतः, वृषच इव जातस्थामा, बहुवादिविजयप्रवर्धितधामा, पारावारवारिविशुम्भहृदयः,
 संसारकारागारमोहमहाचरदतिरुञ्चतनुचूत्राणे विहितदयः, गगनमिव निरालम्बः, महानन्दमहानगर-

मरणप्रवृत्तिविषये विनिर्मुक्तविलम्बः, शून्यनिकेतनमिव निष्प्रतिकर्माङ्गः, परकृतनिलयस्थितिर्यथा
 भुजङ्गः, परित्यक्तसकलसांसारिकसंबन्धः, पवन इव निःप्रतिबन्धः, जीव इवाप्रतिहृतगतिः, श्रीमद्भिनम्र-
 वचनानुसारमतिः, विहङ्गम इव मर्त्यतो विप्रयुक्तः, किञ्चिदुना? श्रीमदबूचानममुचितज्ञानसमायुक्तः
 श्रीमान् धर्मयोपनामा गुरुः स्वर्गतरुखि जङ्गमः समवासापीत् । तत्रावनिप्रदेशे सुव्रतान्निधान इत्यपति-
 निजमुकृतपुलामिव मूर्तिमन्तं प्रकटीभूतं श्रीगुरुं निरीक्ष्य स्वं धन्यमभिसन्ध्यमानः ससंभ्रमं समुत्थाय सवि-
 नयं विधिवदभिवन्दितवान् इति । अथातः सकलप्रव्यजनमनःप्रमोदमेतुरताविधानसाधनानां कायिक-
 वाचिकमानसिककर्मकदम्बकवहुचवोपाजितयुजेतरकर्मकलापमहामहीरुहसमूलनिर्भूलनप्रथमप्राच्येण्यम-
 जलजलधरवृष्टिप्रकृष्टवृष्टिप्रापितत्रहुलसखिलसमूहृत्तारकजनतुराकलनीयशेखलिनीमहाप्रवाहप्रतिमितधा-
 रिणी सकलश्रोतृजनश्रवणपवित्रीकरणम्त्रमयमहाविद्यामयी संयोगविद्योगादिजिनमतमहादुःखोर्षिमा-
 खाममाकुलमहामाहृमिकजनतुराकलनीयदुरन्तसंसारपारावारतारणतरीप्रतिरूपां चतुरशीतिलशृजन्नुयो-
 निपरित्रमाणकांदिशीकजनमहानिर्वेदजननयाचं विशेषतः पद्मपर्वारोधनफलां देशनां निशम्य सुव्रतश्रेष्ठी
 जातिस्मृतिं लवी । ततो गुरुं स्माह—“हे पूज्य ! मया प्राच्यत्रय एकादशीतपश्चके, तत्प्राच्येणारण-
 कक्ष्यं प्राप्यात्रैकादशस्वर्णकोटीनां प्रभुः प्रथितः । अथ किं सुकृतं कुर्वे ? यदनइपफलं भवेत् ?” ।
 गुरुः प्राह—“येन मौख्यं लब्धं तदेव व्रतं त्वं व्रज, येन निरामयो देहो जातस्तदौषधं पुनः पुनः
 सेव्यं । यतः—

निधिना मार्गशीर्ष्यैकादशीधर्ममाचरेत् । यदेकादशत्रिपैरचिरात्स शिवं व्रजेत् ॥ १ ॥”

ततः सचार्यः श्रेष्ठी तत्तपः स्वीचकार । अन्यदेभ्यः सपरिकरोऽहोरात्रपौषधं चक्रे एकादश्यां, ज्ञात-
पुरान्तास्तस्करा रात्रौ समेयुः, तैर्गृहमध्ये धनं पुञ्जीकृतं, यावद्भन्धिं बद्ध्वा पलायन्ति तावत्ते शासनदेव्या
स्तस्मिन्तानः, प्रातर्दुर्गपालेन दृष्ट्वा दृढं बद्ध्वा राक्षः पुरो निन्यिरे । ऋषो हननार्थमादिष्टवान् । प्रासः श्रेष्ठी
पौषधं पारयित्वा घनं धनं प्राचृतं कृत्वा तान् दस्यूनमोचयत्—“हे ऋष ! ममौकसः कर्मकरा इमे व्यस्तं
पृथक् पृथक् पतितमजितो धनरत्नादिकमेजिर्गृहमध्यत एकीकृत्य न्यस्तं, पादयोर्लुवतः सद्गृहं निभेधितं,
अतो मदीयचृत्या अमी न वधार्हाः” । इति श्रुत्वा पौराः श्रेष्ठिनः प्रशंसां चक्रुः । तदनु श्रेष्ठी पारणकं
चकार । पुनरेकादश्यां श्रेष्ठी पौषधमगृहीत्, रात्रौ दाववपुरे समग्रे वह्निः प्राज्वलत् । सर्वे जना नश्यन्तः
कान्दिशीका जगुः—“हे श्रेष्ठिन् ! जैनमते साकाराणि व्रतानि सन्ति” इति प्रोक्तोऽपि व्रतभङ्गञ्चयात्
क्वचिन्मानश्यत् । श्रेष्ठिनो गृहव्यशरहृद्वादीनि न जस्मीवञ्चुः । जलधौ धीपवत्तद्गृहाणि वीक्ष्य निखिला
नागरास्तद्गतं प्रशशंसुः । ततः पूर्णे व्रते एकादशैकादश वस्तूनि संमीक्ष्य महदुद्यापनं विधाय सहपूजा-
दिसप्तदशेषु इव्यं वपन् जनुः कृतार्थमकरोत् ।

तस्य चैकादशीपुण्यायामा एकादशाचवन् । दश दश पुत्राः पुत्र्यश्चैकैकाश्च प्रतिस्त्रियम् ॥ १ ॥

एकदा चतुर्जानधरो विजयशेखरसूरिस्तत्र समागात् तदुक्तवैराग्यवाण्या प्रबुद्धः श्रेष्ठी सचार्यः पुत्रेषु
गृहचारं न्यस्यापुञ्जैरुत्सवैः सर्वैश्चिरतिमग्रहीत् । निरतिचारं चारित्रं पाळयन् स षादशाङ्गीं पपाठ । तथा—

यासामिकं तपश्चकं चतुर्मास्याश्चतुष्टयम् । सोऽष्टमानां शतं षष्ठपनां द्वे शतेऽकरोत् ॥ १ ॥
 तपस्य एकादशापि मामस्य संलेखनां कृत्वा केवलज्ञानेन मुक्तिमाददिर । अन्यैकादश्यां मौनमं-
 श्रिते मुने एकस्य माधोः कर्णे तीव्रा वेदना ममभूत् । इतश्च मिथ्यादृग्ब्यन्तरसुर एकः सुव्रतमुनिं चाल-
 यितुं तस्माद्योर्देहेऽवतीर्थं रात्रौ वेदनामकरोत् । अथ सुव्रतं प्रति स साधुरवक्-“श्राद्धनिकेतनं गत्वा
 ईच्छसदीयाः स्वल्पं कथय, यथा मम चिकित्सां कारयेत्” । सुव्रतो दधौ-“अथोपाश्रयाद्द्विगमनं
 मया निषिद्धं, मौनं च कृतं, तत्कथं गृह्णस्वमीपे गञ्जामि ?” । इति चिन्तयन्तं सुव्रतानगारं प्रति स क्रो-
 पाटोपः स वदन् धर्मध्वजेन निर्देयमतामयत् । तदा सुव्रतपिरंचिन्तयत्-“नास्य महात्मनो दोषः, किं
 तु ममन, यस्माद्दं चिकित्सां न कारयामि” इत्यादिलोकोत्तरध्यानाहं निश्चलं सुरगिरिवदकम्प्यस्वल्पं
 नं मत्वा स सुरः स्थिरो बभूव । सुव्रतसाधुजावनां जावयन् लोकलोकप्रकाशकं केवलज्ञानं प्रोदे ।
 तदाऽऽमन्ननिर्जोगः पञ्चमजानोत्सवं चक्रुः । चामीकराभोजे स्थित्वा दयामयं धर्ममवदत्, वदन्
 नव्यान् पृथ्व्यां विहरन् प्रबोधयन् प्रान्ते संलेखनां विधाय मिद्धिसुखं समायेति ॥

इति नैमिषुतादेकादशीमाहात्म्यमुच्चलम् । आकर्ण्य पौरसद्दितो हरिराराधयत् स्वयम् ॥ १ ॥
 इन्द्रमाराधयन्त्यनां यथाशक्ति यथाविधि । ते सुक्त्वा स्वर्गनौख्यानि लज्जन्ते जिनसंपदम् ॥ २ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशमग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादमन्यवृत्तौ सप्तदशस्तम्भे
 एकपद्याशदधिकद्विशततमं २५१ व्याख्यानम् ॥

१ सन्धिधित्स्यः ।

द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमं २५२ व्याख्यानम् ॥

अथ सम्यक्त्वे शङ्का न कार्येत्याह—

नास्ति जीवो न स्वर्गादि ज्ञूतकार्यमिहेष्यते । इतिप्रचृतिशङ्कतः सम्यक्त्वं खलु पाल्यते ॥ १ ॥
 स्पष्टः । अत्रार्थे आपाहसुरेर्ज्ञातं-निर्ग्रन्थगच्छे आपाहाचार्या बच्चुः । ते कालधर्मं कुर्वते स्वशिष्याय
 निर्याम्येति शिक्षां प्राहुः—“त्वया देवचवे गतेन मे दर्शनं देयं” । इति बहूनामुक्तेऽपि कोऽपि देवगते-
 नार्गात् । अन्यदाऽत्यन्तवह्वचं स्वशिष्यं निर्याम्योचुः—“हे वत्स ! त्वयाऽवश्यं देवदर्शनं देयं” इति
 चृशं प्रार्थयत् । तत्प्रपद्य विपद्य स देवीचूतोऽपि सुरकार्ये विलम्बितः स शिष्यो द्रुतं नाययौ । तस्मिन्न-
 नागते गुरुरेवं व्यचिन्तयत्—“मयाऽनेके विनेया निर्यामिताः, मवाचं प्रतिपन्ना अपि तेष्वेकोऽपि
 नागात् । अतः स्वर्गं श्वन्नं च किमपि नास्ति, अद्य यावन्मुधा क्रियाकण्टं कृतं” इत्यादिमिथ्यात्वं श्रितो
 गडं मुक्त्वा निर्ययौ । अत्रान्तरे स देवोऽवधिना स्वगुरोः स्वरूपं ज्ञात्वा दध्यौ—

तन्मोहप्रेरिता यावन्नामी दुष्कर्म कुर्वते । तावदेतान् विवोध्याहं कुर्वे सन्मार्गमाश्रितान् ॥ १ ॥
 ध्यात्वेति स सुरः स्वगुरोर्गमनाध्वनि एकत्रामपार्श्वे दिव्यं नृत्यं विचक्रे । स सूरिस्तन्नाथं प्रेक्षमाण
 कर्ध्व एव हि पणमासीमितिचक्राम । दिव्यानुप्रावतः छुधातृपाश्रमात्राज्ञासीत् । देवेन तस्मिन्नृत्ये संहृते
 स पुरोऽवद्यत्, दध्यौ च—“अहो ! अद्य क्षणमेकं सुखं दृष्टं” । अथ स देवो दध्यौ—“किञ्चिदपि व्रत-
 मस्मास्ति न वा ? इत्यहं परीक्षे” ततो देवेन राजकुमारवालो चूरिचूणचूपितः कृतः । सूरिस्तं वीक्ष्याह—

“ओः शिगो ! त्वमेकानी कथं घोरे वने व्रमसि ? किं तव नाम ?” । स आह—“अहं पृथ्वीकाधिकनामा
लघ्वरणमाश्रितोऽस्मि । चौरश्चापदाद्युपव्रान्मां ररु ररु ।

वालं मां दीनतां प्राप्तं पाहि पाहि प्रप्तो ततः । तैरेव ऋषिता ऋर्ये रक्षेयुः शरणागतम् ॥ १ ॥

इत्याद्युक्तोऽपि तुब्धात्मा स सुरिस्तस्य कन्धरां यावन्मोटयितुं लग्नस्तावद्वावः पुनर्जगौ—“जगयन् ।
एकं ज्ञातं शृणु, पश्चाद्यश्रोचितं कुर्याः—कापि ग्रामे एकः कुलालो मृदं खनन् खानितः पतन्नवदत्—

यत्रसादाद्वलिं चिदां ददे ज्ञातीथ पोषये । साऽप्याक्रामति ऋमिर्मां तज्जातं शरणाप्तयम् ॥ १ ॥
दे पूष्य ! अहमपि जीतस्त्वां शरणमाश्रितः, त्वं च मां मुण्णसि, ततः शरणाप्तयमञ्चत्” । “हे बाल !

त्वं दहोऽसि” इत्युक्त्वा तं बालं हत्वाऽलङ्कारान् गृहीत्वा पतद्गृहेऽक्रिपत् । ततः पुरो व्रजन् अस्का-
याख्यं द्वितीयं बालं प्राग्बदद्राशीत्, तस्याप्यलङ्कारास्तथैवादातुमुद्यते बालः स्वज्ञातं प्राह—एको नरः—

कथामुजापितः पुराऽञ्चत् । सोऽन्यदा प्रोत्तरन् गद्गं नीरपूरंः प्रवाहितः, तीरस्थलीकैरित्यालापितः—
“हे चत्र ! किञ्चित्सुजापितं व्रहि” । स प्राह—

येन रोहन्ति वीजानि येन जीवन्ति कर्तुकाः । तस्य मध्ये विपद्येऽहं जातं मे शरणाप्तयम् ॥ १ ॥
सूरिराह—“हे शिगो ! त्वं मुग्धवीतोऽसि” इत्युक्त्वा तस्याचरणानि आददे । ततोऽग्रे व्रजन् तेज-
रत्ताधिकार्यमर्चकं वीदय तद्भूपाग्रहणोद्यतोऽञ्चत् । सोऽपि शिगुः प्राग्ब्रह्मिजाभिधानं प्राङ्गुलेत्यं—
पुतान्तमुमान्—काप्याश्रमे सर्वदा वदित्पूजकस्तापमोऽञ्चत् । अन्यदाऽनलेन तस्योदजे दग्धे न इत्यवक्—

अमहं मधुसर्पिर्न्यां तर्पयामि दिवानिशाम् । दग्धस्तेनैवोदजो मे जातं तद्भरणान्नयम् ॥ १ ॥
 हे सुरे ! तद्वत्तव कारणं नाहं । सूरिस्तं हत्वा अरणानि जग्माह । ततोऽग्रे वायुकायाख्यमर्चकं वीक्ष्य
 गुरुस्तस्यालङ्कारान् दातुं सोधमी जातः । सोऽपि प्राग्वत्स्वाजिधामुक्त्वा हातं जगौ—एकः कोऽपि नरो
 नोद्योगी अस्याऽधुना यद्विमात्रमव्य कस्माज्जहसि ?
 सोऽवादीद्यो मरुज्येष्ठायाढ्योः सौख्यदोऽभवत् । स एव वाधतेऽङ्गं मे जातं हि शरणान्नयम् ॥ १ ॥
 इत्युक्त्वा पूर्ववत्स्थितस्य शिशोर्अरणान्यग्रहीत् । अयोऽपि पुरतो बालं वनस्पतिकायाख्यं वीक्ष्य
 अरणमरुणोत्सुकं गुरुं प्रति स बालो वृत्तं जगाद—कापि वने कुमे खगा नीके वसन्ति । अन्यदा
 तद्दृग्मूले चमता लता, तां विलग्य जुजङ्ग आरुह्य लगवानन्नश्यत् । ततस्ते विहगा इत्यं
 मिथो मुहुराहुः—

अथ यावत्सुखं वृक्षे स्थितमत्रानुपध्वे । अस्मादेव लतायुकादद्याच्चभरणान्नयम् ॥ १ ॥

सूरिः कथां श्रुत्वाऽऽह—“हे सुजग ! त्वं सुबुद्धिरसि” इत्युदीर्य कृपां हित्वा अरणान्याददे ।
 ततोऽग्रे प्रस्थितः, बालं वीक्ष्य पप्रब्ध—“किं तवाजिधानं ?” स आह—“त्रसकायिकं” इति श्रुत्वाऽ-
 लङ्कारानाहेत्सुसुकः सोऽचूत् । तदा स प्राह—“मदाख्यानं श्रुत्वा पश्चाद्यथेहं विधेयं । तथाहि—

कापि पुरे गद्युत्तिवेंदिते मति स्वस्वधनानि जाल्वा लोका वडिर्मतस्त्राञ्च पुरान्तः प्रविचिशुः । तदा होऽपीत्यजापन—

जीनाः पाँराः कर्षयन्ति युष्मानिन्नन्ति च त्रियः । तत्कापि चान्तु मातङ्गाजातं शरणतो जयम् ॥ ? ॥” एवं सोपनये जाते नेन प्रोक्तंऽपि अमुद्यति गुरोँ द्वितीयां कथामवव्रीत्—कापि पुरे ज्यो निजैश्चरैः

नोदा चोयंमचीकरत् । नस्य राजः पुरोधाग्तु नर्वे जनमचरणक्यत् । ततः खिन्ना लोका मित्रो द्युःश्चरैः यत्र गजा न्ययं चोरो चाणकश्च पुरोहितः । चान्तु पाँराः पुरात्तस्माज्जातं हि शरणाव्रयम् ॥ ? ॥” इति शुल्वाऽपि स्वडुष्टत्वममुद्यन्तं गुनं तृतीयं ज्ञातमूचे—कापि पुरे विप्रोऽतिकामुकः मुल्पां स्वमुना-

मवेदय रिंसुलं चया न मियेवे । तं क्षीणतनुं दृष्ट्वा पत्न्या निर्वन्धेन पृष्टो जगाद सत्यं । पत्नी पतिमाणा-त्राणार्थं स्वपुत्रीमिति प्राह—“अस्माकुलशीलमिदं प्राग्यदुरुक्ता मुताः पश्चाद्विवाह्यते, अतः कृष्णाञ्जने-

दनिशायां यद्दालयं त्वं व्रजे । तत्र दीपोद्योतं मा कार्षीः, यद्दः सरोपमपयास्यति” । माऽपि मातृवचः स्वीचक्रे परं दीपं शरावस्थगितं जाल्वा गता । तन्मात्रा प्रेपितो विप्रोऽपि तां निःशङ्कमुपचुज्य मुगम-

स्वपीत् । अत्र तानुकात् तदीपेन पश्यन्ती तातं दृष्ट्वा दध्यौ—“अहो मात्राऽपि माया कृता, अथप्रचृति अयमेव पतिः, मम नर्तस्या नृत्ये प्रारब्धे किं पुंषट्करणं ?” । ततो निःशङ्कं रत्तथान्तौ तौ मुत्तौ, प्रगोऽपि न प्रतुर्ना । ततो माञ्जैत्य प्रोक्तं—“हले ! अद्यापि नो जागर्धि” । साऽवदत्—“हे मातः ! लडुक्षितं कृतं,

यद्येण ममायमेव पतिर्दत्तः, त्वमन्यं गवेपय” शुल्वा माता प्राह—

विषममे च किं यस्या मदिते साऽपि नन्दिनी । मत्क्रान्तमहरत्तन्मे जातं शरणतो जयम् ॥ १ ॥
 इति श्रुत्वापि ऋषणप्रहणोत्सुकं गुरुं चतुर्थकथामाख्याति स्म-कापि मामे एको धिमो धर्मधिया मूढः
 सरोवरमचीखनत् । तस्य पादयां नागयज्ञं मुहुश्चकार । स जूदेवोऽन्यदा मृत्वा नाग उदपद्यत । अन्येद्युः
 स्वपुत्रैरेव स नागो यज्ञे हर्षुं नीयमानः स्वोपकं तत्तदाकादि दृष्ट्वा स्वजातिं स्मरन् बुडुशब्दं मुहुर्व्यधात् ।
 इतश्चैको ज्ञानी मुनिस्तत्पूर्वचवं ज्ञात्वाऽऽह—
 खानितं हि त्वयैवेदं सरो वृक्षाश्च रोषिताः । प्रवर्तिता मखाश्चापि किं बुडु कुरूपे पशो ॥ १ ॥
 ततोऽन्यैः पुत्रादिञ्जिलहृत्तान्तं पृष्टो मुनिः सर्वमुवाच । तदज्ञजाः प्रोचुः—“प्रागनेन निधिस्थानं
 कृतं, वच्चेदर्शयति तदा सत्यं मन्यामहे” । नागेन सहसा गत्वा तदर्शितं । ततो निःसंदेहाः सर्वे यज्ञ-
 नियमं चक्रुः । नागोऽपि विहितानशनो देवचूयं गतः ।
 प्रेत्य मे शरणं प्रावीत्याशया स विजो यथा । तदाकादि व्यधात्तच्च तस्याशरणतामगात् ॥ १ ॥
 एवं मयाऽपि ज्ञीतेन जवन्तः शरणीकृताः । चेन्मुष्णन्ति तदा मेऽपि त्राणमत्राणां गतम् ॥ २ ॥
 इति श्रुत्वाऽपि लुब्धः स तस्याशरणानि ललौ । एवं पशुं कुमाराणामाशरणानि पतद्गृहे चिक्षेप ।
 ततोऽग्रे गह्वत्रेकां सार्धं गुर्विणीं ऋषिताङ्गीमञ्जिताक्षीं दृष्ट्वाऽऽह—“हे व्रतिनि ! शासनीडुहकृत् ! इष्ट-
 साध्वि ! त्वं कुत आगता ?” ।

नाऽऽह रे मर्षपातानि परत्रिडाणि पश्यमि । आत्मनो विद्यमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यमि ॥ १ ॥
 त्वं गृहोऽसि न देहि ममान्यर्णं, किमुत्कर्णः प्राणश्चमि ? तत्र पात्रं पश्यामि । इत्याकर्ण्ये तूणेमत्रेऽ-
 पत्तन् नैत्यं इद्वा जयत्रान्त नैन्याः चानं विहाय नयन्नपि नृपस्यैव पुरो देवयोगदगात् । नृपोऽपि
 इन्निरुन्ध्यादवतीर्थं चानमत् । आह च—“अस्मन्महद्भाग्यं यन्मं यूयमत वीक्षिनाः, तन्ममानुग्रहं कृत्वा
 पत्नीयमोदहादिकं गृह्यतां” । सुरिर्दध्यौ—“पात्रे निष्कामितं मञ्जोरी प्रादुर्भाविनी” इति विचिन्त्याह—
 “अत्र ममोपवानोऽस्ति” । नृपः प्राह—“मम जावल्बणसो न कार्यः” । ततो ऋतुज्ञा तस्य पात्रं प्रन-
 ष्याद्विद्य मोदकान् देतुमार्जे, तावत्तानलङ्कारान् वीक्ष्य कुपितः प्राह—“अरे ! नायुत्रेपविरुम्बक !
 पापिष्ठ ! मम नन्दनान् ध्यापाय त्वं कथं जीवन् वास्यमि ?” । सुरिणि न्यागुनो दध्यौ—“मत्पाप-
 मनेन जानं, मां तुमारेण साग्धिव्यति, मयाऽकार्यं कृतं, योगाच्च योगाच्च विधाऽपि त्रष्टः, अधुना ता
 गतिः ?” । इति चिन्तापरं सुरिं वीक्ष्य स सुरो मायां संहत्याविवेच्य, तं प्रत्यूने—“पूज्य ! अहं स
 पुमद्विभ्योऽस्मि, तत्र वागवत् उद्वागतः, देवोत्पन्नदेवकार्योऽकुलत्वात्कालेऽप्यो वञ्च्य “मंक्रान्तद्विव्य-
 प्रेमा०” “चत्तारि पंच जोयानमया०” इत्याद्यागमवाक्यानि जानन्निरपि किमीदृजं कमोरब्धं—

युष्मान्निगपि तद्विध्यनाटकादिप्रमाणैः । ऊर्ध्वस्थैरेव गणमामी निन्द्ये चान्तमुद्धृत्तवत् ॥ १ ॥”

गीर्वाणवाणीं श्रुत्वा गतसंशयः स्वहुराचारं निनिन्द—“हे देव ! त्वया जाववन्धुना मोशमार्गे
 प्रापितः, यतः—

धर्माच्छ्रष्टस्य मे श्रूयो धर्मदानविधायिनः । तवानृणोऽहं नैव स्यां ब्रवीमि किमतः परम् ॥ १ ॥”
 सुरः स्वापराधं ह्रमयित्वा सुरलोकमगात् । सुरिरप्यालोचितप्रतिक्रान्तः तपोऽत्युन्नं चकार ॥
 जायः स एव बहते स यथा च पञ्चात्सर्वैस्तथा ब्रतिवरैः सततं स ज्ञाव्यः ॥ १ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशयासादयन्त्रवृत्तौ सतदज्ञा-

स्तम्भे विपद्याशब्दधिकविशततमं २५२ व्याख्यानम् ॥
 त्रिपद्याशब्दधिकद्विशततमं २५३ व्याख्यानम् ॥

अथ मिथ्यात्वचेदानाह—
 एकप्रकारेण मिथ्यात्वं त्रिविधा मत्तम् । दशधा पञ्चधा चैव मिथ्यात्वं बहुधा स्मृतम् ॥ १ ॥

एकधा विविधा नूनं त्रिविधा मत्तम् । दशधा पञ्चधा चैव मिथ्यात्वं बहुधा स्मृतम् ॥ १ ॥
 एकप्रकारेण मिथ्यात्वं त्रिविधा मत्तम् । दशधा पञ्चधा चैव मिथ्यात्वं बहुधा स्मृतम् ॥ १ ॥
 प्रमाणवाक्ययुक्तिनिरेकान्तपक्षस्यैव पुष्टिविधायकादीनां व्यक्तं स्पष्टं चैतन्व्यानां संज्ञिपञ्चेन्द्रियादिजीवानां
 कालं यावन्मोहनीयप्रकृतिरूपं मिथ्यात्वं सर्वानरूपाद्यात्मगुणछादकं जीवेन सह सदाऽविनाशविन-
 जवति, तदपरं निगोदादिजीवानां होयमिति । अथ ज्ञव्यत्रावान्यां तद्विधा, तत्र बाल्यवृत्त्या मिथ्यात्वा-
 चारं विदधन्नप्यन्तर्बृत्त्या निर्मलत्वं कुमारपावोपरोधेन सोमेश्वरयात्रां वितन्वानश्रीहेमचन्द्रपुरोखि-

भेरिक्तकारककार्तिकश्रेष्ठिन इव वा । जावमिथ्यात्वं तु प्रत्यहं त्रिकालश्रमणीतपदार्थेष्वनादरः ।
 निश्चयव्यवहारमिथ्यात्वयोरपि अयमेवार्थः स्वधिया वाच्यः । अत्र चतुर्भिः प्रकारैरिति चतुर्धा लौकिक-
 देवगतं १, लौकिकगुरुगतं २, लोकोत्तरदेवगतं ३, लोकोत्तरगुरुगतं ४ । तत्र हरिहरनक्षत्रलम्बोदरगोत्रज-
 क्षेत्रपालादीनां पूजनं प्रथमं मिथ्यात्वं १ । जागवतरंन्यासियोगिजङ्गमत्रात्मणदिलौकिकगुरुणां पूजनं
 माननं द्वितीयं तदिति २ । लोकोत्तरदेवेषु यात्रादिमाननं हे असुकप्रजो ! यदि समैवं कार्यं न विव्यति
 तदाऽहं श्रीफलं स्नात्रं दीपकं नित्यावलगनं अष्टचेदादिपूजाकरणं च दास्य इत्यादि संसारार्थं माननं ।
 स्तवनं चेदं—हे प्रजो ! त्वं सत्योऽसि, मदीयं विवाहादि दुर्लभं कार्यं त्वयैव निष्पादितं । अपुना मरु-
 तशुभ्यायुगलं कुशलं कुरु इत्यादिविधप्रकारैर्जना अत्रिकारिणोऽत्रिनाशिनो दूषणं ददति । हा हा
 धिमौढ्यं मिथ्यात्वव्याप्तात्मनिकेतनानां, उक्तं च पूर्वपूज्यैः—

लोगुत्तरदेवस्मि वि लोश्यदेवाण जाणि खिंगाणि । इडापरिगहाइणि तेसिमरोवणं मिडा ॥ १ ॥
 इति तृतीयं ३ । लोकोत्तरगुरुगतं पार्श्वस्थादीनां गुरुत्वबुद्ध्या वन्दनादिविधानं । अत्रा लोकोत्तर-
 देवगतमिष्टं ज्ञेयं—परतीर्थिकमण्डहीतजिनत्रिम्बवन्दनादिकं त्याज्यं, तथा जिनमन्दिरैऽपि अवदानां
 आधिकाणां रात्रौ प्रवेशः श्रमणानां च वासः—अवस्थानं त्रिविदानं स्नानं च न विधेयं, अयना तन्मो-
 छादिदानचक्षणजलकीरुजान्दोलननृत्यप्रेक्षणादीनि लौकिकदेवगृहेष्विव यत्रार्हचैत्ये क्रियन्ते तन्नानचैत्यं
 वर्ण्यं । तथा लोकोत्तरगुरुगतं चेदं प्रोक्तं पूर्वसूरिणा—

‘जे लोपुत्तमङ्गिगा विंगअदेहाऽवि पुष्फत्तवोलं । आहाकम्मं सर्वं जलं फलं चैव सच्चित्तं ॥ १ ॥
 बुजंति श्रीपसंगं ववहारं गंथसंगहं जूसं । एगागित्तप्रमाणं सङ्गदविहिञ्चं वयणं ॥ २ ॥
 चेश्यमवाश्वामं वसह्नीसु निच्चमेव संगणं । गेअं निअवरनाणऽचावणमवि कणयकुसुमेहिं ॥ ३ ॥
 त्तिविहं त्तिविहेणअं मिहत्तं वज्जिअं जहिं दूरं । निहयज्जं ते सहा अत्ते उण नामत्तं चैव ॥ ४ ॥
 अथ त्तिज्जिः प्रकारैर्मिथ्यात्वं कायवाज्जनो जेदङ्गैयं । उक्तं च पूज्यैः—

एअं अणत्तरुत्तं मिहं मणसा न चित्तइ करेमि । सयमेव सो करेज अत्तेण कए व सुट्ठु कयं ॥ १ ॥
 एवं वाया न जणइ करेमि अत्तं च न जणइ करेह । अत्तकयं न पसंसइ न कुणइ सयमेव काएणं २
 करसत्तज्जमुहखेवाइहिं न य कारवेइ अणेणं । अणयकयं न पसंसइ अणेण कए व सुट्ठुकयं ॥ ३ ॥

तथा दशजिः प्रकारैरिति दशधा मिथ्यात्वं । यतः स्थानाङ्के—दसविहं मिहत्तं पञ्चत्तं, तं जहा—
 अधममे धम्मसन्ना १. धममे अधम्मसन्ना २, उम्मगे मगसन्ना ३, मगगे उम्ममगसन्ना ४, अजीवे जीव-
 सन्ना ५, जीवे अजीवसन्ना ६, असाहुसु साहुसन्ना ७, साहुसु असाहुसन्ना ८, अमुत्ते मुत्तसन्ना ९,
 मुत्ते अमुत्तसन्ना १० अन्नाधर्मे शुजलक्षणविहीनत्वादानामेऽपौरुषेयादौ धर्मसंज्ञाऽऽगमबुद्धिमिथ्यात्वं
 विपर्यस्तत्वादिति १ । धर्मे कर्मभेदादिशुक्रसम्यग्भ्रते आसवचनेऽधर्मसंज्ञा—सर्व एव पुरुषा रागादिमन्तोऽ-
 सर्वज्ञाश्च, पुरुषत्वात्, अहमिव, इत्यादिप्रमाणतो नासाः । एवं कुविकटपवशादनागमबुद्धिरिति २ ।

तद्योन्मार्गो निर्धृतिपुरी प्रति अपन्या वस्तुतत्त्वापेक्षया विपरीतश्रद्धानज्ञानानुष्ठानस्वरूपलक्षणमार्गसंज्ञा ३ ।
 तत्र मार्गो (वस्तुतत्त्वश्रद्धानल्पे) अमार्गसंज्ञा ४ । तथाऽजीविव्याकाशपरमाण्वादितु जीवसंज्ञा “पुरुष
 एवेदं” इत्याद्युक्त्यगमात् । तथा—

द्वितिलपवनहुताशनयजमानाकाशचन्द्रसूर्योख्याः ।

इति मूर्तयो महेश्वरसंबन्धिन्यो भवन्त्यद्वौ ॥ १ ॥

इति ५ । तथा जीवेषु पृथिव्यादिव्यजीवसंज्ञा, यत्रा—न भवन्ति पृथिव्यादयो जीवा, उज्जामादीनां
 प्राणिधर्माणामनुपलम्भात्, घटवत्, इति ६ । तथाऽसाधुषु पङ्जीवनिकावधप्रवृत्तेषु साधुसंज्ञा ७ ।
 तथा साधुषु महाव्रतितु असाधुसंज्ञा, यत्रा—नारत्येषां गतिः, अपुत्रत्वात् स्नानादिविरहितत्वात् इत्यादि
 विकल्पादिमिमेति ८ । तथाऽमुक्तेषु सकर्मसु लोकव्यापारप्रवृत्तेषु मुक्तसंज्ञा, यतः—

अणिमाद्यष्टविधप्रसैश्वर्याः कृतिनः सदा । मोदन्ते निर्धृतात्मानस्तीर्णाः परमहृत्तरम् ॥ १ ॥

इत्यादि ए । तथा मुक्तेषु सकलकर्मकृतविकाररहितेष्वनन्तज्ञानदर्शनसुखवीर्ययुक्तेषु अमुक्तसंज्ञा १० ।
 अनुना पञ्चधा मिथ्यात्वं—तत्राद्यमात्रिग्रहिकं—कुट्टिवाप्तिनामस्मन्मतमेव प्रमाणमिति १ । अना-
 त्रिग्रहिकं—सर्वे देवा गुरवश्च नमस्याः, सर्वोऽपि धर्मः कार्यः इत्यनत्रिग्रहवतां ज्ञेयं २ । आत्रिनिवेशिकं
 तु संप्राप्तश्रीमदाहुतमतानां केनापि यत्रास्थितत्वे प्ररूपिते सति मत्सरादिना तदन्वयथा वाच्यमानस्यान-
 सेयं । अथवाऽनात्रोगेनोत्सूत्रे प्ररूपिते सति पश्चाज्ज्ञातेऽपि वस्तुतत्त्वे स्वजघितमेवात्रिनिवेशेन समर्थ-

यतो विशेष्यं । अथवाऽजानन् जावार्थमुत्सृज्यं प्ररूपयति, निवारितोऽपि न तिष्ठति तस्याच्चिन्निवेशरूपं ३ । सांशयिकं सूत्रेऽर्थं तदुच्ये शक्तिः प्रकाशते, न चान्यं पृष्ठति तत् ४ । अनाद्योगिकं त्वेकेन्द्रियाणाम-
ज्ञानरूपं, तत्त्वातत्त्वविचाराजावादिति ५ । तथा बहुभिः प्रकारबहुधा मिथ्यात्वं स्मृतं—निगदितं ।
तथाहि—विधिकैमुद्यां त्रिसप्ततिजेदाः सन्ति, क्वचिदेकविंशतिप्रकारा वर्तन्ते, तस्त्वस्वस्थानाञ्ज्ञेयमित्यर्थः ।
अथ मिथ्यात्वस्थितिमाह—

अत्रव्याश्रितमिथ्यात्वेऽनाद्यनन्ता स्थितिर्भवेत् । सा अत्रव्याश्रितमिथ्यात्वेऽनादिसान्ता पुनर्मता ॥ १ ॥
स्पष्टः । उपलक्षणार्थमिह मिथ्यात्वकालचिन्तायां चतुर्भङ्गी, तद्यथा—अनाद्यनन्तं १, अनादि-
सान्तं २, साद्यनन्तं ३, सादिसान्तं ४ च । तत्र मिथ्यात्वं विपरीतरुचिरूपं अत्रव्यानामनाद्यनन्तं
विशेष्यं, अनादिकालात्तेषु तत्सन्नावादागामिकाले कदापि न तदजावाच्च १ । अत्रानां पुनर्मिथ्यात्वमनादि-
सपर्यवसितं, इदमुक्तं भवति—योऽनादिमिथ्याहृष्टिः सन् अत्रव्यजीवः सम्यक्त्वं लप्स्यते तस्य तदन्तो
जात इत्थं तस्य मिथ्यात्वमनादिसान्तं २ । यस्त्वनादिमिथ्याहृष्टिः स सम्यक्त्वं लब्ध्वा केनापि कार-
णेन पुनर्मिथ्यात्वं याति तस्य तत्सादि, सम्यक्त्वलाजादनन्तरं तत्प्राप्तेः सादित्वात्, मिथ्यात्वे च जघ-
न्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुकृष्टतस्त्वाशातनादिपापबहुलतयाऽपार्थपुद्गलपरावर्त्तं यावत्स्थित्वा यदा पुनरपि सम्य-
क्त्वं लभते तदा तत्सान्तं ४ । साद्यनन्तमिति तृतीयजङ्गस्तु शून्य एवेति ३ । अत्र शिष्यो अत्रव्यजव्य-
स्वरूपं पप्रच्छ, तदा गुरुराह—मुक्तिपर्यायेण अविष्यतीति अत्रव्यः सिद्धिगमनयोग्यो न पुनरवश्यं सिद्धि-

गामी, एवं ज्ञयानामपि केषाञ्चित् सिद्धिगमनामंजवात् । उक्तं ष—“जया वि न सिद्धिस्सिंति केडं”
 उल्यादि । जव्यत्रिपरीता अजव्याः, तथा ष ते कदाचिदपि संसारस्य पारं न प्राप्ताः, न प्राप्नुवन्ति, न
 निवृत्तं वहति “किमहं जव्योऽजव्यो वा ? यदि जव्यस्तदा शोतनं, अत्राजव्यस्तदा धिन्मां” उल्यादि-
 चिन्तां रुदापि करोति न उल्यादिचिह्नेन ज्ञायते जव्य इति । यस्य तु जातुचिदपि नेयं चिन्ता ममुन्य-
 ना ममुन्यपत्रने ममुन्यत्स्यते वा, अस्मावजव्य इति ज्ञायते । उक्तं चाचारारुदृत्तो—“अजव्यस्य हि

श्रावन्तीपुरीशपुत्रः स्कन्दकः श्रीमुनिमुत्रतान्यर्णे प्राप्तश्रावधर्मः । अजव्यः संशेषतः । तथाहि—
 पालरुपुरोद्धितेन मद्दृष्टमजायां धर्मवादं चकार । स्कन्दकेन न जितः । ततो वैराग्येण स्कन्दको
 जिज्ञान्यर्णे दीक्षां जग्राह । एकदा जिनं प्राह—“यदि प्रचोरादेशः सात्तदाऽहं न्व(जग्नि)देशं व्रजामि ।
 ततः प्रयुः प्राह—“महानुपमर्गो नावी, त्वां विना सर्व आराधका जाविनः” । न आह—

“आराधनामागधनं हि नोपमर्गत्तपस्विनाम् । दुःखायते महानन्दमहानन्दात्तिलापिणाम् ॥ १ ॥”
 ततः न पश्यशनमुनिभिः मद्दृष्टरन् कुम्भकारपुरोयाने समागात् । तं श्रुत्वा पादकः पूर्वैर-
 गत्यर्थं वने नाबुक्तासु दुर्जनं गत्वाणि मंगोष्य नृपं साह—“त्वज्ञाज्यं महीतुममी स्पृहयन्ति विद्यमानं
 त्वां एतत्” । ततो नृपप्रत्ययार्थं तानि शस्त्राणि प्रदर्श्य तेषां हिनाथं नृपादेशं प्राप्य तान् संवतान्

स मर्त्यपीडनयन्त्रान्तिकेऽनयत् । तत्र धार्यां (यन्त्रे) तेन ह्यूनपयशतपिण्डु द्वेतेषु सूरिस्तं प्राह—
 “त्वगेनं बालसाधुं विमुच्य पूर्वं मां पीडय” । स गुरो चूरिष्ठः लविधित्मया प्राकृतं बालमपीउच्यत् ।
 ततो विपद्य बहिकुमारो ऋष्या स्ववैरग्रहणार्थं तत्रैत्य पालकयुतं तद्देशं जस्मीचकार । अद्यापि दामका-
 रण्यमिति बुधैः प्रोच्यते । अहंपूर्विकास्ते मुनयः कालात्रिमुखं न दीनतां ययुः । अनेकलब्धियुक्ता अपि
 शमामन्तर्दधुः, अहो तेषां वीतरागत्वमिति ॥

मिथ्यात्वमुत्कृष्टमनाद्यनन्तजं, स पालकः श्वत्रगतिं दधन् दधौ ।
 मिथ्यात्वमद्यं न पित्रन्ति ये जनास्ते प्रामुत्रन्ति प्रमदां सुचेतनाम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ सप्तद-
 शस्तम्भे त्रिपञ्चाशदधिकविंशततमं १९३ व्याख्यानम् ॥

चतुष्पञ्चाशदधिकद्विंशततमं १९४ व्याख्यानम् ॥

अथ मिथ्यात्वं दुस्त्यजमित्याह—
 अनन्तज्ञानसंपूर्णदर्शनं चरणान्वितम् । गुरुं प्राप्य न मिथ्यात्वं त्यजन्ति मूढबुधयः ॥ १ ॥

स्पष्टः । जावार्यस्तु मंखलीपुत्रज्ञातेन ज्ञेयः । तथाहि—श्रावस्यां श्रीनीरप्रचुच्योऽमर्गपूरितो वाटक-
 राणार्थं मंखलीपुत्रं समागञ्जन्तं दृष्ट्वा गौतमादिश्रमणेभ्यः प्रचुणाऽऽदिष्टं—“अत्र मंखलीसुतः नमेति ।
 युष्मानिस्तदृष्टिपुरो न स्थेयं” ततः सर्वेऽपि सुनक्षत्रमर्वांनुजृतिमाधुच्यं विनाऽन्ये दूरं तरन्तुः । उनश्च
 न एत्य जिनं स्माह—“अहं सर्वज्ञोऽस्मि । अस्मदीयश्रुते पञ्चलक्षाः पष्टिसहस्राः पदशतानि नवश-
 त्रेधाः कर्मणां सन्ति, तेषां क्षये सिध्यति । तथा हे काश्यप ! तव शिष्यो गोशालोऽजृत्स मृतः । अहं
 तु बृद्धद्विमान् नसदंहेषु परावर्तनां करोमि-राजगृहे उदायिशरीरं त्यक्त्वा एण्यकदेहे षाविंशति-
 वर्षाणि यावत् स्थितः । तत्तनुं मुक्त्वा दण्डपुरे मन्त्रामदेहे एकविंशतिवर्षाणि, तद्विद्वाय चम्पापुरां
 मणिमतदेहे विंशतिवर्षाणि, तद्विग्रहं विमुच्य वाणारस्यां रोहस्य देहे एकोनविंशतिवर्षाणि, तत्प-
 रित्यन्यालंजिकायां चारद्वाजदेहेऽष्टादशवर्षाणि, तद्विद्वाय विशालायामर्जुनदेहे सप्तदशवर्षाणि, तदे-
 ल्यात्वा श्रावस्यां मंखलीपुत्रदेहं परीपहमद्नक्षमं ज्ञात्वाऽत्र पोरुशवर्षाणि यावत् स्थितिं करिष्यामि ।
 देहे काश्यप ! त्रयस्त्रिंशत्धिकशतवयैः कृत्वा सप्तदेहपरावर्तना कार्या । एतदस्मन्नास्तेऽन्निहितं” । प्रनुः
 प्राह—“किं मुधाऽऽत्मानं वादयसि एकेनोर्णलोमेन कर्पासपुञ्जकेन तृणेन वा चोर उव ?” । उति श्रुत्वा
 पातमन्युः स वीतरागममज्जमवचोचिराशातनां चकार । तदा प्रचुधर्मप्रक्तः सर्वानुचतिसापुन्यमाह—
 “किं मृगा वदसि ? तेजोवैश्यादिविद्यादायकगुरोराशातनां करोषि ?” । श्रुत्येति कृत्स्नं मुनिं नपस्ते-
 नगा नसमाधिभाय पुनः स्वामिनमनिन्दयत् । ततो जिनान्तेवानिसुनक्षत्रमुनिस्तमिति स्माह—“किं

त्रिभुवनैकपुरोरवशां करोषि ? अनया चेष्टया श्वप्नपतनं तव जालि” । इति वाक्येन रुष्टः स तं मुनिं तेजोलेश्ययाऽदीदहत् । पुनर्जगदीश्वरमयोग्यवाक्यैरनिन्दयत् । तदा प्रभुः प्राह—“किं कुतुब्ध्या मित्या-
 लेन च दुर्लभं नरत्वं पातयसि हीनगतौ ?” । ततः स रुध्रः सहाष्टपदान्यपष्टय तेजोलेश्यां मुमोच
 जिनोपरि । सा जिनं प्रदक्षिणीकृत्य व्याघ्रुद्य गोशालतनुं प्रविवेश । तदा स बाह्यप्रतिद्वार्ये कालिमानं
 वीक्ष्य स्माह—“सत्तपस्तेजसा पण्मासमध्ये कालं प्राप्स्यसि” । प्रभुः स्माह—“अहं पोरुश वर्षान् केव-
 लिपर्यायमनुजविष्ये, परं त्वं सप्ताहे पित्तज्वरपरिगतश्चक्षुः सन् कालं प्राप्स्यसि” । ततः प्रभुः सर्वान्
 साधूनामन्वयाख्यत्—“यूयं धर्मचोदनाच्चिरस्य शिक्षां दत्त” । ततस्ते धर्मयुक्तिरिक्तमशिक्षयन् । सोऽपि
 प्रत्युत रुष्टो मुनीनां वाधाकरमुपायमचिन्तयत्, परं हतशक्तिकत्वाशिष्कलायासो जातः । ततः स
 “हा हा ! अस्य महापुरुषस्य वाक्यं निष्फलं न स्यात्” इति विचिन्त्य दीर्घं निःश्वस्य “हा हा ! किं
 जातं ?” इत्युच्चरन् पादौ भ्रूमावास्फाड्य हालाहला कुम्भकार्यापणे समागात् । शीतार्थमाश्रफलह-
 लोऽन्नीक्षणं मद्यपानेन नृत्वति स्म । तदा जिनेशः सर्वसाधून् स्माह—“अनेन मद्यार्थं तेजोलेश्या मुक्ता
 सा पोरुशजनपदान् जलसात्करोति एतादृशी महिता, परं सैतस्यैव देहे प्रविष्टा । अधुना स तपेदनया
 शीतोपचारान् करोति” । अथ स गोशाल आजीविकोपासकानां स्वचक्रानां चरमोपदेशं ददौ । ततः स
 आसन्नं स्वकालमवबुध्य प्राञ्जमहापुरुषोक्तचिह्नैः स्वशिष्यानेवं प्राह—“यूयं कालमासं मां विज्ञाय सुग-
 न्धोदकेन संस्नाप्य गोशीर्षचन्दनेन गात्रं विलेप्य पुरुषसहस्रवाह्यशिविकायामारोप्य श्रावस्त्यां त्रिपथे

चतुर्थांशे च मडना शब्देनोद्योगागमिमां कुर्वीधं—“अथं मंगळीमुनोऽजिनो हि जिनप्रदायी चरमनी-
 थंहराजानाकारकः श्रमाणघानकोऽनेकेषां मिथ्यात्वप्रवर्धकः स्वतेजोलेख्ययाऽऽकान्तो महामाद्भुक्तम-
 सरात्रमथं उग्रमथः मन् कालं गामी, तस्माद्यं गिया मां कालगतं ज्ञात्वा वरकलद्वारिकया नामपादं
 रथा त्रिभुगे निधीयते कृत्वा श्रावस्तीचतुष्पथेषु सर्वत्राकारविकर्षणं विधाय मंदेद्वसेस्कारं कुर्वीधं” ।
 उप्यन्तानस्यायां किञ्चिन्न्युदर्शनः परमात्मवचने जातप्रत्ययश्च वीतरागगणं सर्वस्वजिष्यममङ्गं विधाय
 कालमगमत् । ततस्तद्विष्यैः स्वमदस्त्वपृजामत्कारकृतिजयेन धाराण्यपावृत्त्व नरकृतगणयपरिपाखनाथं
 म्याश्रम एव श्रावस्तीमालिख्य पृथोरुयुक्त्या सर्वं कृतं, ततो नीद्वरणं कृतं । अथ प्रभुविद्वरन् क्रमेण
 भद्रकामं समवानरत् । तदा पित्तव्वरादितं शरीरं वीश्य चातुर्वर्णेजना इमां वानं कुर्वन्नि स्म यत्—
 “गोशालकस्य तपमेजना दग्धशरीरः पणमानान्यन्तरे काले करिष्यति” इति । इतश्च नगवद्विष्यः निः-
 नापाऽजगामे निरन्तरपृष्ठतपोरुन आतापनाथमान एवममन्यत—“मम धर्मानाथस्य जगवतः पित्तव्वरः
 नमः जनि । हा ! वद्विष्यन्त्यन्यतीर्थिका यथा उग्रमथ एव महावीरो गोशालकतेजोलेख्ययाऽपहृतः कालं
 गतः” इति प्रकृतिनक्षत्रवादेवं नूतनाथनात्रनितमहादुःखनेदिनगरीरो मातुरुक्तञ्चानिधानं विजने
 वनमनुग्रविश्य कुटुकुटु इत्येवं महाध्वनिना प्रारोदीत् । जगवांश्च स्थविरंस्लमाकार्योक्तवान्—“जोः
 म्बिद ! त्वया यद्व्यक्तं न तज्जावि, यतो देगोनानि पोरुश वर्षाणि केवलपिर्वायं पूर्यिष्यामि । ततो
 गत तं नगरमध्ये, तत्र रेवत्यन्निधानया गृह्यतिपद्मया मदर्थे ह्ये कूष्माण्डफलशरीरे उपरकृते, न च

ताभ्यां प्रयोजनं, तथाऽन्यत्रिदोषमस्ति तद्दृष्टे, परं पयुगितं मार्जारान्निधानस्य वायोनिं ह्यन्तिकारकं कुहुट-
 सांनकं वीजपूरैरुक्तदाहमित्यर्थः तदानय, तेन प्रयोजनं" । इत्येवमुक्तोऽसौ तथैव कृतवान् । रेवती
 श्राविका तं सिद्धान्तं मुक्तविकारमागच्छन्तं वीर्यं हृष्टा लुष्टाऽऽसनादभ्युद्भाय ससाष्टानि पदानि संमुख-
 मागत्य त्रिः प्रदक्षिणां विधायावादीत्—“हे स्वामिन् । संदिशतु, किमागमनप्रयोजनं ?” । मुनिना वीर-
 याभ्यानुसारेणीययोग्यं याचितं, अनर्हं निषिद्धं । साऽपि स्वात्मानं कृतार्थं मन्यमाना यथायाचितं
 तत्पत्रे प्रहसवती । तेनाप्यानीयं तद्गवतो हस्ते निहितं । जगयताऽपि नीतरागत्यैवोदरकोष्ठे निहितं ।
 ततस्तत्क्षणमेव ह्रीणरोगो जातः । आनन्दितो यतिवर्गः, मुदितो निखिलो देवादिलोकः । तदा सा
 रेवती श्राविका त्रिकातकं परमात्मानं स्तुयन्ती तीर्थकरपदप्राप्तियोग्यं मानयं ददौ । अथ श्रीगीतमः
 श्रीमध्वीरं प्रणम्यैवं पप्रच्छ—“स्वामिन् ! युष्मदीयान्तेवामी सर्वानुत्तुतिमाधुर्मखलीमुतनपस्तेजसा दग्धः
 कां गतिं गतवान् ?” । जगवानुवाच—“स माधुः महच्चारे कष्टे देवत्वेनोत्पन्नोऽष्टादशोदध्यायुःपूर्णेन
 च्युत्वा महाविदेहे नरत्वं प्राप्य तत्र सेत्यति” । पुनर्गणच्युत्पप्रच्छ—“जगवन् ! मुनश्चत्रमुनिर्युग्मद्विनेयः
 कां गतिं ययौ ?” । प्रभुः प्राह—“स मुनिगलोच्य प्रतिक्रम्याच्युतकष्टे महायुद्धेवत्वेनोत्पन्नः । ततश्च्यु-
 त्वा महाविदेहे सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति” । पुनः स्वामिनं पप्रच्छ गणेशः—“मंखलीपुत्रस्तु कां गति-
 माश्रितः ?” । प्रयुरुवाच—“सोऽन्त्यसमये किञ्चित्प्राप्तश्चक्षो द्वाविंशत्युदध्यायुषा द्वादशकष्टं प्राप्त-
 वान्” । अथ मन्यकारः—

किं करोति गुरुः प्राज्ञो मिथ्यात्वमूढचेतमाम् । शिष्याणं पापरक्तानां मंग्यस्त्रीपुत्रमहजान् ॥ १ ॥

आजन्म मिथ्यात्वरतोऽपि पश्चात्, प्राप्तो जिनेन्द्रस्य वचसु तथ्यताम् ।

नाहं जिनो ज्ञातमुनो जिनेश्वरः, प्राहेति शिष्यान् जिनवीर एव मः ॥ २ ॥

त्वदीक्षणं मेऽम्बु निजेन्नया वदन्, शिष्यीवच्छेति जित्तः स्वमङ्गिकः ।

मत्वोक्तिबोधं यदि नागमत्तदा, मर्मोक्तिभिः प्रान्तक्षणे ददौ सुधीः ॥ ३ ॥

तस्मै कुर्याय मन्भुत्वं स्वामिजित्तं कदा स्मृतम् । ग्रन्थुन शुद्धधीन्यस्ता श्रद्धो त्वदीतरागता ॥ ४ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशमंग्रहाख्यायामुपदेशप्रामादयन्त्यवृत्तौ मस्रदशमन्ने

चतुष्पञ्चाशदधिकविंशततमं २५४ व्याख्यानम् ॥

पञ्चपञ्चाशदधिकविंशततमं २५५ व्याख्यानम् ॥

अथ प्रचोरागातनाफलाभाद—

प्रचोरागतनां तन्वन्मंग्यस्त्रीपुत्रः स्वदृषधीः । निजात्मानं नवौघेषु न्वधादहो कुनकंता ॥ १ ॥
स्पष्टः । श्लोकोक्तज्ञानं चेदं—श्रीमदाद्यगणनाथः श्रीमत्परमात्मानं त्रितुवनंरुगणं वाञ्छितवन्द्यमिति
पप्रउ—“स्वामिन् ! मंग्यस्त्रीमुनचरित्रमग्ने यज्ञानि तन्निगदतु” । जगत्प्राप्तवान्—अत्र परने जगत्प्राप्तुं

सुमती राजा, सुचक्रा चार्या, तयोः पुत्रो महापद्मनामा षादशकल्पतश्च्युतो मंखलीसुतजीवो ज्ञयिष्यति, तस्य द्वितीयं नाम देवसेन इति, तृतीयं नाम विमलवाहन इति चतुर्दन्तश्चेतहस्तिमायनन्तरं जावि । ततः स नृपो गाढमिथ्यात्वयुक्तोऽनेकसाधूनां कदर्थनां नानाविधां विधास्यति । तदा सचिवादिप्रकृति-वर्गैः स नृपः सविनयं वदिष्यते—“तव प्रजानाथस्य नेदं करणमुचितं” । तदा तत्कियातो निवृत्तोऽप्ये-कदोधाने शोभां विलोक्यन् एकत्र स्थले तीर्थाधिपशिव्यस्य शिष्यं सुमङ्गलानगरं विज्ञानोपेतं निरन्त-रपद्यतपोविजृम्भितमातापनापरं स विमलवाहनो रथचर्यार्थं निर्गतो वीक्ष्य क्रोधं प्राप्स्यति । ततो नृपो मुनेरुपरि रथ वाहयिष्यति, ततः स नृपः सिंहावलोकनं विधाय मुनिमवलोकयिष्यति तथैव ध्यानतत्परं, तं वीक्ष्य पुनर्वेगेनाश्वरथं मुनेरुपरि खेदयिष्यति । पुनः हंसाचूडहाय शनैः शनैस्तथैव ध्यानमस इति चिन्तयिता—“अहो ! अयं जीवो महानिर्घृणः कथमस्ति ?” । ततोऽवधिज्ञानेन गोशालस्य जीवं ज्ञास्यति, तदा नृपं कथयिष्यति । “जो महापद्म ! इतरतृतीयजन्मे त्वं मंखलीसुत आसीः । तदा त्वया तेजोलब्धिना श्रीवीरपरमात्मनः शिष्यो सर्वानुचूतिसुनद्वनमानौ धौ मुनी दग्धौ, तौ तु इमारक-णार्थं इमौ, तयोरथे इन्द्रादीनां सामर्थ्यं कुन्द्युकसदृशं तर्हि त्वं कियन्मात्रः ? परं तौ धन्यौ वाच्या उपसर्गः सोढः, न किञ्चित्कोधाच्यासं नीते चक्षुःकोणके । तथा समस्तसंसारवर्तिजीविन्योऽनन्तगुणवला-

१ मुनिः ।

न्विनः श्रीधीग्परमात्मा त्वन्मुक्तैर्जोलेख्यया न स्वल्पमपि क्रोधमगमत्, प्रत्युत तैः प्रवोचस्त्वां प्रति
 दत्तः, आगात्रत्यान्न त्वं प्राप्तवान्, अनोऽहं सुमद्गलः प्रवृत्ताधुनिः महेशः क्षमावाञ्छामि. अष्टं मन्थं
 नद्वयं नारथियुक्तं त्वां तपस्तेजना चस्मनात्करिष्यामि” । इति श्रुत्वा विमलयाद्वनेनात्यन्तंजालकोपेन
 वृत्तीयारं मुनेभ्यरि रथः खेटिनः, मुनिर्जुमो पतितः । तद्दोषपन्नकोपेन मुनिना तेजःनमुद्घातं कृत्वा
 नसाष्टपदान्वापमुल्य नरयः मह्यः मसारशिविमलवाद्जनो जल्मीकरिष्यते । ततो मुनिविंवित्राद्याऽमत्-
 प. कर्मन्तिवदुक्त्राणि यावत् श्रामण्यपर्यायं प्रपाद्य मानमंलेखनयाऽऽलोच्य प्रतिज्ञय्य सर्वार्थेनिश्चि-
 मानं चाब्यति । अथ न नृपो मृत्वा सप्तमश्चरे ज्येष्ठाद्युगा जावी । तत उद्धृत्य मत्स्यत्वमनुश्रूय द्वितीय-
 वारं नसप्तमरकं प्राप्स्यति । तत उद्धृत्य मत्स्यत्वे बहुकदर्शनं प्राप्य षष्ठ्यां पृथिव्यामुत्कृष्टायुषुको नारही
 जावी. ततः न्वीलं, पुनस्तमायां नारकत्वं, पुनः स्त्रीत्वं । तत्रानेककदर्शनं प्राप्य भूमप्रजायां गमिता ।
 तत उग्ःपग्निर्पत्वेन जावी । तत्र शस्त्रेण वधं प्राप्य षष्ठमपृथिव्यां पुनरूरःपरिभर्त्वं । ततश्चतुःथां पद्म-
 प्रजायां । ततो निःसृत्य सिद्धत्वं, पुनश्चतुर्थां । ततो वासुकायां पृथिव्यां । तत उत्तुल्य
 पशिलं । पुनर्वाबुक्ताप्रजायां । ततो निःसृत्य पश्चिमं । ततः शर्कराप्रजायां । तत उद्धृत्य मरीचुपत्वं ।
 पुनर्द्वितीयपृथिव्या । भूयः सरीसृपत्वं । ततो रत्नप्रजायामुत्पद्य निःसृत्य चामंक्षित्वं प्राप्य प्रथमनरकं
 गमिष्यति । एवं च यथोक्तमेण चासंक्षिप्रचतयो रत्नप्रजादिषु उत्पत्स्यते इत्यसौ तत्रैवोपगा-
 दितः । आह च—

असन्नी ? स्यात्सिध २ पत्नी ३ सीह ४ उरगि ५ डी ६ जंति जा नदी ।
कसलो उकोसेणं सत्तमिपुढवी मणुअमडा ७ ॥ १ ॥

ततश्चर्मपश्चिदु चर्मचटीवायुलादिषु लोमपश्चिदु राजहंसादिषु चेत्यादिपक्षित्वं प्राप्य शुजपरिसर्पत्वेना-
नेकसहस्रकृत्व उत्पत्तिता । तत उरःपरिसर्पत्वेनाजगराशालिकादिषु अनेकशतसहस्रकृत्व उत्पत्तिता ।
अथाशादिकाजीवस्तु ग्रामनगरचक्रिसैन्यं विनाशयति, कदाचिदुत्पद्यतेऽश्वादिशालादिकमध्ये चूसाव-
शुलासहोथभागादारन्योत्कृष्टतो वादशयोजनप्रमाणः स्यात्, स पर्याप्तः अन्तर्मुहूर्त्तायुषा विनश्यति । तथाशालिका-
तत्र गर्ता पतति, तत्र सैन्यादिविनाशः स्यात्, स पर्याप्तः अन्तर्मुहूर्त्तायुषा विनश्यति । तत्राशालिका-
जीवस्य क्षीन्वियत्वमपीड्धन्ति केचिद् । अत्र चतुर्थोपादानुसारेण पञ्चेन्द्रियः शोकः इति । तदनु स एक-
दुरबिलुगंनिपदहस्तिसनखिषु अनेकशतसहस्रकृत्वोऽवतरिता । ततो जलचरेषु । ततश्चतुरिन्द्रियचरेषु
क्षीन्वियेषु च । ततो वनस्पतिकायेषु वायुतेजस्कायिकपृथ्वीकायादिषु सर्वत्र प्रत्येकमनेकशतसहस्रकृत्व
उत्पत्तिता । ततो राजगृहपुरे जघन्यमध्यमोत्कृष्टवेश्याचर्वास्त्रीन् प्राप्स्यति । ततो विजत्रालिका ज्ञविता ।
पितृभ्यां महामहेन विवाहः कारितः । क्रमेण श्वशुरगृहे संजातगर्भवती पितुर्गृहे गमनायाशुभशकुनेन
कृतप्रयाणाऽन्तरा मार्गे रात्रौ दावाग्निज्वालाग्निः पीकृताऽनेकविधापपराऽन्यगतिका जसराशिं
प्राप्स्यति । पूर्वमनेन जीवेन संयमधारिणं कोष्ठका ज्वालिता अश्वन्, तत्कर्म उदयागतं । आत्मा

याति कर्मणि विदधाति तानि जीवस्तु विस्मृतिपदं नयति, परं कर्मणि तु समयसमयोपेतानि जीवं न
 विस्मरन्ति, एवमेनेकमध्ये संस्थितं तं गृह्णन्ति । तदनुमारेणात्रिकुमारदेवत्वज्ञेनोत्पत्तिता । ततो मनुष्यत्वं
 लब्ध्वा नाधुमंगत्या सम्बन्धत्वं संयमं च लप्स्यते । क्रमेण कालं कृत्वा दक्षिणपार्श्वत्वासुरकुमारदेवत्वं
 ग्रहीष्यति विराधिनश्रामण्यत्वात्, अन्यथा साधूनां वैमानिकेष्वेवोत्पत्तिः स्यात् । ततः स निःसृत्य
 मनुजत्वं लब्ध्वा दक्षिणनागकुमारत्वं सुवर्णकुमारदेवत्वं दक्षिणस्तनितकुमारे । ततो मानुष्यं, तत्र विग-
 णिनसंयमेन ज्योतिर्देवत्वं । ततो निःसृत्य मनुजश्रेयं संयमं प्रपाद्याद्यकष्टेषुद्गना, आराधितचरणत्वात् ।
 आराधना चेष्टं—चरणप्रतिपत्तिममयादारभ्य मरणान्तं यावन्निरतिचारतया तस्य पालना । ततो नर-
 त्वं प्राप्य तृतीयदेवलोकं । उक्तं च पद्यमार्गे—“एवं मणिकुमारे तद्वा वंजलोः महामुक्ते आणुते
 आणुते मे णं ततो अत्रिराक्षियमामणे कालमामे कालं किञ्चा सादृसिद्धे मद्वाविमाणे देवत्ताए उक्त्वञ्जि-
 छिति मे णं ततो इतो आणतरं चयं चडत्ता” महाविदेहे समृद्धिपूर्णकुले उत्पद्य नरत्वेन शुचगुरुसंयो-
 गेन प्राप्तद्वयैः सर्वोत्कृष्टसंयमतपोनिः केवलज्ञानमुपार्जयिष्यति । तदा श्रीश्रमणस्तनमाकार्यं स्वस्ति-
 गोशालादिकं प्रहाशयिष्यति—“ओ आर्थाः ! अहमरिहन्ताचार्योपाध्यायायागातनाधियागकोऽनन्त-
 संनारं प्ररिन्नमितः । तथा युष्माच्चिर्न विधेयं, मया लज्जतया महामौढ्यं विहितं, वा दा त्रिचुवननारण-
 समर्थनिदोऽस्मिन्ममन्त्रितुचनपदार्थमार्थलाघनन्तान्तगुणमन्त्रिनाः श्रीवीरस्तीर्थनाथगुप्तो सिद्धिनाः ।

परं मया मनसि किञ्चिदपि अ(न)शुचं ध्यातं, तेन जगद्गुणानुसङ्गेनां विद्या दारिद्र्याणि निहृतानि, अहं-
 तु निर्जगद्योगोत्तरः किञ्चिदपि ग्रहणे न क्षमोऽश्रुत्वं, तथाप्यनेन क्षमासमुद्देशेणानुसङ्गेनां विद्या दारिद्र्याणि निहृतानि, अहं-
 काशो मयि निहितः । तेन प्रजावैष्णवसंघं केवलं चाक्षेत्रे" । इत्यादि देशनायां स्वचरित्रं प्रोच्यमाने-
 कान् जीवान् स्वात्मधर्मसिक्तान् विधास्यति । ततः क्रमेणानशनं कृत्वा महानन्दपदमनन्तमुत्तास्यदं
 प्राप्स्यतीति ॥

इयस्वरूपं विनयैर्विवर्ज्यं, गोशालवृत्तान्तममुं निराम्य ।
 आशातना स्वल्पतमा गुरुणां, कार्या न देहैर्न मनोवचोञ्जिः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ सप्तदश-
 स्तम्भे पञ्चपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमं ३१९ व्याख्यानम् ॥

॥ समाप्तोऽयं सप्तदशः स्तम्भः ॥

॥ अष्टादशः स्तम्भः ॥

॥ षट्पञ्चाशद्दधिकछिरततमं २५६ व्याख्यानम् ॥

अथाद्यौ जानाचारान्नेव्यायमाह—

पञ्चमीयं श्रुतं काले व्याख्यानं पाठनं तथा । आचारः श्रुतधर्मस्य चाद्यो यद्विद्व्यते युधैः ॥ १ ॥
 मष्टः । नवरं श्रुतमेकादशाद्दशुत्तराध्ययनादि कालिकं श्रुतं दिवागतौ प्रथमचतुर्थीपाठन्येतेषु ।
 उक्तकालिकं श्रुतं दशमं कालिकादि दृष्टिवादश्च सर्वोसु पौन्यीषु काले च । मूत्रपौन्य्यां मूत्रं पञ्चमीयं गुण-
 नीयं वा. अयंपौन्य्यां त्रयैः उरकालिकश्रुतादि वा । यदिह दिननिगायन्तपौन्यीन्त्य एवाभ्याध्याया-
 नायं पाठनं तरकालेन निवृत्तं कालिकं १ । कालवेलावर्जं यत्पाठनं तदुक्तकालिकं २ । उक्तयोरपि श्रुत-
 योग्भ्याध्यायकालो लघुमदीव्यप्रमाणः, प्रत्यङ्गोरात्रं च चतस्रः कालवेलाः परिहायाः, तयया—प्रस्थिते
 मूर्धे १, अयरात्रे २, प्रताने ३, चतुर्थी च दिवसमध्यभागे ४ । एतासु चतसृष्वपि निरन्तरं व्याध्यायो
 न क्रियेते । अरक्रियाणां प्रतिवेगनादीनां तु न प्रतिबंधः । लोकंडपि कालवेलायां नन्व्यावन्दनादि
 क्रियेते, यतो विज्ञानां प्रत्यङ्गं तिसृजिः नन्व्याचिश्चतुर्विंशत्यधिकगतत्रयमत्राया गावत्रीमन्त्रः प्रत्यङ्गं
 पूर्णां तार्यैः । उदयेवेलायां सर्वत्र सूत्रादिपाठनं सर्वथा निषिद्धं, उक्तं चान्यैः—

पस्वारि खलु कर्मणि सन्ध्याकाले विवर्जयेत् । आहारं मैथुनं निघ्नं स्वाध्यायं च विशेषतः ॥ १ ॥
 आहाराजायते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुनात् । निघ्नतो धननाशश्च स्वाध्याये मरणं भवेत् ॥ ३ ॥
 तथा लोकेऽपि गर्हा जायते—“अहो ! अमी साधवः स्वाध्यायकालं न जानन्ति । तथा सन्ध्यास्तु
 पठनादिव्यमत्वे मुमुक्षोरवश्यकार्ये आवश्यकादौ शुद्धश्रावस्य च त्रिकालदेववन्दनपूजादौ अनुपयोगित्वं
 स्यात्, यथोक्तकालक्रियात्रयत्वं च स्यात् । तथा निरन्तरस्वाध्यायस्त्रिभानां तदा विश्रामः स्यात् । विशेष-
 कारणेस्तु कालव्यत्ययेऽपि न दोषः । अत्राह शिष्यः—ननु यथा शुभ्रध्यानं सर्वकालमपि मोक्षहेतुत्वे-
 नोक्तं तथा किं न श्रुतज्ञानमपि ? , तस्यापि मोक्षहेतुत्वात् ? मोक्षहेतोश्च कः कालः ? कश्चाकालः ? ।
 गुरुराह—सत्यं, परं शुभ्रध्यानं सर्वधर्मक्रियानुगं मानसिकं च, न हि तेन काचिद्धर्मक्रिया बाध्यते, किंतु
 सर्वाऽपि पोष्यते प्रत्युत तेन । श्रुतज्ञानं तु पठनगुणनादिसाध्यं विसन्ध्यावश्यकादिवस्त्रियतकाल एवो-
 चितं, तस्यैव च सर्वकालं पाठाद्यन्यासेऽन्योऽन्यपुण्यक्रियाबाध एव स्यात्, न च तथा युक्तं । तथा
 मोक्षहेतुत्वे कालविजागस्यायुक्तत्वमिति भवद्वचनं व्यर्थं, यत आहारविहारादीनां त्रिदोः शिवहेतुत्वेऽपि
 कालविजागस्योक्तत्वात् । यदागमः—“तद्विष्णोः पोरसीए जत्तपाणं गवेसए” । तथा—

ततः श्रुतपाठाद्युक्तकाल एव कार्यं । दर्पादिना व्यत्ययकरणे सन्नियमं च गरिहसि ॥ १ ॥

तथाहि—उज्जयिन्यां श्रीकालिकाचार्याः सदोद्यतविहारिणोऽभवन् । तेषां पार्श्वस्थाः शिष्यास्तु सर्वे

पार्थस्यतां दधुः । माध्याचारैऽप्यनुपयोगाः । तान् सूर्यो नित्यं शिक्षयामासुः, परं ते तु शुनो ब्राह्मण-
 वृकनां न तप्यन्तु । ततस्ते विज्ञा दधुः—“एतेषां सारणाद्विचित्रं सारण्योऽवन्तीदति, कश्चिदप्येषां
 उन्डेण पृष्टाः—“स्वामिन् ! अत्र ब्रूवाम्यानुसारेण श्रुतप्रवचन्यो ज्ञित्यते—एकदा श्रीमीमन्धरजिना
 निगोदम्बन्धं वण्यन्ति ... । प्रभुः प्राह—“हे इन्द्र ! आर्यकालिकसूर्यो तादृगो विज्ञानं वतते ? यः पृष्टो युग्माग्निः प्रोक्तं
 पावत्येन तत्रैव कथयन्ति” । तत इन्द्रो जराजर्जितान् विधाय शनैः शनैः पुरो ब्रजन् वट्टिकाधारं
 कृत्वा गुण्यार्थं समेयाव, अयस्कारजस्त्रेव श्यामोत्तमान् बहून् गुरुत्वा पप्रञ्च—“स्वामिन् ! अहं
 कथयितुं प्रवीद । पुत्रकलत्राद्विचिदुरोत्मारितोऽहमेकाकी कष्टेन दिवानतिवाहयामि । आस्तानुसारेणवलोम्य
 कायदयापरा मय्यनुग्रहं कुरु” । इति दीनवाक्यानि श्रुत्वा गुण्यः करावलोकनं कुर्वन्तः किञ्चित्तस्य
 चेटायथायंनपणाद्विनिम्नया किञ्चिदुत्तश्रुतोपयोगेन चायकृष्टपाधिपं विजाय मांनं दधुः । न प्राह—
 “स्वामिन् ! अयं त्वापीनितोऽस्मि, बहुवेदां स्यातुं न शक्तः, अतः शीघ्रं वाचं प्रयञ्च, अयोत्तरकाज्ञं
 हियन्मितं नीतितं मेऽस्मि ? पद्य वर्णानि यावत् ? किं वा न्यूनमधिकं वा ?” । गुरुराह—“अधिकतरं” ।
 न स्माह—“किं दद्य वर्णानि यावत् ?” । गुरुः—“एतेन्योऽपि मद्दधिकतरं” । न स्माह—“किं नदि
 विनितर्याणि ? किं वा नियन्त्र्याणि ? उत चत्वारिंशत्त्र्याणि ? स्वामिन् ! बृद्धि मर्थ” । गुरुः प्राह—

किं पुनः पुनः पृच्छयते ? युष्मदीयमायुरद्गुणनादतिरिक्तमपरिमितमस्ति । मुनिमुत्रतस्वामिशासने लये-
 न्दत्तत्वं लब्धं, वर्तमानचतुर्विंशतिकान्तिमचतुर्विंशतानां पत्रकड्याणकोत्सवस्तथा विहितोऽस्ति, आगामि-
 चतुर्विंशतिकाजिनानां कतिपयानां वन्दनार्चनां करिष्यसि, अतः किञ्चिन्नूनद्विसागरोपममितमागुधि-
 यते” । इति श्रुत्वा हृद्यो निगोदादिस्वरूपमापृष्टय गतमन्देहः श्रीसीमन्धरप्रणीतप्रशंसां तस्मै निवेद्य प्राह—
 “स्वामिन् ! मत्प्रदृशं कार्यं समःदिश” । गुरुराह—“धर्मरतानां महानां निर्विघ्नतां विधेहि” । ततः स
 स्वधिया दिव्यं मनोहरमुपाश्रयवारमन्यत्र दिशि संस्थाप्य द्रुतं स्वर्ग्यो । इतश्च गुरुशिष्या जिह्वायै
 पुरमध्ये गता अन्नवैस्ते समेयुः, गुरुं प्राहुश्च—“स्वामिन् ! किं धारमन्यत्र पगवर्तितं ? श्रूयमपि विद्या-
 श्रयत्ववीक्षणेषु सस्पृहास्ताहिं अस्माद्दर्शनं को दोषः ?” । गुरुः प्राह सर्वं यथास्थितं वृत्तान्तमिन्द्रागमना-
 दिकं । ततस्ते प्रोचुः—“अस्माकमपीन्द्रदर्शनं दर्शय” । गुरुः स्माह—“न देवेन्द्रो मवचनानुगः, किंतु
 खेड्या समागतो गतश्च, अत्रार्थे कदात्रहो नोचितः” । ततस्ते विनयाश्रुतविनया आहारादिकं न
 तन्वन्ति । ततो गुरव उद्विन्ना निशावसाने तान् सुप्तान्मुक्त्वा शय्यातराश्चाध्वय परमार्थं निवेद्य नगर्वा
 निर्ययुः । विहरन्तः स्वयं स्वर्णभूमौ ययुः । तत्र स्वकीयशिष्यशिष्यस्य धीमतः सागरसूरेः पार्थ्वं एत्येया-
 पथिकीं प्रतिक्रम्य पृथ्वीं प्रमृज्य स्थिताः । सागरोऽदृष्टपूर्वोस्तान्नोपादक्षयत्, नान्युत्तस्थौ, न चानंसीत्
 तान्, इति चापृष्टत्—“हे वृद्धमुने ! कस्मात् स्थानादत्र त्वं समागमः ?” । “अवन्त्याः” इति गाम्भी-
 रीन्जोधयोऽन्यधुः, न चाकुप्यन् । ततः सूरीन् ज्ञानपूर्वकसमस्तक्रियातत्परान् वीक्ष्य स दध्यौ—“नून-

नयं सोऽपि पुरुषमृत्तिरिति वृद्धिमान्” इति । अथ न शिवाणां वाचनां प्रयत्नं प्रजादपत्तं मुनिं स्माह—
 “हे पुरु ! मया व्याख्ययमानं त्वं श्रुतकन्धममुं शृणु” । मृगिन्तु मौनं दधौ । अथ न प्रजाकोशज-
 दर्शनार्थं चतुर्मुखध्वनिशोभामनुयोगं ततान् । व्याख्यारमाहोऽ(ह्यः)कालवेदामव्याध्यायकालमपि नाज्ञा-
 नीत् । अतो ! अज्ञानं महागिरिपूयते । इतश्च ते जिह्याः प्रातरुद्धिना निजगुणमपश्यन्तो चतुर्माहुजा जडिरे,
 संत्रान्नन्वान्नाने शश्यात्तश्चाद्वं वसन्तिव्यासितमिति पप्रतुः—“अस्मान् विमुच्य गुग्धः क्व गताः” ?
 इति । ततः सोऽपि नक्रोपं स्माह—“श्रीमन्मूरिचिनुंज्ञा अपि अयं मदाचारो न प्रावर्तयेत् तदा गुग्मादृशः
 प्रमादमग्नेः जिह्वंशुगेः काऽर्थेनिक्रिचयेत् ?” । ततस्ते लज्जिता ऊतुः—“रामस्मान् प्रमथ वृदि तेः
 पात्रिना दिशं, तानामथ वयमात्मानं मनाथं कुर्महे, अस्मान्निरोदशं चक्रे तादृशं फलमामादि” इति
 निर्वन्धपूर्वं तैः पृष्टः शय्यातरोऽपि तान् जगौ गुरोर्विद्वागशां । ततस्ते सर्वेऽप्यचलन् । क्रमेण स्वगुह्यं
 गंगेयन्तः नागरान्निरुहमात्रगुः । ते नागरमूरं पप्रतुः—“आर्थश्यामादाः पूज्याः कु नन्ति ?” । न
 आह—“ननु मरिपतामद्या अत्र तु नायाताः, किन्तुऋषिन्यां नो वेभि कथंनको यत्तिरुद्ध उपगन्तोऽस्मि,
 अयं पश्यत, अत्र स्थले वर्तेते” । ततस्ते शिष्या गुह्यं इदा दीनवदनाः स्वापराधं क्षमयामागुर्नेयो
 नृयः । ततः नागरमूरिद्विधा न्यगुयो दधौ—“अहो ! अस्वाधे मया पाण्डित्यं कृतं तदाऽहं, सुरो-
 ज्ञान्याग्ने तयोर्नव्योत्सामदृशं मया चेष्टितं, आद्यं वन्दनमालिकावन्धनं कृतमित्यादि ज्ञेयं” । ततः सोऽ-
 च्युजाय विनयेन क्षामणं कृत्वा तत्पादयोन्यस्तमस्तक इत्याह—

शुभ्रमाकं विश्वपूज्यानां यदज्ञानवशान्मथा । आशातना कृता तस्या मिथ्याडुकृतमस्तु मे ॥ १ ॥
 तत आचार्यास्तस्य प्रतिबोधाय नदीवालुकाच्युतं पल्लकमानाययन् चालणिकां च । ततो गुरवस्ता
 वालुकाश्चालणिकायां संस्थाप्य हस्तक्रियया सूक्ष्मसिकताकणानधोऽपातयन्, चालणिकामध्ये सर्दराः
 कर्कराः शोपास्तान् दूरं संस्थाप्य पुनः सिकताः कापि स्थानेऽखिलाः क्षिप्वा पुनस्तान् रेणुन् उद्धृत्य
 वितीयस्थले न्यस्तवन्तः, ततोऽपि तृतीये च, एवं स्थाने स्थाने क्षिप्वा समुद्धृताः सिकताः स्तोकतरा
 जक्षिरे । एवं रेणुज्ञातं प्रदर्श्य तं जगुः—“वत्स ! नद्यां यथा स्वतो ऋयस्यो वालुकाः सन्ति, एवं जिने-
 न्द्रेषु संपूर्णं ज्ञानमस्ति । पल्लकेन सरितः स्तोकवालुका यथोपात्तास्तथा गणधरैः स्तोकं जिनेन्द्रादाददे
 श्रुतं । स्थाने स्थाने निक्षिप्योत्क्षिप्वाः क्षित्यादिसंगतैः क्षीयमाणे यथा स्तोकाः पल्लकवालुका अचवन्
 तथा श्रुतं गणधरपरंपरयाऽऽगतमनुक्रमत्कालादिदोषतोऽदृष्टपादपतरबुद्धिषु शिष्येषु विस्मृत्यादेः क्षीय-
 माणमदृषमेवाधुना वर्तते । चालणिकाज्ञातयोजना तु इञ्जं कार्या—सूक्ष्मज्ञानं सर्वं विनष्टं, अधुना वाद-
 रज्ञानं, ततो हे वत्स ! धीमदो न कार्यः । तथा हे वत्स ! श्रुतं त्वया सम्यग्रीत्या पठितं, परं ज्ञानस्या-
 ध्याचारस्त्वया सम्यग् न निर्णीतं, यस्मादकाले स्वाध्यायं तनोषि । उक्तं च निशीथचूर्णौ—“संजा-
 नञ्जति आणुदए सुरिए मषएहिं अडमणे अफरत्ते, एयासु चउसु सझायं न करिति” । इत्यादि शिक्षां
 श्रीगुरुमुखावृत्त्वा मिथ्याडुकृतं दत्त्वा श्रीगुरुव्रतनाम । विलारेण वैयावृत्यं विदधे ॥

१ वृद्धन्तः ।

विवल्मचायां श्रमणान्वितायां, द्वियं च गर्ही बहुधा लप्तेन सः ।
 यः कालमुद्धृत्य पवेहृतादीन्, श्रीसागराचार्य इवात्मदर्पात् ॥ १ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशमंत्रहाख्यायामुपदेशप्रामादग्रन्थवृत्तो अष्टादश-
 स्तम्भे षट्षयाशदधिकद्विशततमं २१६ व्याख्यानम् ॥

सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमं २५७ व्याख्यानम् ॥

अथास्वाध्यायकाले स्वाध्यायं न कुर्यादित्याह—

अस्वाध्यायकालेऽस्वाध्यायं कुर्वते नदा । यतः क्रिया फलत्वेव यथोक्तमयकृता ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं अस्वाध्यायशृणोस्त्वनेकविधाः सन्ति, तत्स्वरूपमावश्यकनियुक्तिवृत्तौ प्रतिक्रमणा-
 ध्वयनतश्च प्रवचनमारोहारेऽष्टाश्रयधिकद्विशततमघारतो ज्ञेयं, अत्रापि किमिद्विल्यते—यदा मूरमरञ्जो
 व्योम्नो यावन्कालं पतति तावदस्वाध्यायकालः, तथा धुंवरिपतनमयेऽपि अस्वाध्यायकालः, नवरं
 धुंमृगिपानशृणे मुनिनिधेशृणोपाज्ञोऽपवरके तिष्ठति । तथा गन्धर्वनगरोऽकादिगद्गद्विमुत्पतने ज्ञायमाने
 अस्वाध्यायो ज्ञेयः, तन्निवृत्त्युत्तरमेकप्रहरं यावदस्वाध्यायः । अकाले विद्युज्जातकारेऽकालगतने प्रहर-
 दयं यावदस्वाध्यायः । आपाडचतुर्मासीप्रतिक्रमणानन्तरं प्रतिपदं यावत्, इदं कर्तित्वनुमोनीप्रतिक्र-

मणानन्तरं प्रतिपदं यावत्, तथाऽऽश्विनशुक्लपञ्चमीदिने मध्याह्नत आरभ्य कृष्णप्रतिपदं यावदस्वाध्यायः, एवं चैत्रशुक्लपञ्चमीमध्याह्नतः प्रारभ्य प्रतिपदं यावदस्वाध्यायः, द्वितीयायां समुचितः । तथा वृषसेना-पत्यादीनां परस्परसङ्ग्रामेऽस्वाध्यायः । तथा रजःपर्वणि यावद्भ्रजो नोपशाम्यति तावदस्वाध्यायः । तथा वृषे कालगते यावदन्यो राजा नाभिषिक्तो भवति तावदस्वाध्यायः । तथोपाश्रयतः सप्तगृहमध्ये कोऽपि प्रसिद्धनरो मृतस्तदाऽहोरात्रमस्वाध्यायः । तथा कस्मिंश्चिदनाश्रे हस्तशतान्यन्तरे कालगते तत्क-लेवर उत्पादिते शुध्यति स्वाध्यायः । महिलारुदितशब्दोऽपि यावद्भूयते तावन्न पठ्यते । तथा तिर्यक्प-ञ्चेन्द्रियाणां जलजादीनां न विकलेन्द्रियाणां रुधिरं मांसे हड्डे (अस्थनि) च पतिते क्षेत्रतः षष्टिहस्ता-न्यन्तरेऽएरुक्पाते यदि तदएरुकमञ्चिन्नमद्याप्यस्ति तदा तस्मिन्नुज्जिते स्वाध्यायः कल्प्यते, यदि तत् स्फुटितं तदा तिस्रः पौरुषीर्यावदस्वाध्यायः, अथ तदएरुकं चिन्नं कल्लवबिन्दुर्वा भूमिलगस्तदा तत् षष्टिहस्तेन्यः परतो वहिनीत्वा तत्स्थाने धौते कल्प्यते, यावन्मात्रे मद्दिकापादं स्पृशति तावन्मात्रेऽपि अएरुकविन्दौ रुधिरादिबिन्दौ वा भूमौ पतितेऽस्वाध्यायः । तथा गवादीनां जरायुर्यावद्भवते तावदस्वा-ध्यायः, जरायौ पतितेऽपि तदनन्तरं तिस्रः पौरुषीर्यावदस्वाध्यायः, मार्जारादिचिर्मूषकादिव्यापादनेऽ-होरात्रं सूत्रं नन्द्यादिकं नाध्येतव्यम् । एवं नरसंबन्ध्यपि । नवरं क्षेत्रतः शतहस्तमध्ये मनुष्यावयवेषु सत्सु चर्मरक्तमांसास्थिषु अस्वाध्यायः, परं यद्दुपाश्रयवसतेरन्तराले मार्गः परिवहति तदा शुध्यति । स्त्रीणां ऋतौ दिनत्रयं यावदस्वाध्यायः, प्रदररोगोदयेऽधिकोऽपि च । तथा यदि प्रसूताया दारको जातस्तदा

सप्त दिनान्यस्वाध्यायः, अथ दारिका जाता तर्हि रक्तोत्कटेति तस्यां जातायामष्टौ दिनान्यस्वाध्यायः, नवमे दिने कल्प्यते । तथा हस्तशताच्यन्तरे दारकादीनां दन्तः पतितो यत्र तत्रान्वेष्य यदि न दृष्ट-
सदा “दंतलहृमावणियं करेमि कामस्सगं” एकनमस्कारकायोत्सर्गं विधाय तदनु स्वाध्यायः शुध्यति ।
दन्तं विना शेषेऽङ्गोपाङ्गादिसंबन्धिन्यस्थनि हस्तशताच्यन्तरे पतिते षादश वर्षाणि न कल्प्यते स्वाध्यायो
वाचनादिरूपः, अनुप्रेक्षा तु न कदाचनापि प्रतिषिध्यते इति । तथाऽऽर्चानक्षत्रात्प्रारभ्य स्वातिनक्षत्रं
यावद्विद्युज्ज्वलनयोरस्वाध्यायो न स्यात् । ऋमिकम्पेऽष्टौ यामान् यावदस्वाध्यायः । अग्निपलिवणं यावद-
स्वाध्यायः । चन्द्रग्रहणे षादश यामान् यावदस्वाध्यायः उत्कृष्टः । सूर्यग्रहणे उत्कृष्टः पौनश प्रहरान्
यावदस्वाध्यायकालः । पाक्षिकरात्रावपि स्वाध्यायो न शुध्यति इत्यादि संप्रदायानुसारेणस्वाध्यायस्वरूपम-
वगम्य पठनीयं । अकाले वाचनादिभिः (कृतैः) अज्ञत्वं प्राप्नोति । अत्रार्थे ज्ञातं चेदं, तथाहि—एकः
साधुः प्रादोषिककालग्रहणानन्तरं कालिकश्रुतमतीतामपि तद्वैलामजानानः परावर्तयते । ततः सम्यग्द-
ष्टिदेवतया चिन्तितं—“बोधयाम्यमुं, मा ऋन्मिथ्यादृष्टिदेवताब्जमस्य” । ततो मथितकारिकारूपेण मधि-
तचृतमेव घटं मस्तके निधाय तस्यैव साधोरन्तिके गतागतानि कुर्वन्ती “मथितं लभ्यते मथितं लभ्यते” इति
महता शब्देन पुनः पुनर्घोषयन्ती परित्रमति । ततोऽप्युद्भेजितेन साधुना प्रोक्तं—“अहो ! भवत्यास्त-
ऋचिक्रयवेला !” । ततो मथितकारिकयाऽप्यवाचि—“अहो ! तवापि स्वाध्यायवेला !” ततो विस्मितः

१ यदि उद्धृतं नस्यादितिज्ञायते ।

२ मथितं तत्कम् ।

साधुरूपयुज्य मिथ्याउद्धृतं ददाति । ततोऽकालस्वाध्यायविधानेन मिथ्यादृष्टिदेवताविहितहृत्वानि
 न्रवन्त्यतः पुनरप्येवं मा कार्षीस्त्वं” इत्यादि साधुर्देवतयाऽनुशासितः । इति श्रुत्वा काल एव स्वाध्यायो
 विधेयः । यतः क्रिया यथोक्तसमये विहिता अवश्यं फलन्ति । तत्र क्रिया द्विविधाः—प्रशस्ता अप्र-
 शस्ताश्च । तत्र प्रशस्ताः सिद्धान्तमार्गोदिताः सर्वाः क्रियाः, अप्रशस्ताः कृषिकर्मचर्याजाषणादिकाः सर्वाः
 काल एवावन्ध्यत्वमश्नुवते । अत एव नीतिशास्त्रेऽकालचर्या वर्या नोक्ता, तथाहि—
 अकालचर्या विषमा च गोष्ठी, कुमित्रसेवा न कदापि कार्या ।
 पर्याएरुजं पद्मवने प्रसुप्तं, धनुर्विमुक्तेन शरेण ताम्बितम् ॥ १ ॥

क्वापि वने सरसि मन्दरकाख्यो हंसो, वसति । अथैकदा तत्रोद्धूक आयातः । ज्ञापितो हंसेन—
 “कस्त्वं ? कुतोऽत्र वने ?” । स ग्राह—“त्वशुणश्रवणादहं मैत्रीकरणार्थमागतः” । ततो मैत्री परस्परम-
 डुं तुंहि वारु साधुजन, उज्जणसंग निवार । हरे घनी जल जह्वरी, मढे परे प्रहार ॥ १ ॥
 अपिच—नीच सरसि जल कीजे संग; चढे कलंक होइ जसभंग ।
 हाथिं अंगार ग्रहे जो कोइ, के दाफे के कालो होइ । १ ॥

अथान्यदा हंसमापृह्य स्वस्थानमुद्धूकः प्राप्तः हंसान्ने च प्रोक्तं—“एकदा त्वयाऽध्यागन्तव्यं मत्स्थाने”
 इति प्रोच्य गतः । हंसोऽप्यवसरे तत्र जगाम । न दृष्ट उद्धूकः, विलोकितश्च बहुस्थानेषु, दृष्टश्च क्वापि

कोटरे प्रविष्टः, प्रोक्तं हंसेन—“ओ नृद्र ! बहिरह्येहि, अहं हंसो मिवनायागतोऽस्मि” । उलूकः प्राह—
 “नो दिवा निःसर्तुं शक्नोमि, त्वं तिष्ठ, रात्रौ गोष्ठी करिष्यते” । ततो रात्रौ मिवितौ, कुशलवार्ताः
 प्रवृत्ताः, हंसस्तत्रैव सुप्तः । रात्रौ तत्र बने सार्धं एकः स्थित आसीत्, पश्चाद् रात्रौ तस्य चलनावसरे
 उलूकेनोच्चैः शब्दः कृतः, स्वयं नदीविवरे प्रविष्टः, हंसस्तत्रैव सुप्तो मुक्तः । ततस्तस्वरश्रवणकुञ्जेन सार्धे-
 शेन दुःशकुननिवृत्त्यर्थं शब्दवेधिना त्राणेन हंसो निपातितः । अत उक्तं—अकालचर्या० इत्यादि । उक्तं
 च मार्गानुसारिग्रन्थे—

धर्मार्थस्वात्मनां श्रेयोऽचिवाञ्छन् स्वैर्यचृत्सदा । अदेशाकालयोश्चर्यां विचारज्ञो विवर्जयेत् ॥ १ ॥

अन्यच्च ज्ञापणमपि समयोचितमनेकजनमनस्सु सौख्यकरं स्यात्, अत्रार्थं ज्ञातं चेदं—श्रीचांपानेर-
 दुर्गे वेगमो वृद्धः साहिश्रीमहंमदराजः, तस्य लघुकनमा विप्रो नृशं मान्यो नारतीलब्धवर आसीत् ।
 एकदा काजिमुद्गाऽऽखुनवारसहस्रीसुत्रादिचिरिति साहिविज्ञप्तः—“हे दीनदुनिपातसाह ! आत्मनां
 कुराणे हिंदूनां प्रजाते दर्शने दोजकनिबन्धनं चत्वारिंशद्वोजाहारणं च, तेनास्य लघुकस्योषसि दर्शनं न
 कार्यं । ततः साहिना तेषां तोषाय सर्वथा तदागमनं निषिद्धं । एकदा साहिना काजिमुद्गाशेखरसुवादीनां
 पुरः प्रश्नचतुष्टयं पृष्टं—“किं सर्वबीजं ? कः सर्वरसः ? कः कृतज्ञः ? कः कृतघ्नश्च ? इति चत्वारि वस्तूनि
 कानि ?” इति कथिते ते विचार्योत्तरं ददुः, परं नृपेण नाङ्गीकृतं । ततः साहिना लघुकमाहूय तेषां पश्य-

तामेव तथैव पृष्टे सोऽपि शीघ्रं प्राह—“स्वामिन् ! सर्वेषां बीजं जलं, सर्वरसं लवणं, कृतज्ञः श्वा, कृतघ्नश्च जामाता । यतः—

दुतमानय पानीयं पानीयं पङ्कजानने । पानीयेन विना सर्वं सद्यः शुष्यति दग्धवत् ॥ १ ॥

प्राथम्यमुदधिष्वासीत्सत्यं ते लवणोदधे । यद्भस्मेन विना सर्वरसो न स्वादमर्हति ॥ २ ॥

अशनमात्रकृतज्ञतया गुरो-र्न पिशुनोऽपि शुनो लज्जते तुलाम् ।

अपि बहूपकृते सखिता खले, न खलु खेत्वति खे लतिका यथा ॥ ३ ॥

इति सम्यक्प्रश्नार्थं प्राप्य तेषां पुरः साहिः पुनः पुनः श्वाघां चकार । पुनरप्येकदा तैः साहिनृपपुर

इति पिशुनत्वं लघुकसंबन्धि कृतं—“स्वामिन् ! अजस्रं कापुरुषाहिंदुलघुकेन सार्धं सन्नकरणं न योग्यं,

शुष्मदीयरान्धे बहव एतादृशा वाक्पटवः सन्ति । ततः साहिना तेषामिति प्रश्नचतुष्टयं पृष्टं—“विश्वे

महान् पुत्रः कस्य संबन्धी ज्ञेयः ? विश्वे महादन्ताः कस्य ? विश्वे महदुदरं कस्य ? विश्वे महादहः

को वा ष ?” । इति श्रुत्वा ते विचार्य प्रोबुः—“स्वामिन् ! जगत्सु पातसाहिपुत्र एव महत्तरः ? महान्तो

दशना उदरं च हस्तिसंबन्धि ज्ञेयं ?—३, विश्वे दक्षस्तु ऋवःसदृशः कोऽपि नास्ति ष” इति श्रुत्वा नृपस्तां-

स्तिरस्कृत्य लघुकमाहूय तत्सर्वं पृष्टवान् । स शीघ्रं प्राह—“स्वामिन् ! विश्वे गोपुत्रसमो महावृद्धः कोऽपि

नास्ति, यतो यः पृथ्वीं जीवयति ? । तथा महादन्तश्च लाङ्गलस्य ज्ञेयः, येन ऋमौ बीजान्युत्पद्यन्ते ? ।

तथा महद्दुरं पृथ्वीसंबन्धि ज्ञेयं, या सर्वं वस्तु ररुति सर्वस्पर्शं सहते च ३ । महाददृशश्च समयज्ञः, यः कालोचितं सुजाषितं वक्ति ४ ” । इति श्रुत्वा नृपस्तुष्टस्तं प्रीतिपात्रं चकार । एष वृत्तान्तोऽपि किञ्चिदुपयोगित्वाद्द्विखितः । इति श्रुत्वा ज्ञानाचारपादकस्य साधोर्जिनाज्ञानुसारेण सर्वाऽपि क्रिया काल एव निष्पादनीया इति स्थितम् ॥

श्रीजिनाज्ञानुसारेण अस्वाध्यायस्य वर्णनम् । श्रुत्वा स्वाध्यायकाले हि श्रुतानुयोगमाचरेत् ॥ १ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ अष्टादशस्तम्भे
 सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमं २१७ व्याख्यानम् ॥

अष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमं २१७ व्याख्यानम् ॥

अथ द्वितीयो विनयाचारो विख्यते—

श्रुतस्याशातना त्याज्या तद्विनयः श्रुतात्मकः । शुश्रूषादिक्रियाकाले तं कुर्याज्ज्ञानिनामपि ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं श्रुतं द्रव्यजावनेदजिह्वं । तत्र द्रव्यश्रुतं पुस्तकाक्षरादिकं, तस्याशातना पदसंघट्टनं निष्ठयूतविन्दुनाऽक्षरप्रमार्जनादिका ज्ञेया । जावश्रुतस्याशातना सा यत्परमात्मप्रोक्तपदार्थे स्यात्सन्नि प्रवृत्तस्य ज्ञेया, यतः प्रतिक्रमणवश्यकं त्रयस्त्रिंशदाशातनावर्णनावसरे इत्थं निवेदितमस्ति, तथाहि—

“सुअस्स आसायणाए, सुअदेवथाएणं आसायणाए” । आशातना तु श्रुतदेवतानां न विद्यते, अकिञ्चित्करी वा इति न वकव्यं, न ह्यनधिष्ठितो मौनीन्द्रः खट्वागमः, अतोऽसावस्ति । न चाकिञ्चित्करी, तामालम्ब्य प्रशस्तमनसः कर्मद्वयदर्शनात् । अथवा श्रुतोक्वचनस्योद्धृष्टं तद्भुताशातना, श्रुते श्रीजि-
नैरित्यत्रिहितं यन्मन्त्रादिविद्या महति शासनकार्ये सति प्रयुज्या, नान्यथा, यः प्रमादादिना आश्चर्य-
बुध्या च स्थूलत्रजमुनीन्द्रवत् लब्धिविधां प्रयुज्यात् स श्रुताशातनां तनोति, स च महतीं हानिं
व्रत्ते । तथाहि—पाटलिपुरे श्रीश्रमणसङ्घः एकीभूयेति दध्यौ—अधुना कराळे महति दुष्काले प्रसृते
धीमतामपि साधूनामनन्यसनतोऽगुण्यमानं श्रुतं विस्मृतं, ततः सम्प्रति श्रुतोच्चारः क्रियते । ततश्चैका-
दशाङ्गानि श्रीसङ्घो यस्याङ्गाध्ययनोद्देशाद्यासीत्तदमेलयत् । तदा दृष्टिवादनिमित्तं किञ्चिच्चिन्तयन्
तस्यौ । ततो नेपालदेशस्थं श्रुतकेवलिनं त्रजत्राहुं ज्ञात्वा सङ्घस्तमाहातुं मुनिद्वयं प्रैषीत् । तौ मुनी गत्वा
नत्वा चेत्यूचते सूरि—“स्वामिन् ! वः सङ्घस्तत्रागमनहेतवे समादिशति” । सूरिः प्राह—“महाप्राणा-
यामं ध्यानमारब्धमस्ति, तद् घादशत्रिर्वैषः साध्यं, ततोऽहं नागमिष्यामि, महाप्राणायामे निष्पन्ने
कस्मिंश्चित्कार्ये आगते सर्वपूर्वाणि सूत्रार्थान्यां सह मुहूर्त्तमध्ये गुण्यन्ते” । ततस्तौ मुनी गत्वा तद्वचः
सङ्घस्याशंसेतां । अथ सङ्घोऽप्यपरमुनिद्वयं समाहूयेत्यादिदेश—“युवां तत्र गत्वा स सूरिरिति वाच्यः—
यः श्रीसङ्घस्य शासनं न करोति तस्य को दण्डो भवेत् ? इति नः शंस, यदि स सूरिरिति वक्ति स
सङ्घबाह्यः कार्यः, तर्हि हे आचार्य ! त्वं तदङ्गयोग्योऽसीत्युच्चकैर्वाच्यः । ताभ्यां गत्वा तथैवोक्तं, सूरिः

स्माह—“मैवं जगवान् सङ्घः करोतु, किंतु मयि प्रसादं कुर्वाणः श्रीसङ्घ इह प्रहिणोतु मेधाविनः शि-
 ध्यान्, तेभ्यः सप्त वाचना दास्यामि, तत्रैकां वाचनां जिज्ञाचर्यात आगतो दास्ये, तथा तिसृषु काल-
 वेवासु तिस्रः, पुनरपरास्तिस्रः सायाह्नप्रतिक्रमणे जाते, एवं सङ्घकार्यं सेत्स्यति” । तान्यामेत्य तथा-
 ऽऽख्याते श्रीसङ्घोऽपि प्रसादत्राक् स्थूलत्रयादिसाधुपञ्चशतीं प्राहिणोत् । तान् सूरिर्वाचयामास ।
 स्थूलत्रयं विनाऽन्ये स्वल्पवाचनात्रिग्रहणाद्विना निजं स्थानमुद्गम्येयुः । श्रीत्रयवाहुपादान्ते स्थूलत्रयो
 महामतिरष्टपूर्वाणि अष्टत्रिर्वैरपाठीत् । एकदा तमल्पवाचनात्रिरुद्विन्नं वीक्ष्य सूरिरूचे—“वत्स !
 मम ध्यानं पूर्णंप्रायमिदं, तदन्ते तुभ्यं त्वदिद्वया प्रदास्यामि वाचनाः” । ततः स्थूलत्रयः प्रोचे—
 “स्वामिन् ! मम कियत्सङ्घं शेषमध्ययनं वर्तते ?” । गुरुर्विन्दूद्ध्युपमानत आख्यत् । ततः क्रमेण
 महाध्याने पूर्णं स्थूलत्रयो द्विवस्तूनानि दश पूर्वाणि यावत्समापयत् । अत्रान्तरे यद्वादयो ब्रतिन्यः
 स्थूलत्रयवन्दनार्थं समाययुः । प्राक् सूरिं नत्वा ता ऊचुः—“प्रजो ! स्थूलत्रयः कास्ति ?” । सूरिः
 स्माह—“लघुदेवकुलेऽस्ति” । ततस्ताः समायान्तीर्विलोक्य स आश्चर्यदर्शनकृते सिंह्रूपं विनिर्ममे ।
 तास्तत्र पञ्चाननं वीक्ष्य ज्ञीताः सूरिमेत्य व्यजिज्ञपन् । सूरिरुपयोगात्तत्स्वरूपमवगम्येत्यादिदेश—“गुह्यत
 तत्र यूयं, वन्दध्वं, तत्र वो ज्येष्ठार्थ एवास्ति, न तु केशरी” । पुनस्तत्र ता आययुः, स्वरूपस्थं स्थूलत्रयं
 ववन्दिरे, श्रीयकस्वर्गगमनस्वरूपमत्रिधाय संशयं निवार्य तास्तस्यानुजाता निजाश्रयं ययुः । स्थूलत्र-
 योऽपि वाचनार्थं गुरुमगात् । तदा सूरिर्वाचनां न ददौ “त्वं तस्या अयोग्योऽसी”त्यादिशत् । स

दीक्षान्नात्प्रचृति अपरार्थोश्चिन्तयित्वा स्नाह—“पूज्य ! न कोऽप्यपराधो मया कृतः, परं पूज्याः समादिशन्तु तत्प्रमाणं” । गुरुः प्राह—“कृत्वा न मन्यसे किं शान्तं पापं ?” । ततः स श्रुताद्याशा-
तनां स्मृत्वा गुरुपादयोः पपात, “ऋयोऽदो नो करिष्यामि, हृम्यतां” । सूरिः प्राह—“त्वं योग्यो नासि” । ततः स्थूलजज्ञः सर्वसङ्घेन गुरुममानयत्, यतो महतां कुपितानां महान्तः प्रसादनेऽलं । सूरिः सङ्घं प्राह—“यथाऽसावधुना विचक्रे, तथाऽन्येऽपि करिष्यन्ति, अतः परं मन्दसत्त्वा जाविनः” । ततः स सङ्घेनाग्रहाडुकं उपयोगतो विवेद—“न मत्तः शेषपूर्वाणामज्जावो जावी, अतोऽस्य श्रुतं प्रदेयं” । ततः स जगवान् “अन्यस्य शेषपूर्वाणि न प्रदेयानि” इत्यग्निग्राह्य स्थूलजज्ञमवाचयत्, तेन सर्वपूर्वो-
धरो जातः ।

वीरमोक्षाघर्षशते सद्यत्यग्रे गते सति । जज्ञबाहुरपि स्वामी ययौ स्वर्गं समाधिना ॥ १ ॥
इति दृष्टान्तोपनयं हृदि निर्धार्य श्रुताशातना हेयेत्यादिश्रुतविनयः । तथा शुश्रूषादिक्रियाकाले ज्ञानि-
नामपि विनयः कार्यः । उक्तं च सूत्रे—

न परकृत् न पुरत् नैव किञ्चाण पिच्छत् । न जुञ्जं उरुणा ऊरुं सयणे नो पद्मिस्तुणे ॥ १ ॥
व्याख्या—न परकृतो न पुरकृतो दक्षिणादिपार्श्वमाश्रित्योपविशेदिति सर्वत्र गम्यं, गुरुसमासनरूपोऽविनयः

१ श्रौतुमिच्छा शुश्रूषा ।

स्यात् । न पुरतोऽग्रतः, तत्र हि बन्दारुलोकस्य गुरुमुखादर्शनादिनाऽप्रीतिः स्यात् । तथा नैव कृत्यानां कृतिकर्मर्द्दिणां गुरूणां पृष्ठतः, तत्र द्वयोरपि मुखाद्येक्षणेन न तादृशो रसः स्यात् । तथा न शुद्ध्यात् करुणाऽऽत्मीयेन करुं गुरुसंबन्धिनं । तथा शयने शय्यायां शयित उपविष्टो वा न प्रतिश्रुणुयात्, गुरुवाक्यश्रवणानन्तरं सद्यो गुरुपार्श्वमेत्य पादपतनपूर्वमगुहृतीतोऽहमिति मन्यमानो जगवन्निहाभ्य-
नुशिष्टिमिति वदेदिति । तथा शिष्यो विनयगुणेन गुरुं प्रसन्नं करोति, यतः—

अणसत्रा शूलवया कुसीला, मिडंऽपि वंनं पकरंति सीसा ।

चित्ताणुआ लहुदरुकोववेआ, पसायए ते हु डुरासयंऽपि ॥ १ ॥

व्याख्या—अनाश्रवा-गुरुवचनेऽस्थिताः । स्थूलवचसः-अविचारितत्राणिः, कुशीला मृडमपि—
अकोपनमपि गुरुं चणं प्रकुर्वन्ति । ये पुनश्चित्तानुगा लघु-शीघ्रं दाहयोपपेतास्ते शिष्याः प्रसादमेयुडं-
राशयमपि—अतिकोपनमपि गुरुमिति । अत्रार्थे चणरुद्राचार्यशिष्यज्ञातं, तथाहि—

अवन्त्युद्याने चणरुद्राचार्यः सगडः समवासरत् । स ऊनाधिकक्रियादोषान् स्वगड्डीयतपस्विनां दर्श
दर्शं अकुपत् । प्रकृत्याऽप्यतिरोषणश्च स इति दध्यौ—“एषां ऋयसां वारणं मयैकेनातिडुष्करं, परं
रोपातिरेकान्मम स्वहितं न जायते” । ततः स ध्यानार्थमेकान्ते तस्थौ, इतश्चोद्गधिनीवासीन्यसुतो हस्त-
बद्धमदनफलो नवोढो मित्रयुक् तत्रागात् । तस्य मित्रैः प्रोक्तं—“जोः साधवः ! एषोऽस्सत्सत्त्वा संसारा-
धिरक्तो जवदन्तिके दीक्षां ग्रहीतुमिहति, अतो जवधिरस्य दीक्षा देया” । ततस्ते माधवस्तं गन्धमा-

दृयवस्त्रवरिष्ठनेपथ्यप्रथितोत्सवं विद्लोक्य तान् हास्यकारकान् विज्ञाय गुरोरन्तिके प्रेषयामासुः । तत्रापि तथैव प्रोक्तं । ततो गुरुः सरोषस्तान् बजाषे—“जो जाबुकाः ! जस समानयत” । तैः प्रहासिच्चित्र-
सापि समानिन्ये । ततो गुरुः स्वयं तस्य शिरोलोचं चकार । ततः सोऽहपकर्मत्वान्मनस्येवं दध्यौ—
“अहो मया स्वयमेव दीहा गृहीता, अत्र गुरोः को दोषः ? इदमिन्द्रादीनामपि दुर्बलं चरणमनाया-
सेन लब्धं सूरिणा दत्तं तस्यजनं नोचितं । यतः—

प्रमादसङ्गतेनापि या वाक् प्रोक्ता मनस्विना । सा कथं दृषडुत्कीर्णाक्षरालीवान्यथा जवेत् ॥ १ ॥

ततः स मित्राणि स्माह—“यूयं गृहे यात, अथ मम गृहेण कार्यं नास्ति” । तैर्जोगार्थं बहूक्तोऽपि स्वयं गृहीतं नामुञ्चत् । ते विद्वहाः स्वगृहं ययुः । स तु नवदीक्षितः परिणामेन तु बहुकालदीक्षितस-
दृशः सूरिं स्माह—“जगवन् ! मम स्वजनाः श्रामण्यं मोचयिष्यन्ति, तदन्यत्र कुत्रचिद्यामः” । गुरुराह—
“जो महात्मन् ! निशायां नाहं पश्यामि, अतस्त्वं प्रथमं मार्गमालोक्य” । सोऽपि मार्गमन्वेष्य त्वरितं
प्रत्यावृत्तो व्यजिज्ञपत्—“पादावधार्येतां” । तेनेत्युक्ते स गुरुः सत्वरं निशि चचाल । तमसाह्वने
मार्गं निम्नोन्नते पदे पदे स्वलन् जूमौ पतन् गुरुः शिष्यं प्रति रोषणो चुरं चुरकोश—“रे पापिष्ठ !
त्वया कीदृक् पन्थाः शोधितः ?” इत्युक्त्वा दण्डयातेन मारितोऽपि सुशिष्यश्चिन्तयति—“हा हा !
स्वगहमध्ये समुत्वं तिष्ठन्तोऽमी सूरयो मयाऽधन्येन दुःस्वपात्रं विहिताः । गुरोः केऽपि शिष्या आजन्म

सौख्यदाः स्युः, अहं त्वाद्य एव दिने गुरोराशातनाकरो जातः । गुरोः स्थाण्वादिना ऋयोऽपि ऋयसी
 पीना मा ऋत्” । इति ध्यायन् शनैः शनैर्मार्गं दर्शयन् प्रयत्नेन चचाल । “अहो ! अस्य गुरोर्महाशु-
 पकारः, येन मां प्रति अनादिकालेनाप्यसंप्राप्तसत्त्वत्रयमार्गः प्रदर्शितः, बहुकालीनत्रष्टोऽहं परमात्मधर्म-
 पथरहस्ये सन्निहितः । अहो ! अनया रीत्याऽतीतकालेऽनादिके केनापि न तास्मिन्तोऽहं, यया तारुनया-
 ऽनेकजवोपार्जितकर्माणि हीयन्ते । अहो ! ज्ञानिगुरुं विना क उपकुरुते ?” । इत्यादिशुश्रूष्यानारूढ
 हृष्यकश्रेण्या कर्मांशान् क्षिप्त्वा मोहमहाचमूं जित्वा एकेन गुरुविनयेन केवलज्ञानमाप । यस्मिन् कृतो-
 द्यमस्तदस्त्वचिरेण जगाम । तेन ज्ञानेन मार्गं सम्यग् विलोकयन् विषमं मार्गं त्यक्त्वा समेनैव पथाऽन-
 यत्, तं गुरुं धर्मप्रीत्या प्रीणयामास । अथ प्रजाते सूरिणा शिष्यो रुधिरालिप्तमस्तको ददृशे
 “अहो ! नवीनशिष्यस्याप्यमुष्यानवीना क्षान्तिर्लोकोत्तरा त्रिभिरपि योगैः, चिरप्रव्रजितस्यापि धिक्छे
 प्रवलकोपतां” इति सूरिश्चिन्तयन् शिष्यं प्राह—“हे शिष्य ! एकं महदाश्चर्यं दृष्टं यस्पूवं मार्गं पदे पदे
 पुनः पुनः रत्नखनमया दृष्टः, तदनु प्राक्तुल्येऽपि तमसि कञ्चु गत्या मां स्वहृष्यामपि बाधामजनयन् सह-
 स्रकिरणप्रदर्शितमार्गवत्त्वं यथोचितं चचाल, तत्किं कारणं ?” । शिष्यः प्राह—“देवगुरुविनयाद्भुतं
 लच्यते, श्रुताच्च ज्ञानं, ज्ञानाच्च किं किं न लच्यते ? सर्वमपि लच्यते” इत्यादि सापेक्षवचनजटपनेनान-
 न्ताव्याबाधज्ञानप्राप्तं तं मत्वा सूरिः पुनः पुनः स्वात्मानं निन्दन् तत्यादयोः पपात ॥

चावनाञ्जिरिति ज्ञावितचित्तः, सोऽपि केवलमवाप मुनीन्द्रः ।
 एवमुक्तस्यै गुरवे स्यु-मोक्षदाः सविनयाः सुविनेयाः ॥ १ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ अष्टादश-
 स्तम्भेऽष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमं ११८ व्याख्यानम् ॥

एकोनषष्ट्यधिकद्विशततमं ११८ व्याख्यानम् ॥

अथ तृतीयं ज्ञानाचारमाह—

विद्या फलप्रदाऽवश्यं जायते बहुमानतः । तदाचारस्वृतीयोऽतो विनयतोऽधिको मतः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं विनयस्तु वन्दनमनादित्रिबाह्यप्रकारोऽपि स्यात् । बहुमानश्चान्धन्तरप्रीतिबन्धः,
 तस्मिन् सति हि गुर्वादीनामेकान्तेन ह्यन्दानुवृत्तिगुणग्रहणदोषाद्बान्धनाभ्युदयचिन्तनाद्येव कुर्यात्,
 श्रुताभिना गुर्वादिषु बहुमानः कार्यः, तं विना बहुनापि विनयेन गृहीता विद्या फलप्रदा न स्यात्, यत्
 उक्तं च गौतमपृष्ठायां—

विज्ञा विन्नाणं वा मिह्वा विणएण गिण्हउं जो उ ।
 अयमन्नइ आयरियं सा विज्ञा निफ्फला तस्स ॥ १ ॥

अत्र विनयबहुमानयोश्चतुर्जङ्गी यथा—कस्यचिद्विनयो न तु बहुमानः श्रीनेमिजिनं प्रति वासुदेव-

पुत्रस्य पालकस्येव १, कस्यचिद्बहुमानो न तु विनयः शाम्बस्येव, अथवा वह्यमाणैर्नैमित्तिकघयज्ञात-
स्येव २, कस्यचिद्भावपि वह्यमाणज्ञातस्य कुमारपालस्येव ३, कस्यचिन्नैकोऽपि कपिलाकालसौकरिकादे-
रिव ४ । अत्र नैमित्तिकघयनिर्दर्शनं यथा—

कचित्पुर एकस्य सिद्धपुत्रस्य दौ शिष्यौ निमित्तशास्त्रमधीतवन्तौ; परमेको बहुमानपूर्वकं गुरोर्विन-
यपरायणो यत्किमपि गुरुरूपदिशति तत्सर्वं तथेति प्रतिपद्यते । द्वितीयस्तु तज्जुणविकलः । अन्यदा तौ
तृणकाष्ठार्थं जग्मतुः । पथि च कानिचिन्महान्ति पदानि तावपश्यतां । तदैकेनोक्तं—“अग्रे हस्ती
याति” । अन्येनोक्तं—“इयं हस्तिनी, न तु हस्ती, साऽपि वामेनादृणा काणा, तां चाधिरूढाऽस्ति काचि-
ज्जाही, सा सज्जवृका गुर्विणी च प्रजने काह्या अद्य श्वो वा प्रसविष्यते पुत्रं च” । अपरेणोक्तं—
“किमेवमदृष्टमसंबद्धं ज्ञापसे ?” । तेनोक्तं—“ज्ञानं प्रत्ययसारमित्यग्रे सर्वं ज्ञास्यते” । ततस्तौ यावत्
क्रियतीं सुवं गतौ तावत्सर्वं तथैव दृष्टं । अत्रान्तरे काचिद्दासचेटी महत्तरं प्रत्याह—“वर्धाप्यसे राज्ञः
पुत्रलाभेन” । ततस्तेन शिद्धितोऽपरः परित्रावितचेटीवचनं । तेनोक्तं—“नान्यथा तव ज्ञानं” । ततस्तौ
नद्यास्तीरे गतौ, दृष्टौ च कयाचिद्भृश्या जलमाहर्तुं तत्रागतया स्त्रिया, चेष्टात्रिर्निमित्तज्ञौ ज्ञात्वा तौ
पृष्टौ—“कदा मम पुत्रो देशान्तरात्समेष्यति ?” । एवं पृहन्न्या एव तस्याः शीर्षाद् घटः पतितो
जम्भश्च । ततो ऊटित्येवाविमृश्यकारिणा प्रोचे—“गतस्ते पुत्रो विपत्तिं” । विमृश्यकारी प्राह—“वयस्य !
मेवं वादीः, पुत्रोऽस्या गृहे समागतो विद्यते, याहि मातर्बृधे ! स्वपुत्रमवलोकय” । साऽपि तूर्णं गृहे

गत्वा पुत्रं वीक्ष्य प्रसन्ना, पुत्रमापृच्छथ वस्त्रयुगलं रूपकौंश्च कतिपयानादाय यथार्थं ज्ञाषिणं समर्पयामास । ततोऽपरः सखेदमिति दध्यौ—“नूनमहं गुरुणा सम्यग पाठितः, कथमन्यथाऽहं न जानाम्येष च जानातीति गुरुर्योजनादोषः” । ततस्तौ गुरुपार्श्वं गतौ । सुज्ञश्च गुरुदर्शनमात्र एव शिरो नमयित्वा हस्तौ संयोज्य सबहुमानमानन्दाश्रुष्ठावितलोचनो गुरोः पादयोरन्तरा शिरः प्रक्षिप्य प्रणिपपात, द्विती- यश्च शैलस्तम्भ इव मनागप्यनमितगात्रोऽवतिष्ठते । ततो गुरुस्तं प्रत्याह—“रे किमिति पादयोर्न पतसि ?” । स प्राह—“त्रवाहशा अपि स्वशिष्ययोर्यथेवमन्तरं कुर्वन्ति तदा कस्याग्रे एतदुपालम्भ- प्रदानमपि ? यद्यमृतांशोरप्यङ्गारवृष्टिः ?” । गुरुणोक्तं—“कस्मादेवं ब्रूषे ? न हि मया त्वं विद्याम्नाय- कथनादौ कापि वञ्चितोऽसि” । “तर्हि कथमनेन मार्गे हस्तिन्यादिस्वरूपं सम्यग्ज्ञातं, न तु मया ?” । ततो गुरुणाऽपरः पृष्टः—“कथय वत्स ! कथं त्वयेदं ज्ञातं ?” । स आह—“गुरुमत्प्रसादादिमर्शः कर्तु- मारब्धः, यथैतानि हस्तिरूपस्य पदानि सुप्रतीतान्येव । विशेषचिन्तायां तु किं हस्तिन उत हस्तिन्याः ? तत्र कायिकीं वीक्ष्य निश्चितं हस्तिनीति, दक्षिणे च पार्श्वे वृत्तिसमारूढो बह्वीवितान आलूनविशीर्णो हस्तिनीकृतो दृष्टो, न वामपार्श्वे, ततो निश्चितं नूनं वामेन चक्षुषा काण्ठेति, न चान्य एवंविधपरिकरो- पेतो हस्तिनीमधिरूढो गन्तुमर्हति ततो राजकीयं किमपि मानुषं यातीति, तच्च मानुषं क्वचित्प्रदेशे हस्तिन्या उत्तीर्य शरीरचिन्तां कृतवत्, तत्कायिकीं दृष्ट्वा राह्णीति निश्चितं, वृक्षावलग्नरकवल्लदशाञ्चल- दर्शनात्सन्नर्तुका, ऋमौ हस्तं विन्यस्योत्थानाकारदर्शनादुर्वी, दक्षिणचरणनिस्सहमोचननिवेशदर्शनात्

प्रजने काह्येति पुत्रवती चेति । वृद्धस्त्रियाः प्रश्नानन्तरं घटनिपाते चैवं विमर्शः कृतः—यथैष घटो यत्र
 उत्पन्नस्तत्रैव मिलितस्तथा पुत्रोऽपि” । तदप्रतिमप्रतिज्ञाप्रमुदितेन गुरुणा न्यगद्यत द्वितीयः—“वत्स !
 विविधविनयकरणेऽपि तव मयि तादृग्बहुमानो न, एतस्य तु सम्यग्बहुमानो, वैनयिकी बुद्धिश्च सम्यग्बहु-
 मानगर्जविनयादेव स्फुरति, ततो ममात्र न कश्चिद्दोषः । इति विनयबहुत्वेऽपि बहुमानाबहुमानदृष्टान्तः ।
 तथा घान्यां समन्वितकुमारपालस्य ज्ञातं चेदं, तथाहि—श्रीपत्तने जिनागमसमाराधनतत्परेण कुमा-
 रपालेनैकविंशतिज्ञानकोशाः कारिताः, त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्राणि श्रोतुमिच्छता च श्रीगुरुन्यथ्यर्थ
 नवीनं शलाकापुरुषचरित्रं पट्टत्रिंशत्सहस्रश्लोकमितं कारयित्वा सुवर्णरूप्याद्यद्यैर्लेखयित्वा स्वावासे
 नीत्वा रात्रिजागरणं कृत्वा प्रातः पट्टगजेन्द्राधिरूढधृतानेकातपत्रकनकदण्डासप्ततिचामरोपवीजनादिम-
 होत्सवपरंपरापूर्वकं शालायां नीत्वा वाससप्ततिसामन्तादियुतेन श्रीगुरुत्रिन्व्याख्यायमानं सौवर्णरत्नपट्टकूला-
 दिपूजादिविधिना श्रुतं । एवमेकादशशङ्खादशोपाङ्गादिसिद्धान्तप्रतिरेका सौवर्णाद्यद्यैर्लेखिता, वाच्य-
 माना च गुरुनिः श्रुता शुद्धबुद्धिना । योगशास्त्रवीतरागस्तववात्रिंशत्प्रकाशाः सौवर्णाद्वारा हस्तपुस्ति-
 कायां लेखिताः । प्रत्यहं मौनैकशो गुण्यते सा पुस्तिका देवतार्चावसरे पूज्यते स्म च । “गुरुकर्तृका
 ग्रन्था मया नियमेन लेख्याः” इत्यत्रिग्रहं जग्राह । सप्तशती लेखकानां निरन्तरं लिखति । एकदा
 प्रातर्गुरुन् प्रत्येकं सर्वसाधूँश्च वन्दित्वा लेखकशालाविलोकनाय गतः । लेखकाः कागदपत्राणि लिखन्तो
 दृष्टाः । ततो गुरुणां पृष्टं । गुरुत्रिरूचे—“श्रीचौलुक्यदेव ! सम्प्रति श्रीतारुपत्राणां द्युष्टिरस्ति ज्ञानको-

रोऽतः कागदपत्रेषु ग्रन्थलेखनं” । इति श्रुत्वा लज्जितो ऋषिः “अहो ! गुरुणां नवग्रन्थकरणशक्ति-
स्खलिता, मम तु तल्लेखनेऽपि न सामर्थ्यं, तत्किं मम श्राद्धत्वं ? ” इति ध्यात्वाऽभ्युत्थाय “रूपणप्रत्या-
ख्यानं कारयत” इत्याह । “अद्य किमर्थमुपवासः ? ” इति गुरुभिः पृष्टे “इतः परं तदा जोक्तव्यं यदा
यान्ति ? ” इति गुरुसामन्तादिभिः इत्याह श्रीनृपः । ततो “दूरे श्रीताप्ताः कथं शीघ्रमा-
अहो जिनागमे ऋक्तिरहो गुरुषु गौरवम् । श्रीकुमारमहीचतुर्वर्हो निःसीमसाहसम् ॥ १ ॥
इत्यादि श्रीसङ्घेन स्तूयमानः स्वावासोपवनमागत्य खरतापान् चन्दनकर्पूरादिभिरन्यर्च्यं मन्त्रसिद्ध-
इवैवमाह—

स्वात्मनीव मते जैने यदि मे सादरं मनः । यूयं व्रजत सर्वेऽपि श्रीतारुडुमतां तदा ॥ १ ॥
कथयित्वेति गाङ्गेयमयं त्रैवेयकं नृपः । कस्याप्येकस्य तालस्य स्कन्धदेशे न्यवीविशत् ॥ २ ॥
तस्यौ च सौधमागत्य धर्मध्यानपरो नृपः । श्रीतारुडुमतां ताँश्च निन्द्ये शासनदेवता ॥ ३ ॥

प्रातरारामिका राङ्गे निवेदितवन्तः । राजाऽपि तान् पारितोषिकदानेन समानन्ध पत्राणि समा-
नाय्य गुर्वग्रे सुक्त्वा वन्दिताः श्रीहिमगुरुपादाः ।
किमेतदिति पृष्टः सन् गुरवे राड् व्यजिज्ञपत् । तं वृत्तान्तं चमत्कारकारणं सर्वपर्वदः ॥ १ ॥
हेमाचार्यस्तदाकार्यं कर्णयोरमृतोपमम् । नृपेण पारिषदैश्च सहारामं तमागमत् ॥ २ ॥

एतददृष्टश्रुतपूर्विको ब्राह्मणा देवबोधादयोऽन्येऽपि लोकाश्च खरतारुषु श्रीतारुतां दृष्ट्वा विस्मयाश्चर्य-
मया वञ्चुवांसः । तदा च हेमाचार्यो जैनमतमुपश्लोकयितुमिदमाह—

अस्येवातिशयो महान् श्रुवनविज्रमस्य धर्मान्तरा-

द्यह्नक्त्यात्र युगेऽपि ताम्तरवः श्रीतारुतामागताः ।

श्रीखण्डस्य न सौरजं यदि जवेदन्यद्रुतः पुष्कलं,
तद्योगेन तदा कथं सुरजितां दुर्गन्धयः प्राप्नुयुः ॥ १ ॥

इति श्रीजैनधर्मं स्तुत्वा नृपं प्राह—“हे नृप ! अस्मिन् युगे यदि त्वत्सदृशा न जवन्ति तर्हि श्रीम-
दाष्टागमश्रुतग्रन्थविस्तारः कथं प्रवर्तते ? त्रिधा शृद्धं श्रुतत्रक्तिबहुमानं सद्योऽद्यैव फलप्राप्तिरूपत्वं तव
जातं” । इति गुरुक्तं वर्णनं न्यगुलीञ्ज्य श्रुत्वाऽनेकप्रकारैर्ज्ञानिनां बहुमानमन्तर्ज्वल्या विधाय
परंमार्हत एकोपवासावर्जितशासनदेवताकृतमहिमाऽभ्युदयविशेषप्रश्रितप्रतापप्रभावैर्भवः स्वसौधमा-
गत्य समहोत्सवं पारणं कृतवान् ।

ततस्तदुद्भवैर्नैकैर्विशादैः कोमलैर्दलैः । विलिखुर्दलकाग्रयो ग्रन्थान् प्रशुक्लान् सुखम् ॥ १ ॥

एवं ज्ञानिषु ज्ञानेषु बहुमानं दधन्मुदा । महाश्रावकतां लोकोत्तरामाप नृपोत्तमः ॥ २ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावष्टादश-

स्तम्भ एकोनषष्ट्यधिकद्विशततमं २१९ व्याख्यानम् ॥

षष्ठ्यधिकद्विशततमं २६० व्याख्यानं ॥

अथोपधानवहनाख्यं तुर्याचारमाह—

स्पष्टः । नवरं श्रुतार्थिनामुपधानतपो विधाय पठनं, उप समीपेऽधीयते येन तपसा तदुपधानमिति व्युत्पत्तेः, तच्च साधूनामावश्यकं अश्रुताराधनाश्रमागाढानागाढयोगरूपं सिद्धान्ताविरोधि स्वस्वसामाचार्य-नुसारेण ज्ञेयं, श्राद्धानां तु श्रीमहानिशीथाद्यागमोक्तं पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारादिसूत्राराधनार्थमुपधानषट्कं प्रती-तमेव । साधूनां योगोत्तमं विना यथा सिद्धान्तवाचनादि न शुध्यति तथोपधानतपो विना श्राद्धाना-मपि नमस्कारादिसूत्रज्ञानगुणनादि न शुध्यति । यदुक्तं श्रीमहानिशीथे अकालाविनयावहुमाना-नुपधानाद्यष्टविधज्ञानकुशीलानां मध्येऽनुपधानकुशीलस्य महादोषत्वं । अथोपधानवहनं योगविधिं च ये न मन्यन्ते तान् प्रति सूत्रवाक्यानि दर्शयन्ति पूर्वपूर्व्याः उत्तराध्ययने एकादशोऽध्ययने—

वसे गुरुकुले निच्छं, जोगवं जवहाणवं । पियं करे पियं वार्द, से सिकं लडुमरिहति ॥ १ ॥
तथा समवायाङ्गे षात्रिंशद्योगसंग्रहमध्ये चतुर्थसङ्ग्रहे “अणस्सिजवहाणे अ” । अत्र केचि-
ददिष्यन्ति यद्योगा मनोवाक्कायसंबन्धिनस्तेऽत्र ज्ञेयाः । अत्रोत्तरं—यदि योगशब्दस्य मूलार्थापनं
क्रियते तर्हि वहनशब्दस्य कोऽर्थः न विव्यति ? द्वयोः शब्दयोः समानाधिकरणार्थकरणमेवाहं । तथा
स्थानाङ्गे तृतीयस्थाने—“तिहिं वाणेहिं संपन्नेऽणगारे अणइअं अणवदगं दीहमच्चं चाजरंतंसंसारकंतरं

वीर्ष्वएजा, तं जहा—अणिदाणयाए दिठिसंपन्नयाए जोगवाहिआए” इति । तथा १० स्थाने—“दसहिं
 वाणेहिं जीवा आगमेसिचहत्ताए कम्मं पकरँति, तं जहा—अणिदाणयाए दिठिसंपन्नयाए जोगवाहि-
 यत्ताए खंतिखमणयाए” इत्यादि क्षेत्रं । यद्वा सर्वयोगवहनविधिरहस्यवीजचूतानुयोगघारे—“नाणं
 पंचविहं पन्नत्तं, तं जहा—आन्निणिवोहियनाणं जाव केवलनाणं, तत्थ चत्तारि नाणाइं उप्पाइं उवणि-
 ज्जाइं, एो उद्धिस्संति एो समुद्धिस्संति एो अप्पुष्पविअंति, सुअनाणस्स उद्देसो १ समुद्देसो २ अप्पुन्ना
 ३ अप्पुत्तगो ४ पवत्तई” इत्यादि । तथा योगविधिश्च जगवत्यङ्गप्रान्तेऽस्ति । तथा नन्दीसूत्रे श्रुतानामु-
 द्देशसमुद्देशनकालाः प्रोक्ताः सन्ति, यथाऽऽचाराङ्गे—“से णं अंगच्छयाए पढमे अंगे दो सुअखंधा पण-
 वीसं अप्पयणा पणसीइ उद्देसणकाला” इत्यादि, अत्र कालशब्देन कालग्रहणविधिर्वक्तव्यः, यस्मादुत्तरा-
 ध्ययने २६ चत्वारि कालग्रहणानि सन्ति, तानि योगविधावेवार्हाणि । अथ श्राद्धानामुपधानविधिं
 निषिध्य साधूनां योगविधिं च परित्यज्य श्रुतत्रणनं सदोषदिशन्ति सर्वेषां, तत्र योग्यं तीर्थकराशातना-
 जायमानत्वात् । तथा श्राद्धानां सूत्रमाचाराङ्गादि तत्पठनं सूत्रे निषिद्धं । तथाहि सप्तमाङ्गे—कामदेव-
 श्राद्धः समवसरणे समागतस्तदा श्रीवीरस्तं रात्र्युद्भवमुपसर्गस्वरूपं सत्रासमहं स्माह, “तएणं समणे
 जगवं महावीरे वहवे समणे निगंग्थे अ निगंग्थीठ अ आमंतेत्ता एवं वयासी—जइ ताव अज्जो सम-
 णोवासगा गिहणो गिहमग्गे वसंता दिवमाणुसतिरिक्कजोणिए उवसग्गे सम्मं सहंति० सक्का पुणाइं
 अज्जो समणेहिं णिगंग्थेहिं उवावसंगगणिएपिरुगं अहिज्जमाणेहिं दिवमाणुसतिरिक्कजोणिए उवसग्गे सम्मं

सहितए०” । अत्र सूत्रादापके साधव एव षादशाङ्गीधराः प्रोक्ताः, न तु श्राद्धाः इति । तथा पञ्चमाङ्गे—
 “तत्थ एं तुंगियानयरीए वहवे समणोवासगा परिवसंति अह्हा जाव अपरिचूआ अत्रिगयजीवा०
 णिगंथे पावयणे णिस्संक्रिया० लच्छा गहिअछा० अवंगुडुवारा चिअत्तंतेऽजर परघरपवेसा०” इत्यादि
 श्राद्धवर्णनं उपासकोपपातिस्थानाङ्गप्रमुखतो ज्ञेयं, परं सर्वत्र लच्छा इति प्रोक्ताः, न चैकस्मिन्नपि सूत्रे
 लच्छसुत्ता इति उदिताः, परं सर्वत्र निग्न्थप्रवचनं सम्यगुक्तं, न तु श्राद्धसत्कं । अपि च श्राद्धाः सूत्र-
 पठनमनोरथमपि न कुर्वन्ति, यतः स्थानाङ्गे—“तिहिं ठाणेहिं समणेहिं समणे निगंथे महाणिकारे
 महापज्जवसाणे जवइ—कया णं अहं अपं वा बहुं वा सुअं अहिजिस्सामि ? कया णं अहं एकद्वविहारं
 पग्गिमं उवसंपज्जिताणं विहरिस्सामि ? कया णं अहं अपज्जिममारणंतिअसंवेहणा० ? । तिहिं ठाणेहिं
 समणोवासए महाणिकारे महापज्जवसाणे जवइ, तं जहा—कया णं अहं अपं वा बहुं वा परिगहं परि-
 चइस्सामि ? कया णं अहं मुंने जवित्ता आगाराउ अणगारिअं पवइस्सामि ? कया णं अहं अपज्जिम-
 मारणंतिअं संवेहणाजूसिए जत्तपाणपग्गिअइरूपे पाउवगमं कादमणवकंलमाणे विहरिस्सामि ? एवं
 समणसा सवयसा सकायसा पग्गिजागरमाणे समणोवासए महाणिकारे महापज्जवसाणे जवइ” इति ।
 अथवा सुग्गंगांश्रुते नवमाध्ययने—

गिहे दीवमपासंता पुरीसादाणिया नरा । ते वीरा बंधणुमुक्का नावकंवंति जीविअं ॥ १ ॥
 गृहस्थावासे दीपो जावश्रुतज्ञानं तं प्रति अपश्यन्तो वीरपुरुषा असंयमजीवितं न स्पृहयन्ति, अतः

श्रुतार्थिनः संयमं स्वीकुर्वन्तीति । अथवा योगवाहिसाधुं विना ये श्रुतं पठन्ति तेषां तीर्थकरादत्तं
 क्षगति । यतः प्रश्रव्याकरणे उक्तं—“तं सच्चं जगवं तित्थगरसुत्रासिञ्चं दसविहं चउदसपुबीहिं पाहुड-
 त्थवेइञ्चं महरिसीण य समयप्पदिञ्चं देविंदनरिंदे जासीयत्थं” । अत्र पाठे प्रकटमरिहन्तेन साधुञ्च्यो
 दत्तं श्रुतं सर्वदेवतामनुष्याणां अर्थतः समर्पितं चेति । तथा श्रुतपठनं यो वाञ्छति स प्राग्वाकरणो-
 कजेदानां ज्ञानं करोति । यतः प्रश्रव्याकरणे उक्तं—“अह केरिसं पुण सच्चं तु जासियबंधं जं तं दधोहिं
 पक्कवेहिं” इत्यादिपाठमध्ये इत्थं प्रोक्तं—नाम १ आख्यात २ उपसर्ग ३ निपात ४ तद्धित ५ समास
 ६ सन्धि ७ पद ८ हेतु ९ औगिक १० उणादि ११ क्रियाविधान १२ धातु १३ स्वर १४ विभक्ति १५
 वर्ण १६ एतन्मितान् जेदान् यो जानाति स एव सत्यवाक्कथको नान्यः इति । यथा विगय (विकृति)
 प्रतिवञ्जाः श्रुतपठनेऽयोग्याः । यतः स्थानाङ्गे—“तठं अ वायणिजा पक्खत्ता, तं जहा—अविणीए
 विगइप्पन्निवञ्जे अविठंसियपाहुणे तठं कप्पंति वायइत्तए विणीए अविगयपन्निवञ्जे विठंसियपाहुणे”
 इति । अथवाऽष्टाविंशत्यस्वाध्यायकालमध्ये साधुसाध्वीनां श्रुतपठनं निषिद्धं, तत्र न श्राद्धग्रहणं । यतः
 स्थानाङ्गे यथा “नो कप्पइ निगंथाए वा निगंथीण वा चउहिं महापन्निवेहिं सझायं करित्तए, तं जहा—
 आसाढपन्निवए इंदमहापन्निवए कत्तियपन्निवए सुगिम्हपन्निवए । नो कप्पइ णिगंथाए वा निगंथीण वा
 चउहिं संझाहिं सप्रायं करित्तए तं जहा—पढमाए पछिमाए मझ्झे अहुरत्ते” १० स्थानके दसविहे
 अंतद्विस्किए असझाइए प० दसविहे उरालिए असझाइए” इत्यादि सर्वं ज्ञात्वा श्रुतं साधूनामेवास्वा-

ध्यायमध्ये न पठनीयमिति । अपि च निशीथसूत्रे श्रावकान् प्रति वाचनादायकसाधुन्व्यः प्राय-
 श्चित्तं प्रोक्तमस्ति, यतः—“जे त्रिक्कु अण्णत्थिअं वा गारत्थिअं वा वाएइ वायंतं वा साइज्जइ
 तस्स णं चाउम्मासियं पायद्धित्तं हवइ त्ति” । अत्राह परः—ननु योगविधिना श्रुतपठनं तर्हि
 महाकालोद्धृन्नं स्यात्, धन्यानगारस्तु अहपकालेनैवकादशाङ्गाध्ययनं चकार, योगवहनेनैव श्रुत-
 पाठः कार्य इति पाठस्तु कल्पनाकृतः समापतति । अत्र प्रतिविधानं—हे सिद्धान्तपरमार्थाङ्ग !
 श्रीजिनैः सिद्धान्ते पञ्च व्यवहाराः प्रोक्ताः सन्ति, यदा यो व्यवहारः प्रवर्तते तदा तेन प्रवर्ति-
 तव्यं, अन्यथाऽऽज्ञात्रङ्गः स्यात्, तस्मान्धन्यप्रमुखा आगमव्यवहारिणः, तेषां तुलनाऽधुना न
 कार्या । अधुना जितव्यवहार एव मुख्योऽस्ति, अधुना श्रुतकेवल्यादीनामज्ञावादिति । अपि च
 श्रीनेमिजिनेन गजसुकुमालं प्रति दीक्षाद्यदिन एवैकाकिविहारप्रतिमाकरणज्ञा लाजं वीक्ष्य दत्ता, च
 अत्रानुक्रममाधिकक्रियात्रिगुणप्रवर्धनं विचार्य तैर्भुक्तिः क्रियते तत्र योग्यं । अथान्यथा वा परः प्राह—
 सूत्रे श्रावकाः “सुअपरिगहिया” इत्थं प्रोक्ताः सन्ति, अतः श्रुतपठनं योग्यं । गुरुराह—अत्र सूत्रमा-
 वश्यकपदरूपं ज्ञेयं, तदप्युपधानविधिपूर्वकं पठति, यस्मान्नन्दीसूत्रे “सुअपरिगहिया” इत्युक्त्वाऽनन्तरं
 “तवोवहाणाइं” एतत्पदं निगदितं, अतस्तत्पूर्वकं । पुनः परः प्राह—तर्हि श्रावश्यकसूत्रपठनं कथं न
 निषिध्यते ? । गुरुराह—अत्रार्थेऽनुयोगवारवचनं चेदं, यतः—
 समणेण सावएण वाऽवस्स कायंणं हवइ जम्हा । अंतो अहोनिस्सिस्स य तम्हा श्रावस्सयं नाम ॥ १ ॥

इतिवचनादावश्यकश्रुतमवश्यं विधिना वाच्यं पठनीयं च, कारणे तु षड्जीवनिकायाध्ययनपठनेऽपि न दोषः इति चूर्णैवाक्यं । अथवा—“जे णं केई न इड्डिजा एअं निअंतणं अविण्णवहाणेणं चैव पंचमंगदाइसुअनाणमहिजेइ वा अजावयमाणस्स वा अणुन्नं पावई से णं न चविजा पि अधस्से जाव गुरु से णं आसाइजा अइआणगवइमाणे तित्थयेरे आसाइजा सुअनाणं आसाइजा जाव अणंतसं-सारसागरमाहिंरमाणस्स जाव सुचिरं निअंतणा” इत्यादिमहानिशीथलापकतः सर्वत्रोपधानस्वरूपं ज्ञेयं । सम्प्रति तु इव्यक्त्रेकालाद्यपेक्षया लाजालाजं विजाव्याचरणयोपधानतपो विनाऽपि सूत्रपाठादि कार्यमाणं (क्रियमाणं) दृश्यते । आचरणा च जिनाज्ञासमानैव, यतो ज्ञाण्ये—

असढाइन्नणऽवज्जं गीअत्थ अवारिअंति मङ्गत्था । आयरणऽविहु आण ति वयण्णं सुवहु मन्नंति ॥ १ ॥
परं येन पञ्चमङ्गलाद्यधीतानि तेनावश्यमुपधानानि यथाशक्ति तपसा वहनीयानि, गुर्वन्नावे दह्श्रा-
द्धेन स्थापनागुरुसमीपे सर्वोपधानविधिः कार्यः, परमात्मत्यादिकं न कार्यं इति हीरप्रश्ने, बहुगृहकृत्यादि-
वैयर्थ्येण प्रमादादिना च य छपधानं नोषहन्ते तेषां नमस्कारगुणनदेववन्दनेर्यापथिकीप्रतिक्रमणादि
जन्ममध्ये कदापि न शुध्यतीति चवान्तरे तेषां तद्वाचोऽपि दुःसंभव इति ॥

श्राद्धैः पशुपधानानि क्रियाविशुद्धिकामुकैः । आराध्यानि यतः सौख्यं सर्वत्र ग्रामुवन्त्यथ ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावष्टाद-
शस्तम्भे षट्युत्तरद्विशततमं १६० व्याख्यानम् ॥

एकषष्ठ्यधिकद्विशततमं २६१ व्याख्यानम् ॥

अथ योगबहुमानमाह—

योगक्रियां विना साधुः सूत्रं पठेन्न पाठयेत् ।

दुष्कर्माणि विदीयन्ते श्रुत (वाग्) देवी वरदा सदा ॥ १ ॥

अत्रार्थे संबन्धश्चायं—पाटलिपुरे षौ बान्धवौ व्यवहारिणावचूतां । अन्यदा गुरुसमीपे धर्मोपदेशं श्रुश्रुवतुः, यथा—“धम्मो मंगलमुक्किं अहिंसा संजमो तवो । देवा वि तं नमंसंति जस्स धम्मे सया मणो ॥ १ ॥” इत्यादिदेशनां श्रुत्या चारित्रमङ्गीचक्रतुः । तत्रैको त्राता ह्योपशमवशाद्बहुश्रुतो जातः, गुरुत्रिर्योग्यो विज्ञाय सूरिपदे स्थापितः । स पञ्चशतीयतिपतिः सर्वेषां वाचनां ददाति । संशये सति पुनः पुनस्ते प्रश्नं कुर्वन्ति, रात्रावपि प्रसिद्धावकाशं न लभते, ततो ज्ञानावरणीयकर्मोदयादेवं चिन्तयति—“धिष्णां शास्त्रपारगं, यतोऽहं ह्यणमपि रतिं न प्राप्नोमि, धन्यो मे त्राता निश्चिन्तस्तिष्ठति, यतः—“मूर्खत्वं हि सखे ममापि रुचितं तस्मिन् यदष्टौ गुणा, निश्चिन्तो १ बहुभोजनो २ उत्रपमना ३ नक्तंदिवा शायकः ४ । कार्याकार्यविचारणान्धबधिरो ५ मानापमाने समः ६, प्रायेणामयवर्जितो ७ दृढवपु षं मूर्खः सुखं जीवति ॥ १ ॥” इत्यादि, “अतोऽहं क्लेशं जहामि” इति चाषयज्ञास्ते । अन्यदा मुनयो विहारश्चमिमाहारग्रहणादिकार्येषु गताः, ततः सूरिश्चिन्तयति—“अहो ! बहुत्रिर्वा-

सैर्मयाऽवकाशो लब्धः, इतो निर्गल्य स्वैप्सितं साधयामि” इति विचिन्त्य सूरिर्वसतितो वहिर्गतः,
 एकाकी नगरान्निर्गन्तुं कौमुदीमहोत्सवे एकं स्तम्भं ददर्श, कथञ्चतं ? जनैर्गीयमानं नानाविधञ्च-
 पणैर्ऋषितं । महोत्सवे समाप्ते पुनस्तं स्तम्भं विगतशोचं काकादिचिन्तितं ददर्श । ततः सूरिरचिन्त-
 यत्—“असौ स्तम्भो यदा जनैः पूजितः परितृप्तश्चासीत्तदाऽत्यन्तं शोचागृहमासीत्, इदानीं तु कामपि
 शोचां न लभते । ननु परिहृदसमन्वितस्यैव शोचा भवेत्, नान्यथा, तर्हि धिग्मां, परिकरतो जिनधर्म-
 तश्च परित्रष्टः स्वैरं विहर्तुमिष्टामि” । इत्यादि विचिन्त्य पुनः स्ववसतौ समागतः स्वमनसैवालोचनां
 जग्राह, परं दुश्चिन्तितेन ज्ञानावरणीयकर्म बद्धं, तदवस्थितमेव बभूव । पुनर्निर्मलं चारित्रं प्रप्राप्य
 स्वायुःपर्यन्तेऽनशनेन मृत्या स्वर्गे गतः । ततश्चाचीरसुतो जातः, क्रमाद्यौवने पित्रा कन्यां परिणयितः,
 क्रमात्तस्याः सुता जाता, साऽत्यन्तरूपलावण्या बभूव । अन्यदाऽनेक आञ्जीरा घृतभाजनैः शकटानि
 चृत्वा विक्रेतुं ग्रामान्तरं प्रतस्थिरे, तदा सोऽप्याञ्जीरः शकटं चृत्वा स्वपुत्रिकां खेटकत्वेन संस्थाप्य तैः
 सार्धं चलितः । इतश्चान्ये शाकटिकाः कन्यां वीक्ष्य व्यामोहिता व्यग्रमानसा उन्मार्गे शकटानि बाह्या-
 मासुः, ततो जग्मान्यनांसि । तत्स्वरूपं ज्ञात्वा तज्जनकश्चिन्तयामास—“धिक्र संसारस्वरूपं, जीवा अक्षारे
 मलमूत्रपुरीषपात्रे स्त्रीशरीरे स्वहितसाधननिर्पेक्षाः कामिनो मुह्यन्ति” इत्यशुच्यादित्रावनयोत्पन्नैव-
 राग्यो जातः । ततो घृतादि विक्रीय निजग्रामे समागत्य स्वां दुहितरमुघ्राह्य सदुरुपादमूले दीक्षामुपाददे ।
 क्रमेणवश्यकादियोगोपहनं विधायोत्तराध्ययनयोगं वहता तेनाध्ययनत्रयं पठितं पूर्वोपाजितकर्मोदये-

नायासेनापि असंख्येयाध्ययनस्याहरमात्रमपि नायाति । ततो गुरुन् पप्रह—“एतन्नायाति” । गुरुणा जाऽऽणि—“हे मुने ! त्वमाचाम्लं तपः कुर्वन् मा रुष मा तुष मा तुष इति रागद्वेषनिग्रहार्थं पदं समुद्धोषय” । तेनोक्तं—“अन्यपाठैः सूतं” । तं बाढं धोषयति तदपि मुखे नायाति, अस्पष्टवर्णोच्चारणेन लोका हसन्ति स्म, स ह्यमां विजति, प्रत्युत स्वकर्मैव निन्दति—“अरे जीव ! मा रुष मा तुषेति” सर्वसिद्ध्या- न्तसारं तदेव पठतो लोकैर्मासतुसनास दत्तं । आत्मनिन्दानं विदधानस्याचाम्लं कुर्वतो द्वादश वर्षाणि व्यतीतानि, ततस्तत्पदं धोषयन् शुभ्रध्यानेन रूपकश्रेण्यारूढः सकललोकालोकप्रकाराकमचलं केवलज्ञानमवाप । ततो देवैः केवलमहिमा चक्रे । ततो महां विहृत्य चूरिशो अव्यान् प्रतिबोध्य मासतुसकेवली अनन्तचतुष्कमयं शाश्वतं स्थानमवाप ॥

इत्थं मासतुसः साधुर्जावनाद्विषपातकः । केवलज्ञानमासाद्य प्रपेदे शाश्वतं पदम् ॥ १ ॥
॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशाभ्यासादग्रन्थवृत्तावष्टाद-
शस्तम्भे एकषष्ट्यधिकद्विशततमं २६१ व्याख्यानम् ॥

द्विषष्ट्यधिकद्विशततमं २६२ व्याख्यानम् ॥

अथ योगोपहनस्थीकरणार्थं दृष्टान्तमाह—

नलिनीगुहमत एत्याचार्यजीवः सुरोत्तमः । योगवाहिस्वशिष्याणां क्रियास्वविद्यमातनोत् ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं स्थानाङ्गसूत्रे—समणस्स जगवउ महावीरस्स तित्थंसि सत्त पव्वयणनिन्हगा पव्वत्ता, तं

जहा—बहुरथा १ जीवपणिसिआ २ अबइत्ता ३ सामुझेइआ ४ दोकिरिया ५ तेरासिआ ६ अबच्छिया
७ । एएसि एं सत्तन्ह पवयणनिन्हगाणं सत्त धम्मायरिया होत्था, तं जहा—जमाली १ तीसगुत्ते २
आसाटे ३ आसमित्ते ४ गंगए ५ बलूए ६ गोठामाहिद्धे ७ इत्यादिना अमी सप्त निह्क्वाः सूत्रे सूचामा-
त्रेण सूचिताः । तन्मध्ये तृतीयनिह्वस्तु योगक्रियावहनानन्तरं मिथ्यात्वोदयेनोत्पन्नाः, इत्थमनेकस्थानेषु
साधुग्रधानं तपो वर्णितं दृश्यते, अहो ! तदपलपनं यः करोति तस्य धार्ष्ट्यमनाकलनीयं, यत्प्रत्यक्षं सूत्र-
विरुद्धं ज्ञापते, तदा त्वक्कव्यत्रादिचरित्रं व्यर्थतां प्राप्नोति सूत्रे सूचितमपि, तच्चेदं श्लोकोक्तज्ञातं संप्र-
दायगतं—श्वेताम्बिकानाह्यां पुर्यां पौढाससंज्ञके वने सगह्या आर्याषाढसूरयः समवासाधुः । तेषामाग-
मपाठिनो बहवः शिष्या आगाढयोगवहनं प्रतिपन्नाः क्रियारताश्च बच्चूः । तथाविधकर्मोदयात्सूरयस्त-
त्रैव दिने हृदयशूलेन कात्रं कृत्वा सौधर्मदेवलोके नदिनीगुहमविमाने देवत्वेनोत्पन्नाः । न च विज्ञाताः
केनापि गह्वमध्ये । ततोऽवधिज्ञानोपयोगात्तान् संयतानागाढयोगं प्रपन्नान् विज्ञाय साध्वनुकम्पया समा-
गत्य तदेव शरीरमधिष्ठायोत्थाप्य प्रोक्तास्तेन साधवः—“वैरात्रिककालं गृह्णीत” । उत्तराध्ययने २६
उक्तं कालग्रहणं योगविधियोग्यानुष्ठानं—

पोरसीए चउप्राए वंदित्ताए तठं गुरुं । पन्निक्कमित्ता काढस्स काढं तु पन्निहेहए ॥ १ ॥
अत्र प्राञ्जातिककालग्रहणं स्थापितं ।

तस्मेव य नरुत्ते गयणं चउप्रागसावसेसम्मि । वेरत्तिअं पि काढं पन्निहेहिता मुणी कुज्जा ॥ २ ॥

अत्र वैरात्रिककालग्रहणं निगदितं । इत्यादिसूत्रानुसारेण तद्देववचसा साधुभिः कृतं, तथैव श्रुतस्यो-
 देशसमुद्देशानुज्ञास्तदग्रतः कृताः । एवं दिव्यप्रज्ञावतस्तेन देवेन तेषां साधूनां कालत्रज्ञादिविघ्नं रहता
 शीघ्रमेव निस्तारिता योगाः । ततस्तेन तद्धरीरं मुक्त्वा दिवं गच्छता प्रोक्ताः साधवः यथा—“ह्रमणीयं
 नन्दतैः यदसंयतेन सता मयाऽऽत्मनो वन्दनादि कारिताश्चारित्रिणो यूयं, अहं ह्यमुकदिने कालं कृत्वा
 दिवं गतः, शुष्मदनुकम्पयात्रागतः, निस्तारिताश्च न्रवतां योगाः” इत्याद्युक्त्वा ह्रमयित्वा स्वस्थानं गतः ।
 ततस्ते साधवस्तद्वपुः परिष्ठाप्य चिन्तयन्ति—“अहो ! अचिरतो बहुकालं वन्दितः, तदित्यमन्यत्रापि
 शङ्कां को जानाति ? कोऽपि संयतः कोऽप्यसंयतो देवः इति, ततोऽवन्दनमेव श्रेयः, अन्यथा ह्यसंयत-
 वन्दनं मृषावादश्च स्यात्” । इत्थं तथाविधगुरुकर्मोदयात्ते मिथ्यापरिणतमतयः साधवोऽव्यक्तवादं प्रति-
 पन्नाः परस्परं न वन्दन्ते । ततः स्थविरैस्तेऽत्रिहिताः—“यदि परस्मिन् सर्वत्र न्रवतां संदेहस्तर्हि येनोक्तं
 देवोऽहमिति तत्रापि न्रवतां कथं न संदेहः ? किं स देवो वाऽदेवो वेति । अथ तेन स्वयमेव कथितमहं
 देव (इति) तथा देवरूपं प्रत्यक्षत एव दृष्टं, न तत्र संदेहः, हन्त यद्येवं तर्हि य एवं कथयन्ति वयं
 साधवः (इति) तथा साधुरूपं प्रत्यक्षत एव दृश्यते, तेषु कः साधुत्वसंदेहः ? येन परस्परं यूयं न
 वन्दध्वे ? । न च साधुवाक्याद्देववचनं सत्यमिति शक्यते वक्तुं, देववाक्यं क्रीमाद्यर्थमन्यथाऽपि संज्ञा-
 व्यते, न तु साधुवचनं, तद्विरतत्वात्तेषामिति । किंच यदि प्रत्यक्षेणैव यतिषु न्रवतां शङ्का तर्हि परो-
 देशु जीवादिषु सुतरामसौ प्राप्नोति, तथा च यतिरूपे प्राणिनि साधुत्वं न्रवेन्न वेति संदिग्धमेव, प्रति-

मायां तु जिनत्वं नास्ति निश्चयतः, ततः किमिति सा वन्द्या? साधुरूपे च किमिति वन्दनप्रतिषेधः? । तदा स वादी स्माह—असंयतदेवाधिष्ठितयतिरूपे वन्द्यमाने तद्गतासंयमरूपपापानुमतिः स्यात्, न त्वसौ प्रतिमायां । अत्रोच्यते—ननु देवताधिष्ठितप्रतिमायामप्यनुमतिलक्षणो दोषो ऋवेदेवेति । परः स्माह—नायं प्रतिमायां दोषः विशुद्धाध्यवसायस्य जिनबुद्ध्या नमस्यतः । यद्येवं ततो यतिबुद्ध्या यतिरूपं विशुद्धाध्यवसायस्य नमस्यतः को दोषः? येन ऋवन्तः परस्परं न वन्दन्ते? । अत्राह परः—यद्येवं लिङ्गमात्रधारिणं पार्श्वस्थादिकमपि यतिबुद्ध्या विशुद्धाध्यवसायस्य नमस्यतो न दोषः । तदेयुक्तं, पार्श्वस्थादीनां सम्यग्निर्ग्रन्थरूपस्यात्रावात्, तदत्रावश्च आहारेण विहारेणेत्यादिनिर्ग्रन्थलिङ्गस्यानुपलम्भात् । ततः प्रत्यहं दोषवतः पार्श्वस्थादीन् वन्दमानस्य सावद्यानुज्ञालक्षणो दोष एव, उक्तं च—

जह वेतंवगलिगं जाणंतरस नमज हवइ दोसो । निरुंधसंडपि नाऊण वंदमाणे भुवं दोसो ॥ १ ॥
इति । अथ प्रतिमामपि न वन्दध्वे यूयं हन्त यद्येवं शङ्काचारिणो ऋवन्तस्तर्हि मा देवकृता ऋवेयुरित्याहारोपधिशय्यादयोऽपि न ग्राह्या इति । किंचेत्प्रमतिशङ्कालुतायां समस्तव्यवहारोद्भेदप्रसङ्गः, यतो निश्चयकारिज्ञानं विना को जानाति? किमिदं ऋक्तं कृमयो वा? चीवरादौ माणिक्यं वा सर्पो वा? इत्यादौ सर्वत्र त्रान्त्यनिवृत्तेः सर्वमज्ञोग्यत्वं प्राप्तमिति । यथा वाऽऽर्याषाढदेवो यतिरूपधरोऽत्र दृष्टस्तथाऽन्ये कियन्तः सुरा ऋवद्भिर्दृष्टपूर्वाः? यदेतावन्मात्रेणपि सर्वत्र ऋवतामप्रत्ययः? न हि कदाचित्कश्चित्कचिदाश्चर्यकल्पे कस्मिंश्चित्तथाविधे दृष्टे सर्वत्र तथात्रावाशङ्का युज्यते । तस्माद्भवहारनयमा-

श्रित्य युक्तं जवतामन्योऽन्यवन्दनादिकं । यतश्शुद्धस्थानां सर्वा प्रवृत्तिर्व्यवहारतः स्यात्, तदुद्धेदे तीर्थस्याप्युद्धेदः प्रसज्यते । सर्वज्ञा अपि व्यवहारमार्गं नोद्धेदयन्ति । यदुक्तं महाज्ञाप्ये श्रीजिन-जत्रगणिपादैः—

संवहारोऽवि बली जमसुद्धं पि गहियं सुयविहीए । कोवेइ न सबखू वदइ य कयाइ ठउमत्थं ॥ १ ॥
न कोपयति नाप्रमाणीकरोति सर्वज्ञः, न परिहरति युद्ध इत्यर्थः । इत्यादियुक्तिभिः प्रज्ञापिता अपि ते आग्रहं न तयजुः । ततः कायोत्सर्गपूर्वं स्थविरस्ते बहिष्कृताः । पर्यटन्तोऽन्यदा राजगृहाच्चिधं पुरं जग्मुः । तत्र च मौर्यवंशसञ्चूतो बलत्रज्ञो नाम राजा । स च श्राद्धः । ततस्तेन ते विज्ञाता यथाऽव्यक्त-वादिनो निह्वा इह समायाता गुणशैलचैत्ये तिष्ठन्ति । स श्राद्धस्तान् प्रतिबोधयितुं निजैर्चटैर्वङ्काऽऽना-ययत् । ततो जूमान् सेवकानित्यादिशत्—“कटमर्देन सर्वानप्यमूमूर्दयत्” इति कृत्रिमां रुषं दर्शयन् स्माह । कटाधःस्था जना द्विपैर्मर्द्यन्त इति द्विपान् कटाँश्च राजपुरुषा आनिन्विये । तान् वीह्य मुनयो चीता इति जूपतिमूचिरे—“हे महीपते ! श्राद्धोऽपि त्वं कथमस्मान् साधून् हंसि ?” । नृपेणोक्तं—
“यूयं तस्करा हेरिका वा को वो वेत्ति ?” इति नृपेण प्रोक्ते ते प्रोचिरे—“राजन् ! नूनं वयं साधवो नान्ये” । जूपोऽवादीत्—“जवन्मते सर्वमपि वस्त्वव्यक्तं, तस्मात्को युष्मान् सत्यान् साधून् वेत्ति ? कथं च युष्माभिः कथ्यते युष्मन्मतेऽहमपि श्राद्धोऽन्यो वाऽस्मि ? तत्कथं यूयं मां श्रावकं ब्रूथ ? स्वम-तहानिप्रसङ्गात् अव्यक्तवादेन परस्परमवन्दमानानां युष्माकं । अथ चेत्प्रतिपद्यते व्यवहारनयस्तदा

निर्ग्रन्थश्रमणान् युष्मानहमुत्तमान् श्रद्धधामि” । ततस्ते लज्जिता बाढं संबुद्ध्या ऋतुजो गिरा “श्रीमज्जि-
नोक्तज्ञानक्रियासमन्विता वयं परस्परं यथाभ्येष्टं वन्दमानाः श्रमणाः स्मः” एवं पुनः पुनरुचुः, “हे
साधुराज ! त्वया वयं चिरं त्रान्ताः सन्मार्गं प्रापिताः” । ततो विनयावनमो नृपोऽवादीत्—“युष्मान्
प्रतिबोधयितुं मयाऽयुक्तं विदधे, तत्सर्वं ह्यन्तव्यं” ।

इत्युदीर्य बहुमानपूर्वकं, तेन ऋषतिवरेण वन्दितः ।

साधवः पुनरवाप्तबोधयः, पूर्वज्जागति ते विजहिरे ॥ १ ॥

चतुर्दशोत्तरे वीरमोक्षाद्धर्षशतद्वये ।

जातस्यास्य तृतीयस्य निह्ववस्योदिता कथा ॥ १ ॥

सिद्धान्तयोगोघहनक्रियायां, विघ्नं च मा ऋदिति चिन्त्य शिष्यान् ।

स्वर्गात्समेत्येह क्रियां ततान, तेषां स देवः श्रुतत्रकियुक्तः ॥ २ ॥

इत्युपधानसंज्ञस्य शुभाचारस्य वाणनम् ।

श्रुत्वाऽमुमाच्चिध्वं ज्ञो यथागमं तपस्विनः ॥ ३ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावष्टादशस्तम्भे
द्विषष्ट्यधिकद्विशततमं २६२ व्याख्यानम् ॥

त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमं ३६३ व्याख्यानम् ॥

अथानिह्वाख्यपञ्चमाचारमाह—

श्रुताक्षरप्रदातृणां गुरूणां च श्रुतादीनाम् । अनिह्वोऽयमाचारः पञ्चमः श्रीजिनैः स्तुतः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं गुरूणामनिह्वो नापलपनं यस्य सकाशोऽधीतं स एवाप्रसिद्धोऽपि जातिश्रुतादिही-
 नोऽपि गुरुतया वाच्यः, न तु स्वस्य गौरवं पन्थकशिष्यवत्कर्तव्यं, गुरुबहुमानं कार्यं, न तु तद्दोषग्रह-
 णं, अजस्रं गुरुतः शङ्कनीयं, न तु निःशङ्कत्वं विधेयं । मातङ्गस्त्रीस्पर्शनचिन्तने गुरुजिस्तृत्तान्ते ज्ञाते
 श्रीआमनृपः स्वचेतसीति दध्यौ—“अहो ! मदयोग्यत्वं गुरुचिर्ज्ञातं, इदानीं मुखं कथं दर्शयिष्येऽहं ?” ।
 ततस्तत्पापत्यागार्थं तमलोहपुत्रिकास्पर्शकरणोद्यतं तं नृपं श्रीगुरुः श्लोकान् प्रेष्यावोधयत् । अत्रं
 हृष्टान्तः प्राग्विस्तरेण विखितोऽस्ति । अथवा कुमारपालः शुष्कघृतपूरचर्वणसमये मांसचक्षुणस्वादं
 सस्मार, क्षणेन प्राप्नोपयोगो दध्यौ—“अहो ! एतदयोग्यचिन्तनं यदा गुरुर्ज्ञास्यति तदा मज्जीवितं
 धिक्” । ततः स्वदंष्ट्रापातनोद्यतो नृपः सचिवैः श्रौञ्चैः सिद्धितः । ततो गुरुदत्तप्रायश्चित्तपदे घृतपूरव-
 णीकारं चतुर्दशाधिकैकसहस्रमितस्तस्मैर्युतं प्रासादं नृपोऽकारयत् । इत्यादिकं श्रुत्वा गुर्वाद्यपलापस्य
 महादोषत्वं ज्ञेयं । लोकेऽप्युक्तं—

एकाक्षरप्रदातारं यो गुरुं नात्रिमन्यते । श्वानयोनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वत्रिजायते ॥ १ ॥

तथा श्रुतादीनामपलापो न कार्यः यत्पार्श्वे यावद्भुतमधीतं तावदेव वक्तव्यं, न त्वधिकमूनं वा, मृपा-

ज्ञापाचित्तकालुष्यज्ञानातिचाराद्यापत्तेः । कस्यचिद्गुरुश्रुतनिह्वे सति सर्वगुणहानी रोहगुप्तस्यैव स्यात्, तथाहि—अन्तरिकापुर्या उपवने श्रीगुप्ताचार्यः सगह्यः स्थितः । तस्यां पुर्यां बलश्री राजाऽस्ति । सुरीणां रोहगुप्तो नाम शिष्योऽन्यत्र ग्रामे स्थित आसीत् । ततोऽसौ गुरुवन्दनार्थं तत्र पुर्यामायातः । तत्र चैकः परित्राजको लोहपट्टकेनोदरं बद्ध्वा जम्बूद्वशाखया च हस्तगृहीतया नगर्यां त्राम्यति, किमेतदिति लोकेन पृष्टो वदति—“मदीयोदरमतिविज्ञानेन पूरितत्वात् स्फुटतीति लोहपट्टेन बद्धं, जम्बूद्वीपे मम प्रतिवादी नास्तीत्यस्यार्थस्य सूचनार्थं जम्बूद्वशाखा हस्ते गृहीता” । ततस्तेन पोद्दशालेन सर्वत्र पुर्यां “शून्याः सर्वेऽपि परप्रवादाः, नास्ति कश्चिन्मम प्रतिवादी” इत्युद्घोषणापूर्वकं पटहो दापितः । तत्पट-हकः पुरीं प्रविशता रोहगुप्तेन दृष्टः, उद्घोषणा च श्रुता, ततः “अहं तेन सार्धं वादं दास्यामि” इत्य-भिधाय पटहं निषिध्य गुरुसमीपे एत्यालोचनां च कृत्वा कथितोऽयं व्यतिकरस्तेषां । सूरिणोक्तं—“न युक्तं त्वया कृतं, यतः स चूरिविद्याढ्योऽस्ति, स च वादे पराचूतो मन्त्रविद्याजिः प्रतिवादिन उप-द्रवति, यतः—

वृश्चिकान् पन्नगानाखून्मृगशूकरवायसान् । शकुनिकाश्च कुरुते स हि विद्याजिरुद्रान् ॥ १ ॥”
 ततो रोहगुप्तेनोक्तं—“यद्येवं तत्किमिदानीं नष्टं कापि शक्यते ? निषिद्धस्तत्पटहकः, यन्नाव्यं तद्भवतु” । ततः सूरिजिः प्रोक्तं—यद्येवं तर्हि पाठसिद्ध्या एवैताः सप्त तत्प्रतिपक्षविद्या गृहाण” । काः पुनस्ताः ? इत्याह—

केकिनो नकुदा उतुव्याघ्रसिंहाश्च कौशिकाः । इयेनाश्च यात्रिर्जायन्ते तद्विद्याबाधकाः क्रमात् ॥ १ ॥
 ततो रजोहरणं चात्रिमन्त्र्य सूरिचिस्तस्य दत्तं, अत्रिहितं च—“यद्यन्यदपि किञ्चित्प्रणीतं कुञ्ज-
 विद्याकृतमुपसर्गजातमुपतिष्ठते तदा तन्निवारणार्थमेतन्मस्तकोपरि त्रमणीयं, तत इन्द्राणामप्यजस्यो
 ऋष्या पूर्वपद्यं, येनाहं निराकरोमि” इत्युक्तं । ततस्तेन “किमेष इमकपरिव्राजको जानाति ? करोत्वयमेव यह-
 षामेव सम्मतं पद्यं गृह्णामि येन निराकर्तुं न शक्नोति” इति विचिन्त्य तेनेदमन्यथायि—“इह जीवाश्चाजी-
 वाश्चेति षावेव राशी, तथैवोपलक्ष्यमानत्वात् धर्माधर्मद्वयञ्चावराशिष्यवदित्यादि” । ततो रोहगुप्तेन
 तदुच्चिपरिचवनार्थं स्वसंमतोऽप्ययं पक्षो निराकृतः, कथमिति चेदुच्यते—असिद्धोऽयं हेतुरन्यथोपल-
 म्नात् जीवा अजीवा नोजीवाश्चेति राशित्रयदर्शनात् । तत्र जीवा नारकतिर्थगादयः, अजीवास्तु परमा-
 णुघटादयः, नोजीवास्तु गृहकोकिलापुष्पादयः, ततो जीवाजीवनोजीवरूपास्त्रयो राशयस्तथैवोपलक्ष्यमान-
 त्वादधममध्यमोत्तमराशित्रयवदित्यादित्रियुक्तिचिः प्रश्रव्याकरणं कृत्वा जितः परिव्राजकस्तेन । ततोऽसौ
 कुक्षो वृश्चिकविद्यया रोहविनाशार्थं वृश्चिकान्मुञ्चति । रोहगुप्तस्तत्प्रतिपक्षभूतान्मायूरविद्यया मयूरान्मु-
 ञ्चति । तैश्च वृश्चिकेषु हतेषु स सर्पान्मुञ्चति । रोहस्तु नकुवान् विसृजति । एवं मूषकान् प्रति विमा-
 लान्, मृगान् प्रति व्याघ्रान्, शूकरान् प्रति सिंहान्, काकान् प्रति घूकान् मुञ्चति । ततः संन्यासी

अतिउष्टाः शकुनिका अमुञ्चत्, ताश्च प्रति साधुः श्येनानमुञ्चत् । ततः सोऽतिरुषा रासन्धीं मुमोच,
 तामायान्तीं साधुर्वीक्ष्य तन्वाः परितस्तद्भ्रजोहरणं ब्रामं ब्रामं तेन तां जघान, तेन निष्प्रजावा सा परि-
 ब्राजकोपरि मूत्रपुरीषोत्सर्गं कृत्वा गता । ततः सन्नापतिना सन्धैः समस्तलोकेन च निन्द्यमानः पुरीतो
 निर्वासितः परिव्राट् । ततः साधुर्गुरुषार्थं एत्य सर्वं वृत्तान्तमाह । तदा गुरुः स्माह—“सुष्ठु कृतं त्वया,
 यदसौ जितः, किंतु तत उत्तिष्ठता त्वया किमिल्येतन्नान्निहितं ? यद्वादिनं विजेतुं राशित्रितयं स्थापितं
 मया, परं जगन्नये वास्तवं राशिद्वितयमेवास्ति । इदानीमपि तत्र गत्वा यथातथमाख्याहि” । एवं बहु-
 शोऽनेकधा गुरुणा ज्ञाप्यमानः स रोहगुप्तः प्रत्युत्तरयति—“हे सुरे ! किमयमपसिद्धान्तः ? यदि हि
 नोजीवलक्ष्णतृतीयराश्यन्युपगमे कोऽपि दोषः स्यात्तदा स्यादयमपसिद्धान्तः नास्ति च दोषः, कुतः ?
 यदि नाम गृहकोकिलापुञ्जादिजीवदेशो नोजीवो जवेत्तर्हि को दोषः स्यात् ? न कमप्यत्र दोषं पश्यामः ।
 सूत्रे धर्मास्तिकायादीनां दशविधत्वज्ञानेन तद्देशस्य पृथग्वस्तुत्वमुक्तमेव, अन्यथा दशविधत्वानुपपत्तेः ।
 तद्दृष्ट्वाकोकिलादिभ्रपुञ्जनरहस्तादिकं तज्जीवञ्चिन्नत्वेन पृथग्वस्तुत्पुरणादिना चाजीवविलक्षणत्वाच्चीवा-
 जीवात्पृथग्वस्तुं सुतरां वस्तु जवति” । ततो गुरुस्तेन सह राजसन्नायामेत्य सत्यमार्गं प्रोच्य शिष्यनिगदितप्र-
 श्नानां यथागमं प्रतिविधानमाह—सूत्रे जीवाजीवौ द्वावेव राशी प्रोक्तौ । न च धर्मास्तिकायादीनां देशः
 प्रदेशो वा तेन्यो चिन्नः कोऽप्यस्ति, विवक्षामात्रेणैव तस्य चिन्नवस्तुत्वंकल्पनात्, एवं पुञ्जादिकमपि
 गृहकोकिलादिजीवेन्योऽचिन्नमेव तत्संबद्भवात्, अतो जीव एव तत्, न तु नोजीवः, यत उक्तं पञ्च-

माङ्गे—“अहं चंते ! कुम्भे कुम्भवद्विया गोहा गोणवद्विया गोणे गोणवद्विया मणुस्से महिस्से एए णं डुहा वा तिहा वा संखेजा वा विनाणंते अंतरा ते वि णंतेहिं जीवपएसेहिं फूमा ? हंता फूमा । पुरिसेणं चंते अंतरे हत्थेण वा पाएण वा० कंठेण वा० तिकेण सत्थजाएण वा अड्ढिदमाणे वा० अगणिकाएणं समोम-हमाणे तेसिं जीवपएसाणं किंचि अबाबाहं वा विबाहं वा उप्पाए५० ? । नो इण्ठे समंठे, नो खलु तत्थ कमइ चि” । यदि चैवं सूत्रे जीवप्रदेशानां तदन्तराले संबन्धोऽत्रिहितस्तर्हि तदन्तराले ते जीवप्रदेशाः किमिति नोपलभ्यन्ते ? गुरुः प्राह—अरूपित्वात्, यथा प्रदीपरश्मयो ऋकुञ्जव (क) रण्डकादिमूर्त्त-वस्तुगता ग्राह्याः सन्ति, न तु केवल आकाशे प्रसृताः तथैव जीवो लक्ष्यते प्राषणोह्वासनिःश्वासधाव-नवहगनस्फुरणादीनि देह एव लक्षणाणि गृह्यन्ते, न तु तदन्तराले सूक्ष्मकार्मणदेहयुक्ता अपि प्रदेशा दृश्यन्ते । अथवा हे शिष्य ! नोजीवः स देशः किं जीवाद्भिन्नोऽभिन्नो वा ? भिन्नश्चेत्तदा तेन जीवेन सह पुनस्तत्सङ्गमः कथं ? भिन्नो हि देशोऽन्यत्रापि परमाणुवत्संमिलेत्, तस्य देशस्य चान्येन जीवेन सह सङ्गमे तयोः कर्मसङ्करात्सुखदुःखादिसाङ्कर्यं स्यात् । अथाभिन्नश्चेत्तदा तु जीवान्तर्गत एव स वाच्यः । तदा राशिघयमेव जातं, न तु त्रयं । अथाभिन्नोऽप्ययं देशः स्थानजेदविवक्षया नोजीवः कथ्यते कुम्भगृहाकाशवदिति तर्हि राशिनोअजीवनामपि प्रतिपद्यतां, व्योमादीनामजीवानामप्येवं देशसंज्ञवात्, तथात्वे च राशिचतुष्कं प्रवेत् । यथा लक्ष्णैक्यान्नोजीवोऽपि जीवान्न भिद्यते तथा नोअजीवोऽपि लक्ष्णैक्यादजीवान्न भिद्यते । एवं तयोः षण्मासीं यावदन्वहं विवादोऽच्यत् । अथ ऋपो

गुरुं प्रोचे—“स्वामिन् ! वादः समाप्यतां, मम राज्यकार्यमनया व्यग्रतया सीदति” । ततः सूरिः प्राह—
 “इयत्कालं मयाऽयं लीलया धृतः, अथास्य निग्रहं प्रातरवश्यं करिष्ये” । ततो द्वितीये दिने गुरुरिति
 नृपं स्माह—“इह पृथिव्यां यत्किमपि विद्यमानं वस्तु तत्सर्वमपि कुत्रिकापणेऽस्तीति सर्वजनानां ज्ञवतां
 च प्रतीतमेव । तत्र कूनां स्वर्गमर्त्यपातालभ्रूसीनां त्रिकं कुत्रिकं तन्नाम्ना हृदं, अत्र हृद्वे वणिजः कस्यापि
 मन्त्राधाराधितः सिञ्चो व्यन्तरसुरः कायकजनसमीहितं सर्वमपि वस्तु कुतोऽप्यानीय संपादयति,
 तन्मूढ्यं इव्यं वणिगेव गृह्णाति । अन्ये तु वदन्ति—वणिगृहीतं सुराधिष्ठितमेवापणं ज्ञवति,
 ततो मूढ्यइव्यं सुर एव स्वीकरोति” । अथ गुरुः सपरिकरस्तत्र गत्वा रोहगुप्तमापृह्य कुत्रिकापणव्य-
 न्तरसुरं जीवं देहीति याचितवान् । सुरो जीवं शुक्सारिकादिकं दत्तवान्, अजीवं देहीति याचि-
 तस्त्वजीवमुपलखणादिकं दत्त्वा कृतार्थो जायते । नोजीवं याचितः पुनरप्यजीवमुपलखणादिकमेव
 ददाति, नोशब्दस्य सर्वनिषेधपरत्वात् । चरमे तु नोअजीवलक्षणे विकल्पे जीवमेव शुकादिकं
 ददाति, धयोर्नञोः प्रकृतार्थगमकत्वान्नोशब्दस्य च सर्वनिषेधकत्वादिति । न तु स कुत्रिकापणदेवो
 नोजीवं जीवखणरूपं कापि विकल्पे ददातीति जीवाजीवौ धावेव राशी, न तु तृतीयः, अस-
 त्वात्, खरविषाणवदिति । ततः सूरिः शिष्यमूचे—“कदाग्रहं मुञ्च, विश्वे नोजीवश्चेदस्ति तर्हि सुरः
 कथं नादात् ?” । इत्यादिनिश्चयतुश्चत्वारिंशदधिकशतप्रश्नैः सूरिस्तं द्रुतं नृपसाक्षिकं निजग्राह । इह इव्य-
 गुणकर्मसामान्यविशेषसमायलक्षणाः षण्मूलपदार्थास्तेन षडूलकेन कल्पिताः । तत्र इव्यं पञ्च महा-

भूतानि काक्षो दिगात्मा मनश्चेति नव इत्याणि । गुणा रूपरससङ्घाबुद्धिदेषादयः सप्तदश । कर्म पञ्च-
विधं उद्देश्येपणावर्हेपणादिकं । सामान्यं त्रिविधं । विशेषसमवायौ च । एवं सर्वे षट्त्रिंशज्जाताः । एते
सर्वेऽपि प्रकृत्या १ अकारेण २ नोकारेण ३ उन्नयनिषेधत ४ श्रैतैश्चतुर्भिर्नैर्गुणिताश्चतुश्चत्वारिंशदधिकं
शतं भवति । तत्पृष्ठः कुत्रिकापणदेवः पृथ्वीं देहीति लोष्टुं ददाति प्रकृत्या जातं उपपदमुक्तं शुद्धं च १ ।
अपृथ्वीं देहीति देवो जलादिकं दत्ते २ । नोपृथ्वीं याचितो नोशब्दस्य देशनिषेधे लोष्टोरेव देशं तत्त्वणं
दत्ते, सर्वथा निषेधार्थं नोशब्दे नोपृथ्वीं जलादिकमेव दत्ते ३ । नोअपृथ्वीं देहीत्युक्ते देवः पृथ्वीं दत्ते
४ आद्यद्यथाकारार्थं विज्ञान्य । एवं जलादिष्वपि चत्वारो ज्ञेयाः सर्वत्र यथायोगं योज्याः । निश्चयनय-
मते तु घावेव पदार्थाविति स्थितं । इत्यादिना बोधितोऽपि यदि स्वकदाग्रहं नामुञ्चत्तदा गुरुणा खलम-
ह्वयस्म तन्मस्तके न्यस्य गणाद्बहिष्कृतः । नृपस्तब्धाढ्यदर्शनात्कुञ्जः पुर्यामित्युद्घोषणामकारयत्—“गुरु-
कटपयामासेति ।

चतुश्चत्वारिंशदाढ्यैर्वर्षाणां पञ्चत्रिः शतैः । श्रीवीरमुक्तेर्जातस्य ज्ञातं षष्ठस्य चोदितम् ॥ १ ॥
षड्ब्रह्मव्यपूर्णं जिनहृष्टविश्वं, चोत्थापयन् ब्रह्मगुणादिषुक्लम् ।
तथ्यं च तन्वैस्त्रिकराशिपदं, वैशेषिकः षष्ठमनिह्वोऽभूत् ॥ २ ॥

१ मकाराधिक्यं चिन्त्यम् ।

षड्लुको देवगुरुश्रुतादि-नैहव्यजावाद्गमच्च हानिम् ।
 आचारतः पञ्चमतः श्रुतार्थि-शिव्यैर्न त्रष्टैर्नवित्व्यमार्यैः ॥ ३ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावष्टादश-
 स्तम्भे त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमं १६३ व्याख्यानम् ॥

चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमं १६४ व्याख्यानम् ॥

अथ व्यञ्जनानिह्वाहपष्ठश्रुताचारमाह—

नाध्येतव्यं श्रुतं चोक्तवर्णैर्न्यूनाधिकादिभिः ।
 व्यञ्जनानिह्वाहोऽयमाचारः षष्ठमः स्तुतः (षष्ठ ईरितः) ॥ ३ ॥
 व्यञ्जनभेदतोऽर्थानां क्रियाणां भेदो जायते ।
 तेनाज्ञावश्च मुक्तेः स्यात् के के दोषा भवन्ति न ॥ २ ॥

स्पष्टौ । अत्रार्थ इयं ज्ञावना, तथाहि—व्यञ्जनान्यद्वाराणि तेषां भेदोऽन्यथाकरणं तस्मादनेके दोषा
 भवन्ति । यतः श्रीप्रतिक्रमणवश्यकं श्रुताशातनाः चतुर्दशविधाः प्रोक्ताः—“जं वाइञ्चं वच्चमेद्वियं”
 इत्यादि, व्याविञ्चं त्रिपर्यस्तरलमादावदनेन प्रकारेण याऽऽशतना तथा योऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्याहु-

कृतमिति सर्वत्र योज्यं ? । आम्नेरिति द्विस्त्रिरुक्तं कौलिकपायसवत् २ । हीनाक्षरमक्षरन्यूनं ३ । अत्य-
क्षरमधिकाक्षरं ४ । पदहीनं पदेनैवोप ५ । विनयहीनमकृतोचितविनयं ६ । घोषहीनमुदात्तादिघोषरहितं ७
योगरहितं ८ । सुष्ठु दत्तं गुरुणा सुष्ठु प्रतीहितं कलुषितान्तरात्मनेति १० । अकारले कृतः स्वाध्यायः ११ ।
कात्वे न कृतः स्वाध्यायः १२ । अस्वाध्यायिके स्वाध्यायिके स्वाध्यायिके १३ । स्वाध्यायिकेऽस्वाध्यायिकमिति १४ ।
तत्र व्यञ्जनान्यथाकरणं प्राकृतस्य सूत्रस्य संस्कृतीकरणं यथा संयोगादिप्रमुक्तस्य ? । पदानां पश्चानुपूर्व्या
व्युत्क्रमेण वा पठनं यथा विष्पमुक्तस्य संजोगा २ । तथा पदानां सनामन्त्रिः परावर्तनं वा यथा संनंदा
विवक्षिअस्स ३ । वर्णान्तरकरणं वा यथा संजोगा इत्यत्र सकारस्य स्थाने यथेहं पठति ४ । वर्णवैपरीत्य-
करणं वा यथा संजोगा वि० इत्यस्य स्थाने वियोगादि ञणति ५ । एवमर्थस्य व्यञ्जनार्थोऽयस्य चान्य-
थाकरणे न्यूनाधिकत्वे च दोषा विज्ञाव्याः । तत्र व्यञ्जनान्यथाकरणे चैत्यवन्दनादिसूत्राणि संस्कृतज्ञा-
पथा करोमीत्युक्त्वा पाराञ्चितप्रायश्चित्तं प्राप्तः श्रीसिद्धसेनदिवाकरः, तस्य ज्ञातं प्रागत्रैव निगदितमिति ।
तथा व्यञ्जनाधिक्ये ज्ञातमिदम्—

एकदा पत्तने कुमारनृपः सामन्तमन्त्रिसार्थवाहादिपरिवृतः श्रीजयसिंहदेववृद्धमन्त्रिणः प्रग्रह यत्
“अहं श्रीसिद्धनृपतेर्हीनः समानोऽधिको वा ? ” मन्त्रिञ्चिरह्यप्रार्थनापूर्वं सिद्धराजनृपस्याष्टनवतिगुणा
दौ च दोषौ, स्वामिनस्तु दौ गुणौ तत्सङ्ख्या एव च दोषाः । इति मन्त्रिवाक्यादनु दोषमय आत्मनि
विरागं दधानो यावन्नुरिकायां चक्षुः क्षिपति तावत्तदाशयवेदिजित्तैरेवं विज्ञप्तः—“स्वामिन् ! अस्मान्नि-

र्वहिर्दृत्त्याऽविचार्थैवमुक्तं, परं तत्त्ववृत्त्या तु देव एवाधिकः” । राजाह—“कथं ?” । मन्त्रिचिरुक्तं—
 “सिद्धचृपतेरटनवतिर्गुणाः सङ्ग्रामासुनटतास्त्रीक्ष्मपटतादोषाभ्यां तिरोहिताः । कार्पण्यादयो देवदोषास्तु
 समरशूरतापरनारीसहोदरतागुणाभ्यामपहुता इति देव एव सर्वगुणशिरोमणिसत्वपरस्त्रीवान्धवतादिगु-
 णाधारः” । इति मन्त्रिवचःश्रवणसंशुष्टान्तरात्मा जातो नृपः । तदैकेन विदुषा पठितः श्लोको श्रूपमु-
 द्विश्य, यथा—

पर्जन्य इव श्रूतानामाधारः पृथिवीपतिः । विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु श्रूपतौ ॥ १ ॥

वाक्यमिदमाकर्ण्य “अहो ! राज्ञे मेधोपम्या सुष्ठु दत्ता” इति कुमारश्रूपेन सर्वव्याकरणेषु अप्रशस्तप्र-
 द्योऽन्निहिते सर्वेष्वपि सामाजिकेषु न्युञ्जन्तानि कुर्वाणेषु मन्त्रिकपदी महाविषत्वाह्वज्जयाऽधोमुखो जातः ।
 राजा तं तथा ज्ञात्वा पृष्टवान् । तेन विज्ञप्तं—“देव ! उपम्याशब्दः शास्त्रविरुद्धः, तस्मिन् प्रयुक्ते श्रीदे-
 वेनास्माकमधोमुखत्वमेव युक्तं, वरमराजकं युवनं, न तु मूर्खो राजेति, प्रतीपश्रूपालमणस्त्वेऽप्यपकीर्तिः
 प्रसरति, अतोऽस्मिन्नर्थे उपमानं औपम्यं उपमा इत्याद्याः शब्दाः शुद्धाः” इति तद्वचनप्रेरितेन शब्द-
 ब्युत्पत्तिहेतवे पञ्चाशत्तर्षदेश्येन राज्ञा श्रीदेवगुरुपादान् पयुपास्य तत्प्रसादासादितसिद्धसारस्वतमन्त्रारा-
 धनसारस्वतचूर्णसेवनादिभिः सुप्रसन्नश्रीजारातीप्रसादाद्दृत्तित्रयकाव्यानि ह्याश्रयादीनि एकेन वर्षेणव-
 गम्य श्रीचतुर्विंशतिजिनवर्णनघान्त्रिशिका कृता, तस्या आद्यं काव्यमिदम्—

यत्राखिलश्रीश्रितपादपद्मं, युगादिदेवं सरता नवे (रे) न ।
सिद्धिर्मयाप्या जिन तं प्रवन्तं, युगादिदेवं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ १ ॥

ततः शास्त्रविचारचतुर्मुख इति विरुद्धमर्जितमिति । अथवा व्यञ्जनाधिक्येऽन्यज्ञातमिदं—पाटलि-
पुत्रपत्तने नवमं नन्दनृपं प्रतिज्ञापूर्वकमुत्थाप्य चाणाक्येन मथूरपोषकग्रामे महत्तरदौहित्रश्चन्द्रगुप्तो
राज्ये निवेशितः, तस्याङ्गश्रुविन्दुसारश्रुपः, तत्सूनुः पुनरशोकश्रीनृपः । तेन स्वतनयाय कुणालाह्वयाय
बाह्येऽपि शुक्ल्यर्थमवन्तिपुरं दत्तं, यतोऽत्र स्थितस्यापरमादृणामुपश्रवो जावीति । ततस्तत्र स्थितः स
बालो राजनियुक्तानुजीविभिः रक्ष्यमाणो जीवितवत् । क्रमेण स साम्राष्टहायनोऽभूत् । ततो नृपेण
स्वाश्रियोगवचनैस्तद्वचो विद्याग्रहणयोग्यं मत्वा कुमाराय स्वयमिदं लेखे लिखितं—“हे कुमार ! त्वया-
ऽधीतव्यमिति मदाज्ञाऽचिरेण विधेया” इति कज्जलं लिपीकृत्य यदा नृपः किञ्चित्कार्यव्यग्रोऽभूत्तदाऽपर-
माता तत्रागत्य तद्वेखं परिवाच्य दध्यौ—“कुणालपुत्रे सर्वाङ्गशुद्धे सति मत्पुत्राय राज्यं न दास्यति,
अतः किञ्चित् पत्रमध्ये विरूपं लिखामि” । ततः अधीतव्यमित्यत्राद्याद्वारे निष्ठीवनार्थीकृतया नेत्राञ्जन-
शलाकया नेत्रात्कज्जलमाकृष्य बिन्दुकं ददौ, अनुस्वारो मस्तके कृतः तदा अंधीतव्यमिति जातं, अहो
मात्राधिक्ये केवलमहितार्थो जातः । अथाशोकोऽपि प्रमादेनाननुवाचितमेव हि तं लेखं मुञ्जयामास,
उक्तयिन्यां प्राहिणोच्च । कुमारोऽपि तं लेखं पितृनामाङ्गमुज्जालकृतमस्तकं घाच्यां पाणिन्यामाददे, मूर्ध्नि
च न्यधात् । तदनु तद्वेखं वाचयित्वा चृशं विषण्ण उदश्रुनेत्रश्च लेखार्थं वक्तुमहमोऽभूत् । अन्येऽपि तं

वाचयित्वा विषयाः प्रोचुः—“हे कुमार ! किं खेदमुदहसि ? पुनरस्य निर्णयं करिष्यामः” । स प्राह—
 “मौर्यान्वये कोऽपि गुर्वाज्ञालङ्घकोऽद्यापि न जातः, यदि प्रथममेवाज्ञामहं लोभ्यामि तदा मत्कृत एवा-
 ध्वाऽन्येषामपि न विष्यति” । ततः स नेत्रे स्वयं तस्यलाक्याऽनक्ति स्म । अूपस्तद्व्यतिकरमवगम्य
 दध्यौ—“धिक्षू कूटलेखकं स्वात्मानं” इत्युच्चकैर्निनिन्द “धिजां सम्यक् पुनरनालोक्य लेखप्रेषकं” ।
 ततः परंपरया तदपरमातृनिष्पादितं कार्यं विज्ञाय स्त्रीजातिदुष्टत्वं निर्धार्य दध्यौ—“अधुनाऽयं पुत्रो-
 ऽन्धत्वाद्वाज्यं मण्डितं वा न ह्यर्हति, अहो ! मयि यस्येदृशी नक्तिस्तस्येदृशमागतं” । ततः कुणा-
 लायाशोकश्रीर्महर्षिकमेकं ग्रामं ददौ, तदपरमातुः पुत्रायोज्जयिनी पुनर्ददौ । कुणालस्य क्रमेण परेद्यवि-
 शरद्वियां पत्न्यां सूनुः संपूर्णलक्ष्णो जातः । तत्पुत्रे महति संजाते कुणालो राज्यद्विप्तया पाटलिपुत्रमा-
 गात् । ततो गीतविनोदेन स्नेहया स पुरे अमन् सर्वलोकानां प्रियो बभूव । तत्पुत्रो यत्र यत्र विशन्
 जगौ तत्र तत्र गीताकृष्टाः पौराः कुरङ्गवद्ययुः । लोकमुखाज्ञानधर्वकलाकुशलं तं नरं श्रुत्वा गीतश्रवणो-
 त्सुको नृपस्तमन्धं नरमाहूय जवनिकागुप्तं कृत्वा गातुं समादिशत् । सोऽपि यथास्थानमन्ज्रमस्यतौरैः
 सप्तत्रिः स्वैरैः पद्यप्रबन्धमीदृशं रागं पोषयन् जगौ—

प्रपौत्रश्चन्द्रगुप्तस्य विन्दुसारस्य नमृकः । एषोऽशोकश्रियः पुत्रः अन्धो मार्गति काकिणीम् ॥ ? ॥

पद्यप्रबन्धमन्धेन गीयमानं रूपः श्रुत्वा पप्रह—“किंनामा त्वं हे गायक ! आख्याहि” ।

स छवाच तवैवास्मि कुणालो नाम नन्दनः । त्वदाज्ञालेखमीद्वित्वा योऽन्धः स्वयमजायत ॥ ? ॥

ततो जवनिकां जवादपसार्य नरेश्वरः स्वसूनुमुपलहयोदश्रुः परिपष्वजे । राजोचे—“वत्स ! किं तुज्यं ददामि ?” । स स्माह—“हे देव ! अहं काकिणीं याचे” । तदा नृपो मन्त्रिणं पप्रह—“एष किं याचते ?” । मन्त्र्याह—“स्वामिन् ! राजपुत्राणां काकिणीशब्देन राज्यमुच्यते” । राजा प्रोवाच—“हे वत्स ! किं राज्येन करिष्यसि ? देवादपहतचक्षुपस्तव तत्रार्ह” । ततः स नृपं व्यजिज्ञपत्—“तात ! मम सुतो जातोऽस्ति, स राज्येऽन्निषिच्यतां” । अशोकश्रीः पप्रह—“कदा तव सुत उत्पेदे ?” । स स्माह—“स्वामिन् ! सम्प्रत्येव जातः” । ततो नृपस्तमर्भकं समानाययत् । तं पौत्रमुत्सङ्गे संस्थाप्य सम्प्रतिरिति तस्य नामाकरोत्, ततो निजे राज्ये न्यवीविशत् । ततः स सम्प्रतिर्वयसा विक्रमेण श्रिया च वृद्धिमासादयामास । तत आजन्म परमार्हतः स दक्षिणचरतार्थं साधयामास । इति ज्ञातं श्रुत्वा श्रीसिद्धान्तवाक्ये वर्णे च कदाचिदपि न व्यञ्जनाधिकत्वं विधेयं इति गुरुमन्त्रः । अथ कदाचिद्व्यर्थकरणार्थं पादलिप्तसूरिखणितदृष्टान्ततो मात्राधिक्यकरणं श्रेयस्करं जातं, तच्चरित्रं पूर्वं लिखितमस्ति ततोऽत्र न प्रतन्यते ।

अथ व्यञ्जनानां न्यूनत्वकरणेन महादोषः प्रचवति, विद्याधर इव चिन्तितफलं न प्राप्नोति, तथाहि—राजगृहे नगरे श्रीवीरवन्दनार्थं समागता श्रेणिकेन मार्गं एको विद्याधरो व्योमत उत्पत्योत्पत्य पतन् दृष्टः । विस्मयं गतेन ज्ञूयेन श्रीजिनो विज्ञप्तः—“स्वामिन् ! किमित्ययं खेचरो विधुरितपक्षः पतन्त्रीव व्योम्नि किञ्चिदुत्पत्योत्पत्य पुनर्जूमौ पतति ?” । जगवतोक्तं—“विद्याहरविस्मरणत्” । तदन्वयज्यङ्गुमारो विद्याचृदन्त्यर्ण एत्य तं स्माह—“जो विद्याधर ! यदि मां समानविद्यासिद्धिकं करोषि तदा त्वविद्या-

हरमुपलब्ध्य कथयामि” । प्रतिपन्नं च तथा तेन । अत्रयस्य चैकस्मादपि पदादनेकपदान्यूहनशक्तिरस्ति पदानुसारिप्रकृतवादित्यत्रयेन तद्विस्मृतविद्याहराणि पूरितानि । तानि यथास्थितान्येव विज्ञाय हृष्टः स विद्याधरो विद्यासाधनोपायमुक्त्वा मैत्रीं दृढां विस्तार्य स्वस्थलं प्रापेति दृष्टान्तं श्रुत्वा न्यूनाहरपठनं यथार्थफलदं न स्यादिति ।

अथवा सस्य स्थाने शकारपठनेन पाणिफलयं न लभ्यते । यत्रैको विद्वान् काशीदेशत एकत्र ग्रामे समेतः । तत्र लोकमुखेच्यस्तद्ग्रामिकविप्रवर्णनं श्रुत्वा स तद्गृहं गतो वादलिप्सया, सोऽप्यारुम्बरं कृत्वा लोकमध्ये स्वपाणिफलयं दर्शयति । तदा नवीनं विप्रं दृष्ट्वा स ग्रामिकविप्रो महता शब्देनोवाच—“जो विप्र ! किमर्थमत्रागमनप्रयोजनं ? यदि कोऽपि तव शंभेहोऽस्ति तर्हि पृच्छ” । तदा स महाविद्वान् दधौ—“अहो ! अयं पाणिफलासः शब्दशुद्धिं विना पङ्कवदारटति, अतः शिक्षां ददामि ।

शंभेहोऽस्ति त्वया प्रोक्ते संदेहा बहवोऽत्रवन् । ते सर्वे विलयं जरमुः किमन्यत्र्चिरे जन्म ॥ १ ॥

इति श्रुत्वा कण्ठोष्ठादिस्वस्थानविप्रमुक्तं व्यञ्जनं नोच्चार्यमिति स्थितम् ।

न्यूनाधिकव्यञ्जनसूत्रपाठकः, अर्थक्रियाभेदमवामुयाद्भुवम् ।

तस्मादवश्यं गुरुपार्श्वसेवने, सिद्धान्तपाठोच्चरणं सुशिक्षयेत् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावष्टादश-

सप्तभे चतुःषष्ट्यधिकद्विराततमं ३६४ व्याख्यानम् ॥

पञ्चषष्ठ्यधिकद्विशततमं २६५ व्याख्यानम् ॥

अथार्थानिह्वाख्यसप्तमाचारमाह—

रूपः । नवरं शब्दार्थानामनिह्वावार्थं हेमसूरिसंबन्धो ज्ञेयः, तदाचारलोपे च महत्पापं पुण्यं वर्धं तदाश्रयात् ॥ १ ॥
अत्रार्थे मातृकापाठकचरटकज्ञातमिति । तदाश्रयस्तदाचारसेवनं तस्माद्धर्षं श्रेष्ठं पुण्यं वचनगोचरं ।
चरटकसंबन्ध एव धार्यः इति । हेमाचार्यसंबन्धस्त्वयं—

आणहिल्लपुरपत्तने श्रीसिद्धराजजयसिंहे राज्यं कुर्वत्यन्यदा कलिकालसर्वज्ञैः श्रीहेमाचार्यैर्विच्यमानं
पाण्डवचरित्रमाकर्ण्य दुर्मुखैर्विज्ञप्तो दृपः—“हे देव ! पञ्चापि पाण्डवा हिमालये सिद्धिमगुरिति वेद-
व्यासवाणीमसौ हेमाचार्यः शत्रुञ्जये सिद्धास्त इति कथनेन दूषयतीत्यसमञ्जसं” । ततो राज्ञाऽऽहूताः
श्रीहेमसूरयो ऋषसत्रां प्रापुः । “हे जगवन् ! अधुना वणिजां पुरः किं व्याख्यायते ?” इति पृष्टाः
“पाण्डवचरित्रं” इति प्रोचुः । “तत्र च पाण्डवाः कथं क सिद्धाः ?” इति पुनः पृष्टाः प्राहुर्गुरवः—
“स्त्रीकृतजैनागमार्थमवलम्ब्य निर्मलसंयमतपोत्रिंशदष्टकर्मणि ह्यपथित्वाऽनशनेनानेकमुनिवृताः सि-
द्धानौ सिद्धाः” । तदा दृपः ग्राह—“हिमाचले हिमेन पाण्डवाः सिद्धा इतिव्यासवाक्यप्रामाण्याद्भवधा-
क्यमप्रमाणं” इतीरिताः सूरयः प्रोचिरे—“हे राजेन्द्र ! शृणु चारतचारतीं, तथाहि—समरञ्चमौ पार्थ-

शरधोरणीविद्धं ऋमिनिपतितमाजन्मशीलितदानशीलं श्रीकर्णनेरञ्जं दातृत्वपरीक्षार्थं किञ्चिद्देहीति वद-
 न्नुपागतः स्वीकृतविप्ररूपो विश्वेश्वरः । श्रीकर्णेऽप्यन्यत्किञ्चिन्नास्तीति विचिन्त्य यावत्स्वयमादत्तेन
 पापाणेन स्वर्णरेखाञ्चितान् स्वदन्तान् पातयितुमुद्यतस्तावत्तुष्टोऽस्मीति वदन् प्राडुरासीत् पुरुषोत्तमः ।
 “ हे परमेश्वर ! तव दर्शनेन सिद्धोऽस्मि, परं यदि तुष्टोऽसि तदा यत्र कोऽपि न दग्धस्तत्र मे दाहकर्म
 कुरु” इति वादिनं श्रीकर्णमादायान्यत्र तादृशं स्थानमलज्जमानो हरिः पयोधौ स्तम्भोपमस्य गिरेः शृङ्गं
 तादृशं मत्वा यावत्कर्णेचितं कर्तुमुद्यतस्तावदिति नञोगीरञ्चूत्—

अत्र ज्ञोणशतं दग्धं पाण्डवानां शतत्रयम् । दुर्योधनसहस्रं च कर्णसङ्ख्या न विद्यते ॥ १ ॥

तेन यदि पाण्डवानां शतत्रयी तत्र दग्धा तदाऽस्माकमपि पञ्च पाण्डवाः शत्रुञ्जये सिद्धाः, श्रीमता-
 मपि पाण्डवा हिमालये सिद्धा इति किमसमञ्जसं ? ” इत्युक्त्या तुष्टेन राज्ञा विसृष्टाः प्रतिश्रयमगुः ।
 इति दृष्टान्तं श्रुत्वा महति कष्ट उत्पन्नेऽपि बुद्धिमान् सिद्धान्तशब्दार्थान्न दूषयति इति परममुनिभिः
 परमरहस्यं निर्णीतं तदासेव्यं ।

अथ मातृकापाठकञ्जरटकज्ञातं निगद्यते—धनसारे ग्रामेऽतीव मूर्खा बहवो ञ्जरटका वसन्ति ।
 आत्मनां मध्ये कोऽपि परिक्तो नास्तीति मत्वा तैरशेषैः संभ्रूयैको ञ्जरटको नन्दनाख्यः कस्यापि परि-
 तस्य पार्श्वे पठनार्थममोचि । जातिविशेषेण ञ्जरं बालिशः सोऽपि नन्दको वर्षत्रयेण मातृकापाठमेवापा-
 रीत् । “वेदमाताऽनेनाधीता” इति प्रतिपाद्य तेन विदुषा स तेषां ञ्जरटकानां प्रत्यर्पितः । महाजम्बैस्तैरपि

वेदमाताऽनेन पवितेति महापरिभ्रतधिया स मेने । किं बहुना ? यदयं वक्ति तत्ते वितर्करहिताः सन्तः
सृजन्ति । एकदा रात्रौ प्रदीपनेन समयेऽपि ग्रामे दग्धे काव्येकस्य तरोरधो दग्धान् काकान् पतितान्
विलोक्य तैरूचे—“हे नन्दक ! किममी दग्धाः काका जह्या न वा ? ” इति तदुक्तोऽसौ जगाद—
“वेदमातरि क इति काकाः ख इति खाद्याः तेन सद्योऽमी सृज्यन्तां” इति तदुक्तास्ते सर्वेऽपि तथैव
कर्तुमुद्यताः केनापि वैदेशिकेन परिभ्रतेनावलोकिताः पृष्टाश्च ते तस्मै नन्दकोक्तमूचिरे । “अहो ! महामूर्खा
अमी” इति मत्वा तेनात्राणि—“ओ भरटकाः ! किमिदमकार्यं कुरुथ ? ” । ततः स प्राह वेदमातृकोक्त-
वाक्यार्थं स्वमतिकल्पितं—“क इति काकाः ख इति खाद्याः ग इति गणाः घ इति घनाः पुष्टीभूता” इत्या-
द्यर्थमनेकपापशब्दैर्दूषितं तदुक्तं वाक्यं श्रुत्वा स परिभ्रतः कृपार्द्रचेता इति युक्त्या तं प्रेरयामास—“ओ
नन्दक ! कृपाधर्मनिन्दक ! किमनर्थं तनोषि ? वेदमातृकायाः सम्यगर्थस्त्वया न निश्चितः, शृणु तत्त्वं-
“तथ इति तथैव सत्यं यावत्परं दध इति दग्धाः काका न इति न जह्दणीयाः इत्यादिसम्यगर्थं परित्यज्य
स्वकल्पनयाऽनल्पजल्पनं न योग्यं” । इत्यादियुक्तित्रिवोधितस्तेऽकार्यनिवृत्ताः सर्वेऽपि तं परोपकारिणं
परिभ्रतमपूजयन् ।

यो यथाऽत्र समुपैति विबोधं, तं तथैव हि नयेत विबोधम् ।
यत्कलेतिवचनाद्विक्रमही, बोधितस्तथदधेतिनवाक्यात् ॥ १ ॥

अत्र दृष्टान्तमध्ये नन्दकजरटककृतोऽर्थो हेयः, परिणतविततार्थस्तूपादेय इति सम्यग्दृष्टान्तो ज्ञेय इति भावार्थः । अथ दक्षनरो यथार्थग्रहणार्थं सम्यक् प्रयत्नं करोतीत्याह—

यथार्थं श्रोतुं समीहा चृशं कार्या दृढादरैः । श्रमणोपासकैर्नित्यं सुज्ञे गुराबुपागते ॥ १ ॥

स्पष्टः । अत्र श्लोकजावार्थस्तु कुरूपलिकश्राद्धज्ञातेन ज्ञेयः, तथाहि—एकस्मिन्नगरे श्रीरत्नाकरसूरिः सकलशास्त्रकोविदः स्वपरशास्त्ररहस्यवेदी बभूव । स सूरि राजसत्रायामजस्रमेति । तत्रानेके विघांसः साहित्यतर्कञ्चन्दोव्याकरणान्तर्वापिकादिकुशलिनः सूरिणाऽनेकधा निर्जितास्ते सूरिनाम श्रुत्वा मौनं दधिरे । आचार्योऽप्येकं पदमात्रमादाय तदनेकार्थसंपृक्तं सृजति, तेन राजसंसदि राजाऽनेकार्थवादीति विरुद्धं तस्मै दत्तं । नित्यं राजसंसदं सुखासनसंस्थितः समेति । क्रमेण हीयमानचरणगुणो जातः । नृपमन्त्रिसामन्तादिभिः प्रदत्तमशनं वसनं चादत्ते । राजादीन् प्रसन्नान् विधाय मणिमाणिक्यमुक्ताफलादिघनं धनमर्जितं । इत्यादिना गारवत्रययुक्तो बभूव, परं कदाचिदपि श्रीमत्परमात्मवचनसापेक्षतां न जहति, प्रमादादिभिः श्रीमज्जगद्गुरुप्रणीतं यथार्थावलोकितवस्तुत्त्वं न दूषयति, प्ररूपणापद्धस्त्वतिनिर्मलोऽस्ति तस्य । अथान्यदाऽन्यग्रामवात्येकः श्राद्धो जीवाजीवितत्वज्ञः साधूनां पितृ (ता) त्राट्समश्च घृतविक्रयार्थं तत्पुरे समागात्, अनेककूपिकाचृतं घृतं विक्रीणति स्म, तेन लोके कुरूपलिकश्राद्ध इति नाम प्रथितं । अथैकदा स रत्नाकरसूरिर्ननेकविजवादिबृन्दैः परिवृतं सुखासनास्थितं नृपोपजीविभिः सेवितं वीक्ष्य दध्यौ—“अहो ! अयं शासनप्रभावकगुणयुक्तः सूरिः प्रमादमग्नो जातः, एतदग्ने

जहपनं मम न योग्यं, यतो ब्रह्माणं कः पाठविधिं शिह्यति ? तथाप्यवेहेऽयं किं सर्वथा ब्रष्टो जातो-
ऽथवा देशतः ? ” इति ध्यात्वा राजपथ एव विधिपूर्वकं गुरुं नत्वा स्तुतिं चकार—

गोयम सोहम जंबू पञ्चवो सिजंजवो अ आयरिया ।

अत्रेऽवि जुगप्पहाणा तुह दिठे सवेऽवि ते दिठा ॥ १ ॥

इत्यादि श्रुत्वा गुरुर्न्यर्गमुखं कृत्वा तं प्राह—“द्विकानां कलमरालोपमानं न विज्ञाति, यतस्तेषां महा-
गुणिनामभ्यवसायेष्वेकसमयगताभ्यवसायः समग्रेऽपि मदीयजन्ममध्ये यदि समेति तेनाप्यहं निर्मलीज-
वामी”ति श्रुत्वा स दध्यौ—“अहो ! धन्योऽयं सूरिः, अनेकमिथ्यावादिसंपृक्तोऽपि श्रीत्रिभुवनैकशर-
णदवचनसापेक्षत्वं स्वहृत्पमपि न त्यजति अतः सर्वथा न प्रतिपातिः । ततो गुराबुपाश्रयं समागते स
श्राद्धस्तत्रैत्य विधिना वन्दित्वा देशनां श्रुत्वा “दोससयमूढजालं०” इत्युपदेशमालायाः श्रीवीरशिष्य-
जिनदासगणिविरचिताया गाथाया अर्थं पप्रब्ध । ततः स सूरिः स्वबुद्ध्या व्याकरणाममालाद्यनुसारेण
नवीनमर्थं परिफ़रैरनुहृष्ट्यं व्यतनोत् । स श्राद्धः श्रुत्वा विनयेनाबोचत्—“अहो ! स्वामिन् ! धन्या
युष्मदीया बुद्धिः, ययाऽजिनबोऽर्थो विस्तारितः, परं कश्ये मूलार्थप्रकाशनेन मदात्मा निस्तारणीयः”
इति विज्ञप्य वन्दित्वा स स्वकार्ये प्रवृत्तः । द्वितीयेऽपि दिने एत्य तथैवार्थं पप्रब्ध, तदा मुनीशो दध्यौ—
“मूलार्थप्रवृत्तिव्यवहारो बाह्यतोऽपि शुद्धो नास्ति मदात्मनि, अन्तर्दृष्ट्या तु नास्त्येव, अतः शुद्धां तद-
र्थप्रवृत्तिं विनाऽर्थकथनवर्णनं न विज्ञाति, तथा च तन्मूलार्थं द्रुपणमपि न कार्यं” इति ध्यात्वा पुनर्वि-

तीथोऽर्थः शब्दपर्यायाद्यनुसारेण कृतः । ततः श्राद्धोऽपि तथैव प्रशस्य गतः । तृतीयेऽपि दिने पृष्टः
 सूरिरश्रुतपूर्वमर्थं ततान, एवं षण्मासीं यावन्नवनवार्थनिष्पादनतत्परस्य सुरेरक्ष्यं ज्ञानकोशं मत्वा स
 व्यजिज्ञापत्—“स्वामिन् ! गङ्गासिकतागणनायामनन्तज्ञानिनं विना न कोऽपि क्षमस्तद्वन्नवदीयगु-
 णकथने मत्सदृशो न कोऽपि समर्थः, घृतविक्रयत उपार्जितं धनं सर्वमधैव निष्ठां नीतं, अद्य यावत्का-
 र्थमायातं, इदानीं तु स्वगृहे गमिष्यामि, परमिदं खाड्करोति मानसे मे न न्रवाहशां गीतार्थानामभ्यर्णे
 यदि तज्जाथाया मूलार्थः प्राप्तस्तर्हि कथं प्राप्स्यामि ? न कुत्रापील्यर्थः” । ततः सूरिः प्राह—“प्रजातेऽव-
 श्यमन्नागन्तव्यं त्वया” । ततः स हृष्टः स्वोत्तारके गतः । अथ स सूरिर्दध्यौ—“त्रिपया यथा यथा
 वर्धन्ते तथा तथाऽऽत्मानमधिकतरं लोत्रयन्ति, यतो “त्रुक्ताः श्रियः कामदुघास्ततः किं ?” इत्यादि
 न्नावयन् सर्वमुक्ताफलादिसमूहीकृतधनं परिहाय इव्यन्नावाच्यां पूर्वसूरिसमानीभूय स्वात्मनिस्तारणांश्च
 रत्नत्रयमङ्गीकृत्य स्थितः । ततः प्रगे स श्राद्धस्तं सूरिं दूरीकृतसमस्तकिद्विषपरं संयमगुणपूर्णं च वीज्य
 त्रिप्रदक्षिणापूर्वं प्रणम्य स्तुत्वा चाह—“हे स्वामिन् ! अहमद्य सद्यो युष्मदर्शनैर्नैव तज्जाथाया याथाार्थ्यं
 गमितः, न्रवदीयसमस्ताङ्गावश्वेषु तदर्थो दृश्यते, अहो ! तव योग्यता लोकोत्तरा, “मूलस्वरूपेणैव
 मूलार्थप्रकाशनं करिष्ये” इति प्रतिज्ञा सुष्ठु पात्रिता, मन्त्रवो युष्माञ्चिः सफलीकृतः मनोरथप्रपूर्णेन, परं
 तव क्षमा तु अनाकलनीया, यत् कदापि कोपाङ्गत्वं न कृतं, अजस्रं प्रशंसमयेऽपि प्रत्युत सुधाहृष्टिदृ-
 श्याऽहं पात्रितः” । इत्यादि स्तुत्वा सूरिमन्त्रिवन्ध स्थितः । सूरिस्तज्जाथार्थं जगौ—

दोससयमूखजालं पुवरिसिविक्लिञ्चं जइ वंतं ।

अत्थं वहसि अणत्थं कीस अणत्थं तवं चरसि ॥ १ ॥

दोषा रागादयस्तेषां मूलं कारणं च तज्जालं च मत्स्यबन्धनजालवद्धन्धहेतुत्वात् अत एव पूर्वार्थविज्ञिर्वै-
रस्वाम्यादिनिर्विवर्जितं तमर्थं यदि वहसि, किञ्चूतं तं ? अनर्थं नरकपाताद्यनर्थहेतुं, अतः किमित्यनर्थ
निष्प्रयोजनं तपोऽनशानादिरूपं चरसि ? नेदं पौर्वापर्येण घटत इत्यर्थः । इत्यादि स यथार्थं श्रुत्वा हृष्टः
स्वस्थानं गतः । अथ स सूरिः स्वपापालोचनार्थं श्रीसिद्धगिरौ गत्वा श्रीजिनान्तिके “श्रेयः श्रियां मङ्ग-
लकेलिसङ्ग” इत्यादिवैराग्यगर्जां स्तुतिं विधायासन्नमायुर्ज्ञात्वा ऋक्तप्रत्याख्यानानशनेन स्वर्गं जगाम ।
सूरिसंगृहीतज्वैर्मुक्ताफलानि संगृह्य गृहस्थैर्धरदृकेषु पिष्टं विधाय दूरमुत्सारितं काप्यकल्प्यमानत्वादिति
वृष्मुखेभ्यो यथा श्रुतं तथेदं चरित्रं लिखितं मया, तत्त्वं तु बहुश्रुतवद्भिः संशोध्य स्थाप्यं ।

कृत्वाऽऽग्रहं योग्यगुरुमवाप्य स, गाथायथार्थश्रवणस्पृहां दधौ ।

नेहव्यमुक्तो मतिनाऽर्थगानः, सूरिः कृतस्तेन सुसप्तशीलयुक् ॥ १ ॥

इत्यब्दिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावष्टादश-

स्तम्भे पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमं १६९ व्याख्यानम् ॥

षट्षष्ट्यधिक द्विशततमं १६६ व्याख्यानम् ॥

अथ सूत्रार्थोन्नयानिह्वाहान्तिमश्रुतज्ञानाचारमाह—

सूत्रार्थयोर्घनौनैव निह्ववं कुरुते सुधीः । अष्टमः स्यात्तदाचारः श्रुतवद्भिः श्रुते स्तुतः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । श्लोकज्ञावार्थस्तु अन्नयदेवसूरिज्ञातेन ज्ञेयः । तथाहि—श्रीअन्नयदेवगुरुर्वाह्यावस्थायामेव
 पौमशवर्षसमय एव समस्तस्वपरसमयागमवैतृत्वं प्राप । एकदा पञ्चमाङ्गवर्णितं रथकण्टकमुशलादिसद्भा-
 मवर्णनं करोति, रौद्रवीररसवर्णनं श्रुत्वा व्याख्यानश्रवणार्थं समायाताः केचिन्नखधारिणः ह्यत्रियाः पर-
 स्परयुद्धार्थं तत्रैव सन्नद्धा वञ्चुः । तदा गुरुः समयज्ञो जटिति नागनत्तुकवर्णनेन शान्तरसं व्यतनोत्,
 तेन पुनः सर्वे स्वस्थीचूला दध्युः—“अहो ! धिगस्मान्, अत्रावसरे प्रमादोन्मत्ता वयं जातासन्नास्माकं
 योग्यं, धन्योऽयं गुरुवर्णितनागनत्तुकश्राद्धः, यः सद्भामाङ्गणेऽपि स्वात्मधर्मं पुष्टीचकारेति” । तदा
 गुरुरन्नयदेवं प्रतीत्यशिक्षयत्—“हे शिष्य ! तव बुद्धिविस्तारो वागगोचरोऽस्ति, अतो लाभालाजौ
 विचार्य वर्णनं विधेयं सर्वत्र । अथैकदा प्रतिक्रमणानन्तरमेकेन शिष्येण श्रीसिद्धगिरौ प्रकटीकृतं श्रीन-
 न्दिषेणर्षिणा श्रेणिकपुत्रेण नेमिगणधरेण वा श्रीअजितशान्तिस्तवनं, तन्मध्ये “अंत्रंतरविआरणि-
 आहिं” इत्यादिचतुर्भिः कलापकार्थं पृष्टः श्रीअन्नयदेवः प्राह—“अनेकशुभनेपथ्यादिजिर्देवसुन्दरी-
 चिर्यस्य क्रमौ वन्दितौ, न पुनर्मनागपि मनः ह्योदितं, तमजितं प्रणमामीति, तासामेव विशेषणानि

सन्ति, अत्र तदनुसारेण विस्तारतः शृङ्गाररसवर्णनं कृतमत्रयदेवेन, तच्च सर्वमासन्नं ब्रजन्त्या राजपुत्र्या कुमार्या शृङ्गारशास्त्रज्ञया श्रुतं, कदाप्यश्रुतपूर्वमद्भुतं तच्छ्रुत्वा सा दधौ—“यद्यं प्राङ्गशिरोमणिर्मम स्वामी स्यात्तदा मे जन्म जीवितं च सफलं जायते, हर्षचरेण वीलयया शृङ्गारशास्त्रविनोदेन च दिनान्य-
तिवाहयामि, अहं तत्र गत्वा लोचयामि तं नरवरं प्रार्थयामि” । ततः सोपाश्रयद्वारमेत्य मञ्जुलया वाण्येति ग्राह—“हे शृङ्गारशास्त्रज्ञ ! मतिमतां वर ! कपाटमपावृणु, अहं मदनमञ्जरी राजसुता गुण-
गोष्ठीविधानाय समेतास्मि” इत्याद्यकाले स्त्रीवाक्यं श्रुत्वा गुरुस्तमत्रयदेवमुपालम्बयत्—“प्राक् तव शिक्षा दत्ता, सा सर्वा विस्मृता, यत्र तत्र चातुर्यं तनोषि, किं न लज्जसे ? अधुना किं करिष्यसि ?
त्वञ्जुणाकृष्टा सीमन्तिनी सीमन्तप्रस्तदायका समागताऽस्ति, वियोगार्ता पुनः पुना रटति” । ततः स ग्राह—“हे पूज्य ! मधचोत्रिः सा विप्रमाशायुक्ता यथा जाता तथा युष्मत्कृपयैव पुनः संसंभ्रमा प्रण-
ष्टाशाऽपि ज्विता, नात्र खेदावसरः” । ततः सोऽत्रयदेवो द्वारमुद्घाट्य तां स्माह—“हे राजसुते ! वयं साधवः, अतो मुहूर्त्तमात्रमपि स्त्रीचिः सह वार्ता धर्मसंबन्धिनीमपि विजने न कुर्मः, तर्हि किम-
स्माकं गोष्ठीपुष्टीकरणं ? वयं तु मुखदन्तधावनादिनिरीहास्त्यक्कबाह्यशौचसमीहा निर्दोषान्तप्रान्तरूढनै-
दयमुधावृत्त्या दत्तमात्राशनस्पृहा अजस्रं वसामः । किं सारं वपुष्यस्ति मलमूत्रपुरीषादिभिः पूरिते ।
महाबीजत्सं विषयसौख्यं कापुरुषा अजिलषन्ति । अस्मद्वपुःशुश्रूषा गृहे मात्रादिचिरेव कृताऽन्नविष्यत्,
इदृशमस्मद्वपुः, तत्स्पर्शस्त्व राजपुत्र्याः स्वमेऽपि नासेवनीयः” । इत्यादिबीजत्सरसवर्णनं श्रुत्वा सा

सहसा प्रणष्टा । मुनिस्तु निरुपसर्गो गुर्वन्तिक आजगाम । ततो गुरुः प्राह—“तव बुद्धिकौशह्यमधि-
 कतरं समुद्रपूरसन्निजं, वर्तमानकाले साम्यं विना नैतद्योग्यं, अतस्तन्निवारणार्थं युगन्धरीतुंबवणकं तक्र-
 युतं च कद्विङ्गव्यञ्जनमन्विष्य ऋक्षणीयं, येन बुद्धिन्यूना ऋवति ।

तम्बूजं कद्विङ्गं च ऋक्षं शीतं च वातुलम् । कपित्थवदरीजम्बूफलानि घ्नन्ति धीषणाम् ॥ १ ॥

ततो गुरुवचसा तेन तत्स्वीकृतं, बहुधा तदेव ऋक्षयति । अथ गुरुस्तं महायोग्यं मत्वा सूरिपदं दत्त-
 वान् । क्रमेण स्रग्जनकस्थाने प्राष्ठः । तत्तुब्बाहाराहरणान्महाव्याधिकुष्ठरोगपीडितो हस्तमपि चालयितुं
 न शक्नोति । ततः सन्ध्यायां पाद्विक्रप्रतिक्रमणं कृत्वा श्राद्धानामग्रे प्राह—“कह्येऽनशनं ग्रहीष्यते,
 देहपीडया क्षणमपि स्थातुं न शक्यते” । सर्वेऽपि महाखेदं दधुः । अत्रान्तरे रात्रौ शासनदेवी समेत्य
 प्राह—“प्रजो ! स्वपिषि जागर्षि वा ?” । गुरुणोक्तं—“जागर्षि” । देवी प्राह—“उत्तिष्ठ, नवैताः सूत्र-
 कोक्कनिका उत्खेलय” । गुरुराह—“कथमेवंविधशरीरेणोत्खेलयामि ?” । देवी प्राह—“नवाङ्गवृत्त्यु-
 त्खेलयनं तवाधीनं वर्तते, तस्याग्र इदं कियन्मात्रं, हस्ते गृह्णाण त्वं, चिरकालं जीविष्यसि” । गुरुराह—
 “कथमेवंविधदेहोऽहं श्रीमौनीन्जागमनवाङ्गटीकां विधास्यामि ?” । देवताऽवदत्—“षण्मासीं यावदा-
 चाम्बतपः कुरु” । अथ श्रीशासनदेवतादेशात् षण्मासीं यावदाचाम्बानि निर्माय कठिनप्रयोगेण नवा-
 ङ्गवृत्तिं व्यदधात् । ततो वपुषि प्राङ्मूर्ते प्रचूते रोगे श्रीधरणेन्द्रः सितसर्परूपमास्थाय तच्चपुर्जिह्वयाऽऽ-
 खिद्य प्रसह्य निरामयीकृत्य “स्रग्जनपार्श्वप्रतिमां सेढीनदीतटे ऋमौ उभ्यां स्थितां प्रकटीकुरु, तत्र सहसा

समागता गौस्तत्प्रतिकृतिस्थलेऽवश्यं प्रसन्नविष्यति, तच्चिह्नेन साधिष्ठायकं स्थलं निर्णेतव्यं” इति समादि-
देश । प्रजाते श्रीसङ्घेन सह समागतास्तत्र ते सूरयः प्रस्रुवन्तीं सुरर्चीं विलोक्य गोपालबालैर्निवेदितायां
स्रुवि नवं घात्रिंशिकास्तवं रचयामासुः, एवं कुर्वन्तस्त्रयस्त्रिंशत्तमवृत्ते न तत्र श्रीपार्श्वनाथविम्बं प्रादुश्चक्रुः ।
देवतादेशेन तद्भुतं गोप्यमेव निर्भमे । तद्दर्शनात्सर्वेऽप्यामया मूलतः प्रणष्टाः । अथ तदा सङ्घैस्तदुत्पत्तिः
पृष्टा, गुरुराह—पूर्वं श्रीविरुणदेव एकादशाब्ददक्षिण एतां प्रतिमामपूजयत् । नवाहरधिकान् यावज्जा-
मचञ्चस्तामाचरयत् । अशीत्यब्दसहस्राणि तद्दक्षेणप्ययं जिनः पूजितः । ततः सौधर्मसुरराजेन चिरं
चर्चितः । ततो धारवत्यां श्रीवासुदेवेन श्रीनेमिप्रभुमुखान्महातिशयसंपन्नां तां प्रतिमां ज्ञात्वा सा महति
प्रासादे संस्थाप्य पूजिता । धारवत्या दाहानन्तरं समुद्रेण ह्लाविता सा तथैव समुद्रमध्ये स्थिता । कालेन
कान्तवासिनो धनपतिश्रेष्ठिनः सायांत्रिकस्य यानपात्रं देवतातिशयात् स्वदितं । “अत्र जिनविम्बं
तिष्ठति” इत्यदृष्टवाचा निश्चित्य नाविकास्तत्र निक्षिप्य सप्तत्रिरामतन्तुभिर्बद्धोद्धृता प्रतिमा । कान्ति-
नगर्यां नीत्वा प्रासादे स्थापिता । तत्र विंशत्यब्दशतानि यावत्स्थिता । ततो ढङ्कनृपनन्दिनीं ज्योपलदे-
वीमञ्जुतस्वरूपां वीदय तां सेवमानस्य वासुकेः सुतो नागार्जुनो नाम समजनि । स्नेहमत्या (बुध्या)
नागेन्द्रेण सर्वासामपि महौपधीनां फलानि दत्तानि मूढानि च ज्योजितः, तत्प्रजावात्सिञ्जपुरुषः शात-
वाहनञ्चूपस्य गुरुरिति प्रसिद्धिं प्राप्तः । श्रीपादलिप्तसूरिप्रसादाज्जगनगामिनीं विद्यां प्राप्य रससिद्धिक-
रणोत्सुकोऽनेकोपायाँश्चक्रे, परं रसस्तु स्थैर्यं न बध्नाति । ततः सूरिन् पप्रह । गुरवः प्राहुः—“समहिम-

श्रीपार्श्वनाथप्रतिविम्बस्य पुरः साध्यमानः सर्वलक्षणोपेतसुशीलस्त्रीमृद्यमानो रसः स्थिरीभूतः कोटि-
 वेधिर्भवति” । तच्छ्रुत्वा नागार्जुनेन स्वपिता वासुकिर्ध्यात्वा पृष्टः, स प्राह—“कान्तिनगरे समहिमा
 प्राचीना जैनप्रतिमास्ति” । ततस्तद्धिम्बं तत्रत्यं तेनापहृतं । सेढीनदीतटे विजने न्यस्य तत्पुरतो रससा-
 धनाय शातवाहनपत्नीं चन्द्रलेखाञ्चिधां प्रतिनिशं सिद्धव्यन्तरसान्निध्यात्तत्रानीय रसमर्दनं कारयति
 स्म । षण्मास्यां व्यतीतायां रसः स्तम्भितः । तत्र स्तम्भनकान्निधानं श्रीपार्श्वनाथतीर्थं रसादय्यतिशायि
 सकललोकान्निबोधितफलप्रदं जातं । ततः क्रमेण देववचसा मयाऽत्र विज्ञाय “जय तिहुअणवरकप्प-
 रुक्क” इत्यादिस्तुतिभिः स्तुतः प्रकटीवन्नूव । भागसौ प्रतिमा केन निर्मापितेति न श्रुतमतो नासाञ्चि-
 दिंल्यते । इत्यादि श्रीमदञ्जयदेवसूरिनिगदितं दृष्टान्तं श्रुत्वा श्राद्धैः प्रासादः कारितः, स्तम्भनपुरं
 वासितं । तत्र लोका महामहोरत्सवं कुर्वन्ति स्म । अथ

दुष्टैर्भवेन्नैर्भट्टदेशे गुर्जराख्ये परिभुते । मङ्गलत्वञ्चिचन्धाब्दे (१३६०) स्तम्भतीर्थमवातरत् ॥ १ ॥

अधुना सा प्रतिमा स्तम्भतीर्थविदरे विद्यते । प्राक् शीलाचार्येणाद्याङ्गयोर्धयोर्बृत्तिर्विहिता । तदनु
 श्रीअञ्जयदेवसूरिणा श्रीशासनसुरीवचसा नवाङ्गानां टीका स्वमतिकल्पनां विहाय निष्पादिता । ततः
 पञ्चत्रिंशदधिकैकादशशत ११३५ तमे वर्षे, केषाञ्चिन्मतेनैकोनचत्वारिंशदधिकैकादशशत ११३५ तमे
 वर्षे श्रीअञ्जयदेवसूरिः स्वर्गजागन्नूत् ॥

स्थानाङ्गसूत्रादिनवाङ्गटीका-कर्ता वचूवाचयदेवसूरिः ।
 तस्मै नवाङ्गं प्रददौ हि पार्श्वः, श्रीस्तम्भनाख्योऽष्टमशीलत्राजे ॥ १ ॥
 ॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावष्टा-
 दशस्तम्भे षड्षष्ठ्याधिकविंशततमं २६६ व्याख्यानम् ॥

सप्तषष्ठ्याधिकद्विंशततमं २६७ व्याख्यानम् ॥

अथ शुक्राशुक्रं श्रुतं सम्यगर्थे नियोज्यमित्याह—

अप्रशस्तं प्रशस्तं वा शास्त्रं यत्समुपागतम् । प्रशस्तार्थे प्रयोक्तव्यं मौनीन्जागमवेत्तृप्तिः ॥ १ ॥
 स्पष्टः । नवरं प्रशस्तं श्रुतं स्यादादपदलाञ्छितं, तस्माद्भिन्नमप्रशस्तं शृङ्गारादिकशास्त्रं, तत्सर्वं प्रश-
 स्तार्थेऽनेकान्तपदार्थे वैराग्यार्थे च नियोज्यं । अत्र लुहकमुनिहृष्टान्तेन चावार्थो ज्ञेयः । तथाहि—
 चम्पायां सिंहेसेनो राजा, तस्य राहुगुप्तो मन्त्री, स चार्हर्षर्मवासितः । एकदा वृष आस्थानस्थो धर्मवि-
 चारं प्रश्नयति, तदा यो यस्याज्जिततः स तमुवाच । तत्र केचिदेकान्तहिंसया केचिदेकान्ताहिंसया केचि-
 दात्मारामापीक्या यथेच्छजोगादिना केचिन्निःस्पृहजावेनेत्यादिस्वस्वमतिकल्पनादिना धर्मं स्थापयन्ति ।
 तन्निशम्य मन्त्री वृष्णीचावं व्रजमानो राज्ञोक्तः—“व्रवान् किमिति धर्मनिर्णयवाक्यं न व्रूते ?” । स

प्राह—“किमेतिः पद्मपातवचोक्तिः? विमृश्य उक्तियुक्तिप्रश्नोत्तरं प्राप्य आत्मनैव परीक्षा कर्तुमुचिता” । ततो राजानुमत्या “सकुण्डलं वा वदनं न वेत्ति” अयं गाथापादो नगरमध्ये आलक्षणे, संपूर्णगाथात्राण्णगारेऽस्ति, नगर्यां व्युद्बुधं यथा—य एनं गाथापादं पूरयिष्यति, तस्य राजा यशेऽस्ति दानं दास्यति, तद्भक्तश्च ज्ञावी । तं गाथापादं सर्वेऽपि प्रवाडुकाः पेतुः । पुनः सप्तमेऽहनि राजा सजायां स्थितः, तत्रादावेव परित्राड् ब्रवीति—

त्रिखापविष्टेण मएऽङ्ग दिष्टं, पमयामुहं कमलविसालनेतं ।
वस्त्रित्तचित्तेण न सुष्ठु दिष्टं, सकुण्डलं वा वदनं न वेत्ति ॥ १ ॥

एतद्ब्रुत्वा मन्त्री नृपं प्राह—“स्वामिन् ! नायं पारमार्थिकधर्मज्ञायकः, यतोऽपरिज्ञाने व्याक्षेपकारणमुपन्यस्तं, न पुनर्वीतरागतेति अशनाप्राप्तौ तूपोषणफलं नाप्यते, मूलगाथातो विसंवादार्यसमन्वितोऽसाविति विज्ञान्य तिरस्कृत्य नृपेण निर्घाटितः । पुनस्तापसाः पठन्ति—

फलोदगेणस्मि गिहे पविष्टो, तत्थासण्णा पमया निरिस्त्रिया ।
वस्त्रित्तचित्तेण न सुष्ठु दिष्टं, सकुण्डलं वा वदनं न वेत्ति ॥ १ ॥

नृपमन्त्रिणौ तन्निशम्य दध्यतुः—“अत्राप्यनेन स्वकार्यव्यग्रत्वसंज्ञानकारणं सूचितं, न पुनस्तत्त्वार्थः । तदनन्तरं शौचोदनिकशिष्य आह—

मालाविहारे मद् अङ्ग दिष्टा, उवासिआ कंचण्डूसिअंगी ।
वक्किच्चित्तेण न सुहु नायं, सकुंमलं वा वदनं न वेति ॥ १ ॥

इति श्रुत्वा तौ दध्यतुः—“अत्रापि स्त्रीनेपथ्यनिरीक्षणव्यग्रत्वं ज्ञातं, न पुनर्ज्ञानतत्त्वं । अनया दिशा सर्वेऽपि तीर्थिका वाच्याः । आर्हतस्तु न कश्चिदागत इति राज्ञाऽज्ञाणि । मन्त्रिणा चार्हतः कुड्डकोऽप्ये-
वंचूतपरिणाम इति नृपस्य परिणामः स्यादित्यतो जिद्यार्थं प्रविष्टः कुड्डकः समानीतः । तेनापि गाथापादं
गृहीत्वा गाथा वच्चाषे, तद्यथा—

खंतस्स दंतस्स जिइंदियस्स, अण्णपुण्णे गयमाणस्स ।
किं मण्ण एएण विचित्तिएणं, सकुंमलं वा वदनं न वेति ॥ १ ॥

अत्र च दान्त्यादिकमपरिज्ञाने कारणमुपन्यस्तं, न पुनर्व्याक्षेपः; इत्यतो गाथासंवादने दान्तिदम-
जितेन्द्रियत्वाध्यात्मयोगाधिगतेश्च कारणज्ञाज्ञो धर्मपृष्ठोद्वासोऽनूत् । कुड्डकेन धर्मप्रश्नोत्तरकालं पूर्व-
गृहीतशुष्केतरगोलकधयं जित्तौ निद्विष्य गमनमारेजे । पुनर्गड्डन् राज्ञोक्तः—“किमिति अगवन् ! धर्म-
न्तेन” । एतदेव गाथाघयेनाह—
उड्डो सुक्को अ दो वूढा गोलया मट्टिआ मया । दोवि आविसआ कुड्डे जो उड्डो तत्थ लग्गइ ॥ १ ॥

अयमत्र चावार्थः—आत्मपरमात्मरूपनिरीक्षणव्यासङ्गात् कामिनीनां बाह्यात्मनां मुखं न पश्यन्ति,

तदत्रावे तु पश्यन्ति, ये कामगृह्यास्ते सार्धाः, सार्धतया च पङ्के कर्मकर्मसे वा लगन्ति, ये तु ह्यन्त्या-
दिगुणोपेताः संसारसुखपराङ्मुखा मुनयस्ते शुष्कगोलकसन्निधा न क्वचिद्गन्ति ।

एवं लगन्ति दुग्मेहा जै नरा कामलास्रा । विरता उ न लगन्ति जहा से सुक्कगोलाए ॥ १ ॥

जह खलु फुसिरं कणं सुचिरं मुक्कं लडुं रुहड् अग्गी । तह खलु खवंति कम्मं सम्मं चरणछिया साहू ॥ २ ॥

इति श्रुत्वा नृपः प्रबुधो मन्त्रिणः पुरोऽजस्रं मुनिदुहकधर्मं शशंस । इत्यादियुक्त्या राहुगुप्तेन नृपो
यथार्थधर्मरतः कृतः । तथाऽन्यैरपि विधेयमिति ॥

शृङ्गारपदं निरवद्यवर्त्मनि, यः दुहकः साधुरवद्यनिर्गतः ।

अस्थापयच्चान्यकुवादिसासना-त्तथ्यं ततो जैनवचश्चकार सः ॥ १ ॥

अथैकान्तवादि सूत्रार्थैरनेकान्तागमो न कन्थीकार्यः इत्याह—

मिथ्यात्वशास्त्रयुक्त्याद्यैः कन्थीकार्या न सूत्रवाक् । सूत्रार्थोन्नयनैर्हव्यसमं पापं न नृतले ॥ १ ॥

स्पष्टः । नवरं कन्थीकरणस्वरूपं जेरीज्ञातेन ज्ञेयं, तथाहि—धारवत्यां नगर्यां वासुदेवस्य राज्यं पाद-
यतो गोशीर्षश्रीखण्डमय्यो देवतापरिगृहीतास्तिष्ठो ज्ञेयं आसन् । तद्यथा—साङ्गामिकी ? औद्भूतिकी
२ कौमुदिकी ३ । तत्र प्रथमा सङ्गामकादे समुपस्थिते सामन्तादीनां ज्ञापनार्थं वाद्यते । द्वितीया पुनरु-
द्भूते आगन्तुके कस्मिंश्चित्प्रयोजने सामन्तामात्यादिलोकस्यैव ज्ञापनार्थं वाद्यते । तृतीया तु कौमुदीमहो-
त्सवाद्युत्सवज्ञापनार्थं वाद्यते । चतुर्थ्यपि गोशीर्षश्रीखण्डमयी जेरी तस्यासीत् । इयं तु षण्मासपर्यन्ते

वाद्यते, यश्च तल्लब्धं शृणोति तस्यातीतसनागतं च प्रत्येकं षाण्मासिकमशिवमुपशाम्यति । इयं च प्रकृतोपयोगिनी चतुर्थी जेरी । तदुत्पत्तिर्लिख्यते—कदाचित्सौधर्मदेवलोके समस्तामरसन्नायाः पुरोऽन्निहितं शक्रेण—“अहो ! हरिप्रमुखाः सत्पुरुषा लक्षदोषमध्येऽपि गुणानेव गृह्णन्ति तथा न नीचयुञ्जन्तुः” । तत्रैको देवोऽश्रद्धधानो दध्यौ—“कथमेतत्संभवति ? अगृहीतपरदोषः कोऽपि न तिष्ठति” इति विचिन्त्य मर्त्यलोके समागत्य देवेन वीचत्सं कृष्णमसिदुर्गन्धं श्वानमृतकं विकृतं, तस्य च मुखे कुन्दोज्ज्वलप्रवरदशनपङ्कती रचिता । अत्रावसरे श्रीनेमिनाथवन्दनार्थं श्रीवासुदेवः सर्वद्वेषोऽऽकीर्णो निर्ययौ, तदा राजवर्मनि दूरात्तल्लानदुर्गन्धमाघ्राय सैनिकाः पराचम्पा उत्पथेन गन्तुं प्रवृत्ताः, वासुदेवेन पृष्टाः, तैः श्वानमृतकं दर्शितं । ततो नृपः प्राह—“पुत्रत्वानां ज्ञावा नानाविधा विद्यन्ते, नात्र हर्षः शोकश्च, परं यूयं पश्यथ, अहो ! अस्य कृष्णस्य पाण्डुरा दन्ता मरकतजाजननिहितमुक्तावलिसन्निजा ज्ञान्ति” । तन्निशाम्य देवो दध्यौ—“नूनमयं सत्यः परगुणग्राही दोषशतानि विहायेति” । ततो हरे-रश्वरत्नमपहत्य देवः प्रधावितः । जनार्दनोऽपि ससैन्यस्तत्पृष्ठेऽधावत् । देवेन समस्तसैन्यं निजितं । ततो हरिस्तं देवं स्माह—“कथं ममाश्वरत्नमपहरसि ?” । देवोऽवक्—“युञ्जे जयं विधायामुमन्धं गृहाण” । कृष्णोऽवक्—“अहं रथारूढः, त्वं तु नृमौ स्थितः, अतस्त्वं रथं मदीयमङ्गीकुरु, येन समानं युञ्जे स्यात्” देवोऽवक्—“अलं मे रथेन” । एवं हस्ती अश्वश्च प्रतिपिच्छः, बाहुयुञ्जादिकमपि निपिच्छ । पुनः

१ श्वानशब्दोऽप्यकारान्तोऽस्ति.

कृष्णोऽवक्—“तव केन युञ्जेन योधितव्यं ?” । देवः स्माह—“अहिष्णायुञ्जेन पूतघातैर्बुध्यावहे” ।
 तदाऽर्धचक्री स्माह—“नाहं नीचयुञ्जेन युध्ये, अश्वरत्नं यथासुखं गृह्णाण” । तत्साहसेन तुष्टः सुरो
 संजातप्रत्ययः प्रत्यक्षीभूयास्यत्—“देवानां दर्शनममोघं, कमपि वरं वृणु” । केशवो व्याहृत्—
 “अशिवोपशमनीं जेरीं मे प्रयत्न” । ततो देवेन चन्दनजेरी दत्ता, फलं च प्रोक्तं—“अस्याः शब्दं यः
 शृणोति तस्य ज्वरादिरोगाः प्राणश्यन्ति, सा पूर्णेषु षण्मासेषु पुनर्वाद्या, उत्पन्नाः सर्वे गदा गन्नन्ति” ।
 अथान्यदा कदाचिदेको वणिगल्यन्तदाहज्वरेणाञ्जिभूतो जेरीरत्नकं ज्ञाति—“दीनारत्नकं गृह्णाण, जेरीं
 तेदयित्वा एकं खण्डं मम प्रयत्न, जेरीवादनसमयेऽहं नागतवान्, इदानीं तु षण्मासानन्तरं नृपाज्ञया
 सा वादयिष्यति तावत्कालमहं दुःखसहनेऽहम्, अतो मे एकं खण्डं देहि” । तेनापि लोचनवशेनान्य-
 चन्दनेन जेरीस्थिगलकं दत्तं । एवमन्वेषामपि लोचनवशेन ताहशमन्यचन्दनखण्डं संयोज्य तस्याः खण्डं
 ददौ । एवं कन्थीकृतेयं जेरी । अथान्यदा षण्मास्यतिक्रमे हरिणा सा जेरी ताप्तिता, कन्थीकरणत्तस्याः
 शब्दो हरिसंसद्यपि न प्रसृतः । तदनु कन्थीकरणव्यतिकरः केशवेन विज्ञातः । जेरीरत्नको निर्घाटितः ।
 पुनरष्टमं विधायान्या जेरी कृष्णेन देवपार्श्वे याचित्वा लब्धा च, अन्यो जेरीपालकः कृतः । अत्रास्यो-
 पनय एवं—यः शिष्यः सूत्रमर्थं वा परमतेन स्वकीयग्रन्थान्तरेण वा मिश्रयित्वा कन्थीकरोति अहं-
 कारेण परमतादिञ्जिरपि मिश्रयित्वा संपूर्णं विदधाति सोऽनुयोगश्रवणस्य न योग्यः । एवं कन्थीकृत-

१ अधिष्ठानयुञ्जेन—विंगयुञ्जेन २ पूतघातैः—अपानघातैः ।

सूत्रार्थो गुरुरपि नानुयोगज्ञापणस्य योग्यः । “सुशिक्षितोऽहं स्वयमेव नान्यं पृह्णामि” इतिमानेन गदितं विस्मृतं संपूर्णं विदधातीति ॥

लोत्रेन मानेन कदाग्रहेण, हवेन शाठ्येन च सूत्रमर्थम् ।
कन्थाविधानाद्द्वयनिह्ववः स्यात्, साध्यादिसुहर्षेण तथा विधेयम् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तौ अष्टा-
दशस्तम्भे सप्तपञ्चदशतमं २६७ व्याख्यानम् ॥

अष्टपञ्चदशतमं २६७ व्याख्यानम् ॥

अथ दर्शनाद्याचारमाह—

ज्ञानाद्यनन्तसंपूर्णैः सर्वविधिर्यदाहि(दोदि)तम् । तत्तथ्यं दर्शनाचारो निःशङ्काख्योऽयमादिमः ॥ १ ॥
जिनोक्ततत्त्वसंदेहात्सा च शङ्काऽत्रिधीयते । शङ्कातो त्रिद्यते श्रद्धा दोषोऽयं स्यान्महोस्ततः ॥ २ ॥
स्पष्टौ । नवरं शङ्कातः श्रद्धा—सम्यक्त्वं तत्त्वश्रद्धानं च त्रिद्यते । अत्रार्थे गङ्गाचार्यप्रबन्धः ।
तथाहि—महागिरिशिष्यो धनगुप्तो नाम, तस्यापि शिष्य आर्यगङ्गो नामाचार्यः । अयं चोद्धृक्कानद्याः
पूर्वतटे चतुर्मासीमवस्थितः, तद्गुरवस्त्वपरतटे । अन्यदा शरत्समये सूरिवन्दनार्थम् उन्न गङ्गो नदीमुत्त-
रति । स च खड्वाटः । तदा तस्य शीर्षे सूर्याद्युसङ्गमात्तापो वच्छ्रव, पानीयसङ्गात् पादयोः शैल्यं

चाञ्चूत् । अत्रान्तरे कथमपि मिथ्यात्वमोहनीयोदयादसौ चिन्तितवान्—“अहो ! सिद्धान्ते युगपत्कि-
 याद्ययानुचयः किल निषिद्धः । अहं तु एकस्मिन् समये शैत्यमुष्णं च वेदयामि, अतोऽनुचयविरुद्धत्वा-
 न्नैवमागमोक्तं शोचनमाप्नोती”ति शङ्कां विधाय गुरुभ्यो निवेदयामास । तदा गुरुञ्जिरिति शिक्षितः—
 “ओ वत्स ! एकसमये उपयोगद्वयं युगपद्वायातपवनयोऽन्यं विरुद्धं, तन्नोपपद्यते, सदपि क्रमत्रवनमस्य
 त्वं न लक्ष्यसि, समयावलिकादेः कालस्य सूक्ष्मत्वान्मनसश्चातिचपलत्वेनातिसूक्ष्मत्वेन चाशुसंचारि-
 त्वाच्च । मनोऽतीन्द्रियसूक्ष्मपुञ्जलस्कन्धनिष्पन्नं ज्ञेयं । तच्चित्तं स्पर्शनादिद्रव्येन्द्रियसंबन्धिदेशेन सह
 यस्मिन् काले संवध्यते तस्मिन् काले इन्द्रियस्य तन्मात्रज्ञानहेतुर्भवति, अन्याथोपयुक्तो देवदत्तादि-
 हेस्तिनमपि पुरतो व्यवस्थितं न लक्षयति, तस्मादेकस्मिन्नर्थं उपयुक्तं मनो न कदाचिदन्यार्थोपयोगं
 लभते । यथा कश्चित्साधुरेकाग्रध्यानमग्नः कायोत्सर्गेण स्थितः । इतश्चैकश्चक्रवर्ती तत्सैन्यं चतुःषष्टिसह-
 स्रान्तःपुरीवर्गं आतोद्यादिकं च तन्मुनेः पुरतो व्रजति वाद्यति च । स मुनिश्चक्रिणा दृष्टः । चक्री दध्यौ-
 “अहो ! अस्योपयोगैकता ! मत्सैन्यं शब्दरूपरसगन्धस्पर्शादिपञ्चेन्द्रियसौख्योपकरणैर्युक्तमप्ययं मुनिर्न
 चित्तं दत्त्वा निरीक्षते” । ततः स चक्री ध्याने पूर्णे सति मुनिं नत्वा प्रब्रह्म—“स्वामिन् ! मत्सैन्यं हस्य-
 श्वरश्रातोद्यान्तःपुरपुरन्ध्रीप्रमुखैः पञ्चेन्द्रियग्राह्यवस्तुभिः सङ्कुलं युष्माकमग्रे ज्ञत्वा व्रजितं तत्सर्वं अव-
 द्भिर्निरीक्षितं न वा ?” । गुरुराह—“तवोपजीव्यादिञ्जिरहं नतो ज्ञावी, परं मया परमात्मध्यानैकोपयो-
 गमग्ननेन न किञ्चिद्दृष्टं तूर्यादिकं च न श्रुतं” इति श्रुत्वा स चक्री पुनः पुनर्गुरूपयोगं स्तुत्वा प्रतिबोधं

प्राप, ग्राह च—“नूनमात्मनः पुरः प्रवर्तमाना अनेक इन्द्रियग्राह्यविषयाः सन्ति, परं मनःप्रवृत्तिं विना नैकोऽपि ग्राह्यतामायातीति” । अतो हे शिष्य ! यश्चेन्द्रोपयोगे वर्तमानो माणवकस्तन्मयोपयोग एव ज्ववति नान्यार्थोपयुक्तः । अत्राह शिष्यः—“स्वामिन् ! यदि समक्रमेव क्रियाघयोपयोगो न ज्ववति तर्हि कथं तमहं संवेदयामि ?” गुरुः ग्राह—“समयावलिकादिकालकृतविज्ञागस्य सूक्ष्मत्वाद्भिन्नकालमपि कालविज्ञागेन प्रवृत्तमपि क्रियाघयसंवेदनमुत्पलपत्रशतवेधवद्युगपत्प्रवृत्तमिव मन्यसे त्वं, न ह्युत्पलपत्र-शतमधोऽधः स्थापितं सुतीक्ष्णयाऽपि सूच्या समर्थेनापि वेधकर्त्रा समकालं वेध्यते, किंतु कालभेदेना-सङ्घातसमयैरेकैकपत्रस्य वेधो जायते, उपयुपरितनेऽविच्छेऽधोवर्तिनः पत्रस्य वेधायोगात्, अथ वेध-कर्ता युगपद्विहितमेव वेध्यं मन्यते, कालभेदस्याहपत्वेन दुर्लभ्यत्वात् । अथवाऽलातचक्रं लोके उवाचुं इति कथ्यते, तत्कालभेदेन दिक्षु त्रमदपि त्रमणकालभेदस्य सूक्ष्मत्वेन दुरधिगमत्वान्निरन्तरत्रमणमेव लह्यते, एवमिहापि शीतोष्णक्रियानुभवकालभेदस्य सूक्ष्मत्वेन दुरधिगमत्वान्निरन्तरत्रमणमेव ज्ववान् । चित्तमपि नेन्द्रियैः सह युगपत्संबध्यते, किं तु क्रमेणैवोपलक्षणत्वात् । नापि शिरःपादादिभिः स्पर्शनेन्द्रियदेशैर्युगपत्संबध्यते, अत्र दृष्टान्तो यथा—इह दीर्घां शुष्कां शष्कुलिकां लोके परदेशीमधु-राम्बुलिकां कस्यचिन्नक्षयतस्तद्रूपं चक्षुषा वीक्षमाणस्य रूपज्ञानमुत्पद्यते, तज्जन्धं च घ्राणेनाजिघ्रतो गन्ध-ज्ञानं, तत्रसं च रसनयाऽऽस्वादयतो रसज्ञानं, तत्स्पर्शं च स्पर्शेन वेदयतः स्पर्शज्ञानं, चर्वणोत्थं तत्रवदं च शृण्वतः शब्दज्ञानमुपजायते, एतानि पञ्चापि ज्ञानानि क्रमेणैव जायन्ते, अन्यथा साङ्ख्योदिदोपप्रसङ्गात्,

मत्यादिज्ञानोपयोगकाले चात्रध्याद्युपयोगस्य प्राप्तेः। एवं च घटादिकमर्थं विकल्पयतोऽनन्तानामपि घटा-
 द्यर्थविकल्पानां प्रवृत्तिप्रसङ्गात् । न चैतदस्ति । श्रीमज्जिनपरमात्मगुणस्मरणध्यानोपयोगप्रवृत्तिसमये युगप-
 न्मिथ्यात्वतर्कासुरादिध्यानोपयोगाविर्भावः प्रसज्यते, इत्याद्यनेकदोषास्त्वन्मत्प्रत्योपद्यन्ते, तदान चिन्तितार्थो
 लभ्यते । अतः स उपयोग एकदैक एव भवति, न त्वनेके । तथा तेनैव प्रकारेण कर्मबन्धनिर्जरणादीनि
 घटन्ते । अत्रार्थे प्रसन्नचन्द्रदृष्टान्तप्राप्तना कार्या । श्रेणिकेन पृष्टं प्रसन्नचन्द्रर्षिस्वरूपं श्रीवीरजिनः प्राह
 तच्चित्तगतप्रज्ञोपयोगपरिवर्तनानुसारेण गतिस्वरूपं पुनः पुनश्चेति । तत्र यदि युगपदनेकोपयोगो भवति
 भवेत् तर्हि जिनोऽपि युगपद्गतयोऽनेका ब्रूयात्, अत एकस्मिन् काले एक एवोपयोगोपपद्यत इत्यर्थः । अतः च—
 यदा स्यात्प्राणिनां शीतोपयोगव्यापृतं मनः । तदा नोष्णोपयोगे तस्मिन्प्रिये त विरोधतः ॥ १ ॥

यौगपद्याजिमानस्तूपयोगयुगलस्य यः । स तु मानससंचारक्रमस्यानुपलक्षणात् ॥ २ ॥
 पुनः शिष्यः स्माह—“ननु ३४० मतिज्ञानविशेषेण भेदवर्णनावसरे भवन्नरेव बहुबहुविधप्रानि श्रिता-
 संदिग्धश्रुवसेतरवस्तुग्रहणेऽवग्रहादीनामनुज्ञानैकस्मिन्नुपयोगवहुता श्रुतेऽन्निहितैवेति” । अत्र गुरुरा-
 ख्यत्—“तद्बहुबहुविधादिरूपवस्तुनोऽनेकपर्यायाणां सामान्यरूपतया ग्रहणमात्रमेव ज्ञाने उपयोगता-
 मात्रव्यवस्थापनमेव । एकस्मिन् वस्तुन्येककालमुपयोगानेकता कापि नास्ति । अत्र दृष्टान्तः—समकं सैन्य-
 मिति यत्सामान्यं एकमर्थनिर्देश्यं सैकोपयोगता भवत्येते । यः पुनः प्रतिवस्वते हस्तिनोऽमी अश्वा एते
 पदातयो ध्वजा ढक्काः करजादयश्चेत्यादिको विज्ञागो भेदाध्यवसायस्ते नैकोपयोगाः, तथा हे शिष्य ! एक-

स्मिन् काले बहूनि विशेषज्ञानानि भवन्ति, कुतः ? लक्षणत्रिन्नत्वात् सर्वेषां लक्षणं शीतोष्णादिविशेषाणां स्वरूपं तस्य परस्परं श्रेदान्निन्नतद्ग्राहकाणि ज्ञानानि समकं भवन्ति, यस्माच्चानेकविषयमनेकाधारं सामान्यमित्यतस्तद्गृहीत्वा न विशेषज्ञानसंभृतिरस्तीत्यतोऽपि न युगपद्विशेषज्ञानानि, इदमुक्तं भवति—पूर्वं वेदनासामान्यं गृहीत्वा तत ईहां प्रविश्य शीतियं पादयोर्वेदनेति वेदनाविशेषं निश्चिनोति, शिरस्यपि प्रथमं वेदनासामान्यं गृहीत्वा तत ईहां प्रविश्य उष्णयमिह वेदना इत्यव्यवस्यति । न हि घटविशेषज्ञानादनन्तरमेव पटाश्रये सामान्यग्रहरूपेऽगृहीते पटविशेषज्ञानमुपजायत इति” । पुनः शिष्यं स्माह—“एकस्मिन् काले क्रियास्तु बहव एकेन जीवेन युगपद्भ्राव्यन्ते नर्तकीवत्, यथा नर्तकी अन्यासपाटवेन मुखात् हाहादिशब्दान् पठति सा विलोचनयुगं नमयन्ती हस्तपादाद्याकुञ्चनप्रसारणाङ्गुलिचालनाङ्गमोढनादिहावत्रावादिक्वान् युगपद्वितनोति, परममुपयोगस्त्वेकदाकाले एकस्यामेव क्रियायां भवतीति । अन्यो वा कश्चिज्जिनत्रकिकारक एकेन हस्तेन चामरं वीजयति, एकेन हस्तेन धूपधूमावलिं जिनाङ्गे वितनोति हस्तवाहनेन, मुखेन सद्भूतरचनाञ्चिः स्तुतित्रिजिनगुणगणनां तनोति, हृग्भ्यां परमेश्वरप्रतिकृतिमवेदय मस्तकं धूनयति, भ्रूमौ युक्त्या चरणौ स्थापयति इत्यादि स्वबुद्ध्याऽऽभ्यूहं । इत्यादियुक्तिञ्चिः प्रज्ञापितोऽसौ यदा स्वाग्रहग्रस्तबुद्धित्वान्न किञ्चित्प्रतिपद्यते तदा गणाद्बहिष्कृतो विहरन् राजगृहे नगरे समागतः तेनासन्मतेनान्यान्यनुनीन् स व्युदग्राहयत्, यत आग्रही हि अन्यं स्वसमानं कर्तुमलकं वदित्यति । अथ तत्र च महातपस्तीरप्रत्रावाहहृदपार्श्वे मणिनागनाम्नो नागस्य चैत्यमस्ति ।

तत्समीपे च स्थितो गङ्गः पर्वतपुरो युगपत्क्रियाव्यवेदनं प्ररूपयति स्म । तच्च श्रुत्वा प्रकृपितो मणि-
 नागस्तमवादीत्—“अरे दुष्ट ! किमेवं प्रज्ञापयसि ? अनेकजीवमनांसि संशययुक्तानि करोषि ? यतोऽत्रैव
 प्रदेशे समवसृतेन श्रीवर्धमानस्वामिना एकस्मिन् समये एकस्या एव क्रियाया वेदनं प्ररूपितं, तच्चैत्य-
 स्थितेन मयाऽपि श्रुतं । केवलिनामपि प्रथमसमये ज्ञानं विशेषात्मकोपयोगो द्वितीयसमये दर्शनं सामा-
 न्यात्मकोपयोगश्चेति, तत्किं त्वसधिकज्ञानो जातो वीरप्रज्ञोरपि ? यत्तस्य वचोऽन्यथा कुरुषे ? इमां
 दुर्वासनां मुञ्च, विचोर्वचः स्वीकुरु, नो चेत्त्वामधुनाऽमुना मुग्धेण शिद्धयिष्यामि, अर्धदक्षसिद्धसम्यर्थं
 गोपयसि तन्न युक्तं, यथाऽष्टावधानादिसाधकः कश्चिद्विज्ञः श्लोकरचनासमये श्लोकं नूतनं विदधाति,
 बाधताढानि गणयति, वातां शृणोति, पृष्टिद्विखिताक्षरं कथयति इत्याद्यष्टाधिकावधानं साधयति,
 तत्सर्वमाशुसंचारिमनोविज्ञानानुसारेणेति प्राकृतजना वाला आश्चर्यं वीक्ष्य जहपन्ति—अहो ! अनेन
 समकाले एतत्सर्वं साधितं, तन्नाहं, क्रमेणैव तूर्णं सर्वं गृहीत्वा वदति” । इत्यादियुक्त्या तेन नागना-
 किना शिक्षितः सोऽङ्गीकृतवान्, “मिथ्याऽपृक्तं मेऽस्तु” इत्यवोचत् । पुनर्गुरुरार्थं एत्य तत्पापमालोच्य
 प्रतिक्रान्तः । यत् उक्तं महात्राय्ये—

अष्टावीसा दोवाससया सिद्धिं गयस्स वीरस्स । दो किरियाणं दिठी बहुगतीरे समुप्पन्ना ॥ १ ॥
 मणिनागेणरक्षो त्रयोववत्ति पम्बोहिउ वोत्तुं । इहामो गुरुमूलं गंतूण तत्तं पम्बिक्कतो ॥ २ ॥

गङ्गसाधुरिति तेन ज्ञोगिना, संशयादिगतदोषबोधितः ।
निह्वत्वमपहाय दर्शनं, गाङ्गवारिविमलं दधौ पुनः ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावष्टाद-
शस्तम्भेऽष्टपञ्चदशतमं १६८ ॥ व्याख्यानम् ॥

एकोनससत्यधिकद्विशततमं १६९ व्याख्यानम् ॥

अथ निष्कांक्षिताह्वित्तीयाचारमाह—

निष्काङ्क्षत्वमनेकेषु दर्शनेष्वन्यत्रादिषु । द्वितीयोऽयं दर्शनाचारोऽङ्गीकार्यः शुभात्मन्निः ॥ १ ॥
हित्वा स्याद्वादपक्षं यः काङ्क्षति परशासनम् । काङ्क्षादोषान्वितः स स्यादन्यान्यदर्शनोत्सुकः ॥ २ ॥
स्पष्टौ । नवरं अन्यान्यदर्शनोत्सुकः अत्रार्थे लुप्तकशिष्यज्ञातेन ज्ञावार्थो वाच्यः—वसन्तपुरे देव-
प्रियः श्रेष्ठी, यौवने तस्य ज्ञार्या मृता, ततो वैराग्यं प्राप्तः पुत्रेणाष्टवार्षिकेण समं प्रव्रजितः । स लुप्तकः
परीपहमसहमानो वक्ति—“तात न शक्नोमि उपानहौ विना हिरिक्तुं, विजानां दर्शनं श्रेष्ठं, यत्रो-
पानहो रक्षणे” । इति श्रुत्वा गुरुर्दधौ—“अयं बालबुद्धिः कदाचिदाच्यां विना सर्वथा धर्महीनो
मा ज्ञेयात्” इति विचिन्त्य मोहेन पिता गृहिणं याचित्वा पुत्रस्योपानहौ कारयामास । ततोऽवक्

पालितं, तेन मृत्वाऽहं महिषो जातः” ततो देवेनोक्तं—“अहं तव पिता, त्वां पश्चाद्भवं स्मारयितुमर्हामि,
यद्यग्रे शुभ्रगतिस्पृहाऽस्ति तदाऽनशनं लाहि” । ततो महिषोऽनशनं गृहीत्वा वैमानिकः सूर्यो वज्रव ।
अतः शुभ्रं व्रतं पालनीयं ।

अन्यान्यदर्शनाचारो न काङ्क्ष्यः लुहकपिबत् । तदेव सत्यं विज्ञेयं यजिनैश्च प्रवेदितम् ॥ ३ ॥
इति । अथात्रार्थेऽन्योऽपि संबन्धः प्रतन्यते—मिथिलापुर्यां लक्ष्मीचैत्ये श्रीमहागिरिसूर्यः समवा-
साधुः तेषां शिष्यः कौण्डिन्यो नाम, तस्यापि शिष्योऽश्वमित्रः, स दशमपूर्वं पठति स्म, तन्मध्ये नैपु-
णिकं वस्तु पठतस्तस्यायमर्थ आगतम्—“पुरुषपन्नसमयनेरुद्र्या सबे वोढिज्जिस्संति, एवं जाव वेमाणिए
स्ति, एवं वीआइसमएसु वि वत्तवं” । अत्र संशयः समुत्पन्नः—उत्पादानन्तरमेव सर्वं वस्तु सर्वथा
विनश्वररूपं इत्येवं बोधो जातः, तेनान्यान् व्युदग्राहयत्, ऊचे च—“सर्वथा सर्ववस्तु प्रतिक्षणमुत्पन्नं
नाशं याति, यथा शक्रचापविद्युद्घनादयः” । अत्रोत्तरं गुरुः स्माह—“ननु प्रतिसमयविनाशित्वं वस्तु-
नामित्येतदेकस्यैव बोधवादिन क्रजुसूत्रनयस्य मतं, अत्र त्वपरापरपर्यायोत्पत्तिनाशाद्यपेक्षया केनचिदेव
प्रकारेण वस्तूनां नाशोऽनुक्षणमिष्यते । यस्मिन्नेव समये तन्नारकवस्तु प्रथमसमयनारकत्वेन समुद्धिद्यते
तस्मिन्नेव समये द्वितीयसमयनारकत्वेनोत्पद्यते, जीवद्भव्यतया त्ववतिष्ठत एव, अतो यदि नामाद्या-
पर्यायमात्रमुत्सन्नं ततः सर्वस्यापि वस्तुनः समुद्भेदः कथं घटते ? अनन्तपर्यायात्मकस्य वस्तुन एकपर्या-
यमात्रद्भेदे सति सर्वद्भेदस्यातिविरुद्धत्वादिति । अथ सूत्रालापकमवगम्य ज्ञान्तस्तर्हि सूत्रस्यैव वाक्यं

शृणु—“नेरइया एं ऋते किं सासया वा असासया वा? गोयमा! सिय सासया सिय असासया ।
 से केण्णेणं? गोयमा! दव्छयाए सासया ऋवछयाए असासय त्ति” । अपि चात्रापि सूत्रे न सर्वथा
 नाशोऽभिहितः, किंतु प्रथमसमयनारकत्वेन विनश्यन्ति, न तु सर्वथा प्रव्यार्थतया शाश्वतत्वादिति ।
 यदि तु सर्वथा नाशस्तर्हि प्रथमसमयोत्पन्नारकस्य निरन्वयनाशेन नष्टत्वाद्धितीयसमयोत्पन्नारक
 इति विशेषेण व्यपदेशुं कथं युज्यते? अथवा पर्यनुयुज्यते ऋवान्—ननु सर्वं वस्तु क्खणिकमित्येतत्कथं
 ऋवता ज्ञातं? इति वक्तव्यं, श्रुतादिति चेन्ननु ततः श्रुतादर्थविज्ञानमसङ्ख्येयसमयैर्निष्पन्नो यः सूत्रार्थ-
 ग्रहणपरिणामस्तस्मादेव युक्तं, न तु प्रतिसमयविनाशे, इदमुक्तं ऋवति—असङ्ख्येयानेव समयान् याव-
 च्चित्तस्यावस्थानं न सर्वं क्खणिकं, कुतः? यस्मात्पदस्य सावयवत्वात् तत्सम्बन्धि एकैकमप्यक्षरं सङ्ख्याती-
 तसामधिकं, असङ्ख्यातैः समयैर्निष्पद्यत इत्यर्थः । अन्यानपि क्खणजङ्गवादे दोषान् शृणु—प्रतिकवलत्रोक्ता
 देवदत्तः क्खणिकत्वादंन्यश्च ऋवति, जोजनक्रियायाश्चान्ते सोऽपि प्रोक्ता सर्वथा न ऋवति, क्खणिकत्वा-
 तस्य । ततश्चैकस्मिन्नन्त्ये कवलक्षणे का तृप्तिः? प्रोक्तुश्चात्रावात्कस्यासौ तृप्तिः? एवमुक्तानुसारेण गन्त्रा-
 दीनामपि श्रमाद्यत्रावः स्वबुद्ध्याऽच्युद्धः, इत्येवं समस्तलोकव्यवहारोद्भेदप्रसक्तिः । उक्तं च—
 कुत्तिप्रारम्भकोऽन्यः स्यात्तृप्तिरन्यस्य जायते । अन्यो गहति पन्थानमन्योऽनुऋवति श्रमम् ॥ १ ॥
 पश्यत्यन्यो घटाद्यर्थान् ज्ञानमन्यस्य जायते । अन्यः प्रारज्जते कार्यं कर्ता चान्यो ऋवेज्जनः ॥ २ ॥
 अन्यः करोति दुष्कर्म नरके याति चापरः । चारित्रं पादयत्यन्यो मुक्तिमन्योऽधिगहति ॥ ३ ॥

किंच सर्वथा प्रतिक्षणं वस्तुनाशे मूलस्वरूपेण क्षणान्तरे पदार्थः कथं दृश्यते ? वासनासंतानेनेति चेत्तर्हि वासनासंतानं तु क्षणिकधर्मेण मज्जितं । अनेकक्षणविनाशेऽपि तदवस्थानं चेत्तर्हि ज्वन्मते महती हानिः प्रसज्यते, हृदये मिथ्यात्ववृद्धिः, कुत इति ? यस्मान्नैकान्तेन पर्यायमयं नाप्येकान्तेन इव्य-रूपं, किं त्वनेकपर्यायमुत्पादव्ययध्रौव्यरूपत्वान्नुवनविमानधीपसमुद्रादिसर्वमपि वस्तु नित्यानित्यादिरूपतया विचित्रपरिणाममनेकस्वरूपं जगवताऽञ्जितं । क्वचिद्भवहारमुद्दिश्य वाक्यमुद्दिष्टं, क्वचिन्निश्चयमुद्दिश्य वाक्यं निगदितं, क्वचिदुन्नयात्मकं च जिनैः प्रोक्तं, तत्सर्वं यथार्थबुद्ध्या स्वीकार्यं, न जिनवचनेषु स्वम-तकल्पना विधेयेति । एकस्मिन्नेव पर्यायनयेऽङ्गीक्रियमाणे सुखदुःखबन्धमोक्षादयो न घटन्ते, उत्पत्त्य-नन्तरं सर्वथा नाशादिति हेतुः, मृतस्येवेति दृष्टान्तः । न च इव्यार्थिकनयपक्षे केवले समाश्रीयमाणे सुखादि घटते, एकान्तनित्यत्वेनाविचलरूपत्वान्नजस इवेति, तस्मादुन्नयपक्ष एव सर्वमिदमुपपद्यते, एकान्तपक्षस्तु दोषलक्षकदीकृतत्वात्त्याज्य एवेति । इत्यादियुक्त्या बोधितोऽपि स्थविरैः स मुनिर्यदा न मेने तदा निह्वोऽयमिति ज्ञात्वा स्वगह्वतो वहिष्कृतः । ततो व्युद्गाहितैः साधुभिः सार्धं जूतले ज्रमन् राजगृहेऽगात् । तत्र राक्षः शुद्धकाध्यक्षाः श्रावकोत्तमा बज्रतुः, ते च तान्निह्वानागतान् ज्ञात्वा “कर्क-शेनापि कर्मणा एतान् बोधयाम” इति दध्युः । ततस्ते कशादिजिस्त्रेषां तारुनमारैर्जिरे । ततस्ते जय-ज्रान्ता मुनय ऊचुः—“पुरा यूयं जनश्रुत्या श्रावका अस्माभिः श्रुताः, तत्किमस्माकं व्रतिनां विध्वंसं विधत्थ ?” । आद्याः प्रोचुः—“ज्वन्मते धैर्ब्रतमात्तं ते सर्वे व्युद्धिन्नाः, यूयं चान्धे केचनोत्पन्नाः । किं च

प्रतिक्षणं युष्मान् स्वयमेव विनश्चरानन्यो विनाशयति, अन्यो विनश्यति, युष्मन्मते त्रयमप्यपरे, न तु
 आश्वाः । अथ चेत् स्वामिसिद्धान्तमुत्तमं प्रमाणीकुरुत तदा तु युष्मस्तानेव श्रमणोत्तमान् श्रद्धमः,
 न च युष्मान्नाशयामः । यतः स्वामिनो मते कालादिसामग्र्या तदेव वस्त्वेकसामयिकत्वेन व्युद्भिद्यते, अपरं
 पुनः द्विसामयिकत्वावेनोत्पद्यते, क्षणान्तरे द्विसामयिकतां परित्यज्य तत्रिसामयिकं ज्ञेयम् । एवं पुनः पुनश्चतु-
 रादिकेणैवपि वाच्यं । नारकाद्या अनेनाशयेन क्षणिका मताः” । इति श्रुत्वा प्रबुद्धास्ते क्षणक्षयकदाग्रहं
 हित्वा विज्ञोर्वाणीं तथेति प्रतिपेदिरे । ततस्तैर्मुदितैः श्राद्धैः क्षमयित्वा वन्दितास्ते स्वदर्शनं निर्मली-
 चकुरुः । असौ निहवस्तुर्यः स्वामिमोक्षाजते विंशत्यधिकेऽब्दशतघये समुत्पन्नः ।

वौद्धे पदार्थाः क्षणत्रङ्गुराः स्युः, स्वीकृत्य तद्भासनमश्वमित्रः ।
 सर्वत्र हानिं महतीं ललौ स, निष्काङ्क्षताऽतोऽन्यमतेषु धार्या ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावष्टादश-
 स्तम्भ एकोनसप्तत्यधिकद्विशततमं ३६९ व्याख्यानम् ॥

सप्तत्यधिकद्विशततमं ३७० व्याख्यानं ॥

अथ विचिकित्सेति तृतीयदर्शनाचारमाह—

विचिकित्सा संसंदेहा धर्मक्रियाफलं प्रति । तद्दोषः सर्वथा त्याज्यो दर्शनाचारचारिन्निः ॥ ३ ॥

स्पष्टः । भावार्थस्तु जोगसारसंबन्धेन ज्ञेयः—काम्पित्यपुरे जोगसागरेभ्येन द्वादशव्रतधारकेण श्रीशान्तिनाथप्रासादः कारितः । प्रत्यहं त्रिसन्ध्यं त्रयथा निराशीन्नावेन स पूजयति श्रीपरमेष्ठिनं । एकदा कालान्तरे मृतायां पत्न्यां गृहनिर्वाहात्त्रावं मत्वाऽन्यां प्रियामङ्गीचकार । सा तु नित्यचपला प्रह्वन्नं धनं हत्वा ग्रन्थि कुर्वती स्वहत्या युक्ते स्म ! क्रमात्सर्वं धनं क्षीणं । ततो ग्रामान्तरे श्रेष्ठी वासम-कार्षीत्, परं जिनपूजां विधा न मुञ्चति; भावपूजां तु कदाचिदपि त्रिकालं न त्यजति । एकदा स्त्रीप्र-मुखजना इन्ध्यं प्रोचुः—“किमर्थं निग्रहानुग्रहपरिपाकादर्शिनं वीतरागं देवं त्रजसि ? इह त्वध्यक्षफलं दारिद्र्यं समागतं, प्रत्यक्षदेवान् हनुमदिनायकचण्डीकृत्रपादादीन् त्रज, ये संतुष्टा ऋतितीप्सितं पूर-यन्ति” । इति श्रुत्वा श्रेष्ठी दध्यौ—“अहो ! इमे परमार्थाज्ञा मोहमद्यपाः किं किं न जहपन्ति ? प्राग्ज-वादौ न्यूनपुण्यानि विधायाधुना संपूर्णपुण्यं ज्योक्तुं स्पृहयन्ति तन्मिथ्यात्वमूहचेष्टितं । अत्र हनुमज्जणे-शाद्याः किं वितन्वन्ति ? यादृशमात्मनोऽसं तादृशं दूयते, अत्र न कस्यापि दोष उद्भाव्यः, परं परमा-त्मनः स्मरणं तु अहर्निशं संसारध्यानविस्मृत्यर्थं विधीयते, वीतरागगुणगणनां विना संसाररागहानिः कथं स्यात् ? धिग्मिथ्यात्वमग्नान् मूढान् ये परमात्मानं संसारक्रियानिष्पादनार्थं निष्पत्यनन्तरं वा स्तुतिवाक्यैः स्तुवन्ति—अहो सत्योऽयं परमेश्वरः, मत्कार्यमनेन शीघ्रं कृतं, मत्पुत्रपुत्रीणां विवाहा-दिसंबन्धः सहसा कुतोऽध्यानीय मेलितः । केचिदित्थं वदन्ति—परमेश्वरेणात्र युद्धे सन्नामे मम महद्यशो दत्तं इत्यादिस्वस्वप्राकृतकार्येषु प्रयत्नसमन्वितं प्रयुं मुधा मुग्धा विदधति” । इत्यादि स्वबुद्ध्या

शुभं वर्षं विचिन्त्य स श्रेष्ठी न मनागमनसि विचिकित्सां दधौ । अथ धनात्रावाह्रेष्ठी कृषिकर्म विधत्ते
 स्म । सा स्त्री पक्वान्नादि चक्षयन्ती चतुर्थपक्षादि कदन्नं दत्ते । श्रेष्ठी नान्नैव जोगसारोऽञ्जुत् पत्नी तु
 जोगवती जाता, क्रमात्कुटिलाशया परनरेण सह जोगान् जुनक्ति स्म । एकदा शान्तिजिनस्याधिष्ठाता
 सुरो दधौ—“प्रजोः कथमधुनोदारा धूपादिद्रव्यपूजाऽनेकजनमनोहादका न जायते ?” । ततोऽवधिना
 सुरो जोगसागरे दारिद्र्योत्पत्तिं विज्ञाय “अयं जिनेन्द्रकृतः श्रेष्ठी चपलक्षेत्रदूनकोऽञ्जुत्, प्रार्या कुटिला
 पत्यन्नका इति मया जोगसागरस्य सांनिध्यं कार्यं” इति निश्चल्य श्रेष्ठिनो जोगिनेयस्वरूपं कृत्वा मातुल-
 गृहे गत्वा च मातुल्या जोत्कारः कृतः, पृष्टं च—“कमे मातुलोऽस्ति ?” । मातुल्योक्तं—“क्षेत्रे तव मातुलः
 क्षेत्रं खेटयन्नस्ति” । ततः क्षेत्रे गत्वा मातुलस्यांही प्रणम्य स्थितोऽयं यदा तदा मातुलोऽवक्—“किमर्थ-
 मागाः” । जोगिनेयसुरो जगौ—“तव साहाय्यकरणार्थं” । ततो मातुलोऽवक्—“गृहे गत्वा जुह्व” । ज्ञा-
 गिनेयोऽवक्—“आवाच्यां सार्धमेव जेमिष्यते” । श्रेष्ठी स्माह—“क्षेत्रे लवनकरणेन महती वेला चवि-
 ष्यति, एतावत्कालं त्वं बालः कथं जुधां सहिष्यसे ?” स आह—“अहमपि लवनक्रियां विधास्ये” ।
 इत्युक्त्या दैवतशक्त्या लवनं कृतैकत्र स्थापितं सर्वं । मातुलोऽवक्—“अथ चपलाः कथं गृहे
 लास्यन्ते ?” । ततः स सर्वं चपलादि क्षेत्रसत्कमुत्पाद्य गृहं प्रति चचाल । इतः सा स्त्री स्वपतिजागि-
 नेयावागन्तौ ज्ञात्वा स्वपार्श्वस्थं जारं गोमणिमध्ये ठन्नं ररद्ध, लपनश्यादिरसवतीं च कोष्ठिकाया-

१ चापायां चोला. २ गोचन्धनस्थानं लोके “गमाण” इति ल्यात्म्.

महँसीत् । तदा जागिनेयोऽन्धेत्य मातुह्या जोत्कारं कृत्वाऽऽह—“मातुलः समायातः, आगतस्वा-
 गतादि क्रियतां” । ततः सद्यो गोमाणिकाया उपरि चपलकजारं मुक्त्वा कणीकृतुं चपलान् कुट्टयितुं
 लभो जागिनेयः । तदा जारो जर्जरीञ्चूतः स्वं मृतप्रायं मेने । तदा जोगवती स्वस्योपपत्तिं मृतप्रायं ज्ञात्वा
 प्राह—“अधुना शुद्धं त्वं, आन्तोऽञ्चूः” । ततो धावपि जेमिमुपविष्टो, तदा चपलादिकदन्नं परिवेषि-
 तुमारंजे तथा, तदा जागिनेयो जगौ—“अहं कदन्नं न जोदये” । तयोक्तं—“वर्यमन्नं कुतो दीयते ?” ।
 जागिनेयोऽवक्—“अहमत्र स्थितः कोष्ठिकामध्यस्थां लपनश्रियमध्यङ्गं पश्यामि, कथं त्वं न परिवे-
 पयसि ? स्वामितोऽधिकं किमपि नास्तीति ध्येयं” । ततः सा चकिता लपनश्रियं परिवेष्य दध्यौ—
 “अहो ! महदार्थं ! मगुह्यं कथं वेत्स्यसौ ? नूनमस्य ऋतप्रेतव्यन्तरमाकिनीत्वं विद्यते, नो चेन्न
 स्थापितं कथं जानाति ?” । ततस्तौ शुक्त्वा सुप्तौ । तदाऽवसरं प्राप्य स जारो निःसृतः । देवस्तु सर्वं
 जानन्नपि मौनं विधाय स्थितः । अथ स मातुलं प्राह—“कथं शामलसूनोर्विवाहो न क्रियते ?” ।
 श्रेष्ठी स्नाह—“हे जागिनेय ! कथं धनं विना मनोरथाः पूर्यन्ते ?” । सुरो ज्ञाति—“मामक ! त्वमु-
 च्छिष्ट, चूमिगतनिधानं त्वत्सत्कं दर्शयामि” । ततस्तस्याः पश्यन्त्या चूमितो ब्रुव्यं निष्कास्य दत्तं । सा
 विलक्षा दध्यौ—“मया चौर्यं विधाय गुप्तीकृतमपि सर्वं धनमनेन प्रकटीकृतं, अयं नानाहनुत्रो माकिन एव
 कुतः समागतः ? अस्यानुनयं संपूर्णं करोमि, अन्यथा कुपितः सर्वं गुह्यं प्रकाशयिष्यति” । ततोऽन्तः
 कलुपितचावा सा तमभ्याघत—“अहो ! जागिनेय ! धन्या तव प्रज्ञा, अस्मद्धारिद्रं त्वयोन्मूलितं” ।

अथ शुचदिने श्रेष्ठिना विवाहोत्सवः प्रारब्धः । तदा तथाऽजीष्टस्योपपत्तेर्निम्नत्रणं कृतं “यस्त्रया स्त्रीवि-
 पधारिणा स्त्रीमध्ये भ्रूत्वा प्रोजनायागन्तव्यं” । ततो विवाहदिने प्रोजनावसरे स्त्रीविपच्युत्स उपपत्तिर्ज-
 मितुमागात् । यदा प्रोजनार्थं स्त्रीवृन्दमध्ये स्थितस्तदा स सुरो जगौ—“मयाऽद्य परिशेषणं कश्चिद्यते” ।
 मातुलोऽवक्—“त्वमेव कुरु” । यदा प्राग्निनेयः परिशेषयन् तस्य स्त्रीरूपधारिणो प्राजने परिशेषयितुं याति
 तदा स उन्नं वक्ति—“त्वं गोमाणिमध्ये जर्जराङ्गोऽञ्चुः ?” । स आचष्ट—“नाहं सः” एवं द्विस्त्रिः प्रोक्तं ।
 तदा सर्वे तं सुरं पप्रभुः—“किममूं वालां सुधां पृष्ठसि ?” । स जगौ—“एषा स्त्री सर्वपक्काशादेर्निषेधं करो-
 ति, हे वाले ! अद्यपमपि त्वं न जेमसि तर्हि स्त्रीवृन्दमध्ये तत्रोपवेशनं नाहं, त्वमदपङ्कधावत्यसि” । एवं प्रोचं
 प्रोचं यदा तस्याः किमपि न परिशेषितं तदा प्रोगवत्या अतिचिन्ता जाता । ततो मियं किमपि कृत्वा उन्नं
 मोदकानानीय तस्य पात्रे मोदकाः परिशेषितास्तथा । तेन तु कियन्तो युक्ताः, चत्वारश्च कुशौ द्विषाः ।
 ततः सर्वासु स्त्रीषु युक्तोद्धितासु प्राग्निनेयोऽवक्—“प्रत्येकं मम मातुलमएरुपमद्वैतैर्वर्धाप्यतां” । सर्वाञ्चिः
 स्त्रीञ्चिः मङ्गलार्थं प्रत्येकं मएरुपे वर्धापिते यदा सा मएरुपं न वर्धापयति तदा प्राग्निनेयो जगौ—“सातः !
 त्वं किं न वर्धापयसि ? पङ्क्तौ प्रोक्तुमुपविष्टा, अधुना पङ्कितः पृथग्भवन् तव न योग्यं” । ततो यदा सा वर्धा-
 पयितुं लभा तदा कुक्षितो मोदकाः क्षितौ पेतुः, सा त्वतीव लक्षिता शीघ्रमन्यत्र ययौ । अत्र मातुले-
 नोक्तं—“मोदकाः कुत आयाताः ?” । स जगौ—“तव पुत्रविवाहोत्सवे मएरुपो मोदकान् वर्पति
 साम्प्रतं” । मातुलो जगौ—“प्राग्निनेय ! त्वं कश्चं ज्ञानी जातोऽसि ?” । स प्राह—“विजने सर्वे

कथयिष्ये” । ततो विवाहानन्तरं स्वरूपं प्रकटीकृत्य सर्वं वृत्तान्तमुक्त्वा श्रेष्ठिपत्नीमिति जगौ—“हे स्त्रि ! तव स्वामी कीदृशः परमात्मन्नक्तित्परोऽस्ति ? तादृशी त्वं न्नत्र, किममुकेनोपपत्तिना सह रमसे ? तव चेष्टितं सर्वमहं वेत्ति, परं श्रीत्रिभुवनैकशरणदवीतरागन्नजोगसारचार्यात्वेन तवोपेक्षा कृता । अथ हे स्त्रि ! त्वं समस्तदम्भं विहाय धर्मकार्ये मनो विधेहि । न्यूयो न्यूयोऽनन्तशो जोगेष्ववाशेष्वपि त्रमादज्ञानाच्च ध्यायति—मया जोगाः कदापि न लब्धाः । अतो मूढानां कामजोगेषु समीहा नोपशाम्यति । तेषां वैराग्यमपि दुर्लभं । यतोऽध्यात्मसारे—

सौम्यत्वमिव सिंहानां पन्नगानामिव द्रुमा । विषयेषु प्रवृत्तानां वैराग्यं खलु दुर्लभम् ॥ १ ॥
अतः स्वात्मनि वैराग्यं धृत्वा सर्वत्रवपापसंचितकर्मद्वयकरणार्थमनादित्रान्तिवान्तिकरणार्थं चाने-
कशुचोत्तमधर्मकार्येषु महोद्यमं सर्वत्रव्यभावजेदजं दम्भं त्यक्त्वा कुरु । दम्भस्तु सर्वपापनिबन्धनं अनेक-
शुभगुणहानिकृञ्जेयः । यतः—

सुत्यजं रसत्वात्पथ्यं सुत्यजं देहचूषणम् । सुत्यजाः कामजोगाश्च दुस्त्यजं दम्भसेवनम् ॥ १ ॥
किं व्रतेन तपोत्रिर्वा दम्भश्चेन्न निराकृतः । किमादर्शनं किं दीर्घैर्घृद्यान्ध्यं न हशोर्गतम् ॥ २ ॥
अहो मोहस्य माहात्म्यं दीक्षां ज्ञागवतीमपि । दम्भेन यद्विदुम्पन्ति कज्जलेनेव रूपकम् ॥ ३ ॥
अध्यात्मरतचित्तानां दम्भः स्वदपोऽपि नोचितः । विद्वलेशोऽपि पोतस्य सिन्धुं लङ्घयतामिव ॥ ४ ॥
दम्भलेशोऽपि मह्यादेः स्त्रीत्वानर्थनिबन्धनम् । अतस्तत्परिहाराय यतितव्यं महात्मना ॥ ५ ॥

इत्यादिशिद्धां श्रुत्वा सा प्रबुद्धा द्वादशव्रतानि जग्राह । ततो देवो लक्षटङ्ककान् दत्त्वा तिरोदधे । अथ
स श्रेष्ठी पत्नीसहितः श्राद्धधर्मं प्रपादय देवचूमिं प्राप । क्रमेण श्रेष्ठ्यचिरेण मुक्तिसौख्यं प्रकटीचकारेति ॥
विचिकित्सा धर्मकृते त्याज्या श्रीजोगसारवत् । तस्य देवोऽपि सान्निध्यं वितनोत्युपजीविवत् ॥ १ ॥

॥ इत्यब्ददिनपरिमितोपदेशसंग्रहाख्यायामुपदेशप्रासादग्रन्थवृत्तावष्टा-
दशस्तम्भे सप्तत्यधिकद्विशततमं ११० व्याख्यानम् ॥

॥ समाप्तोऽयमष्टादशः स्तम्भः ॥

આચાર્ય શ્રીરામસૂરીશ્વરજી જૈનગ્રંથમાળાના પુસ્તકો.

ક્રમ	શ્રીજૈન ધર્મ પ્રકરણરત્નાકર આગુનિ પહેલી	ક્રમ	અભયગીત ગુજ્જન (નૂતન ગીત ગણુલી)	ભક્તિ
૧	શ્રીજૈન ધર્મ પ્રકરણરત્નાકર આગુનિ પહેલી	૧૫	અભયગીત ગુજ્જન (નૂતન ગીત ગણુલી)	૨-૦૦
૨	" " " "	૩-૫૦	(૧૫) સમ્યગ્ દર્શન (પ્રવચન સંગ્રહ)	૫-૦૦
૩	" " " "	૧૦-૦૦	(૧૬) એક રાતની ચોક (કથા સંગ્રહ)	૨૫૦-૦૦
૪	સ્વાધ્યાય સીરભ	૧-૦૦	(૧૭) સુવર્ણક્ષીર ધ્રી કલ્પસૂત્ર સચિત્ર	૧૫-૦૦
૫	જ્ઞાનપદ પુજ	સદુપયોગ	(૧૮) શ્રીતજ્ઞાન અભિધારા	૫-૦૦
૬	પચ્ચખ્યાણ સમય દર્શિકા-ગુજરાતી	"	(૧૯) પ્રમાણનય તત્વલોકાલંકાર	૬૦-૦૦
૭	" " " " હિન્દી (કલકત્તામુજબ)	"	(૨૦) ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય	૧૨-૦૦
૮	યતિશાસ્ત્ર વ્રતવિધિ સંગ્રહ પ્રતાકારે	૪-૭૦	(૨૧) મધુર કથા માળા	૧-૦૦
૯	કથા મૌતિકમાલા આગુનિ પહેલી	૨-૦૦	(૨૨) શારદાગુજ્જન વિધિ (જૈન વિધિ મુજબ)	૨૫-૦૦
૧૦	" " " " બીજી	૩-૦૦	(૨૩) સ્વાધ્યાય રત્નાકર	૧૨-૦૦
૧૧	મૌ આધુ બન જાળા હિન્દીકથા સંગ્રહ	૩-૦૦	(૨૪) પ્રારબ્ધ (કથા સંગ્રહ)	નિન્યપાઠ
૧૨	ચમન્કારના ચમકારા (કથા સંગ્રહ)	૩-૫૦	(૨૫) શ્રીભક્ત્યામર સ્તોત્ર પ્રાચિન યંત્રો સહિત	૧૭૫-૦૦
૧૩	પંચપ્રતિકમણ સૂત્ર (હિન્દી)	પહેલ-પાઠન	(૨૬) ઉપદેશપ્રસાદ ગ્રંથ ભાગ ૧ થી ૪	

(ક આ ચિન્હવાળા પુસ્તકો અપ્રાપ્ય છે)

